ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ТРЕЋА ГОДИНА

КЊИГА ДЕВЕТА

Свеска 33, 34, 35 и 36-та

Мил. П. Ненадовић

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1882

Из Књига

[illegible]

Ову Отаџбину продао
Г. [illegible]
за 19 и 20 гр. гарнч.

[illegible]

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ И ГДЕ ЈЕ ШТО?

I. Лепа књижевност

1. ПЕСМЕ ЛИРСКЕ, ЕПСКЕ И ДРАМСКЕ

2. РОМАНИ, НОВЕЛЕ И ПРИПОВЕТКЕ

II Наука

1. ИСТОРИЈА, ГЕОГРАФИЈА И ЕТНОГРАФИЈА

2. СТАТИСТИКА

3. ИЗ НАУКА О ПРИРОДИ

4. ИЗ ПРОСВЕТНЕ СТРУКЕ

5. ИЗ ВОЈНЕ СТРУКЕ

6. ИЗ ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ

7. КРИТИКЕ, РЕФЕРАТИ

8. ИЗ ПОЗОРИШТА

Реферати Хајима С. Давичо:

БИБЛИОГРАФИЈА

III Грађа за историју

српско-турског ратовања 1876, 1877 и 1878

IV Додатак

ВАСКРС КРАЉЕВИНЕ СРПСКЕ

ПОСЛЕ БОМБАРДАЊА БЕОГРАДА

ИЗ ЗАПИСАКА

ЈОВ. РИСТИЋА

XI.

Утицаји, кроз које је пролазило градско питање, докле није ојачало да узме самосталан пут. — *Буре, нов* француски посланик у Цариграду; његова мисија; наши односаји са њим. — Нов наступ фанатизма у царском дивану. — Изгледи да ће Порта да скрпи *нешто средње* у нашем питању. — Нове тегобе савлађују Порту и враћају на пут умерености. — Очајничка одбрана њена пред дипломатијом. — Журни савети енглеског кабинета у српском питању. — Турски министри долазе до сагласности да је прека потреба задовољити Србију. — Одлука Портина. — Ратоборна манифестација у Београду. — Промена министара у Цариграду. — Рапорат владин султану; царска праде — Гласови де ће нам Порта полагати услове; кораци против њих. — Писмо в. везира Кнезу Михаилу; објашњења са турским министрима о смислу писма; моје ограде. — Чист добитак. — Кнез Михаил обзнањује Порти да ће доћи у Цариград; страховања у Београду да Порта не порече своја обећања. — Кнежева прокламација; пут његов у Цариград. — Реч, којом је Кнез поздравио султана. — Етикете; одличија и поклони султанови; гозбе и весеља краљевски дочек. — Политична објашњења: расправа питања односних на предају градова и на појединости. — У свечаној аудијенцији султан предаје Кнезу ферман о градовима. — Кнез одлази из Цариграда, остављајући за собом најпријатнији утисак у свима круговима. — Кнежев повратак у Београд; срдачан дочек. — Свечано обнародовање царског фермана на градском пољу у Београду; свечан улазак кнежев у град. — Радостан одјек у Србији и ван граница њених. — Одлазак турских гарнизона. — Значај успеха за будућност. — Кнез Михаил обзнањује Народној Скупштини исход питања; одзив Скупштине.

Излажући одношаје, који су се развили између Србије и Порте после бомбардања Београда, ми смо морали чешће да свраћамо поглед на страну. Сад, кад смо то извршили тако, да можемо ући правце у главни задатак ових бележака, надамо се, да су читаоци морали и

сами увидети, да се развитак нашег питања не би могао довољно разумети, ако се не би, макар и узгред, познали сви они утицаји, који су, било из даље, било из ближе, захватали у нашу судбину. Она је била много сложенија, но што њен исход изгледа; имала је да рачуна са много више чињеница, но што се спола види: и са вазда будном и прерађеном европском дипломатијом, и са патриотичним али превртљивим суседом Кузом, и са вредним и одважним, али хитрим и лукавим Грцима. Све те утицаје сретало је наше питање узгред, а стално и непрекидно имали смо ми да рачунамо са непостојанством ствари на Босфору, где су скоро неколико година, које имају да обухвате ове наше успомене, држали крму Алија и Фуад, искусни државници, остарели у служби отаџбине, а богати свима особинама окретности и довијања источног.

Доста већ поодавно опростили смо се са нашим пријатељем Кузом и видели несрећни исход борбе за њега, а срећни за његову земљу; прегрмела су већ и силни догађаји на чешким бојиштима, а оставили за собом победу на Садови и одузели мах Аустрији да, упоред са Турском, сузбија тежње источних хришћана; бацили смо поглед унапред на џиновске напоре храбрих Крићана, којима заузимање дипломатије није ништа више донело но беду, пустош и жртве. У колико је дипломатија веће уступке тражила од Порте, у толико је ова све већом силом наваливала да Крићане сатре, докле их није и сатрла, добро знајући, да Европа није решена, да је и принуди на концесије, које од ње захтева.

Још са овом борбом корача упоред наше градско питање, али се већ толико еманциповало, да се више ни на што не осврће: оно је узело свој самосталан пут, који га води правце у срећно пристаниште потпуног успеха.

Ми смо га оставили у веома повољним одзивима од стране дипломатије, а у неизвесности од стране Портине

(чл. IX.); доцније смо видели (чл. X), како га је дипломатија увукла и у своје преговоре вођене о положају Турске у опште. Она прва фаза његова навршивала се у месецу декембру 1866. На крају тога месеца приспео је у Цариград нов француски посланик, Буре, последник Мутијев.

Долазак овога дипломате у Цариград обележава нову тачку «покушаја» у Турској, нову фазу у нашем градском питању. Буре је имао са мном доста поверљивих разговора, из којих сам могао извести, да он своју мисију не схвата другачије, већ *да препороди, да подмлади Турско царство, узев га под своје туторство.* Кад год бих му ја представљао, да ће ударити на несавладљиве тегобе, одговарао би ми обично *да не очајава.* Колико је он био противник Грчкој и Грцима, толико се изражаваше с поштовањем и уважењем о народу српском. Но докле сам ја, гледајући сваки дан очима призоре малаксалости и изнурености Турске, снивао, како би политика стална, јасна и доследна могла за мало година довести ствари на ту тачку, да Србија завлада положајем у Турскоме царству: Буре би ми доказивао, да су наши интереси с турскима изједначени од онога дана, кад нам Порта градове остави, па да се и ми имамо интересовати за препорођење царевине, којој смо саставан део. Србија треба да уђе у нову еру својих одношаја с Портом. Положај треба да се обрне: у место што страхује од Порте, Србија треба де јој се приближи, па да и протекцију у Цариграду тражи; у место да управља очи своје на другу страну, она треба да гледа на Цариград. «Да се положај обрне, не зависи, одговорих ја посланику, од нас, но од Порте: ни чија рука не може нас одвратити од наших интереса. Русија је прва почела, да се интересује за нас, па је природно да је она у нас и нашла признавања. Што се тиче наше тежње за увећањем, коју је посланик такође додирнуо, ја ни-

сам смео на себе примити одговорност за будућност, али «*за сада*, приметио сам, *ми више ништа не тражимо но да будемо своји на своме огњишту.*“

Прешав на градско питање, посланик ми саветоваше да не наглимо, но да унесемо у ствар сву могућу темпоризацију (оклевање). «Ја, додаде, могу само одобрити оно, што сте ви у овој ствари учинили: корак је мудро смишљен; пушка је упалила. Сад треба и даљу радњу према томе да удешавате, јер је питање важно, па треба оставити Порти времена, да своју одлуку донесе. Београдски град нема војничке вредности, као што су изјавили Монден и други вештаци, али су питања достојанства и осетљивости често тежа од материјалних питања.“

— Не може нам се, одговорим, пребацити нештедљивост према Порти, али се бојимо темпоризације. Тај нам страх уливају многи примери из историје наших преговора с Портом, где се и поред најозбиљнијих обећања њених није могло доћи до резултата. Порта би имала да покаже добру вољу брзим решењем, ако хоће да задржи заслугу иницијативе.

— А шта би значило по вашем схватању „*брзо*” решење?

— Ми немамо рока да постављамо, али имамо искуства, које нас учи, да не верујемо у успех ствари, које почињу отезањем, па се мало по мало сасвим успавају,

— Оно, што ја имам рећи Порти о ствари, није такве природе, да ће је успавати, али је не мислим, с друге стране, ни терати, да галопом иде, јер је питање велико и важно. Међутим бих желео знати, чиме бисте ви олакшали положај Порти? Данак је ваш одређен, кад је грош другу вредност имао, па би можда повећање данка био пут, којим би ви могли Порти на сусрет изићи.

— Ја молим В. Превасходство, да у ту жицу недирате, јер је она за нас најосетљивија. Ми смо народ зе-

мљорадничкп; имамо хране и стоке, али немамо новаца. Што ми султану плаћамо, то је саобразно нашем имању. Влашка је и богатија и већа од Србије, па плаћа само 200.000 гр. више од ње, а Молдавија, која је колико и Србија, плаћа 800.000 гр. мање. У осталом, умножење трибута са којом хиљадом гроша не би стање Портино ни мало поправило, али ако је реч о олакшању положаја, за то би се нашао начин, као што би био н. пр. долазак кнеза Михаила у Цариград.

— Ја не бих био неосетан ни за најмање повећање, пошто је финансијско стање Портино рђаво, па се све примити може, докле долазак кнежев не би био ни за кога од осетне користи.

— Долазак кнежев био би за Порту од неизмерне користи. Ако се данас народи, осим Крићана, држе на миру, то се има приписати мирном држању Србије, пошто сад народи не раде, као пре 30 и 50 година, кад је сваки народ за себе радио, не освр'ћући се на друге; сад međ народима има више и свести и солидарности; и без договора, народи данас гледају један на другог. Нема сумње, да су данас сви народи упрли очи на Србију. Долазак кнеза Михаила разоружао би све противнике турске, докле би, с друге стране, Европа видела, да се између султана и народâ повраћа поверење, а одношаји Турске почињу да се консолидују; капиталисти европски не би се онда толико затезали, као сада, да Порти новаца позајме, а то би јој много више вредило но ма какво умножење данка.

Посланик одобраваше моје разлоге, али жељаше да чује, чиме бисмо ми још могли помоћи Порти. Ја му одговорим, да би повратком поверења све друго само собом дошло. Посланик искаше да му и „*то друго*“ спецификујем.

— Од времена бомбардања Београда трговина је између нас и Порте скоро обустављена. Наши трговци и

у Босни и у Румелији ударају на највеће сметње; пасоши им се српски узимају и тескерама замењују; они се затварају и гоне. С повратком поверења повратиће се и трговина, а с њом ће се отворити нови извори за финансије и турске и српске.

— Имате ли још што?

— Има још. Од Београда до Цариграда могли бисмо, сваки на својој земљи, подићи железницу, која би везала Србију за Порту тешње, но што је веже трибут, докле би, у исто време, тај пут преобразио царство отоманско, везавши га за Европу и отворивши му нов живот и нове изворе.

— «Изредна идеја»! повика Буре, па дохвати карту, на којој одмах обележисмо и пругу, куда би се железница повукла, па се за тим растависмо обојица задовољни.

Посланик је био задовољан, јер је све моје разлоге оцењивао са гледишта своје мисије, која је, као што већ напоменусмо, смерала на то, да *препороди турску царевину*: а ја сам био задовољан, јер сам видео, да нов француски посланик долази с налозима, да *наш захтев* код Порте озбиљно потпомогне. И то је била велика добит, јер Порта беше тада упрла очи само на Наполеона; од њега се надаше помоћи или пропасти, па њега једног и слушаше колико год могаше бити реч о њеној послушности

Расположења новога француског посланика бејаху, у основу, повољна, но његови савети да ствар растежемо, морали су ме забринути, јер ако се не могне сковати гвожђе докле беше још вруће, ствар се могаше измаћи из наших руку, пошто се положаји у Цариграду нагло мењаху. Ја замолим Гарашанина, да управи на мене писмо једно, које бих могао посланику прочитати, нарочито с погледом на његове савете о темпоризацији. Гарашанин то учини али се изрази мало оштрије. Буре је одбијао од себе прекоре, као да би нас он сматрао као

туђе оружје, па је објаснио своје речи тако, да и Европа не мисли више као да Србија ради за другога; Срби имају леп кредит у Европи као народ енергичан и патриотски. Кад Европа не би гледала на Србију као на државу народну, она је не би ни могла поштовати. Што је он хтео рећи, има се на то свести *да дружба између малих и великих народа свагда носи у себи опасност за мале, који могу да буду прогутани*. Он нарочито протестоваше против прекора Гарашаниновиx, као да у његовим саветима темпоризације лежи одрицање потпоре, о којој он обећаваше дати доказа, али, додаваше, да је ствар тешка, неизмерно тешка, јер иште од Турака велико пожртвовање народног поноса. «Ако се, рече он, од нас тражи таква пресија, да ми кажемо Порти: ми тако хоћемо, онда ја такве пресије не мислим вршити; ако ли се ту разуму *савети*, ко каже да их ја нисам давао?«

Буре је заиста био за нас заузет. Он је ствар нашу испитивао, проучавао; он се њоме озбиљно бавио. Но терен цариградски био је тежак, а њему довољно непознат. Он није могао спречити, да још једном не завлада Портом воља, да ствар протегне, па, ако узмогне, и осујети. У почетку Јануара опет обузме Порту нека трзавица, у коју је она, под навалом сваковрсних тегоба, често падала. У овоме стању власници турски беху почели да се кају, што нису одмах с почетка употребили мере строгости, па раја не би толико главу дигла. Султан, који је био подложан честим нападима душевне раздражености, претио је хришћанима крајњим мерама. У дивану опет је преотимала мах она странка, која није хтела ни да чује за попуштање. И са̂м мирни Али-паша, који се међу умерене рачунао, није мислио, да му се треба уздржавати од претње. Он је говорио дипломатији: „*и ми умемо прибећи средствима револуције, па их још и фанатизмом удвојити*". Претресано је у дивану, да ли да се на граници Грчке држи 15.000 Арнаута, који би се пу-

стили да продру до Атине, да пљене и пустоше, чим би се добило повода из краљевине. У тој истој цељи послало би се и на границу Србије десетину хиљада ових дивљих савезника турских.

Било је у један мах изгледа. да ће фанатичка странка сасвим преовладати у дивану, па или за собом повући и умерене елементе, или и ове својим једномисленицима заменити. Ко је год познавао новију историју Турске. он није могао овим појавама давати изванредно значење. јер у свима критичним тренутцима њеним, јављали су се и у самој врховној управи њеној наступи фанатизма. али они нису никад дуго трајали ; чим су прве обмане пролазиле, у високу Порту враћала би се обично умереност. која би јој мало користила, позно долазећи.

У овим приликама почеле су биле опадати и моје дотле никада непоколебане наде. У овим немилим слутњама утврђивала ме је потпуна сагласност свију извештаја, које сам из разних извора прикупљао : сви су се слагали у томе, да Порта не мисли напустити Београд па ни Фетислам. Мехмед-Рушди-паша, велики везир, уверавас је своје интимне пријатеље. да он «*не може, и ни како не може*" да пристане, да се и ова два града напусте. Кибрислија, Риза-паша и Мехмед-Али-паша (министар марине, зет султанов) допуштали су све друго. али су, нарочито последњи. бацали анатему на свакога, који би туђину предао у руке «дом светога рата» (Београд) и «*победу ислама*» (Фетислам). Али-паша као да је хтео подлећи. и већ се беше начинио органом диванских фанатика, говорећи на више места, да се Београд не сме напустити, макар да све силе одобравају српски захтев : „*пре коначна пропаст, но да ми сами отпочнемо раскомадавање царства*". Али-паша писао је *лично* Мутију. да га убеди о немогућности. да се и Београд напусти. но овај му је одговарао. да то. на сваки начин. учини.

И пријатељи турски беху почели да очајавају, да ће Порта умети да се помогне у овом критичном положају. Стари Прокеш беше сваку наду изгубио, а лорд Лэенс не устручаваше се да пред-а-мном Порту строго осуђује, што већ једном не расправља градско питање. *„Најпосле, кад би и данас и сутра учинила, што није хтела за два месеца да учини: али после два месеца може бити доцкан!“* Овако говорећи, он се формално изражаваше за нас, али „*у интересу Турске*“, и што је дотле говорио *у своје име*, и с *неком резервом*, то сад говораше *отворено и у име своје владе.*

Опет је било вероватно, да ће се предузети званичан притисак дипломатије на Порту; опет смо имали бојати се, да се овај притисак и противу нас може окренути, те нам каквом међународном одлуком везати руке или наметнути какве услове.

Јединa мисао, која ми је у овој новој бури одржавала још нешто наде на успех, била је та, *што Порта не беше у положају да би смела и са Србијом у оружану борбу да уђе*, а она бар живела је у уверењу, да би борба била извесна последица, *ако би нам Београд одрекла.*

Но могаше ли да наступи треће нешто, што не би било ни одрицање ни задовољење? Заиста, Порта *могаше да скрпи нешто средње*, што би нас бацило у неприлику, што не бисмо могли ни да примимо, ни да одбацимо. И таквог сам се исхода највећма и бојао, а да такав исход беше у изгледу, беху сагласни сви утисци и званични и приватни.

Ма да сам у једном од својих извештаја ранијих писао у Београд, *да ће се Порта и за Београд морати да реши, јер она бој са Србијом примити не сме*, почео сам био усред свога мирног дипломатског рада, да промишљам, како бих могао што принети и сâм оним војеним мерама, које бејаху у Србији на дневноме реду.

Имајући пријатељских и поверљивих одношаја са неким одличним војеним лицима, која у прсте познаваху војено стање Турске, ја прибавим од њих и пошљем (9. Јануара. 1867.) у Београд писмено мишљење о опсади градова као и у опште о задатку Србије у случају оружаног сукоба са Турском. Овај посао био је у Београду и ван Србије, од војника првога реда високо оцењен.[1] Ма да писац није познавао топографију наше земље, он је положај њен основно проучио био, и ограничио се више на *опште основе*, које су биле обележене врло смотрено и разборито. Посао није био намењен да буде *дефинитиван операцијони план*, но више да се у то име консултује. Израђен врло савесно, он није подизао преко вероватних граница српску снагу, а није ни турску смањивао. На кратко, посао је излазио из руку човека стручна, који се, ни у коме погледу, није предавао самообманама.

Међутим, не беше суђено, да се овај план о опсади градова у живот приводи. Онај фанатички наступ, који се беше јавио у царском дивану, није могао да сломи оне критичне прилике, које су се над његовом главом савиле биле. На против, оне су све више расле. Устанак на Криту продужавао се; од Вола до Арте, дуж границе Грчке, јављао се и развијао други; краљевина Грчка узимала је претећи положај; на Ливану беше Карам на ново развио заставу устанка, а празне финансије турске ни од куда помоћи не налажаху. Поврх свега тога долази још и Египат да тражи уступке. Исмаил-паша, вице-краљ Мисирски, прећаше, да ће своју војску са Крита повући, ако му се оне одрекну, а он не тражаше ништа мање, но да војнички своју земљу оснажи, а *то је, да се дигну сва хатишерифска ограничења*, која

[1]). На жалост, ни за време нашег рата, па ни данас нигде се не може да нађе траг овоме послу.

у томе погледу, постојаху, а да би себи углед у народу подигао, тражаше и верозакону титулу. (Азизи Мисир), коју су калифи носили. Ови су гласови већ налазили неког потврђења и у томе, што је у Кандију дошло било шест великих преносних пароброда. У дипломатију беше ушло уверење, да Исмаил паша смера да се одвоји од Турске, да присвоји себи света места мусломанска, па да оснује Арапско царство. И Али-паша ни сам не кријаше ни од кога своје уверење да је „*Исмаил човек, од кога се треба свачему надати*".

Ма да су ове тежње египатске имале да рачунају не само са Портом, но још и са Француском и Енглеском, опет су оне, и као саме претензије, дошле биле Порти у незгодан час; приносиле су, да се слаби њен ауктoритет, да се све више подрива вера у могућност њеног опстанка.

У то исто време допираху до Порте и одјеци од преговора, које вођаху Француска и Русија о источним пословима. Сећамо се, да Француска не предлагаше ништа мање,но да се Грчкој, уз Крит, придружи још и Епир са Тесалијом. Очајнички брањаше се Порта од ових преговора, њени министри сузбијаху живо оне гласове, који говораху о незадовољству у Турској, а беху „*допрли и до подножија два највећа престола светска*". «Устанак на Криту, говораху они, па још устанак делимичан, који се ни преко целога острва не протеже, доказује ли опште незадовољство наших хришћанских народа? Чиме може он оправдати захтевање, да се, као што гласови до нас допиру, не само Кандија но још и Епир и Тесалија уступе Грчкој, која, каже се, треба да уђе у своје природне границе? Какав разлог може бити за нас, да напустимо ове три провинције, од којих прва има једну трећину, друга једну четвртину, а трећа целу половину становништва мусломанског?» Порта обећаваше да ће задовољити своје народе, позиваше се на успехе, које

је учинила за двадесет последњих година. «Зар нисмо ми, говораше она, *за то време* оставили свој средњи век? Европи је требало четири столећа, да свој остави. Нису ли мусломани, племе освајачко и аристократско, напустили свој понос и свој фанатизам; зар се они не изједначавају сваки дан све више с хришћанима? Да ли је и европска аристократија тако брзо и тако лако напустила своја права и своје повластице? Треба нас оставити на миру, а ми смо готови да радимо, како бисмо корачали што се брже може путем напретка, али да би могли корачати, не треба нас сакатити.»[1].)

Тако вапијаху министри султанови, пред којима је зијала провала опасности са свију страна. Поврх свега беше оружање Србије толико на глас изишло, да је Порти са свију страна поручивано, да Србија прети, да се оружа, *да је ту права опасност за царевину.* Такве поруке долазиле су јој и од Енглеске. Ми смо већ имали прилику рећи, да је Стенле државник, који свакој ствари испитује све крајеве, *па се на средини* зауставља. И он се сад јави Порти са саветом овога рода. 8. Јануара предложи енглески посланик турскоме министру спољних послова, да би султан могао измирити своје право са захтевом српским, ако би заповедништво над градом поверио кнезу Српском, а под условом, да се на бедемима градским, поред српске, вије и турска застава. На тај начин султан би остао суверен града као и до сад. Лаенс је доказивао Али-паши, да је главно питање: хоће ли Порта да обезбеди себи користи, које би добила, одговоривши благовремено и милостиво на српско захтевање, или хоће да се излаже опасности, да изгуби град.

1.) Доцније, кад је српско питање свршено, формуловане су ове мисли у нарочитој депеши, која је послата турским посланицима код великих сила. Ту се још позива Порта и на то, како је задовољила «своје чисто хришћанске *провинције* Румунију и Србију.»

У овим наводима ми смо се држали те депеше.

или да га најпосле уступи на мање повољан начин, а под горим условима. Кад 10. Јануара Али-паша јави Лајенсу, да су изгледи, да ће се српско питање свршити као што су Порту саветовале Енглеска и Француска, енглески посланик да му савет, да у томе смислу макар површно извести српску владу, ако заиста има тих изгледа, како би се ублажила узаврелост и Срби зауставили да не улазе у све веће непријатељство спрам Порте. Стање ствари у Србији постаје сваког часа све критичније, па би сваки пропуштен дан умалио милост уступке и увећао тешкоћу, да се добију довољна јемства и безбедности. Нема сумње, да су журни енглески савети потицали из страховања, да одуговлачење турско може навести Србију, да се веже формалним уговором са владом Грчком, која се у то доба (у очи нашег успеха) беше преко својих агената на нас обратила, а Енглези као да су били то назрели, па су тражили обавештења у руских представника о одношајима и преговорима између Србије и Грчке.

Све те појаве у свези потераше из земље семе, које бејасмо посејали, пре него што му се и надасмо. Риза-пашу, војеног министра и моћног члана владе, који је свагда пливао реком Француском, сломише Французи; Мехмед-Али-паша, његов једномисленик, такође попусти, *и 15. Јануара сви се министри сагласе да је прека потреба, да се Србија задовољи.*

Но сад настане питање, ко ће од министара да прими на себе тај немио задатак, да султану саопшти закључење њихово. Задатак је био с тога немио, што је султан Абдул-Азис био човек раздражљив и неразборит. Наравно, да би, у првом реду, тај задатак падао у дужност великом везиру, но Мехмед-Рушди-паша измицао се, као човек у опште неодлучан, а пун предрасуда против ове уступке. Измицали су се и други министри, те се најпосле сагласе, да је то њихова *заједничка* дужност, па да је треба заједнички и да изврше.

Први корак Портин био је, да се увери, какав ће одзив наћи одлука министарска у Београду. И ако би се морало претпостављати, да одзив не може бити сумњив, у Порте је опет била нека сумња са тога, што јој беху дошли гласови, да је кнез Михаил подлегао туђим утицајима, који смерају, да га с Портом у сукоб доведу. 16. Јануара саопшти Али-Риза-паша, заповедник Београдске тврдиње, кнезу Михаилу, да је питање о градовима решено начином, *који ће га задовољити*, не ушав ни у какво ближе објашњење. Као што ме Али-паша уверавашe, султан тада још ништа не знађаше за одлуку министарску, јер се хтело најпре сазнати *право* расположење у Београду, а кад је Али-Риза-паша одговорио, да је кнез примио саопштење с великом радошћу и обећао доћи у Цариград, буде султан уведен у питање и о потреби уступке убеђен. И вел. везир и министар спољних послова саопште ми, да ће ми, после бајрама, дати одговор на писмо кнежево, и да ће се питање уредити начином, који ће нас задовољити.

Кад се у Цариграду преломила ствар, чудноватим стицајем, извршила се *истога дана* у Београду једна значајна манифестација. Моји извештаји, у којима јављах, да је наше питање запело, беху дали повода кнезу Михаилу, да прекине своје ћутање. Он одлучи да баци глас Србије на колебљиве теразије Портине, и баш 15. Јануара, кад се беше дошло до сагласности у дивану царском о потреби, да се Србија задовољи, он позове у двор на гозбу све више официре, као и све командире из народне војске, који се налажаху у Београду на учењу. У здравици, коју беше наменио својој војсци, кнез нагласи, да је њен задатак, *„да Србији створи положај, који јој припада као хришћанској држави на Балканском полуострву“*, „*Слободно и из свег грла*“ говораше кнез, да «Србија данас и заузима прво место међу свима оним земљама и државама, са којима је стотинама година је-

дну и исту жалосну судбу делила, па и од неких у многим обзирима и назаднија била. Српско се име, тако рећи до јуче још непознато, у Европи са поштовањем изриче. Велики и понајвећи део овога за нас срећног појава заслуга је наше српске војске, која својим понашањем у мирно доба даје јемство за мир и законитост, и *која ће, — нек се у томе нико не вара, — на мој позив и глас отаџбине на бојноме пољу непријатељу страх и трепет бити.*»

Премда је ова манифестација учињена у време, кад већ није могла имати дејства на Портину одлуку, опет је она била од вредности за даљи развитак њен. 23. Јануара позове ме к себи вел. везир. Он ме подсећаше како ми је говорио, да треба полако корачати, па ми и сад тај пут препоручује као најбољи да се дође до уређења ствари Порта жели, да задовољи кнеза и народ Српски, али и кнез треба да учини што год, чиме би олакшао ствар Порти код султана, јер се он нада, да Србија не иде на то, *да се од царства одвоји.*

Појмљиво је, да сам ја уверавао в. везира, да ми ништа више не тражимо но сигурности на своме огњишту, а одвајати се од царства да није у нашој намери, јер знамо, да ово није век, кад мале државе могу безбедно живети на граници великих, докле, живећи у саставу царства, ми налазимо заклона против свију спољњих опасности, нарочито под заштитом подјемчене целокупности царства.

На моје питање, какву олакшицу тражи он од кнеза, одговори ми в. везир, да се проносе многи гласови, што их узнемирују; он се ограничава само на то, да спомене гласове о оружању Србије, па би желео, да му кнез још од данас почне олакшавати задатак код султана, *па да и околини Србије дâ добар пример.*

Вел. везир пристајаше уз-а-ме, да су гласови о оружању Србије претерани, али жељаше, *да их кнез својим понашањем сасвим ућути.*

Нема никакве сумње, да је цео овај говор изазвала здравица кнеза Михаила, јер она заиста не даваше пример околини Србије у ономе смислу *„добар“*, како га Порта могаше желети. Та жеља Портина беше од значења за нас повољног; али ми ни мало не беше по вољи, кад ми в. везир, при растанку, наговести, да ће ми учинити саопштење *и за друге олакшице*, које би Порта од нас желела. *То, извесно, беху услови, под којима Порта мисли, да напусти градове.* И министар спољњих послова беше ми учинио слично наговештење.

Министри султанови нису, *за овај мах*, хтели улазити у појединости, желећи, да их *са кнезом*, по доласку његовом, расправе. «Но може ли, писах ја (1. Фебр.) у Београд, може ли то бити, да кнез дође овамо, и не познавајући земљишта, на које би нашао? Каква ли захтевања неће Порта изнети на среду, рачунајући, да кнезу под притиском дипломатије наметне што веће жртве? С друге стране, и самоме кнезу биће положај много лакши, ако се буде погађао *отуда*: поврх свега другог, могло би се погађањем одавде продужити кнежево задржавање у Цариграду, што би достојанству Његове Светлости могло вреда нанети". Ни преко страних посланика, није се могло ништа о појединостима сазнати, јер је Порта крила од њих и *саму природу одлуке*, коју је мени поверавала, крила ју је од свију посланика, осим Француског, коме се тада глас слушао и поверење поклањало. Но и он није био посвећен у појединости одлуке. Порта је желела, да својој одлуци одржи *заслугу самосталности*, пошто је имала и сувише искуства, како посланици имају обичај, да заслуге њених одлука себи приписују пре него што их она и обзнани. Она је њима лаконички одговарала, да намерава ово питање са Србијом *фамилијарно* да уреди, и *да је оно на добром путу*, па је остављала посланике, да се међу собом препиру, чија је заслуга, што је Порта попустила.

Мехмед-Руждии-паша, који се са својим друговима био сагласно о нужди концесије, није имао и одважности, да је изврши. Колико што је од овога питања зазирао, од како је оно положено било, толико и што је био поплашен опасношћу положаја, он одступи (30. Јануара) од великог везирства. Терет је за његова рамена и био врло тежак. За великог везира буде наименован Али-паша, а за министра спољних послова Фуад-паша. Руждии-паша прими министарство војено, а Кибрислија и Риза-паша остану чланови владе без портфеља. Ова промена била је знак попуштања, но не искреног, јер улазак Фуадов у кабинет наваштавао је да Порта хоће захтеве силâ да осујети каквим привидним мерама, које је Фуад био свагда вешт да изнесе на позорницу.

Наше питање није било у тој опасности, јер је Фуад за њ био живо заузет, а све друго желео је да изигра. Одмах на првом састанку са мном, он се трудио да ме убеди, како ће Порта да поступа са Србима као са „својом децом“, па следствено и као *«са својим наследницима»* Увераваше ме, како је он још онда, кад је наше питање званично на среду изнесено, из своје усамљености, послао човека Али-паши с поруком *да попусти*. И ствар се заиста почне брзо развијати. Султану се поднесе рапорат, у коме се представљају разлози, који препоручују да се Србија задовољи, а министри ограђују од свију могућих прекора. Рапорат је био снабдевен муровима свију министара, како се ни један од њих не би могао извлачити из ствари ни пред султаном, ни иначе. Акту министарском следовала је брзо царска потврда, султанова ирада, која је 4 Фебурара већ била у рукама новога вел везира, као што ми је он сам обзнанио.

Битка је била добивена; но хоће ли бити пало много жртава на бојноме пољу, то се још није могло прегледати. Било је извесно, да је одлука обухватала напуштање *свију градова без разлике*, али има ли услова и

који су то? Министри турски избегавали су улазити у појединости, говорећи, да нема *«ограничења»*, но зар и опет не може бити *услова*, кад то једно друго не искључује? Разговори са француским послаником, наговештаји турских министара, да ће нам тражити олакшицу — све то поче јако да нас узнемирује. И заиста са великом вероватношћу продре на видело глас, да ће нам се ови услови положити: 1, да кнез потпише нека уверења о својој верности према султану; 2, да повећамо данак Порти: 3. да сведемо војску на 4000 људи; и 4, да железницу, коју би подизали, доведемо у свезу са турском.

Прве три тачке не могаху се ни пошто примити. Но како се могах ја изјаснити против услова, које још званично и не познавах? А ако будем чекао, да се они званично изнесу, па онда тек да их сузбијам, имаше ту незгоду, што би после теже било Порти, да их повуче натраг. Једини пут, који ми је сад стајао отворен био је, да се обратим Француском посланику, кога је јединог Порта, на велико суревновање његових другова, у нашу ствар посветила била. Ја му представим, како је, у интересу нашег доброг споразума с Портом, потребно, да она у Београд (паши) ништа не пише, докле се са мном не договори *„о начину извршења и појединостима.* (избегавајући говорити о *условима*). Јер пре него што се стави ствар на артију, разумније је, да се она изведе на чисто, нарочито пак да је мудро, да не оставимо врата отворена, да се можемо растати у већој завади, но што бејасмо онда, кад се састадосмо, да се пријатељимо. Буре беше са мном сагласан, и обећа ми своју потпору. Исту таку изјаву учиним ја и вел. везиру. Па бацајући поглед на дотадашњи развитак питања, колико да себи јасно представимо, каква је политика према Порти најуспешнија, ја писах (1. фебруара) своме министру: «Ја сам био слободан писати вам још 11. пр. мес. *да ветар дува поспешнији, па да једра ваља више раз-*

ити Хтео сам тиме рећи, а и рекао сам, да нам се Београд има дати као *чиста концесија*. Ја и сада не мислим другачије. Кад Порта није смела примити бој *да одржи градове*, неће га, сигурно, примити ни за кусур.

«Ви сте видели из докумената, које сам вам ја послао, да је пре доласка кнеза Карла све уређено било тако, да је он на готово дошао, и само неколико дана остао, да се изврше церемоније. Ми бисмо имали тај исти начин да усвојимо. Немамо се ни мало бојати, да би то главну ствар пореметило.

„Док сам ја овај рапорат писао, дође ми ваше писмо (од 24. пр. мес.) у коме ми препоручујете, *да се држим добро и да погодим како треба, јер је мгновење врло озбиљно*. Имате право, и да бисте знали, како ћу ја овде поступати, ево шта мислим, да ми остаје чинити: не ангажовати се ни у што, све послове радити као и до сад без прекида[1], мотрити на *и чекати Порту да изиђе на чисто*. Ако би она позвала кнеза, да дође овде *да уреди појединости*, *искати да нам их она покаже*, па, као што ми препоручујете, *не оставити ни каква изгледа на концесије од наше стране*.

„Идући овим путем озбиљно и постојано, ми ћемо постићи своју цељ *без жртава*. *Кад је семе никло, не треба пустити, да се плод у коров и трње претвори*".

У опште, од ове нове фазе, у коју наше питање беше ушло, настала је била, између Гарашанина и мене, велика сагласност у назорима, да су се често наша писма мимоилазила на путу тако истоветног садржаја, као да су из једног пера потицала. Природно је било, да је уз сагласност у назорима, упоредо корачала и сагласност у радњи. Докле сам се ја у Цариграду ограђивао од услова, којима би се могла отежати ствар градска, јављали су из Београда консули својим посланицима у

1. Ово се тицало одношаја са источним народима.

Цариграду, да би Кнез Михаил само тако у Цариград дошао, ако би концесија Портина била безусловна.

То је производило своје дејство. Желећи избећи неспоразуме, а држећи рачуна од мојих представака да се у Београд ништа не одговара докле ми се предходно не саопшти, Али-паша прочита ми (20 фебр.) писмо које беше спремио као одговор на акат кн. Михаила (од 17. Окт. 1866). Писмо вел. везира на кн. Михаила гласи:

Светлости,

«Висока Порта примила је и поднела Његовом царском Величанству Султану писмо, које је Ваша Светлост изволела писати великом везиру у смотрењу царских градова у Србији.

„Пре свега срећан сам, што могу јавити Вашој Светлости, да је Његово Величанство са великим задовољством саслушало Ваша уверења оданости према њему. Царска влада служи се овом приликом, да каже, у исто време, Вашој Светлости, да се лојалност и верност народа Српског од њене стране свагда јако ценила, и цениће се увек, а његова нова о томе уверавања тим су је више обрадовала, што су изражена кнезом, ког су јој одличне каквоће добро познате.

„По овим чуствима в. Порта није могла мислити, да народ у Србији сматра пребивање мусломанских посада у царским градовима кас неку вечиту претњу спокојству кнежевине; на ту претњу царска влада није никада ни мислила; а што је једанпут београдски град променио своју природу, није нужно да напомињем Прејасној Светлости Вашој жалосне околности, које су то проузроковале.

„Но било како му драго почем се Ваша Светлост, а преко Вас и народ српски, позвао на брижљивост Његовог царског Величанства, те му изјависте своје сумње и зебње, узвишени сузерен Србије није се уздржао овла-

ститн своје министре да удесе таково решење, које би одговарало и његовим чуствима благовољења и непоречним правима његова престола.

„Ваша прејасна Светлост јамачно ће признати, да је самом том брижљивошћу и опет довољно посведочено, колико се Његово царско Величанство морало јако и потпуно поуздати у све оно, што је Ваша Светлост изложила В. Порти о овом важном питању, а тако исто и у гарантије, које ћете дати да поштујете права. која су постављена и трактатима призната, и да непоколебљиво желите да будући добри одношаји са сузеренским двором буду сачувани од сваке повреде.

„Вашој је Светлости позната важност, коју наши сународници приписују горереченим градовима, а познати су вам такође и многобројни политички спомени, који су с њима скопчани; окром свега тога има једно призрење, које се никако недаје мимоићи, а то је: земљописни положај истих градова. Није ми нужно примећавати Вашој Светлости, да су они по свом положају као неке пирамиде, којима су царству означене крајње границе, у том погледу и у много других стало је једнако до њихова одржања и В. Порти и кнежевини. којој је безбедност основана на великом начелу целокупности царевине.

„Царска влада дакле не могавши усвојити хипотезу, да се ови градови сруше или отуђе, а да се тим и не реши жртвовати тако важне и животне интересе, морала је тражити другчије решење, којим би се и гореречене незгоде одклониле, и у исто време на ново и јасно засведочило се поверење према народу и Кнезу Српском. За то министарски савет, вођен том мишљу и одушевљен искреном жељом да реши питање начином, којим да се сви легитимни интереси могу задовољити, похитао је поднети Његовом ц. Величанству резултат свога договарања, а тај се састоји из ове три системе:

«1. Да се преда Вашој Прејасној Светлости заповедништво градова, у којима би остале мусломанске посаде; 2. да мешовите посаде састављене у једнаком броју од Мусломана и Срба буду врховној команди Ваше Светлости подвргнуте; 3. Да се чување градова повери лицу Прејасне Светлости Ваше, те да се сасвим изведу из истих мусломанске посаде, па замене српским војницима, с јединим тим условом, да се царска застава и у напредак вије на њиним зидинама поред српске.

«Ова три начина решења по нашем мишљењу једино су могућна, једино су практична, једино сходна цељи, која хоће да се постигне.

«И доиста, Ваша Прејасна Светлост, као што и сами кажете, поступком својим смерала је на то само, да се свако неспокојство и свако зазирање уклони од духа српскога народа. Може ли В. Порта материјалније и позитивније доказати своје поверење, него што га доказује кад предаје Вашој Прејасној Светлости врховну команду над градовима и посадама мусломанским? Међутим, Његово ц. Величанство благоволело је то још јасније доказати, претпоставивши *трећу систему*. И тако мој узвишени Господар наложио ми је да Вам саопштим ово срећно решење, у ком ће Ваша Пр. Светлост и народ српски наћи, о томе смо уверени, скупоцену залогу и за високо благовољење Њег. ц. Величанства, и за поуздање у вашу верност; па ћете умети да одржите и остварите уверења, која стоје у писму, на које ми је част одговорити.

«Будући је Ваша Прејасна Светлост изјавила да имате у намери доћи за неко време у Цариград, то ће царска влада почекати да се с Вама, чим будете овамо приспели, споразуме о подробностима овога наређења.

«Нек Ваша Светлост изволи примити уверење мога превисоког уважења

19. Фебруара 1867. г.

А л и ј а с. р.

Изредан био је, у главноме, утисак, који је на мене произвео овај узорити државнички акат. Што се ту спомињу две прве системе, које би Порта могла применити, да нас задовољи, то је тек учињено, да се јаче *изнесе* трећа, коју је усвојила. Но у исти мах зазвонише ми неповољно неки изрази у писму в. везира. Ја замолим за објашњења. Пре свега, шта се разуме *под гарантијама, које би кнез Михаил имао дати, да ће поштовати права, која су постављена и трактатима призната?* У чему би се имали састојати *„докази непоколебљиве жеље кнежеве, да сачува од сваке повреде будуће добре односаје кнежевине са сузеренимдвором"?* Неће ли та јемства и ти докази стешњавати права Србије? Затим, шта треба разумети под *појединостима, које би се имале уредити по доласку кнежеву"?* На чему је остало питање о М. Зворнику и Кастелу? И најпосле, *да ли Порта намерава да изазове какав међународни акат*, којим *би својој одлуци дала карактер пристанка Гарантних сила?*

Кад ми је в. везир на сва ова питања дао одговор, који нас, у главноме, може задовољити, као што ћемо ниже видети, ја зажелим чути: кад ће се свршити одлазак гарнизонâ?

— После *преговора* с кнезом, који ће, надамо се, оценити поверење, које му се поклања, би одговор Алипашин.

— Али за Порту, прихватим ја, не може бити бољег јемства, него што је витешки и поштени карактер кнеза Михаила.

— Ја сам на то највише и рачунао, кад сам се старао, да уклоним препреке, које су нам на путу стајале. Кнез ми може положај олакшати и затворити уста мојим противницима.

Објашњења, која сам од Али-паше примио, још ми се не учинише да дају ону извесност, која је потребна да се влада кнежева може на што одлучити. С тога одем

сутра дан министру спољних послова, и нађем прилику, да изјавим, како ми је један израз остао непримећен у тренутку, кад ми је в. везир прочитао свој одговор кнезу а на име, како се чување градова поверава «лицу Његове Светлости". *Је ли то право привремено, предају ли се градови на чување личности кнежевој, са којом би и право престало, или се чување поверава „кнезу Српском"?* Пошто ми министар и на ова питања одговори начином, који нас је могао задовољити, као што ћемо даље видети, додаде он, да је писмо в. везирско само обзнана одлуке царске, а ова да ће бити саопштена кнезу *ферманом царским*, који ће му се предати, кад он буде дошао, да уреди појединости, које се односе на предају градова. Том приликом моћи ће се смисао још јасније прецизовати.

Реч „*гаранција*", која се налази у писму в. везира није ми престајала задавати бригу, у толико више, што ми је Али-паша у своме објашњену напоменуо, да се под њом разуму „*висећа питања*" (les questions pendantes) као што је н. пр. скупљање бегунаца у Србији « *и тако даље*" Но као што између нас, од више година, није било спора о бегунцима, који из Турске у Србију долазе учинило ми се, да је вероватније, да ће „*висећа питања*" пре обухватати *народну војску*, која је заиста, у смислу Портином, „*висила*", јер се о њој час отворено, час покривено, водио спор још од 1861. кад је она установљена. Ову тачку требаше ми с поуздањем на чисто извести; требаше ми у опште изриком предохранити се од ограничења *Србији стечених права, као и свега што већ постоји*, јер ако о схватању наших права и има спора, о ономе, *што већ постоји*, не може бити ни каквог. Мислио сам, да би најудеснији пут био, да српски министар у једном на мене управљеном акту те ограде обележи, а ја да га у препису Порти саопштим. Но није било времена за овај заходни пут, јер је требало ковати гво-

жђе док је још вруће, па за то расправим сам и питање о народној војсци начином, који нас је такође задовољио.

Но каква јемства имађах ја да ће турски министри остати постојани при своме објашњењу?

Смисао писму на кн. Михаила управљеном могао се развући, могао је и другачије тумачење добити у тренутку, кад кнез у Цариград дође. У томе случају пала би на мене велика одговорност а ја не бих имао ништа да покажем у своју одбрану. У овој бризи, ја смислим, да у једном извештају на свога министра, изложим своје преговоре са турским министрима, па да им га на углед поднесем; ако га они одобре, онда да га у препису саопштим и представницима гарантних сила, као неки вид уговора свога рода. Ма да нас и такав акат не обезбеђује довољно, колико би могао учинити акат у билатералном облику, опет он беше највише што могах постићи. Што мислих, то и учиних. Мој извештај гласи (у преводу) овако:

«Цариград 1. Марта 1867.

„Господине Министре",

«Моја два последња извештаја (од 20. и 21. Феб.) донела су вам обавештења, која су ми изволели дати Њихове Светлости в. везир и министар спољних послова у погледу на в. везирско писмо, које ми је предато за Њ. П. Св. кнеза. Ви сте видели, да из ових објашњења следује:

1. Да реч «*гарантија*», која је памєнута у везирском писму обухвата, најпре, *уверења*, која би кнез имао дати в. Порти на њену жељу да предохрани од сваке повреде добре односаје између кнежевине и сузереног двора, а затим, уређење «*висећих питања*», као што су н. пр. скупљање у Србији бегунаца, који би могли проспати запаљиве прогласе по суседним провинцијама царства.

„ Њ. С. Али паша протестује против сваке претпоставке, по којој би се мислило, као да би в. Порта имала на уму, да нам тражи *ма какво ограничење онога што већ постоји у Србији*; он ме је, више пута, уверавао, да ће Србији остати неповређено све, што јој је стечено.

«Ја имам до додам, да се министар спољних послова, у једном разговору, који сам имао са њим 21 Фебр. потпуно придружио овим уверењима в. везира.

«2. Појединости, које имају да се уреде по доласку кнежевом, не обухватају ни каквих других питања, до она, која се односе на предају градова, т. ј. чисто на материјалну страну питања, а не тичу се ни никаквог другог питања изван градова.

«3. в. Порта нема намеру да уређује предају градова Србији каквим међународним актом, пошто царска одлука не даје места ни каквој препнаки уговора, као што се ова потреба појавила у стварима румунским, где су се морале неке међународне одредбе препначавати.

„4. Писмо везирско поверава чување градова *личности кнежевој*, но Њ. Св. Фуад-паша, интерпелован у томе погледу, одговорио ми је, да то није право, које би могло, као што сам ја претпостављао, престати са личности кнежевом, но да ће се градови предати кнезу као *поглавару државе Српске*, по примеру стања ствари, које постоји у Египту, где се градови налазе поверени вицекраљу *као таквом*. У осталом, додао је Фуад-паша, као што је везирско писмо само обзнана царске одлуке, Њ. Св. кнезу предаће се ново право ферманом, који би још боље могао прецизовати смисао царске одлуке.

«5. У погледу на Мали Зворник, в, везир ми је изјавио жељу, да се ово место неутралише због тога, што је близу града В. Зворника. Ништа мање, ја се надам, да ће Њ. Св. напустити ову идеју, и да ће издати потребне налоге, како да се изврши једном право, које је

Србији стечено има више од 35 година. Тако исто ја не сумњам, да ће Њ. Св. у својој правичности наредити, да ово извршење падне у исто време са напуштањем градова.

„Што се тиче Кастела, који лежи према Адакалу, в. везир се изразио, да га треба раскопати са тога што има положај, који влада градом Адакалским.

„Ја се надам, Господине Министре, да се моји извештаји који су намењени да вас упознаду са овим расположењима в. Порте, налазе већ у вашим рукама; но, пошто они још не садржавају све елементе, који су потребни да Њ. Светлост поставе у положај, који би јој допустио, да узме коначну одлуку о овим важним преговорима, ја сам прекјуче опет ишао на Порту, да упознам Њ. Светлост в. везира са мојим мишљењем о доласку књажевом, пошто ово питање није довољно осветљено. Ја сам изјавио в. везиру да долазак Њ. П. Светлости не може бити за мене предмет ни какве сумње; *но да да ја сумњам јако, да би кнез дошао овде, да буди о чему преговара*; долазећи овамо, кнез би се ограничио, да поднесе своје подворење Њег. ц. Величанству, своме сузерену; и да му изрази признање за овај нов знак високог благовољења, које Њ. Величанство пружа кнезу и нашој земљи.

„В везир ми је изјавио, да не разуме ових скрупула, који би били без основа, ако би кнез претпостављао, да в. Порта тражи да га домами овамо, па да му замке пружа и заплете ствара. Долазак књажев жели се због муслимана; в. Порта хтела би да чује из његових уста његова расположења и да говори са њим о државним пословима. Ако су појединости остављене, да се уреде непосредно с кнезом, Њ. Св. не треба да мисли, као да би ту било за решавање других каквих питања, осим оних, који се непосредно тичу градова, као што су топови, гробља и т. д. Ако се градови не испразне још

докле се кнез буде бавио у Цариграду, они ће бити испражњени одмах по његовом повратку тако, да кнез може сваку зебњу из своје душе избити.

«Ја сам узео слободу, да се позовем на прецеденцију, која је створена приликом доласка кнеза Карла, који је овде нашао све послове већ уређене, на што ми је в. везир одговорио, да је било и таквих, који су непосредно с кнезом уређени.

„Повративши се на питање *о гарантијама*, ја сам мислио, да ми треба да изразим без околиша Њег. Св. Али-паши наше сумње и наше зебње у овоме погледу. Ја сам изјавио, како ми је Њ. Св. на другом једном састанку, поменула *висећа питања*, па сам ја у њима угледао питање о народној војсци. Истина је, да ме је Њ. Св. више пута успокојавала о нашој аутономији, но као што је то реч, која може бити предмет разних тумачења, ја се усудих да изразим убеђење, да би се влада кнежева нашла у немогућности, да пристане на ма какву промену ове народне установе саобразне, по нашем мишљењу, актима, који су освештали наше политично биће. Ја додадох, да се наша народна војска не састоји *из солдати у касарнама*, о којима би могла бити реч, да ли да се распусте, но из *народа под оружјем*, који се не би могао разоружати, а да се кнез не понизи, и земља не изложи тешким потресима. Па и кад бисмо ми, каквим чудом, успели да дамо В. Порти ову гаранцију, она би опет била *обмањива*, (илузорна), у случају, кад Србија не би искрено решена била, да уђе у нову ȇру поверљивих и благонаклоних одношаја̂. И по томе, докле би разоружање милиције могло створити влади кнежевој неприлика̀, В. Порти не би оно дало ни стварних ни довољних гарантија просто за то, што би се оружје, које би било ушло у арсенале, могло лако изнова раздати народу свакога тренутка.

«Пошто ме је в. везир пажљиво саслушао, изјави ми он категорично, да нам В. Порта неће никако захтевати разоружање народне војске; она нам предаје градове, имајући поверења у карактер кнеза и народа српског; али како је Србија нагомилала много оружје, В. Порта жели да буде успокојена о њеним намерама, и да ова жеља не би требала, по мишљењу Њ. Светлости, да нас изненади, јер право да буде упокојена, припадало би Порти и онда, кад би Србија била одвојена држава, а Турска само суседна сила.

«Њ. Светлост заврши позивајући нас, да бацимо на страну све скрупуле, да не дајемо себи изглед, као да бисмо хтели да полажемо услове В. Порти, но да се приближимо царској влади с поверењем; кнезу ће се учинити по вољи, и он ће се повратити задовољан у своју земљу.

«Ја сам замолио Њ. Св. Али-пашу, да ми верује, да је далеко и од мислй кнежевих а и од наших обичаја̂, да помишљамо на услове према В. Порти, но да нам управо наша лојалност препоручује овај корак, како бисмо осветлили земљиште, на коме не бисмо желели да оставимо ни какве материје, која би могла дати повода каквим раздражљивим претресима и неспоразумима.

«Господине министре, мени се чини, да су речи в. везира искрене и усрдне тако, да ја не предвиђам, да би какви прави преговори очекивали овде нашег кнеза. Жеља в. Порте своди се пре на то, да Њ. В. султан може *лично* кнезу пружити ново право, и из уста Њ. П. Светлости чути његова расположења, како би могао доћи до чистог и јасног положаја према Србији.

«Пошто је предмет, изложен у овом извештају, од највеће важности, ја нисам хтео да вам га оправим, а да се најпре не уверим о његовој тачности начином, *који би био више но обичан*. У тој цели ја сам отишао јуче на в. Порту, да га покажем Њ. Св. в. везиру, који, кад

га је саслушао, изволео је рећи да у њему налази *«тачну и верну репродукцију онога што је речено, као и онога, што се мисли»*. Само је исправио мој поглед на решење, које он мисли дати М. Зворничком питању, објаснивши ми, да и он хоће, да се овај крај *испразни* и да уђе у рејон Српски, но под условом, да се *неутралише*, т. ј. да се на њему не подижу грађевине, али никако не смера на то, да нам смета обрађивати земљиште, које би прешло у нашу својину.

«Исто тако, ја сам прочитао овај извештај и Њ. Св. Фауд-паши, који се потпуно придружио идејама в. везира и молио ме, да додам као post scriptum, да је в. Порта била далеко од тога, да нам иште, да смањимо нашу снагу, пошто српска војска може само ова три предмета имати за свој задатак:

«1, да брани земљу од спољни, непријатеља, следствено да брани целину царства, елеменат, у коме Србија живи и црпе своју снагу, са чега в. Перта и не може сматрати другачије нашу војску, но као један део снаге царске;

«2. да одржава унутрашња ред у земљи, чиме се она може сматрати као један део опште полиције царевинске; и

«3. да чува положај Србије и према самоме царству.

Фауд-паша додаде, да војска српска, посматрана са ова три гледишта, не може задавати ни каква зазора в. Порти, која суревњиво прати све, што је потребно, да се кнежевина сачува. А влада царска оставља кнежевој иницијативи, да одузме, *ако устреба*, овој војсци све, што би она у *својој форми* могла имати нападнога (агресивног). Уступајући нам Београд, в. Порта подерала је, заврши Фуад-паша, један славан лист отоманске историје; као уздарје за овај чин, она нам не иште ни какве жртве, она нам не намеће ни каквих услова, но оставља кнезу да оцени, шта би он могао, по својој

властитој побуди учинити, да в. Порти пружи знак свога поверења.

„Не треба да свршим, г. Министре, овај извештај а да у мало речи не прецизујем положај. Земљиште је очишћено, тегобе су изравнате; изгледа, да ће в. Порта бити задовољна ма шта да јој кнез нађе за добро рећи, што би је могло умирити у погледу на понашање, које он намерава да усвоји за будућност.

«Изволите г. Министре, примити уверење и т. д

Јов. Ристић. св. р.

Али-паша беше потпуно задовољан, што сам верно и тачно изложио ток преговора, а не мање и Фауд-паша. Значајно је још, што ми је министар спољних послова говорио са оградом, да не говори као министар, па по томе није могло ни ући у мој извештај. „Ви сте, рече, Срби *неповерљиви*, и ја вам то *не замерим*, јер до сада могли сте и право имати да то будете, но од сада не бисте имали основа за неповерење. Београд нема стратегијске важности, али има велико значење *морално*. Цео је свет мислио, да ми не ћемо бити кадри, да дамо ствари потпуно решење. и цео се свет изненадио, кад је то решење сазнао. Сви су мислили, да ћемо вам ми услове полагати. и сви се сад чуде, кад виде, да услова нема. Ми ћемо имати да се боримо са тегобама због те концесије; данас смо угушили један *турски лист*, што је осуђивао наш поступак, но ми ћемо поднети све, да вас задовољимо Будите *у другом облику* оно, што сте били, кад смо се заједно борили против Тамерлана, па па ћете све имати. (Tout sera à vous)."

Концесија је била потпуна. Да је Порта заиста имала намеру да своју уступку веже за важне услове, о томе за мене није било ни најмање сумње, но опазивши да се они неће примити, она се за времена повукла, ос-

тавивши себи отворена врата *у неким изразима*, које је могла, по потреби, разно протумачити. Једини услов, који је она отворено изнела, била је *отоманска застава*, која би се, упоред са српском, вијла на куламa и бедемима градским. Услов је вређао наш народни понос, али је и та повреда била *односна*; она се могла мање осећати после задовољења, које је одласком турских гарнизона дато народном осећању. Лорд Лаенс препоручивао ми је живо, да не износимо ни какв... т... ба на супрот идеји његове владе. Буре је допушт... да нас та идеја може, у први мах, изненадити, али, он налажаше чак, да је она *женијална*, јер како се, расправом градског питања, интереси српски са турскима изједначавају, *двојство заставе* представља *пријатеље и савезнике*. Но ма како било значење овога двојства, ми смо се могли тешити надом, да и тај спољни остатак турског сузеренства неће дуго трајати, а и колико му још буде суђено да траје, да ће се ретко кад на бедемима, градским и виђати, а градови да ће за свагда остати чврста основа за нашу даљу будућност.

Што Порта није нашла за добро да изазива ка... међународни акат, који би нашу погодбу освештао, било нам је немало добро дошло. Пре свега, што 29. члан уговора Парског од 1856. не би нашао формалне измене, та нам се празнина попуњава царским ферманом, који улази у ред оних хатишерифа, за које нам тај исти уговор јамчи, а за тим ми избегавамо мешање сила, које би нам могле наметнути какве обвезаности са гледишта својих интересеса. Нико нам не стајаше добар да Аустрија не би ту прилику уграбила, *да нас обвеже на раскопавање градова*, које би за нас са скупим жртвама скопчано било, а она ни мало не беше задовољна што су градови Србији остављени, а нису порушени. Са више страна, па и из самих турских извора, долазило ми је до знања, да је Аустрија исходом питања изненађена;

јер и ако је Бајст био у редовима оних, који су желели да се Србија задовољи, желео је то свагда са резервом, да се градови поруше. Кад се за решење у Бечу сазнало, Бајст је осећао потребу, да се у своме званичном органу брани од бечких новина, доказивањем, да се Београд не може озбиљном нападу са успехом одупрати. Природно је, да је и стари Прокеш био незадовољан. Честитајући ми исход питања, говораше ми он изриком, да смо добили више, но што смо тражили, т. ј. не само да смо се турских гарнизона опростили, већ смо и саме градове *у своје руке* добили. Француска влада није, у погледу на раскопавање или напуштање градова, имала ни каквог израженог мишљења, ма да јој је њен пуковник Монден, који је пре кратког времена био војени министар кнеза Михаила изјавио, *да би српски интерес захтевао, да се градови раскопају*. Но ми смо остављали Порти, да избере начин, који би по њу угоднији био, да бисмо јој коначну одлуку олакшали. И Порта је нашла, да је *мање понижења* за њу, ако градове великодушно остави Србији, но да их, као под притиском, ра-...ва на доглед целом свету.

Исход је био срећан; добитак је био чист, без жртава, без условâ. И ако је изгледало, да Порта није *формално* ништа жртвовала, то је била само *привидност*, у ствари она је све жртвовала; *материјално* она је све напустила, а питање и било је превасходно *материјалне* природе.

Како је Портин одговор у Београд отправљен, ми смо се узајамно ослободили од обвезе, коју смо себи с првога дана међусобно наложили били, да чувамо тајну, која више није била ни нужна, ни могућна. Имам да одам правду турским министрима, да су до саме предаје одговора потпуно одржали реч, коју ми бејаху задали. Ја поднесем преписе свога извештаја (од 1. Марта) неким посланицима гарантних сила, колико да би их узео

за сведоке своје погодбе са Портом, која га у свему призна као тачну репродукцију преговора и погодбе. Порта опет са своје стране, преда им преписе свога одговора кнезу Михаилу, и спроведе га својим представницима на страни, позивајући се на њ као на доказ, како се она са својим народима успешно договара, *кад се они на њу непосредно обраћају, а са стране кад јој се нико у послове не меша.*

25. Фебруара ја јавим телеграфом у Београд, да су вел. везир и министар спољњих послова потпуно усвојили тај извештај пун оградâ у нашем смислу; да се Порта, приметивши наше сумње, повукла натраг, уверавајући, да нам неће нити што искати нити условâ полагати, и обећавајући, да ће се задовољити уверењима, која јој кнез буде, по својој иницијативи, изразио. Најпосле, додао сам, да се, по моме убеђењу, мало што има преговарати «*па за то, да треба доћи и примити градове, не губећи времена*». 4. Марта одговори ми Гарашанин, такође телеграфом, да према објашњењима, која су ми дали Фуад и Али паша, могу ствар градова сматрати за окончану. «Кнез ће, вели се даље, јавити Порти дан поласка свог у Цариград, чим добијемо ваш последњи рапорат (од 1 Марта.) Договарање о појединостима треба да се расправи између вас и Порте, а кнежева посета чисто да буде корак учтивости спрам султана. Уђите одмах у преговоре о појединостима, но због којих кнез неће ни мало одлагати полазак; само треба Порта да зна, да с кнезом неће бити говора о њима ни онда, ако би случајно споразум остао и несвршен до његова тамо доласка» Међутим стигли су у Београд моји извештаји, који су претходили ономе од 1. Марта, те ми сутра дан (5 Марта) опет телеграфише министар: «Пренди́ћ тек синоћ дође. Ваше мисли у потпуној сагласности са телеграмима, које од мене имате Радите, да се брзо дође до краја. Одго-

ворите што пре телеграфом, кад ћу примити писмо, које сте читали в. везиру?»

Још истога дана, (5 Марта) ја утврдим са в. везиром, да и питање о појединостима расправимо нас двојица, као што смо учинили и са главним предметом; *он пристане, да о њима кнезу ништа и не спомиње.* Међутим је стигао у Београд и наш уговор, у облику мога очекиваног извештаја, а 9. Марта буде ми јављено телеграфом, да кнез пише вел. везиру, да је примио његово писмо (од 19. Фебр.) које му јавља, да му султан поверава чување градова са јединим условом, да се на бедемима градским, поред српске, вије и царска застава. Кнез је дознао, да се његов агенат споразумео с Портом, *да царска влада не тражи од њега ни каквих жртава нити му полаже услова̂*; да се уређење појединости (детаља) односи само на питања, која се тичу непосредно града, као што су топови и гробља, и да је в. Порта пристала на кнежеву жељу, да та питања претресе и расправи са агентом његовим. Проникнут захвалношћу за овако сјајан доказ благовољења, кнез се изражава, да живо жели доћи сам у Цараград, да поднесе султану изјаву ових осећања, чим агенат буде у стању, да му јави, да се његов пут одобрава.

В. везир прими са задовољством ово саопштење, па одмах додаде, да он, познавајући расположења султанова, може, у његово име, још сад одговорити, да се долазак Његове Светлости одобрава. У исто време буде предвиђено и питање о етикети према представницима гарантних сила тако, да би кнез, дошав у Цариград, имао први да походи амбасадере, који представљају *личност* својих суверена, а изванредним посланицима и пуномоћним министрима гарантних сила могао би, ако би хтео, указати ту исту пажњу с призрењем на *гарантне* дворове.

Кнез је већ био на прагу, да се крене у Цариград, а у Београду је још владало страховање, да његов пут

може и бесплодан остати. Овој зебњи даваше Гарашанин израза у једном писму (од 8. Марта), говорећи ми: „Држимо се сад ја и ти добро, ако кнеза навучемо на какве незгоде у Цариграду. *Ја ћу бити и не бити крив, али ти за цело хоћеш, ако Порта иjоле изневери своја обећања*, као што је то досад увек њен обичај био. По ја морам још сад признати, да је теби немогућно било више уверења од Порте узети, него што си их узео Ако и при свему томе буде издаје, срамота ће њена бити." По неприлика, коју Гарашанин напомиње, могла би нам се само у томе случају догодити, ако би се, било ћудљивошћу султановом, било експлозијом мусломанског фанатизма, *министарство променило.* Са те само стране, ја сам зебао, па сам и сам наваљивао, да кнез свој пут у Цариград што пре предузме. Иначе био сам уверен, да министри, који су се на концесију одлучили једино да положај својој земљи олакшају, неће хтети прибегавати ни каквој обмани, јер су они били потпуно способни да оцене, да би њоме удвојили опасности, у којима се царевина налажаше.

9. Марта обзнане „Српске новине", да су договарања, која су на измаку прошле године с Портом отпочета, срећно свршена. Султан је уважио јаке узроке које му је кнез Михаил навео, да се уклоне велике незгоде, које су, и за опште интересе царства и за особене интересе српске скопчане са даљим опстанком градова у њином садашњем стању Званични орган додаје, да је Порта и на то пристала; да се путу, који би кнез у Цариград предузео, одржи *карактер учтивости,* а да кнез не улази у преговоре ни о појединостима које је Порта најпре желела са њим непосредно да уреди. 14 Марта осване прокламација, којом кнез Михаил објављује своме народу, да је султан решио, да му се повери заповедништво над градовима у Србији, у којима да се гарнизони турски замене српском војском, под једним

условом, да се на зидовима градским вије, поред српске, и царска застава. Кнез сматра за дужност, да за овако знатну добит наше земље лично изјави султану благодарност своју и свог народа, па да, тога ради, предузима пут у Цариград, праштајући се са својим народом до скорог виђења. На тај глас, са свију страна земље, полете благослови кнезу, да Промисао божији на целом путу прати узвишеног владаоца, и да се он, на општу радост и срећу у повољном здрављу поврати у своју благодарну отаџбину. У суботу, 18 Марта био је Београд заоденут свечаним рувом. Кнез Михаил пролазећи кроз густе редове радосно узбуђених Срба сврати у саборну цркву, да се помоли Богу за срећна пута, па сиђе на Саву и навезе се пут Цариграда, испраћен громким а искреним поздравима одушевљеног народа, који беше прекрилио сву Савску обалу и сва узвишена места на калимегдану красно искитио.

Пратња кнежева није била многобројна, а у њој се налазио и Али-Риза-паша, заповедник града београдског[1].)

Није потребно ни да помињемо како је кнез дуж обале Српске био предусретан изјавама искрене радости а дуж обале Румунске знацима пријатељства и доброга суседства. У Рушчуку спремио је Митад-паша, губернатор Дунавског вилајета, Кнезу сјајан дочек, а један војени брод француски, који је становао у Галацу, дошао беше у Рушчук, да укаже кнезу војене почасти. 20. Марта у вече приспе кнез у Варну, где нађе прекрасан пароброд, „Султанију“, коју му Абдул-Азис беше послао на сусрет

1 У свити кнежевој били су: Председник државног савета Ј. Мариновић, члан државног савета Д. Црнобарац, Министар војени пуковник М. П. Блазнавац, Прота смедеревски М. Банић, кнежев ађутант пуковник Д. Жабарац, инжињерски потпуковник Ј. Бели-Марковић, ађутант мајор А. Книћанин, штабни мајор Т. Бојовић, пешачки мајор Љ. Узунмирковић, ађутант капетан К. Бучовић, артиљериски капетан С, Гарашанин, командант кнежеве гарде поручик К. Јанковић, управник кнежевог двора Н. Јовановић, кнежев секретар Д. Јоксић кнежев лекар Др Машин, секретар турског језика А. Пачић, секретар француског језика К. Бетан, паробродски капетан Франасовић, Татар-ага Прендић, секретар српске агенције у Цариграду М. Богићевић и пет кнежевих гардиста.

са својим Ађутантом, Џемил-пашом, који је, са српским заступником и месним отоманским властима, дочекао кнеза. После по ноћи у 2 часа крене се «Султанија", и после мирног и пријатног преласка преко Црног мора уђе сутра дан у Босфор, где (у 3 часа после поднебаци ленгер испред саме палате сутланове (долма бакче). На лађу дође одмах Ћамил-беј, уводник страних представника, те поздрави кнеза добродошлицом од стране султанове и изјави му, да султан жели одмах да га прими. Кнез, праћен целом својом свитом, искрца се у палату, где га, на самом уласку, дочека вел. везир, и уведе одмах у царски кабинет. Кнез је поздравио султана овим речма:

„Господару,

„Долазећи, да изразим Вашем Величанству моју дубоку пошту, ја сам срећан, што могу да јој придружим израз мога дубоког признања за оно сјајно сведочанство благовољења, које сте изволели да ми укажете, испунивши једну живу жељу српског народа.

«Моја лична признателност, Господару, није мања од признателности мога народа.

«Историја ће говорити с хвалом о овом великодушном акту Вашега Величанства, а ја се поносим, што видим, да је моје име здружено са једним догађајем, који је колико срећан, толико кадар да унапреди добре одношаје између кнежевине и њеног узвишеног сузерена. Славно је за Ваше Величанство, што сте показали Европи и целоме свету, да знате измирити опште интересе царства са праведним задовољењем потреба и аспирација Србије.

„Изволите, дакле, Господару, бити уверени, изволите веровати срећу, у коју ја осећам у овоме тренутку што се налазим у стању, да о њој могу лично уверити Ваше Величанство, подносећи Вам мој поклон и понављајући Вам израз моје дубоке поште.»

Кнез је после сваке тачке застајао, а в. везир његове речи с француског преводио султану, који се одзивао сходним изразима. Затим буде уведена пратња, коју кнез представи султану, а овај јој рекне неколико љубазних речи По опроштају са султаном, кнез се поразговара са в. везиром, који опет уграби прилику, да запита Али-Риза-пашу, заповедника београдске тврдиње, како он оцењује исход, који је Порта дала српском захтеву: „Умножили сте војску царску са 100.000 људи, јер је од сада српска војска *и царска*", беше одговор овог лаковерног мухафиса.

Одмах по доласку у палату „*Машлак*", која је кнезу на расположење стављена била, дођу да поздраве кнеза први драгомани свију дипломатских мисијâ. Сутра дан, (22.), кнез праћен целом својом свитом, оде на Порту, где га приме в. везир, министри, и други веледостојанственици царства. Затим су измењане походе са представницима гарантних сила, по етикети, која је већ предвиђена, као и са отоманским великашима. од којих је кнез походио само в. везира и министра спољних послова.

23. Марта кнез је имао подужи, сасвим партикуларан састанак са султаном. При растанку султан му пружи свој највећи орден „*Османију*" у бриљантима, а затим, „чувши да је кнез добар ловац", понуди му пет дивних арапских атова. Тога истога вечера био је кнез, са великим дêлом своје свите, на ручку кôд в. везира, где су присуствовали још и први сановници отоманске престолнице, који су се усиљавали, да своје госте усрдно забаве. Кнез Михаил напије султану здравицу, која је Турке не толико својом садржином, колико својим мушким, достојанственим тоном тако зачудила, да се Фуад-паша није могао уздржати, а да, против сваке етикете, гласно не повиче: «право, право, кнеже!» Како је према громком тону кнежевом, немоћан био одзив здравице, коју је в. везир кнезу повратио! Сутра дан, (24.) кнез са својом свитом, био је на служби у цркви патријархово

и походио Његову Светост. Затим су, свакога дана, следовали ручкови код представника̂ гарантних сила: код енглеског, који је отпочео низ ових свечаности; код аустријског, који се упињао, да својој гозби да̂ карактер весеља „фамилијарног и суседског"; затим код руског, па код француског посланика. 29-г угостио је кнеза министар спољних послова на своме виллинском летњиковцу, у Канлици, где су 1862. држане седнице Конференције, која је, услед бомбардања Београда, била сазвана, па онда онако упорно одбила да учини оно, што сад тако предусретљиво чини. Гозбе и весеља ређала су се из дана у дан, докле кнез није замолио иранског посланика, да им учини крај, кад је ред на њега дошао био. Пажња, коју су и страни посланици и турски државници указивали кнезу Српском, није изгледала као пажња према *кнезу васалу*; дочек је био краљевски.

Но у сред гозбе и весеља, није се заборавило на послове. Кад је кнез партикуларно походио два главна министра султанова, додирнути су и одношаји између царства и кнежевине, но с мером и тактом. Писац ових успомена, који је имао част да прати кнеза на овим састанцима, сме забележити, да се ни каква обавеза није примила, да будућност није ничим ангажована, и ако је Фуад-паша вештим начином покушавао, да изазове кнеза на ово тугаљиво поље. Објашњавања су остављена Мариновићу, који се трудио, да се нигде не прекораче границе, у којима се Порта може успокојити, а Србија да се не веже. Суштина свију говора, и кнежевих и његових, сводила се на то, да обадве владе, турска и српска, треба једна од друге подједнако рачуна да држе.

У исто време ја сам расправљао питања односна на предају градова и на „*појединости*". Преговори су сведени на ове тачке: 1, мусломани, који имају имања у Ужицу и Соколу, могу продужити рок за продају истог, у колико то нису могли учинити раније; 2, Али-беј остаје

у цивилној мешовитој комисији, која се занима расправљањем тужаба између Срба и Турака; 3. турске куће, које леже близу Шабачкога града, могу се продати; 4, земља од кућишта, што је узета у градски рејон, остаје *градска*; 5. Али-беј примаће плату у Београду од данка; 6. и у Смедереву има приватних кућа, које ће се разрушити, а њихови власници добиће накнаду из турске државне благајнице; 7, што ствари буде остало у градским здањима, то ће прећи у својину Србије; 8. претекла храна у градовима предаће се Србима; 9. покретности из џамија пренеће се у Видин; 10. топови најновије системе, који су не давно у град донесени, дижу се, а сви други остају на својим местима; на сваки топ оставља се по 250 набоја, а остала муниција биће извежена; 11. један део материјала за лафете оставиће се, а други пренети у Рушчук; 12. одлазак гарнизона биће у овом реду: гарнизони из Шапца и Смедерева отићи ће у Београд, а одавде у Рушчук. На моју примедбу, да ће тако кретање бити заметно и узнемирити публику, промени се распоред тако, да посада Смедеревска као и Фетисламска сиђу управо у Видин

О каквим накнадама Србије није било ни речи, напротив, остала јој је и она знатна сума новаца (400.000 динара), које је она не давно примила за оне куће српске, које, по одлуци европске комисије, бејаху дошле под рејон градски, а сад, уз то, падају јој у руке и рејони и градови. Није могло бити говора ни о накнади за земљиште, пошто се градови не предају Србији у својину, но се уступа кнезу заповедништво над њима.

Уопште, исход питања испао је врло користан по Србију највише у материјалном погледу. Као врхунац успеха, добија она, уз градове, и силан артилеријски материјал, па још и по 250 метака за сваки топ! Али-паша хтео је, да његово дело према Србији буде потпуно, како би

се од њене стране обезбедио. те да на другим крајевима царства може имати одрешене руке.

30. Марта имао је кнез опроштајну врло свечану аудијенцију код султана, који се са њим растао најљубазније, као што се у опште трудио. да укаже кнезу пријам сјајан и онолико усрдан, колико је год Абдул-Азис умео да изрази своја осећања.

При растанку султан преда кнезу из руке ферман, којим му поверава градове у Србији.

Истога дана кнез остави Цариград испраћен онако исто отлично, као што је и дочекан. „Султанија" одвезе га пут Кистенца, а одатле преко Черне воде крене се кнез низ Дунав, и походи узгред кнеза Карла, одазвавши се нарочитом позиву Румунског владаоца.

Кнез остави за собом најпријатнији упечатак како у турским, тако и у европским круговима. Прокеш ми говораше, да је ефекат добар; кнез Михаил, упоређен са кнезовима румунским, надмашава их све својом тишином, разборитошћу и достојанственим понашањем. Лорд Лаенс питаше ме, да ли је кнез задовољан, а што се Турака тиче. да зна од њих самих, да су њиме усхићени и задовољни објашњењима, која су измењена. Енглески посланик изјављује, како се нада, да између Србије и Турске неће више бити ни каквих питања, али, ако их и буде. ви сте, рече, имали велики дипломатски успех, па треба желити, да се и друга питања, која би се могла изродити, свршују истим путем непосредног договарања.

4. Априла приспе кнез у своју веселу и одушевљену престоницу, дочекан оним громким и непретворним усклицима, какви могу да буду веран израз у овако узвишеним тренутцима. Све улице, сва јавна места, кроз која је кнез тријумфално пролазио. беху искићена и народом прекриљена; преосвећени митрополит Михаил у своме, колико побожном толико патриотском усхићењу, благо-

сила кнеза у храму божјем, речма пуним значаја. Пуцњава топова са града, још под турском посадом, као и из српске касарне, громовити узвици из хиљаду и хиљаду српских грла, тријумфалне капије и веселе тробојке српске — све то представљаше редак, давно невиђен призор у српској престолници,[1] која од дана бомбардања још не беше свога лица потпуно разведрила. Мало и велико, старо и младо, све се утркиваше, да докаже Михаилу Обреновићу III. колико му захваљује, што га ослобођава оне подмукле претње, која висаше над његовом главом одавно, а поглавито од 1862. године.

Истина, још стајаху турске страже на бедемима градским, али се народ веселио јер је осећао, знао је, да га ускоро чека и други светао дан, који ће му донети видљиве доказе успеха Михаилових, тврда јемства његове сигурности. 6- Априла пре подне била је упарађена војска и српска и турска на градском пољу, које је било покривено многобројним народом.[2] Ту су се нашли мухафис београдске тврдиње, Али-Риза-паша, који се с кнезом из Цариграда повратио, представници гарантних сила, митрополит, министри, државни саветници, који очекиваху кнеза. У 10 часова појави се кнез на коњу, у генералској униформи, праћен сјајном свитом, и стиже на трибину уз громовите усклике народа и војничке поздраве и једне и друге војске. Сад настаје читање царског фермана на турском и српском језику, који је гласио :

Његовој Светлости, Кнезу Српском Михаилу М. Обреновићу III.

«Пошто овај мој високи знак буде приспео, нека је у знању садањем српском владаоцу, кнезу Михаилу, како мени одвећ на срцу лежи, да се безбедност грађана и спокојство Србије, која је саставни део моје царевине.

1 В. «Српске Новине» од 1867. бр. 48

2 Види «Српске Новине» од 867. број 49.

одржи и умножи; а према томе нужно је, да се градови у Србији, као: Београд, Фетислам, Смедерево и Шабац, свагда у добром стању и на начин сходан за безбедност грађана одрже. Па имајући тврдо убеђење, да ћеш ти, и у опште цео српски народ, који је својствима и верности и лојалности обдарен, ове градове по мојој жељи чувати и с њима добро управљати, Ја сам сада за сходно нашао, да се управа означених градова теби и српској војсци повери с тим, да се од сада на бедемима и кулама њиховим, поред моје царске заставе, вије и српска застава. Ја сам уверен, да ћеш ти и народ српски моћи достојно оценити ово решење, које је јавни и фактични доказ мога благеовољења и поверења према теби и народу српском, да ће влада српска потпуно и свагда испуњавати обвезаности, које она има према сузереном двору, и да ћете бодро настојавати, да се означени градови сачувају

«Обзнањујући ово решење, којим се управа тих градова на означени начин теби поверава, придодајем, да се има претходно изискати од моје владе соизволење, кад би се имала на њима предузети какова преиначења.

„Овај мој царски налог, отпуштен је и теби дат 5. дана месеца зилхиџе хиљаду двеста осамдесет треће године. — Двадесет деветог Марта хиљаду осам стотина шесдесет седме године."

Кад се ферман прочита, усклици војске и народа, као и топови с града огласе, да је први акат свршен. Сад пред заставом турског баталијона, а у присуству свију српских и турских официра, Али-Риза паша предаје кнезу Српском кључеве од свију градова, што у Србији леже; на граду се стану дизати у висину заставе *српска и турска*. Народ угледавши српску заставу, поздрави громогласним усклицима ту нову славу њену; а војска турска пошто јој кнез неколико речи изговори, захори химну у славу султанову. Затим кнез, уз неописане усклике ве-

сеља и радости, као и уз свирку војничких музика, уђе свечано у град, а за њим и *једна стрељачка чета српска*, која на једном крају горњега града, одмах замени турске страже. Појав српских војника на бедемима градским био ја призор, који је народу измамио нове узвике радости, јер је значио, да је мудрошћу и патриотством савладана сила и варварство; да је, место страховања и презања, настала сигурност и поверење

Радост овога дана одјекнула је и преко граница Србије у круговима пријатеља њених. Црногорски кнез похитао је да изрази телеграфом своја честитања кнезу Михаилу, означивши тај дан «*као најсветлију* у историји *препорођења нашег народа*". А и руски посланик у Цариграду, генерал Игњатијев, био је не мање радостно потресен гласом, да је кнез српски ушао свечано у град, па се и он придружио онима, који су нам топло честитали успех, пишући ми истога дана (6 Апр. 1867): «Je vous felicite cordialement avec toute la chaleur dė mon sentiment slave. Je vous adresse mes sincères compliments comme au Représentant de la Serbie, et surtout comme á l'auteur du succès brillant et complet obtenu par le Prince Michel et par votre Patrie»

Још докле се кнез Михаил у Цариграду бавио. Порта је била издала налог, да два баталијона од посаде београдске одмах оставе град; 6-ог Априла ушла је српска војска у Београд; 10. у Шабац, 12 у Смедерево а 14 у Фетислам. 24 Априла оставио је Србију и последњи остатак турске посаде из београдске тврдиње заједно са Али-Риза пашом, дотле заповедником свију турских посада, што беху у Србији. Он је био испраћен са великом пажњом, на коју је и имао права због своје умерености коју је показао у градском за његов положај веома тугаљивом питању. Пажња му се могла у толико радије указати, што је са њим одлазио и последњи заповедник турски

из Србије, последњи остатак азијске владавине, која је вековима Србију притискивала.

Но одлазак турских посада из Србије није само догађај од историјског значења; он је постао и за будућност српску она полазна тачка, којом је обележио српској политици нов пут, и ако не нов правац. Она се дотле рационално могла кретати само у тесноме кругу жеља и планова, да српску војену акцију ослободи од препрека, које би јој градови на пут стављали; све што би из тога круга излазило, могло је носити на себи печат патриотизма, топлоту поезије, наглост уобразиље, али не и печат вероватности, рачуна, и покушаја сагласних са снагом Србије. Тек по што су из Србије изишли турски гарнизони, смела је српска влада да баци свој поглед и преко граница кнежевине. Заслуга, што се до те могућности дошло, припада у првом реду *жртвама народним*, а у другом *сталности*, којом је кнез Михаил корачао своме задатку на сусрет. Да је Порта опазила и најмањег колебања у правцу кнежевом, да се кнез показао ма у коме тренутку малодушан, срећан исход његове мисије могао би се, ако не у питање довести, а оно свакојако отложити. Он је дао новога доказа, колико може да привреди *чврста воља*, ношена патриотским тежњама. Ранке налази, да је заслуга кнеза Михаила у томе, „*што је знао разликовати прилике, па само дотле ишао, докле су оне допуштале, а не даље*". 1867. године стајао је Обреновић III. на врху своје славе. За собом имао је сјајне успехе, који су довршили унутрашњу самосталност Србије, а пред собом имао је изгледе, који су уливали неограничено поверење свима свесним патриотима, који су се знали узвисити над ограниченим погледима свакидашњег живота. Он је стајао као права узданица свога народа.

Отварајући Народну скупштину, која се прва, иза овог знаменитог догађаја, састала под јесен у крагујевцу

(29. Септ. 1867.) кнез је веселим срцем обзнанио народу да је једна велика брига његова намирена, једна велика његова и народна жеља испуњена: „*гарнизони турски исељени су из Србије, градови на обалама Саве и Дунава у нашим су рукама и слобода и унутрашња независност Србије постале су права истина.*" А народни представници на овој скупштини, одзивајући се у својој адреси патриотским осећањима и трудима кнежевим „из дубине своје душе благодаре преблагоме Богу, што дочекаше да прво из уста Милошева сина чују речи:» градови на обалама Саве и Дунава у нашим су рукама и слобода и унутрашња независност Србије постале су су права истина". „Син је дакле достојно довршио оно дело, које је отац славно отпочео. Вечна слава нека је великом имену онога, који започе, а свеопшта народна благодарност одјек је ономе, који га доврши!"

ОСЛОБОЂЕНИ ПРОМЕТЕЈ

Векови лете на вихара крили,
Затирућ спомен минулога доба,
И тамо где су некад живи били
Пустош је тужна дигла гроб до гроба.
Векови многи врх Кавказких гора
Минуше летом у заборав тамни
Прикован Титан крај адска понора
Чекаше да се дан слободе јави.
И сури ор'о слабије је кљув'о
То срце, које са љубављу дише
И заспа Демон, ко ј' роба чув'о —
Прометеј махну, ланци попустише!
Демон се прену! . . . .
Затресе се гора
Од страшне рике духа подземнога

Гледајућ' где се више земље, мора,
Подиже сенка духа слободнога!
И док се Титан у висине диже
Он злобан јурну у низине тамне
Пред врата Адска очајнички стиже
Заслепљен зраком будућности сјајне.
И док је Демон у дубине мрачне
Очајно иш'о, Прометеј се вину
На путу своје будућности зрачне
Високо горе, у нему даљину.
Обасјан зраком божанскога сјаја,
Ко вихар брзи летео је силни
За трагом давно изгубљеног раја
Слободан Титан на ватрени крили.
Носећ се летом по етирном зраку
Минерву мудру дозив'о је сада
Ма залуд све је, у поноћњем мраку
Тишина мртва око њега влада.
И као путник залутали што је
Унакрст иш'о тражећ' права пута,
Док није тело иморио своје,
Прометеј силни по пучини лута!
А сад му умор снажно тело свлада
Малакс'о, трудан на сред пута паде
И уздах што је излетео тада
Искаше давно омиљене наде:

Прометеј

Поноћ се тамна над земљицом вије
Милине рајске по етиру језде
А кроз њу зраком светлуцају миле
По небу плавом разасуте звезде.
Стократни мирис из цвећа ми стиже
И док се санак умиљати нија
Славујак мали у песмама ниже
О нојци што се раздрагала тија
А тебе нема, нема овде сада
Да ли те снови уљуљкују мили?
Док мрачна нојца над земљицом влада
Ти сањаш мила на њихови крили?
Ил' лаким летом међ звездама сјајним

Што но се шире из Зевсових двора?
О стани, стани! Ўдвојеним летом
Прометеј ево где за тобом ходи,
Док тиха нојца над заспалим светом,
На крилма лаким поветарца броди!
Вечити патник сред поноћи тамне
Мелема хоће из очију твоји
Што трепте зраком, као луче сјајне
Месеца, који међ звездама стоји. —
Је л' оно она? Да л' ме срце вара? —
Гле како смерно међ звездама броди
Лице јој трепти сред Божанског чара
У златној роси Минерва ми ходи!
О како дивно погледи јој лећу
Патничко срце потреса се моје
Милине рајске око њега слећу,
Збуњеног срца да ударце броје.
И ја те видим, о Минерво мила
Спомене верни прохујалих дана
Вечност те није испред мене скрила
Ако ме нојца не' варака тамна!
Је л' ти си? Ово није машта пука?
Колико среће сред поноћи ове!
Твоја ме бела загрлила рука
Твоја ме усна по имену зове! —

Минерва

О мила сени поздрављам те сада
Слободног духа у вечности тамној:
Љубављу која у срцу нам влада
Темељом сталним будућности сјајној!
Ко другар верни чекала сам доба
Ком' крајњи часак мину ове ноћи
Кад ћемо једном сједињени оба
Веселим летом међу људе поћи.
Векова дугих јездило је време,
Али ме нада оставила није
Ја видех добро сред вечности неме
Тај часак мили како крила вије.

Прометеј

О мили душе!

Минерва

Сад ћу с' тобом бити
Све докле вечност васионом влада,
Ти нећеш више горке сузе лити
Ја видим Тартар где пред тобом пада! —

Прометеј

И тад ће тихо сред ових милина
С' љубављу мудрост да се светсм вијв....

Минерва

Ти плачеш мили?

Прометеј

О Богињо дивна
Радосно срце ове сузе лије!

Минерва

И деца твоја весело ће тада
У мирној души жртвеник ти дићи,
Божанска љубав да са њега влада
Вечити идол на њему ће нићи.

Прометеј

А идол стари? — О док' њега траје
Камени престо да над светом диже
Да судбу страшну самовољно даје
Узаман жеља!.. — — — —

Минерва

Њега нема више!...
Гле, тамо леже развалине само
Зелени бршљан преко њих се вије
Некада престо дизаше се тамо,
А сад га трава заборава крије.
Поносни престо осветничком руком
Сурваше доле твоја деца мила
Над њиним оцем док је бесним хуком
Тартара мрачног ликовала сила!

Прометеј

О мила децо!

Минерва

Али дуго, дуго,
Векови што су пролетали туди
Тражаху листом оно *доба друго*
За којим вечно твоје срце жуди;
А деца твоја у незнању своме
Дуго су јоште братску крвцу лили
Погледај само по обзорју томе
Шта видиш тамо?

Прометеј

К'о на лаки крили,
Са стуба лети коњиц камените
А с' њега витез помамно погледа
Каменим копљем да се у зрак хити!
Шта значи ово? Куда тако гледа?

Минерва

То беше сила какве нема више,
Најдраже пиће крв му људска беше,
Пред тим се копљем многи у гроб скрише
Животи силни пред њим се затреше!
Где оштрим гвожђем домашао није
Ту с' коњем бесним газио је смело,
За то му венац човечанство вије
Лавор му реси камените чело! —
О врати поглед са ликова ових
Ту деце своје нећеш наћи више,
У њима Адски шириште се снови
Плутона срце из свакога дише!

Прометеј

Не, онај тамо није таквог лика
Без мача стоји, нит' му поглед сева
Из њега трепти Божанствена слика
Тишина сама по њем се разлева.

Минерва

Ти мислиш тако, ал' у срцу томе
Страсна је бура дигла гњездо своје,
Тек ту је Демон на огњишту своме —
Оваквих мало Немезисе броје! —
Ко холуј страшни летео је светом
Земаљску куглу отети је хтео,
И где је стиго Оркановим летом
Свуда је венце победничке плео.
Африка жарка видела је њега
Векове силне где из гроба буди,
Под ладним вихром московскога снега
Титанске своје стварао је ћуди.
Нека ти каже неумитна Клио
Спаљене Москве што судбину пише,
Плутон му страшни није раван био
И над њим он се подигао више!
Том смртни на пут није стати смео
Природа сама подиже се сада
Вечитим ледом огрћући тело
Само га је она победила тада!
О махни, махни, негледај га више
Француски орли док му *славу* вију
Божанска Клио неумитно пише
И *сузе горке* што их *мајке* лију! —
Божанску силу међ њима ћеш наћи
Ал' никад срце што љубављу снива
Другом ти крају мора поглед заћи —
Гле ону пустош што је поноћ скрива!

Прометеј

Добро је видим далеко се шири,
А над њом једно уздигло се место;
Је л' спомен оно што са њега вири,
Ил' у прах давно разорени престо?
Ту палош крвав у миру почива
А поток крви крај њега се вије;
Ха, шта је оно? Да л' ми душа снива?
Лешине људске под валима крије!
Гле тамо доле крај потока тога
Лобању једну зрачак обасјава —

Лобања лежи без костура свога,
Чија је? . . . .

Минерва

То је *Дантонова глава*!

Прометеј

Тирана неког?

Минерва

Кратковиди створе,
Тиранске главе често лавор реси
Високо оне уздижу се горе,
А овде леже *прометејски греси*
И то је чедо твоје вреле крви
Задахнут жаром дивног срца твога
Громким је гласом узвикнуо први
На супрот сили самовољног Бога.
Фурије док су страховитим хуком
Паклену борбу растирале свуда
Он хтеде Олимп, Прометејском руком
Да у прах сурва! — Ну зависти ћуди,
Самртним дахом задануше тога
Он главом плати започето дело
О плачи, плачи, више сина твога,
Ту мирно лежи Дантоново тело!

Прометеј (узима лобању)

Ах како тужно дршће срце моје
Над гробом твојих сатрвених дана
Тог кој' је жиће жртвовао своје
Тако ли срамно крије ноћи тамна!
О мили створе у вечноме мраку
Твој свети пеп'о заборављен снива:
О новом добу, будућему зраку
Кога нам тартар отмичарски скрива
Ти мирно сањаш Божанствена сени
Док мрки Демон скива замке нове
О збаци снове, проговори мени
Тужноме духу, кој те на свет зове!
На светом месту, с' кога Парке силне
Судбине конац воде своме крају

Да л' виде зрачак будућности дивне
Трепти ли веће у Божанском крају ?
Ил' страшна Лета што се туда слива
Те грудма својим заборав нам дели
Једину наду можда ми покрива,
А срце моје залуду је жели! —
Хоће ли сијнут, она зора мила,
Којој сам радо и слободу дао
Кроз вечност мрачну развија ли крила,
То тебе питам Дантонова главо?!
Ах како тужно дркти срце моје,
Ко листак над ким поветарац леће
Мртвилом немим ћуте усне твоје,
Ни једна реч се са њих не покреће!
Ил' мислиш, то је не видљива тајна
На оном свету, коју Цербер крије,
Пред моћним зраком твога ока сјајна,
Пред мојим срцем, у ком туга бдије?
Зар нема пута да угледаш оно
За шта си жића прегорео дане,
Да видиш наду будућности сјајне!
Уморан трудом нашао је мира
У вечном санку твој пепео свети,
Живот ти више костију не дира
Високо крилма више тебе лети.
И на твом челу ловорике није
Зеленим листом да те вечно реси!
Зар никог нема да ти венце вије,
Тако л' су грдни Прометејски греси!
О, светим жаром мило чедо моје
Будућност сјајна теби спомен спрема
Божанство краси мудро чело твоје
Ловором каквог међ људима нема!
Из мојих суза, што над тобом лију,
Нићи ће листак неумрле славе
И кад се други у заборав скрију
Он ће се вити око твоје главе.
А сада прими овај дарак мио
Пољубац врели са мојих усана,
На челу твоме вазда свет'о био
Ко по сред неба предходница сјајна!

И док је Титан горком сузом плак'о
Минерва мудра приступи му ближе
И белом руком додирну полако
Његова плећа — Прометеј се диже.

Прометеј

О куда хиташ ? — Спусти крила лако,
Крај сина мога јоште часак само,
Под венцем ових Божанствених зрака
Ни једног више ја не видим тамо !
Са мојим срцем он једини беше
За мном је дане жртвовао своје
Због мене живот од њега отеше,
Ја више немам, немам деце моје !

Минерва

Не збори тако !.....

Прометеј

О па где су, камо?..
Минерво мудра ти их знадеш боље!

Минерва

Погледај оком у даљине тамо
Видиш ли оно непрегледно поље ?

Прометеј

Добро га видим, као гробље неко
Зелена трава, по њему се вије,
Да зраку ока није предалеко
Вид'о бих пеп'о што га земља крије.

Минерва

У томе миру скривени од људи
Вечношћу мрачном почивају сада
Титани, који сред јуначких груди
Скриваху море ванчовечних јада
И ти би плако у тешкој жалости
Под тужном судбом паћеника ових :
Ту мирно леже *Бирчанина* кости
А с' њиме јато Прометеја нови !

О мили душе доћ' ће и то доба
Кад ћеш их редом ожалити моћи,
Носећ' се тијо више њиног гроба,
Ал' сад је време другом циљу поћи!
И оба духа дигоше се више
Лаганим летом сред поноћи тамне
У мрачном велу већ се изгубише,
Далеко тамо међу свезде сјајне.

II.

Тишина нема ширила се светом
Тек ветрић лаки што би кроз ноћ пирно
И док се дуси подизаше летом
Двороги месец светлео је мирно.
Ту Олим плави показа се веће
С' престолом пустим порушеног Бога
Чекајућ мирно што одоздо леће
С' Минервом мудром духа слободнога. —
Ноћ шири крила и тихо погледа
На бистро море што у своме сјају
Плаветно небо до зоре огледа
Како се по њем свезде преливају
А тога часа из вечитог мрака
Сатана страшни за њима се диже
На брзим крилма спуштених облака
Ко вихар бесни до Олимпа стиже.

Прометеј

Говори ко си? Да л' те пак'о шаље
Те грмећ' јуриш ка Олимпу горе!?

Сатона

Ја носим амо из вечите таме
Плутонов поздрав духу слободноме!

Прометеј

Шта хоће Плутон?

Сатана

То он тебе пита:
Шта хоћеш, збори, ја сам весник тога,

Кој за мном силан у висине хита.
Хоћеш ли мира од подземног Бога ?
Гле он ти прашта твоје грехе скоре,
Окове што си покидао смело
И мирног мисли оставити те горе
Пригнеш ли к њему натуштено чело,

Прометеј

То Плутон хоће?...,

Сатана

То је, ништа више!

Прометај

Сад одмах слази у низине твоје
И кажи Богу, који мраком дише,
Прометеј чело неприклони своје
Док ланци ропства стезаху ми руке
С презрењем то сам слуш'о толко пута
Не тражих милост са његовог скута!

Сатана

То дакле да му сав одговор буде? —
О горди душе у слепилу томе
И не знаш куд ти смеле мисли блуде
Замкама новим паклу вечитоме!
Погледај само, шта је вечност ова?
Бескрајна слика божанствене моћи
Може ли, кажи, икад снага твоја
Бескрајном крају победнички доћи?
Где снажном мишцом чува венце својим,
Ту нада твоја за луд друго снива,
Вечност је мртва пред жељама твојим
Њезина снага у нами почива! —

Прометеј

Ту снагу ишту давно моје жеље!
Из праха ваше сатрвене моћи
Наде ће моје коракнути веље
Вечности сила сама ће ми доћи!

Сатана

Ти мислиш тако?

Прометеј

Јест, то мора бити!

Сатана

За часак један док те Плутон чује
И ти ћеш робе горке сузе лити, —
Чуј' жив је ор'о који срца кљује!

Минерва

Сада си пос'о довршио амо!

Сатана

Не, с' таквом вешћу нећу сићи доле!

Прометеј

Е онда ја ћу послати те тамо
Весника дивног међ Богове твоје!
Хајд, путуј паклу!...,
Сатона се трже
Ал' већ га Титан снажном руком диже
С' Олимпа плавог завитла га, врже,
У пакао куда стрмоглавце стиже! —

Адова врата затрескаше јеком
Од прве жртве што пред њима паде
Злуради Демон у бунилу неком,
Дркћући страхом пред Плутона стаде.

Плутон

Говори робе!

Сатана

О вечити царе
Охола сенка одметника твога
Заузе наше васионске чаре.
И сјајни престо срушеног Бога!
Са оног' трона где су браћа твоја

Судбином људском управљала негда
Слободни Титан шири крила своја
На твоју силу крвожедно гледа
Хоћеш ли више да ти кажем коју
Погледај пако како нам се гаси!
Владања нашег пролетеће часи
Још тренут само, и у љутом боју
О силни царе, шта је оно доба
Што чврсто с нами на попришту стоји?
Узаман прошлост подижеш из гроба,
Будућност силна уз Титана стоји!
Разљућен Плутон са престола тамног
Адовом силом планине занија
И грмећ зове Посидона славног
Кој' морске вале у облак извија.
Приправна сила уз Плутона стаде
Одрешен Цербер пред њима се спрема,
Страшило грдно, кога пако знаде
Тартар му другог супарника нема

Наслоњен тако на Минерву плаву
Подиже руку више чела свога
Бацајућ' поглед у безкрајност тавну
Он виде пак'о што се с мраком спрема
За вечност целу својим велом своје
Будућност што је прикривала нема
За њега данас више тајна није;
Пак'о се буни! —
И вечита тама,
Селену целу обви црним велом
Океан бруји, земља се пролама —
Тресак се зачу васионом целом!
И страшна писка демонскога беса
Са црне земље дизати се заче,
Елбора мрког грбина се стреса
У борби силној, што пламтети наче.
Сад прве чете узлетеше горе,
Престолу тврдом слободнога Бога,
На живот и смрт жељне да се боре,
Демонске хорде за Плутона свога.
Грдоба Адска предњачећи лети

Крваве Канџе подижући смело
Пред свима *Каин* Прометеју прети
Дижући крвљу упрскано чело.
И силне хорде што пођоше тада
Врхове гора бесно покидаше,
Па као вуци посред љута глада
На Олимп с' њима ударати сташе.
И страшно ричућ' у грмећој хуци
Престола већ се домашају тврда
Победни сада разлежу се звуци
Страхом се тресу долине и брда!
Ал' заман, престо непомакнут стоји
Прометеј пред њом као стена љута
Победне часе ударцима броји
Слободи мишцом прокрчује пута.
Уморне хорде узмакоше веће
Ал' јача сила покрену се сада
Посидон страшни с' Плутоном се креће
У коштац духу кој олимпом влада.
Токови силни леденога мора
У страшној вреви дизаху се хуком;
И Плутон јурећ' врх кавказких гора
Звао је прошлост Тартаровим звуком!

Плутон

О страшни дани пролетелог доба,
Векови моје безконачне владе
Дижте се сада из мрачнога гроба
Подпоро моје победничке наде!
Гле, роб ми прети — ха тако ми трона
И оних суза, које ће се лити,
Унука мудра Божанственог Крона
Робиња моја на веки ће бити!
А сужник холи са Кавказких гора
Мукама својим платиће ми ово;
Где Плутон суди ту он ћутат мора
Пак'о му спрема мучилиште ново!

И док је прошлост дозивао давну
Да борбу с' њоме на Титана креће
Прометеј силни кроз пучину тавну

Јуришећ' бесно по ограшју леће.
И чувши клетву подземнога кнеза
Грмећим гласом одговор му шаље
Адова сила од клетве се преза
Која се шири кроз маглене даље.

Прометеј

Ви грдна тела, што сред ноћи бајне
Ко звезде мале са висине сјате
И кроз ноћ мирну своје зраке сјајне
Трептећи озто свету расипате,
Ви грдна тела по пучини плавој
Што дању ноћу облазите мирно
Дижте се силна у поноћи тамној
Тартар је ваше светилиште дирно!
Вечиту вољу божанственог реда
Погазте сада сред хукњаве ове
Рушите само, рушите изреда,
О грдна тела, Прометеј вас зове!

И силом неком од средишта свога
Безбројна чуда планетарног света
Ко смртна деца од негдашњег' Бога
Одбише с' сада! —
Из пређашњег лета
Светови што но изнад земље тамне
Безкрајним плавном дању ноћу плове
Трептећи тихо ко звездице сјајне
Потисну рука неке силе нове!
И страшним хуком ко тигрова чета,
Клонулој жртви кад ричући јури,
Безбројно чудо надземаљског света
Средишту своме потиснуто жури.
Тресак се ори, васиона цела
Махом се створи у ватрено море,
У коме хаос васионских тела
Пакленим пламом започе да горе.
А кроз тај хаос у беснилу своме
Адова сила узлеташе горе
И страшни Плутон летео је с' њоме
Подузме хорде с духом да се боре

Небројне чете хватају се веће
Очајним криком минервиног трона,
Владалац мрака пенушећи леђе
Унуци мудрој Божанственог Крона.
Ал' тамо већ га дух слободе чека
У коштац мишцом ватају се двоје
А хаос што им јури издалека
Пламеним бесом чека жртве своје.
И дуго, дуго борише се они —
Будућа слава са прошлошћу давном
Пропасти својој час се Плутон клони
Час самрт прети Прометеју славном.
Пламеним бесом у крвавој пени,
Дуго су тако борили се оба
Око њих хаос шири се ватрени
А доле пропаст отвореног гроба ;
Сад крајних часа кораци се ближе
Посрну Плутон у беснилу своме
Титанском мишцом Прометеј га диже
И тресну с' њиме паклу вечитоме.
Зацикљен Тартар гледао је сада
Кроз хаос где му стрмоглавце лети
Господар, који вечним мраком влада
Што страшном силом Боговима прети.
Посидон силни за њим се повуче
Тророжац скрхан у море се топи
Малаксо Цербер очајнички хуче
У крви што му из прсију лопи. —
Срушена сила Плутоновог мрака
Одлете бесно у дубине тамне,
Да отуд гледа како но се јако
Осмева зора будућности сјајне!
Тихо је свуда, побеђених нема,
Они се листом у дубине скрише
Достојан спомен будућност им спрема
Са лепом жељом: *да их нема више*!
А тамо горе на Минерве крилу
Уморни Титан спустио је главу
И тихо сањо своју децу милу
Љубави вечне оличену славу!
Лагани Морфеј дизао се чило,

И силног духа заносаше мило
Светови док се и хаоса деле
У дане среће што се озго беле.
Лагани Морфеј показа му сада
Другчију децу, човечанства дивног:
Вечита љубав где над њима влада
Ко благи зрачак премалећа милог.
И у сну томе, крај Минерве плаве,
Његово срце у нади се згрева,
Са крила њеног недижући главе —
Победник сретни тихо се осмева!

Драгутин Ј Илијћ.

САЊАЛО

ПРИПОВЕТКА

(Наставак)

V.

Кад се зађе дубље у Дорћол, тај комад источне вароши у Београду, а вами се и нехотице наметне друго осећање на оно, с којим сте ушли у те уске и криве улице. Чини вам се да малоазијски топли и ароматични ветрићи пире око вас, а онај Банат преко Дунава, — Анадол. Све добије другу, тајанствено-занимљиву дражж. Мучи вас радозналост, хтели бисте кроз пукотинице неокречених зидова да посмотрите цветни и плодородни врт самоограниченога и суревњива муслуманина. Гранчица бршљана или вршак зелене лозе, што се виде овде онде изнад зидова, као да вам приповедају сладости, које се сањају, а можда и уживају, у тим забрављеним рајевима. Рајевима, рекосмо, али за оне, који у миру траже хране душама; пријатељима жубора и борбе ха-

ремски је живот духу карика. На угловима камените чесме, с бакреним лулама и натписима арапским; главном улицом бајирском, Јалијом, живописно блеште дућани са источном робом, пекарнице и млекарнице, џамије и хамами с кубетима, телалнице и прчварнице с дробним ћебапчићима, касапнице и рибље чаршијице, механе са стакленим ћошкама, где седе средовечне ерлије с белим, зеленим и шареним турбанима, пушећи чибуке и шарене наргиле, а низ улице, горе доле, надали вику халваџије и кокичари, млађани продавци салепа и бозе, све саме младе Рекалије, а међу њима по који мршави Јеврејин броћасте браде и бркова, погружен и перјав, трагичним погледима нуди вам црвено жуте наранџе и бледе лимунове. Изнад тога шаренога света у плавој висини беле се вита мунарета, и кад се сунце испне на подне, а јасно-грли мујезини с висина кличу правовернима песму језанску, а вами, као у хиљади једној ноћи, затрепте најживље махале, пуношаренога Багдата.

Ту на том, негда тако пуноживотном, данас тако пустом Дорћолу, у улици ниже главне полиције, у кућици, којој данас камена на камену није, живео је професор Сава. Професор је Сава из оног првог кола Србаља, који, већином, дођоше у Србију на позив кнеза Милоша. Философ, богослов, добар Немац, а још бољи Латин! У дужности школској тачан, у цркви сваке недеље, а кад су празници земаљски, раније излази да гледа параду. Јутром је много читао и радио, пред вече ходао, а вечером ишао мало на поседак, али нигде не задржавајући се после десет. Омален, шишкав, средовечан, кокораве косе, браде пуне, подрезане, чела ониска очију живих, малених, а коже на лицу ишаране многим ситним мрштинама.

Кућица, у којој живљаше, беше на сред авлије, коју, исто као и мусулманске конаке, опасиваху високи зидови од камена. Покривена старом ћерамидом, с

великим стрехама с дрвеним ћошкама и прозорима маленим, који са гломазних дрвених ћерчива још мање светлости пропуштају у малене собе. Уђете у кујну, а из кујне лево у собу, десно у собу. У левој живљаше стара сестра Савина, госпоја Јелена, у десној сам професор Сава. Док се он можда бави у школи, уђимо, на прстима, у ту његову отворену ћелијицу која је тесна, али коју он ипак за то називаше својом „васеленом".

Код прозора прост, дрвен сто, покривен великим белим табацима, на њему велики црни дивит од истога дрвета као и пескаоница, лево и десно једна на другој просто повезане најбоље књиге оновремене наше књижевности: Љетописи, Српске Пчеле, Доситије, Голубице, Жил Блаз, Хаџи-баба. А на простоме долапу књиге његове струке, латински и новији немачки класици, међу којима је Клопфшток са својим одама и отац Геснер са његовим идилама. Тамо иза књига, поред онога зида без прозора, скроман је креветац, покривен старим врло простим ћилимом, на ком се и преко дана почешће одмара. Чело главе мало «распетије». Сава по читав сахат чита Виргила, или Гетова Фауста, или разбојнике Шилерове, па опет, кад затвори књигу и кани се да легне, смерно стане пред распетије и моли се Богу. Тако је било доба, а он беше продукт свога времена; борио се противу простих аукторитета, али је опет зато, можда машинално, љубио владике у руку и скидао капе свима великашима. И отменим госпођама, старој госпођи Симићки, свагда прилажаже руци. Али је велике куће пажљиво избегавао; његова чиста, проста и лепа, али и сувише затворена натура, нагињала је више грађанском животу, волео је не толико сељаке колико занатлије. Четвртком често оде у радионицу некога пушкара Ђаковалије, па по читаве сахате гледа како кали ножеве и кити корице, или би отишао казасу, који онде преко пута на вртешку испредаше свилене и сребрне гајтане,

а вечером би више пут свратио к мајстор Јовану столару, где смо се први пут с њиме и упознали.

Скоро је подне. Професор Сава, суморан, уђе на капију. Како беше пријатан јесењи дан, иђаше гологлав, у једној држаше свој ониски голубасти шешир, а другом руком намешташе своју, лаким знојем овлажену косу. Кад је био у својој „васелени“, још док није врата ни притворио, зачу се његов симпатичан глас:

— Јелена!

Ето ти његове старе сестре Јелене, с наочарима на носу и картама у сухим жилавим рукама.

— Ручак!

После минут два изби дванаест, и њих двоје седоше за сто, на којем се пушаше слатки купус са јагњећим месом.

— Знаш ли ти, Јелена, зготовити папазјанију?

Јелена напрћи своје убране усне.

— А би л' умела начинити мусаку?

Јелена се, с презирањем, насмеја.

— Па ђувече од црвених и модрих патлиџана. Ево како се то готови....

— Али докле ћеш ме, Саво, бити по ушима са тим твојим модрим патлиџанима? Увек си био онако, онако..., а сад си се, Бога ми, са свим подетио. Што ти се сад наспеле те луде цинцарске сплачине?

— Ал' чујеш ме, Јелена....

— Не ћу ништа да чујем, немам ништа да чујем!

— Та дај се доказати.

— Нема ту никаква доказивања — но, лепа ствар, још ће ме учити ове — Сервијанкуше!

— Јелена! Викну професор Сава и лупи руком о сто.

— Шта лупаш тако, нисам ја твој ђак. Ако ти нисам по вољи — одох у контумац, па збогом!

— Та чуј ме само....

— А шта да чујем, шта имам да чујем, да чујем ја од тебе; та знам море кад си оволишни био. Кад год си лизао прсте за палачинцима, а гле мога брата јако. сад му је . . . .

— Сад му је, сад му је — шта му је сад? Викну љутит Сава, жваћући мало живље покрупнији залогај; најбоље је да данас и не говорим. Ти си данас, онако, знаш, не смем ни да ти кажем.

— И боље да ћутиш, кад не знаш шта боље да ми говориш. Ја ћу како ја, како је код паметна света, а не ће ми још уливати памет — геаци.

— Опет! Подвикнуће Сава

— Они треба од мене да се уче „воспитанију", а не ја од њих.

— Знаш ти шта је „воспитаније".

— Не знам, него ћу се од тебе учити.

— Чујеш, Јелена . . .

— Чујем!

— Ти си . . .

— Шта сам ја?

— Ћурка!

То већ беше нарогушеној уседелици доста. Плану, скочи, груну у плач, и оде у своју собу. Сава је подуже гледао за њом, покушао да узме још који залогај, па онда устаде, прекрсти се и изиђе на ћошку. Гледећи у зову и ону подивљалу лозу, што се уз њу савијаше, размишљаше о тегобама прилагођавања једних друштвених особина на друге, о чудноватој упорности човечјега духа који се противи старим навикама, да стара знања попуни новима, да обнови укус, речју: да се саображава новим приликама, новим потребама. А овде Сава, националиста, жељаше сестри омилити само оно, што је обичај његове нове отаџбине. Шта не би сеја брату учинила? Па опет, тако мали захтеви, толика жестока опозиција!

Сава запали пљоснату турску лулу на дугачком трешњовом чибуку. Тада је било у цвету царство скупоцених чибука; у свима великашким оџаклијама служило се најскупоценијим чибуцима, као данас слатким и кавом. И Сава је то уврстио у своја невина уживања, искључиво да се подвргне обичају. Да му је могло бити, он би и своје село, заједно с црквом и школом и гробовима својих отаца, пренео у Шумадију, у Мораву. Сад, повукавши неколико димова, жељаше и филџанчић каве са служавника, али јест. то скромно очекивање никад није налазило одзива у сестриној комори. По њеном необоривом начелу, кава се само меша с млеком о доручку и ужини. Само у та доба латиће се „пиксле", иначе је та скупоцена ствар вазда под њезиним кључем. Сава пуши, хода под стрехом и мисли: бадава му је молити. Да иде у суседну механу, на једну грку — турску? Не иде. Професор је, а виши наставници онога времена владаху се полусвештенички. Гостионице, јавно пушење, картање, све то као живу ватру избегаваху уреднији васпитачи онога времени. А данас? Данас је данас, све лепо и красно, али никад оно што је било онда. „Онда" лежи мирно у гробу за једно са својим прибором, својим представницима.

Кад се је вратио у собу, сто је већ био распремљен. Јелена је мало попустила, поспремала, почистила, па се повукла у своју собу, села за столићак, ређа карте — и врача. Види: да се њезина другарица «проводи несретна», . . . удовица с оним црномањастим човеком . . . . писмо . . . . колевка . . . . на страни . . . . нека изненадна жалост . . . . за цело . . . . „Врагу!" викну Јелена, срдито и покупи карте са стола. „Тако луде, глупе, а нисам их још од јуче ни прстом дотакла!» Ту их поче мешати брзо, брзо, брзо, па онда овлаживши десни палац, предузме их по ново ређати Међу тим је њезин брат у другој соби сео код стола, отворио најновији Летопис, па, врло мало прибран, мање гледаше

у књигу, више размишљаше о оним тамним и новим питањима, која се од више времена у њему пале и гасе као метеори. Појаве се, ишчезну; а ишчезну да му се опет појаве сјајније и дуготрајније. Протосинђел Гаврило којем је једном приликом о том помињао, рече, да су створови маште, с тога да се опроба у појезији. Он ћуташе на то, није изјављивао своје противно мишљење. Сад је помишљао у себи: да су то «весници новога доба», мишљаше, али се никад не усуди да те мисли пушта и у професорска «сословија». Ко зна? Можда има протосинђел и право? Узме табак чисте хартије, начини два три стиха ситој јесени — не иде! Покуша да састави нов косовски марш — и то не иде. Можда ће љубавна песма наћи одушке заптивеним врелима? Још грње и горе! Згужва измрчену хартију и хитне је под сто. «Није то *хтети*, па бити Његуш — quod licet Jovi, non licet bovi! мој добри протосинђелу!» Промрмљавши то, полуљутит Сава задуби се, макар мало и расејано, у отворену књигу Летописа.

Отворе се малена вратанца у зиду од авлијске ограде. Јелена, увек опрезна, погледа кроз прозор. «Дерладија!», промрмља кроз зубе, па на ново, још пажљивије, упре своје погледе у разметнуте карте.

А у зелено двориште уђоше та Јеленина дерладија, два младића висока и угледна. Један плав, сувоњав, плавих очију, чела висока, а косе отворено жуте — свилене. Други црномањаст, ока црна и жива, меке дуге косе, пораста мало нижега, образа округластијих, а усана румених и врелих. Обојица ношаху у рукама по једну књигу; по лепом везу и формату веће осмине знате да не могу бити школске; а да су речници, ваљало би да су многолиснија и дебље. Већ су били скоро пред кућом, кад се професору Сави отете поглед преко књиге кроз прозор у двориште. Видевши ова два млада Српчета, заигра му срце, радост му затрепта на челу, на

образима, уста журно са столице и широм отвори врата на својој мирној «васелени». Обојица уђоше скромно; порумеНивши, погледаше свога професора погледом девичанске чистоте. А он им стиште руке обојици; да му не налагаше начело уздржљивости према младости, беше готов да их загрли. „Моја лепа и драга будућности српска!" тако нешто кликнуло је у њему, и тренутно би му тешко, што своја топла и њежна осећања мора да угушује.

Младићи положише на сто донесене књиге, па, два трипут понуђени, срамежљиво поседаше тамо на креветац господина професора.

— Дакле, сад смо прочитали и другу свеску Народних песама.... А ти, Гргуре, шта си сад имао?

— „Горски венац".

— А пре си имао?

— Милутиновићеву Сербијанку, примети Гргур.

— Прекрасно, наставиће професор, а сад да прочитамо коју оду Мушицкову.

Пошто су прочитали „Глас Харфе шишатоватке", професору Сави се зажари лице а очи запламтеше. Чега ли се сретан сетио? Можда свога ђаковања у Пожуну, у Ђуру, у Пешти?

— Хе, хеј, како је негда било, а како је сад? поче Сава после неколико расејаних тренутака... Свет се креће у напред, лаганим ходом, али опет одмиче. Све је некуд нагло, све узима други вид, књижевност, школа: црква, све. Не ћете заћи у моје године, а све ће....

Али ту раздрагани професор пређе у толику узбуђеност, да у тај мах не знађаше ни сам дати израза ономе што обухвата то његово «све». Стишавши се, претурио је неколико листова оне књиге на столу.

— Све ће, рекох вам, узети други вид, само је народ сила, коју ни векови лако не ломе. Па наш красни језик, наше песме, наше приповетке — да прочитамо

овај дивни одломак из Страхиња Бана. Ти, Милане, лепо читаш. . . .

Милан узе и милозвучно и тачно прочита обележени број стихова.

— Нестаће, децо, не велим Београда, али за цело и овог тесног Дорћола, а ове ће песме остати вазда живе и младе, свеже и росне као што сте данас вас двоје у првоме цвету. Ко зна, можда ће се и из вас. .. али ништа, ништа; ни са̂м не знам шта вам хтедох рећи. Читајмо ове умотворине, као биљка јутро и кишицу, тако и души годи свежна даха природиног. А колико је природе, колико једрине у сваком стиху, у свакој пословици народној.... Читајмо, — читајте често те вечно лепе гласове наше горске виле.... па песнике, па све списатеље наше који дишу духом народним, који га љубе, који пишу о њему, којима кроз сваку врсту бије светлост, топлина поносног и непобедљивог духа народног.

— Кажу, господине, да смо ми мали народ? Усуди се приметити Милан.

— Који нема велике будућности? Додаће и Гргур с радозналим погледом у свог професора.

— Мали народ — без будућности? Ко вам вели то? Лаж лаж.... децо моја, лаж!

Ту добри наставник плану, скочи са столице и прође узрујан неколико пути по својој „васељени“.

— Срби, Хрвати... Бугари — сила! Ко каже да смо мален народ! Варање, изопачавање, обмана! О ви велики народи... велики народи....

Хода журно, да се тресе васељена.

— Не бојмо се, драги моји ученици, не бојмо! продужи Сава у истој свечаној раздраганости. .. Који народ сам себе оставља, онога напушта и Бог ... Коме се причи да је нејак, слаб, онај је доиста и мален и нејак. Да су наши велики претци тако мислили, зар би смо данас били господари у Београду? Камо дахија? Који народ

има своје Карађорђе, своје Милоше, своје устанке, тај народ има и силе, има и отпора. И ми ћемо се, децо, одупирати, борити. Дух нашега народа који сузбија туђинштину, који крха синџире и стеге, тај је дух — велик. Ја сам Србин, ја се поносим, ја сам велик. — Поносите се и ви тим великим и славним именом.. Поносите се, поносимо се! Живело Српство на све стране.... Живело Славјанство! Ко каже да смо ми народ мален.... Ми народ мален? Будале! Ходите ближе столу, ходите. Гледајте само ове велике и дивне земље и градове.

Младићи приђоше столу и нагоше главе над раширеном великом мапом јужне Европе. Професор опкружује својим белим пуним прстом кажипутом:

— Јадранско море, српско приморје, Црна Гора, Скадар, Скопље. Тимоци, па Мориш, па Драва, па Рјека па Велебит — сам овејан Србин и Хрват!... чисто зрно, пшеница од народа. Па гледните само Доње Дунаво, Балкан, сам рођени брат, вредни Бугарин. Глете, гле, Београд, Загреб, Сарајево, Скадар, Трново.... вароши села, градова, чисто видим народ како по њима гмиже, чујем лађе и сплавове по овим старим валовитим рекама. Па ова мора од планина, пуна пастира и стоке: ори се песма, фрулица; живот шарен, врео, трудан, живот, који се не свија, упоран, жилав, чврст, велик као Дурмитор, непроходљив као и ови дугачки венци вечитог Балкана. Бог је велик и милостив.... велике, лепе земље.... народ здрав и јак... милиони, милиони, море, пучина! — где је тај који ће нас прегазити, чељуст која ће нас попити!.... Ми мален народ.... како рекосте? — без будућности? Сам уља и нитков! Пи! Пљуните и ви са мном на тако гадну лаж! Пљунимо!

Професор Сави горе очи, пламте образи. Апостолски жар преобразио га, па још лепше сјају оне благе и лепе црте његовог и иначе пуно симпатичног лика. А Милан? А Гргур? И они, раздрагани, ужагрили очима,

па би, чини ми се, да грну у најгушће ордије, да покају Косово, да сав народ загрле, да га пољубе, да га ослободе.

— Причаћу вам о Штуру, продужава професор истим жаром. Јесте ли слушали што о њему? Велики, редак Словенин. Сиромах народ словачки. Здрав као вода планинска, питом као голуб. Маџари, Немштина, све је то противник наш. Не, није, криво сам казао: крива су наша уска срца, себичност, неслога. Шта би било.... ох Боже мој, чисто не смем ни да изустим ту једну реч: слога! Та да је уз нас та велика.... ух (ту професор плану, скочи, тресну ногом тако силно о тле, да су прозори засврјали, тресла се «васелена»), Русија, Русија! Безгранична, велика, силна Русија — колос! Моћна, непобедљива — не миче се! стоји као и ово каспијско језеро, које никуд не отиче. Чујете ли — Русија је силна! Сви смо упрли очи у њу. А она? Рођена да заповеда народима, дâ да заповеда — а шта ради она? Скрстила руке па слуша: покорна службеница незахвалне Европе. Та да ми је једну годину заповедати на Неви! Видили би непријатељи Славјана ко је Рус. Дижи Волгу, Дњепар, изведи све степе, цео Кавказ и Урал, све изведи на границу .... Ради кога? Да спасеш грешну Европу од белаја. А кад сломијеш Бунапарту, онда те тапшу по раменима, а ти опет откуд си и дошао — у степе! А Срби, а Славјани? Пољска! Пољска!

— Сироти Пољаци, омаче се замишљеном Милану.

— Је ли баш морала бити деоба Пољске? питање, које се и нехотице омаче Гргуру.

— Деоба Пољске. Рана, велика рана. Је ли морало бити «порабошченије» Србије? Је ли морала Црна Гора изгубити Боку, да је можемо дати на поклон ћесару? Тако хтео Немац, тако хоће Русија. Русија! Не Русија, није Русија! Чујте ме! Милане, Гргуре, чујте ме! ова стара, ... запамтите што вам говорим .... ова стара

бесвесна Русија, лећи ће, мора лећи у гроб, али ће она пре смрти родити . . . . родити другу Русију, млад, здрав, јуначан народ руски, који ће љубити нас, и кога ћемо обгрлити ми, ми њихова потиштена браћа . . . . А онда? Онда ће и Рајна научити «Возбраној“! А ми? Ми ћемо и сами на Косово, у Призрен! Ал' сироти Словаци, па Чеси, па . . . .

Ту се у мало не омаче нашем одушевљеном Словенофилу: Пољаци. Сетивши се свега и свега, не дотакну се тог рањавог места на телу словенском, изусти само реч: Штур, седе на столицу и мало се замисли.

— Јесте ли слушали што о Мицкијевићу? По дужем ћутању запитаће професор Сава своје ученике.

— Нити смо слушали, нити читали, одговорише оба младића.

— Али смо вас за то кљукали Шилером и Гетом, па чак и оном будалом — Клопфштоком. Ко мари за Мицкијевића? Та он је Славјанин — шта може мудро бити у нас, у Славјана? Тако мисле Германци. Ми? Слепци, слепци, које треба водити. Свршити гимназију у Србији, не знати шта је говорио Мицкијевић о славјанским народима, о нама, о нашој народној појезији . . . . срамота, срамота! Још ћемо ми туђина служити, још! И код нас не ће, ми га тражимо, ми га зовемо. Идите у Дрезду, у Вајмар, дабогме, тамо читају буршовима Мушицког, наше песме, нашу књижевност. Ха, ха, ха.

И професор, смејући се саркастички, устаде и опет пође горе доле по својој васељени.

— Ја бих тако радо читао Мицкијевића, рећи ће Гргур, који беше у истом заносу као и његов професор.

А Милан? Он као да се већ уморио, нестрпљиво се држи на заузетом месту на креветцу, и час по крадом гледа кроз прозор у жути невен у баштици и оно плаво небо преко авлијских зидова. Он би на поље, на свеж ваздух, да ходи горе доле, да гледа свет.

Ту се отворише собња врата, учитељева сестра, госпођа Јелена, намрштено погледа унутра, па опет притвори крило и оде у своју собу. Само је кроз зубе промрмљала: дерладија! Професор је врло добро познавао «нарав» своје старије сестре. Кад је нестрпљива или гадознала завириће на братовљев прозор, без куцања отвориће врата, па ма у нутри седео главом Патријарх Јелени, Српкињи из Баната, највећи на свету ауторитет беше карловачки митрополит

Професор Сава извади из долапа неколико жуто брошираних књига.

— Ево Мицкијевићевих предавања о славјанској књижевности. Немачки. Јаки сте у немачком, носите, читајте. Пољак је, своја му је књига најмилија, најпознатија — тај му је део изврстан Ово који дан отићићемо макар до Топчидера, — тамо ћемо сести где и читати баладе његове. Ево вам Људевита Штура: Наречја словенска, па Наука о словенском језику. Овај предговор пред граматиком читаћу вам од речи до речи, да запамтите, да знате на изуст.

Професор, отворивши другу лепо повезану књигу, са светим поштовањем прочита ученицима својим: Дела песничка Јана Колара.

И овог великог Словенина морате знати као Доситија. Глете овај највећи словенски спев: Слава кћери! У ових пет песама трепти чисто славјанска епика, славјанска лирика. Ту нема ништа германско, ништа западно. Велики славјански појета! Ходите ближе, погледајте, то је продукција изворност, еп узвишен као Татра, као Карпати: у пет великих, кличу и звонко одјекују шест стотина двадесет и једна — шест стотина двадесет и једна. Још ове зиме прочитаћу вам и превести све ове, које сам још у Пожуну побележио. Ехе хе, Пожун! Чујте ме, морате видети Карпате, морате учити словачки. Морате мрзити Немце, морате бити Славјани! Помислите само: сто милјона Славјана,

сто милјона! Свет, васиона! «С нами Бог разумјејте, јазици!» кличе занесени професор, стиште руке својим добрим ученицима, отвори врата, он напред, они за њим изађоше у авлију. Врата оставише отворена.

Јелена, која је једва дочекала да јој се с врата скину дерладија, изађе гунђајући: „увек и увек морам ја да затварам врата за вама“, и «васиона“ беше затворена, заједно са Штуром, Коларом и Мицкијевићем.

Сва тројица изађоше на враташца, која су обично несносно шкрипала при отварању и затварању. Професор оде горе у варош, у шетњу, можда да се узгред види и са својим љубимцем, Јованом Столаром, а младићи савише доле, Дорћолу. Одушевљени живом беседом свога најмилијег учитеља, пламтили су огњем, који мило подилази кроз цело тело, улива сласт и ласт, чисто га покреће с места, уздиже га, чини му се запливаће у ваздух, полетеће. Ходе, а с њима напоредо лете и оне миле невидљиве слике, које им загрејаше њихове младачке душе. Гргур лепо види пред собом словенску вилу, сјајнобелу, лепшу од сваке девојке, лепу — и још лепшу него што је лепа учитељ-максина ћерка Даница. А Милан; он гризе доњу усну, метнуо руке на зад, ћути, мисли као какав мали Гарашанин, и иде један корак назад за Гргуром.

Бадава вичу пекари: „врућо, тазе, не роди гу мајка!“, бадава извијају хоџе и мујезини по мунаретима, бадава вичу халваџије и кокичари, наша два млада Србина ништа не чују, ништа не виде. Узалуд се надао за њима и неки њихов друг Илија, који је годинама скоро два пут старији, често иде са њима; мрзи га, вели, читати, па од њих двојице научи више слушајући, него цео дан код куће читајући. Илија је из оног кола ђака, које је данас изумрло, а и онда, у њихово време, провлачили су се из разреда у разред као — анахронизми. И онда, и после у животу, били су и остали несавременици, њи-

хово друштво било је негде далеко испред њих, а они су овамо далеко позади храмуцали, наслонивши се обично на каквог паметног и вредног члана из много познијих нараштаја. И наш Илија беше тога рода ђак, и најрадије прибијаше се уз Милана, а још више уз Гргура. Али их је данас узалуд тако рећи вијао, није их стигао, па зловољан сврну у телалницу, да промене своју и сувише трошну обућу. Боже здравља, други пут. Биће прилике кад ће се и наш драги Илија већ појавити са својом улогом у даљем животу својих млађих другова.

Гргур и Милан сиђоше доле Дунаву, одатле се лепом јеврејском улицом попеше на Калимегдан, који онда беше обрастао густом модро-зеленом травом. Леп јесењи дан, сунце сија као у сред лета, само блаже и пријатније. Уморни пружише се по трави Милан легао потрбушке, годи му мека и свежа травица, одупр'о се лактовима о траву, а главу метнуо у шаке, гледа у бедеме градске, у кулу са мрским турским сатом, у низаме, који чувају стражу, или чуче и пуше на бедему, гледа, гледа, гледа, а у глави му се већ замећу мали и велики планови: како би се та проклета сорта дала избацити са српских бедема. А кад му се поглед оте на црвену заставу с белом звездом и месецом, сакри главу у један бусен траве пред собом, шкрипну зубма, стисну песнице и поче се клети у себи: «истераћемо вас, истерати!»

А Гргур дотле лежаше на леђима, и гледаше у ону страну неба, на којој у тај мах не горијаше сунце. Гледа у то безгранично плаветнило, гледа и сања, сања и гледа: види слике и лепе и нежне, слике багреношарне и чистозрачне, као освитак, као прозорје. Чини му се да чује далеки звон, струје певне и ветрне, еолову харфу, која тајанствено-чарним звуком извија најлепше песме српске и словенске, а иза те тамо харфе, у сунчаној

глорији, трепте Мушицки, Његуш, Штур и други знани и незнани великани српског и словенског парнаса.

Обојица расту, једрају, постају, ходе истим путем, истим путем, али разним циљевима. Милан види пред собом путе храпаве и тамне и камените, Гргур стазе, поред којих мирише најлепше полско цвеће и ромони тихи, бистри планински поточићи. Милан — *мисли*, Гргур? — да ли да кажемо, да наш „благонадеждни” Гргур — *сања?*

(Наставиће се)

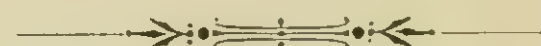

ЉУБАВ.

Знам љубити, знадем живота ми;
   У љубав сам живот баш и мет'о:
   Премалеће, цвеће, зима, лето,
Све ме само, све на љубав мами.

Живот би ми увео у чами,
   Кад са цвећем не бих се сусрет'о,
   Кад крај срца не би ми облето
Дах љубави што ме јада брани. —

Колко велик видиш ми се, свете:
Безграничну ја ти незнам краја,
Дивим ти се као бајци дете.

Дивни свете! И великог тако,
Гле, како те обухватам лако:
Љубав ми те целога осваја.

Моја јесте зора, сунце мило
   Моје звезде, месец, небо плаво,
   Дан и ноћ и цвеће мирисаво,
Што се љупко ливадом облило.

Ветар ми је плаховито крило,
Што ме носи у небеса право,
Где сам раја милоте познав'о,
Где ми сунце први зрак бацило.

Све је моје, све то грлим, љубим,
Срећу своју од туђе не двојим;
Несреће се с љубављу не бојим.

Свете, небо! Чујте, љубав трубим;
С њом удружен дворим је и служим
Њом за мржњу сваку да с' одужим.

Ах како је лако сад грудима;
Како слатко овај зрак мирише;
Неко миље сад ми душа дише;
Нека срећа срце обузима.

Измирен сам са светом, са свима.
Мржње, срџбе све се изгубише,
Ни помисли на то нема више.
Видим да је туна спас људима.

Мир и смерност небеске су речи'
Свака од њих боно срце лечи,
Срећа туна сакривена лежи.

Благо томе, који њих познаје,
Ко им места у свом срцу даје,
Благо томе, ко за малим тежи.

Н. В. Ђорић.

РАТНИ ДНЕВНИК ЈЕДНОГ ДРУГОКЛАСЦА

(вођен од 10 јуна — до 22. октобра 1876. године.)

(Свршетак.)

13. Августа.

Јутрос се настави и опет жестока борба с обе стране Мораве; топ за топом само одлеже. Наш је батаљон данас потпора топовска на десном крилу близу Гредетина — Вукање. Сва наша муницпона комора налази се у Прћиловци, а магацинска у Трњанима. Данас ме у 10 сах. пре подне ухвати прва грозница; јако сам малаксао. Борба целог дана траје; не зна се још ништа на којој је страни одбој. У вече у 10 сахати жестоко отпочеше пуцати пушке на нашој страни — више винограда Прћиловичких. Од овог пуцања поплаше се коњи наших коморџија те побегоше. У 11 сах. пуцњава на страни Шуматовца, — а у 1/2 2 часа опет код нас. Извештени смо: да на нашој страни сами наши узнемирују по помрчини непријатеља, и чине му неред; а на Алексиначкој страни да је непријатељ неку ћуприју на Морави — почео правити, па га наши одбијали. У данашњој борби — непријатељ ништа није успео. Време лепо.

14 Августа.

Данас се опет отпоче жестока борба — и то: прво на десној страни Мораве, у 6 сах., а у 8 сах. с наше леве стране. Непријатељ је с највећом силом на Шуматовац више Алексинца ударио. Алексинцу грози велика опа-

сност. Данас сам у мом веку, а у току овог рата, понајвише чуо топова. Мислим, да жешће борбе нити је икада било, нити ће икада оваква као данас бити. Борба је једва у вече око 9 сах. престала. Непријатељ је ужасно на Шуматовцу разбијен, а и на нашој пак страни, такође Рањени су код нас Биничкн и наш бригадир II класее г. П. Тешић. Време лепо.

15 Августа.

Јутрос чусмо, да је непријатељ заиста на Шуматовцу — јуче жестоко потучен, и пошто није јуче могао продрети у Алексинац, — да је на нашу страну Мораве са свом силом прешао.

Боја данас није било. Мир и тишина свуда. Наш је батаљон код села Вукање на позицији, а ми смо с комором и храном око Прћиловице и Трњана. Из нашег батаљона на јучерањој борби није било губитка. Данас дођоше неколико војника III класе из нашег среза, да потпуне изгинули број људи нашег батаљона II класе. Грозница ме јако мори; никако ме не оставља. Време лепо.

16 Августа.

Борбе данас није било. Наша артиљерија с десне стране Мораве од Шуматовца и Алексинца, пуца на непријатеља, који је почео подизати утврђења на нашој левој страни Мораве, на вису Ветрењаку. На нашој је страни све мирно. Време лепо.

17 Августа.

По распореду, ноћас је наш батаљон дошао из утврђења око Вукање, и сместио се око шанца Прћиловичког — код чесме у виноградима. Чује се, да непријатељ непрестано на нашу страну прелази. Боја није било. Време лепо.

18 Августа.

Боја ни данас нема. Бинички — није у болници, већ се на превијалишту лечи, не остављајући позиције и војску. Народу нашег округа, јако је омилео, како због храбрости, тако и због поступања према њима. Свуда се хори: „Хиљадили се овакви команданти!". Болестан сам. Време лепо.

19 Августа.

Јутрос ми лакше, па за то после пет дана идох те храну војсци раздадох. Непријатељ је ноћас напустио сву десну страну Мораве и прешао амо. У нашој крушевачкој војсци, доста породила се је зебња за Јанкову Клисуру, јер боје се, да непријатељ не би коју трупу тамо послао, и продрьо, пошто се врло мало тамо за сад наше војске налази ; само два — три батаљона.

У подне ухватише једног непријатељског коњаника — који потврди, да су заиста прешли ноћас сви на нашу страну с Алексиначке, и да их има до 100,000 војника. Њега, као заробљеника послаше у Алексинац. По данашњем распореду наша крушевачка војска оде опет у Вукањска утврђења на десном крилу. Како ноћас, тако и данас, целог се дана и ноћи, непријатељ на Ветрењаку весели, пева, свира и по која се пушка чује. Око 6. сах. вечерас, наш један топ, пуцао је на кретања и утврђења непријатељска. Данас је дошла у Алексинац Ваљевска бригада. На глас, да је непријатељ амо прешао, дођоше нашој страни у помоћ многи батаљони, батерије и војене старешине, а нарочито Руси. Спрема се нешто. Време лепо

20. Август.

Борба на Прћиловици и Адровцу.

После пето-дневног одмора, јутрос се рано отпоче опет борба. Наши на целој позицији нападају. Борба се у велико развија, и наши до 10 сах. јако напредују, но

непријатељ својом огромном силом и силеством батерија ућутка и поремети наше батерије као и наступајућу пешадију. Од огромне пуцњаве топовске, једва се може по која пушка чути. Непријатељ разби наше десно крило око Гредетина и око 3 сах. по подне заузе скоро сва наша утврђења. Војска се наша очајнички брани према големој и надмоћнијој непријатељској сили, која непрестано новим потпорама напада. Страота је, Боже мој! Непријатељ својим гранатама дотерује до села Трњана, а наше се батерије нигде и не чују. У кључу око села Житковца — Мрсоља па до Мораве, наши су добровољци у стрељачким рововима вешто бранили средиште левог крила, које се у вече само од себе растури — и пређе с оне стране Мораве. Наш батаљон је у виноградима испод шанца Прћиловичког, али пошто се батерија изолира и он с одступајућим ланцем дошао је овог вечера до изван Кревета и Шиљеговца. Командант трупе целе позиције, кнез Рајевски код топа погибе и однеше га у Св. Роман. Рањеници једнако долазе, и експедирају се за Крушевац и Делиград.

До 12 сах. у подне — бисмо сви ми са својим коморама и магацином у Трњанима, но пошто гранате непријатељске почеше већ и у ово село долетати, ми се сви с комором за Ђунис и Каоник по наредби упутисмо

Ја, пошто испратих своју комору у Каоник, зауставих се код стројне коморе јагодинске и рудничке бригаде, да сазнам последице.

Храна, ствари као и наше магацинске спреме: кантари, бурад и мешине не могоше се изнети, но остаде све непријатељу у рукама. По мом мишљењу ово се није могло због тога изнети, што наша колска комора натоварена рањеницима беше већ отишла, а станичка комора — где је она? Овде је станица, начелник станице је капетан среза Бугар-Моравског.

Село по село, претвараше се у густе црне димове те се видело докле је Черкез и башибозук допро. Вече стиже; војска јако уморена. Непријатељ заузе сва места до Кормана — Шиљеговачке планине и Гредетина.

По извештајима, наших је данас из батаљона погинуло 23, нестало 1, рањено 27, свега 51 човек.

Данашњи дан скупо нас је како у војницима, тако и у старешинама стао. Време лепо.

21. Августа.

Јутрос рано — наш командант капетан Бинички, на позив ђенерала Черњајева оде на колима у Делиград, због неког саслушања — што је једног руског официра тукао, а ево због чега: По жалби више њих мештана попаљених и непопаљених села, што им војници стоку, а нарочито свиње туку и једу, изађе наредба да ни један војник, не сме тако што учинити, јер ће се иначе сваки казнити. Ноћас, Бинички обилазећи непријатеља докле је дошао, наиђе на два три руска официра, с неколико наших народних војника, који једно свињче беху убили. Бинички онако љутит због јучерање рђаве ратне среће, повиче на војнике: од куда им то свињче? Један руски официр, напрасито му одговори, да је он заповедио војницима, да то свињче убију и испеку и да он њега зато ништа не пита, називајући га: да он није Србин, нити српски официр, већ Турецки! Биничког то тако увреди, па потегне те оног руског официра жестоко измлати и једва га живог остави. Услед овог боја, тужба је дошла Черњајеву — који га је на одговор позвао био. Генерал Черњајев, саслушав Биничког, како је ствар текла — а знајући за његову храброст — у место казне подари му чин мајорски и постави га за команданта целе лево-Моравске позиције.

Непријатељ је и данас своје напредовање наставио палећи села. Бинички још до 10 сах. пре подне није из

Делиграда дошао. Наше војска — из ког узрока незнам, сва дође у Каоник, оставивши непријатеља на ближњим позицијама. И батерија сва с позиција у Каоник дође. Дакле позиција сва напуштена !? Спрема за отпор и дочек непријатеља, поставља се с десне стране по вису Рибарске реке. Шанчеви још од 1862 год. копани, оправљају се на брзу руку за батерије.

Распоред овај чини мајор Ј. Прапорчетовић. Заповест изађе, да одмах сву комору и магацин из Каоника у Гаглово крећемо, што и учинисмо. Боже мој !. Бежанија и из ових села бежи и кука, да Бог сачува — страхота је ! ишчекује се још горе !

Бинички дође, распоред у војсци промену се, војска и батерије почеше се к непријатељу кретати у и мркли мрак заузеше чврсту позицију од Вукање преко Гредетина, између Пешчанице и Шиљеговца — преко Кревета — до Ђуниског виса. У народу велико весеље, за заузете позиције. Време лепо.

22. Августа.

И данас бој не престаје. Борба се води у кључу Моравском око Кормана и Љубеша — а то с оне стране наше пезиције. Код нас висовима се распоређују раштркане трупе, и праве се утврђења. Време је лепо.

23. Августа.

Наш батаљон предвојен ; I. и II. чета намештена је у два мала шанца више Каоника на једном височавну по зади кревета, а III. и IV. чета намештена је у ланцу на путу Пешчаничком, више Шиљеговца код Винограда. Овди на овој позицији сва је наша Крушевачка војска, изузимајући I и II. чете. Нашем батаљону првим четама, прикомандован је за наставника — руски потпоручик Ернест Сумаревски — родом из Варшаве. Боја је данас било око Св. Нестора и Љубеша. Данас су многе на-

родне старешине због растројених и растурених својих батаљона и родова кажњени — и ражаловани; ражалолован је командир Распнског батаљона — Велисав Н. — но после и опет помилован би.

Данас се баш све позиције у трупама потпунише и утврдише; — јер као што је већ познато, никаквог реда од 20. ов. м. до данас није било. Дело утврђења ових позиција — по мом чувењу од народа — преписује се заслузи Беничког. Народ сам ево шта о њему говори: «Бенић, је ли је строг? — јест! — али он сад спасе Крушевац од опасности, која му прећаше, пошто смо се сви раштркали и позиције напустили били! Бог да га живи; с њиме ћемо свуд гди год заповедио буде". Време је лепо.

24. Августа.

Борбе је и данас било око заузимања неких позиција на Креветима. Борбе је било у чаркању и око Гредетина — који је на средини између ланаца нашег и непријатељског остао. Непријатељ свуда се око наше позиције шанчевима и рововима утврђује Време је лепо.

25. Августа.

Бој данас на целој позицији траје, а по највише на Кревету и Гредетину; исто тако и на десној страни Мораве код Бобовишта. Данас ухваћена два циганина са натовареним кантама гаса, који по селима око позиције скитаху и села паљаху. Гас овај натоварен је на магарцима! Наша батерија данас је први пут отпочела пуцати с' Ђуниског виса — на непријатеље око села Љубеша. Наш ланац спрам непријатељског протегнут је, од Вукање — Јастребца — па до Ђуниског виса — у даљини 6 часова!! Комора је сва из Гаглова у Каоник повраћена. Време је лепо.

26. Августа.

И од јутрос отпочет је бој на целој линији. Грмљава од топова и пушака, не може да се разликује! Борба с обе стране Мораве дјејствује. С' наше леве стране Мораве — и топови и пушке, а с десне само топови. На нашој страни старешине су: Од Вукање до Кревета — Беничкп; од Кревета до Ђунишког виса, на коме и постоји — Генерал Черњајев; с бока је «летећи кор" под командом Маше Врбице. Борба је целог дана трајала. Из нашег кора није ни један очкрбљен, а узроком добре горовите — позиције. Храну данас нисмо могли војсци раздавати. Чује се, да је летећи кор прилично доста на шанчевима око Св. Аранђела изгинуо. Време је лепо.

27. Августа.

Данас су само батерије радиле; непријатељ је на наша утврђења нападао, а нарочито на батерије, но наше им топџије лепе отпоздраве повраћају. Данас пушчане борбе није било, до само чаркања. На десном крилу ухватише наши једног непријатеља и заробише. Време је лепо.

28. Августа.

Комора сва, која је храну преносила — данас се из Каоника смести — под команду команданта трена — Милана Којића из Крушевца — у Гаглову, где је и магацин с храном намештен. Данас наша I. и II. чета из шанца Каоничког. по наредби, крену се осталој половини баталиона у Шиљеговац на позицију. Артиљериске борбе и данас је било, као и пушчаног чаркања на десном и левом крилу наше позиције — Гредетину и Креветима. Вечерас дође командант — чувени Хорватовић, са тимочком војском; ако се не варам по бројењу, с' десет застава, и сместише се на преноћиште у ливади преко пута Каоничке школе. Телеграфска шта-

ција подиже се у Шиљеговцу. Данас смо с поуздане непријатељске стране у штабу извештени, да непријатеља према нама има око 90.000! Главни је непријатељски стан — Абдул-Керим-паше — на вису „Ветрењаку“ више села Житковца. Непријатељ — свуд по заузетом земљишту горе сече и подиже утврђења. Време је лепо.

29. Августа.

Наш је главни штаб у Шиљеговцу. Хорватовић са својим корпусом отишао је јутрос на десно крило к' Вукањи — Љубтен — Гредетин. Његова штабна канцеларија налази се у селу Греевцима на друму. Артиљерија и данас се је чаркала, и у том чаркању наши су упалили непријатељску муницију!

Распоред је, — да Хорватовић с' његовим корпусом непријатељу с' леђа дође — па да му пут повратку пресече. Време је лепо.

30. Августа.

Батаљон се наш непрестано у ланцу налази. Данас је Хорватовић са својом војском отпочео на непријатеља нападати — или управо опробати и упознати позиције — и положај непријатељски. Чује се и око Мораве жесток пуцањ око Бобовишта. Важно ништа. Време је лепо.

31. Августа.

Данас наша каваљерија ухвати једног непријатељског војника — Мисирлију, он је стар од прилике 20 до 25 година, мали, црне афричке расе у сукненом плавом оделу. Српски не зна ни речице проговорити, турски по мало, а арапски као мајчини језик најбоље зна. Пошто га доведоше у Шиљеговац к штабу, онда један наш тумач упита га — за које шта, на које је он одговорио: Да је из Мисира ерлија — зелаџија, и да има жену и децу, па их је краљ (паша) пре неки дан амо силом

натерао да дођу у помоћ, и да је њих 12 табора на пампуру (железници) амо дошло. Жали се, да је за то овамо к нама пошао, што му је глад и мука досади јер од хране једва трећи дан по парче окорелог хлеба добивају, а меса само петком и то по 12 драма на друга!! — па даље прича; да је он са још више својих земљака договорио се, да амо к нама пребегне; но баш кад су њих неколицина из ланца амо без пушака пошли, наш ланац побоји се од њих и опали пушкама на њих; они се онда поплаше, и сви се врате натраг, само да он прикрије се у неку јаругу, где га наша каваљерија опази и ухвати. По дугом испитивању наши му даду хлеба и меса, а међутим опале му и неколико батина, јер су мислили да се курви па неће српски да говори, али пошто се са свим и по говору и понашању његовом увере, да заиста не зна српски, дадоше му ручак и испратише га у Делиград по једном коњско-колском коморџији, који га одвезе. Данас дођоше у Шиљеговац из Делиграда 12 фунт. топови. Време је до подне било лепо, а од подне сасвим кишовито и хладно.

1. Септембра.

Данас копају неки батаљони шанчеве на брду «Ђуковцу». (На овоме је месту било шанчева и за Карађорђево време.) На позицији је свуда готово мирно, само се по гди по који топ или пушка чује, које због утврђења и мењања ланца постоји. Време је лепо.

2. Септембра.

Данас се продужава копање шанчева и утврђења на Ђуковцу. На овом утврђењу намештају се они 12 фунт. топови. На ланачкој позицији према непријатељу намешћа се динамит. Борбе нема. Главни је командант, од данас, над целом овом позицијом Хорватовић. Време је лепо.

3. Сеитембра.

Из свију батаљона траже се по неколико војника, да иду на неку „светковину" у Делиград (?). Данас су жестоко батерије — нарочито на нашој позицији „центруму" — противу непријатељских пуцали. Штете није било ни какве. Време је лепо.

4. Сеитембра.

Војници, који су јуче избирани, данас су у Делиграду извикали кнеза за «краља". Данашњи је дан, може се рећи — најзнатнији дан у нашој војсци; — свуда се по ланцу хори: „Живио». Глас «Живио» — најпре је с десног нашег крила од Вукање отпочет, па свуда до свршетка позиције прихватан и понављан! Заклетва се на верност „краљу" данас положи; топови из Делиграда само грме. Одушевљење у војсци највеће влада. Данас нам оде у болницу наш официр Ернест Сумаревски; на његово место прикомандоваше нам такође руског официра Ивана фон Аурих — инжењерског поручника. Овај се поручник једино само цртежом позиција бави; а на питање: за шта ће их? одговарао је: да му требају ради упознавања положаја, и ради убеђења његових домаћих, кад се буде у Русију враћао! И ја сам од грчева и рематизма (костобоље) врло слаб, па зато по прегледу лекарском добих отсуства, да могу својој кући за 20 дана ићи и неговати се. Време је лепо из јутра било, но око осам часова сасвим се је пореметило, хоће киша.

5. Сеитембра.

Јутрос, пошто храну војсци на позицији раздадох, бавих се до 5 часова по подне, очекивајући од војника разне наручбине и писма; па пошто све ово добих, кренух се за Крушевац, и једва на коњу у 9 часова — у вече стигох. Борбе никакве није ни данас било. Време је променљиво.

ПРИМЕТБА.

Од данас, па до 25. ов. месеца, због слабог здравља, био сам код своје куће на одсуству. У Трстенику је била отворена болница, из које сам лекове и упуства од шефа болнице Г. Јуренка, капетана (чеха) примао.

Но кад сам дошао у Крушевац, и данашњи дан предано; Крушевац ми је сасвим необичан постао! — изгледао је као какав војени стан: ту су гомиле војника, коморџија; болничара; разних интендантурских особа; главна војена пекарница са више пећи, где вôд Ваљевских пекара рађаше; канцеларије: интендантуре, управе магацина, санитета и т. д. — Но највише ми паде уочи велика крушевачка школа, која сва заставама „црвеног крста» окићена беше, поред које се рањеници на штакама, или са увијеним рукама шетаху! У цркви, која је одмах испред школе на северној страни, чине се благодарења, за успех нашега оружја! Црква ова дочека још једно „Косово», али не под њеним оснивачем, и не под оним видом, већ под Обреновићима, за ослобођење подјармљене браће!

Варош је сва у највећој нечистоћи; коњи и волови коморџијски и кулучарски леже везани испред дућана оних, који су у борби. Слабо који дућан и има отворен; ретко је ког видети, само оне интерешџије, који се ма којим начином и лажом од војске ослободише, те као труптеши пред својим дућанима или магазама гуљаху оставше, — као и ослабљене војнике с тродуплом ценом за разне нужне потребе!

Гостионице бијаху скоро све препуњене, а нарочито, у вече, где се многи од већег сталежа картањем занимаху! ?

У начелству, где је и начелник станице са својом канцеларијом, беше и одвише сиротиње Крушевачке, једни тражаху хлеба, други дрва, трећи квартира и т. д. Ова сиротиња остала је по мом испитању све од оних

радника, који су на борби, а не оставише ништа својим укућанима! Жалостни је данашњи дан мог бављења овди. Беде и несреће свуда се нагледах, али шта ћу, кад им помоћи не могох!! —

Сутра дан кренем се из Крушевца за у Трстеник, својој кући, где исто тако застанем као и у Крушевцу. У место да ме моји суграђани лепо и жељно приме, као што се надах, наишао сам на сасвим обратно! Они нас другчије не цењаху, него као какве безкућнике и будале, а ево како: По питању, како живимо и шта радимо, зачух ове изразе: као, да ми овамо ништа не радимо, но само седимо и готованимо се, пропуштајући непријатеља у Србију! — све да смо појели, и да се они огуљише шиљући нам храну и обућу, па шта више, да чак поопијамо се, па да незнамо шта и како радимо!! — Ето, таквог гласа чух, уместо похвале, сажаљења и благодарности!!? Истина, ово су ми само говорили они, који у боју никог од свог срца не имаху, а требало је (!) јер се у мом месту рачунаху као први људи....

При болници Трстеничкој, био је један лекар, као и шеф болнице, он је имао уза се још једног помоћника г. Ђ. Молдована, и једног болничара А. Ранковића, са још двема болничаркама, а остали били су сви момци — као послужитељи из дућана овдашње варошице. Комесар болнице, бејаше у прво време учитељ у пензији г. Нестор Ђорђевић, из Стопање, а по њиме, г. Милун Ибровац, ђак пра̂ва, — родом из села Јасиковице овог среза. Све ствари, као и намештај болнички, изузимајући апотекарије, узето је из овдашње варошице од трговачких жена и момака, (пошто су они на боју) реквизицијом.

У овој болници, како по уређењу, — чистоти, а тако и у капшарењу лекаровом, ниси могао онако својски, видети, и бегенисати; све је просто зло и наопако; нити се знало ко пије, ни ко плаћа!! Нечистоћа је свуда владала, како код болесника, тако и по одајама и авлији!

Аљине болестничке вукле су се по свима буџацима; ћебета су сва момци разнели; папуче је сваки цели дан по вароши од послужитеља носио и дерао; чаршави, пешкири, свуда су се могли видети: сам хаос! Лекар је био морално деморалисан, па је само, одат женскињама — скитао! а млађи, неуки, не вешти, управљали су и радили како им је понајлакше било.

Но још нешто. Лекар је овај преко својих калауза — кметова и трговао! Он је болеснике за неку суму новаца — рачунећи по 4 гроша на дан својим кућама у место у команду упућивао. Овакву суму на дан ма који да је њему понудио, он је примао, па тај војник био здрав или још болестан! Ето таквих је лекара Србија у оним тренутцима имала, који се за родољубе и патриоте, пунећи своје џепове, према њој, показиваху!! —

Патриота оваквих било је и међу нашим грађанима — у овом месту. Неки су сô сиротињи по 4—5 гроша оку продавали, примали накитни стари новац у ништавне суме, као: рубљу за 2 оке соли, талир за 5 ока брашна, цванцик за оку леба и т. д. Сви ови патриоте, гулећи овако сиротињу, издавали су јавно, сиротињској општинској каси неке приходе — у корист сиротиње, да би само као добродетељи свету у очи падали!! Шеретлуци су велики.

Од бораба, које су на Шиљеговцу — Креветима биле 16 и 18 Септембра дођоше млоги рањеници у овдашњу болницу, но млоги, а нарочито из Рудничке бригаде пролажаху овуда, за своју Г. Милановачку болницу, свраћајући на превијалиште, овдашњој болници. При пролажењу ових рањеника, видох следећи случај:

Један војник I класе Моравског батаљона Рудничке бригаде, беше сву руку окрвављеном троугалном марамом увезао, и у вис подигао, несвративши у болницу на превијалиште, прошао је улицом поред ње и упутио се кроз варош право својој кући, са највећим јеком. Лекар овда-

шињи, свакоме превијачу утегао је уд тела или руке, белом чистом марамом давши му још и цедуљу за даљи транспорт: Јецајућег војника, упита наша надзорна власт за лекарски билет, гди му је, и зашто се у болницу није пријавио? — одговорио је: да му је билет у дружини, а да се због тога није хтео пријавити, што не може да чека, јер га рука одвише боли. Изговоривши ово, измицао је бржим корацима, и већим јецањем, уз варош својој кући. Но сумња се одмах над тим војником породи, и надзорник га поврати, говорећи му да одмах: или у болницу иде, или да му руку прегледа. Но он никако не хте, ни у болницу ићи, ни дозволити, да му надзорник руку и рану прегледи, већ почне јако измицати, изговарајући се да му дружина измакла. Сад надзорник повиче на послужитеље, те га ухвате, и руку му силом одреше! Кад хоћеш, рука здрава! и дакле он је хтео под видом рањеника, к својој кући отићи! — После лепог уздарја и грдње, — буде стражарно, својој команди натраг поврађен. Оваквих прилика било је довољно! —

Кроз ову варошицу из горњих места, многи црногорци пролазе за „Летећи Кор". Сви су ти ови скоро голи и боси, и без кршене паре! Код начеоника станице овдашње, гомилама долажаху, тражећи: одела, обуће, и готовог новца за пут!? Био сам очевидац, кад је начеоник станице овд. г. Милан Трифуновић писар срески, једно претњом, а друго и морањем, принуђен од њих, давао им по 4—5 динара, за путни трошак, поред обуће и одела! Издатак овај, одкуда је он чинио, то ми је и данас остала загонетка? —

За сво време овог мог бављења, — време је било у опште, а с погледом на јесен, врло лепо.

24. Сеитембра.

Шиљеговац.

Пошто ми је истекло одсуство, ја се јутрос рано кренух — и преко Крушевца у 6 часова у вече стигох

у Шиљеговац, где наш батаљон застах на брду Ћуковцу од две стране Шиљеговца куда шанац за велику 12 ℔. батерију копаху. Чим се мало одморих, упитам за борбе 16 и 18 ов. месеца, за које се по причању овако известих:

16 ов. мес. по наредби, на целој нашој линији отпочет је напад изјутра рано на непријатеља. Наши су скоро целог дана одсудно на непријатеља нападали, а нарочито, центрум, где је баш наш батаљон, с свом крушевачком бригадом био. — Борба је у неколико на нашу корист свршена, а нарочито на левом и десном крилу, где су летећи корови, на непријатељске шанчеве налетали и сузбивали. Али бадава: мала војска, мала снага, спрам више бројнијег непријатеља!

У суботу 18. ов. м. непријатељ је са свом својом снагом на нас нападао, и то у јутру од 4 часа, па до увече — 7 часова. Као и прошле борбе, тако и ове, непријатељ је сву своју снагу на центрум усилио, а на центруму такође била је Крушевачка бригада, под својим командантом Беничким. Непријатељ је једнако трупу за трупом одморном смењивао и нападао, али му наша храбра војска, при свом његовом толиком усиљавању, отпора даваше! На десном крилу центрума беше непријатељ мало продр'о, и неке Шиљеговачке камаре оружјем попалио; али му и опет не би чаре, но мораде се у вече с огромним губитцима повратити.

Између 4—5 часова по подне рањен је наш омиљени командант Бенички у ногу; и при свем том што је једва попет људима на коња узјашио, викао је: Недајте се браћо! „*Осветите ме браћо; јер ме иси уједоше*".

При највећим непрекидним непријатељским нападајима, један руски официр пројури кроз целу позицију, и све излишне добошаре и трубаче позове и у ред раздвојени упаради, — па им почне викати: да се што игда могу деру (вичу) и у добоше добошари ударају, а трубачи свирају, те тако овом лармом и виком произведе

велики неред у најжешћем непријатељском нападају — у непријатељској војсци!! — Слава му!! — Ларма и вика ова трајала је скоро 1 час.

Овог дана је сам наш батаљон 19 сандука муниције изгорео, и то све с места. Храбро и јуначно борећи се за свету ствар; претрпио је много тешкоћа у оскудици команданта батаљоног (јер и командира није имао); али и опет с' места до свршетка борбе није хтео одступити.

У овој борби између осталих официра погинуо је у нашем батаљону — официр (Рус), који је најпре рањен, па после на место остао. Над целим центрумом слушали наредбе руског пуковника Молостивова.

Из нашег батаљона 16. и 18. Септембра расходовано је и то:

Погинуло 11
рањено 66. Између којих су 49 тешко рањени.
Нестало 2

Свега 79 људи!

За одржану позицију на центруму, где је наш и Крушевачки и Козннчки батаљон био дошао; дошло је питање од штаба: ко да се за ово у батаљону нашем награди? — По питању овом, из народа нашег батаљона одговорено је: да су се сви храбро борили, и да они не знају ком највећа награда заслузи припада, но да се: или застава или све народне батаљоне старешине награде! Или напослетку: „остављамо на увиђавност старешине, па ком он да дâ". И тако по овом питању наш је батаљон одмах поштеђен из ланца; и отпуштен на шест дана одмора, где га и сад на «Ћуковцу» застах.

При копању овог шанца на Ћуковцу, нађена је једна костурница — нека жена, коју је ово село за неку светињу држало. Плочу, којој је надпис изнутра к земљи окренут био, дигли су је и наместили на утврђење шанца, без да је ко хтео прочитати. Ја сам је дуго чепркао, али нисам могао од њаваљене земље ништа учинити, да

је прочитам. Жао ми је само то, што ни један не хтеде натписе с' ње копирати, које би и сам учинио, али доцно дођох!

Данас борбе није било, а време је лепо.

25. Септембра.

Данас и опет одосмо на нашу позицију. Мене поставише за батаљоног писара; пошто пређашњег — због неуредности ражаловаше. Ми копамо батаљоне шанчеве. Борбе није било, Време је лепо.

25. Септембра.

И данас шанчеве батаљоне копамо. Наредба је изашла, да сваког дана морамо по један шанац направити! Борбе није било. Време је лепо.

27. Септембра.

Непријатељ је ноћас нападао на центрум нашега ланца, и то већином — картечом. На позицији били су: Црноречки и Књажевачки батаљони. Црноречки батаљон II. класе био се сав разбегао! Наредба изашла да морамо и ноћу копати шанчеве, па за то целу ноћ спрам ветра копамо шанац. Време је лепо.

28. Септембра.

Опет целог дана копамо шанчеве, У војсци нашој — т. ј. батаљону, појављује се незадовољство што дан и ноћ радимо! Од умора сви су готово изнемогли и попадали! Воле да су у ланцу, но да овако раде. Изјављују жељу за на „Јанкову Клисуру" говорећи: „Еј! да хоћеју, да нас на «Клисуру» преместе, не би жалили да погинемо; јер смо међу нашим људима I. и III. класе". Мир је био целог дана; само што по гди гди неки наш топ с Ђуниског виса опали. Време је лепо.

29. Септембра.

Шанчеве непрестано копамо. Данас је генерал Черњајев у цивилном оделу — обилазио нашу — Шиљеговачку позицију. Он је био у пратњи неколико коњаника руских официра у руским капама на глави. Борбе није било. Време је лепо.

30. Септембра.

Шанчеве батаљоне у врсти и данас копамо. У 4 часа по подне дође наредба, да престанемо копати, но да идемо на нашу стару позицију — у ланац — на Пешчаничком путу. Ја сав алат предадох по наредби Црноречком II. класе; овај батаљон због ономадашњег разбегнућа, — добио је укор и казну, на ноћно и дневно копање шанчева! Чим смо дошли на позицију, заменусмо онако уморни — Крушевачки батаљон II. класе. Велико гунђање у нашем батаљону. Овди нам прикомандоваше за официра — Руса — капетана Николу Климова. Око 8—9 часова у вече, код непријатеља наспрам нас, чујаше се јака вика, дрека и свирање (?) (Сигурно им војска придолази ?) Време је лепо.

1. Октобра.

Данас целог дана влада тишина. Борбе није било. Око 6 часова у вече стиже наредба да се спремамо за полазак, и да оставимо позицију (ланац), где тек што дођоше три Ваљевска батаљона с Јанкове клисуре те нас заменуше. Нас, целу Крушевачку бригаду II. класе, по звао је командант Хорватовић да сиђемо с позиције доле к' штабу у село. Пошто нас смени Ваљевска бригада, ми се сви ужурбано кренемо доле к штабу у Шиљеговац, и ту у 7 часова у вече упарадимо се (наш, крушевачки и расински батаљон) у кару и очекивасмо Хорватовића. Није прошло ни десет минута, а Хорватовић пешке из свог штаба у нашу кару дође, и у име

Његовог Величанства краља поздрави нас, изјављујући срдачну с поносом благодарност и милост, за сретно издржане борбе 16. и 18. септембра; међутим у једно изјави нам и то, да смо по својој жељи — коју смо давно желели — одређени ићи на „*Јанкову Кзисуру*“, где се остала наша бригада I. и III класе с, командантом — бригадним — мајором Л. Ч. Антићем налази. На овај радосни глас, по опраштању Хорватовићевом: „срећан вам пут; и хвала вам браћо!” — заори се у војсци: Живио! Наредба би, да се вечерас одмарамо, па тек сутра да полазимо за Крушевац; али по жељи нашој, а допуштењу Хорватовићевом, крену смо се одмах, те целу ноћ вољно. с песмама и весељем путовасмо, и у Крушевац како је ко могао — те ноћи стигосмо. У путовању било радости неописане, а нарочито кад смо у Крушевац стигли, јер од 13. Јуна Крушевца ни један не видеше. Време је целог дана врло лепо било, а и ноћ — путовања — с’ месечином.

2. *Октобра.*

У крушевцу смо целог дана. Данас прими наша II. и III. чета Гринове пушке, а предаде старе *руске*, с којима је толике борбе издржала! Време је лепо.

3. *Октобра.*

У 9 часова изјутра кренуше се из Крушевца преко Степоше, Купаца, Мајдева (где је привремени магацин команданта трена Клисурског), Разбојне, Златара за у Клисуру — но заноћисмо у Разбојни. На глас, да смо били у Крушевцу и да путујемо за Клисуру, многи беху из наших крајева подолазили, и пића с јестивом, као и преобука — како у путу тако и на заноћишту к’ нама стизали, — те с њима тако весело у песми и поздравима сладко време проведосмо. Весељу краја није било;

а нарочито кад се већ почесмо и с нашом клисурском браћом виђати. Време је лепо.

4. Октобра.

Данас до 6 часова у вече преседесмо у Разборни, гди се неколико младића III. класе Ваљевске бригаде вецбаху у учењу. Одавде смо отишли у Клисуру, гди код механа и ђумрука конак учинисмо. Овде у вече становаху каваљеристи с коњима, и батерија с топовима и муницијом. Време је лепо.

5. Октобра.

У 8 часова у јутру кренусмо се из Клисура у правцу к југу — путем водећим уз реку Блаташницу и дођемо у село Чучале, на турскоме земљишту, које је од наше границе 10 минута удаљено. У овом је месту (селу) главан стан Клисурске војске, и то на једном узвишеном подбрешку испод брда Јаворца — (огранка Јастрепчевог). заставши овде нашу браћу I. класу поздравимо се и изљубимо, — јер се од 28. Јуна нисмо никако виђали. Време је од подне било доста кишовито

6. Октобра.

На стану смо у селу Чучалима. Овди по заповести команданта Л. Ч. Антића — као батаљони писар поднесох рапорт о стању батаљона, по коме је овако: На лицу места с комором 464, а без ње 406 војника! (а први пут 11. Јуна 786 војника — с комором, не рачунећи 27 њих, који су из III класе, батаљон у Прћиловици потпунили !). Пошто рапорт предадох направих требовање за Мањерке, порције и чутурице, које до сад не имадосмо, но храну у казанима кувасмо, и сваки за се порцију (чанак) набављаше — «Сретни смо" — чује се. Овде нам прикомандоваше још једног официра, и то руса, — поручника Косту Покровског, родом из Петрограда. Он је

врло красан и умиљат човек, вешт цртач, и скоро између руса овога кола, највичнији нашем језику. —

Чим добих прилике и одмора, одмах ступих у разговор са овдашњим позиционарима — а нарочито познатим — како они овди, односно свега живе? — на које ми један мој пријатељ (побратим) овако каза:

— Што ми овди живимо, то је редкост да која војска такве среће има. — У Бога сваког дана и ноћи бивају код нас весеља и игранке, особито што нам је весељак капетан Љуба — старешина батеријски, (из Шапца). Он нигди без цигана не иде, па ни на борбу, ни на батеријску позицију, као год што се прича за Хајдук Вељка, тако је и он. Истина да кад се у борбу ишло, он је од каваљериста узимао коње, те му свирачи јашили за њим — и свирајући испраћали га, али бадава, — кад ов у највећој борби има кâд, да заповеда свирачима, коју ће му песму или марш да свирају! — Он је одвећ весељак човек; али тим његовим весељем досадио нам је, а то: што заповеди у ноћном највећем весељу и игранци, да се све колибе (шумњаци) што смо преко дан начинили, запале, те тиме да се као неко осветљење по логору на спрам непријатеља учини. У оваквом весељу, он није жалио ни своју колибу, која му је пре неки дан изгорела, и још у њој и доглед, ког је заборавио изнети!? Ето, то нам је доста досадно, што сваког другог трећег дана, морамо нове колибе да правимо!

— Празника сваког, у нашем је логоришту као неки сабор: Жупљани и жупљанке, расинци и расинке, старо и младо, све се то у лепом руху скупи, — те по васдан играмо и веселимо се, јер разуме се да жупског вина, печених јагањаца, пржених пилића и гибаница, довољно за собом понесу. На кратко брате, не знамо ништа за тај рат! —

По казивању више њих, борбе се нажешће биле 24 Јуна и 3 Августа.

По заповести команданта, — на караулу „Мечак” бесмо одређени. Караула ова лежи на 2 часа југозападно одавде. Расински је батаљон отишао на «Страцимир”, а крушевачки на „Главну Караулу» — (огранци Јастрепца). Око 6 часова у вече вољним кораком праћени росном кишицом, стигнемо на „Мечак». Овди на Мечаку логор је наше III класе, а под командантом нашим врсним срезким старешином, г. Радисавом Милошевићем. На Кнасурској — Чучалској позицији остала су 3 батаљона и полак ескадрона, наш I класе. Ваљевски и Левачки II класе — и наши каваљеристи с једном лаком батеријом Време је кишовито.

7. *Октобра.*

На вису Мечаку код карауле, где смо се улогорили, магла је тако ухватила, да око подне човек човека на један метар даљине не може видети — као тесто! Сумње има довољно која се међу војницима опажа, а то због непознатих места, и положаја како према нас непријатељ ако га има постоји. Колибе се праве. Јутрос се наш батаљон на предстраже разасу, и то овако: I чета остала је с једном четом III класе овди на Мечаку, II чета јужно од нас у селу Музаћу на непријатељском земљишту, III чета на караули на „Столу”, западно од нас 3 часа удаљено, где се састаје са добровољцима врснога буљубаше Радосава из села Ботота, код ког се многи сељани о његовом трошку издржавају на позицији!, и IV чета на караули код «Три цера” (церови) — 1 час од нас западно удаљени. Код III чете. Командант је поручник Коста Покровски, а овди на Мечаку капетан Климов, заједно са нашим срезким старешином. Знатног ништа нема. Време је одвећ рђаво.

8. *Октобра.*

Знатног ништа нема. Време је магловато и кишовито.

9. Октобра.

Све као прошлог дана.

10. Октобра.

Данас се мало разведри, и тада видох како према непријатељу стојимо. Ми смо на једном огромном вису, с ког се у правцу на јужној страни на два часа даље у Топлици код непријатељског села Чунгура шатори непријатељске војске беле Одавде се види и цео Копаоник а скоро и сав горњи крај до Жељина и Мораве — овај округ. На северо-западној страни испод нас, види се у Расини мала варошица Брус, која је на 3—4 часа одавде удаљена. Око Мечака следећа су места: северно, село Жуње на ½ часа удаљено, источно, караула «Јаворац» 1 час удаљено; јужно, — (на непријатељској страни), села Музећ и Сибница, 1 час удаљени, — и западно, караула «Церова» (три цера) испод које је на нашој страни село Батоге, на 1 час удаљено. Важног ништа. Време је промењиво

11. Октобра.

Код усташа на „Голици" у Копаонику чује се данас окршни пукот од топова и пушака. До у вече ништа се не зна о овој борби. Време је промењиво — киша и магла.

12. Октобра.

Од јучерашње усташке борбе на Голицама дошла је ноћас вест, да је непријатељ изненадио (!) са великом масом на усташе ударио, те им све шумњаке попалио, и логор заузео, но усташи покрепљени Ибарском војском и Јошаничком III и II класом, буду на своје старе позиције повраћени. Време је магловито и кишовито.

13. Октобра.

Данас важног ништа. Време је непрестано магловито

14. Октобра.

Због доста неуредне хране, која нам на време а и по „требовању" не долази, јутрос ме посла наш капетан — командант Н. Климов, да одем до села Разбојне, одакле храну добавимо, те да те погрешке исправим. Горе код нас остала је јака магла с кишом као и прошлих дана Силазећи низ брдо к Расини, наједаред ми нешто од наших коморџија невероватно вероватним постаде! Доле у Расини — Сунце греје!! Ох, како сам му се јако обрадовао! — па онда запевах:

Горе код нас не границн,
Вечна тама бије! —
А у Жупи и Расини,
Сјајно Сунце грије!...

И јест чудно, нема ни пуна $^3/_4$ часа, а овакве разлике! Данас нема ништа важног. Време је магловито.

15 Октобра.

Важног ништа ни данас. У војсци се велико љубопитство појављује, за Шиљеговцем, јер се неки ружни гласови — „коморџијске вести", о пропалој нашој војсци као на Шиљеговцу проносе!?

Данас дођоше две циганке с малом децом у наручју к својим мужевима, који су војници III класе нашег батаљона. И оне с понудама и преобукама и ако су „скитајући" — донеше својима, по који изпрошени по селу залогај хлеба с месом, те почастише своје мужеве. Њиховој кукњави и мољакању код г. команданта III класе, да им пусти мужеве — краја није било! — напосљедку с великим претњама без обзира, одоше куд-која. Смешно је било видети ову десетину циганску Кад на њих дође ред да шиљбок чувају, они онда обично овако (бар при овој позицији) раде: ако је дан. — онда увек у место одређеног — шиљбока придружи му се још један, те тако један другог чувају! а ако је ноћ, онда по цела њиова десетина, докле год се сва не смени шиљбочи, н.

пр. ако су двојица на шиљбоку, онда још по три четири њих око њега облећу и чувају га! Ето тако наши цигани — „војници III класе“ чуваху стражу. Време је магловито и кишовито.

16. Октобра.

Јутрос у десет часова пре подне дође вест, да се наш батаљон II класе одмах креће на конак у село Мајдево, па одатле даље за Крушевац! Гласова на ову вест било је и одвише али се понајвише потврђиваху они гласови о Шиљеговцу. У војсци велико журбање! Но пошто је наш батаљон на 3—4 часа по предстражама размакнут то смо се једва у 4 часа после подне кренути могли те на конак у Разбојну, где и заноћисмо. Време је променљиво.

17. Октобра

У Разбојни смо. И наша I класа с Клисуре с нама полази. Дознадосмо да је непријатељ продрео преко Шиљеговца, и да јако напредује Крушевцу! Сви смо се на ову вест забринули и оневеселили. Кренусмо се за у Степош на конак. Наредба нам се саопшти, да смо одређени одмах вечерас, у село Дворане, на десно крило према непријатељу, да идемо. По овој наредби, тек што хтедосмо Расину опако у обући прећи, али друга наредба стиже да идемо за Крушевац, јер му опасност од непријатеља грози! Командант г. Л. Ч. Антић из Клисуре са својим штабом у Степош стиже, и ту нас на преноћиште али са највећом опрежношћу заустави. Стиже вест, да је наредба и у наш срез отишла, да се сви исељавају преко Мораве у левач! Огорчење и туга највећа!... Наша војска изгуби сву наду на ову вест.

Јутрос нам дође из болнице наш заступник батаљона (четовођа I чете) Василије Марковић. Он изјави, да није способан, више вршити дужност командира — говорећи: „Ја сам човек не писмен, па за то не могу ко-

мандирску дужност више да вршим; а ађутант је човек писмен, а и батаљон му је оданији него мени, па за то, нека он опет остане као заступник — докле командир или не дође, (у болници је) или се други који не постави.

Жеља ова заступникова јави се нашем спроводном официру, — поручнику-Ађутанту г. Н. Стефановићу — који је с, нашим батаљоном од Разбојне путовао. Г, Стефановић ову изјаву заступникову никако не прими, но га сасвим одбије — наложивши му, да се дужности прихвати. Али кад заступник (четовођа) не хтене то учинити, већ у пркос оде својој чети, као четовођа; госп. Стефановић пред целим батаљоном ражалује га, — отпасавши му сабљу, спроведе га као кривца пред батаљоном, — све до села Степоша. У ово време породи се велика узрујаност и негодовање у батаљону, а узроком, што ни сами нису ради, да им он и даље за заступника командира остане. Мрзост и негодовање и сам је Василије познао, па зато се и није хтео примити. Кад је батаљон у Степош стигао био, онда Чолак-Антић целу ову ствар расправи, и по жељи батаљона постави за заступника командира — батаљоног ађутанта — Арсенија.

Истина, ађутант је врло добар и храбар, а вешт администратор. Под њиме је, тако рећи, најуредније стање — како при борбама, тако и у миру у батаљону владало. Пре се ни под којим старешином у нашем батаљону — ако смем рећи — ништа односно административних послова радило и водило није, као: Дневник хране о примању и издавању, рапорти и т. д. Време је мутно,

18. Октобра.

Ноћас стиже вест, да непријатељ јако к' Крушевцу напредује, и да је већ у селу Гаглову на 2 часа далеко — источно од Крушевца! Брзим маршем јутрос у ½ 5 часова кренусмо се за Крушевац. У Кочинском пољу испред Крушевца заустависмо се. По пољу на све стране

гомила се гомилама војска. Стрељачке ровове — као и батеријска утврђења — праве неки батаљони. После једног часа одмора, нашем батаљону — као борцу Шиљеговачком — повери се најтежа и најопаснија позиција : Мост на реци Расини, преко кога води главни друм — Алексинац-Крушевац преко Гаглове — гди је непријатељ ! Чим наши заузеше позицију, одмах отпочеше копати стрељачке ровове, и то свуда с' леве стране обале Расинске, лево и десно од моста. Војска се једнако размешта, батерије се намештају по пољу и изнад Крушевца, на брду Багдали. Хорватовић, и он се са својом војском овди налази. Село Бивоље, из стратегиских обзира — руши се и спаљује, а нарочито оне куће, које су одмах до моста Расинског. Храна с тавана од порушених кућа лежи просута по земљи ! Крушевац се непрестано изсељава, као и остала околна села. Бежанија, а нарочито сирота од лошег времена без кола пропада, — јер̑ под никакову цену не може их човек наћи ! Хране просуте довољно ! — Страх и ужас влада ! ! ! — По вестима — и то не сумњивим, Крушевац је осуђен, да се од наше стране пре запали, но непријатељу у руке преда ! ! — Чека се само нападај. Спреме се велике за дочек чине? Време је одвећ снежовито — кишовито.

19. Октобра.

Јутрос рано дође нам Чолак-Антић, те захвали на ископаним рововима — и честита на повереној нам позицији. По неком распореду, — у вече се наш батаљон крену с позиције на Багдалу код батерије изнад Крушевца, гди и I. наша класа с логором беше. Млога војска оде преко Мораве к' Јасици и селу Шанцу, да утврђују леву страну Мораве. Чује се, да се чак и у Јагодини на „Ђурђевом брду“ и у Варварину праве утврђења ! Наша и Карановачка IV. класа (?) мало и велико изашло је на друм —- водећи у Крушевац-Чачак. Крушевац —

скоро пуст. У вече стиже наредба, да сви руски официри — при нашој војсци — иду ђенералу Черњајеву у Параћин, где оде и наш батаљони командант — капетан Николај Климов. Време је рђаво.

20. Октобра.

Ноћили смо на Багдали, а јутрос, по наредби, заступисмо опет нашу позицију: Мост Расински. Војска је сва прешла преко Мораве, само смо ми, Крушевачка и Чачанска бригада на Крушевачкој позицији застали. Чује се за неко „примирје", — а међутим велики страх и неугодовање влада Непријавел- се сваки час очекује. Узбуна је! Крушевац сасвим празан! Виде се неке паљевине испред Гаглове. Ужас! Пекарски вод на ову узбуну отумари. Хлеба нема! По вароши од војника а особито коморџија чини се „дар-мар!" По гостионицама довољно остављено пића, а по кућама разног одела, јестива и пића! Неред у највећем степену! Свега довољно, само куражи на позицији не! Јевтиноћа по коморџијама у свему влада. Шта ко хоће? нека се само комори обрати! Ноћ је у овом нереду — а Крушевац „пустим" изузимајући коморе — сад први пут затекла. Време је одвећ рђаво; — снег и киша с великим блатом. По кафанама и дућанима од оголелих и не оголелих војника и коморџија само пуцају огњеви од столова и клупа, а гди гди и патоса! Грађана у вароши нема, а дошљаци — војници и коморџије — сви су, поред све своје муке од довољног пића и јела, понапијали се — па певају!!

21. Октобра.

Примирје.

Трстеник 27. Јула 1877.

П. Д. П.

ОЋЕ — НЕЋЕ —

Гледао сам једну травку,
Што се зове *Оће — Неће*;
Кид'о сам јој крајно лисје:
Хоћул' добит' моје цвеће?

И угину пророчица,
Лепо биље из природе —
Искидано лисје њено,
Бог би знао куде оде!...

Ах! таква је љубав моја
Што ми снажне мори груди:
Безобзирно тражећ' жртве,
И од Бога и од људи! —

Београд.

Ђелуш Ђ. Јакшић.

ПРОСВЕТА

као помоћница војске и пољске привреде

Павле Бер (Paul Bert), инспектор француских школа и доктор медицине,* на банкету, који су у Паризу 6 септембра ове год. а њему у част приредили француски учитељи и учитељице, изговорио је дивну беседу о стању француске школе, њеним срествима и наставницима, њеним поправкама, задаћи, и о њеној будућности. Између осталога, рекао је о спреми школе и њеном задатку ово:

... „У њој (школи) хоћемо једну малу радионицу, где ће она понављати опите, који су у школи чињени, који су обогатили човечанство. У њој хоћемо једну добро осветљену салу за моделисање и цртање, за радове ручне и занате, којима је човек савладао материју.

... „Ми хоћемо сва срества за наставу: карата, глобова, историских слика, јестественичку збирку, апарата физичких и хемијских, модела, производа историских, књига, библиотека. . . и *пушака*" (Вурно одбравање Јесте! есте! Врло добро! — Браво!)

„Јесте пушака, малих пушака, којима ће се дете научити да рукује још док је у школи, што ће му бити права забава, што неће више заборавити, и што неће имати потребе да учи доцније. Јер ово мало дете, сећате ли се, то је будући грађанин, а *у сваком грађанину ваља имати војника и војника увек готовога.*" (Опште одобравање).[1]

* Сада је министар просвете у Гамбетином кабинету.

1 Просветни гласник. II година, св. ска 18. стр. 669.

У овим речима огледа се потпуно програм и задаћа народне школе, којој се тежи у Француској, тој звезди преходници међу државама Европе, што се слободних и народних установа тиче.

А шта се друго из овог програма даде извести, него: *народна образованост треба да помаже економну и војну снагу земље.*

Ми смо раније једном приликом рекли: *да су просвета, војска и економско благостање сваког народа, најважније државне чињенице* и ако се напредак жели, треба да су све три у тесној међусобној вези, да се хармонично уређују, узајамно помажу и допуњују.

После тек онаквих изјава једног Француског капацитета, а садањег још министра просвете ове слободоумне земље, ми још више полажемо на ово тројство и ради смо да коју изближе кажемо о тој узајмичкој вези најглавнијих грана државнога организма.

На жалост, морамо признати, да је код нас, од кад као држава постојимо па до данас, више мање *државно уређење једнострано схваћано и развијано.* Тако, у почетку дали смо се и сувише на правно поље; с тога тако много параграфа и закона имамо, али зато нам је и судство јако компликовано и правда скупа постала. Просвета и војска тек су животариле, а о пољској привреди и занатима нико се старао није. Од 10—15 година војна уређења и просветна грана доста су напред коракнуле али народна привреда оста на истом ступњу знања и вештине на коме и у почетку овог века беше, и ако се државне и личне потребе нагло умножаваху.

Тај је резултат са свим природан био. Негујући и развијајући неке само гране на штету других, ове су се морале запарложити и закржљати. Кад су неки делови на једном организму сакати и неспособни за своју улогу, тада организам није здрав и за сваки животни рад спо-

собан; а кад је главни орган — срце болесно, онда ни организму нема дуга века.

А пољска привреда и шта је друго, него срце народнога тела, које животне сокове даје свима органима. Да је Бог дао, те да се народном благостању поклањало до сада бар толико пажње, колико је то чињено другим гранама државним, наша народна снага са свим би друга данас била. Али што до сада није било, у толико више треба сад да буде, те да се накнади оно, што до сада учињено није.

Него не треба по нова пасти у погрешку — бити једностран. Помажући и подижући пољску привреду и радиност, не треба напустити ни просвету и војску; јер и оне још нису досегле своју апогеју, на којој треба да су, ако хоћемо да смо напредни и у својој кући сигурни. Све три гране треба да се упоредо развијају; само тако може бити истинитог и правог напретка.

Народна привреда ствара благостање и даје средства просвети и војсци; просвета развија свест и богати ум; војска брани тековину и чува народну слободу. То су три беочуга међусобно скопчана, који заједнички дају највећу снагу и поуздање, а раздвојени немоћни су да народ какав унапреде.

Како да ове три гране стоје у вези, и како да се узајамно помажу и допуњују, ми ћемо у кратко да означимо, говорећи о помоћи, коју би просвета имала да чини војсци и привреди. Тако:

I. *Помоћ војсци.* — Војска, поред развијања свога стручног војног образовања, шири и писменост у народу. Сваке године бар 2500 писмених људи одлази из војске у народ, који су као неписмени у војску ушли.[2]. Војска

2. По регрутовању за стајаћу војску у 1872 години, било је способних младића свега 5385, од тога писмених 565; дакле 11% писмених улазе у стајаћу војску, а излазе, с врло малим изузетком, сви писмени, који прописни рок одслуже. (Ратник, за 1879 год, књига прва, стр. 321). За 1878 год. било је

дакле чини услугу народној школи — просвети и помаже је, право је дакле, да и она ову услугу враћа.

Али није само правично, него је и потребно, јер и сам интерес и сигурност земље захтева, да и школа војску помаже у њеном стручном образовању, ширећи у омладини, још из детињства, војна знања, као што и војска шири писменост.

Ваља дакле у свима основним и средњим школама увести обавезно војно вежбање, поступно према годинама и узрасту ђака; а у великој школи давати обавезна предавања из извесних војних наука.

Ово што ми тражимо за нашу државу и народ, није ништа ново. Много већи и слободоумнији народи остварили су ово начело одавна, или га сада остварају. Те су државе: Швајцарска, Немачка, Аустро-Угарска, Француска, Италија.

У Швајцарском закону о војној организацији од 13 новембра 1874 овакви прописи о томе постоје:

„Чл 81. Кантони ће настати, да деца од 10 година па док не изађу из основне школе, посећавали је или не, слушају гимнастички курс, који приправља за војну службу."

«Сем тога кантони ће настојавати, да гимнастичке курсове што спремају за војну службу, посећују сви дечаци, од изласка из основне школе, па до 20 година старости."

„Последње две године савез ће моћи додати и вежбања с пуцањем.

„Савез ће у тој цељи издати нужне упуте кантонима.

свега уписаних двaестогодишњака 17748; од њих писмени 2552; дакле 14'4%
(Ратник, књ. I. стр. 537). За 1879 год. било је свега 16.011 уписаних двајестогодишњака за стајаћу војску; од тога 2940 писмених; дакле 18% писмених улазе у стајаћу војску. (Ратник за другу 1880 годину, књига III, стр, 135 званичног дела). Из овога се види, да број писмених у народу, код омладине расте што се у напред иде.

„Чл. 94 У савезној политехничкој школи, даће се места нарочитом курсу за наставу општих војних наука (тактике, стратигије, ратне историје, и т. д.) и сем тога предузеће се нужне мере, да се ту предају гране, које ће по својој природи, бити корисне за војно образовање ђака, али с тим, да ово не буде од штете на правилни рад и циљ школе.

„Савез проглашава и потпомаже увођење војних предавања у вишим наставним заводима кантона.“[3]

Како републиканска Швајцарска потпомаже војску и војно образовање у народним и вишим школама, па се опет не боји, да ће слобода њених грађана бити с тога скучена и уништена.

Видели смо, како садањи министар просвете у слободној Француској говори; како поред других ствари и учила тражи и *пушака* за народну школу, јер ђаке треба спремити и за будуће грађане и *војнике*.

Па кад тако мисле и раде две најнапредније и најслободоумније државе и народи у Европи, можемо ли ми смемо ли ми то порицати и другаче радити? Французи се на започетом путу у том правцу не заустављају, него све даље иду. Њихов министар војни наручио је 200,000 малих пушака за ђаке; оне су исте системе као и војна пушка Гра. Те су пушке тако умањене, да их могу и деца од 11—14 година употребити. Ове ће се пушке уступити општинама на куповину по најнижој цени. Види се дакле, да је, у питању о војној припреми ђака и влада Француска истог мњења као и Павле Бер.

3. Organisation militaire de la confédération Suise du 13 Novembre 1874 стр. 26 и 29.

О војном вежбању у Швајцарским школама може се још читати и књига «Швајцарска, њен устав, и њена самоуправа,» превео К. С. Таушановић, стр. 63 и 111.

4 Ово се наводи по «Progrès militaires,» види «службени војни лист», за ову год, стр. 1043.

Тако раде народи са далеко слободнијим установама и куд и камо многољуднији од нас, јер је то у интересу слободе и сигурности земље.

Тако треба и морамо и ми да радимо, и то што скорије то боље. То је тако хитна и неоспорна потреба, да ће је свако признати, чим о њој озбиљније размисли и полаже на уједињење српског народа. Швајцари и Французи најбољи су нам доказ, да је то у интересу самога народа.

Кад је ово тако очевидна потреба и кад се на уређивању војном код нас већ 20 година ради, могао би ко упитати: чудо, те никоме до сада не паде на ум, да војна вежбања по школама раније уведе?

Ми одговарамо, да је ово питање од 1874 године на овамо више пута покретано; и што је значајно, ни један министар просвете, за ових 7 година, није био у начелу томе противан, већ је баш сваки радо прихваћао, што им на част служи; а неки су шта више и покретачи у томе били.

1874 године покренуо је ово питање тадањи министар просвете, али се није дошло до жељеног споразума. О скупштинама 1878 и 1879 год. војни министар био је спремио законски предлог за увеђење војног вежбања у свима цивилним школама, и у овоме су се радо сложили били тадањи министри просвете и војни; али 1878 г. болест истог министра, а друге године многи неодложни предлози скупштини спречили су, да тај заједнички предлог војног министра и просвете изађе пред народно представништво, и ако је већ потписан био.[5]

При садањој изради нове војне организације није се такође из вида изгубило ово помоћно средство војске и у првом пројекту између осталога речено је и ово:

5 Садањи министар просвете, у догору с министром војним, наредио је једну комисију од наставника средњих школа и официра, да изради правила за војна вежбања и гимнастику још за ову школску годину.

Уредништво «Отаџбине»

„Чл 12. Да би се дух војни у нашем народу лакше развио и учврстио, предаваће се у свима грађанским школама *војна вежбања и правила*, поступно према годинама и умном развићу ђака; а у великој школи биће још и предавање из потребних војних наука.

„За велику школу и гимназије потребни трошкови у овој цељи пашће на терет државе; а за ниже школе пашће на терет дотичних школских општина.

„Ово ће се указом ближе одредити; а министар војни, у споразуму с министром просвете издаће о томе нужне прописе.»[5]

Да ли ће ово и овако остати и у новоме пројекту ми не знамо; а да ово моћно сресгво нови војни закон не сме да превиди, то је за свакога јасно, а нарочито за војног министра.

Али међутим, док се овај нови закон о преустројству војске спремао, садањи министар просвете учинио је у смислу, о коме је овде реч, један корак напред, за које нека му је хвала.

У закону од 19 марта 1881 год. «о изменама и допунама у закону о устројству гимназија од 16 септембра 1863 год.» измеђ осталога, у члану 2, побројани су предмети, који ће се у нашим гимназијама учити, и ту под бр. 11 стоји: «Гимнастика и војничко вежбање.»[6]

Нема сумње, да је то приличан корак у напред, и да је од иницијативе министра просвете и сувише; али је то сасвим недовољно за једног војног министра. Мисао и тежња, која с војног гледишта има да се постигне, далеко је већа, него да би се с војним вежбањем тек поред гимнастике, и само у гимназијама могло задовољити.

Зато, ваља увести војна вежбања и предавања у свима грађанским школама, од основних па до велике школе, све обухватајући, — подобно ономе, како је горе озна-

5 Пројект закона о устројству целе војне снаге. Део I стр. 3.

6 Просветни гласник, II година. 7 свеска стр. 234.

чено било у чл. 12 првобитног пројекта о организацији наше војне снаге.

Према томе, ми би молили министра просвете, да још сада у новом предлогу закона о «основним школама» од 31 августа, ове године[7] (који је иначе у духу времена и према нашим потребама подешен) дода у чл. 5 под тач. 10 гимнастика „и војно вежбање." Кад француски министар просвете, код онолико народа и војске то за нужно и умесно налази, ми ваљда нећемо спорити, кад још веће потребе од тога имамо.

Можда неће бити много противника за увођење војног вежбања у средњим заводима, али за вишу школу, а особито основне школе, сигурно ће многи бити противног мњења.

О умесности и користи тога у начелу, најјаснији нам доказ дају републиканске државе Швајцарска и Француска. О начелу дакле не треба да буде говора; само остаје питање о подели и целисходном распореду овога рада; како би био подешен према физичкој и умној моћи ђака, и тиме се добио највећи резултат. Од овога пак распореда као и од уметности руковања с' овим послом зависи, хоће ли се он омилити младим радницима, или ће се код њих створити одвратност. За то ћемо у кратко изложити наше мњење о самој подели вежбања и предавања по школама, као што следи:

У *основним школама* да се вежба само у окретању на месту и маршовању са заодењем, без икаквог престројавања.

У *првом и другом разреду гимназија и реалака* учитељске школе и богословије — водно учење цело, али без оружја.

У *трећем и четвртом разреду гимназија и т. д.* водно учење цело, али с лаким пушкама од дрвета, према узрасту ученика.

7 Просветни гласник, друга година, 15 и 16 свеска, стр. 558—569.

У петом разреду гимназије четно учење без расипног строја.

У шестом разреду четно учење с расипним strојем и пушкама.

У седмом разреду повторавање целог четног учења с пушкама и гађање у нишан.

У свима факултетима велике школе да се укратко и најнужније предају:

Тактика с' науком о земљишту;

Администрација са применом на нашу војску:

Ратна историја с погледом на нашу, нарочито у XIX веку;

Фортификација с нападом и одбраном шанчева.

Тако би у нашој омладини још из детињства, усељавали мисао о претстојећем задатку, уливали му самопоуздање, развијали наклоност к оружју, будили пожртвовање и тиме спремали је за тешку задаћу: *ослобођење и уједињење српства.*

Сем тога, овим поступним вежбањем и предавањем најнужнијих војних знања у великој школи, *ми би створили плодан и јак расадник за будуће старешине у народној војсци*, која неће све дотле показивати жељена резултата, докле год и наша интелигенција не заузме надлежна места и у бојним редовима, а не само у администрацији.

И добрим уређењем гимнастике по школама војна служба могла би се јако помоћи.[8] Ако се покрети и радње у гимнастици уведу и практикују највише оне, које би практично у војној служби затребале, поред увећавања гипкости и јачине тела у опште, тиме би се такође војном вежбању млого помогло.

8 Једна мешовита комисија од војника и педагога радила је 1874 год. у војном министарству на саставу програма за гимнастику радње и кретања, који би овој цели одговорно. Било би корисно, да се сада овај рад ревидира и према садањим захтевима дотера.

Напослетку, заједничка храна по сеоским школама, као и ношење књига и школских потреба у форми војничког ранца — на леђима, навикавало би ђаке израније на војнички ред, а последним радом развијали би боље груди и добијали би правилнији ход.

Све ово, и много више дало би се урадити; а то би понајвише зависило од добре воље и уметности наставника и вршиоца.

Сад још да видимо какву би имала учинити просвета

2. *Помоћ народној привреди.* — Наше садање школе, а поглавито основне, овакве какве су, немају велике вредности у очима нашега народа, а то се најбоље огледа у тешком и невољном упућивању и долажењу деце у школу. Све иде силом, све с натегом. Наш сељак воли послати своје дете за стоком, него у школу. Давање детета у школу сматра за тако исту глобу као и давање регрута, оправку пута (кулук), . . . О томе имамо личног уверења из срца шумадије.

Биће их, знам, млого, који ће то бацати на терет нашему народу, да је несвесан, па не уме да цени задаћу школе. Али, који би озбиљније о тој појави мислио и који би познавао прâво стање наших школа и њених учитеља, као и резултат, који они уједно дају, видео би да у томе нема кривице до народа, него до школа. Да је више користи од школованог детета у основној школи него од онога са стоком, школа би се радије посећавала. Кад школа није у стању да пружа више корисног знања него што се вајде има од чувања стоке, онда није чудо што се силом посећује. Човек увек нагиње ономе од чега има више практичне — видне користи

Какве резултате дају (до скора) наше основне школе? Просто: читање, писање и нешто рачунања. То износе они који сврше, а колико их је већ у току године на-

пустило школу?[9] Па да се и ово знање за цела живота задржи и утврди, нека је Богом просто; али и оно после неколико година код половине бивших ђака толико излапи, да није ни за какву практичку употребу. И тако су 3 или четири године прошле детету узалуд, оне су изгубљене; јер код куће ништа нерадило, а у школи ништа позитивнога и трајнога није научило.

Ето, такви резултати стварају у народу одвратност спрам школа. И онда није никакво чудо ако народ невољно даје своју децу у школу. Боље је имати и мање, али добрих школа, које ће давати слушаоцима трајног и реалног знања; него их имати много по броју, али свакојаких по садржини. У отварању школа треба да преовлађује квалитет над квантитетом, каквоћа над бројем.

Нама се чини, да је ново састављени предлог закона о основним школама од 31 августа ове године, попунио млоге празнине народне школе, и да ће такве школе млого допринети и народном образовању и ширењу корисних знања: само ако и извршење закона буде озбиљно и уметно. Последња поправка учитељског стања ваљда ће упливисати на регрутовање бољих наставника; а оснивање друге учитељске школе у Нишу, у млогоме ће ову задаћу олакшати.

Али основ, који се ствара у народним (нормалним) треба да се развије и даље у средњим школама. Ми држимо, да се не би погрешило, ако би се у учитељској школи, богословији, па у неким разредима гимназија,

9 Број ђака у основним школама, за три школске године, био је следећи;

Школска Година.		Уписаних.		свршило		У току године Оставило школу
1871/2	—	25914	—	20873	—	5041
1872/3	—	26633	—	22756	—	3877
1873/4	—	28135	—	23278	—	4857

Дакле од целокупног уписаног броја ђака у току године напушта школу 18.3% а то је шести део. (Статистика наставе за 1871/2 и 7²/3 стр. 56; за 1873/4 стр. 258—259. Израдио Богољуб Јовановић)

предавало о газдинству бар у најкраћим цртама, те тиме допунило и утврдило оно знање, што се о томе стекло у основним школама.

То би била помоћ од стране просвете народној привреди.

То је наравно узгредна помоћ; али подизање и развијање пољске привреде и радиности задатак је другога, — министра финансије. Његово је да оснива, подиже и уводи: ратарнице и занатлијске школе, угледна добра, среске економе; да шири економска удружења; заједничке алате и справе; да подиже економске штедионице за осигурање од поплаве, града, ватре, . . . итд. у опште да се стара о подизању народног благостања.[10]

Крајње је време, да се код нас поради на уређењу народне економије и радикалном решењу овога питања, као што се ради на уређењу просвете, војске, санитета. Зар најважнија грана да остане неуређења? Зашто се неби основао *економни фонд*, као што је основан школски, оружни, санитетски. Боље би било да се владе почну једном утркивати на овоме пољу, у место што се то чини на мегдану партизанском.

Као нестручни можда је не умесно што смо ово наговештавали; али говорећи о војсци, и помоћи коју просвета треба да јој чини, и обратно, нисмо могли напустити ни народну привреду, да и о њеној помоћи коју не проговоримо; јер су *просвета, привреда и војска једно цело, које упоредо развијати ваља*, као што је у почетку речено.

5, XI, 1881. ЈЕДАН ВОЈНИК

10 Који жели да види, какве су мере наши економи изложили о подизању народне привреде, нека прочита «Стенографске белешке о раду ванредног главног збора друштва за пољску привреду, држаног у септембру 1880 год. у Београду.» Резултат свога рада овај је збор, преко управе друштва за пољску привреду, доставио г. министру финансије, али од свега тога до сада лук и вода. Изађе некакав предлог за подизање «ратарница,» али и он би тргнут, јер је било «пречих» предлога, па се није стигло да се и он сврши. Зали ће једном доћи време, да је народно благостање најпречи рад?

БЕЗДУШНИЦИ

Роман Лазе Комарчића

(Наставак *)

VII.

Историја једне каријере

«Како дошло —
Онако и — прошло! . . .»

Човек — то је још неразрешена загонетка. Он је оно тајанствено огледало у ком је природа, ова непојамна сила стварања и рушења, први пут угледала своје величанствено лице. Човек је прва жива, свесна природина реч: „Ја сам ту, ја постојим, ја сам безконачна, ја сам вечита! . . .” Заман би после круте и сурове зиме синуло бајно премалеће; заман би се горе и дубраве растапале у мору модрикастог зеленила; заман би мајска ружа и друго мирисно цвеће уцвали и просули пријатни мирисоме по свежем јутарњем зраку; заман би славље и косови извијали веселе песме по густим и зеленим шипразима; у залуд би планински потоци заносно жуборкали, приповедајући жубором својим вечиту славу творчеву; заман би јарко сунце својим меким вечерњим зраком златило висока брда и стрмено стење; заман би сиња мора бесно грувала о своја камена приморја, баш као да би хтела показати неодољиву срџбу, што им се пречи, да својим немилостним таласима потопе овај грешан свет, залуду би безбројне звезде на тијаном ноћном зренику

* Види књигу VII. «Отаџбине»

треперпле у мирпјаде небесних светила: ах, све би то заман било; јер сви ти чари васионини, све те дражи непојамне самотворевине, ово неисцрпиво врело мирпјаде мирпјада живота, тај урнек вечитог реда и поретка, овај производ најсавршенијег разума — ово величанствено „све” — нити себе види, нити зна да постоји!.... Све је то вечита и страшна тама, нема, глуха, бескрајна ноћ — хладнога гроба самртни тајац!!.... А човек, чедо природиног бесвешћа, малени трунак на труну васионину, искрица њеног гигантског разума, производ голог случаја, минијатура једног читавог света, — диже се као феникс из пепела своје пра-праматере — природе, диже се да осведочи да постоји свет и у њему невидљива, непојамна сила вечитог творења и вечитог рушења, да осведочи да постоји онај што нема ни почетка ни свршетка — да први прослави свемоћну силу што држи на карару читаве светове, да се први задиви лепоти белога света, да први са дна душе уздахне:

«Тебе боже хвалим!...”

Јес, јес — човек је загонетан!... Он је велики, узвишен — он је недомашан! Па и опет како је бедан, несретан. Он често проклиње сат и дан кад је угледао овај лепи божи свет. Он је својим животом имао да створи на земљи рај, па у место тога он је створио пакао. Историја живота његова пуна је дела што бацају тамну сенку на лепо име његово. Кад би се нешто његова мајка — природа — пренула у каквом другом разумном створу, но што је овај што се човеком зове — хај, она би тада поруменела од стида!... Она би зажелела да се с нова врати у оно блажено стање свога првашњег бесвешћа — само да не гледа наказу свога идејала празну љуштуру човечијег лика.... Збиља, каква се то учинила погрешка, те је човек овакви какви је? Ко усу у његову крв отровну мају мрзости, завистп, пакости, злобе, себичности, подлости, охолости, жудње за тира-

нијом? Ко му намету ове ниске и вечите пратиоце живота његова да га без одушке гоне да буде сиграчка њихове разуздане ћуди?!... Јес, јес. човек је бедан, несрећан... За њим се пуши поље гроза и ужаса — камо је пукло језеро Содома и Гомора, камо се виси крвава гора Голгота, те прича страшно издајство Јуде Искариjотскога, камо се види буктања обести проклетог Нерона те у прах претвори поносни Рим; камо се чује потмуо шапат кукавног Галилеја, ког људска заблуда нагони да својом заклетвом потврди, да је истина лаж, а лаж да је истина; камо се чује звека тешких Колумбових ланаца; тамо се види страхотан призор људске суманитости, те ватру чачка на Хусовом спалишту — тамо се види дугачка и крвава пруга људских недела, те чине да је историја човечанства страшна и крвава! — — —

*

Било је у другој половини месеца марта — баш оне године, кад је он газда Бојо Бељуш, раздавао мачванима храну за исхрану. Беше освануло лепо и ведро јутро. Сунце је сијало као-но-ти у прамалеће, али то беше зубато сунце: оштра као бријачица а хладна као лед кошава дувала је с голих источних висова на којима се овде онде, виђаху дугачке пруге још нестопљеног снега што га је силна мећава од прошле зиме нанела у дубоке јарке и друга кривудава удоља. С тога је свет, што је овог јутра врвио широком теразијском улицом, био махом умотан у топло зимско рухо — сем оних босих и полу нагих гамена, што их наша престоница почиње да гаји и подиже' сигурно за то, да се бар у овом погледу приближи великим јевропским варошима. — — —

Овога баш јутра преко обичаја беше поранио г. Јово Ружић, члан прве класе вароши Београда, обукао нову униформу и преко ове шињел, па се упутио преко „касини" — где је обично јутром пио кафу и по комовицу.

Његовој супрузи, гђи Лени Ружићки, до душе, мало је пало у очи, што је њен човек овог јутра — кад није ни света недеља ни други какви празник — обукао нову униформу и то баш ону, што је чува за нарочите велике «параде».

Г. Јово Ружић беше мало застао на вратима — баш као да је имао, пре но што пође, да нешто каже и наредн. —

— Ја одо, Лено, рече он после кратког ћутања; данас ме немојте чекати на ручак .... мене ће званични послови јамачно задржати — чак до мрака; а, ко зна, хоћу ли моћи и на вечеру доћи .,.. јес, јес — ако не дођем до осам, а ви вечерајте! .... На пијац нек оде Радоје — с момком .... узгред му је. Оданде нек иде у школу — ено где му је. Не пуштај ону момчину — самог. Он нас лепо похара. Али шта ће се! да њега. истерам — други је још гори. То нам је Београд крив. У срезу није тако. У пандура се човек може поуздати као у самог себе; а ако се по која рђа и нађе — ја га изјурим, а других те десет чекају и моле — бирам их као гњиле крушке! ... Ето видиш, Јело, је сам ли ти казао — шта је Београд .... Ја би сваком капетану казао: варош хвали а — срез чувај! ... Збиља, сад се сетих. — Ја се морам нешто с пашом разговарати. Кажи Радоју нек с места оде да му јави, да ћу га у „касини" очекнути.

То рече, отвори врата, па оде — право преко Теразија. — — — — — — — — — — — — — — —

На овом месту ред је да наше читаоце упознамо колико толико са нашим г. Јовом Ружићем. Он није баш тако незнатна личност у нашој причи. Ми морамо признати, да се тај човек умео свуд наћи, па и — код нас. Кад је човек батли — ништа му се не може. Ето, ми смо се, што но веле, нашли у небраном грожђу — не знамо како да почнемо и где да се зауставимо Све се

бојимо да нам овај човек по свом обичају, не исклизне из шака — те би нам његова слика остала неподпуна, онакажена. Ми то говоримо из искуства . . . . . г. Јово Ружић је у том прави мајстор. Он се из сваке неприлике уме да извуче. И ми ћемо се постарати, да му тај марифеглук, бар у нашој причи, оде на лио. «Па ко је тај г. Јово Ружић ?» упита ће најпосле радознали читалац. То је она проблематична појава у редовима наших полицијских чиновника, у којој се усредсређују сва својства, што су из њих поникле свеколике повике у народу, управљене на овај ред државних органа ; но које, као да ни дан-данас не заслужују довољну пажњу оних, што су позвани не само да их чују, већ да им проуче и саме основне узроке, како би овом злу нашли радикална лека, еда би тим повратили народно поштовање према ауторитету власти, којој је поверена мртва стража јавне земаљске безбедности, без ког — поштовања — као ништа пропадају и најбоље намере сваке, па и «најпатриотичније» владе у земљи. И у колико владе о томе не воде рачуна, у толико више народ не заборавља неправде и насиља, што се систематички, а све под оквиром закона и пред лицем свеколиког света, врше, те с тога народ никад и не гледа у својој власти оно, што треба да види, већ оно, ода-шта зебе и преза. Отуд су у њему и остали они тамни појмови : «власт је власт — ње се ваља чувати као живе ватре . . . . Што власт извитопери — не исправи нико живи . . . . Тешко си га ономе ко власти падне шака ! . . . Власт може шта хоће : она ти може узети и живот и имање и све, па — изео вук магарца !.... Благо томе ко с влашћу посла нема !» . . .

Много се што-шта стекло, те је г. Јово Ружић постао онакви какав је. Он је производ околине и прилика, што изаткаше и његов живот и његове погледе на друштво у ком је живео. Г. Јово Ружић има грехова, за које би ваљало шчепати за врат још његова оца, старог

Мила Ружића. Овај је, кажу, био — отац зеленашлука, великог интереса и малих рокова. Његов идол, бог, ком се клањао и ком је служио, беше његова тековина — његов новац. Има још стари људи, који знају, да је стари газда Миле Ружић разорио на стотине домова и одагнао силну чељад у најам и прошњу. Чинећи тако, никад му није на ум пало, да се постара, да свом јединцу сину дâ колико толико образовања. Док је отац продавао туђа имања, дотле је син чинио покоре по комшилуку . . . У вароши С . . . није остао ни један Јовин вршњак, а да није однео кући ја разбијену главу ја изгребено лице. Јови у оно доба људи су патили од оца, а деца од сина.

Од школа Јово је свршио четири основна разреда у С . . . и, кажу, да је био даровит и да се добро учио. Неки пријатељи Милови говорили су му и говорили, да да дете пошаље у Београд ја куд на другу страну, те да продужи школу — па све би узаман. Миле би им само одговорио: Ја не знам ни пола толико, колико он зна, па хвала богу — нисам од глади умро. И они, што знају више од нас — какво им добро видите? . . . Ја хоћу да мој син буде трговац — као и ја! . . . Из наше „фамилије” до данас није био нико «чиновник” — па нећу ни он да буде! . . . Миле Ружић, ма колико да је пазио свог сина, опет му никад није хтео дати ни марijаша. Он би обично рекао: „За децу нису паре — паре децу кваре! . . .»

Једном о вашару дође у С . . .ваздан које каквих комендијаша. Јово је као и друга деца волео да гледа „комендију». Ови би сваког вечера, док је год вашар трајао, поја'ли на коње, те би прошли кроз сву варош с' добошима и свиралама, и позивали свет, да дође на велику и сјајну преставу, што ће се завршити с великом „пантомимом» и бенгалском ватром. И где је које дете у вароши било, све се то живо искупило и трчало за овим комендијашима; а већ није нужно ни поми-

њати, да је пред свом децом Јово био први — а и како не би, кад су сви комендијаши били у шареним хаљинама; а пајацо, што је напред јашио на малом шареном коњићу и што је свирао у трубу, — имао је и репове на глави. Кад се у вече запалише „лампе", и сви комендијаши изађоше пред «циркус», те још једном ударише у бубње и свирале и дадоше знак, да се престава отпочиње, — онда нагрну свет као на причешће. Оног гурања, оно мувања, оног отимања око „билета", још С . . . . упамтило није. Пандури су опет вршили ревносно своју дужност. Они нису дали ни једном детету ни привирити а некмоли да без билете уђе, ја да се успуже на ограду од комендије. У овоме су се отликовали што може бити боље два црногорца — Драго Машов и Вукота Марков . . . . Још не беше ни пустила комендија, а Јово дотрча плачући својој мајци Стоји. —

«Што си пошла за оног ценабета ?» повика он кроз плач својој мајци, «те бе вечерас и ја, као и друга сретна деца, видио оно, што никад нисам . . . . И Перо Дратов, и Љубиша Вукотин и Стево Милошићев, па чак и мали Николица — сви су ушли у комендију; а ја сирома облећем око циркуса — као луд. Кад свирну „банда", кад нешто зазвекета унутра, е онда у мал' што не полудих. Ни сâм не знам како сам се наједаред нашао на врх комендије, и таман хтедох да завирим кроз рупицу од платна, кад ме неко шчепа за ноге и свуче на земљу — ево само како ме је свог исцепао ! . . . Тај неко није нико други, до Драго Машов; али ако ја жив будем, и његов ће Перо носити дуго разбијену главу ! . . ."

Ове исте године умре мајка Јовина . . . .

«Родила се, а није умрла", говораху неке, што су знале, како је и Стаја јадно живела код Мила Ружића. Није прошла ни година, а Миле се ожени другом — Јулом Стамболком. О овој се Миловој женидби, у зно доба, много по С. . . . говорило. Неки су мислили :

«Јула полази за Мила што је богат — јадна ти је она! . . . Од Милова богатства нема ни ђаво хасне, а камо ли ко други . . . . Луда ти је, ја боже! . . . поћи за своју неприлику — има ли што луђе?! . .»

Друга би рекла:

„Хе јадна јаднице, ако ти мислиш, да ћеш и код Мила витлати као и код првог мужа, онда си се љуто преварила! . . . Сирота Стоја! — од кад је пошла за ону кукавицу — није нигде у свет изишла. Њена прва шетња беше — кад су је мртву на гробље понели . . . .“

Трећи би се ђаволасто осмехнули:

Сирома Миле! — Сад је ударио на белај . . . . ваља му дрешити кесу — сад ја никад, па ма на њој било девет мртвих узлова! . . .“

А неки би опет злобно додали:

Зна бог шта ради . . . . Јадна Стоја! . . . да јој се сад дићи из гроба — њеној би души одлануло . . . Стамбољика ће је осветити.

Тако је и било.

(Наставиће се,)

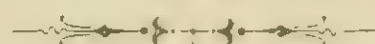

ПРИЛОЗИ ПОЗНАВАЊУ ДАЛМАЦИЈЕ.

Познавати Далмацију, значи познавати важан крај словенске земље на јужноме крају балканскога полуострва. Ову истину, припознаћемо онијем разлозима по којима о овој земљи од најстаријег доба писаху разни писци па и о појединијем њинијем мјестима и градовима. Недавно и мени би дата прилика — ако ће и летимички — дотаћи се ове по српство важне земље старијег Далматина, Либурнеза, Јапода, Трибила и старијех Илира, што сам и учинио[1]) а сад, имајући пред очима; „*словенске предјеле у Јадранскоме мору*“ од нашега сународника г. В. Богишића по преводу г. Јов. Аћимовића, „мјестныя названія славянскихъ предѣловъ Адриятики, С. Петрб. 1873[2]) и то као увод у његов рјечник

1) В, «Отаџбину» за мај и јун ове 1881 год.

2) В. «Отаџбину за август и то ове 1881 год стр. 74 и 75.

мјестнијех назива словенскијех предјела у Јадранскоме приморју састављен с цијељу: на рускијем хидрографискијем картама да се исправе мјестни називи овијех крајева, штампан царско-руско географискијем друштвом и т. д., није ми на ино поново се не дотаћи појединијех мјеста, историје, њихове околине и т. д. као прилог о познавању Далмације, а тим наше читаоце не упознати онијем мјестима ,за која се заинтересују наша браћа Руси по нашем дубоко научноме сународнику г. Богишићу исправити своју хидрографску карту мјестнијем називима, који словени у вријеме свога доласка у Далмацију прекројаваше својијех старосједиоца по духу свога језика, а Талијани опет то измјеноваше на своју руку као што су на пр. староилирски називи и имена, Albona, Scardona, Senia, те претворише у Лабин, Скрадин, Сен, старо грчки *Κορκορα*, *Φάρος*, *Μερτη*, *Τραῦροῦρον*; латински Tergeste, Pola, mons Aureus. Pagus; талијански: Lagosta, Цавтат из Civitas, Сплет од Zpalatum, Солин од Salona, Драч од Durrhackium, Ерцег-Нови у Castelnuovo, Шибеник у Sebenico, Verbenico (Врбник, Оцињ у Doteigro, Превлаку у Brevitagna и т. д.[3]) због шта осташе имена изврнута, којих се с разлогом уводила потреба на хидрографској карти дати их поправити.

Сва она мјеста као и друга по нашој Далмацији и поноситој Боки Которској, праведно са Далмацијом називљућој се Далмација с гледишта брацке неодвојности, која од вазда до данас чврсто постоји, имају богату своју историју прошлости тако важну за словенство у опће, а за Србина напосе, да се могу мјерити са историјом далеко важнијех мјеста у све јевропскијем државама. Да би даклем оправдали ову истину, и да би постигли циљ прилозима о познавању Далмације историјским погледима на ову земљу — што неће бити од мале важности за свакога Србина сазнати важност једнога дијела земље у коме Србин живи, — ево ме с историјом у руци да то докажем, а на првоме реду да своју ријеч поведем о мјестима и градовима (варошима) као што је:

Скрадин

Његова историја и околина.

У најстарија времена, Скрадин бјеше збрајат међу најважније градове цијеле Далмације, до чим у историјскоме погледу, он

3) В. Цит »Отаџбину« и исте стране.

заузимаше онако ванредан и изузетан значај, какав му бјеше згодан и изузетан његов положај; јер у најстарија времена, због његове важности, он бјеше кадар ово име стећи. Још у та прастара доба, о њему писаху Плиније[1]) Птомеји Страбо[2]), а наком педесет и једне године пређе спаситељева рођења, историја Скрадин спомиње као мјесто самостанско[3]) а десет пак година доцније под римскијем царом Августом још у већем значењу. Године 300, Остројило и Татила, кћер Севлада краља Гото. Славена вели се, да завлада Скрадином. Свакако, које због важности и знатнога свога положаја, које због своје велике и знатне трговине; епископске стародревне столице (год. 530), а које и због другијех својијех одличнијех својстава, он увјек бјеше мјесто између најузгоднијех мјеста у васколикој Далмацији све до доба Римљана. Од овога доба, у сљедству разнијех усташкијех ратова, овај град старе Либурније би подложан разнијем ратничкијем игралиштима, од чега не бијаху прости ни други градови. Но, у та прастара доба, предисторијиска, у вријеме славније Илира[4]), како цијела Далмација би с њима прослављена, тако бјеше и поједина мјеста. Славни народ Илирски, вођаше крваве борбе са македонскијем краљем Филипом, а наком 355 године пређе Р. Х. мораде се предати Филипу, оцу Александра великог. Велики Александар, ступивши на владу, обрне политику на исток. Ово Илирима даде повода да се дигну под својијем краљем Плеуратом на македонце и од њих се ослободе. Насљедница Окрунова краљица Теута[5]), усуди се упуштати у борбу са Римљанима. Римљани снажнији од ње, ударе на њу и надвладају је, а кад се римско царство подјели, Далмација припадне Византинскоме царству. Од

1) Пишући Плиније о Скрадину, назначује га као град, управиништва и тога у њему вођења. В. «Manuale» 1876—77 стр. 231 Талијани га и данас зову Scardona picolo Parigi: — Скрадин мали Париз.

2) В. «Slovinac» 1878 стр. 87 «Manuale» 1876—77 стр. 231.

3) Conventum Scordonitanum petrut Japides, et Sibornorum civitates XIV, e quibos Sucineuses, Stulpinos, Burnistas Albonenses nominare non pigeat. Jus itaqcum habent eo conventum Alutae, Flanates, a quibos sisos hominatur, Sopis, Uarubarini, immunesque Assetiates, et ex insucis Fulsinates, Curietae e c c. (lib. 3 cap. 21.)

4) По мнењу далматинскијех писаца, Илири посташе из смјесе пражитеља Илирика с целтискијем и доцније дошавшијем сенонскијем Готима, о чему је било говора у мојој радњи у «Отаџбини» за мај и јун ове 1881 год.

5) Краљица илирска Теута стјешњена од Римљана, мораде тражити прибјежишта у збјеговима Тивта, Доброте и Рисна, гдје у овоме последњем и сврши дане свога живота, а Доброта од ње доби своје име рекавши полазећи из Доброте у Рисањ: Остај ми збогом «Међурисје.» моја «добра доброто.»

овога доба, разни Византиски владаоци владаху са Далмацијом, па и са Скрадином. Колико цару Јустинијану Скрадин лежаше на срцу то се да видити отуда, е се 536 године постарао посредством свога генерала Мунда Готе (Немце) из њега истјерати. У овој борби, Готи као и године 535 снажно се одупираху под својим генералом Усигалом или Висигалом и Асинаром живећим у Италији, а понајвише помоћу прибјеглога Исадра, те им пође за руком разне градове старе Либурније освојити па и Скрадин, из кога предпоменуте године 536 буду истјерани. Међутим, у овој битки под Скрадином, Готи буду до ноге потучени, што их примора поново врнути се у Италију. Наш народ у оно доба кад Готи ударише на Ђуде и Ските сјеђаше међу њима, те ови преко источне и сіеверне стране протегнуше своје господство преко њега од Црнога мора све до Крима, прозвавши га Антила, као што је говорено на другоме мјесту у другој мојој радњи. Под оваком гвозденом руком као што бијаху руке Гота, Скита, Сармата, Хуна и Авара[1]) наш народ у њиховоме јарму дуго стењаше; али, Скрадину би суђено — као и другијем мјестима — од Гота се опростити руком грчкога цара Јустинијана. Осим овога владаоца, ни Велизарије на Скрадин незаборављаше свративши се у њега 546 године, кад оно овај оставио Италију, те у своме повратку дође и обиђе Скрадин. — Године 548 и 551, генерали Јустинијанови Јован и Нарзет послати из Цариграда у Италију, дођу у Сплет, у њему се за вријеме зауставе и отуда оба дођу и обиђу Скрадин.

Од онога славнога доба, кад оно владаше славни Илири нашом постојбином, и кад оно Византиски цареви обилазише наше крајеве, ево нас на VII столеће, у које доба Авари — дивљи и скитачки народ — нагрнуше на Далмацију, те из ње широм Грке проћераше, сравнивши цвјетајуће и напредне градове са земљом па и Скрадин. Она даклен срећа, која снађе остале градове по Далмацији од Авара, та иста снађе и Скрадин; јер он у години 636 од њих би сасма порушен и разорен. Под оваким тешким ударцима, стењаше дуго наша Далмација, њезини градови па и Скрадин, те ова година, као и минуле, тужне и жалостне бијаху по Далмацију: јер, кад поменуте дивље и бјесне скиталице — Авари — навалише од сјевера и истока, као да су од Бога послати за толике грјехе римскога свијета, својом дивљом чилоћом да подмладе и новијим животом задахну труле и разблуђене народе полудневне Европе, не утече ни Далмација то тешко и мучно препорођење.

1) В. «Магазин" 1852 и 1853 стр. 11.

Преко триста година, трајаху четовања и нападања дивљијех Авара на Далмацију и градове њезине од 377 па до 689 као оно и по осталијем римскијем земљама; но, Далмација опет би сретнија од другијех земаља; јер ако је много и пропатила, опет ју непријатељ није са свим опустио, и она се одржала у цвијету све од прилике до 630 године, али се тада страшна сила на њу обори, — навалише од ове стране Дунава веће небројене чете Авара, који бјеше најдивљији између свију другијех скитница; онда — на жалост — не бјеше моћи ни храбрости, да их ови дочекају и јуначки сузбију; јер ондашњи далматински грађани пливаху у раскоши и у насладама, а позната је истина, да раскошник нема срца ни деснице.

После кратке борбе, паде бијели Солин, стрмоглавише се поносити врхови и бијели двори, пропаде дика и весеље Далматинаца; грађани многи изгибоше, многи избјегоше на оближње отоке, а немилостиве чете не одпочинуше, док не обратише све у прах и пепео, док не сравнише са земљом васколик онај красни и велики град као и Скрадин, ког је величина римска за петстотина година подизала, а богатство и могућство Диоклицијаново као своје омиљено мјесто са свима красотама и удобностима царскима украсило. Након овога опустошења, разиђоше се дивљи Авари као гладни вуци по свој земљи, те Далмација поста плачно позориште арања, паљења и крајњега опустошења. Ко се није сакрио по пећинама, и ко не побјеже на отоке, тај не изнесе живе главе. Кад се пак народ мало по мало из сакривенијех мјеста извуче, не нађе више куће ни кућишта, не познаде више красну своју отаџбину, питаше зачуђен: Где је поносити Промин који се дизаше као крилати орао на коме високоме брду? Гдје Скрадин, Нин и Биоград украј сињег мора? Гдје Цавтат успомена српска и остали толики красни градови старе успомене и величине? — Нема више ни једнога, вели у то доба сиромах плачући на развалинама пусте разорене домовине његове[1]) Све то бјеше дивљи Авар упропастио, однио, запалио или разорио, а само му оставио огромне подртине, да га тужна опомињу на стару славу и љепоту, и на прошла доба славнијех Илира, отаца и синова славне прошлости наше. Сам Задар одржао се, одбранише га његови тврди зидови, а и храброст грађана, који се не дадоше раскоши,

1) О грозном добу Авара и другијех ево како нам то доба слика св. Јероним скрадињанин: „Грозна ме мисао обузима, кад помислим на робљење и арање нашијег вријемена: има више од двадесет година, одкад се сваки дан између Цариграда и Јулискијех планина крв точи. Готи, Сармати, Квиад, Алан, Хуни, Вандали, Маркомани пустоше, вуку, и развлаче Скитију, Тракију, Македонију, Далмацију, Тесалију, Епир, и све Панонске земље, свуда плач и јаук, свуда смртна позоришта и т. д. В. „Магазин“ 1852 и 1853 год. стр. 10—12

као што учинише многи грађани по Далмацију, јер бијаху спромашни али опет с тога и ваљани вјешти морнари, па баш с' тога више своје старе храбрости међу собом задржаше. Кад ове чете опленише и до коже одријеше Далмацију па и Скрадин, онда једни понесоше благо покрадено од половине Јеврope, а множина другијех тамо амо настани се на копну Далмације. Међутим, грађани, који бијаху побјегли из разрушенијех градова, повратише се мало по мало са отока натраг, те населише Сињет, напунише Трогир, и остала некоја приморска мјеста, и ступише у заједнички савез против Авара, који на њих непрестано наваљиваху[1]).

Овако кобно стање Далмације трајаше све до доласка наше браће Срба и Хрвата иза карпатскијих гора по некима 636[2]), по некима 640-те[3]), по некима 641-ве[4]). Овијех година, наша се браћа понуде цару Праклију вјероватно 640-те, да им мирнијем начином даде и Далмацију, и да ће му зато, кад на кога завојишти бити у помоћи. На молбу наше браће Срба и Хрвата цар Праклије пристане и да им као мирољубивоме народу Далмацију под увјетом: да из ње ишћерају Аваре, што ови то и учине, у колико су погани Авари већ за осам пунијех година зубљом и оружјем трли Далмацију. Пошто наша браћа Срби и Хрвати са Аварима бијаху начисто, од којијех, многе потамане, а многе покоре. За овијем чином, раздјеле Далмацију и друге своје земље на тако званијех седам словенскијех поколења, а земљу подјеле на жупаније[5]), а имено цетињску, имоцку, приморску, брибирску[6]), сидрагску у околини Скрадина и т. д, Уредивши своју земљу и своје жупаније, као на примјер Биоград крај мора на развалинама Бландоне, Карин данас код Обровца на развалинама Корије, Нин на развалинама Еноне, а Скрадин на развалинама Скардоне и старе Сидагре, што је за ове народе красни спомен у историји и доказ њихове љубави за све оно што је лијепо и племенито, што се за друге надошле ордије ни једнијем примјером неда показати.

1) В. „Магазин 1852 и 1853 год. стр. 11 и 12.

2) В. »Историју Црне Горе Д. Милаковића стр. 1.

3) В. Цит. »Магазин« 1852 и 1853 стр. 12.

4 Није ли даклен чудо кад наша браћа Хрвати веле да у свој Далмацији нема једног Србина! а још је и чудније да и у столноме Београду налазе 10.000 Хрвата, или ће ваљда бити оно што рече мађарски професор Јосиф Сабо да у Београду има 10.000 странаца, те то испаде г. Павлиновићу да рече да у Београду толико има Хрвата!!!

5) В. Цит „Магазин 1852 и 1853 год. стр. 13.

6) Постојбина приморско-босанског бана Младена Шубића супруга сестре цара Душана. Магазин 65 год. стр. 11.

Премда је подјељење на жупаније учињено, премда је самоуправа у својијем рукама постојала, али, опет разне па и тешке неприлике учинише, те у мирнијем временима Скрадин као и друге места припознаде разне владе, међу којима и ону монарскијех господара у XI вијеку, а од 1411, лав светога Марка Скрадин присвоји својијем канџама, те подпаде под власт поноситијег и гордијег млечића до 1521 године, у које буде од Турака освојен, од Млечића поново својој власти повраћен и готово сасвим разрушен, те не мање од четири пута губљен и опет освајат: једном од једног, а други пут од другога господара, али, снагом мира од Кандије (1669) године, даклен на три године доцније, но Ерцег Нови би знатно земљотресом оштећен, Котор и Дубровник, буде великоме господару повраћен крволоку народњем. Но, у вријеме пак савеза међу Папом Инокентијем XI., немачкијем царом Леополдом I, краљем пољскијем и републиком Млетачком против Турака, буде од Млечића одузет Турцима 1684 године, помоћу наше браће Далматинаца. Од овога доба све до 1797 године, Скрадин оста у рукама Млечића, неузимајући у то вријеме доба Душаново и Деспота Ђурђа Бранковића 1441 год; кад оно ови владаоци држаху Скрадин у својој власти.

Доведен Скрадин до слободе својијем згодама, а независим од Шибеника[1]), подчини се прво овога цару Фрањи другом 20 јуна 1797[2]). године.

Ово су понаособни догађаји, о којима ћемо и даље напосе говорити, а сад нам је мјестимице о Скрадину једну прозборити, премда о староме нико поуздано не зна казати гдје је био; али, као што предање каже, реко би, да бјеше ондје, гдје је данас село Сонковић, а најзнатнија му била страна око цркве св. Марка у истоме селу. Идући од Мештровца пут Сонковића, указују се знатне развалине и рушевине, те нам оне предочавају, да у прастаро вријеме мораде ту бити које знатно мјесто, што даје вјеровати, да ту баш бјеше стари и од Авара порушени Скрадин. Кад себи предочимо старе римске писце као што бјеше један Плиније, Птоломео и Страбо онда је изван сваке сумње, да оваковы писци писаху о ввжнијим мјестима па и о ономе, које се данас налази у развалинама и рушевинама лежећему Сонковићу. Но, Скрадин био у стародавно вријеме у Сонковићу, — што је по народњем предању вјероватно, —

1) Наши српски споменици дотичу се Шибеника, па ћемо и о њему на своме реду говорити, о чему види рјечнике из српскијех старина Даничића.

2) Акт потчињења би потписат од 54 особа, међу којијем бјеше 26 трговаца, што показују јаку напредност у трговини Скрадина а оно друго од другијех грађана. В. „Manuale“ 1876 до 1877 стр. 231.

или био гдје он и данас лежи, свакако је ово мјесто значајно, због шта смо га дужни и прегледати по успоменама из његове прошлости а имено од 1304 године, кад оно Станислава сестра Павла Шубића би надахнута побожношћу, те у њему огради намастир, гдје се данас налази римска католичка црква изван града посвећена св. Јерониму. Данас томе намастиру нема ни гласа ни трага, но свакако је значајно за нашу српску Историју, у колико бјеше подигнут од тетке Младенове, за ким бјеше удата сестра цара Душана, те ова после смрти њеног мужа (1348) предаде Тврдиње Клис и Скрадин своме брагу, да како ове не би пале у мађарске руке. (Види Acta archivi Veneti Fasc. I. Belgradi 1860 стр. 161.)[1]).

Из овога што довде наведосмо види се, да је Станисава, Павле и сестра Душанова а Павлова жена јако љубила и цијенила ово знаменито мјесто, које Талијани и данас зову: Scardona piccolo Parigi — Скрадин мали Париз, — а она је имала и кога љубити; јер су успомене његове за наше српство велике, и он вазда бјеше знатан и значајан, међу које спада и она епископа Костантина који участвова у провинцијалноме синоду, сазватом митрополитом Оноријем IIIим. Осим овога домородца, из Скрадина бијаху и још многи други епископи и учени људи [2], колико вриједни бијаху синови овога данас малога и скромнога мјеста види се отуда, е знадоше чак у најдаљој туђини себи прибавити поштовања. Из овога обзира, и да би у својијем рукама Емануил Комнен имао Скрадин, године 1155 под Нићифором Калугом покуша у Далмацији освојити многе градове па и Скрадин, што му пође за руком то учинити. — Године 1308 (20 јуна) кардинал од Монтефелтра, апостолски легат дође у Скрадин, гдје га из поштована бан својом главом чекаше. Овај апостолски легат од папе Климента V бјеше послат у Скрадин да изврши крунисање Карла I. Роберта, краља Мађарског, што би извршено тек 1310 године. Младен Шубић брибирски, [3] узе Милутину Босну. Павла оца Младена Шубића, бијаху тадај добра у Босни, која је купио од Владислава III и то онај дио који припадаше унгарској: овде бијаху и земље Контромановића, који бјеше у завађи са Шубићима. Из овога се види само по себи, како је Карло Роберто збацио Младена са владе 1322, уколико Младен не би

1) В. „Магазин" 1865 стр. 4.

2 код благородне браће Марасовића у Скрадину, налази се читава архива рукописа о Скрадину, односећих се на трговину, књижевност, пјесништво и т. д. те би било желити, да се заузме која радна снага о њима; њих да прегледа, проучи и на јавност изнесе. Писац

3 Брибир данас село одстоји од Скрадина ни пуна 2 сата хода. Писац

прост ни од зла његовог. [1] Цар Душан можда које због овога, а које и због другијех узрока, завади се са Карлом Робертом, удари на њега, продре му у Истрију до Саве с чим Карла умири. Желећи Душан оженити сина Уроша са кћерју Стефана Котромановића бана босанскога од насљедника Младенова у Босни, ову му зајиште и с њом Хум у мираз, па кад то не доби од бана Стефана, који помагаше краљу Лудовику у ратовима његовим по Далмацији, освоји му Хум и већи дио Босне. Стефан бан босански умрије спремајући свадбу својој кћери Јелисавети с Лудовиком унгарским. Да не би пао руку Вис и Скрадин — као што смо видили — посље смрти свога мужа Младена, преда Душану сестра му у руке. Неслога дакле између Шубића и Котромановића, доста је штете учинила. Бан Младен још за живота очина звао се secundus Bosnensis banus (други босански бан). [2] За живота Младен је водио борбу против Трогира 1315 године са Скрадинскијем лађама, које му бјеше од Млечића отете и изгорене. Овај исти бан, имо је своје бродове и држао их је у Скрадину. Године 1322 заваде се Шибенчани и Скраднани, по свој прилици не без знања Младенова. Шибенчани дођу и ударе на Скрадин, учине му велику штету, одузму под њим држате Младенове бродове и поруше их. Живећи у завађи Шубићи и Котромановићи, те час један а час други нагињаху маџарској круни. Видећи Скрадин злу и гору у завађи брата с братом године 1323 ступи у савез с Млечићима и племићима Крбове, Островице, Брибира и Клиса опет и против Нелипића, који чинише сметње слободној трговини да у Скрадин може са сува долазити. Године коју смо пређе поменули, т. ј. 1322 противу Младена побуни се Шибеник и Трогир, и сложно ступе у савез с Млечанима. Многе главне људе дао је поубијати. Осим Шибеника и Трогира, противу њега побуне се и друга далматинска и босанска господа и прогнају га. Међутим, Шибенчанима и Трогиранима дође помоћ од Млечића, којом у једну ноћ отму Омиш и Скрадин поробивши и све попаливши; одведу људе, бродове, два однесу и све што су тамо нашли, [3] Године 1337—38, папа Венедикт XII би принуђен умиривати четир моћне феудалне (властеоске) породице племића Нелипића, Драшковића из Книна, Глигорије и Павла из Крбаве, Франкопана господара Сина, Младена и Ђурђа, синова Павловијех, племића Скрадина и Клиса посредством женидбе. — Године 1346 (4 јануара) племић Младен,

1 В, «Историју српског народа А. Мајкова с руског превео Ђ. Даничић 1879 стр. 149.

2 В. Цит. историју А. Мајкова стр. 149.

3 В· «Koledar 1863 стр. 28.

сии покојнога Ђурђа, питаше у Мацарскога краља потврду отчиног му потеса над Клисом, Скрадином и Омишом што би и одобрено. — Године 1355 (11 јануара) Брнард Јустинијан освоји Скрадинску тврђаву [2] уступљену Јеленом удовицом Младеновом III Младена од Бривира и матером Младена V са знањем Павла од Островице њенога свекра.[3] Ове исте 1355 године [4] Млечићи освоје Скрадин, а ове исте године престави се и велики српски владалац цар Душан силни.[5] Но, наком двадесет и пет година (1380) види се да све ово бјеше у рукама краља Твртка, а Сплет у савезу с Шибеником, Скрадином и осталијем подвелебитскијем мјестима на страни Шишмана,[6] из чега се види јадна народња поцјепаност, која иђаше на руку појединијем бездушницима да у народу чине што их је воља. Двије године доцне смрти Душанове 1357, Скрадин се подчини Лудевиту краљу Мацарском. — Године 1411, а по некојем 1409 Сандаљ Кранић војвода Босне и Хума продаде Скрадин и Островицу са припајућим околинама Млечићима, која му мјеста бипаху дарована од Владислава краља Напуљскога, за 5.000 дуката Сигисмунд краљ Далмације и Хрватске. непризнавајући ову продају под предводством бана Модија, преотме Скрадин и подчини га под јуриздикцију Шибеника. — Године 1433 трактатом мира међу републиком Млетачком и Сигизмундом краљем мацарскијем, Скрадин буде придружен републици Млетачкој.[7] — Године 1495 спусте се Турци до Скрадина.[8] Како је Скрадину било под Турцима ласно је разумјети. — Године 1495 млетачки сенат пошаље у Далмацију генерала Антону Гримана да надгледа покрет Турака, којом приликом предањ изађу посланици Скрадна и Клиса у знак предаје, — Године 1537 Скрадин буде од Турака освојен. Године исте Петар команданат Флоте Млетачке освоји Скрадин освојени од Турака, који му разорише зидове. — Године 1604 (7 октомбра) буде послата заповјед великога везира санџака Клиса да се многи поубијају из околине Скрадина и налазећи се у тавници у Шибенику. — Године 1683 народном храброшћу и помоћу под предводством Млечића, Скрадин буде у своју власт [9] повраћен.

[2] Предња јој се страна поносито виси над градом (вароши), а она је страна од мора порушена, те и данас у скупу изгледа као и свака старинска урнебесна развалина.

3 В. «Manuale» 1873 стр. 152; «Koledar» 1867 стр. 28.

4 В. Manuale» 1873 стр. 152; «Koledar» 1867 стр. 75.

5 В. «Историју» А. Мајкова стр. 51.

6 В. «Koledâr 1867 стр. 68.

7 В. «Manule» 1873 стр. 152.

8 В. «Manuale» 1873 стр. 152.

9 В. «Manuale» 1873 стр. 152.

Често пута говорећи о влади Млетачкој као и сад што учинисмо, која жараше и паљаше по Приморју, не можемо на ино се проћи а да је се недотакнемо, те нас ево ако ће и у кратко да о њој коју речемо, а позната је и непобитна истина, да она бјеше прва морска сила свога доба. Поред овога, она бјеше далеко чувена и богата, за то Млеци имадоше свога живога интереса, често пута сузбијати Турску силу од Далмације, е јој неби преотела ваљане морнаре као што су Далматинци. Али, Млеци у потоњем добу бјеше ушли у периоду моралнога опадања; јер у ономе времену кад им требаше да прегну сачувати што имаду, с њима овлада несавладива грамзивост и глад за комадом земље својијех сусједа; у мјесто да помогну Грке и Србе у борби с Турцима, они се трудише заузети коју стопу њихове земље,[2] као што то чинише и у нашој Далмацији. Ова поклепа Млетачка, затече Далмацију установлењем српскога краљевства, под влашћу млетачке сињорије, која опасиваше младу српску краљевину од запада, југа и југоистока. Овако снажна, јака и пространа република Млетачка, шурујући галиотски са Турцима против Срба и Грка учини, е се дуго вријеме наше Приморје мораде с турцима борити. При свем том, опет оно никал орача неплаћаше, но Приморју и то би тешко е се преко њега и Примораца Млечићи с Турцима братиме. Ово је она неопростима погрјешка Млечана, као што је свакојех другијех влада које за гадни свој егоистски интерес шурују са Турцима а противу нашега народа на балканскоме полуострову јер пријатељство једног невјерника пријатељством другог, никад трајно није било, па се ово могло очекивати и међу овом двојицом,т. ј. међу Турцима и Млечићима. Пријатељство дакле Млечића — као што нам историја каже — и Турака често пута баш за то неби трајно, јер овијем посљеднијем би жао, кад оно Приморје с Млечићима склопи погодбу, а ови им потврдише онакове повластице као и Паштровћанима 1423, а неке им и нове дадоше. Због овога, и кад турци за ово дознаше, у два пута велике турске војске навраћаху се на Приморје, и то, једном под Али-пашом босанскијем, а други пут под Везир—пашом (1666 год) од четрдесет хиљада оружане војске, али, обе паше оба пута срамно се у Босну врате од куда су и дошли. Али године 1671, Млечићи оставе Приморје и Турцима га предаду. Сплеткарећи Млечићи са својијем познатијем сплеткарењем по Приморју, сијаше најпосле највећи раздор и свађе међу нашу браћу. Завадивши се са Шубићима 1322

[2] В. «Отаџбину» за фебруар 1875 стр. 179.

године, међу завађене домородце увукоше у ту заваћу и градове: Сплет, Трогир, Шибеник, Скрадин, и Омиш. Сиромашни крал Бела IV у тешкијем и бурнијем комешањма бунтовништва, дође у Книн да смири завађене великаше а краљица му с дјецом склони се у Клис.[1] Док се је ово крал, каппо учинити, бан Бабонић здружи се са Ђурђем Младеновијем братом. Кнински Нелипић овога потуче, те се он осили, и што он не учини, то му по смрти његовој учини његова удовица Владислава, која се краљу нехтје ни поклонити, већ му разби војску под баном Николом тако љуто, да мораде су 25.000 оклопника на њу ударати [2] и од ње Книн освојити. Нешто мање од 1348 године, кад се крал мађарски завади с Млечићима, видивши ови да му ништа не могу учинити, упусте се у преговоре на начин, да ће му предати Сл винску (Schlavonia) осим Скрадина, Шебеника и Задра. Бан одма дође из Книна: прими градске кључе, те им крал потврди њихове старе повластице.

Будући историја овога значајнога мјеста скопчата са историјом нашијех српскијех владаоца као што смо видили — нас ево и на овоме реду да се тога доба дотакнемо а имено доба Душанова и деспота Ђурђа Бранковића. Ми даклен знамо, да је сестра Душанова а жена Младенова 1348 године Клис и Скрадин њему даровала као своме брату, да како та два мјеста не би допала руку мађарскијех, што је отворено и чисто, да Скрадин бјеше у старо доба српски и у власти српског цара Душана. Да се ово потврди, ево и још једног доказа. Даклен, свакоме који познаје српску историју и са њоме се занима позната је и крвава борба Душанова код Породимља премда жалосна, те ће у њој наћи Скрадињане и Клишане да се боре; јер под кнезом Младеном Ђорђевићем јуришившем на Вукашина чујемо ускике. — „Ха, јунаци од струме [3] — Ха, Клиса и Скрадин. [4] Овај је навод очевидан и изван сваке сумње, да су Скрадинани у овој жалосној борби уча-

1 О Клису и његовом држању нашијем српскијем владаоцима с онијем другијех острова по Далмацији, види историју српскога народа А. Мајкова у опширности.

2 Цар Душан за најжешће оклопнике; служио се оклопима купљенијем у републике Млетачке.

3 Види о жалосној борби Породимља (А. Мајков Неродимља) у историји српскога народа истога А. Мајкова стр. 44.

4 В. «Отаџбину» за Април 1875 стр. 534; »Магазин 1838 стр, 58 који вели; «Срби, осим другијех мјеста, притјаживали су у Далмацији градове Скрадин и Клис, као што Caroldus (apud Lucium de regno Dalmatiae et Croatiae p. 230) овим ријечима сведочи: Fu mandoto M. Giacomo Dolfin al Re di Rascia per haver li castelli di Scarbona e Chissa con li loro borghi potendo promettere lire 100 000 de picoli, o vero per Clissa lire 60.000 e per Scardona 40.000

ствовали са Душаном, сљедователно и њега признавали за свога господара. Осим овог златног доба Душанове владе, ми видимо 1441 године у Скрадину и деспота Ђурђа Бранковића, гдје се у њега довезе првијех дана мјесеца Августа, а одатле крете на своја добра у Српјем [1].

Из оба ова навода, очевидна је истина, да Скрадин бјеше старо доба у рукама српскијех владалаца.

Ево, ово је кратки поглед на Скрадин и његову важну историју у прошлости скопчатом са историјом нашијех српскијех владалаца, а сад нам се опет врнути на друге године а имено на годину 1647, кад га оно Турци освојише, а од њих опет генерал Фошкол. Дугијем и кравијем борбама изнемогли Приморци и Скрадињани са Турцима, у последњем добу немогадијаху више четовати, али се и непредадоше своме душманину. Зато, залуду капиције и чауши босанскога везира искаше арач, дочим Турци у Приморју бјеше опамећени, те на мору трговаху, бродове са отока примаху, јер видише да им није куд камо. Године 1684, кад се цар око Беча забављаше' ево ти опет лукавијех Млечића у Приморје да понове старо пријатељство. Ко сад би радоснији од Примораца ; али ова радост за мало је трајала ; јер о Ђурђеву-дне 1687 године Ченгић – паша из Растока udари на Приморје; попали га, исјече женско, старо и нејако. Крваву ову борбу и сјечу ванредно осветише женскиње те Турке јуначки измазаше, а браћа их наша Приморци дочекаше и иза Габеле и поља Попова протјераше. — Године 1698. Млечић и остали краљеви смире се с Турцима и у Карловцима потписаше погодбу утврђењу ; „*које што у рату добио да то и држи.*“ Овом погодбом, Приморци опочину, а за велика њихова јунаштва добише од Млечића нове повластице. Ово бјеше добро; али право вели она која каже: *крсту нема мира са некрстом ;* јер 1715 године опет Турци навалише на Далмацију. Наша браћа Срби, бранећи се за невољу, отму Имоцку и Радобоље. Турцима би било овог пута сто јада, да им опет цар недаде мир у Пожаревцу. Од овога доба, турски полумјесец на Приморју већ поче опадати и залазити : крваво турско име поче се у црно завијати. Овом приликом и од овога доба, Приморци боље душом одану, лијепо се почну помагати трговином, ловом и земљоделством.

За овијем догађајима, борбама и преокретима јави се француска буна, која преокрену ствари по свем свијету, па се нешто промјеша и у Приморју, Стари Млеци падну у канџе француске аждаје 1797. Мало за овијем, пуче глас да је францез сву Далма-

[1] «Отаџбину за октомбар 1875 стр. 231, 232 ; за Новембер стр. 450

нију уступио Аустрији; опет францез 1806. Приморје од Аустрије одузео, Русија га оставила, и оно опет Аустрији 1813 године да је припало.

Владавина даклен Млетачка бјеше оваковa на Приморју, па како се лукаво и неискрено владала тако је и дочекала.

Довде, исказавши наше назоре у опће исторички, сад нам се осврнути на положај Скрадина и његову околину, те летимички и о томе једну рећи. Ако даклен почнемо говор од положаја Скрадина, то слободно можемо рећи, да му је и он лијеп, појетичан и романтичан, због шта је срцу мио и пријазан [1] : куће су му предграђа мало у нереду изведене и просуте ко лијене [2]; градске у два реда поређате десно и лијево сокаком раздвојене ; горња страна кућа приљубљена је планини која их опасује од Бићинске стране до усега у море ; доња иде продољем равнице сјеверо-источно до кућа Павасовића, а одатле једнијем правцем и односним до Брибира, Мостина и Островице, машајући се равнијех Котара, о којима онако дивно пјева нам Качић , а другијем коса у прекрасно село Братишковце, а одатле у Кистане и Книн на границу Босне. Обе стране сокака у скупу, одпочињу правац од римокатоличке цркве свете Богородице и свршују истим правцем код свиларне благородне браће Ружића (Рожа) и нове куће благородне браће Марасовића. Доњу страну града знатно диче и ресе њему сљубљени вртови тако красно да је милина испод њих пролазити и шетати се. Љети ријека пресушница, по поли продолину му пресјеса под путом на прибрежју пучке ливаде, а и под св. Спиридона [3] тече се у море усиже ; јесеннијем кишама вратоломно одскакује испод моста Лаборовића и она два св. Јеролима. Доњу страну дивно ресе мурве (дудови) с крај једнога и другога краја пута подигнуте. Ово корисно растиње, нарочито посађено исто доњу страну тако начичкава, те ти предочава, ка да гледаш прекрасну и у дудовима обраслу Руму или у прекрасној долини ресавској прекрасни Свилајнац, или које друго красно мјесто у Србији, само да је у крај њега сиње море као што је крај Скрадина. Куће су у њему дивне и прекрасне. Да се данас дићи Плинију, Птоломеју, Страбу, Станислави сестри бана Павла Шубића, Кардиналу од Монтефелтра, Паолину архиђа- кону па и Нели пићима, данас лијепи и чаробни Скрадин већ познали не би, те Талијани и право имају кад га зову : „Scardona piccolo Parigi“

1 В. »Slovinac» 1878 год. бр. 9- стр. 87.

2 В. «Koledar 1871 опширно описујући историју Скрадина и Шибеника.

3 Нова прекрасна српска црква св. Спиридон рађена је више од 20 година и натраг 4– 5 година довршена са трудом грађанства и прилоге купљеннијех по свуда и у Србији и другијем крајевима. Писац.

У околини овога значајнога и знаменитога мјеста, још се двије знаменитости налазе, а то је Крукљани у њему Гаванови двори, а друга је знаменитост Крка, (водопад, Слап) један између најлепшијех у свему до данас познатоме свијету. Крка, овај прекрасни водопад као и Гавановн двори, двије су знаменитости, о којима би само какав далеки пјесник или ромасјер могао писати; Гаванове дворе дубоко мишљећи и чудећи се великој тајности покрива далеке прошлости, а Крки која обајава душу и срце човјеково, гледајући неисказану дивоту овога великога створа божијега, кога путник само у Швајцарској наћи може. *Није даклен могуће невјеровати, да кад тад неће српска вила ова два знаменита мјеста опјевати.* Крка, овај прекрасни водопад, лежи источно од Скрадина [1], слива се у рукавац Јадранскога мора водећег од Шибеника. Многи писци писаше о овом прекрасноме слапу. „Словинац" 1878 године достојнога је описао и донио његову слику. Недавно и сам посетивши Крку после 18 година мога одсуства из Скрадина, напоменућу ново шта сам с мојим доласком видио. Даклен, видио сам двије машине најновије коштрукције, истурујуће воду за Шибеник од 180 метара висине, а на 380 метара дужине системе Ph. Mayer патентирате у Бечу 1870 године. Обадвије су снаге од 20 коња, свака: цијена им је објема 36.000 форината; раде и дан и ноћ; трошак водовода износи 225 000 фиорина. Управитељ бјеше те године из Шлеске и име му је Едмунд Грил.

Оволико о Скрадину, а други пут говорићемо и о другијем мјестима по Далмацији и Боки Которској.

у Боки Которској

Јован Шарић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Нове песме Душана Рогића. У Загребу 1881. 8-на, стр. 48.

Прва дела ког песника оценити, спада у најинтересантније и у једно и најтежи рад. Интересантан је с тога, што се човек бави неком новом појавом, која, ако и у ситници, тек илак показује особеност; тежак је пак с тога, што од пресуде таквог првог рада много зависи не само правац, него можда и будућност тога песника. Ако где, а оно ту може савесна и беспристрасна критика младоме песнику права добротворка бити. Је ли такав први рад заиста од

1 Из Скрадина у Крку дође се барком за $^3/_4$ сата.

вредности, онда се и критика по себи разуме. Наопако, ако је критика субјективна. Јер ако је рад осредан а критика не зна да нађе довољно речи у хвалу му, онда таквом почетнику нарасту крила, и он у заносу уображене вредности своје нити хоће, нити може да напредује. У противном случају пак, кад критика опет не зна да нађе довољно речи у кућењу, онда се младом таленту, који тек своја крила хоће да опроба, пресече сваки напредак. Ту дакле наћи онај средњи пут, који на деликатан начин врлине истиче а мане открива, лежи баш мајсторија објективне критике.

Али још нешто; оцена се не сме никако бавити личношћу писца, јер се не оцењује он, писац, него оно што је писано, дело његово. До душе дело, а особито песничко дело, излив је унутрашњег осећаја пишчевог, те је некако карактеристичан израз његове субјективности; али баш за то, рецензент се мора држати оног, што је пред њим, а не оног, што на свој начин тумачити може. Песникова способност само се онда мора истаћи, ако се о њој у свези са умним му производом говори, и ако се ли на тај производ односи. Персифлирању пак ни ту нема никако места. Друго је шта, ако је дело у рђавом правцу тенденциозно, те из сваке речи проучити даје, како је писац светињу музе на своју личну цел употребио. Онда да богме не говори нам дело, већ писац сам, и кад се он хотимички, или лакомишлено истиче, нек се и онда и не чуди, ако критика и њега дирне. Но и пак, права критика неће ни у таквом тугаљивом случају заборавити позив и задатак свој.

Нек ми се извини, што сам се овде начелом критике мало више позабавио; али прилике наше такве су, и граја са политичког форума хоће по мало да се увуче и у посве неутрално и узвишено поље књижевности. Књижевност, а наиме песништво, не сме постати блудница, која се повија по оном, који има већа уста, и који моментано ситуацијом влада. Што је већа хука-бука, то је онда песништву све мање места. —

Ја сам напред говорио о оцени нове појаве у песништву. Можда то на први поглед нема смисла, јер сам горе истакао „нове“ песме Душана Рогића, а те претпостављају, да већ „старих“ има.“ Али ја сам то хотимички хтео тако, јер се не сећам, да сам где читао опширнију оцену на те старе. Само у 126 књизи „Летописа Матице Српске“ изашла је кратка и летомична критика о „песмама Душана Рогића“ које су 1879 у Загребу изашле. Немам ни ја намере говорити о тим старим песмама, просто с тога, што држим да се Рогићева особина у „новим“ тек управо показала.

За песника можда је највећи задатак, да коју песму, па ма и један део њен изостави. Треба имати куражи и избрисати нешто. Наравно да је многима то врло тешка ствар: њима се допада, а можда нису у стању бољом је стровом заменити. Да је Рогић могао многу песму, или строву, изоставити, изашла би тек можда сад прва збирка његових песама.

Није дебела та друга збирка његових песама, али се у њој потврђује моје мнење, које сам имао о његовим песмама у првој збирци. Рогић јесте лирски песник; али не песник, који мисли ствара, или изражава, није, што но Немци кажу: Gedankenpoët. Позната нам је она стереотипна слика оног песника у шаљивим играма, који иначе приличне песме прави, али се свагда после чуди, што су већ старији песници његове идеје употребили и спевали. Па ни спољашњи облик Рогићевих песама не показује никакву оригиналност. Већи део иде по једном калупу, а разне утиске ваљда треба и на разан начин изказати. Песме „Зори,“ „Звуци,“ „Лада,“ „Бадње вече,“ „Поздрав“ и др. мн. све су по једној истој форми спеване, а све су врло хетерогеног садржаја. Ако је и „Загребачки земљетрес“ други облик добио, то могу приписати баш самој ужасној катастрофи. Што се слика тиче, тај је врло сиромашан: они познати, отужни римсви, који ма ком „верзифексу“ од руке иду, понављају се на свакој страни.

Песма се до душе не да описати, као год што се не да ни мирис цвећа описати; али на сваки начин, као год што се може за који цвет рећи да мирише, а други опет да има обратно својство, тако се исто и за песму рећи може, да ли је лепа, или не, да ли нам годи срцу, или не. Прилика ствара лирску песму: али не у оном ниском смислу, да би свака лирска песма за какву згодну, свечану прилику спевана била, већ у оном племенитијем смислу, у ком је Гете о себи могао рећи, да није песму дотле спевао, док га није већ под ноктима пекла. То је чини ми се осећао Рогић, у песми својој „Ја и песма.“ У тој песми вели, да има важна посла, и да не може даље да пева; али

Тек што почех — али песма
Дошла једна полагано,
Па ме моли: Одени ме —
Дај ми руво ти свечано!

— — ——

Дошла песма стаса гола
Дошла песма — мис'о нова;
А ја — шта ћу? — оденем је
У одећу од стихова.

лами ао би ту била, само што је на обичан начин изведена.

Песма „У тихој ноћи" спевана је у сијасет варијаација. Ја не знам лирског песника, који већ није спевао пољубце своје драге, што их је примио у интересантно доба. Нек ми се извини, што ћу овде навести једног новијег немачког лирског песника, Игната Маханека, који је ту исту тему извео: али на какав начин!

Die ich dir raube, die flücht'gen Küsse,
Verstohlen in bedrängter Zeit,
Wie kommt's, dass erst in der Einsamkeit
Ich fühle ihre Süsse?

Kaum denk' ich dran, venn ich sie stehle.
Sie er den erst draussen am Wiesenhang,
Bei Waldesrauschen und Lechensang
Lebendig in meiner Seele

Тако штагод, вели референт тих песама, даје дивломе лирске способности. Ипак остаје она стара изрека, да не лежи песничка способност у проналаску, већ у сватању и приказивању.

Дескриптивна поезија већ по битности својој није никаква поезија; који се песник тога начина држи, тај се и сам одриче имена: песник. Не кажем да су Рогићеве песме дескриптивне: али песму „Луда" волио бих да је нема, особито после Гетеовог и Петефијевог „Луде." Ја држим да би Рогићевог „Луду" најбоље карактерисао једним цитатом из те песме:

„ . . . . . . Много речи,
А не каза ништа скоро:"

Под таквим дескриптивним притиском пати и „Загребачки земљетрес." Не исказује се ужас земљетреса само таквим речма, које показују и изражују страхоту, ужас, страву и т. д. Сви знамо што је земљетрес, с тога нам није нужно, да у песми читамо:

„Из куће макнеш ли се,
На главу *цигље* с куће лете —"

Песма „Зори" има са свим обичног, типског полета: није никако правило, да лирски песник сву природу у помоћ зове. Песма „Богаташ и сељанка" била би као нека романца и има, осим неких патриотских песама, још по највише вредности.

Да завршим. Међ нашим млађим песницима, који су се у новије доба истицали Рогић је једини, који је своје песме издао у збирци на свет. Ја држим, да је и он прехитрио. Да је чекао још неко време, његове би зрелије године или као што он вели: „седе године" многу песму као недозрелу и излишну изоставиле. Не

шкоди мало причекати, пре него што се човек реши, да озбиљно дело изведе. Песничка способност не може му се баш са свим одрећи; али та је још у повоју — шат израсте из њих, јер само речи, стављене у четир реда, са свакидашњом сликом, не дају још „диплому лирске способности.“ Лирски песници новијег доба морају бити од изврсног квалитета ако хоће да нађу на признање, поглавито с тога, што су мотиви њихових песама већ на многи начин употребљени. Ја и сумњам, да се у лирици са свим нова мисао може наћи. За то баш и морају песници на израду, на начин и на спољашњи облик највећма пазити. Ако и то не чине, онда богме не треба да се туже на неблагодарност својих сународника —

У Новоме Саду.

Милан Савић.

—

Рад, лист за науку и књижевност. Власник и уредник *П. Тодоровић* свеска за октомбар 1881, у Београду и т. д.

(наставак)

Када смо прочитали ову студију Свет. Николајевића, између многих питања, о којима ћемо сниже говорити, највише нам се наметнуло ово питање: шта ли је могло побудити Перу Тодоровића, који је, како причају, аутор оне славне изреке: да је мајстор, који начини пар кобасица (или земичку већу услугу учинио људскоме друштву, него Шекспир са свима његовим трагедијама, шта је тога естетичара социјалистичког могло побудити да у првом броју свога васкрслог журнала уступи најугледније место једној глорификацији тога извесног Шекспира? Питали смо се како је могао писац оне епохалне расправе, која је у »Раду« штампана под скромним насловом »уништење естетике« допустити, да Светомир Николајевић, опет у »Раду« васкршава ту уништену ђифтинску естетику, да хвали вештине које је само »раскош и обест људска створила,“ па чак да доказује *користи* које и најрадикалнији „нови људи могу имати од вештина у веку, када је радничко питање на реду, када је најузвишенији задатак за ум људски да мисли о капиталу и његовом експлоататорству јадногa рада.

Надамо се да смо нашли прави одговор на то питање, али да то оставимо као „mot de la fin.“ а сада да видимо шта има у Светомировој студији »Пред Шекспиром“

Он најпре доказује да прави песници не припадају једноме народу, већ човечанству, да ће они живети докле год природа буде својим дивотама и ужасима упливисала на човека У таке песнике долази на првом месту Шекспир. У временима када се људска на-

рав отуђи од природе писац нам је виртуозно насликао једно такво време) песници као што је Шекспир изгледају као дивљаци, али такво време, не може дуго да траје, наступа револуција у укусу и у књижевности, која се извршила заједно са политичком револуцијом, која је не само у прашину срушила стари сјај деспотија и „сабљице аристократа,“ него је пробудила слободу, оживела љубав „за природом.“ васкрсла Шекспира. То васкрснуће Шекспира »јесте један од врло важних факата у историји мисли и осећања европских народа.“ С тога је писац посветио ове „странице“ модерној драми најпопуларнијој вештини) и њеном највећем ђенију, Шекспиру. Али он зна да пише у „Раду“ и према томе осећа своју дужност да најпре говори о културном „циљу“ вештине и поезије. Не само из пијетета на спрам старог „Рада“ и за љубав континуитета његових начела, него баш и по пишчевом убеђењу »свакако је *истинито* гледиште, по коме се данас свако занимање па и свако обрађивање *науке* и *вештине* цени по *користи, коју човек од тога посла има.*“ Светомир Николајевић тврди да и *немамо* другог критеријума да оцењујемо важност појединих радњи и занимања, и ту тезу доказује овако „Изучавамо природу да је познамо, те да је можемо лакше *савладати* и њене силе и способности обратити на наше потребе у животу; изучавамо историју народа да скупимо искуства, која нам могу бити поучљива *за наше садање друштвене и политичне прилике*; учимо економију и њене сродне науке, да се научимо како ћемо правилније *удесити поделу рада и добара.*“

Нама се чини да је Светомир сувише велике концесије учинио својој садањој околини, и као научар и као књижевник када тврди да се науке и вештине обрађују само ради *практичне* примене њихових резултата. Он сигурно зна да најважнији закони, бар у наукама о природи, несу истраживани ни нађени за љубав њихове примене и користи у практичноме животу. Њутн, истражујући и проучавајући појаве гравитације, није ни у сну помишљао на користи које ће механика извући из закона о гравитацији, он је тражио *истину*. Микел Анџело када је радио свој страшни суд, и када је резао свога колосалног Мојсија, за цело није помишљао да ће она слика и ова статуја бити *корисна* утичући на хришћанска осећања гледалаца, он је тражио *лепоту* у горостасним облицима људскога тела. Бетовен, компонишући своју Леонору, позитивно није помишљао ни на какву материјалну корист својих слушалаца већ је хтео да им покаже читав нов свет осећаја, који беше узбуркан у његовој мученичкој души. Прави историци несу никад проучавали историју рода људског за љубав савремених дру-

штвених и политичких „прилика,“ него су тражили основне истине, законе, по којима се креће целокупни живот рода људског. Практичке закључке несу изводили они, научари, већ политичари, којима је највише стало до дневних политичких „прилика“ и користи која се из њих може извући. Што се најзад тиче проучавања економије да се „правилније“ удели подела рада и добара, то је плеоназам, јер „добра“ су се и до сад распоређивала и од сад ће се делити не по теорији економике већ по природним способностима приближању и штедњи дотичнихрадника. У осталом ми можемо само честитати Светомиру што је он поред историје књижевности и науке о лепоме почео проучавати и питања народне економије. На том пољу и онако Србија нема много способних људи, на њему са може много учинити.

Из поменутих разлога, Светомир пре нёго што би прешао драми и Шекспиру осећа потребу да најпре покаже каква је *корист* од вештине и појезије? Том приликом њега спопада некакво елегично осећање. Он мора да призна да смо у томе заостали далеко иза класичних народа, који нису ценили вредност занимања и васпитања човечијег *по материјалној користи*, него по *дејству њиховом на оснажење човечијих способности*. Према томе свака наука или свако занимање, које има задатак, или умножи капитал нашег знања и искуства, или *да потенцира наше духовне* (читај: душевне *способности*, или да *облагороди* (какава несувремена реч у „Раду“) наше осећање или да *утврди наше моралне склоности* (какав непроизводан рад!), много је важније и корисније од занимања, које без тога свега води чисто материјалним користима.„

Али та елегија не траје дуго: Светомир се брзо враћа својој теми и доказује како ће човек развиенијих духовних (опет) способности пре доћи и до самих материјалних корчсти. Ко може порећи велику улогу вештина у занатима и у индустрији? (То, то, оне иначе не би имале никакве вредности).! Колику улогу игра само вештина малања у васпитању и књижарском *промету?* Сиромах Рафаело, Тицијан, Да Винчи, Гвидо Рени и т д. Они несу слутили да ће се некада њихова вештина бранити географским, зоолошким, историским и занатлијским школским атлазима и мапама!

Па — знате — чак и музика може да буде корисна, јер она кад се удружи с појезијом, „у стању је производити читаве револуције у људском мишљењу. Ја би рад био чути ту музику и појезију које би у стању биле начинити подобну револуцију у мислима Светомировог садашњег друштва. Ту чини ми се не би помогла не само алијансија музике и појезије, него не би ваљило кад би им се придружила и глу-

мачка вештина, од којег придруживања зависи по мишљењу Светомиревом, успех не само драмске, него и све белетристичке књижевности.

Да би још више показао *корист* коју имамо од вештина и од поезије, и Светомир није могао проћи поред Гетеа, а да нам не цитира гатку, како је Гете не само велики поjета него и велики природњак, како су он и Шекспир помагали великом јестаственику Тајндлу при његовом изучавању природних појава. Ко год је прочитао Гетов рад на природним наукама, а нарочито његову теорију о бојама, тај се неће зачудити Тајндловој кокетерији с поезијом, али ће се зачудити како се наш Светомир заклиње in verba Magistri. Не, драги Светомире, вештине нас »не уче познавати природу“ у јестаственичком, Тајндловом смислу, али оне чине да заволимо природу, и док нас јестаственица учи за што се људи *морају* да гложе, док су живи, дотле нас вештине с појезијом уче љубави и сажаљењу спрам човека и његових невоља. Тек сада, када Светомир каже да се »нигде не може тако изучити *душа* човечија, као у делима великих вештака, тек ту се можемо с њиме сложити, али онда не разумемо што је најпре доказивао користи од вештина — прометом књижарским и т. д, кад није за љубав оних људи којима је кобасица дража од најлепше Шекспирове трагедије?

Пошто је најпре описао *опипљиве* користи, које чак и данашње друштво може да има од вештина и појезије, наш писац прелази на оно што је главна заслуга уметности, на оно што он, склањајући партизани, зове »моралишућом силом вештина.« „Посматрањем лепоте и идеала — вели Светомир — човек се уздиже над прљавштинама и себичности у животу, навикава се љубити *добродетељ* (хвала за овај стари добри израз из времена, кад у друштву још није било социјалиста) *а презирати порок.*«

Одушевљење за уметност, које сада обузима нашега писца чини да он чак заборавља где лише, па говори о савезу свију вештина са — вером, помиње велико поштовање нашега народа за архитектонске лепоте Студенице и високих Дечана, помиње велике услуге које су вештине учиниле вери у служби црквеној, кад је ова била у највећој опасности (за ове услуге за цело неће Пера Тодоровић никада опростити вештинама).

Међутим, поред свију практичних обзира, образован човек као што је Светомир, није се могао задовољити ређањем самих *користи* које су се имале и које се имају у животу од разних вештина, он је морао констатовати да је „постанак свију вештина изазван потребом *којој* сама организација човечијих осећања, *сама душа човечија тражи задовољења*“ да се „осећање лепога налази у организму

нерава или (?!) душе човечије, кад се то опажа и на организмима нижим од човечијег.“

После кратког погледа на историју вештина, и пошто је показао да је суштина свију вештина у имитацији (подражавању) природи, наш писац вели: „Сваки предмет, свака тварка што падне пред око човеково, није лепа, за то је задаћа вештини да из природе пробере елементе лепоте, *да пробере и састави у једну хармоничну целину различне елементе, те да тако спојени имају свог ефекта естетичног*“.

Тако исто и за поезију, вели наш писац да се развила из »истих културних и органичних човечијих потреба“ као и друге вештине, и она има способност да *групише* елементе лепоте и да задовољи *душевну* потребу човечију.

Пошто је говорио о среставима којима која вештина располаже, и према томе која је у чему јача, као и о њиховом удруживању да постигну јачи ефекат, наш писац као да је осетио да је сувише идеалисао, па се још једном враћа на *користи* и *поуке* које се могу имати од вештина, прича нам како архитектура поред вештачке цели има и ту да подиже грађевине за живљење и *скупљање* (овде сам ја грешник одмах помислио на једну позлаћену кућу близу „Црвеног Крста“), како у делима поезије има и поуке, како чак и музика може покушати да опише бар неке моменте рада човечијег „као кад би се н. пр. у каком војничком маршу описивала радња логора“. Нама је особито мило што је композиција нашег капелмајстора војне банде г. Чижека која се зове „Један дан из живота београдског гарнизона“ доживела ту част, да се њоме брани потреба музике у животу, али нам се чини да је набрајање оваких *користи* од уметности било излишно после свега што је казано о организацији »нерава *или* душе човечије».

Пошто је тако доказао потребу и корист вештина и поезије, Светомир Николајевић прелази на *духовне прилике у западној Европи, из којих излазе драмска вештина и Шекспир*. Цела друга половина Светомировог чланка у овој свесци „Рада“ говори о тим „приликама духовним“. И ако су те прилике биле махом врло световне, и ако је драмска вештина поникла далеко пре „западних духовних“ прилика, опет ми о тој другој половини чланка не би ни једне речи казали, јер ми немамо узрока да сумњамо у тачност података Халамовог дела „Introduction to the History of litterature during the XV, XVI and XVII age“ али нама се чини, да је цело то парадирање с општепознатим историјским фактима из поменутих векова било са свим излишно за тумачење *Шекспирових драма*.

Сви напретни географије, о којима нам се ту прича, несу ни мало сметали да Шекспир није знао ни географију Европе, намештајући мора онде, где је сува земља. Нама се чини да дивоте у „Ромео и Јулији" не би ни мало биле мање, када Евстахијус не би учинио своја открића у анатомији ува, или да Вароли и други несу унапредили 1573. наше знање о органима за плођење. Тако исто држимо да „Отело" или „Хамлет" не би ни мало лошије испали да случајно несу 1603 нађене валве у венама или 1619 циркулација крви, или ретина у оку. Каквог је п. гр. могао имати уплива на Шекспирове драме факат да се фуксија зове по некаквом немачком професору Фуксу, за кога нам Светомир прича да је издао нову ботанику са 500 слика? Да могу разумети да је за пољопривреднике доста важно ко је и кад је први описао *дуван, кромпир, шећерну трску, каву* и т. д. али шта се све то тиче Шекспира и његових драма? Па картографија, па астрономија, па све остало? Та у тих шест листи има толико хронолошки тачне библиографије и историје *самих природних наука*, да би Светомир могао постати врло опасан супарник своме колеги Докићу, који је сву важност биологије стрпао у два листа, и то је врло лепо од Светомира што он, поред својих специјалних студија толико познаје природне науке, да чак зна који су ботаничари први методу класификовања била основали на броју, изгледу и месту органа за плођење, али чиме је та класификација била утицала на драмску вештину и на Шекспира о коме је реч? На што цела та парада с именима и годинама? Да се покаже дубока, а опет аристотелски — енциклопедична наученост? Та ми сви знамо да је Светомир врло учен човек, али у његовој струци. Овако разбацивање имена, која је он само чуо, а тешко да је имао каде проучити њихова дела, рад којих је свет та имена запамтио, само би нас довело у искушење да посумњамо у Светомирову научењачку солидност, а то би њему шкодило не помогавши Шекспиру ни најмање; у осталом Шекспиру те помоћи и не треба.

Поред свега што смо имали да замеримо Светомировом чланку, и кад се одбију концесије које је nolens - volens морао да учини материјалистичком погледу његових садашњих другова, опет у његовој студији има здравих мисли о уметности у опште, тако лепих, да се бојимо да га »Радник« не анатемише као обичнога „кифту".

Али баш то нас је и зачудило. Откуд естетичка расправа о тако „беспосличарским" стварима као што је Шекспир у оном журналу који је своје естетичко »вјерују« казао у оном — генијалном коментарисању Чернишевског и Писарева, у оном споменику социјалистичке једностраности, који се зове »уништење естетике«?

Да видимо како изгледа само неколико алемова из те круне њихове опште образованости.

„О естетици вреди говорити само с тога, да је тај говор радикално уништи, и да се једном за свагда опросте и *отрезне* људи од философирајућег *готованског филистерства*, које *жуљи све умове*“.

„Естетика, као наука, постаје таква бесмислица, каква би н. пр. била наука *о љубави*“.

»Чисте вештине, то су паразитне биљке, које се непрестано и увек ране соком *људске раскоши*. Оне се увек и свакад јављају као нераздвојни сапутници раскоши. И Мих. Анђело и Рафаел *шарали су* својим фрескама таване и зидине папских двораца“.

»Права вештина претвара се са великом готовошћу у лакејку раскоши, — — пристаје да *проституише* своју вештачку мисао“ (то се односи на Рафајела !)«

Одушевљење са којим поједини писци говоре о споменицима старе архитектуре зове се „мртво море фраза“ или „*неосновано* море фразеологије“. За њих се вели „У те ћете господе на сваком кораку срести изразе: гранитска поема, епопеја од мрамора и т. д. те изразе придају они врло великим зградама као н. пр. *Козилеју* (? ! ! . . Јадни Колосеуме, кад о теби пишу и они који ће се штампарском погрешком бранити што ти ни имена нису знали!) Ватикану, или цркви Св. Петра“. »Та околност, да су некад негде подизана огромна некорисна здања доказује да су некад у тим крајевима живили људи, у чије су се руке стицали велики капитали, или који су из неких других узрока могли да располажу по својој вољи и свом ћефу са огромном количином човечијег рада; а жива фантазија архитектора и декоратора, од страха, или за добру плату, смишљала је величанствене и *шарене* узоре. То је све што се може прочитати из „мраморних епопеја“ и „гранитских појема“. —

»Дунђерска израда, ето то је право име за пластичке вештине, чим их сравниш с природом“.

„Појетска слика није ништа до *бледо и слабо наговешћивање* на стварност, на живот“. Најбољи доказ за ову тезу налазе у — Шекспировим драмама. Песникова љубав и мржња, плач и смеј „све је то *беначење* и ћудљивости малога детета, које на доколици плаче и смеје се, подражава великим људима, и чини штету и досаду онима, који су приморани да трпе његове капризе. Разлика је само у томе, што таково дете заслужује да се назове несташни малиша, а такав појета — *матори зевзек*“ — „Може ли уман и упечатљив човек да не *прочувствује* да остане равнодушан спрам патње и страдања *радничке масе*, спрам кичељивости, подлости и

разврата, који пливају *по врху* у сваком друштву, па да у својој неизмерној равнодушности по „одухновљену“ нева вечито љубави, ружи, славују и свакојаким драгама свију боја и — и — (није вајде, морамо верно преписати) и *калибра*?“

Било би још пуно адиђара подобног — »калибра« да се цитира из „уништена естетике“, који би перед своје естетичке лепоте разним »ефирима«, „мислећим људима“, „воспроизводњом“ у једно показали врело те и толике мудрости, али се бојим да се читаоцима ова социјалистичка естетика не учини и сувише — неестетична. У осталом и оволико је доста па да се читаоци увере да је „Рад“ потпуние преврнуо својом естетичком вером. Истина мрзе нас бели што немамо каде да проговоримо коју „о умним жуљевима“ које наше социјалисте тако мајсторски оперирају, жао нас је што не можемо овом приликом да им изнесемо шта говоре о „шарабатању“ „дунђерском послу и проституисању вештачке мисли“ једнога Рафајела, Микел Анђела итд. други људи, што не можемо да изнесемо мишљење, и то не мишљење каквог „буржоаског ђифте“ као што они нас зову, него мишљење једног од најпоштенијих републиканаца и једног од највећих мислилаца у Европи, *Емилија Кастелара*, али то остављамо за други пут, а за сада се задовољавамо да одговоримо на прво питање које смо у почетку реферата о Светомировом чланку ставили:

Шта је изазвало ову „реакцију“ у „Рад“ овом погледу на вештине, од куд у њега сада толико поштовања на спрам Шекспира, чије све драме не вреде један пар „кренвиршала“?

Можда се нећемо преварити ако претпоставимо да је у души маскираних социјалиста била овака мисао:

»Ми смо истина већ политичка партија, и ако су нас се многи одрекли који потписаше наш програм, ми смо показали да смо способни за владу, али ко ће ђавола позвати Перу Тодоровића или Таушановића да састави кабинет? То не иде. Ми смо војска без барјактара. За што ми не би узели Светомира Николајевића? Он је и онако преко ноћ постао барјактар, макар само од оног „отцепљеног парчета кнеаз Михаилове заставе“. Он је барјактар без војске, а ми војска без барјактара. Да ми узмемо њега међу се, да се поред радикалства маскирамо још и науком и књижевношћу, па кад дође време да некога потражи *гардиста* с писмом, он ће право нашем Светомиру. Истина он се још није „отрезнио од готованског филистерства, које жуљи ћифтинске умове“, он има фикс-идеју да је Шекспир доиста нека мука, па вазда и говори и пише о Шекспиру, али није вајде, морамо га прогутати, па макар морали штампати и његова »бенављења о Шекспиру« —

Ето од куд у „Раду“ васкршава она, онако радикално уништена естетика.

Нити је грехота, нити је срамота жудети за министарским столицама. На против, могло би се рећи да је то врло похвална *кураж* пожелети да човек *данас* постане министар у Србији. Према томе, алал вера свакоме, ко верује да је кадар унапредити велике народне послове, само такав човек нема потребе да се крије иза онога, што није. Нека се за своја политичка убеђења бори у скупштини, на зборовима, у политичким листовима, у клубовима, свуда где је политици место, али, нека не злоупотребљава науку и књижевност за политичке цељи. Нека не раде с науком оно, што је стари »Рад« казао да је Рафаjел радио са вештином, нека је не „проституишу“. А да је васкрсли „Рад“ то почео, видеће се још боље из претреса осталих чланака у његовој октобарској свесци *.

(Наставиће се) **Владан Ђорђевић**

ИЗ ПОЗОРИШТА

ВУКАШИН, трагедија у 5 чинова

Написао **Др. Ј. Илијћ**

Последње године забележиће српска књижевност, као врло обилате у драмским жетвама које је српска позорница посејала. Сабља Краљевића Марка, Три светла дана, Главаш, Сегединац, Хус, Слободарка Видосава и Вукашин, могу нас донекле тешити за толико других гладних година; јер свака од ових драма има у својој струци известан значај, који ћемо датом приликом пропратити. Сад ћемо мезимчету овог низа „Вукашину“ да обратимо нашу нарочиту пажњу.

Све се клања успеху. Неуспеху је највећи непријатељ народно предање. Колико ли је успехом увенчаних зликоваца повесница опколила ореолом славе, колико је великих срчаних и заслужних мужева, бачено у заборав, и на колико је њих због неуспеха бачено проклетство, пијетет према школској књизи ћути. Али песници, који стресају ланце предрасуда, који се као орлови дижу у висине, које нису населиле маленкости људске, који разуму и праштају, само такви песници усуђују се да загледају беспристрасно у срце и душу човека, на кога лежи вековно проклество. На смело и самостално схватање таквих карактера опрсбају се карактери и самих писаца. Око „Вукашина“ скупили се Тукидиди и Тити — Ливијуси, и питање о његовом неделу још није пречишћено. Нема сумње, да ће објективније проматрање историјског тока и потпуно схватање оног судбоносног закона о демократизацији, која је у историји оно, што и

* Одобравамо уредништву «Рада» да све наше критике о њему прештампава, само молимо увек на црвеној артији. Уред.

закон о гравитацији у васиони, допринети, да се помиримо са титанском вољом овог краљевског парвенија. Наш млади песник отргао се званичне сервилности, којом је г. Матија Бан описао »Вукашина« и довршио је сјајни драмски покушај кнеза Николе, чији »Вукашин« носи на себи печат слободног човека и песника. Илијћев је „Вукашин" еминентна личност за историјску драму, али за њену прераду небисмо могли одсечно казати у који драмски систем спада. Но она нас местимице тако јако подсећа на Шилера и на његову ђенијалну поншалантност, да би смо могли тврдити, да има неког сродства између највећег немачког драмског песника и нашег младог почетника. Учинити, да ток драмске радње држи нашу пажњу у запетом стању, као што је то случај у „Вукашину", јесте мука, на којој се познају прави драмски таленти. Јер ово претпоставља слетствену и живу радњу као и умешно и срећно замршивање и размршивање трагичких заплета. Осим тога, у њему се указује дубоко врело мисли са моћним изразом у коме се огледа урођени дар. И као што је Шилеровој драми срж она грандијозна помља државних и друштвених збића, тако се и у „Вукашину" указују клице, које наговешћују да је млади песник проникнуо у звечану унутарњост историјских закона.

Ова драма започиње као у Шилеровом „Димитрију" са сабором. У цркви Св. Аранђела скупила се властела, која има да потврди „да ли је Вукашин право добио, до смрти своје, поред Уроша, да наместничку задржава власт?" Овај сабор сам по себи тврди боље него сви докази, да је Урош морао бити слабуњави младић, који не бејаше дорастао, да прими на себе грдан државни терет. Тренутак је озбиљан и страшан, кад се мало дубље уђе у песникову замисао. Тиче се одржања или напуштења оног државног и друштвеног поретка, који решава о сјајном опстанку или о ниској пропасти једне државе. Цар Душан, угледајући се на запад, где се на развалинама феудалства централизираху моћне демократске државе, успео је непојмљивом државном мудрошћу, да све раштркане српске жупаније веже у једну јаку државну целину и да около себе скупља људе из народа, који би ту везу из природне сопствене користи бранили. Тако је из нижих редова грађанства подигао Вукашина и браћу му. Ако је цар Душан био свестан својих цељи и средстава, врло је природно, да је за рад одржања уједињење Србије, морао поверити државну управу човеку, који би је морао одржати само на основима демократског и централистичког поретка, а не на базама феудалне децентрализације. Према томе српски феудали, налази се у том сабору пред најстрашнијим непо-

вим непријатељем, пред Вукашином. Феудална надутост и лажан поное испуњује Груди Батрића; Драшка и др. племића пакленом мржњом. Они не мрзе Вукашина због његовог карактера, него због његовог ниског порекла и пре ће се потурчити, него ли трпети до престола парвенија.

И с Турцима ми је бити милије;
Боље да орао двоглав пропадне . . . . . . ,
Нег да га носи на прсима он;

Како се обично поред слабе државне управе и поред раскошства племићских орђија свештенство осећа угодније, моћније и самосталније, него ли у централној демократској држави, појмљиво је, да је оно на племићској страни. Пред овим двема моћним непријатељима оће Вукашин да одбрани своје право мачем, али у то улази краљевић Урош и својим сетним говором потврђује, да тврђење Вукашиново није оамо властољубива грамзивост, него борба за струју, у коју га је бацио дубоки поглед цара Душана. Овај је говор пун неке плашљиве нежности:

Доле мачеве!
Пре бих се своје круне одрекао
Него ли вашу крвцу пролио,
Скупа је круна, то ја добро знам
Ма скупљи је пехар, скупљи дворови
У којима људска крвца борави.

Слушајући овакав говор пун неке надахнуте природности и нехотице указује нам се пред очима цела слика Урошева: Његово лице имаће још да пређе неколико фаза, док добије свој коначни израз. Његово коначно расположење је доброта и мекост; али као да видиш у младом осмеју његових очију и вечитом трзању његових усана неку несагласност, која предсказује мало одважности, а можда и ону унутарњу болу. За таког — Уроша слутиш, да ако икад дође на престо, да ће пре добити послушност чаром своје очинске доброте, али да неће никад моћи да обузда вихор разузданих супротних друштвених елемената, који бијаху већ почели да подривају стубове силне српске државе.

Сабор решава да је Вукашину истекло право намесништва: но он ипак излази из сабора тврдом вољом, да борбу не напусти, ма се служио најпрљавијим индивидуама.

Боље и њему нека буде крај,
Него ли земљи да помркне сјај,
Који му дадоше силни дедови.

И једно страсно Грче, које се било заљубило у царицу, нуди му се за оруђе у нади да ће добити царицу, кад Уроша не буде

више. Овај атентат не испаде им за руком: јер над Урошем бди једна верна и поштена душа, Боривој. Ово је највернији и најсветлији карактер у овој драми: оличен тип српског дворјанина — несрећен и мргуда, али срце и душа као у Кента верног слуге краља Лира. После ових бурних догађаја, песник нас уводи у двор младе царице, која забринута као птица у кавезу ишчекује Уроша. Песник је срећно изабрао према Урошу ову заљубљену голубицу, која нас залива лепотом свога цркута, као да из прикрајка гледамо миловање медене недеље двоје младих. Изгледајући Уроша прикрада јој се из груди песмица ненадмашне лиричке лепоте и њен глас разлежући се по тихој ноћи

Мелем би био души боланој
И гроба тамног онај густи мрак
У зору би се рујну створио . . .
О певај, певај, мио ми је глас
У милини ми срце умире
То канда анђо с неба силази
Да слатким гласом своје песмице
Заноси срце рана препуно — —

говори заједно с нама несретни Влатко, који, држећи да је Урош убијен' продире до царице и изјављије јој љубав, коју кад она с гнушањем одбија, мисли као Гетеов Баук да изнуди

Ну молбом што се не да добити
Ту силом мишице љубав продире.

Али у том часу појављује се Боривој готов да казни продрзљивца, да се опет није умешао Урош да их развади. Боривој се користи овом приликом и склања Уроша, да прибегне кнезу Лазару, најсилнијем противнику Вукашиновом. Ова вест поражује Вукашина' али он зна и томе лека:

На што је језик речи сковао
Већ да би лепше мис'о прикрио

и шиље једно понизно писмо Урошу и почне се удварати његовој мајци. Ова сцена и ако је позајмљена из Шекспировог „Ричарда", није тако одвратна, као она у Ричарду, где једна наказа изјављује краљици љубав пред мртвачким сандуком њеног мужа: јер се овде види, да се лаковерна жена поводи са стране њених материнских осећаја. Урош пак добивши писмо своје матере, у коме га натраг позива, решава се да иде у пркос свима молбама и опоменама властеле, да се Вукашин спрема, да га у клопку улови. Безазлени Урош мисли:

Ком да верујем, ако матери не.

Али у повратку чекају га паклене замке. Презрено Грче, да би одклонио Боривоја од Уроша, подмеће му неки љубавни одношај са младом царицом. Наивни Урош поверује и оне исте ноћи, која

бејаше намењена да се ова два голубија срца топе у блаженству постигнутог помирења са Вукашином, увукао се демон растројства у душу његову. Ова сцена јадног младића, који је у љубави још једину срећу налазио, са младом царицом, чије срце бејаше прекипело од љубави, нежности и милоште, и ако нас не одушевљује према Урошу, ипак је својствена да нас увери, да Душанов престо није за њега. Царица пак у својој поносној резигнацији дивна је.

Ти не верујеш мојим речима,
За такву подлост, такву обману,
Девојка да сам, бих те презрела
Ни једнога звука гласа мојега.
У одбрану ми веруј не би чуо.
Ал ја сам жена, жена несретна
Па треба да ти сумњу разбијем.

Морамо признати, да нас је млади песник изненадио својом способношћу, да се удуби у познавање женских карактера и да тајне женских нарави у чудноватим њиовим сркоковима прислушкује и да њиове страсти споји са грацијом.

После овог жалосног састанка Урош оде у лов сломљеним срцем. Сцена у лову пуна је радње и ефекта и разбила би колебање и најстрожијег критичара о драмском дару младог песника.

Вукашин није у свом подузећу усамљен. За њега се боре његова браћа и Алтоман „у кога је већи сотона, него у срцу што борави његовом". чародијеј, па и сами разуздани природни елементи боре се за њ.

Хајд урлај, урлај бесна ветрино,
Вукашин ти се сада радује
Ти ћеш ми судби точак кренути.

Цара Уроша повија међутим злокоб, и по овој страовитој непогоди чини још једно непромишљено дело: тера од себе Боривоја. Али његово срце није створено за таке ударе и као нека паучинаста сенка, увлачи му се у душу досада према животу, и из његових уста излазе чудновато озбиљне речи:

Та свет је само пена беснила
Љутитог творца искаљени јед
За ту се земљу љубав не прима
Та жуч се ствара најчистији мед.

И уморен нагне се, да се напије воде из врела, и Вукашинов најемник Влатко изврши ужасно дело.

После овог крвавог дела, песник нас уводи у српски двор, по коме гамижају црне слике властелинских заверсника, који да би оборили

Из блата црвак што се подиже,
Да нам предачки заслужени сјај
У ситан пепео тако претвори

продају своје душе Султану. Турске уходе и сам везир смело се шетају по српској земљи, дивећи се дивоти српског поднебија османлијским севдалуком, како је само један Илијћ кадар изразити. А српско свештенство прекрилило све дворске одаје својим црним мантијама и преговара са Грцима савез против Вукашина. У овом хаосу једини је Вукашин свестан својих цељи гвозденом руком руши све препоне које му на пут стају, и оглашује Турцима рат. Српска повесница не памти веће победе над Турцима, па опет о ниједној, ма и најмањој победи не ћути тако упорно као о овој тиганској борби на Марици, де је 30.000 Турака мртвих пало! Ова очита неправда већ је сама по себи кадра да придобије за Вукашина све наше симпатије према истини и да нас с њим помири. Али песник није пропустио, да нас потресе до најдубљих удбина, износећи нам Вукашина, као нежна брата и као жртву неумитних фурија гриже савести. И тако под силним ударцима са свију страна пропада и он и умире од руке свог младића, који је у њему некад гледао: један део Душанове мудрости, коју та охола и горда властела по рођењу никад ни имала није."

Карактер Вукашинов истина да је још на прагу апстрактних зликоваца, али слетственост његове материјалне философије има ипак јаког ослонца и поглавито дубоки душевни интерес. Тако исто и сви остали карактери у Вукашину морају се још мерити мерилом младићске апстракције, али за то ипак они имају драмског ослонца и извесно унутарње тежиште. А од таког почетника можемо се још свему надати.

Г. Јовановић, који је увек српским народним комадима у опште, а наших младих драмских песника на посе поклањао своје нарочите симпатије, подигао је и „Вукашина" у ред првих вештачких комада нашег репертоара Гђа Јовановићка пак као царица мати, није у својој струци у игри отмених дама. Угричић и Стојковић, као дилетанти били су врло симпатични.

Халим Ђ. Давичо

БИБЛИОГРАФИЈА.

Врчевића вит. Вука. Низ српских приповједака — — већином о народном суђењу по Боки. Црној Гори и Херцеговини. Панчево, 1881. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. 8-на; стр. III., 139., 1. л.

СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ!...

И сумрак се поче хватати а лађе још нема. Свет, који ју је чекао, поче се разилазити. Оде и дечко с тврдим земичкама и капетаница с бајатим лицем. Одоше и оба практиканта, с Марком столаром, свадивши се најпре с гостионичаром, што им је точио још прошле среде отворено пиво. Пођоше и кочијаши нудећи се да по два гроша возе у варош; али већина „ради апетита" или „опружања ногу" оде пешице, заметнувши прут на раме, а палац од леве руке за шпаг од пршњака. Ни жена Маринка магазаџије не хтеде сести у кола, већ пође са својим маленим друштвом пешице, окрећући час-по леђа онима с којима је говорила; и то не из непристојности, већ просто због тепелука, који тако безазлено блисташе, као да је Зајичар процватио а кроз Књажевац протекла река од млека.

Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места, где га је нестало, пружаху се у небо дугачке, светле, беличасте зраке, као да је отуд са запада помолио неко грдну шаку, са раширеним и на горе окренутим прстома — управо онако, како то праве добри и рђави молери. Сава, која је била тако опала, да је се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак, црвенкаст рефлекс од облачака поврх ње.

За мало још и свет се са свим разиђе. Осим слугу и чиновника паробродских, на обали стојаху још само два човека — један у фесу и чакширама, други у мун-

дпру и мамузама. Онај у фесу — Благоје казанџија — цео дан нестрпљиво ходаше; сваки час запиткиваше кога по што год; обрташе се непрестано, као да га цела снага сврби, па не зна одакле да се почне чешати; улазаше у станичну гостионицу, и чисто као да ће одоцнити усплахирено истрчаваше по ново на поље, упирући поглед далеко преко мирне Саве. Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама, налик на оне облачке у ћилибару, са седим золуфима и брковима, стајаше некако у контрасту с маленим, плавим, ведрим очима, које живо, па ипак с поуздањем скакаше с једног предмета на други. Чибук је непрестано држао у зубима, палећи лулу истресеним кокицама. Сваки час је запиткивао и момке и агента: што то да нема лађе? да ли има кака депеша? је ли вода тако мала? вуче ли каку теретницу? итд — на што му и момци и агенат, са урођеним господством страних држављана, врло у кратко и осорно одговараше.

Капетан пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једном месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни, с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудише око тога места, као оно са свим издубљена главчина око оједене осовине. На његовом лицу не беше онога херојичнога изгледа, који се кад што виђа и на пенсионованим потпуковницима, па ипак оно те опомиње на омарину, иза које се диже олуј, одлећу ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране постриженн бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округао обријан подбрадак и чисти, масно-жути али не мршави образи, мала уста, с поверљивим контурама, велике руке, аљкава униформа, а као снег бела кошуља, и као млеко чиста сабља — све то издаваше човека господина и гејака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити острицу, а опет те ни мало не би из-

пенадило кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом или чак забо виљушку у локумиће.

Он дакле стајаше, а казанџија се непрестано вртијаше. На послетку кад мрак стиже пре лађе, и не могадијаше се више видети ни златан перваз на агентовој капи, и њих се двојица покуњени вратише у механу.

— Нема је па нема, рече казанџија љутито, као човек коме не иде карта.

— Нема је, рече и официр, али мирно, као периодичан чиновник, који зна да после пет година мора доћи класа.

— Што ли, Боже? рече опет казанџија. Ваљда... та да.... овде и нема Турака.... а лађа се ваљда и не може бобандирати.

Капетан ћути

— А кога ви чекате? упита опет Благоје.

— Жену!

— А ја сина! Рањен је.

Он се мало стресе, брзо стаде истресати скоро пуну лулу, и поново је напунивши и палећи настави преко чибука:

— Али лако, са свим лако! Писао ми је његов друг Јоле. Овде и овде! Он руком показа са свим неодређено најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге. — Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице да се поправи, па после у име Бога опет!... И треба... Треба гонити пексијана!... Само нека нам је Бог у помоћи!..

— А шта вам је син? рече капетан, почињући учествовати у историји казанџијиној.

— Мој син? казанџија! Ех, да видите како тај ради. У њега је рука видите овде дебља него у мене нога овде. Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао — шта ће ми? — само сам алат оставио. Али

док је његових руку и алата биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо.

— Знам, знам, рече капетан, али шта је он у војсци?

— У војсци? Пешак! Јест, пешак? Ја увек кажем: ти, брате, ти би требало да си тобџија, Ти би лепо могао повући топ. После оно кад груне — милина човеку чути! Али он хоће у пешаке. Каже: ово вреди — ако ћеш на пушкомет, ако ћеш за гушу. Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари ту трава не ниче.

— А где је рањен?

— Бога ми не знам. Не знам — бадава! Писао ми је истина његов друг Јоле, али ја сам заборавио. Смешна имена тамо. Ево писма! У две борбе — у две . . . .

Он извади са свим масно и изгужвано писмо из ћурчета, и предаде га капетану, који га понесе у руци да га прочита спрам свеће у механи.

Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упљуваним сахатом. На вратима, која воде у авлију, стоји написано облигатно «срећна нова година» и т. д. и испод тога „Илија! Сремчевић 14 гро: од=раки:» На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробацујући зраке кроз већ са свим црно стакло. На сред среде стајаше једна дрвена столица, са сламњим седиштем, и сломљеном и тако живописно испруженом ногом, као да хоће да се фотографише.

Капетан седе на дугачку клупу крај прозора, и поче читати врло замрљано писмо. Благоје склони најпре ону столицу, псујући «што ће ово чудо овде", седе после према капетану, загрну рукав од ћурчета и погледа по столу, хтевши се налактити. Али се од један пут трже, видећи по столу грдну, црвенкасту, масну мрљу.

— Еј. ти, море! Е ово је баш преко јего! Гледај ти молим те: мало не покварих копоран! Чујеш ти, бре, оди овамо! Обриши ово!

Од некуд из мрачног угла довуче се једно прљаво створење.

— А што је ово овако масно? Је ли, магарче?

— Па механа је, газда Благоје, рече прљаво створење, с толико непобитног разлога, да се Благоје са свим разгоропади:

— Е гле ти њега! Мећер си ти неки мудрац! Па ваљда не седе свиње у механи?

Читалац ће се врло огрешити ако помисли, да је Благоје какав чангризало — боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења, па тражи само себи занимања. Пристао би он сада и да се бије, и да га бију — само да му прође време. Није он иначе био баш ни врло разговоран човек, и вечерашње његово управо нападање на свакога кога сретне, беше само очајнички покушај да разагна чаму. Због тога он опет јуриши на капетана:

— Јесте ли видели онога с ногом?

— Кога с ногом?

— Та онога без ноге?

— Кога без ноге?

— Та онога са штаком?

— Кога са штаком?

— Са штаком! Онога што су му доктори одсекли ногу?

— А што су му одсекли?

— Па кажу, хтео је да умре од ране, што је добио на Јавору, па му онда одсекли ногу, па сад иде без ноге . . . . Зар ви не знате онога с ногом?

— Не знам, рече капетан, нисам га видео.

— Па све проси пред црквом!

— Хм!

— Ух, боже! Благоје се стресе. Оваков бадрљак само! Боље би му било сто пута да је умрьо! А он ниушта — жив! Па још пуши! Ништа му, каже, не шкоди!

— Па да богме!

— Само то ми се не допада што проси.

— Па мора да једе!

— Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: нâ ти, брате! Хвала теби који си за нас проливао крв и таке ствари . . . . . Човек је у неку руку — то се види — како да кажем? . . . изгубио ногу, иде на штаци! Сад њему треба да једе, да пије. Хоће богме и лулу дувана . . . Човек је. . . .

Капетан се осети позван да објасни казанџији положај инвалида:

— То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али за то он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај, који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне, јер је се одужио својој мајци, својој земљи. Свак је дужан својој земљи, земља није никоме ништа . . . .

— Е! знам и ја те ваше философије! Знам ја ако ћеш и „земља јеси у земљу отидеши" ! Али дај ти, брате, што год у жива уста! Видите: то је чисто, како да кажем? . . . . То је страшно погледати? Довде одсечено — а човек хоће хлеба! Па сад зар да проси? Мора! — Не може да оре, не може да копа! Па још може бити по неки пут слабо што и напроси. Бре, да је мени власт, ја бих знао шта бих радио! Ја бих лепо из куће у кућу. Уђем унутра — седи газда и једе питу од ораха. — А, ти једеш пите? „Једем!" — А је ли крв јефтинија од пите? А камо ономе онде с ногом? «А шта ме се он тиче?" — Ха, не тиче те се, је ли? Дај овамо докторе! Један, два, пет — колико их треба! Деде, сеци! Сеците му ногу овде! Јок, јок, не питам ја треба ли или не треба — сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! Ха, синко!

Капетан виде да се с Благојем не да објашњавати у вишим регијонима. Он се спусти ниже:

— Тако је, тако је! Али ће они и добити сви пристојно издржање из државне касе, кад се сврши рат. Немајте ви бриге!

— То, то, мој господине! Само ако је то за цело и онолико, колико треба; да не стоје опет пред црквом и да не просјаче по вашарима. Зар кад би неко због мене изгубио само мали прст, па ја? . . . А овамо држава . . . . Слушајте! . . . . . Звижди!

— Не звижди! рече капетан.

— Та звижди, бог с вама!

Благоје истрчи на врат на нос на поље. Мало после врати се покуњен:

— Мора бити да је неко вабио вашке. А има и угурсуза па дувају и у кључ. Ту пре, кад је оно Срета ишао у Београд, а онај обешењак Мићин сакрио се за дирек па пишти у кључ. Сви поскакаше, и сам начелник скочи! После се само вратише — и начелник се врати. Псују онога ко је свирао — и начелник псује, а не зна ко је! . . . Ја . . . . . О, брате, ја не знам што је се то тако задоцнила? Да ли је то још кад год било? Је ли ти? Еј, момче! Оди овамо!

Оно прљаво створење помоли се опет.

— Је ли се лађа још кад год овако здраво задоцнила?

— Не знам, рече створење.

— Не знаш? Сметењаче! Па шта ти онда знаш? Шта имаш за пиће?

— Свашта! рече створење глупо се смешећи.

— Пијете ли ви ракију? рече Благоје окренув се капетану.

— Не!

— И ја слабо . . . , Ама шта да се ради сад? Чекајде! . . . Је ли то звижди?

Ућута и слуша.

— Аја . . . Донеси ракије. Не може више ни да се пуши. Већ ми срце поцрни од дувана! Пи́! Та ово некака шома́! Парна! пи̂ пи̂!

Пошто истресе полић као да му очи мало оживеше, и цео изглед доби мирне одсудности.

— Ала ми је и то лађа! Саћним она иде брже од кола! Да је човек сео на какву му драго мрцину — где би био до сада! Пиха! Шта велите на добром коњу?

Сви коњички официри воле да говоре о коњима, па ма то било и с калуђерицама. И нашем капетану чисто сенуше очи. Он је извесно мислио на каквог араплију кад рече:

— За осам сахата!

— За осам, бога ми, рече Благоје, коме је ова пристрасност ишла у рачун. А ово је већ које доба! Да сам ја само знао! . . . Него не бих га опет смео товарити на кола. Истина, његов друг Јоле каже, лако́ је рањен — са свим лако; али опет, знате, рана је! А ја бих њега на кола! Ех, кака је била у мог мајстора кобила! . . . . . Еј, ти слепи мишу! Донеси још ракије! . . . . . Кобила као срна! Па само овако савије главу.

Он изави руку тако здраво, како би од прилике изгледао коњ са сломљеним вратом.

— Ама зар ти немаш боље ракије? Еј ти, пупавче! Кажи газди Давиду да ја иштем ракије. „Добре!“ кажи; кажи: „газда-Благоје!“ . . . , Овако савије главу! Ама ту требају руке! Да пукну вукући. Она кад стане трчати, па све овако — он тури главу међ ноге — а ја држи, држи! Па на последку кад ништа не помаже, а ја у стог, или у тарабу, у зид, где стигнем! Ништа она под пагим богом не види, само кад једап пут ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим: оде до ђавола и она и ја, и кола и све! А оно ништа! Па после још иде мирно као буба! Али нико други није умео с њом као ја. Калфа Видак пошао један пут по

бакар на Саву, а она само овако — он опет тури главу међ ноге и испружи браду, као да му је ђем у устима Видак испусти узде па легне у кола, а она све преко чагрђа, па по јендецима, па трчи, па трчи, па трчи..... Звони! Је л' те да звони? Да платим!

Он опет истрча на поље, али кад се врати на његовом лицу беше нестало нестрпљења, и глупа веселост леваше из очију, на које, по изразу мојих земљака, већ почињаше цурити ракија.

— Какав је то коњ — управо кобила! Мајстор метнуо један пут један сандук — овако оволики — не знам шта је хтео? А она: ђем на зуб, па овако! Па како је летела онако у авлију. А кола закаче; па стражњи точкови остану пред капијом, а мајстор у капији, а сандук њега по глави, а предњи точкови код ора, а кобила пред кућу, а ми да умремо од . . . . од . . . . . ама шта су ти одвугле ове жигице . . . . . Дај једну жишку!

Капетан га више не слушаше Његове мисли беху далеко — чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере, чекајући да се ослободи бремена. Али тада су тамо били и Черкези. Ужасне комбинације севаше капетану кроз главу. Сва варварства, која су починили ови љубимци Јевропе, сликаху се живим бојама у његовим мислима. А поврх свега стојаше десператна неизвесност; јер од како је пошао у рат, само је два писма од жене добио. У оба му писаше да ће доћи чим се породи и дигне, али од последњег писма беше прошло већ пет недеља, а Турци дошли на Трєсибабу, а Черкези руше његову кућу и пале му постељу на којој му можда жена лежи. Па ипак је он ишчекиваше. Има у човека једна жица, лажљива као случај, па ипак је зову „предосећањем». Когод игра на лутрији, тај при сваком вучењу има предосећање да ће добити, и никад се не чуди по свршеном вучењу како га је преварило то предосећање. А udари ли само једном и на њега слепа срећа, он цео

свет уверава да је знао да ће добити, јер му се све баш тако чинило и никако друкчије И капетан Танасије већ трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу с тешком муком измољавајући допуштење од команданта, јер му се све чињаше да га данас неће преварити слутња. Али ево баш у овај пар учини му се да ни сама лађа неће више доћи. Он постаде нестрпељив, као и Благоје. Преврташе мисли, да проспје из њих оно што је тако црно. Оде у Књажевац где је се родио; уђе у своју кућу, седе под орах, који је посађен онда кад је се капетан родио, а који сада на својој периферији носи сухе гране. Ту сахрани оца и мајку, ту преко пута замилова девојку, ту уз кућу однесе куму лимун и позив на прстен. О! како му ту беше драго све: и стари орахов орман, и зарфови отети од неког турског паше још у првом нашем устанку, и скрхани погари за кацом у подруму, и икона св. Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фистан у сарачани, у којем је се његова мајка венчала, и опет, опет, и поврх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац.... и ... не, не може бити! Та ако су и Турци нису зверови.

Он се протрља по челу хтевши разагнати ове мисли.

— Мајстор је и Бог зна како рад био да се ождреби, настављаше Благоје, гледајући непрестано у место, на коме је капетан још при почетку седео. — Да богме! Јер то је хала, није коњ! Е, али тако....

Капетан га тако мирно слушаше, као ону шеталицу на сахату. Ни она ни Благоје ни мало му не сметаше да даље настави своје мисли.

Опет је на старом месту Опет пламте куће, и по улицама леже нагрђене лешине....

Тек око по ноћи он се извали на клупу крај прозора бацивши најпре још један поглед на лампу која све слабије светљаше и све грђе смрдијаше, и на Бла-

гоја, који хркаше, туривши главу међу ноге, и пруживши обе руке напред, као да држи уздице.

Залуд се капетан мучио да сведе очи — сан његов беху окупили Черкези! Тек у саму зору као да мало придрема, али тад се зачу кроз мртву ноћ равномерно лупање точкова, и узвикивање оних, што мере воду с предњег краја лађе, па онда пиштаљка стаде будити успавану послугу на станичној лађи. Капетан скочи; сабља му се отиште и са звекетом лупи о земљу. И Благоје се трже:

— Нећеш, бре! рече он, и као да поново повуче уздице и поново заспа.

Капетан истрча на поље у свеже јутро. Једва је дисао. Неисказан страх владаше њиме. Он у трк дотрча до станичне лађе. Докопа бачен алат с лађе која долазаше, и стаде је вући себи. И таман да заметне уже на казук, а у гомили света опази једну жену, која издиже више главе дете у повоју. Капетан баци уже момцима, који се чудише његовом послу, занесе се и мало што не паде у воду. И кад му жена у оној тишми и гурању паде на прси и предаде му сина, прво сузе па онда пољупци почеше падати на пуначко детенце, које се ни мало не срђаше на свога досад невиђеног оца.

И жена је плакала — то се већ зна! и друга једна постарија жена иза ње — и без тога не иде! и најзад и детенце ототањи.

Они брзо пређоше преко моста и склонише се у страну, правећи места другим путницима, који се гураше заједно са својим пртљазима, јер још не беше ниједног кочијаша ни носача.

Капетан хтеде много што шта питати жену, али никако да отпочне. На последку му се одреши језик:

— Међер ти си жива!

Он је ухвати и стеже за мишицу, као хтевши се уверити.

— И овај мали! Ти, ти, војниче! А шта ти ја које шта нисам мислио! Боже, боже!

Он обриса лице рукавом, и држећи дете настави:

— Знао сам, за цело сам знао да ћеш доћи. Тако сам баш у длаку рачунао. А нана?

Тек у тај пар он угледа ону стару жену и потрча јој руци.

— Хвала богу само кад сте сви живи и здрави! кад је све добро!

Стара жена бризну у плач:

— Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта.

Капетана као да нека ледена рука шчепа за срце, али та рука тако исто нагло попусти, јер он у исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек у простом војничком оделу, а без десне ноге и леве руке.

— Ћути! рече капетан с ужасом на лицу. Брзо предаде дете жени, па притрча богаљу. Подхвати га руком испод мишке, и поможе му да закорачи једну греду, која се била испречила на мосту.

— Да ниси ти, војниче, газда Благојев син?

— Јесам, господин-капетане! рече војник, састављајући ногу и штаку, и дотакнувши се по војнички капе. Али га штака издаде, и он се придржа за једну госпу с кучетом и зембилом, која вриснү и одскочи у страну.

— Ту ти је отац! Чекај да му кажем!

Како беше тек зора, и путници неодлучно стајаху на обали, то и нехотице сви обратише пажњу овој сцени,

Капетан отрча напред у механу да пробуди Благоја. Свет се расклони у два реда, пуштајући напред инвалида, красног, једрог момка с мушким лицем и жалостивним осмејком око усана. Све беше у њега: и снага, и здравље, и лепота; и опет — ничега не беше! Све личаше на разлупану, сљупоцену, порцеланску вазу.

Он пође полако напред. За њим пристаде капетаница с мајком и дететом, па онда остали свет, сви ћутећки и као у неком свечаном спроводу.

У тај пар гологлав Благоје истрча из механе.

Капетан поскочи и дохвати га за руку:

— Стани! Он је тешко рањен! Здраво тешко!

— Каки тешко? Ко то каже? . . . Ево, ево писма! . . . . његов друг Јоле . . . .

Зверајући на све стране он протрча поред инвалида, и заустави се на крају публике.

— Па где је?

— Тато! викну војник милостивно, окрећући се на једној нози и подупирући се штаком. Тато! Та ево ме!

Благоје се као муња брзо окрете. Стаде пред сина. Гледа га, гледа — па онда тресну о земљу.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише. Попрскаше га водом. Дама с кучетом и зембилом тури му некаке капљице под нос. Брзо га повратише и дигоше на ноге. Он се прво обриса од воде, којом су га поливали, па онда загрли сина, али тако нагло, као да је се бојао, да ће му побећи.

Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше правце у очи, не смејући никако спустити очију доле, где је некад нога била.

— Хвала богу само кад си ти жив! Све ће опет добро бити. Ово — он руком напипа штаку — ово ће народ позлатити! Је ли тако, браћо!

Сви прискочише одобравајући.

— Ево ја, рече капетан, ја први дајем — он стаде претурати шпагове, али нађе само неколико крајцара — ја ево дајем сахат и ланац. Нâ!

— Хвала, господин-капетане! рече војник исто онако поздрављајући капетана, Држи, тата! Ја немам друге руке.

— Ево и ја ти дајем моју ћилибарску лулу. Вреди два дуката, рече Стево практикант.

— Хвала, браћо! Држи тата!

— Ево ти па да купиш дувана! рече Маринко магазаџија, и пружи му неколико дуката.

Војник с муком придржавајући штаку скиде капу и подметну је магазаџији да тури у њу новце.

— Хвала, браћо! Држи тата!

Благоје узе капу у обе руке, метну у њу сахат, лулу и дукате.

Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше наше браће Руса, са оном, како они веле, «широком натуром". Они немилице даваше.

Војник се захваљиваше непрестано са „хвала браћо!" „хвала браћо!» али му глас постајаше све више и више загушљив. Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он, као да сад први пут осети са свом снагом непоколебљивог уверења, да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша.

— Гле, гле ти њега! рече Благоје. Због таке ситнице па плаче! Па шта ми је то? једна нога! Еј, хеј! Све ће то опет . . . . он у мало не рече „нарасти", али се устави: Све ће то опет . . . . Ама је ли ти ја кажем, да ће то све народ позлатити!

Па онда у једаред и сам бризну у плач:

— А што ће ми све ово?

Он баци преда се на земљу капу с поклонима, и као луд погледа у небо, као да одозго чека одговора.

— Хајдемо те одавде! рече капетаница. Овде је несрећа, а ми . . . . Она погледа у обе ноге своме мужу, и у пуне обрашчиће свога детета . . . . ми смо, хвала богу, срећни и пресрећни!

Тада су одвели Благоја и сина с поклонима на каруцама у варош. Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету огугла. Све избледи — и одушевљење, и љубав, и дужност, и сажаљење: и не можеш га више познати, као ни Топузовог вранца, који је некад добијао сваку трку, а сад окреће сухачу.

— —

Капетан је опет озидао кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је истина, као што се то каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове.

Благоје је још донекле говорио „све ће то народ позлатити!“ после је окренуо на: „све ће то теби бог платити!“ На послетку се пропије и ту скоро умре. А његов син прима *издржање* из инвалидског фонда и — прсси!

Можете му ако ћете уделити.

Ово је мој прилог!

Л. К. Лаз.

ДВЕ СОНЕТЕ.

Ружо, не вени ми!

Лепа ружо, не вени, не вени!
Не обарај тако лепи цвет.
Ах, не тужи, што је опак свет.
Подигни се сунцу се окрени

Ти си тужна, јер славуја нема,
Да ти милом песмом гони сет,
Да на теби заустави лет,
Да се зору дочекати спрема.

Лепа Ружо, зар су прошли дани
Премалећни мирисању твоме?
Још се само успомене ломе?

Мириси се зраком разиграни
Изгубили! ..... нема, сад их нема,
Песме нема, цвету смрт се спрема.

Потавнела звезда

И ти гаснеш, моја звездо мила! —
Гле, та зрака моје среће беше
Ветрови је хладни сад однеше,
За навек се мени изгубила.

Лепа звездо, што си ми се скрила?
Облаци те силом зар отеше?
„Ти си тужна? — Невоља ти беше?
Због јада си зрачак угасила? —

Прође срећа, судба је покоси!
Плачи звездо, левај сузе своје
На мирисне некад перивоје.

Нек ти *суза* сада цвет ороси,
Цвет од јада, што изниче тамо,
Где је ружа мирисала само.

Н. В. Ђорић.

ГОСПОЂА ЈЕЛА БАЛШИЋКА
ћи кнеза Лазара

историјска скица *

од

Чед. Мијатовића

I

„Војводо. Бог ти је дал јеси разуман Господин, да колико ми находимо у књигах ***јер од потопа свјета није се толико свјет смел и вртјел колико саде,*** *а у њем је мало становито“.* [1]

Овако је у Августу године 1404 писао Дубровчанин један са славним именом, Никола Гундулић, великоме војводи Сандаљу, господару једнога дела Захумља, данашње Херцеговине. И заиста тешко је са мање речи, краће, а у једно силније и потпуније описати онај хаос у политичним и друштвеним односајима, могу рећи хаос у идејама које тек излазе из мрака на светлост те се крећу као у неком засењеном заносу, хаос које се прве године петнаестога века у Европи затекле. Где год је било супротних интереса, великих или ситних, свуда су они ступили у живу борбу. Свуда се осећало да ствари не могу да остану како су. И црква и држава и народи осећаху да требају реформе. У једно осећаху и немоћ своју и незнање своје. У политичном погледу турска је царевина била катастрофом код Ангоре (20 Јуна 1402)

* Ово је наставак мојих студија о Балшићима, које су штампане у Гласнику српског ученог друштва књ. XLIX, 125—264.

1. Вид. Српски спомен. Дубров. архива, I, 57.

потресена до самога темеља свога; Босна је имала заплет с Дубровником и стојала пред сукобом с Угарском; Млетци и Генова били су у односајима сасвим зетегнутим, тако да је изгледало да је рат између њих неизбежан; и међу Угарском и Млетцима односаји нису били добри, и те су се две државе погледале с тешким подозревањем и са суревновањем које се није покривало; у нашој Србији водила се ружна борба између синова кнеза Лазара и синова Вука Бранковића.

И у томе времену опште забуне и несигурности, када је се свет по речима Гундулића помео и вртео колико никад од потопа, предузела је женска једна рука да из Балшићевог двора у Улцину Зетом управља.

Од све деце које је Ђурађ Страшимировић Балшић, Господар од Зете, с Јеленом ћерју кнеза Лазара изродио, при смрти његовој (у Јулу 1404) нашао се жив син му Балша. Сва је прилика да он тада још није био пунолетан. А и да је био пунолетан ништа нема необичнога у факту томе, што се он поред своје матере на влади појављује. Мора бити да има неки дубљи смисао и неки шири основ што се у последње време нашег државног живота у средњем веку тако често појављују жене на престолима. По смрти Лазаревој државом влада не најстарији му син Стефан, већ жена му кнегиња Милица са синовима; по смрти Вука Бранковића земљом његовом не влада му најстарији син Гргур, већ жена му Госпођа Мара Вуковица; деспот Ђурађ Бранковић као да је наредио био да по смрти његовој Србијом управља не деспот Лазар, већ Госпођа Јерина заједно са синовима.

Није дакле необично што по смрти Ђурђа Страшимировића Балшића излази да Зетом управља Госпођа Јела са сином Балшом Ђурђевићем Балшићем. Али све да је то и био необичан појав, он би се дао разумети

већ самим тим, што Госпођа Јела није била обична жена, нити је то била обична кнегиња.

Пре него што би читаоцима испричао радњу кнегиње Јелене, волео бих да их могу упознати са женом Јеленом.

Рођена од фамилије на гласу са лепоте, Јелена је и сама била лепа жена. О личности кнеза Лазара и о лепоти кнегиње Милице родитеља њезиних, писао сам на другом месту. Њезин рођени брат деспот Стефан високи, блистао је својом мушком лепотом, и његов животописац Константин филозоф, пун је поетског усхићења кад говори о утиску који је појава Стефанова на стране витезове чинила. Један Балшић, по традицијама своје фамилије, тешко да би је узео за жену, да уз политички значај своје куће Јелена није имала и своје личне дражи. Ако се од синовца може судити бар у неколико о склоностима и особинама крви фамилијарне, онда је стриц Херцега Стефана Косаче, велики војвода Сандаљ имао око за лепоту и кад је дао руку своју удовој Јелени, он ју је дао истина кнегињи једној без земље и без богатства, али не и жени без духа и без лепоте. На послетку и унука Јеленина, која је носила име своје старе мајке, била је од велике лепоте, тако велике да је како предања причају заслепила херцега Стефана, те је њу — заручницу сина свога — привенчао за сама себе!

Кад је Ђурађ Страшимировић Балшић умро, и кад је Јелена предузела да влада Зетом, тешко да јој је било много више од 36 година. Пре мање него више. Око г. 1420—1425. још се помишља на могућност, да Сандаљу роди синове и кћери. У њезиноме тестаменту од г. 1443, говори бистар дух жене, која не може бити да је одвећ стара. Кад јој је отац славно на Косову погинуо, она је била у најлепшем цвету младости и лепоте, цвет и пупољак у једно, мати, која притиште малено дете своје на груди и опет девојка с девојачком, росном

свежости. Смрт њезина оца, катастрофа косовска могли су дати само нов један елеменат за симпатичну појаву Јеленину, као што дубока а тиха туга многу лепоту још лепшом чини.

Катастрофа косовска заиста је учинила дубок и сталан утисак на Јелену. Могу рећи, да она никад не излази на позорницу историјску а да на грудима својим не носи једну цветну гранчицу са Косова. У најбољим данима политичког значаја и светске славе своје, она налази да је највећа слава њезина, шта је «*кћи светопочившега кнеза Лазара*". У свима својим писмима, политичким и приватним, било да их пише као Балшиница или као Сандаљевица, никада она не изоставља да о себи каже да је кћи кнеза Лазара. Тим се истим речима почиње и последњи њезин писмени акат, њезин тестаменат. У часу страховите свечаности, кад последњи пут о земаљским стварима говори пред људима, али и као већ у присуству и пред лицем Бога, Јелена и кад заборавља да је била кнегиња од Зете и велика војвоткиња од Захумља, не заборавља да је кћи цара косовскога. «Ва име отца и сина и светаго духа у светој Тројици Амин. Ми, Госпођа Јелена, дашти светопочившаго господина кнеза Лазара, да је ва свидење всакому кому се подоба, чињу рјеч за живота у мојеј добреј свјести у моћи ако би ми се прикључила самрт".

Међу трибутима слави Лазаревој, — не од народа, већ од појединих лица поднашаних, — једва да има лепши и нежнији, него шта је овај до самога гроба непрекидани доказ, како се кћи његова њиме поноси. Знам за сад само за још један, који ако није нежнији није мање нежан. Кнегиња Милица молећи се Богу за своју децу, моли се да их благослови да њему, Богу своме, служе онако, како му је отац њихов служио. „Умилосрди се о моих грјесјех, укрјепи моје ишчедије в благовјери и благоданствију, *да в благочастии послужет*

Тебје Богу својему, јакоже Господин и родитељ их светопочивши кнез". Никада жена није дала дивније сведочанство узвишеном и племенитом карактеру мужа свог. Никада се није на простији начин и са мање речи исказала већа и топлија љубав и дубље поштовање, могу рећи одушевљење жене једне за мужа свога. Никада се мати није простије и лепше Богу за децу своју молила. Муж је њезин за њу узор међу добрим и племенитим људима под небом; с безазленом вером једног детета она то казује Богу своме, и све што од њега тражи то је — да јој и деца буду какав им је и отац био!

Пламен од пламена овакве душе била је Јелена Балшићка.

Као и мати јој, Јелена је била од великог политичког талента. Рођена да узме учешћа у јавним пословима народним. О њезином политичком дару, о енергији и дрскости духа њезиног, даће довољно доказа нацрт политичких догађаја од год. 1405. до 1409., које ћемо изложити.

Православној цркви била је истинито и дубоко одана. Вера њезина била је топла и безазлена. Безазлена и простотрдачна и шта се тиче чудотворне силе светих моштију, од којих као да је неке свагда са собом носила. „Мошти свете што су при мни" помиње она у своме тестаменту завештавајући их Владиславу сину херцега Стефана.[1] Неколике цркве подигла је о своме трошку. На острву скадарскога језера који се зове Бенка (између острва Морачника и Старчева) има црква над вратима које стоји и данас овај натпис: „Изволенијем отца и поспјешенијем сина и духа светаго посвјештенијем сазда се храм си прјесветије Богородице с трудом и откупом благочастивој Госпођи Јеле даштери светопочившаго

1 Срп. Спомен. Дубров. Арх. II., 121. — Јастребов, Податци за историју цркве у Ст. Србији, Гласн. LXIV.

кнеза Лазара а подружје господина Ђурђа Страцимировића ва љето ѕцмн. mcccciiii[1].

По народноме предању она је сазидала и цркву св. Николи у Врањи близу Хумског блата у Зети; тако и цркву св. Николи у селу Гостиљу[2].

Из самог тестамента њезиног знамо да је у Горичанима у Херцеговини сазидала цркву Богородици, у којој је себи гроб спремила, и да ју је снабдела и новчаним капиталом, њивама и виноградима, још и маслиницима и солилима које је у Бару купила. А и цркву св Ђурђа у истоме месту (Горичанима) поглавито је о своме трошку покрити дала.

И као хришћанка и као огранак од куће која је својим милосрђем тако чувена била, Јелена је била срца милостива. У тестаменту видимо је где оставља новаца да се сиротињи милостиња дели, и то не само тамо где јој се смрт деси, него и тамо где јој сестра Деспина живи. И не само да је оставила новчане поклоне својим дворским духовницима (јерусалимском старцу Никандру, калуђеру Јовану и попу Теодосију), и властелима и властелинкама што јој двор чињаху (Вукосав Тамарић, Добрко Мрњић, Госпођа Ружа и Госпођа Каталена), него, не заборављајући никога, додаје: „*и које се згоде на самрти мојој девојке да им се да пркија колико се може зговором како да се удоме, а остала чељад да се помилује здоговором колико се узможе*".

У разним писмима Јелениним, — нарочито у њеној коренспонденцији с дубровачким кнезом, — имамо прилично података по којима би се могло нацртати како је Госпођа Јела изгледала у свечаним приликама.

Господској је ношњи у њезино доба долазио тон из Млетака. Тамо су почетком петнаестога века велике го-

1. Словенски написана година погрешно каже 6948 т. ј. 1440 од рођ. Хр., место г. 1434 како је латински добро стављено. —

2. Срп. спом. Дубр. арх. II, 122. —

споће носиле хаљине од свиле златном и сребрном жицом испретkане. Такву је хаљину Госпоћа Јелена утезала око паса некад *„појасом бисерним на хаздеју црвену"*, а некад *„пасем сребрним позлаћеним на тканицу плаветну"* који је тежак био *„девет литар и седам унач"*. И један и други спомиње она у једноме свом писму од год. 1441 [1].

Као горњу хаљину она носи *„кунтуш златом фигуран од црвенога аксанита а постаљен хељдами"*, другим речима: као неки капут који се припија уз струк, с рукавима који од рамена слободно висе као крила, све то од црвенога атлаза покривеног фигурама златном жицом извезеним, и постављеног скупоценим хермелином.

Поред ње је *„плашт црљенога аксамита с бисеринми партами такође постаљен хељдами"*.

На глави јој је *„оглавје с камењем и са бисером"* о коме на једном другом месту из ближе каже да је *„вјенац великога бисера с каменици шеснаест, положен по хаздеју"* [2].

У ушницама су јој *„велики оботци начинена бисером са четири сафина и четири баласи"*.

На прстима има по више прстенова, од којих нам нарочито у очи пада један *„прстен с очцем змајевим"* што мислим да ће бити опал, и још један други у коме *камен сафиљ* и *један билучжац*.

Једнога дана можда ћемо бити у стању да растумачимо шта овај опал — змајево око, и шта овај бисер, сафир и рубин (балас) што је у прстењу и у оботцима, без сумње и међу камењем бисернога венца Јеленина значе, кад се преведу у основе, у тон и карактер укуса Госпође Јелене. У избору накита огледа се избор једне жене; у укусу њезином одзракује њезина образованост,

1. Срп. спомен. Дубров. архива, II, 103. —

2. Јеленино писмо од 10 августа 1441 и тестамент њезин од 25 Нов. 1442 год. Срп. спом. Дубров. арх. II, 103, 121.

не ретко и по гдекоја црта карактера која се иначе ни у каквом другом огледалу не де лако ухватити. Према Јелениноме накиту од бисера, сафира, рубина и опала да ставимо само накит Јеленине сроднице по мужу, Госпође Русине Мркшињице, кћери Балше Балшића, у коме дијамант готово искључно превлађује. То су два укуса, то су две жене, два карактера, и више него то, можда две историје. Јеленин бисер, сафир, рубин и опал имали би много шта да причају. Оно је немо не за то што је камење већ што историја још не разуме све јероглифе, којима су се најнежнији и најтајнији покрети душе по кад-што исказивали.

Кад већ говоримо о драгоценостима онда да не заборавимо да Јелена међу својим драгоценим стварима помиње и *књиге*. Тестаментом својим наручила је унуци својој херцегињи Јелени, да их подели црквама у Горичанима, св. Ђурђу и св Богородици.

Све ове црте, по себи не свршене и не потпуне, не могу дати савршену и потпуну слику Јелене онакве каква је била. Све је ово тек бледа сенка оне господствене жене, — господствене и спољашњом својом појавом и срцем и духовитошћу својом, жене којој за чудо хармонички доликује мелодичан назив „la magnifica dona Helena“, како је сињорија млетачка често титулује.

Надам се да ће преглед политичких догађаја у којима је она тако знамениту улогу имала, просути више светлости, да се њезина права величина види —

(Наставиће се)

Под пенџери-те

Стојанко, мори Стојанко,
Стојанко бела врањанко!
Кога те мајка родила,
На што је оком водила?
Да ли на с'нце сјајно?
Или јабланче танано?
Бре гиди џан'м, Стојанко,
Стојанко, бела врањанко!

Ја с' ли те гледам кроз ма'але
У тија џанфес шалваре,
Где тихо минаш у дворе,
Како еленче кроз горе,
Незнајем ништо за себе,
Бре леле, леле момиче'
Момиче, зумбул девојче,
Погибо, душо, за тебе!

Кога ти видим две очи,
Две тамне очи, две ночи'
Каил сам много на тебе,
Ја с' да те водим за себе;
На куд ми мајка живује,
Да ми те она милује,
Да живиш како гидија,
Да гучеш како кумрија,
Бре гиди џан'м, Стојанко,
Стојанко бела врањанко!

Врање.

Драгутин Ј. Илић.

БЕЗДУШНИЦИ

Роман Лазе Комарчића

VII.

Историја једне каријере.

«Како дошло —
Онако и — прошло! . . .»

(Наставак.)

Миле не састави ни годину. Он умре, не, већ лепо пресвиште — као она дивља и жустра зверка, што се баш онде хвата у гвожђа, где је помислила да је најслађи залогај чека; ал' кад јој оштри зуби хладних гвожђа смрскају кости и живо месо раздру, она онда стане лудо да млата собом о црну земљу и хладно стење, док од тешка јада, бола и жестине лепо не пукне, као кестен на живој жеравици.

Његове последње речи беху:

„Сахраните ме код моје Стоје! . . .”

Јула Стамболика није му хтела ни ову последњу жељу да испуни.

Јови је тада било већ око 15 година.

Он за оцем, кажу, није ни једне сузе пустио. Разуме се по себи, да су му одма поставили „туторе”. За главног тутора поставише му чувеног Блашка „адвоката». Истина он није био прави адвокат, да боме — онда још није било одвоката, али је било послова адвокатских; а у овима се Блашко, како се прича, добро разумевао. Он је писао и тужбе и апелате и жалбе, и про-

шенија и уговоре; а што је знао да напише облигацију, причају, да му у том није било равна. Он је и Милу Ружићу писао све што му је требало. Може бити, да су га баш зато и поставили за тутора, што је знао све где је шта Миле имао да прима; а неки опет веле, да је покојни Миле још за живота говорио, да би он највомио, да над његовом масом буде Блашко тутор — што смо ми, разуме се, готови веровати, ако је, то јест, Миле Ружић, икад помишљао на бога и на свој самртни час. Међутим Блашко је имао сва својства „познатих" наших „тутора". — Прво и прво, он је био с' господом вазда у „дослуку"; а од кад је постао тутор масе покојног Мила — од онда се запазио с „пупиларним" судијом као с рођеним братом. Блашко је у извесним приликама имао обичај да рекне: „Кога треба молити — не треба га срдити... Добро јање — две мајке сиса.... Добро је кад-кад и ђаволу припалити кандило ... Покорну главу сабља не сече...."

У оно доба није био обичај да се води брига о умној нези пупиле. Онда се држало, да је претежнија маса од наследника. Да ли је тако и Блашко мислио, ми нешто не знамо. Он бар о томе није хтео никад да говори; а како је у самој ствари радио — то је опет он знао и — пупиларни судија. Колико је он желио да унапреди масу, види се бар отуд, што је поискао руку Јуле Стамболике — само да не би удова била на терету масе, имајући право удовичког уживања из мужевљеве посмртне заоставштине. Ове је „резоне" бар Блашко врло често наводио. — А свет је опет о свему овоме имао своје мишљење. Да боме — свет и мора о свачему да има своје мишљење. Он би црк'о да га ко нагна да ћути. Њему је ћефина да туђе ствари макар мало пропусти кроз своје решето, па ма се његовим работама и деца шорала. Он је од некуд знао на чисто, колико је остало пара по смрти Миловој; знао је и то, да се при

његовој смрти десила само Јула Стамболика и Блашко адвокат. Овај, како већ причају, у последње време није ни избивао из куће Милове. Свет је чак и то знао, колико је капитала покојни Миле оставио у облигацијама а колико онако. — Он је, на прилику, и о томе дао свој суд, да ли је по масу добро, што је за главног тутора постављен Блашко — па је и отуд изводио неке своје комбинације. Чудо је божије само, што му се једно измакло из вида. Њему никада ни на ум није могло пасти, да ће „адвокат" Блашко, онако вицкаст, препреден, Блашко — вечити младић, подмукла мудрица — доћи на ту мисао да копште руку Јуле Стамболике. Јес баш, ово је свет одиста изненадило. Њему је било у неку руку и криво — он се управо срдио, што се ово извршило без његове комбинације. Да боме, заиста — он је то требао да предвиди, па да и он коју о томе рекне. С тога се, ваљда, и испрео читав низ доцнијих нагађања. Нека су нагађања чак дотле ишла — као да Милова смрт није била обична смрт — што од бога долази. Тако једни би мислили: „Е сад је Стамболика нагазила;" а други: „није него већ опет Блашко." Трећи би обарали и прво и друго мишљење, па би рекли: „Та то се већ по себи зна, за што су се њих двоје узели. . . . Стамболика зна за Милове паре, за које нико не зна; а Блашко за Милову вересију, за коју само он зна. . . . А можда су се њих двоје узели, што само њих двоје нешто знају — што ни сам ђаво не зна. . . . Шта је свет са овим хтео рећи, то још ни до данас протумачено није. — — —

Јова је морао по решењу пупиларног судије, а сигурно на предлог Блашков. да иде у Београд у трговину; али се одма опазило, да Јово није рођен да буде трговац. За овим је дат да учи терзилук; но за Јову није био ни терзилук. Блашко га после дâ на ћурчилук, али Јови није ишао ни ћурчилук од руке. Најпосле самом

се Јови учини, да би дивно било да учи шећерџилук. Намишљено — учињено. Он се погоди код „ћир» Ставре шећерџије. И овај би занат Јово сигурно и изучио да није опет ударио на газду „ценабета”. То беше права цимрија. Момке је хранио градским тајином и сиром, што се већ није могао у дућану да прода. Нови газда Јовин водио је рачун од свакога зрнца шећерлемета, од сваког режњића «ратлокума” — а да се и не говори за кутије сардина, ајвара, швајцарски сир, лакерду, јегуљу, а нарочито је мотрио на качице марината, на што је пазио као на очњи вид.

У то некако доба дође у Београд чувени Кареов циркус са 130 коња и 40 лица — првих вештака и вештакиња. Јови је тада било око 18 година. Сад се у њему опет запали жеља да гледа циркус. Он ову жељу просто није могао да савлада. Пара није имао, а и да их је имао, не би му ништа помогло — ћир Ставра није дао ни једном момку ама ни да се мрдне из дућана и то чак до два три сата у вече, а већ се зна, да су представе у циркусу почињале чим се свеће попале. Јово се мучио и дан и ноћ — непрестано је размишљао, како би се довио, да се у вече измакне из дућана, па да оде у циркус. Њему тек трећег дана сину једна мисао. Он се није дуго промишљао. . . . Да му само није пала та мисао на памет, можда би Јово Ружић био и данас шећерџија; али, до душе, он онда не би био господин. Ето — једна мала ствар како може да да̂ правац целом животу човековом. Јово одма сутра дан дође код свога газде, ћир Ставре, па му рече:

«Знаш шта газда — ја нећу више ни дана да будем шећерџија. . . Молим дај ми моју „буквицу!” . . .

„Ста, ста, џанум — некеш да будеш шекерџија, некеш да ми служиш, океш да ти давам буквица?”, упита га ћир Ставра изненађено и стаде да таба ногама.

«Нећу», одговори Јово кратко и отсечно.

„Ста неку ? . . мори океш да служиш ај, океш да ме служиш ај. . . . Океш да ти јавим на полиција ! ? . . море океш да служиш — да ти очи искачу, еј !" све више тапкаше ћир Ставра

«Збогом газда», рече Јова смешећи се и оде.

„Море фаните га, еј ! . . . Камо тија пандурини ? !... Море фаните га, еј !... бесно је ћир Ставра, излетивши на улицу ; а свет, што је туда пролазио, стаде застајкивати — да чује и види шта је. — — — — — — —

Од то доба Јово није пропустио ни једну представу Карсовог циркуса. Међу тим, нико није знао ни где станује, ни шта једе ни од куд му паре за циркус.

Од прилике тих баш дана, потужи се Стојче дуванџија свом комшији ћир Ставри, како је од неког времена опазио, да му из магазе, што је уз саму ћир Ставрину шећерџијницу, нестаје бошче дувана све у самим паклићима, и како својим очима није могао да верује, да се може ко увлачити у магазу да га подкрада ; али се, вели, јутрос запрепастио кад је дућан отворио и видио, да му је неко ноћас с ћепенка украо ново пиротско ћилимче, а добро се сећа да је синоћ, кад је ћепенак спустио и дућан затворио — остало у дућану ; а што му је најчудније, што је јутрос нашао све лепо затворено; па не може чуда да се начуди — ко је и како је могао ући у дућан и однети ћилимче. „То мора да је кућни лопов", додаде Стојче. — Док је ово Стојче говорио, дотле је ћир Ставра у њ' бленуо готово пренеражено. Он не одговори ни једне Стојчи, већ као суманут јурну у своју ардију, па стаде завиривати у сваки буџак — бројио је ћупове са слатким, завиривао је у њих — еда није који начет ; загледао је у буренцета с лакердом, и она с маринатом, јегуљом ; отварао је фијоку где му стоји ратлокум, печати, шећерлеме ; мерио је очима џакове с кафом, шећером, па чак и оне с пиринџом ; отрчао је чекмеџету, отворио га, загледао у сваки кутић,

неби ли смотрио, да га лоповска рука није с које год стране додирнула. . . . . Није могао ништа да позна; али му се опет чинило, да је све преполовљено. Он излети пред дућан па табајући викну Стојчи дуванџији:

«Есте . . . есте — лопови, џанум, лопови! . . . И шекер и каве, и слатку од ружу и од лимону, и од ванилу и од поморанџу; и лакерду и маринату, и шекерлеме и пари из џекмеџету — све, ама све, џанум, однесоше проклету лопови . . . . а, а — сега ми текна, еј — што то дјаволус оно моје Јову иска да искаче! . . . а, а! . . . што мислиш, џанум, ћир Стојче? — десет хиљади грошу имам штету! . . . Што да праваме, џанум?... Ќе идеме на господин Николчу? — а, а — што то дјаволус оно моје Јову!" — — —

Тога је вечера била сјајна и последња престава у Кареовом циркрсу. Јово се беше за рана осигурао с билетом. Он сирома ни сањао није шта га је чекало пред циркуским вратима — кад је пошао у комендију. Чим је дошао пред циркус, а његов газда Ставра, стаде табати:

«Ја то дјаволус! — океш да крадиш моје маринату, шекеру, моје пари — еј! . . . Пандурини ја тос лопову! . . ."

После неколико минута сирома Јово био је затворен у подрум старе полиције. Он сву драгу ноћ није могао да заспи. Непрестано је одао горе доле; а по глави су му се врзле чудне и смутне мисли. Он би кроз зубе кад и кад прошаптао:

«Да није калфа Васа покрао и мога газду, ћир Ставру? . . . Не, то не може бити. Он би то мени казао, као и за дуван Стојчин. . . . Ћилимче сам истина ја из дућана извукао и продао Хаџи Недељку; али ко би то ћир Ставру могао покрасти?....»

За читавих петнајест дана Јову нису изводили на испит; а могли су да га не изводе ако хоће за годину. Таки је онда био закон. Сад је већ све друкчије, па и

то. Данас чим кога уапсе, не сме проћи ни 24 сахата — морају га звати, да му „саопште", да је стављен у притвор и да га упитају: зна ли за што се окривљује, — просто, морају га узети на испит, и онда већ може ићи по старом. Ових петнајест дана учинило се Јови читав век. Најгоре му је било, што је био са̂м и што му у вече нису хтели дати ни видла, а поврх свега морао је лежати, тако рећи, на голој земљи — није имао ништа простирети, ни чим се покрити — сем ако ће се рачунати у простирку онај дроњак од старог «прама» што га је Јово трећи дан опазио згутољена у буџаку своје апсане. На овом истом месту пре Јове ноћио је две-три ноћи неки злосретник, што је био осуђен на шибу, па како је био одвећ слабуњав, те једва издржи шест пута у место а у седмој трци онесвесне и падне, и онда га, разуме се, вежу за колица, те и оно „ресто" докусури — до дванаест пута у место. Кад га стану дрешити од колица да га увију у пресну овнујску кожу, они тек онда опазе да је несретник мртав, и тако, на срећу Јовину, оно прамче остане у апси — док је среће није штете! У осталом Јово је имао и своју постељу; али се он беше тако збунио, да му ни на ум није падало, да замоли свог апсанџију, те да му се постеља донесе; и, ко зна, да је баш и поискао — да ли би му је дали. У оно доба и на то се много гледало. Онда, ко једном, да бог сачува, падне апсе, на тог се дигну — и бог и људи. —

Првог дана Јово је презао од најмањег шушња; а кад јутром ја вечером апсанџија меће кључ у браву па стане да откључава, е лепо она му је шкрипа пролазила кроз коштину мождину. После мало по мало он се навикну — већ је знао да ће га мало пустити на двориште и донети му оно мало леба и воде. Кад овог јутра готово око ручаница ето ти апсанџије где стаде опет

ди отвара врата. Јову подузе језа. Врата се отворише и апсанџија повика:

«Излази амо!»

Јови стадоше ноге клецати.

„Куда ћемо?" упита дркћућим гласом.

«Питај куда ћеш ти, а не ја», осече се апсанџија осорљиво — као и све апсанџије онога доба.

Јово обори главу и пође — као овца на клање. —

Кад су били у ходнику старе полиције, онда се апсанџија опет продера:

„Стој — ту!..."

Јова стаде — као укопан.

Иследник Јовин беше чувени Периша Гвоздић. По неким «датима», што их о овоме полицајцу имамо, рекло би се, да се он, у оно време, рачунао у веште чиновнике. Он је бар сâм имао обичај да рекне:

«Дајте ви мени само кривца, да га ја мојски поприпитам, па ако ми не каже и што је мајку ујео за сису, онда нек сам ја крив. Видиш, ја с њим најпре лепо: рекнем му да седне, па га онда пустим да ми прича све по реду — ама до најмањих ситница, а ја га само станем да мотрим и мерим од главе до пете. Познам га, видиш, чим почне да врда, и онда је мој. Нехтене ли да одма све, ама баш све, призна, онда само рекнем пандуру: «води овог у ону „знаш" собу. Има их доста, који ми рекну: «Стани, стани господине — ја још нисам казао све!...» И ја га пустим да ми каже све; а ако се баш успћи, он онда оде у другу собу и ту одпочне да пости; да боме, грешници и треба да посте. — После 15—20 дана, ако се пре тога сам не јави, ја га тада изводим на други испит. Е сад већ иде другчије. Мекши је од сваког памука. Сад мора све опет редом да прича — до најмањих зачкољица; а ако стане

и сад да врда, одма се позна. Он не казује ни девету од оног, што је пре казивао. Увек се може познати, како је у апсу кројио да боље затури траг. . . . Ето с каквим окорелим зликовцима ми имамо посла! Море има их и таквих, што ће се отезати од глади као мачка, па ипак од њих не мош одбити као од камена. Е, разуме се, према оваквим људима и ја окренем други крај. Ја онда зовнем апсанџију па му рекнем: — води овога у „пандурску собу". . Он сирома на правди страда. Апсанџија већ зна шта ово значи. У «пандурској" соби кривац остане за читава три дана и три ноћи; а за то време — први дан добије 50 драма леба и 25 драма воде; други 25 драма леба и пô оке воде; трећи дан не добије ни леба ни воде, него чик погодите — шта? — Зар ви не знате чим ја частим моје људе? ! . . Знам да не знате. Ја им трећег дана за ручак спремим „ђувече» — слано, папрено, обиберено, па онда масно. Ове сласти још нико видио није. Плане једно ђувече као јагода; а сад настаје мучан призор. Апсанџија је већ навикао. . . . То је, људи, вредно гледати. Мој гост још од по ручка стане да тражи воду. Апсанџија му одговори: «сад, сад — отишли су на воду . . . . Кад се ђувече збрише — онда стану да бриде уста, срце да куца, очи да светле . . . . «Воде ми дајте ако бога знате!" — викне кукавац очајно. Али ту баш и лежи тежиште оног ручка, ове масне части — што ми уз њу никад ни капи воде не дамо и што апсанџија и још два пандура морају — неки пред вратима „пандурске собе", а неки под прозорима да просипљу воду из тесних крчага. Онај у соби — шта мислите да ради? . . . Јесте кад год видили бесна човека? Јест, он почне одиста да беси. Он јуриша на врата — као бесомучан; али су ова тврда — гвоздене штангле не ваде се, а још се мање ломе голим прстима. Он застане — после рикне као вô: Воде људи! . . . воде! . . . ја умре! . . . Воде!! . . Сад се

апсанџија покаже с оканицом хладне и бистре воде, али где? — Само на прозору с ове стране гвоздених решетака. Онај несретник кад смотри воду — њему засветле очи као у дивље мачке. Он јурне на прозор . . . . Лудов један! — сав се разбије о зид и о гвожђе на прозору. Апсанџија се измакне и држи оканицу уздигнуто, па рекне:

«Кад признаш све — онда ћеш с места добити ову оканицу — ево сад је баш донета с чукур-чесме . . . ладна је као лед! . . . Хоћеш казати — да зовнем господина Гвоздића. . . . Опрости! — тако ми је заповеђено. . . . Таки је закон! . . . .»

Кад онај чује шта се од њега тражи, онда га малко попусти жеђ; али се после враћа још страшније. Она заиста стане да залуђује. После овог наступа — још нико до данас није био толико јунак, да и даље ћути. Сад се отвори страшно причање. Ту чујем ствари — каквим се ни надао нисам. . . .»

Оваква је судба чекала и нашег Јову Ружића. Јест и он је сирома појео «ђувече» — и слано и папрено и масно и обиберено. — — — — — — — — — — —

„Дајте, тога дерана амо!» повика Периша Гвоздић.

„Ајде, улази!" повика апсанџија.

Јова уђе.

Периша га стаде мерити од пете до главе, па му после рече:

„Седи — ето на ту клупу.»

Јово седе.

„Како ти је име?» упита га Гвоздић гласом доста благим.

Јова се мало охрабри. Он одговори као кроз зубе.

„Јован."

„Презиме? . . .

„Ружић."

«Одакле си?"

„Из С . . . .“

„Чији си ? — Како ти је име оцу ?“

«Миле.«

«А презиме ?»

«Ружић.“

„Ружић ? . . Миле Ружић ? — не сећам се ! . . Шта ти је био отац ?“ —

„Давао је људима новце под интерес и — после им за то продавао куће с главе. . . .«

Периша га погледа — готово зачуђено.

«А ти сад радиш боље ! . . .»

Јово погледа предасе. Он је разумео прекор Перишин. Његов отац бар није крао. помислио је.

«Је л' ти жив отац ?“ упита Гвоздић после неког ћутања.

«Није».

„А мајка ?“

„Она је пре оца умрла . . . . И боље ; камо срећа да сам и ја ! . . . Сад не би стајао овде пред тобом« одговори Јово и дубоко уздахну.

Периша се малко кô трже, погледа Јову онако испод очију. Он је опазио у Јови неку врсту кајања ; а то је већ био у једно и доказ, да му „кривац“ „кривицу“ признаје. То беше ћар за исљедника.

„А имаш ли кога год свога ?“ запита га сад с нешто сажалења. . . Да богме — Јово је био млад као капља. Штета би била . . . . За овакве крађе, у оно се доба – губила глава. За главу шећера онда су људи метати на точак. Тако је што и Јову чекало

„Немам никога свог. . . .»

«Баш никога !»

«Имам маћеху.»

„А имање . . . . очевина ?“

«Одлази онамо. од куд ја и дошло. . . .»

Гвоздић га стаде мерити све више и више. «Ово није шупља глава», мислио је.

«Шта је с имањем — велиш ?"

«Разно си га свет — ето шта је."

«Како то ? ! — Зар није дошло под масу ? . .»

«Јесте".

«Па ? —»

„Мени су тако казали. . . ."

„Ко — како ? . . ."

Јово се збуни

„Говори ! — Ко разноси твоје имање ?»

„Мој тутор — Блашко адвокат и — моја маћеха...

Гвоздић се замисли.

„Дакле Блашко је твој тутор ? !" рече Periша више у себи. Вид'ло се, да је и он од некуд познавао Блашка.

„А знаш ли колика ти је маса ? —»

„Не знам. . . . Чуо сам, да је била врло велика."

Периша се опет ућута. Његове мисли беху отишле далеко, далеко; и погледи му се беху зауставили на мастионици, што је пред њим на столу стајала. Ко би му у овај мах завирио у очи, нашао би, да оне ни у што негледеју, већ 'нако блуде по пучини оних предмета, о којима је Гвоздић у онај пар размишљао.

«Дакле Блашко је твој тутор", рече Периша тоном неког неразговетног чуђења, „верујем, верујем ! . Видиш ти молим те . . . . Блашко адвокат — твој тутор. Јест — сад верујем."

Гвоздић уста. Прође неколико пута тамо амо. Он наједаред застаде. Насмеја се грохотом, па опет стаде шетати ; за тим приђе столу, дочепа звонце, зазвони — доста јако. Врата се отворише и указа се лице апсанџино.

„Заповедајте господине ! . . .»

„Води овога ! . . ."

«У подрум ? . . ."

„Није него у моју собу !" осече се Гвоздић.

„Што стојиш? — полази!" повика апсанџија на сирома Јову.

Јово дубоко уздахну и пође — сирома и не слутећи, шта га чека.

*

„А лишче ли ни један! . . . Видиш ти њега молим те, где се он угњездио! . . . А, ха; стани дер мало момче! — Зар ти мислиш сâм да скидаш кајмак — је ли? . Е побро не дам ја без ђумрука . . . . Исе ми дај угурсузе један! . . . Е видиш ти молим те — док је среће није штете . . . : Тако — овај ми деран мора казати све. То ће ми бити залога. С ћир Ставром ћу лако. Он мора пристати — како ја рекнем, Боње му је иштa но — ништа. . . . Ха, мој Блашко! . . . Доста је само да ти шанем: „Видиш — до мене све стоји — ако ја хоћу Јово је слободан; а ако нећу — он оде под лад — најмање пет година робије. А онда? — Ето мене да ти претресем масене рачуне! . . . Разумеш ли? . . .» И он ће разумети . . . . Тако Перишa зна да брије — без сапуна. . . . Ко не бегенише, нек не иде под моју бријачицу! . . ."

Тако је Јовин исљедник сâм са собом разговарао и одао доле горе по својој канцеларији.

*

«Господин Периша", рећи ће Јовин апсанџија задувано, «онај се кукавац сав изразбија. Ено, вала, зови га сад — казаће ти и оно што није, а некмоли оно што јесте . . . . Слушајте, слушајте — колико сирома виче, чак се овде чује! . , . Е оно било их је још доста, али ове жустрине још видио нисам. . . . Баш је овај «ђувеч" неко чудо — бог да прости ко то остави. Није вајде, ово је прави благослов божји . . . . Хе, бога ми, и јес тешка работа не окусити два дана ништа па после дочепати се онако масног, сланог, опапреног и обиберенoг

ђувечета, смазати га к'о јагоду, а после не добити ни капи воде! . . . Ја сам одма видио, да је ово нека аџамија. Чим сам му донео ђувече, а њему засветлише очи ко у гладна курјака; и док сам ја изишао да спремим „тестије" за проливање воде, а он га је већ збрисао — још да га је било — к'о млад момак, а здрав ко тресак . . . . А да је знао — хе, он би, к'о и несретни-Џаваир, дочепо оно ђувече па кроз прозор и повикао — «ето па јете ви сами; а можете звати и Гвоздића". Е баш се одма вид'ло да је прави зликовац, лукав као лисица, што не ће на гвожђа, па ма мамак био заклана кокош! . . ."

*

«Видиш ја сам теби лепо говорио: море кажи истину, а ти нећеш, да си ме послушао — не би дотле дошло. . . Ето видиш како се мора . . . . Хајде седи . . . . Нâ ти овај литрић воде те попи. Дао би ти и оку; али не смем -- шкодиће ти . . . . Тако! Е сад почни; но пази добро; не смеш ми ни једно «иже" изоставити! — Не знаш јадниче шта би те тек после чекало . . . . десет пута теже и горе, но ова глад и жеђ! Али шта ћеш тако је закон — ја ти нисам крив —" говораше Периша Гвоздић јадном Јови, што се једва држао пред њим на ногама; а по лицу беше сав крвав и изгребен с разбарушеном и прашљивом косом, с помућеним очима, те изгледаше као заморена суманитост.

После неколико тренутака Јово је овако почео:

„Е, вала, господине, казаћу ти све што знам . . . Нећу више ићи на ове тешке муке, па ма ме одма с места убили, обесили, ја на точак набили — све је лакше, чини ми се. . . . Ох, још сам жедан; сав горим. . . . Дај ми, молим те, још бар пò те литре! . . . Не бој се; казаћу ја све, ама баш све! . . .»

Периша му даде још читаву литру. Јова је испи о душак, па настави:

«Имаће од прилике година и нешто више, како сам на моју несрећу случајно сазнао за неке крађе. Мене тог дана стане нешто завијати на срцу. Морао сам сваки час ићи на поље. Ово се продужи и идуће ноћи. Побојим се да нисам добио срдобољу. Не знам које је доба ноћи било, кад ме необично зави на срцу. Изађем — на поље. Те ноћи беше мрак — као у лонцу. Не прође мало, а ја чујем кораке и неки шапат. Неко је ишао право мени, и на срећу, а можда и несрећу моју, уђе у друго одељење, што је било до мене. Сад се одпоче живљи шапат. Од свега разговора ја сам ово чуо:

«Пошто ти прими атлас!» упита један доста крупан и мени познат глас.

«По шест цванцика аршин». одговори други нешто тањи и опет мени познати глас.»

«Шта — шест цванцика ? !»

«Не хтеде дати више ни паре. . . . Још да чујеш, како нам прети. Хоће да нас прокаже. . . .»

„Лаже лупеж ! . . . . Зар он да нас прокаже ? . . . он — што је давно требао да омасти точак.»

Ја се сав стресох, господине, кад чух ове страшне речи : «он — што је требао давно да омасти точак. . . .” После тога упита онај први :

„А узе ли кадифу ?» —

«Узе.»

«Пошто ?»

«Девет цванцика.”

«Лупеж ! . . , А шта си радио са срмом ?» —

„И њу сам дао. . . .”

«Пошто ? —»

„Као и до сад. . . .”

У тај се мах зачу на пољу други неки разговор. Моје се комшије ућуташе као жабе у бари, кад ко међу њих камен баци. Мало за тим и у авлији се све стиша. Моје се комшије полако извукоше. Кад сам од прилике

мислио, да су отишли у своју собу, онда и ја изађем и полако на прстима пођем у своју собу. Таман сам хтео да узмем за кваку од врата и да их отворим, кад онај исти дебели глас повика:

„Ко је то? —»

Мене подиђоше мравци — ни сам не знам за што Он још једном повика:

«Ко је то?« —

Његов ми се глас учини овог пута страшан. Он је више претио но питао.

«Ја сам», одговорим му. Он ми приђе. Ухвати ме за руку — стегну је као гвозденим клештима.

„А гди си до сад био? . . . » упита ме гласом што престрављује.

„На пољу . . . .» одговорим му. Он наједаред пусти моју руку. Мало поћута. Ја хтедох да отворим врата, он стаде преда ме и рече:

«Стани мало.»

«У ком одељењу?»

Ја му казах. Он опет поћута. Као да се нешто домишљао. Мене је већ било стра̂. Он ми се још ближе примаче, па ми шану:

«Ако ти је мио житот, да писнуо ниси! . . . Хајде за мном! . . .»

У овој је претњи било нечега, шта ја нисам умео та протумачим; то беше глас, што се не шали. Ја за њим пођох, а и незнадох да сам пошао. Он ме је чврсто држао — као удављеник. Кад смо пошли, онда, чини ми се, да сам чуо, да још неко за нама иде. То је био друг мога вође. Кад дођосмо до изода он ме упита:

„Је ли овде? - »

„Ту», одговорим му.

«Улази унутра!» рече ми грозним гласом. Ја уђох. И он за мном. Онај други дође до врата, па ту стаде.

Мене већ поче језа да хвата. Почео сам да дркћем. Чинило ми се, да овај зликовац нешто страшно смишља.

«Дакле ти си онде био», упита ме опет после неког ћутања.

«Овде», одговорим му:

Он се замисли. Чињаше се као да се ломи.

„Видиш“, рече ми сасвим полако, „како се прст пред оком не види! . . . Ја хоћу нешто да те упитам, и од твојих одговора зависи — хоћеш ли с овог места отићи жив или ћеш се угушити у овој нечисти . . . . Твоје је да бираш“. . . .

Мене беше попао мртвачки зној — не од моје бол.е; она ме беше прошла — већ од стра̂, што ми га овај човек сваком својом речи задаваше. И заиста — у гласу овога човека беше нешто што је грозно, сатанско. У онај пар бејах на све заборавио; ни сам не знам како сам дошао на мисао да му речем :

„Кажи ! . . . чинићу што могу.“

„Ти си чуо . . . све ?“ упита ме нешто тишим гласом.

«Шта ?“ упитах га.

„Наш разговор — овде у другом одељењу“, додаде он још тишије.

„Чуо сам.“

„Па ? . . .“

„Ја умем да ћутим — ако ви хоћете.“

„То није доста !“

„Ја̄ ?“

„Да будеш оно што и ми, или – казао сам ти. . . .

Ја сав претрнух, али се опет прибрах, па му отсечно рекох :

„Не знам за што . . . . Да си ме хтео убити — то си већ досле могао. . . .»

„Несретниче !“ викну ми бесно и тако ме стеже за рамена, да ми се учинило е ће месо одкинути.

Ја сам се овде добро одржао. Видио сам да је овај човек окорео зликовац. Бојао се да његова недела не изађу на видик — да га ја не прокажем. За то му рекох:

„Умири се човече! ... Чуј ме! Ја ти опет велим, да си ме досле могао бацити, удавити, угушити. То ни си учинио. За то ти хвала! Није нужно да будем оно, што сте ви; можда би вам тек онда нашкодило .... Ја ти рекох, да ја умем да ћутим. И ћутаћу. Ето — ја нисам овде био, нисам ништа чуо, видио; нисам се ни с вама сусрео .... Је л' вам то доста? ...”

Ја сам ово изговорио с таком збиљом, с тако убеђујућим гласом, да се у њ није могло сумњати.

„Хвала ти Јово!” рече ми; „ево, хоћу да ти верујем .... А сад ти чуј мене, и веруј ми! ... Ако ти кад год каква нужда дође и помоћ узтреба ил' ма што било друго .... Дођи мени, кажи ми, — ја ћу ти помоћи, ја ћу за те учинити све, што би и за се учинио ....“

У тај се мах зачу неки жагор на улици. Неко рече: „Лаку ноћ! и стаде отварати нашу капију. Ми се распрштасмо куд који. — — — —

Разуме се — ја сам одржао задану реч. И ја о том никад ни ком ни речи прозборио не би, да се ово није са мном догодило; али шта ћу, ваљда је тако суђено. Сад чујте даље. Прошло је неколико месеци од оне несретне ноћи, а ми се нисмо нигде сусрели. Једнога дана — био је некакви празник, сви се момци беху разишли! Ја бејах остао сам, да орибам казане, што је у њима кувано слатко. Бејах их већ орибао и исплакао, па изнео на сунце, да се осуше, кад он те предаме. Ја се мало зачудих и помислих: „шта ће овај сад? ...” Он се насмеши па ми рече:

„Море што се ти клониш од мене? ... Не бој се, ... Јово — ти си добар дечко. Ти си задану реч потпуно одржао. Хвала ти! ... Треба ли ти што год —

какве помоћи . . . . пара — шта било ! . . Ја хоћу да ти се одужим — знаш ли ! . . .»

„Ти мени ништа не дугујеш. Мени ништа не треба", одговорих му ја, и хтеднем да одем. Неки унутрашњи глас као да ми је шаптао: Бежи од овог човека ! . .

„Стани лудаче ! — што бежиш? . . . Ја одавна вребам, да те где на само нађем . . . . Стани — не ћу те ваљда појести. Ни сам ја баш онако црн, како ме ти замишљаш — нити је онај други свет онако бео, као што се издаје . . . . Ми смо сви еснафлије . . . . Ти овде рибаш ћир Ставрине казане, а твој тутор Блашко и твој пупиларни судија зобљу благо твога оца — као пусто масло . . . . Хоћеш да ти помогнем да им се осветиш? . . .“

Ја га погледах зачуђено. Од куд он познаје мога тутора Блашка и пупиларног судију ?! помислим.

«Видиш, Јово" рече ми с неком врстом горка подсмеха, „овај је свет препун неправде; он се дави у неваљалству . . . . Ти то још не знаш. Било је времена кад и ја знао нисам Онда сам био сретнији. Данас сам несретан; јер ме је свет унесрећио Ја га мрзим — ја сам му дин-душман . . . . Теби се чини, да је он онакви, каквог га ти сад гледаш. Не, није. То, што ти видиш, то је наличије његово. Чекај још мало, па ћеш му и лице видити. Оно је страшније но у дивљег звера . . . . Свет је звер што сама себе једе. . . . Од оне вечери, знаш, ти ми ниси с'лазио с ума. Донекле сам пазио на те — на сваки твој корак; а кад сам се уверио, да умеш одиста ћутати, онда сам те почео волети. Ја сам распитивао — ко си, одакле си, чији си. Сазнао сам све. Твој је отац умро. Он ти је оставио силне новце . . . . Море ти си богат, као земља — знаш — ли ! — Истина, и то сам чуо, да је клао овај свет са тупом ћебом. Нека. Он боље и не заслужује. Мени је само жао што сад тебе арају. Јест, твој тутор, твоја маћеха, твој пупиларни судија, лепо су удесили карабице, па уживају — готовину; а

ти? — Рибаш ћир Ставрине казане! Ти хиљадаш — не гроша, већ дуката — лудаче један. Завукао си се у ту чађаву шећерџиницу, па се мучиш и дању и ноћу, и радником и свечаником, течеш паре ал' не себи, већ оној рђи што му нога нози добра не мисли; оној кукавици што од другог отима залогај хлеба, па после, да га бар хоће са̂м да поједе, хајде, хајде — и да му се опрости; али он то неће, већ гледа у њ' док се не упаучи и тако и сам цркава од глади!... Али шта говорим ја? — Овај је свет пун пунцит самих „ћир Ста̂вра!... Зар је мој мајстор бољи? — Не — он је, чини ми се, још гори.... Нас има двадесет калфи и шест шегрта. — Знаш ли да је то сиње робље мога мајстора; знаш ли да то нису људи — већ мумије, што ре'ко мој покојни учитељ Столе?... Збиља, јеси ли кад год мислио — о јадном стању нашем?... Знаш ли, зашто смо сви, као да су нас гује пиле? — Да ти ја кажем. Нама не даду да се наспавамо колико је нужно. Ми устајемо јутром у један по поноћи, а лежемо у девет у вече. Ми радимо и дању и ноћу; ми немамо ни свеца ни свечаника — да боме, казао сам ти — ми смо робље незаробљено. Ми смо жељни слаткога сана и леба и смока. Наш је леб црњи од земље, а тврђи од камена; наш је смок гра, што се никад скувати не да̂, расо, кад се стане отезати и купус, кад у њ' марат пухне!... Празилук то је нама посластица!... И ти, Јово, хоћеш, да ја.... Збогом.... не могу више да говорим.... Ја хоћу да се светим овоме свету!..."

Он оде.

Његов је говор у мени начинио читав дар-мар. Ја почех да гледам свет другим очима. Ћир Ставра ми постаде — црн као угарак. По себи се разуме, господине, да смо се нас два, — ја и калфа Васа — од тог дана, један другом зближили. Он је крао редовно. Ништа од мене није крио.... Он вам може, господине, украсти

испод тице тиће, а да она не осети. Ја му толико нисам замерао. Ја управ нисам више ни мислио, да он краде — већ да се свети; али опет никад мени није на ум пало, да и ја ударим у крађу. До душе, ваља истину казати, он ме никад није хтео ни позвати. Али за пакос дође онај проклети циркус. Право да вам кажем, господине, ја сам комендију волео још од детињства. Неки ме је ђаво вукао ни сам не знам за што — сад већ видим — на моју несрећу. Три сам дана смишљао, како да дођем до пара и како да се искамчим од ћир Ставре. Хтео сам побећи — о, да сам бог д'о! — Камо ми лепа срећа, те данас не би овде био — чини ми се.

«Рано у јутру, у очи онога дана, кад ћу и изаћи од ћир Ставре, отворим дућан, полијем и почистим испред дућана и почнем да износим које-шта пред дућан — сандуче креде, једно галице, друго жуте боје; изнесем и метле, обесим их на врата, — а Трајко момак Стојче дуванџије те пред-а-ме. Ми смо заједно дошли из С.... у Београд и пазили смо се као два брата. Ту реч по реч, док ће он рећи: «Е, земљаче, синоћ сам ти и ја био у циркусу.... О брате, оног чуда још нико ни чуо ни видио није. Да ти сад почнем причати — аја, то се изпричати неда̂. Замисли сад коња бржег од ластавице — лети пусти, згледати се не да̂, а на њему човек — мислиш јаше, је ли? — није већ по коњу скаче, бацака се и опет неће да падне — прави нечастиви! Пошто овај оде — ето ти две сојтарије — излетеше као из рукава, стаде се један на другог кревељити, док један од њих оном другом подмету ногу, а овај колико је дуг љосну о земљу — ја реко сав прште.... кад јес, а њему ни врага; диже се и полети на онога што му је ногу подметуо; а овај се, Боже једини, џилитну у вис, па се стаде с' једног краја ограде на други по ваздуху преметати као мотовило, кад га човек из руке баци.

„За овим изведоше једног белца свог у срми и суву злату, а одонуд полете — мислиш девојка; не, већ права горска вила, у белом и трепераном руву, с отпуштеном косом и с венцем на глави од белог цвећа и с штапићем у руци . . . . Ако одиста вила да свету има, онда — оно је. Она долети на сред оног гумна, поклони се на све стране, махну једном два рукама, пољуби сама себе у прсте, па се онда као срна окрете своме белцу, не знадох кад пре до њега стиже а кад му се пре на рамена баци, рече му нешто . . . . банда свирну — а белац пусти полеће као ветар . . . . Виловит коњ а вила девојка. Нико, чини ми се, и не смотри, кад она скочи, исправи се -- озго на коњу, рашири руке, па стаде кликтати као орлић под облаком; а коњ се лепо помами: летео је, чини ти се земљу не додира; а она, мислиш, е видиш крилату девојку, где се повила па и она лети озго по врх свог коња, и само што по кад-кад једном ногом свог бељца по сапима дирне — ваљда зато, да јој не изостане, да га горе у лету не претече! . . . Е, знаш ли, да су ме лепо мрави подишли од чуда нечувена и невиђена!... Сад ћу ти још нешто казати, што сам синоћ у циркусу видео, и што, знам, да ми веровати нећеш; а бог и душа гледао сам оно чудо као ево сад тебе, па и опет са̂м својим очима веровао нисам. Пошто оно чудо од девојке оде и белца јој одведоше — ето ти једног дежмека, поклони се свима, па стаде на сред оног кола. За њим изађоше оне две сојтарије и донеше некакву мотку, не мал' колико какву бандеру. Онај дежмек узе од њих мотку као какво перце па јој задену за свој појас доњи крај. За тим излети један момчић, реко би го̂ — само што се беше нечим припасао, реко би је од самог злата. И он се поклони, рашири руке, пољуби себе у прсте, па, што ти га Бог не даде, — јуриш на оног дежмека и као мачка успужа се на врх врха оне бандере — па горе на врху стаде чинити триста чуда:

о преврће се, о легне на врх мотке, а по кад-кад — стра да те ухвати — реко би сад се отшите. кад јес. он се великим прстом од ноге закачи за врх мотке, а сав се доле обеси, рашири руке, исправи главу и у нос гледа! . . . А онај дежмек — само што чепа па и сâм горе гледа и чуди се шта онај горе ради! . . ,

«Трајко би ми још причао — ал' прекиде чим опази, да му газда одозго низ чаршију иде. Он шмурну у свој дућан, а ја у мој , . . . Е, сад, господине, право кажите, како би вама било? — Би ли ви могли одржати, да не одете да то чудо видите. Тај дан сам ваздан премишљао. Док ми на једаред сину у главу: „А што ја не одем калфа Васи?“ — помислим. Тако сам и урадио. Он се грохотом насмеја, кад му казах, зашто сам дошао. По нашем договору, ја сутра дан изиђем од ћир Ставре. И сад ме ево овде пред вама. Друго већ знате. Казао сам вам.

«Дакле ти велиш да ниси ћир Ставру похарао?" упита га иследни чиновник.

«Нисам, господине, тако ми свега на свету».

«А Стојчу дуванџију?" —

«Е, није вајде, господине, од њега сам украо ћилимче. А то је овако било. Тог дана некако нисам се могао састати с калфа Васом. Он беше отишао некуд. Беху два празника — један за другим. Нисам имао за што ни да ручам. Шта да се ради. Пређем поред Стојчиног дућана — не би л' видео бар Трајка. Месечина беше као дан. Стојчин дућан не беше још затворен. У дућану се чујаше његов разговор. Ја мало застанем, бацим очи на ћепенак, кад ал' на срећу — не, већ богме на моју несрећу, испод спуштеног ћепенка вире ресе од ћилимчета. У тај исти час сину ми ђавоља мисао. Ево ти помоћи. Кад Стојче оде и затвори са свим дућан, кад се све притаји, а ти дођи и извуци ово ћилимче и однеси га Хаџи Недељку — па ето ти трошка — док

не дође калфа Васа». Та́ко сам и урадио. Сад чините шта знате! . . .”

Тако гласи протокол саслушања Јове Ружића, одбеглог момка ћир Ставре шећерџије. Шта је даље било то не улази у нашу приповетку. —

После три године ми видимо нашег Јову у С. . . . Он је већ постао пунолетан и одпочео на своју руку да ради — онако исто, као и сви други масароши. За две године он је био готов — остао је чин-чиплак — без паре и динара; али ништа, нек не жали. Он се бар за оне две године провео. Дуго ће се и дуго помињати у С. . . . како је Јово Ружић учачкао ба̂бину толику тековину. Он је које у имању, које у готовини примио 4000 дуката. Блашко се поносио што је свом пасторку оволику тековину сачувао и здраву читаву предао. Он је уверавао сваког живог: како је масу затекао у врло јадном стању и да у маси није ни гроша било готовине, него да се морало зајмити да се пок. Миле Ружић сахрани и да му се дају подушија, од чега је он, као главни тутор, доцније положио тачан рачун. Наводио је и то, да је грдну муку имао с дужницима масиним. — «Наравно, све је то”, вељаше он, „било тако рећи пропало; а ја — једног „секвестирај“, — другог „интабулирај“, трећем стави прибелешку или га онако притегни; неком поприпрети, с другим се изравнај, трећем, богме, нешто и попусти ја у интересу ја у главном — само да не би због клинца пропала плоча, — те сам тако дотерао да толике дугове поплаћам, удову удомим, наследника издржим, па још и за овог да платим неку глобу, а богме и онако нешто испод руке, само да га курталишем, да не оде на робију — кад је оно на њ’ пала нека сумња. да је умешан у неке похаре у Београду . . . . Душаваља“, вељаше он, „овде највише имам да благодарим пупиларном судији, прво, што је изабрао човека ко-

лико толико од струке за тај посао, а друго, што је и он чинио „све и сва“, само да се наследник спасе од робије. . . . Што сам се ја трудио — оно већ знате и морао сам и требао сам тутор сам — а опет моје се назвало; али шта је пупиларни судија чинио, — чинио је из „чистог човекољубља“.

Тако је говорио Блашко — тутор Јовин, а свет је то све мирно слушао — и ни једне не би приметио. Једва ако би се нашао по који од оне врсте људи, што, док је пред тобом, он те у небо диже, а чим му се с очију скинеш, онда он тек одреши своју врећу, па стане да пљује као златица муха, — и тај би само приметио: „Јес, јес — господин Блажо, баш су те масе за добро народно — бог да прости ко их остави! . . . Да њих није — ето толика би имаштина људима пропадала, али опет све би узалуд било — да није добрих и поштених људи, што свој рођени посао остављају и упињу се из петиних жила, да што масн привреде, умноже и наследницима све здраво и читаво предаду. . . . Али, г. Блажо, веруј, данас човек нема коме да чини добро. Ето, ја си ти радио и трудио се, ја нико живи, док си твом пасторку толике паре од белог света покупио и сачувао, па опет — зар мислиш, да ће ти рећи хвала? не, боже сачувај, већ још можеш дочекати, да те пред светом обрука и нагрди, да ти рече: „Ти си ми пола појео а онако упропастио! . . .“

Међу тим остали свет није хтео много да распитује, да ли је тутор Блашко савесно руковао масом пок. Мила Ружића, да ли је уредно и сваке године рачуне полагао, да ли је наследник све примио што је требао да прими?... Свет је у многим приликама чудне ћуди. Он негде нађе и у јајету длаку и за то дигне читаву грају — шта ће у јајету длака?! . .“ А у другој, са свим подобној прилици, тај исти свет, учини се да не види читаво брвно онамо, где би и длака од велике штете била. — Он

онамо виче и дере се, а и сам не зна за што: а овде, где би ваљало да викне, он се ућути, па и то не мош да сазнаш за што ћути. Али опет, ваља знати, да свет ретко кад греши. Ваља само завирити мало дубље у светско суђење, па ће се наћи, да је оно у своме пресеку здраво и логично.

О грдној тековини пок. Мила Ружића, о његовој маси, о тутору Блашку, о наследнику Јови, па и самом пупиларном судији суда окр. С. . . ., сав се суд ондашњег света сводио у ово неколико речи: Тако је то — ђавоље брашно мора да оде на мекиње . . . . Што је отац од другог отео, син неће моћи да врати . . . . Луд Блашко — ни оно није имао за кога сачувати! . . . Да је ђаволима поручено, да изаберу Ружићевој маси тутора — ни они не би могли бољи избор учинити! . . . Тако што само Блашку у део пада . . . . Какав рачун?! Блашко је у стању да докаже, да је још на штети! . . . Мучно јо кусоњи док га под пласт не пусте; а кад он једном забије своје рогове у сено, онда — нека гледа газда, шта ће њему остати! . . Она уста, што би могла да подвикну: „Рачун дер амо! — заливена су, нема су! . . . Правда је с кривдом пировала, за то ћути. . . , Нека види свет, шта бива с неправедном тековином!“

И свет је имао право.

После само две године, седио је наследник Јово у својој собици. Он се беше удубио у чудне неке мисли. Мислио је о својој прошлости, о своме лепом сну — што тако брзо прође. Јес — Јово је за две године сањао: да је најбогатији човек у С . . . . да му је неисцрпива очина тековина, да нико нема толико искрених и добрих пријатеља — као он. Та они су се пред њим, при чаши вина, за столом пуним најлепше ђаконије — клели у оно, што им је најмилије, — да би за њ', кад би до нужде, недај боже, дошло, — и живот свој заложили. Јова је то својим ушима слушао. Он им је веро-

вао. — Он је пливао у мору уживања, каквог само може дати овај свет, — кад смо пуни пара а издашне руке! . . . И две године проћоше. . . . Јова се једног лепог дана нађе и без имања и без пара, и без уживања и без и залогаја хлеба -- и без и једног јединог свог пријатеља.

Зар то није био сан? —

Јови као да свану. Он се пробуди. Он се тек сада сети, што му је пре две-три године рекао калфа Васа: „Овај је свет звер — што сама себе једе! . , .“ Он се грохотом насмеја. . . Он повика:

„И јест — овај је свет зверињак — где јача зверка слабију гони, хвата, тамани — сатире, ждере! И ја сам досле био јагње — без чувара, без чобанина. . . . Заклињем се богом живим, да ћу одсле и ја да будем — шта? — Најпре и најпре мала керица, што се око сваког умиљава, уза сваког скаче и репом маше — док се додворим, док се под кожу не подвучем; бићу подмукла мачка, што уме до заноса да преде и да се увија; ал' опет што чува скривене нокте — да њима прву жртву шчепа, да очи изгребе; бићу, где треба, и лукава лија, што ватром својих очију кокоши са седала скида, — па ћу тек онда постати крвожедни вук, што упада у читаво стадо оваца, те их редом, једну по једну, коље, раздире, те се утробом њиховом храни а крвљу поји. . . . „Ја мрзим овај свет — он се дави у неваљалству. . . . Ја сам његов дин-душман!» — Рекао је сирома калфа Васа . . . . Сад га разумем! . . . Мало доцкан: али га бар разумем! . . . Јест — оно пре, што сам у свету гледао, беше наличије његово. Сад сам му видио његово право лице. . . . Па добро, калфа Васо — ево и мене! . . . Што ми даде бог ове ноге, руке, очи, нос — главу — памет. . . Што ми даде зубе? . . . Јест — и ја имам и ноге и руке, и уши и нос, и уста и језик и зубе — ја имам и главу и у глави мозак што мисли; а у грудима срце што осећа, што воле али и — што мрзи. . . . Све је то свет

отровао — ранио. . . . И ја хоћу да се осветим ! . . . Калфа Васо ево ме ! Ја сам досле био прашљива врећа ерина, сад је ред мени — да и ја једном ера будем : а свет нека буде прашљива врећа ерина ! . . ."

Он скочи. Оде чивилуку. Тамо беше обешена лепа мала пушчица — двоцевка. Скиде је, огледа је, завирива је, погледа јој у цеви, а завири у табане. Напуни је. Мету јој капсле, и повика :

„С тобом ћу прво да одпочнем, мој драги Блажо, мој туторе, мој очуве, мој — лупежу ! . . .»

*

После неколико тренутака догађало се у кући, не, већ баш у соби Блашковој — ово што иде :

„Шта хоћеш ти, синко, од мене ? . . . Зар баш хоћеш са свећом да нађеш врага ? ! . . с таквим разговором да ми ниси више прешао кућни праг ! Зар сам ти ја крив, што си за не пуне две године профућкао толико силно имање ? Сирома покојни Миле — да сад нешто устане из гроба, па да види, за кога је текао и дању и ноћу ! . . . Он би од тешка јада наново пресвискао. — Зар ми тим благодариш, што сам се с целим светом завадио, док сам толику силну вересију од људи понаплаћивао ; зар ми је то благодарност, што сам 15 дана облетао око туђих прагова, само да те спасем, да не одеш на робију ? — Та право су ми људи казали — „хајде, хајде Блашко, мрази се ти са светом, губи твоје скупоцено време око туђих послова ; доћи ће време, кад ћеш се кајати и кад ћеш увидити — да ниси имао коме ! ...» Још могу дочекати да ме пред светом обрукаш !..."

Док је ово Блашко говорио, Јово га је посматрао од пете до главе и само је презриво махао главом. Он се за један корак примаче свом тутору, па му онда са свим хладно рече :

„Не жести се стари; шта знаш ти, за што сам ја дошао?! Небој се, нисам ја сада докон, да претресам с тобом наше старе рачуне! Ми смо оба грешници. Између нас има неке разлике: Ја сам од млађих, жутокљуних грешника; а ти си стари, окорели грешник; ја упропашћујем себе, а ти другог; ја се могу и поправити, а ти никад! . . .»

„Из куће ми се вуци, битанго једна»! повика Блашко адвокат — да је сва кућа одјекнула, и полети на Јову као бесомучан.

«Ни стопе даље!“ загрми опет Јово, и поднесе свом очуху запет пиштољ, под саму гушу.

Блашко пребледи као крпа. Две су ствари што је од њих Блашко имао „решпекта”, како он вељаше — од запете пушке и од помисли — да сваки час умрети може. Па како се ово обоје у један мах појави, он лепо посрну и паде на столицу — тако се био престравио. Јово се подругљиво осмехну и помисли: „Сад си мој лукави лишче!” . . .

„Зар баш тако, синко?!» прошапта пренеражен Блашко.

„Тако, бâбо, тако стара изелице! . . . Зар ти мислиш да ја нисам знао, да ћу овде имати посла с лупежом, што рекао јадни калфа Васа? . . . Зар ти мислиш, је ли, да сам ја тиква без мозга; да сам само способан да банчим по кафанама, вашарима и баловима? . . . Тако, умири се! — па да се лепо разговоримо; што мора бити, мора. Немој, не шали се, да те што помете ја обмане! . . . Ни у ког ти се није вајде уздати! . . . Да се боље разумемо. Ето ја знам, да сте вас неколико оглодали масу мога покојног оца. Што је ваљало, то сте ви узели . . . Оно што је мени остало — то су, је ли, бâбо, право кажи, — оглодане кости? . . . Ви сте придигли три че-

* Од кад се Блашко ожени маћехом Јовановом, од онда га овај зове «бâбо».

твртине — мени је остала четврта. . . . Јел' те — „И ово му је много, он ће и онако све проћердати", мислили сте? . . . Сирота моја маћеха! . . . Штета те онако на пречац премину! . . . Причај ми бабо — шта јој би бога ти? . . ."

Блашко се поче мешкољити . . . . Најпре је био блед, а после зелено блед. Јово се опет пакосно осмехну. Видео је, да је свог очуха погодио онамо, где је најслабији. Он поче још хладније.

„Ето видиш, бâбо, да ја нисам са свим ударен чарапом. Умем и ја, човече, да мислим. Ето, ја знам и то, да су ти сва господа на руци. Има их међу њима, што би много за те учинили, више но што дозвољава обично пријатељство. Видиш, бâбо, ја сам похарчио све, што сте ми од очинства оставили; али не баш све банчећи, и расипајући. Мени је отишла позамашна сумица на оне чанколизе, што нису ни од вашег стола одмицали. Они су некада за паре служили вас, а доцније су за паре казали мени многе ваше тајне трагове . . . Сирота моја маћеха — она је на пречац умрла! . . . Причај ми бâбо, — шта јој би, бога ти? . . ."

Блашко позелени као трава; он хтеде да ђипи, да јурне на свога пасторка; али одма клону и седе — чим се и Јово диже и напери свој двоцевни самокрешчић....

„Ни стопе даље, ако не желиш, да ти овај самокрес не размрска главу!" повика Јово, а у очима му сину сатанска ватра. . . . „Ти мени рече, да си муку имао, док си ме спасао од робије; а ја опет теби велим, да би ми врло мало труда требало, па да омастиш точак — што реко мој јадни калфа Васа. . . ."

У гласу Блашковог пасторка беше толико збиље, толико решивости и смелости, толико самопоуздања и одважности, да је сирома Блашко жив претрнуо. Он више није смео ни да погледа у очи свога пасторка, што су севале неком дивљом ватром. Он само рече:

«Па казуј . . . . шта ’ћеш ? . . .»

«Тако те хоћу ! . . . Сад се можемо опет лепо разговарати. То је за те и твоју кожу боље. Мени је све једно. Ја шта хоћу — добити морам — било на лепо, било силом. И ја волем да се на лепо сврши — не за то, што се кога бојим, већ за то, што ми тако у плану стоји: «Ваља да почнем своју нову каријеру — удварањем, претварањем, улагивањем, па чак, ако устреба, и пузењем,» рече Јово и полако спусти свој самокрес, а опет нескидајући очију са свога очуха.

„Говори само шта хоћеш од мене?» прошапта Блашко преломљеним гласом . . . . «Ваљда хоћеш да ? . . .”

«Не бој се», започе Јово нешто тишим тоном . . . . «Ја нећу пара — не бој се ! . . . С њима за сад не могу да свршим свој посао. Изгубио сам вољу на лумповање. Не могу сâм, пријатеља немам више. Нисам их нигда ни имао. Они, што ми се клеше, да су ми пријатељи, да би за ме живот заложили — беху просте кукавице, чанколизи — положаре ! . . .”

Блашко зачуђено погледа у свог пасторка Њега је овај обрт Јовиног разговора изненадио. Он чисто дахну душом. „Шта је ово сад?» — мислио је. «Говори ли ово мој пасторак ? ! Јово — коме је досле све и сва било, да данас смишља, како ће сутрашњи дан проћердати — какву ће нову будалаштину отпочети ; Јово — за ког се зна, да од неколико недеља ни гроша нема . . . . да тај Јово каже: Ја нећу пара ? ! . .“

„Јест, ја сад баш нећу пара. Ја хоћу од тебе нешто, што ћете јефтиније стати. . . . Ама само добро пази ! . . . Овде нема шале. Ти не смеш лећи, не смеш заспати, ти не смеш сести — док моју наручбину не свршиш !... Ја сам ти већ напоменуо, да ја знам, да ти добро стојиш с нашом господом. Мени сад треба такви један човек. Што ћу другог да тражим? Ти си ми најбољи и најсигурнији....“

Блашку се скиде читава стена с груди. Њему чисто лахну. Он дану душом. Још му беше загонетно : шта је то намислио његов пасторак, и зашто му господа требају ? ! . .

«Да није учинио какву кривицу ?» — питао је сам у себи.

«Ја сам дошао теби» настави Јово, «да ми од сад за петнајест дана израдиш преко твојих пријатеља, да добијем државну службу — у ћумруку, у суду, полицији ил' у ма којој другој струци . . . Ето, то је поље, што сам га са̑м изабрао, да на њему створим са̑м себи нову каријеру . . . Овога се часа лати посла ! . . . Нећу да те учим — како ћеш и где да почнеш. Ја хоћу државну службу и то је — све. Стани — још једно хоћу од тебе — Хоћу да ћутиш као заливен ; а моје је, да се побринем : хоћеш ли хтети на длаку извршити оно, што сад од тебе тражим. . . . Пристајеш ли ?» упита га Јово и преко уста му се развуче подругљив осмејак.

„Пристајем», одговори Блашке и дубоко уздахну. . . . „Па што ми то ниси одма казао, за бога, синко ? . . . Ко се још томе не би од срца радовао ? ! . . . Ти желиш једном за свагда да прекинеш са својом прошлошћу, хоћеш да окренеш леђа нераду и вечитом банчењу, што убијају и тело и душу и здравље и новац ; хоћеш да уђеш међу људе — хоћеш да се посветиш отаџбини својој — ко се томе још не би радовао — убио га бог ! Само се чудим, какву си нужду имао, да потежеш запету пушку на свог старог тутора, на свог очуха, на свог управ оца и «доброжелатеља» ? . . .

Јово се на све ово озбиљно и пакосно смешио. За тим устаде, погледа још једном у свог очуха, па му рече : «Пазите добро ! У мене од данас више нема шале. Од сад за петнајест дана, ја хоћу да сам у државној служби — упамти добро ; од сад за петнајест дана ! . . . Зад збогом, — до скорог виђења ! . . .»

*

Још тог истог дана Блашко је имао важне послове с' неким својим пријатељима. Сутра дан давао је вечеру у свом винограду. Вечера је, како кажу, била господска, а гости одабрати. Вечеру је готовила позната ашчика Јока; а гди она готови ручак ја вечеру — то се већ прича. А већ што зна да зготови чорбу од манића, паприкаш од кечига, и да умеси питу с месом — то нигде нема. Блашко је опет тог дана од некуд добио десетак комада манића и три кечиге — пуне пуните мрести; и кад их је момак донео и предао ашчики Јоки, — она се чисто обрадовала. Блашко се постарао и за печење. Нарочито вала поменути црно као зифт јагње — а што је дебело — к'о кад је две мајке сисало. У овакој прилици Блашко јагњад другчије не пече до — на лози. Вино већ није нужно ни помињати — та ко још не зна Блашково вино: оно ће планути на ватри као препеченица; а може га човек усути у мараму — да се ни кап не проспе.

О овој се вечери у С. . . говорило неколико дана. Одмах сутра дан разнесе се глас од уста до уста, да је Блашко испросио, и да хоће да се жени. Женама је до душе било покриво, што нису могле да докуче — коју узима.

«Нек крију они колико им драго — то се најпосле мора чути», вељаше нека Жика Ћатићка.

«Вала, коју је да је — баш ће је усрећити! — Кад он отера у гроб Јулу Стамболику, ону шиндивилу, — онда свака друга наша дру̂га, нека с даром и покров спреми! . . .» Вељаше Нера Петричкова.

«А шта му је напало да се жени, болест га жива изела! . . . Зар не види да носи душу у носу?!» додаће Пела Пинтерова.

„Ама истина дру̂ге", приметиће Жика Ћатићка, „тај се човек с дана у дан суши — као да га змије пију.

Од кад му оно на пречац умре Јула, од-онда се тако променио, да га човек сад познати не може! . . . Збиља — ко то први каза, да је испросио? —

«Душа ваља, то јутрос рече Перса Ребрина», одговори Нера Петричкова.

„А она је чула од снаше Дује Коларове". прихвати Пела Пинтерова.

«Ха, ха, ха! — а то је онда шуђ муђ», грохотом се насмеја Жика Ћатићка; „ја би се сад опкладила у што хоћете, да је то Дујина измишљотина . . . . Она би лепо цркла, да ма што не испреде и по комшилуку не разнесе. . . ."

Тако су жене у С . . . . претресале значај Блашкове вечере у винограду.

Међу тим људи су ову ствар гледали са свога гледишта:

«Коме ли је оно Блашко синоћ давао даћу?" упитаће мојстор Тома свог побру Тошу . . . .

«Вала. побратиме, не знам, је ли чије подушије или није; али знам, да курјаци не праве «зијафета", док нечије овце не покољу", одговори Теша своме побри.

„Пи́ . . . . ко зна? — може то лако бити и обратно . . . . Ја неби желио да сам у његовој кожи — ако је и пола истина од онога, што се о њему почело гуцкати", приметиће неко други.

«Дај боже, да о' тог' што буде! . . . али, бога ми, како ја знам — мучно. Док год они из једног чанка једу и из једне чаше пију — ни ђаво им ништа не може". додаде трећи.

„Вала, људи, да ми је да дочекам, да и њима тиква пукне, волео би но да ми се син јединац роди . . . . Е онда што би било „сеира" . . . . и са̂м би се роми даба морао за трбу ухватити", већаше мајстор Тома.

„Знаду они то и сами, мој побро; за то се, видиш, једнако и лижу као говеда на пролетној према - гревци", одговори побро Тошо — — — — — — — — —

Ето што су ти злобни језици!... човек се не може с миром ни са својим пријатељима провеселити, а да те зли људи не оговоре, и не изнесу какву неприличну ствар!... Та за бога, на вечери су били први људи из С.... Тамо није било ни помена ни о каквој прошевини, ни о женидби, а најмање о чему другом, што људска пакост измишља. Шта више и кад су се почеле здравице ређати — ни из њих се није могло извести бог зна шта. Господин начелник је најпре напио у здравље господарево — како је већ ред био; г Ж.... прота у здравље његовог — високопреосвештенства г. Митрополита и свег осталог «духовенства;» г. Председник је напио у здравље домаћиново; а домаћин у здравље својих гостију и све остале српске господе; кмет је напио у здравље г. председниково; а г. капетан у здравље начелниково; устабаша еснафа трговачко - терзијског - абаџијског у здравље пупиларног судије.... Најзад устао је и пупиларни судија, па реко: „Ја ћу да напијем за сретна пута нашег домаћина.... Да да̂ премилостиви бог, да нам у здрављу оде, да сретно сврши оно за што полази и да се здраво и весело опет у нашу средину поврати!...

„Амин!...» повикаше сви у глас.

Овом се приликом веома похвалила доброта Блашкова у опште, а нарочито на спрам свога пасторка Јове. Јову су до душе мало кривили; али се опет нашло, да није без дара; г. Ж.... прото напомену, како је већ време да и он себи дође; г. начелник је рекао како ће се и он радовати, ако се већ једном остави будалаштина; г. капетан примети, да тек од таквих људи може да буде нешто; г. председник изјави, да још није доцкан; г. пупиларни судија увераваше, да је свему дру-

штво криво; кмет отворено рече, да о том дечку никад није ни имао рђаво мњење; устабаша трговачко-терзијско - абаџијског еснафа, мишљаше, да би се за њ' ваљало одма заузети; г-ђа начелниковица прихвати, да све може да буде, кад људи настану: г-ђа председниковица додаде, да и она тако мисли; г-ђа капетаница обећа бошчалук, ко јој први каже, да су га примили; а Блашко је једини седио и слушао . . . .

Њему је само још једнако било око срца — зима.

*

После десет дана у целој вароши С . . . само се о томе говорило, како је Јово Ружић постављен за латова на карантину Рачанском.

(Наставиће се)

СТАРЧЕВА ТУГА.

I.

Дух бајне, љупке прошлости,
У слатки сађе-л' сан,
Ја препун туге, жалости,
Дочекам светли дан;
И, санка ради, преклињем,
Да вечни влада мрак!
И плаво небо заклињем,
Да скрије сунчев зрак!
Ил склопив' тавне зенице,
У тами гледам ја:
Блажене, мирне равнице,
Где љупко сунце сја!
Ту бистар поток жубори,
А цветак грли цвет!
И благи ветрић лахори,
Кроз чудни овај свет!

II.

Под сенком липа зелених,
Стари се диже двор,
Где жубор тица малених,
Божански гради хор;
И дивља ружа шири хлад,
Младост је моја зна —
Ох! ту сам негда крепак, млад,
Снавао живот ја!
Упревши мутни поглед свој,
Кроз даљних горâ ред,
Ја с' нова будим живот мој,
Клонуо, стар и сед.
И тајном жељом запојен,
Очајно куцам, гле,
Ах' двор је давно затворен,
И мирно ту је све!

III.

И презрен, стар и остављен,
Рујином блудим сам,
И, с' њиме давно растављен,
Ја љубим хладни кам!
И гора листом шумори,
И тајни чујем глас —
А дах, што пољем ромори,
Лелуја седу влас . . .
То дуси давне младости,
У лету зборе свом,
О дану светле радости,
И младом добу мом!
И страшни, чудни шумор тај,
И тавних шума сен,
Живота њеног прича крај,
И горки живот њен!

IV.

Што звони песма лагана,
Кроз нему ову ноћ?

Ил' тебе зову, драгана?
Ил вишу слави моћ?
Зумбул се земљи савио,
Па снева лепши свет
А лепир крило узвио,
Па љуби нежни цвет —
О! тајне пуно све је ту.
Све живи чудним сном —
Милину сипа небо сву,
Над лепом земљом том!
А песма грми, премире,
Ко уздах срца мог —
И тоне, пада, умире,
Крај тужног гроба твог . . .

V.

Под старим, гробним плочама,
Давнашње доба спи —
Где газим грешним ногама,
Овде си, можда, ти?
И густи бршљан гранчицом,
И цветом бледи крин,
Пред мутном крије зеницом,
Истрвен натпис њин —
Ах нигди песме веселе,
У земљи вечног сна!
И руже већ су увеле,
Ко' што сам свео ја!
Све ћути ту. И седи век,
Суморни снева сан —
У прошлој срећи тражи лек,
И чека смрти дан . . .

2. Децембра 1881. Београд

Војислав

САЊАЛО

ПРИПОВЕТКА

М. П. Шапчанина

(наставак)

VI

Давно је одзвонило вечерње на Саборној цркви, богослови су већ били по својим собама у семинарији, кад су се наша два млада друга вратили с калимегдана. Пролазећи кроз Стамбол-капију, Милан је оборио главу да не гледа непријатеље своје земље, низаме, а Гргур је још из далека гледнуо неколико пута у криве сабље и црвене фесове, па, удубивши се у себе, у своје нове идеале, није ни знао кад је прошао кроз дугачки и чађави свод од камена. Не далеко одатле беше столарска радионица Миланова оца, мајстор Јована.

Уђоше у кућу, одоше у своју собу. Из авлије до врата, пењало се на два на три дрвена ступња. Ушавши поседаше, Гргур на свој креветац, Милан на зелену столицу с једном готово пребијеном ногом. Ништа се не треба чудити, кад кажем «с готово пребијеном ногом». У ђачким собама, обично је сваки део намештаја мање више начет. На столској плочи, на којој се давно истрла плавчаста боја, неколико упрљаних школских књига, а по осталом слободном простору перорезима урезана имена; на једном углу познате четвороугаоне црте за игру с пасуљима, шахтабла која се зове «мицаљица". На зиду прилепљена нека светогорска икона од хартије и Ђурђе Бранковић са дугачком брадом. Сав овај нај-

скромнији намештај изгледао је много лепши засенут вечерњим сутоном.

Изненада се врата отворише и у соби се заори једно громко: сервус!

Гргур и Милан скочише са својих седишта.

— Но, како вам се свиде моје нове ципеле? Гледните само, кад избацим ево овако ногу, па запнем палцем о прслук, зар вам не изгледам као сушти професор? А ко зна шта још може бити од овога «ђиде»!?

— Још можеш и ђемије вући, рећи ће му Милан

— А што не, с тобом бих, Бога ми ти кажем, и суваче окрет'о. Опипајдер ове мишице! је л' чврсто, жилаво, као да си камен подвукао под кожу? Ђидо! Дете мало клипка, дед, ви двојица, а ја само са̑м. Не боји се Илија, не боји. Дед! један, два, три, дед! Ономад сам се хрвао на Калимегдану с' оном Ерчугом, један, два, три — положи! Бога ми ти кажем, кад кидише Илија један, два, три — узмичи. Гледајте само кад стегнем, — гвожђа, пијавице.

— Плаче ли за тобом касарна, плаче, дарнуће га Милан.

— Друго је јунак, а друго редов, друго витез на коњу, а друго сеиз. Та ништа лепше од јунаштва, од мача . . . .

— У корицама, приклопиће Милан.

— Увреда! Зар ја? Погле само . . . . Та да сам се родио у средњем веку, пре барута . . . .

— Па шта би било? Прекиде му говор заједљиви другар.

— Шта би било, поче Илија узвишенијим тоном, било би, био бих . . .

— Дон Кижот! Поможе му Милан завршити започету реченицу.

— С тобом се не дâ данас говорити, осече се Илија срдито. Гргуре, данас сам с тобом „сојузник".

— Ал' ја с тобом не, нагласи Гргур, зловољан што му плаши лепушкасте слике његова заноса.

— Гле, гле, како сте ми данас осорни, мудрице. Зар вам је тако отежао ваш „драги Илија"? Кад вам се прохте онда вам је „драги", а кад се дрнете к'о по Богу сад, онда горак и кисео. Збогом! Имам ја другова и осим вас — широк ми је Дорћол, па Зерек, па Сава. Другова свуд на мали прст. Збогом, моји мудри философи, и Илија има своју философију. Времена и здравља, стрпљења, корак по корак, све ће бити.

Ту се Илија маша за резу.

— Стој! Викну у исти мах Милан, који се беше већ дигао са својега места . . Стој! и ја одох с тобом.

— А ти, Гргуре?

Гргур већ беше отворио књигу и не одговори ни једне. Њих двојица одоше. А кад се за њима врата притворише, већ беше у соби полумрак, да се једва могаху распознати слова у књизи. Гргур запали свећу и навуче беле завесице на прозоре. У соби наста тишина, Гргур читаше књигу пред собом, а озго га, из оквира, озбиљно и мирно гледаху дугобради деспот и хилендарски ктитори, светитељи Симеун и Сава. Гргур и не чујаше бахат који се овда онда чу у дворишту и суседном ходнику. А да ли мишљаше о ономе што читаше, или су осећања отела мах и занела га некуда далеко? Та има то пуно тренутака кад нам је књига само увод, капија у оне чаробне светове, који су невидовни, а тако топли и блиски, разговетни и знани, да би смо, зажмуривши, чисто ускочили у његове области. Често вам је по који умилат и дражестан предмет тако близу да би сте га чисто загрлили, или се ућутите и чекате да своја зрачна недра наслони на ваша прса. У један пут се Гргур мало јаче нагну на задњи наслон своје зелене столице, зачаче

дланове за потиљак и погледа у противни угао своје скромне одаје. А њему као да се растворише онде зидови и кроз то окно гледа лепу слику, коју је одавна компоновала његова жива машта и врло често износила његовој вазда топлој и пријемљивој души. Види Гргур једну скромну собу с дрвеним гредицама, види на зидовима познате иконе и слике, велику зелену пећ, сат на зиду са големим теговима и дугом тромом шеталицом, а за дугим столом учитеља Максу с Плутархом у руци, до њега добри попа Крста с црвеним појасом, тамо с противне стране учитељка с преслицом, а до ње једно ружично суштаство од росе и мајских јутара, најлепша слика што одавна живи у грудима његовим, учитељева ћерка, она некадашња несташна и торокљива Даница.

Шест је пуних година минуло, од како се Гргур учи у Београду. За то време само је два пут одлазио својим родитељима. Завршује се већ друга година од како је последњи пут тамо одлазио. Онда је Даница навршила пуних шеснаест година, у августу су заједно славили њезин рођен дан, али већ онда беше и лепша и заношљивија, и живахна али и присебна, и пуна живости и пуна збиље. Ходао је с њом, разговарали су много, о селу, о Београду, о детињству, о школи, о невиним играма из доба ђаковања и о — садашњости. О садашњости? Лицем на Преображење ишли су обоје горе у његово село, својом руком превео је, готово пренео с оне стране потока, а кад су стигли тамо горе ка његовој кући, са̂м јој из млекара донео у чистој дрвеној стопањи вареногa млека и скорупа. Седели су под брестом једно до другога и дуго, дуго гледали доле у ливаду, у поток, у ком се бистра вода преливаше заходном румењу. А кад се, при последњем поласку, опраштао с њоме, једва се могаше отрћи од школских вратница, и кад је већ морао пустити њезину руку, коју држаше стиснуту, чињаше му се да се нешто безвољно

откинуло од њега, да је пошао на пут много ући и сиромашнији. Окренуо се још једном два, па зашао за гору. Од то доба две су године, дуже и теже од пређашњих четири.

Гргур се трже и та лепа слика ишчезе. Врата се отворише и у собу паде вихор, који развеја, расплаши његове драге старе познанике. Али не вихор од ветра и праха што се пење путем уз небо, већ једно несташно девојче, свежа сувоњава лица, мудра чела, жутомрке косе, очију зеленкастоплавих, оних ретких мудролукавих очију, којих ти се плаветнило упија у душу, а она зеленкаста нианса несташно већ стреља оне за тобом.

— И опет са̂м! Викну девојче.

— Са̂м.

— Читаш?

— Читам.

— Шта читаш?

Ту погледа у књигу што стајаше пред њим отворена.

— Брр! Напрћи своје танке уснице столарева ћерка, а Миланова сестра Ружица . . . .

Гргур, намрштивши се, затвори ону књигу пред собом.

— Непрестано седети, читати — не разумем. Шта има то толико у тим твојим књигама?

— Ништа.

— Па кад је ништа, што је држиш пред собом?

— Забављам се.

— Лепе ми и то забаве. На страну с њом! Ја сам преча од књиге. Руке доле, очи овамо — право у мене!

Он је, полусмешећи се, погледа.

— Насмеј се!

Он се и насмеја.

— Право да ми кажеш. . , .

— Право да ти кажем.

— Ал' не смеш лагати . . . .

— Не смем лагати.

— Јесте ли слазили на Дорћол?

— Јесмо.

— А јуче?

— И јуче.

— А прекјуче?

— И прекјуче.

— Све поред оне куће на углу?

— Поред које куће на углу?

— Са оним зеленим прозорчићима.

— Јест, поред куће са прозорчићима.

— Доста! викну Ружица љутито, отвори врата и као вихор излети на поље.

Таман Гргур отвори књигу пред собом, а врата се отворише и вихор опет духну унутра.

— Затвори!

Гргур затвори књигу.

— Гледај овамо!

И погледа онамо.

— Дакле све поред куће са зеленим прозорима?

— Све поред куће са зеленим прозорима.

— А знаш ли ко станује иза тих прозорчића?

— Не знам.

— Не знаш?

— Не знам.

— Лажеш!

— Можда и лажем.

— Зар ти ниси видео ону што успија?

— Нисам видио никога што успија.

— Што је углачала косу као утијом — зар ти мислиш да је оно њезина коса?

— Ја не мислим ништа.

— Да шта ти мислиш, Гргуре? Осече се Ружица.

— Ја мислим да не мислим ништа.

— Ништа?

— Ништа.

— Баш ништа?

— Баш ништа не; не мислим, али нешто ипак примишљам.

— А шта је то нешто?

— Мислим, сејо моја, да би најбоље било, да ме се оканеш.

— Хтео би да идем на поље?

— Да, хтео бих да идеш на поље.

— Хтео би?

— Хтео бих.

— Одиста?

— Одиста.

— Не шалиш се?

— Не шалим се.

— С Богом!

— С Богом! Али Гргур још добро и не изусти ову реч, а вихор је већ био с оне стране резе. Још се тресло и орило око ушију Гргурових — тако је грунула вратма за собом. Он примаче свећу ближе, узе ону исту књигу и отвори је. Али у исти мах отворише се на соби врата и с поља још жешће духну наш несташни вихор.

— Ти си заједало! викну Ружица љутита и плачна.

Он опет књигу затвори.

— Пакостан и гадан!

— Ружице! Викну Гргур и скочи на ноге.

— Лукав, неотесан!

Гргур се умери и опет седе.

— Сељак, сељак, сељак!

— А кад сам ја казао да нисам сељак?

Но Гргур још ни изговорио, а Ружица бризну у плач, ридаше и јецаше горко.

Док је она плакала, наш штудента гледаше је, мање сачустљиво, више зачуђено. Као да не могаше ни да докучи, откуд толике сузе, што тако крупне вркћу једна

за другом низ лепе образе. Најзад узе она кецељицу и обриса своје овлажене трепавице.

— Ти, Гргуре, ништа не мариш, што ја овако горко плачем?

— Па, право да ти кажем: не марим.

— Ти не би марио ни да се ја разболим?

— Не бих.

— Ни да умрем?

— Ни да умреш.

— Ју, Гргуре, ала си ти неваљао.

— Зар што не марим, што не желим да ти умреш?

— Ево баш не ћу да плачем! — На један пут ће Ружица у другу тактику.

— Немој.

— Не ћу ни да се разболим.

— Немој ни да се разболиш — имаш потпуно право!

— Па не ћу ни да умрем.

— Па немој ни да умреш. Ух, како је то страшно кад те понесу на носилама.

— Грго!

— Ружице.

— Право да ми кажеш.

— Право да ти кажем?

— Ал' право, право, право.

— Право, право, право!

— Најправије на свету?

— Прависимо!

Ту се и Гргур мало одобровољи, заборави своје вечерашње снове и поче се задовољно смејати. А Ружица, са свечаном збиљом, отпоче своје саслушање:

— Волиш ли ти ону девојку?

— Коју девојку? Упита Гргур мало пленувши.

— Ону девојку — шта се претвараш? — ону за зеленим прозорчићима.

— Коју за зеленим прозорчићем? Викну Гргур и тресну оном столицом са пребијеном ногом.

— Што лупаш? (Викну богме и мало увређена Дијана) Није ово луг. Шта се претвараш? Признај — ухватила сам те.

— Ти си Ружице и до сад била гуска, а сад си права — немој да ти кажем у очи. Окани ме се с твојим будалаштинама. Иди из собе! Иди! Кажем ти одмах да одлазиш или ћу . . . .

Није ни изустио, а Ружица га оштро погледа, погледа још једном, али блаже и много попустљивије, по образима јој се осу румен, мале јој руке клонуше, очи наводнише, не јецаше, али суза за сузом котрљаху се и падаху на ивицу од стола. Сад, изгубивши своју обичну оштрину, изгледаше, преображена преливена зраком нежности, питома и невина, да би у овом тренутку и њезин најжешћи непријатељ омекнуо, па (особито ако се то тражи) и загрлио је.

Гргур, видевши је тако клонулу, поражену, безнадежну, учини му се лепша него икад до сада, али у који мах да јој се приближи и дотакне руке, у истом тренутку осети где га нешто жацну у срце; ни сâм не знађаше шта га поче плашити, трже своју руку и поврати се полукорак назад, на своје пређашње место. То је био прст неког невидљивог анђела, који га дотаче, који, можда без престанка, лебди над његовом сиротанском собицом. Учини му се као да виде Даницу, друга својега детинства, занесе се, задуби се, замисли се, није ни осетио кад је Ружица, убрисавши и последњу сузицу, не више као горски вихорић, већ тихо и питомо, као најпитомије јањешце, оставила собу.

Ни сео, а ни књиге отворио, кад чу ход двојице око спољних степеница. Учини му се да по мраку траже резу од његових врата. Он приђе и отвори их. «Ето то је твој земљак», рече један од млађих калфа,

а други што остаде преће праг и рукова се с Гргуром. Млад голобрад дечко, а на њему нова пешачка униформа — рекрут.

— Прошле недеље похваташе нас и погонише амо. Знаш како је растати се са селом. Познајеш ли ме још, Грго? Та заједно смо се учили књизи у учитеља Максе. Одох да му пољубим руку. Остасмо цео дан онде код суднице. Кад би пред мрак, а преда ме стари Степан — још је фамилијаз. Даница ме одазва у школу — да је видиш, Грго, нема је лепше у свем селу, румена јабука. Кумим те, брате Милета, понеси ову писму Гргуру. Хоћу, за што не. И ову погачу. И ту погачу, рекох јој. Много, много га поздрави. Не бери бригу, рекох јој, та ми се знамо, другови смо. И ево ти, Грго, писмо, и ево погача, и ево друга погача од твоје матере. Потврда је зорли, али су твоји предњаци још тврђи. С Богом, Грго, чекају ме другови, а помрчина је. А ваља пре добоша бити у касарни. Мучна уредба; нигде ти, Грго, наше сеоске слободе, нашег рахатлука.

— С' Богом, видећемо се, одговори Гргур још непрестано под утисцима изненађења. Узе драге дарове и са неким, готово светим поштовањем метну преда се на сто. Дуго их је гледао и гледао, а после их је једва и видео кроз сузе, које му овлажише очи. У тај пар дође шегрче; позва га на вечеру. Он извини и себе и Милана, па седе за сто. Тишина. Лојана се свећа разгорела, расцветао јој се фитиљ, црвен посустали пламен једва осветљава собу. Гргур узе мумаказе и усекну је. Пламен сину новом јачом светлошћу, он опет заузе своје обично место поред стола. Дуго је гледао у писмо, док се одлучио да га отвори. Најзад, пољуби би га још једном снажно и ватрено и — отвори га.

У одаји мир, усекнута свећа не трепће, на пољу се нико не чује сви су за столом при вечери, а Гргур чита:

«Драги наш Гргуре! Ето се навршује две, а тебе никако у село, да видиш, да се на њега није срушио брег или га потоци разнели. Пролетошњих киша да нас Бог сачува, две недеље нисам испод школског крова, наплела сам, наткала сам се. Читам оцу новине, са сви страна туже се на Мораву, на поплаву. Свет се тужи, а ја грешна радујем се: можда ће Гргур писати, да види да и нас није раселио поводањ. Ја мислим и чекам, разбирам од Степана и од црквењака: е да каквих писама у судници, али, за пакост, нико ником ни словца, па ни ти нама, наш драги Гргуре. Ја сам твоја другарица, ја ти смем рећи, па ево ти и кажем: ништа ти лепо не стоји, кад нас се тако дуго не сећаш. Или ти је можда Београд тако прирастао за срце, да си и заборавио нас сељаке, који смо на раду од јутра до мрака, па и не можемо бити тако чисти и лепи као ви, који живите само на доколици. И отац ти се брине, и мајка ти се брине, па и твој учитељ, мој отац, мршти се и срди на тебе, кад год му се они сиротани потуже. Ја бегам из собе, да не слушам ништа против тебе, заклех се да ти пишем, и ево испуњавам своју заклетву. Гргуре, да ме случајно сад сретнеш у путу, не би ме познао, толико сам се изменила, сви веле порасла сам, не би требало ни редак да ти пишем, свет је свет, али ти си мој мио другар, а другари су као и родови. Али ипак, мој другару, ово ти је писмо прво, а можда и последње. Ја нисам крива што нисам остала, што нисам више оно «торокљиво чегртало» које те је толико пута узнемиривало, вукло за собом и против твоје воље.

Боже мој, Гргуре, ја теби пишем, а Бог зна како је с тобом тамо; шта ћу, ако ти и не хтеш прочитати ово неколико паметних и непаметних редака. Али шта му знам, пишем, а Богу ћу се молити да те затекне здрава и онако добра, као што смо те испратили из нашега села. Онда ћеш за цело прочитати сваку речцу; ко

зна, можда и више него цигло један пута. Зар мислиш да га и сама не ћу више пута прелетати очима, пре него ти га пошљем по Марином Милети.

Да ли си, Гргуре, рад да чујеш како ли је мени, како твојима, како свима нама у школи па горе до твојега села? Ако си рад чути, ми смо, хвала Богу, сви здрави, које исто и теби од свемилостивога Бога желимо. А и како не би били здрави у овим питомим горовитим селима. Шума, ливаде, потеси па мој красни врт, све то пири и мири, све те освежава, подмлађује. Па наши студенци; оваких бистрих и студених извора, кажу, нема далеко у накрст по нашој Шумадији. Поток под школом још и сад тече онако холо и младачки, као кад се оно први пут на њему умисмо. Шта пута сиђем низ брдашце и станем на онај велики, маховином обрастели камен у сред потока, на ком смо више пута заједно седели и гледали низ воду доле ка оним потесима, иза којих почињу шумарци од твојега села. Оно старо брвно преко потока отрулило је и пало у воду, и сад се прелази преко новог малог моста мало повише. Али ја још прелазим преко старог брвна; узмем обично очеву стару мачугу, па се мало поштапнем скачући с једне половине на другу; исквасим се сва, али ми је ипак жао напустити стари прелаз: напустише га сви, а кад га се одречем и ја, онда ће му, чини ми се, бити много, много теже, а ја се некако тешко могу да растанем с оним што ми је негда било драго, што ми је уделило по коју мрвицу радости. Ето за то волим да се исквасим, а да не пребацим себи да сам незахвална, да сам обрнула главу ономе кога не треба заборавити.

Да ли ти се, добри наш Гргуре, прохте по који пут да завириш мало у ову школу, у којој си се негда учио? Памтиш ли још све наше мапе и иконе, старе скамије, памтиш ли, јаој!. онај дугачки очин лесковац? Нема га више, и он се иступио, као и она очева жестока на-

рав. И сад је исто онако пољут и построг, али су му прутови ипак данас и краћи и тањи, а и ређе их се маша него онда кад нас двоје сеђасмо пред њим у скамији. Па ипак, ипак; више пута чујем отуда из школе гласиће онаке исте као што смо их ми од себе давали, кад би нас, несташне, окачио његов прут. Па не знам ни сама како још не могу да се одвикнем, да заборавим своје ђачко доба: дете плаче и моли се у школи, а ја сва претрнем за разбојем, па се прекрстим и молим да га Бог узме у заштиту. А од кога? Од мог доброг оца, од нашег учитеља, коме смо и ја и ти захвални за све наше знање. Ја не знам кад ће се већ мој отац одучити од ове своје строгости? Јесу ли и твоји професори тако строги и неумољиви? Може ли се књига учити, а да пруће мирно расти у гори? Сирота ова дечица. Гргуре, ако нам успишеш, реци коју, али онако, ти већ знаш, онако мимогред — реци да су прутови у школама излишни, да се ђаци могу учити без боја. Мој се отац јако постарио, али духом није клонуо; још је исто онако тачан и у школи и у цркви.

А мајка? О, мој добри Гргуре, како се сва охладим кад на мајку па на мене помислим. Не знам што јој је, али је сваким даном нестаје. Још од прошле јесени уди, вене, губи се, на ногама је, ради, шмрца по кући, али од ово неколико недеља не слази доле до наше велике баште. Ја је замењујем, прибирам боб и пасуљ, сушим мехуне, млатим их, и зрна остављам за зимницу. Да видиш моје лехе, моје патлиџане, моје лукове, мој кромпир — све кућице у правилним редовима, шта пута их погледкујем одуда са стазе, па бих чисто да си и ти овде, да их гледаш и да им се дивиш. Поред плота засадила сам сунцокрет, већ је израстао више моје главе, још који дан, па ће своје златне круне повијати према сунцу. Мајка би ми тако радо помогла у свему, али баш јој се види да не може. Каткад се и потужи, а ја је разгово-

рим и поутешим, а шта пута је мало и развеселим. Кажу да сам се много променила, ал' ја ипак још умем покаткад и сувише торокати. Особито кад се заборавим, па још мислим да сам дете и да идем у школу. Пст! Гргуре, да ти шапнем на уво: ја се још по који пут закључам у ону собицу до кујне, па растрговчим моје лутке, са свима њиховим ркама и крпицама. Ето колико се још уме заборавити твоја другарица, којој не ћеш замерити што је толико будаласто поверљива.

Али, шта ћемо, Гргуре кад се не да̂ на пречац остарити. Доста је што се у цркви и пред странима поозбиљимо и намрштимо, а пред својима, и кад смо сами у кући, зашто бисмо се плашили од онога, што нам је до скора тако годило, испуњавало цео живот наш. Ја још непрестано другујем с ђацима као да сам им вршњака, преслишавам их, пратим им лекције све до испита, надгледам им прописе, а о испиту ме пола нестане, сита се настрахујем, особито за ону пиљеж у првом разреду, а деси се по који завезанко и у старијим разредима. Ти знаш како отац мрзи да се показује; шта ме је пута тога ради осрамотио. Тешко ми је, да се сирото мучи, омакне ми се па зуцнем, или само климнем главом, а отац — знаш већ његово ухо — поцрвени, тресне ногом о тле, а ја сирота и не чекам да ми викне: на поље! И сама, к'о без душе, очистим бојно поље, а дечица се лепо скуње, оборе главице, па снуждено гледају у своје књижице . . . Као што видиш, ја сам ти још као неки најстарији ђак, још исто онако редовно и строго постим са ђацима све велике посте и причешћујем се у нашој драгој црквици. Причешћујеш ли се и ти, Гргуре? Идеш ли у цркву? Или си, можда, у том великом свету и заборавио како се моли Бог. Али, имаш право да ме удариш по устима; знам ја да си ти исто онако племенит и добар, а ја сам ето још брзоплета и лакомислена, те сумњичим у твоју доброту. Опрости ми, Гргуре, опрости;

научи ме да будем добра, с дана на дан боља, да будем заслужна тако доброга другара, као што си ти.

Још нисам имала прилике да ти се похвалим. Мати ми је навила пређу и сад у велике ткам у малој собици. Да видиш само како ми је разбој спретан и подесан; отесао га Стојко дунђерин; а чункови су они исти стари, материни. Отац ми је узео ново вито, па да ме эжокш видети само, како, каткад по читаво по подне, сучем цеви и певам. Сада ткам најтање сади-платно, а већ сам цела два беза откала; ето и тај пешкирић, у ком је погача, одсекла сам од мог првог беза. Како ти се допада? Мати вели да је ближињаиво и местичаво. али шта ћеш кад ми се, невештој, час по жице кидале, а руке ми биле још немоћне, те нисам довољно снажно била брдилима. Сад је, дабогме, много друкчије, сад сам и много вештија и много снажнија. Тамо под зиму, мати ће ме поучити да ткам ћилимове. Ти знаш како је она много вична у срећивању вуне. Једва чекам први снег, па да и то, у име божје, отпочнем.

Да ти нисам већ постала досадна? Можда сам ти данас и сувише торокљива, више него што бисмо ми обоје желели? Али шта му знам, кад се одавно нисмо видели, а желела бих да ти кажем све. Знам да би ми доликовало, да сам мало више мудрија, али ти си увек био и сувише мудрица, занешенко, па и сад мудруј за нас обоје, а мене пусти, да се сита нажуборим у тој твојој невиђеној собици. На знаш како бих желела од некуд из прикрајка, невиђена, да видим и твоју собу и тебе у соби. Читаш ли још онако много? Благо теби кад имаш много лепих књига и добрих другова. Ја овде у селу, ниг' сам пристала у сељанке ни у варошанке, а књига тако мало, све оне старе, очине. По неке сам два пут прочитала; «Љубомира у Елисијуму» ономад сам и по трећи пут. А читам само недељом и суботом по вечерњи, кад оставим рад. Кад би ми могао

испратити овда онда по коју лепу књижицу! Ти си данас много паметнији од мене, знаћеш изабрати шта би било за мене, шта бих ја, у мојој пустињи, могла разумети. А ја ћу ти, у замену, послати по који цветак из моје баштице.

Да сад, Гргуре, видиш моју малу баштицу пред кућом. Знаш ли кад ти оно дадох неколико цветића, а ти их сакри у недра, да не чује учитељ. Јеси ли још и сад онако плашљив? Нисам мислила написати плашљив, него: осетљив. Што сам ове године имала драгољуба па лепог човека, па невена Боје разнолике, — горе! Шта пута прекинем рад, одем па се нагнем над ограду, гледам, гледам, па онда, — свашта нам пада на памет кад смо сами — мерим и мерим очима који је цветак најпунији, најгиздавији, који би теби откинула, кад би случајно и ти био онде код ограде. Мерим и мерим, и толико сам себична и неодлучна да ни један цветак не могу да одвојим од других, сви су ми једнаки, сви драги и мили, сви најдражи и најмилији. Кад бих ти већ поклањала, ја бих ти, Гргуре, поклонила све моје цвеће, сву моју баштицу, заједно са оградом и оним великим лонцем тамо иза калопера у ком с пролећа однегујем по какав расад. Да ми није живине, имала бих још више цвећа, још лепшу баштицу. Али ти знаш како сам, што наши кажу, погинула за живином. И сад се још онако исто с њима заносим. Имам осам маторкица, а пилића да једва броја знам. Да си ближе, послала бих ти, макар крадом, по који пар. Ако дођеш ове јесени, отац ће те за цело звати, па ћемо те частити, частити до год се не разболиш. Ето сам опет почела које шта говорити; има право отац што ми каже: да би била не само вредна, него и паметна, кад бих умела ућутати у најбољем тренутку. Али шта му знам, кад нисам боља, кад не умем да будем боља. Кад би се то негде дало купити, или отпостити, или одрадити, ја бих и купила, и отпостила

и одрадила, па да будем најбоља девојка, боља и лепша, него што би ти, мој добри Гргуре, умео и замислити. Али би се, можда, ја онда понела, па бих дигла главу као паунпца, а ти си још гори и поноснији, не би хтео ни малчицко подићи ту твоју круту главицу, па би онда, да богме да би онда много, много горе било. За то је добро што сам ја овака, а ти опет таки. И останимо обадвоје оваки какви смо. Ја не знам шта би било од мене, да чујем да си се променио. Био си најбољи међу својим друговима а и сад си, знам ја, онај исти, најбољи међу најбољима. За то се на тебе, осим свију другова, понајчешће и најрадије сећам. Да зна слушати цвеће, да знају говорити пилићи, ја би с њима врло, врло често и врло много торокала о теби.

Збогом! Ево се већ хвата сутон, а Милета зором полази. Заузми се где треба, те да му тамо буде лашња ова година. Твоји су здрави сви; мајка ти је била у цркви о Ивању дне, и ја сам била, пољубила сам јој руку и пољубила ме је; до ње сам и литургију одстајала. Збогом! буди нам здрав и немој нас заборавити.

Даница.

— Даница, понови Гргур из дубине душе своје, пољуби драгу хартију, па је журно сави у другу чисту хартију и спусти испод својих чистих кошуља, у дну сандука. Забрави га, али га опет одбрави, подигне заклопац и још једном узе у руку Даничино писмо, пољуби га, па онда, одлучно, остави и забрави. За тим пољуби обе погаче, скиде пешкирић са оне Даничине, испресавија га, и остави под јастучић на свом кревету. Најзад одломи по једно парченце од оба колача, и како и онако није вечерао, то је слатко откидао залогај по залогај, јео и ћутао, све до јацији. А одмах

после тога доба зачу се у дворишту журан бат. Врата се отворише бурно и у собу улете Милан разбарушен, прљав, подеран.

Гргур скочи.

— Поделисмо мегдан, једва изусти Милан и уморан паде на креветац. Пошто се издув'о и одморио, настави у одломцима: Одавна ми се попео на душу она рђа Хасо Ахметовић, што је скорим отворио бакалницу тамо иза оне берберница на углу .... Море Туре окан' се белаја.... Бадава му говориш .... Кидисао ли је — кидисао.... Кад баш хоћеш кавге, ето ти је.... Слазимо ја и Илија механи до Синџир џамије .... Илија дош'о у севдах, а и сâм сам хтео да слушам шаркију .... Ето ти пред нас Хасе, као за пакост .... Видим уљу како се лукаво осмејкива. Не ћеш бре! Илија! А Илија положи! Потегну Хасо ножину, једва му је истргох .... Ето ти још некаква Турчина .. Повуци, потегни .... Уз калдрму, низ калдрму .... Хасо умакну, онај други још је можда на калдрми .... Чујеш ли, Гргуре; с Турцима се не дâ више — дошао је крај, ил' они ил' ми .... Чујеш ли ме, Илија је јунак, кажем ти: јунак, јунак, јунак.

До по ноћи је свећа горела: Гргур је читао, а Милан, заморен бојем и хрвањем спаваше најдубљим сном.

(Наставиће се)

ВОДОМЕРНЕ ТАБЛИЦЕ

Јоце Стефановића Виловског

Одликоване колајном другог реда на међународној географској изложби у Млетцима године 1881.

Којим поводом дође изналазач до те мисли, да оснује исте водомерне таблице? Ево како:

Године 1871 имаде равни Банат од поплаве љутих незгода: велико, богато немачко село Жомбољ (Хацфелд), што лежи између Кикинде и Темишвара — 13 километра далеко од старог Бечеја, буде поплављено. Кад вода мало усану, изроди се из гњилежа колера, те опустоши село. Имађаше село код гробља један студенац са најбољом, најсвежијом водом, јер је место узвишено, те вода дубоко у земљи. — Први се разболеше и умреше од те заразе сви они, који вађаше пијаће воде из тог студенца. А то је због гробова појмљиво. — Црепаја опет велико, имућно, српско село, близу Панчева, лежи тако рећи пре у песку нежели у подводију — далеко је од текуће воде, од Тамиша 8 километра, — иначе нигде поточића; и она је била те године у води; најпре се показа вода у подрумима, па по јарковима у селу, коначно и по улицама, међер је била ударила вода на издан. На њивама, ако је плуг забраздио: бразда пуна воде. — Оне равнице између Црепаје, Опава, Сефкерина, Глочона, Јабуке и Панчева посташе недогледни извори и језера, јер беше свуда ударила вода на издан.

Море шта је то? питаше се народ. И до сад беху кроз сто година воде велике, кише многе, ал тог чуда не беше, да толика вода избија из земље! — кад тог чуда није дојако било, онда мора да је човечја рука са рекама нешто урадила, те пореметила дојакошње поплавне законе, на које беху сва та села и места од векова удесила и основала своје куће и своју питомину. А да, баш 1870. године одузеше Дунаву оно недогледно подводије, снај његов рит од ушћа Бечеја (Кустош) у Тису код Перлеца па до Ковина, просторје од неких 116.000 јутара те населише села: *Рудолфгнаден* између Перлеца и Тисе, *Кениксдорф* код Голине греде близу Опава *Албренцдорф* код Чилегиша с оне стране Дунава, *Гацелахаји* на Сибници између Глогоња и Лорче, *Маријенфелд* на левој Дунављевој обали између Старчева и Великог села у Србији, *Иваново* код Омољице на Дунаву и *Ђурђево* на левој обали Дунављевој између Гроцке и Смедерева; тих седам села населише, и уједно почеше подизати дужом поред Дунављеве леве обале високе насипе, како би стали великој води на пут, да не прелива више у ону пучину ритску. Исте године и беше довршено регулисање Тисино, око којег се ради већ од године 1842 И нојзи одузеше људи све њене многе и недогледне ритове и пљоштаре, који се отежу од Титеља па до Токаја, Хуста и Мункача у дужи од 500 километара, и ширини од 4000 метара: на местима као између Токаја и Мункача, и овог и Сатмера ширина је тог Тисиног подводија од 28—70 километара, а кад би Тиса највећма забрекла, она се је разливала уз велики

Кереш горе у велики и мали рит (нађ шар и киш шар рит) између великог Варада, Бекеша, Карцача и Дебрецина. Сва та велика просторија, те пљоштаре, служаше надошлој Тиси и Дунаву, као одушке, камо се је велика вода могла да разплини.

На постајању тих одушака основане су све оне населбине од векова, цветаше она богата села и вароши у Потисју. Сегедин поста у сљед свог положаја у сред тог по њега безопасног подводаја знатна, богата, огромна варош.

По кад и кад биће одвећ велике воде, ал људи се били већ навикли, чамаца и скела, и чунова беше спремни, а при том никад не udараше вода на зло: већ миљаше полагано: — по ритови буде греда по греду потопљена, по улицама сегединским знало се већ како по реду вода лагано надолази, — те се људи знали и могли да спреме благовремено за сваки случај. У потисју и подунављу владаше велико богатство у марви, у ергелама добрих коња, у овцама, свињама и кућевној живини — а шта да кажемо о рибама, којих је био гмиж после сваке велике воде по барама и пљоштарама, да је свет рукама могао да их хвата.

То богатство и лако богатство општина није млогима дало мира, те измисле они помоћу научњака мернички, да Тису „регулишу“, да „обезбеде један пут за свагда она села и оне вароши у потисју од сваке поплаве“. То беше њина девиза. У ствари је њих руководила сасвим друга мета.

И сад, да Тису „регулишу“, прво им беше, да јој ток исправе, где год окуке и вијугања, просеци, савак, да вода брже протече — и та ће јача снага брже однети воду на ниже у Дунав код Сланкамена, и овим у црно море. — И тој, тако исправљеној Тиси ударе десно и лево одма до обале високе, дебеле насипе, да не *би* могла Тиса више из тог 4000 м. широког њојзи силом наметнутог корита да прелије у њено пређашно подводије, у њене дојакошње одушке: које подводије, које Тисине ритове претворише они научњаци у њиве и усевну земљу и поделише међу се братски Тисине поплавне резервоаре.

Они једним махом збрисаше са лица земље оне услове, по којима се беху населила и настанила сва она силна села и вароши од тисућ и више година у потисју. Ал што је најдивотније, почем рекоше тим местима: ми ово радимо, само да вас обезбедимо од даљих поплава, тако увукоше у трошкове и сама та места. Ова дакле укуцавају сама себи мртвачки сандук — Сегедин је најбољи доказ.

Да видимо, да ли је то по Тису или Дунав необориви закон, да морају они имати оне одушке у ритовима, или могу они бити и без њих?

Ми старији људи, знамо да готово сваког пролећа буду ти тисини и дунављеви ритови поплављени. По 3—4 метра висока је вода у њима. Ми знамо, да је пароброд у новије доба често право од Земуна одпловио ритом у Панчево. Кад је стао човек код Опаве, или у Земуну на Гардошу, или у Београду ма где на висини виђа преда се море — само где-где виђаше се врхови врба, и село Борча и Овча као острова у тој пучини. Па кад је то сваког пролећа од вајкада бивало, онда је то очевидно необориви закон у природи; а да је тако имамо ми од повестница доказа.

„Византијски цар Теодосије тражаше пријатељство Атилино' краља маџарског; уз ту мету пошље свог великаша Максимина на двор Атилин године 448, дакле пре 1433 година. Атила имађаше тада свој дворски стан тамо на десној страни Тисе не далеко од Мишколца. У пратњи Максиминовој беше и историк Прискус, који вођаше дневник. Из тога дневника видимо ми, како је посланство код Ковина пребродило Дунав, како је прешло Мориш, и како је залутало ноћу једаред у Тисиним „ритовима". Срећом наиђу на неке сељане, који спадаше у спахилук удовице Бледине (Бледа је био Атилин брат, ал не зна се, да ли је ово тога била удовица, или другог каквог Бледе). И људи их њојзи одведу, те их ова гостољубиво прими и спасе од пропасти по оним баруштинама. „Наше мокре хаљине сушисмо ми и грејасмо се око великих огњева, што житељи целу ноћ нама за љубав гореше млогом ту наслаганом сувом трском".

По овим видимо, да је Тиса те ритове имала и морала имати већ пре четрнаест столећа — и нико није се нашао до нашег столећа да јој одузме те одушке, и да јој крати даље разливање по тим њеним урођеним резервоарима!

У том посматрању изроди се у мени мисао, да видим, како је Тиса надолазила пре почетог регулисања, при самом раду, и после довршеног регулисања: Дознам, да је Тиса на водомери код Сегедина највећу воду имала:

Године	1839	пре регулисања	са 4.10 мет.	Под нулом
»	1840		» 4.97 »	
»	1843	при регулисању	» 5.63 »	
»	1846		» 6.26 »	
»	1874	после свршеног регулисања	» 6.95 »	
»	1876		» 7.87 »	

Из ове лествe видимо, да Тиса, у место да нижу велику воду има, што мерници хтедоше, и што општинама обрекоше, она сваке године вишу воду показиваше; и по њима можемо судити да је милионе форината прождирући рад око насипа и регулисања Тисина погрешно основан, и да ће јошт многе несреће са собом донети по то потисје и његове житеље, ако тако остане

Ваљало ми је сад да видим одношај Тисин спрам Дунава, у који она утиче код Сланкамена. Дунав има пада између Новог Сада и Београда 0·44 м. на 7.58 км., а Тиса од Сегедина до ушћа 0.25 м. на 7.58 км., дакле је Дунав јошт једанпут тако брз, колико Тиса, иначе је природан закон, да су уточице брже нежели главне реке. Сетим се ја при том, да сам године 1849 видео, како су с' оне стране код Титеља у Тиси на ушћу Бечеја (Кустоша) везане многе лађе, чамци, дереглије и шајке. Зачуђено запитам: „шта раде толике сплаве ту нагомилане?" Одговорише ми: „Тиса и Бечеј су мали, а Дунав нагло надолази. Лађари чекају док јурне вода из Дунава у Тису на више, те унићe и у Бечеј, па да се спусте овим у Бечкерек без да коњи или људи лађу вуку". Ево решење једне загонетке односно великих Тисиних ритова: мећер бива, да велика вода из Дунава удари ушћем Тисиним на више, уз воду. Дунав по овим појавима не само да удара Тису — кад је пре ње надошао, на успор, већ он сам улива своју воду у њено корито.

Кад дакле Дунав пре набрекне од Тисе, онда ова губи свој ток и пад, онда је успорена, и онда мора да се она разлива — свугде по својим низама, где год места нађе, донде по времену, докле год Дунав не спадне, те да она може опет вратити се у своје корито и обичном брзином на ниже у Дунав и с њиме у Црно море путовати. — А тај случај, да Тиса буде успорена надошлим Дунавом, бива правилно сваког пролећа. По овом дакле морају Тиси стајати, докле је света и века, и докле је год Дунав бржи од Тисе велики простори подводија и резервоара од природе на расположењу за дане њеног успора! Њојзи су они недогледни ритови од крајње потребе, као гладном залогај леба; као озеблом сунце. А шта ће бити, ако она тих низа нема више, кад јој модерним начином регулисања одузмете њене ритове? — Одговор је прост и лак: онда нема вода маха да се расплини у ширину, већ онда мора између нових њених насипа за толико у вис да се диже, да све оно множтво велике воде места нађе, које је иначе у ритовима места имало.

Што дуже овом приликом Дунав остаје висок, тим горе и жалостније по потисје.

Тад ће набрекла Тиса да тражи одушке у кориту својих уточница: Зађве, Кереша, Аранке и Бечеја — а ове имају опет низа и равница многих пуних села, вароши и њива, истина по наводу мало виших но што су пређашњи Тисини ритови те ће ове бити поплављене и подављење, оне равнице питоме и села, који никад ни сањали нису, да ће велика вода доспети моћи до њи. Тим су начином страдали Жомбољ и Црелаја 1871 године. — Кад тако Тиса и њене суваре набрекну стешњене међу насипима (долинама) регулизације, онда подземно набрекну жиле, и притисак је тако јак, да онда вода избија далеко из реке у студенцима, низама, подрумима на издан. С пролећа 1881 тако беху подруми у Кечкемету у сред сувог песка, где на далеко нема текуће воде, водом напуњени, те дотичне куће се срушe, јер нису зидане оном чврстоћом коју подводна земља иште.

Сад опет тицало се је да дознам, одкуд да мора сваког пролећа правилно, а по кадкад и при великој дугој киши, да се разлива Дунав по оним пространим ритовима, што се отежу од Паланке код Базіаша, па до Титеља, да и чак до Новога Сада и више свога? Мора ли и Дунав то своје подводије да има, или је ово природа створила само случајно или од беса? —

Они који населише оних седам села, и који хтедоше да окују и Дунав у кврге насипске као и Тису, канда су убеђени били, да је природа чисто од беса тај 116.000 јутара велики дунављев рит отворила, иначе не би она села населили.

Кад са града Београда гледамо преко у Банат на ону морску пучину дунављеву, не пада ли нам на ум питање: од куд да надође толика вода, и зашто се тако дуго бави она ту, много љута по 4—5 недеља дана и дуже?

На ово питање тражимо одговора путујући од Београда Дунавом на ниже к Оршави, па ћемо и наћи: од Београда до Рама (спрам Базјаша) на десној обали — изузимајући увор Моравин са подводијем Годоминoм, прате виша или нижа брда Дунав; — с леве стране рит, подводије и делиблатски песак. Код Базјаша теснац међу брдима — па онда широка жупа Кисиљево са острвом истог имена; за тим теснац планински кратак, кроз који улазимо у Молдавску жупу са острвом Молдава. На доњем крају те жупе видимо капију, и улаз у високо стење с обе стране Дунава — а чувар или диздар испред те капије дигла се стена из сред Дунава, Бабакаје (Бабин камен) у народу „Бабакај“ звата. Ово је почетак „горње клисуре“. Довде је Дунав све једнако био широк 567 мет. право корито.

Овде у горњој клисури је стешњен на 302 мет. Ово ждрело је дуго 10 килом. и траје до брда Стенка на левој обали; сад се Дунав мало поширио, — ал једнако међу брдима крсз 15 килом. до станице пароплоеске Дренково. Опет Дунав стешњен у ждрелу стеновитом у дужини од 11 килом. до Излаза, и у ширини од 302—340 мет. Најтешњи је Дунав код Стене „*Дојке*". Од Излаза до Гребена стене дуж је од 3402 мет. налази се дунављева пловидна препона Тарталија. Код Гребена и Плоче, Дунав је 378 м. широк. Сад се десна обала овде око Гребена назад савија, и шири корито у Поречкој жупи до 2041 м. У тој жупи или котлу се налази препона Јуц, Од Бабакаја па до плоче и Гребена сва та дуж је од Срба звата „горња клисура". Од Гребена на ниже 6 километ. на десној обали варошица Милановац Од овога до Јуца 5 килом., а од ове препоне па до Капије Казанове, до њеног диздара „Калника", које стена усред Дунава исто тако чува капију као Бабакај. Довде беше Дунав једнако широк 567 м. А сад упадајући у казан међу стене Мироч планине (великог штрба) на српској, и Шукар Маре на угарској страни, има васцели наш дојако поносни Дунав не више но 171 мет., ту почиње „*доња клисура*" код калника — а та траје у дужи од 8975 м. до трајанове таблице, само у греди шири се Дунав у Дубовској жупи на 369 мет. ширине. Иначе ниже ове жупе Дунав најтешњи у грлу 152 м. Између стена Малога штрба и Шукармик планине с леве стране. Ево нам одговора на питање: на што Дунаву оног големог рита између Београда и Глогоње. Она многа вода, која је текла једнако у кориту од 568 м. и више, кад надође с пролећа нагло истопљеним снегом са швајцарских, аустријских, тиролских, крањских, штајерских, карпатских. босанских и српских планина — може ли он наћи места у доњој клисури да прође једнако брзо кроз грло од 152 метара? Нису ли овде стене Мирочке и шукареве планине Дунаву начинили стругу, да не прође тако моћно и брзо кроз њу? — Овде се веља вода заустави и удари Дунав на успор, и сад буду одоздо на више поплављене жупе: Поречка, па Молдавска у ширини од 3936 м, па Кисељевска ширином од 4000 м.; за тим се почну пунити ритови више Базјаша: сад удари Дунав Мораву на успор Годошин и Поморавље у води — и тако прелије Дунав сад сав рит од Ковина до Титеља — и удари Тамиш, Саву и Тису на успор. — И ту ће вода поплавна стајати, докле год не добије Дунав маха, да кроз оно грло у доњој клисури. као кроз левак, или као свде кроз стругу — не прође, па онда почиње се и рит од потопа ослабљавати, и суворе дунављеве и њина места одахнути од страха и зебње дан

и ноћ што претрпише. Докле је год оног тесног грла у казану, мора бити ритова.

Кад је то тако, сме ли когођ и помислити, да одузме Дунаву оне ритове? — Па ипак људи му одузеше, ал не на дуго. Десет година само — непрекидног страха и борбе и бегања и опет враћања она насељена села у риту издржаше. Сад их више тамо нема, куће им однела мутна вода.

Ја знајући сад природне законе Дунава и Тисе, видећи како су људи регулисали Тису, изрекнем још године 1871., на дан 13. декембра *да ће Сегедин страдати!* Ал дигне се на ме читава хука: „не ће Сегедин страдати, баш зато не, што смо ми Тису сад стеснили и укрочили". „Никад, пише стручњак Крих у „Пестер Лојд-у" Јануара месеца 1875. год., не ће Сегедин бити поплављен!" и што сам ја реко, да казан успорава Дунав, а овај Тису, том се је исти и многи други научњаци смејали.

По мене се је сад тицало, да одговорим на те противничке сарказме са доказима научним, стручњачким: да доиста доња клисура (казан) удара Дунав на успор, а овај Тису: тицало се је да сам себи набавим могућство, кључ, са којим би могло назначити и *годину*, па по природи зиме и југовине да могу израчунати 2—3 недеље у напред и *дан*, кад ће бити Сегедин поплављен, и у ту мету измислим и оснујем ја своје

ВОДОМЕРНЕ ТАБЛИЦЕ

и пошљем их, почем су се осведочиле при пропасти Сегедина као поуздана чињеница, — заједно са разјасненьем на изложбу у Венецију. То разјаснење овако гласи:

1.

Основане су таблице; једна представља у времену 6 месеци. Увретен стубови плаветни представљају дане с лева на десно у току времена. Равни слогови (хоризонтални) у истом растојању и ширини представљају леству водомере и у њојзи 0·10 мет. тако да нула линија вучена је 2·00 мет. више доње ивице — од нуле до горње ивице су наслагани на лестви 10·00 мет. По свом је посматрач у стању, на таблици да назначи сваки сантиметар надолажења или опадања воде у дотичном дану. Бојадисане линије, разне боје по станицама, — вучене од једног дана на други казују на том месту кретање воде. На овим таблицамас е виде водомерне бележке

на станицама: Шердинг на Ину; Пасова на Ину и Дунаву; Линц, Кремс, Беч, Пожун, Коморан, Будимпешта, Мохач на Дунаву; Осек на Драви; Нови Сад на Дунаву; Сатмар на Самошу; Токај, Сегедин на Тиси; Арад на Моришу; Тител на Тиси; Земун на Дунаву; Сисак на Сави; Панчево на Тамишу; Оршава на Дунаву. По времену показују нам таблице кретање тих река од 1. Јануара 1876 дан по дан па до данас, дакле за 2155 дана.

2.

Сваки дан се снима број висине воде на водомери, обично у јутру у 7 или 8 часова; кад је опасност, и сваког часа и по часа, и јавља се телеграфом надлежним властима, или оним научњацима, који се баве тим мотрењем, и који бележе у таблице. Главно је правило при том бележењу, да се при долажењу воде врхунац њен упише, ако пада између оних часова, где се баш снима број; исто тако при опадању најнижу тачку мале воде. (Н. пр. Дунав надолази и показује 1. Декембра у 7 часова у јутру на водомери београдској 4.00 м. над нулом, а сутра дан већ опада и показује опет 4.00 м. онда мора се знати јамачно и забележити: кад је вода и колико стигла до врхунца свог, да се тај врх у цртежу види, иначе би била уцртана равна (хоризонтална) линија — а то није истина.)

3

Кад нема мраза, бележи посматрач тачно колико сваки дан и у ком пределу падне кише, у сливу сваке појединe реке; с којим ветром; у зиму колико је снега нападало. Зими води тачно рачуна о величини зиме и мраза, и кад настане југовина, од које стране ветрови донеше ту југовину. Ал ове податке мора он бележити из посматрајућих станица целе Јевропе, јер само тако може да измери у напред, хоће ли и кад велики пљусак, или велике олујине, или југовина доћи, која нагло топи снег и пуни реке до преливања водом. Кад ја знам, да је пало код Рашке у сливу Ибровом бујичавне кише 144 милиметара за 12 часова, а то ми је та станица муњом јавила у Београд, ја ћу моћи брзојавити Карановцу, Трстенику, Крушевцу, Ћуприји, Орашју и другим местима поред Ибара и Мораве: „у тај и тај час ће нагло надоћи вода, узмите се на ум“. Ако је у том случају вода поред тих места и онако већ успором Дунава висока, онда моја брзојавна опомена има спасавајућу вредност по људство, стоку, и имања.

Цељ је дакле овог бележења у мојим таблицама, да предвидим из дојакошњих појаву у природи претећу опасност, те да је средством телеграма саопштим дотичним станицама поред река. — Овим начином сам израчунао три недеље унапред, да ће Сегедин између 10. и 15. Марта 1879. јамачно да страда поплавом, и доиста је 12. Марта и страдао. Дакле страдања од поплаве, дављења људства у местима поред река — кроз надолажење воде није дело судбе, већ следство непореметних природних закона, и ми имамо начин и моћ, да одклонимо ту пропаст људства, ако овим мојим начином, бележимо бујице, кише, снег, југовину и кад знамо колико треба тако бујичава река да приспе од једне вароши на ниже до друге.

4.

Из мојих таблица видим ја сваки милиметар кише или снега, где су пали на земљу, јер одма услед тога река надолази и мени на првој водомери висину и мноштво показује. Зими, као што рекох, сваки дан и колико југовине у степенима, те тиме знам множтво истопљеног снега и да ли је ово опасно по низе дотичних река или не. Године 1880. од 30 Јула до 17. Августа, дакле за 19 дана пало је у Ишлу (слив реке Траун) 500 милиметара кише. Дунав услед тога надође код Беча на 4.06 м., код Пеште на 6.00 м., насипи, што Будим и Пешту хране од поплаве, високи су 8.20 мет. над нулом. Мећер само још 2.20 м. требало је да падне кише, па да буде Пешта као године 1838. подављена. Године 1878 спусти се код Мишколца на дан 31. Августа бујица од 144 милиметара на варош. Тај пљусак приспеде 265 километ. на ниже за два дана и подиже Тису на сегединској водомери за 1.30 мет. — насипи у Сегедину, што бране варош спрам Тисе, високи су 8.90 мет. Узмимо да је Тиса већ од пре висока 8.00 мет. и код Мишкоца отвора се небо и паде бујица од 144 милиметара. Онда сам ја у Бечу у стању, да брзојавим у Сегедин: Прексутра ће Тиса код Сегедина бити 8.00+1.30=9.30 м. дакле ће прелити ваше насипе. Спасавајте се!

5.

Снег једне зиме, кад се с пролећа топи, износи у нас у рекама поред сваке водомере извесно мноштво воде, које ја дознајем из таблица, кад више кад мање, — треба дакле израчунати просек од више година. Кад дакле ја знам тај број у просеку, онда ми је лако прорачунати по висини старе воде, на коју се мора назидати долазећа нова пролећна вода: еда ли предстоји тој вароши

поплава и у којој мери. По водомерним белешкама у Сегедину од године 1839. па до данас износи у просеку јачина једне пролетње велике воде 6.63 мет. Почетком Фебруара месеца обично почиње Тиса ту пролећно да надолази. Она имађаше на дан 10. Фебруара 1879. старе воде 5.39 мет. над нулом. 11. Фебр. поче да надолази и дигне се на 5.41 м. Кад ја то видо, погледа у метеоролошке рапорте од Швајцарске, и виде да сә југозапада дува југовина (фен) са 7 степена топлине: — мећер је то почетак општег топлења снега у алпима и Дунављевом замку. Ја сам сад јамачно знао: Сегедин пропаде, јер сам само требао да додам старој води, фундаменту, од 5.39 м. ону моћност једне пролећне воде од 6.63 м. чини 12.02 м., па да свету докажем, да нема спаса по Сегедин. И тако је било.

6.

Где год је ударена река једна на успор, било сад то природним тесним стеновитим кланцима, као Дунав у казану, или стешњеним, кроз насипе — услед назови регулисања „корекције" коритом, као Дунав код Будимпеште или Тиса код Сегедина — тај успор познајемо ми и видимо из таблица. Иначе, где успора нема, прави водомерна линија у разним на обали налазећим се станицама како једна за другом низ воду леже, ону исту фигуру у дизању и пуштању — само наравно за који дан кашње, како вода стигне у току. То најбоље видимо у водомерној линији Пасавској, Бечкој, Будимпештанској, Мухачкој. Али између Будимпеште и Новог Сада и Земуна је тај природни закон поремећен: од 8.—30. Марта 1881. год надошо је Дунав код Будимпеште за 3.00 мет. и за толико је одма после два дана опао. Тај пљусак је код Новог Сада и Земуна после 10—12 дана такођер Дунав подигао за исти број од 3.00 метара. Ал није за исту меру опет пао, већ у Новом Саду је пао Дунав само за 0.80 мет., ал код Земуна никако од 8. Априла чак до Јуна остаје у оној висини То је најразговетнији доказ, да тесно грло казаново удара Дунав на успор, које се осећа највећма код Земуна, па чак до више Новог Сада.

7.

Најдрагоценије податке добијам ми из ових таблица о отношењу Тисином спрам Дунава, у ког се она слива. Из водомерне линије земунске и сегединске читамо ми одговор на питање: јесу ли Тиси они недогледни ритови, које она имађаше пре регулисања, по природи необходно нужни; и да ди је смела човечја рука под изговором „регулисати", њојзи те ритове одузети? даље нам разјаш-

навају зашто је морао Сегедин страдати, и приповеда нам, за што ће, ако овако остане, Тиса међу насипима стешњена, сваког пролећа бити тамо у потисју поплаве и страдања људског час овде — час онде. Тај закон је изречен, да, кад год је Дунав код Земуна диго се до 6.80. мет. над нулом, да ће свагда Тиса у исто доба код Сегедина на водомери већи број од те висине показивати, а никад мањи. А Сегедин није на Дунаву, већ на Тиси, и то 174 колометара далеко од Земуна уз воду. Даље је изречен и тај закон, да кад је тако Дунав код Земуна на врхунцу и Тиса код Сегедина, да никад неће и не може ова пре Земуна, већ свагда 6—8 дана касније почети да опада, но што Дунав код Земуна. Међер овај најпре пада, па чини својим нижим нивоом Тиси места. А тај закон произлази из односа надвисја над морем: Нула на Земунској водомери је 66.55 мет. висока над морем; а нула на Сегединској 73.78 мет. ова надвишава дакле Земунску само за 7·23 мет. Године 1876 на дан 30. Марта беше Дунав код Земуна висок 7.52 мет. међер он надвишаваше сегединску нулу за 0.29 мет, да у Тиси нема ни капи њене рођена воде, било би тај дан из Дунава од Земуна у Сегедину воде 0.29 мет. над нулом. Ал Тиса има, као што знамо свију рођену воду из слива од 2660 □ миља (1520.5 квадратних миријаметара), и сва та вода треба да тече у Дунав и да прође поред Земуна. Она мора на дан 30. марта 1876 код Сегедина да се диже дотле на постојећој дунављевој води од 0.20 м. над нулом, докле није ону висину стигла, са које може да тече у Дунав, и доиста стајаше она тога дана код Сегедина 7.98 мет. над нулом. Јебљина моћност њене рођене воде износаше за се 7.69 метара Ово је најјаснији доказ да успорен Дунав успорава Тису.

8.

Моје водомерне таблице казују нам верно, да ли је регулисање Тисино правилно и користно по народ у потисју основано и извршено или не: то ћемо видити из ове лествице највише Тисине воде:

Пре регулисања беше највиша велика вода Тисина	1839	4.10 м.
„ „	1840	4,97 м.
при радњи	1843	5.63 м.
„ „	1846	6.26 м.
по сврШеном регулисању	1874	6.95 м.
„	1876	7.87 м.
„	1877	7.95 м.
„	1879	8.06 м.
„	1881	8.48 м.

И са тим 8.4 мет није растење Тисино закључено. Међер регулисање у место да је поправило величину воде, да је снизило, оно је од године до године све више диже. Ми из ове њестве видимо закон: што виши насипи Тисини, тим већа, виша велика вода. А то и не може ино да буде: пре регулисања разливала се велика мутна вода у ширину по ритовима, и нанос је падао као талог на дно, и повишавао тле ритова. Сад сав тај нанос пада у оном тесном Тисином кориту, и диже од године до године тле корита њезиног.

9.

Сегединска водомерна линија казује нам једну особитост, коју само она има од свију других станица: Априла 1876, стајаше на дан 6. Тиса највише на 8.00, мет. поче падати до среде Маја за 2.28 мет. па онда изнова надолазити и приспе до 30. Јуна до 7.00 мет. без да су икоје кише томе поновљеном дизању дале повода. Ево решења те гатке: Сила толике међу насипима набрекнуте воде провали код Фeђ варнека, више Солнока, на левој обали „Мирков насип“ и јурне сад низом источно између Карцага и Ујсалаша у онај велики горе напоменути рит између Великог Варада, Бекеша, Дебрецина и Каруљга, и поче пунити ово подводије водом. Кад је ово дубком пуно било, и Тиса не имађаше више тим путем одушке, она опет се даде на дизање, и дође као што видесмо, опет на 7.00 мет. Тај велики рит износи 23 □ миријаметера простора. — Ту је Тиса сама себи „пустила крв“ и тим је спашен Сегедин и многе друге потисне вароши, које би онда већ јамачно биле потопљене, да је Мирков насип могао притиску дати године 1877 са проваљивањем насипа и разљивањем Тисиним у заливе, па кад су ови пуни опет надолажењем. Тог велеважног појава у Тисином животу после регулисања могли смо само дознати помоћу мојих таблица, и сад сам ја могао рећи ово начело:

»*Сегедин ће у оној години да страда, кад буду ови насипи поред Тисе снагу имали, да се одрже неповређени!* »и напротив »*Кад којој вароши у потисју прети пропаст од поплаве најпречег лека и спаса има: ако влада благовремено и својевољно провали гдегод насип, као оно што је вода сама 1876 и 1877 учинила,* те да великој води да одушке у њене старе ритове!«

10.

У таблицама су доле уписане кише и снег, колико их сваки дан нападаше на извесним метеролошким станицама у сливу оних река о којима водимо рачуна. Горе опет назначена је мена месеца

и општа констелација међу планетама. Кад би се ове таблице овако тачно водиле на целој земљи у наоколо у сливу сваке велике реке — онда би кроз столећа можда дознали, не стоје ли веће кише, олујине, земљотреси и т. д. у некој законитој свези са оним планетним констелацијама, као што сад већ пада у очи, да Сава код Сиска обично надолази кад је пун месец и кад је мена месеца т. ј. — кад се никако не види ноћу. Даље се указује и тај појав — да у години свагда онда највише земљотреса има кад и највеће воде — а то Декембра месеца, око Божића (што у нас спролећа, то је, јер се тек ту топи Новембра и Декембра неки пут многи снег).

11.

Ове моје таблице имаће после 50—100 година још и ту вредност да ће научњаци моћи по њима судити, у колико је нанос и талог у реци насуо дно речног корита и уздигао га код водомера, где је нула у оном истом нивоу остала. А ово је нужно да знаду станице, јер с тим дизањем дна диже се и велика вода, која ће коначно место на обали да упропасти, ако се благовремено не узме на ум!

Ово су разјаснења.

Ваља ми читаоцу још да назначим надвисје тачке нуле на свакој водомери.

Врело Дунављево је над морем	3160	метара високо
Пасава на Дунаву — —	288·45	„
Ин — — — — — —	289·24	„
Бинц — — — — —	249·64	„
Кремс — — — — —	189·45	„
Беч, мост кронпринца Рудолфа	151·85	„
Пожун — — — — —	131·64	„
Коморан — — — — —	104·24	„
Будимпешта — — — —	9[illegible]·25	„
Мохач — — — — —	82·08	„
Осек (Драва) — — — —	81·38	„
Нови Сад — — — —	71·81	„
Сегедин (Тиса) — — —	73·78	„
Тител (Тиса) — — — —	69·32	„
Земун (Дунав) — — —	66·53	„
Сисак (Сава) — — — —	100·63	„
Загреб (Сава) — — — —	98·88	„
Градишка (Сава) — — —	88·56	„
Брод (Сава) — — — —	81·26	„

Рача (ушће Дрине у Саву) —	77·73 мет.	
Митровица (Сава) — — —	71·6 „	
Београд (ушће Саве у Дунав)	66·32 м. (у размери са Земуном)	
Оршава на Дунаву — —	43·40 „	
Камен, преграда у Ђердапу —	35·88 „	

Србија, ако би се нашао мерник, који би оваке таблице хтео да оснује, марала би најпре установити макар у малом оквиру метеоролошке станице у овим местима: у Београду, Нишу, Врањи, Алексинцу, на Копаонику, Крушевцу, Рашки, Карановцу, манастиру Студеници, Ужици, Ваљеву, Ћуприји, Неготину, Књажевцу, Смедереву, Текији (код Оршаве), у Шабцу и Рачи (ушће Дрине у Саву), и сваки дан имале би те станице да јављају телеграмом у Београд све уписке. Српске новине све, а пре свега званичне требало би да из дана у дан те рапорте из рођене земље, па и оне од целе Јевропе (које се добија са бечке метеоролошке станице за 2 фор. годишње) да штампају — исто тако и висину вода, из Србије од Врање почето и од Чачка до Смедерева, и од Рашке па до Карановца сва већа места треба да имају своју водомеру у реци, са нулом, којој би висину назначила централна влада у Београду, а о Дунаву и угарским рекама доноси правилно и тачно „Пестер Лојд“ и ове би требало српске новине да прештампавају.

Тим би Србија научно ступила у свезу са Јевропом на том пољу, као што видесмо са поносом, како наш веленаучњак Панчић у свези и преписци стоји на свом пољу са јевропским научњацима.

У Бечу 12. Новембра 1881.

J. Стефановић Виловски.

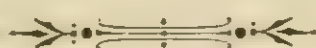

КОКИН МАГАЦИН

Наш вредни и даровити раденик на пољу техничке артиљерије, мајор Коста Миловановић, изашао је на јавност са још једном применом своје науке на дело — конструисао је магацин за острагушу пушку.

Тај магацин, по својој конструкцији, одговара свима условима: техничким, финансијским и борним, а ми просто неумесмо да мислимо, какав би морао бити то тако важан узрок, да нам војнички

журнал „Ратник“ и „Војено службени лист“ не рекоше до јако ама ни једне једине речце о тој научној појави у нас; при свем том, што је нарочито „Ратник“ до јако регистровао све свецке појаве ове врсте, па чак и оне које немају никаквог изгледа на остварење.

У осталом свету, научни журнали као изрази појединих наука, једва чекају да се докопају оваких појава, па да их својим читаоцима представе у правој боји њиховој, а у нас се ћути и о свршеном факту!

Док можда многи на страни знају све подробности овога магацина, дотле код нас незна о овоме ни велика већина оних, који ваља да знају и прате све напретке на пољу науке.

Ако ништа друго, а оно бар и само из сујете народне ваљало је јавно констатовати тај факт, ако се не жели ћутањем да призна опште мртвило на пољу науке

Напред рекосмо, да овај Кокин магацин одговарра свима главним условима: техничком, финансијском и борном.

Да то објаснимо.

1. Направа му је од обичног блеха и конструкција тако проста и лака да се он и код нас може брзо и лако да изради, а по томе отпада потреба трчања у свецке фабрике

2. Према потребном материјалу и времену за израду, овај магацин, цео целцат, једва да би коштао нешто скупље од *једног јединог динара*, и по томе неће бити узрока изјавама „немамо пара“, јер кад се нема неколико милионад инара за саме пушке, ваљда ће се, без икакве ларме, наћи и неколико стотина хиљада динара за магацин, који ће пушку усавршити и подићи је на висину данашњих борних захтева, које пушка треба и мора да задовољи.

3. Магацин овај удешен је тако, да стоји до воље борцу, хоће ли га метути на пушку или га носити у џепу И кад је магацин пун и на пушци углављен, он опет за то не смета ни уколико борцу да се пушком служи као једнометном и да резервне метке у магацину штеди за одсудне и решавајуће моменте; као год што му неће ни уколико сметати, да после испражњеног магацина продужи паљбу својом пушком као једнометном — као да магацина и нема. Али што је најглавније, Кокин магацин има ту особину, да се може напунити скоро за исто време, за које се пуни и једнометна острагуша — удешен је тако, да се извади цео пак фишека из фишеклије и тако цео стрпа у магацин, а то се исто ради и са једним фишеком. Дакле, на овај начин остала је она не-

практичност магацина у опште, који условљавају дуже време за пуњење услед ређања једног по једног фишека у магацин, што је недостатак код већине магацинака.

Наш „Ратник" реферишући научне изјаве и мнења о магацину, који је конструисан у оружној фабрици Леве у Берлину за Маузерову острагушу, признао је начело, да је *магацинка пушка будућности*, па тим више изгледа нам чудновато, што се тако невешт чини тој појави у нас. А његово је, као журнала научног, да ту идеју култивише и да неда да се она претрпа неоснованим разлозима оних људи, који нису вољни да свој ум море дубљим рачунима унапред, но траже да суде о свршеним фактима. — Свршена факта умеју врло често и да се грозно освете немару, а за то биће довољно ако овде наведемо, врло згодан пример за овај случај, на име — Пруску и Аустромаџарску. Док је Пруска правила дубље рачуне о употреби и будућности своје острагуше, све до 1866. године, дотле је Аустромаџарска војна књижевност била најенергичнији поборник у доказивању неупотребљивости острагуше за борбу, па како је она доцније горко и срамно плаћала ту своју непромишљену охолост!

Швајцарска је већ давно наоружала своју војску магацинком.

Русија, Немачка, Француска, Италија, Шведска, Аустромаџарска и скоро све државе баве се непрестано пробама појединих магацина, и нема сумње, да ће у што краћем времену наступити опште преоружање магацинком, само док се конструише и опроба магацин, који ће бити што простији за употребу, поред осталих техничких и финансијских услова.

»Ратник« ћути, сви ћутимо, а чак Француска обраћа пажњу појединим ванредним појавама на нашем пољу науке. Из Француске послата је унапред прилична сума новаца мајору Миловановићу, да изради модел свог проналаска и да га донесе собом у Париз и тамо изложи пробању стручњака. И сада, кад ове ретке пишемо, можда се у велике чине пробе тамо негде око Париза са магацином, који је конструисао Шумадинац, а нико у Шумадији не зна о томе.

Аустромаџарска непрестано чини пробе и нема сумње да неће проћи још много времена, а она ће отпочети да оружа своју војску магацинком. Турска не чини никакве пробе, али она непрестано наручује из Америке оне злогласне магацинке, које ћемо и ми и Руси још дуго памтити.

Преоружање наше војске, које је сада у почетку, даје нам згодне могућности, да се у томе погледу ставимо на подједнако

земљиште према овој двојици противника наших, који се сад оружају и са којима ће се наша војска кад-тад погледати око у око.

Пре но што рекнемо ма шта о том противном фронту у погледу наоружања, сматрамо за нужно да још коју рекнемо о чисто бојној употреби магацинке, јер сећамо да се код нас води доста знатна мањска војна противу магацинке, и ако она то ни уколико не заслужује и ако се она може грозно да освети за такy дрскост.

Има прилично набацаних „разлога" које противници подмећу магацинки да докажу њену неупотребљивост за борбу. Али сви ти „разлози" тако су неосновани да их и сами њини побoрници тек узгред помињу и рачунају више у голе претпоставке. Остаје им један једини, по њиховом мнењу „разлог" а по нашем претпоставка и то је: *магацинка даје прилике борцу да брзо утроши своју муницију и да без ове остане у решавајућем моменту.*

О овоме ми хоћемо баш и да говоримо:

Они, који претпостављају толико трошење муниције у ветар средством магацинке, одричу борцу мозак, јер само луд хоће да пуца у ветар; и после нека је баш и тако, питамо: ко смета том борцу да оних 120 метака, што их има код себе, испали у ветар и једнометном острагушом за неких, на прилику 15 минута? јер за то време могу се 120 метака испалити рахат и без магацина.

Ту баш и лежи оно погрешно посматрање борне употребљивости магацина. Није магацин намењен за употребу кроз цело време борбе већ за поједине опасне и решавајуће моменте. Војник мора бити научен да тражи магацин тек само по команди, а учинили то пре, он ипак тиме ништа не губи, њему остаје да пуца пушком једнометном онако исто као и кад не би било магацина на њој.

Као год што наши стари, који, узгред буди речено, нису носили свиралу за појасом већ пиштољ, одговараху на заједање млађем нараштају: „у чем га целог мог века да га употребим за један једини тренутак у животу", тако се и магацин носи на пушци за цело време борбе, да се може употребити у ретким појединим опасним и решавајућим моментима. Нема сумње да ће нас борци из наших ратова потпуно разумети у своме, јер опалити, на прилику, по једном на ескадрон дивљих Черкеза, па онда немати времена да се напуни несрећна и по сто пута проклета грњовача, значи напустити ту дивљу навалу на себе без могућности ставити јој стварне материјалне препоне. — Питамо борце: колико би им у таким, и само таким поред осталих прилика вредила магацинка: и обратно, питали би черкезе: би ли им се кад прохтело

да налете на пешадију за коју знају да сваки појединац има магацин смрти да им баци на главе.

Пушком магацинком може се сразмерно за краће време опалити известан број метака, али то је само сразмеран број, а не свих оних 120 фишека што их пешак собом носи. Шта би противници магацинке рекли на то кад би им казали, да је чињеним пробама са магацинком, у Француској и Швајцарској, једној чети наложено да што брже пуца и да је на 17—18 чета морало да прекине паљбу због умора руку. Зар тај факт не очитује да магацинка преко извесне границе не допушта брзо трошене муниције и зар тај факт не очитује да је магацинка значајна и корисна само за оне опасне тренутке, у којима се и не може опалити више од 10 метака, а који број она сразмерно за врло краће време испали на противника но једнометна острагуша!

И кад би се двојици дало по 100 метака да пуцају у исто доба један са магацинком а други са једнометном острагушом, са потпуном брзином коју саме пушке дозвољавају, мислите ли да би пре испалио онај са магацинком? — Не.

То је наше уверење односно борне употребљивости магацинке и ми смо одсудно противни мнењу, да се магацинком може брзо да испуца понета муниција и да у след тога борац остане празних шака у опасним и решавајућим тренутцима.

Аустромаџарска чини непрестане пробе и то је, као два и два, сигурно да ће она у што краћем времену предузети преоружање своје пешадије магацинком, јер парен кашу лади; њу је забушила острагуша па ће у будуће бити опрезнија. Турска не чини пробе али она наручује на „елбет“. Хоћемо ли ми и смемо ли ми изостати у наоружању према нашим вајкадашњим и садањим и вечитим противницима! Баш нека постоје оне мâне код острагуше, које је у стању да измисли мислећа глава теоричара, питање је: хоће ли *о пуном магацину фишека* тако хладно критички да мисли и резонује и онај, који није кадар за то, но који онда кад му треба да ради и размишља о томе он незна да ли је мушко ил женско, јер му за време страховитог рада његовог, смрт у најгрознијој слици својој игра крваво коло пред очима његовим.

„Вера борца у своје оружје чини знатан део храбрости његове“ вели Фридрих II. И по томе држава, у своме сопственом интересу, не сме дозволити да њен борац и за длаку посумња е је оружје противниково надмоћније, она га у томе погледу мора потпуно да задовољи. Ако превренемо који лист у назад из најновије прошлости

наше, наших ратова, нама неће требати много да дођемо до уверења о неоспорној истини наведеног цитата.

Ма се како схваћало ово питање о магацинки и ма се како мислило о њему, ми смо, пратећи непрестани рад у осталом свету око пробања толиких система магацина, дошли до убеђења, да је магацину већ досуђена и то врло скора будућност и да за преоружање нема више питања начелног већ просто техничког, које ваља да се реши у смислу што згоднијег магацина, а за тако питање, при садањој висини технике, неће требати још много времена за решење.

Како је преоружање наше пешадије тек у почетку, то је и овом чланку једина цељ та, да подстакне оне који су позвани да о томе воде бригу, нек промисле неће ли згодно бити, да се сад приликом израде нових пушака учини што, што би олакшало да се у своје време прикучи магацин и нашој пушци, у смислу што мањег трошка, што краћег времена и што солидније направе, јер оно што се као претходно учини сада узгред и неосетно, доцније можда ће ићи и теже и лошије а можда и са свим немогућно

Свакојако ми ово питање ценимо као врло важно и с тога га овим путем мећемо на душу онима који су позвани и обвезани да се о њему брину.

* * *

УМЕТНИЧКА ПРИПОВЕТКА У НАЈНОВИЈОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ*

III.

Први знатнији приповедачи, који се јављају одмах после Ј. Игњатовића, јесу Ђура Јакшић и Јоксим Новић Оточанин. Говорићу најпре о Јакшићу.

Приповетке Јакшићеве по садржини — и готово и по хронологиском реду — могу се поделити свако: романтичне, као: *Краљица* — 1860 —, *Син седога Гамзе* — 1861 —, *Сужањ* — 1861 —. *Невеста* — 1861 —, *Неверна Тијана* — 1862 —, *У планини* — 1862 —, *Мати* — год. ? нађена у Јакшићевим посмртним хартијама

* Види Отаџбину за пр. годину

—, *Два престола* — тако исто —, *Куршум* — 1874 —; **сатиричне**: *комадић швајцарског сира* — 1871 —, *Моја љубав, писмо пок. цензури* — 1871 —, *Чича Тима* — 1876 —; **приповетке о животу Срба у Угарској**: *Спахија* — први одломак 1867, други 1871, још неки нађени у рукописима —, *Успомене другу Јов. Јовановићу*, аутобиографски фрагменат — 1871 —, *Сирота Банаћанка* — 1874 —, *Попа Тихомир* — 1875, —. *Милан* — 1875 —, *Чобанче* — 1878 — **сеоске приповетке из Србије**: *Сељаци* — 1875 —, *Бела кућица* — 1875 —, *Једна ноћ* — 1875 —, *Кривосечка механа* — 1878 —; *приповетке ратнога времена*: *На мртвој стражи* — 1876 —, *Чича Митар* — 1876 —, *Ускок* — 1876 —, *капетан Михаило Илић* — 1877 —, *Рускиња* — 1877 —, *капетанов гроб* — 1878, *Рањеник* — 1878 —.

Поезија наше нове књижевности почела се класицизмом и романтизмом. Класицизам се гасио полако од Л Мушицког до Бранка, а тада се са свим угасио. Романтизам се гасио полако од М. Видаковића до данас и још се није са свим угасио. Утицај нове европске приповетке, а особито руске — која се у нашој књижевности врло млого преводила последњих десет, петнаест година — задаје му јак удар и изазва »приповетку из народног живота.“ Што га ипак још има и у најбољим и најновијим нашим приповеткама — то показује, да је код нас нашао врло згодно земљиште и сродну климу. И одиста као пролазан литераран појав, био је то ретке среће, да потера и други цвет. То му је друго цветање било између 1858 и 1868 године. Најчувеније приповетке овога времена: *Ђурађ Бранковић*, *Манзор и Цемила*, *Крв за род* — Ј. Игнатијевића; *Махараџа*, *Чедо вилино* — Л. Костића; *Хајдучки живот* — Јоке Новића: *Кочина крајина* — Владана Ђорђевића; *Спомени из Срема* — Ч. Мијатовића и т. д. — све су сама романтика. Особито је романтична била историска приповетка. Али и у друштвеној приповетци беше врло мало неромантичких изузетака. Друкчије није могло ни бити. Друштвени живот наш ни данас не даје праве грађе за приповетку, а камо ли пре двадесет година. Морала је доћи романтика, да га зачини. Историска пак приповетка само је тако могла и бити. И са данашњим знањем наше старије прошлости имао би историски приповедач грдне муке. И опет би морао романтисати све оно, што чини крв и месо приповетке. Најбољи нам је пример за ово скорашњи историски роман Владана Ђорђевића *Цар Душан*. А колико би имао муке приповедач, да сазна српску прошлост онако, како може да се зна данас, знање о њој растурено је у стотине монографија, бележака, књижевних старина и т. д. А још горе

еше пре двадесет година. За историску приповетку треба у опште много студовања, много труда и вредноће — а тим се врлинама приповедачи наши овога времена мало одликоваху —: а на послетку она остаје опет вештачки створ, хладна научна формула без практичне примене, мртва слика без свог оригинала, којој се никад не можете веома дивити, јер не можете никад с оригиналом споредити. Додајмо ка свему овоме још то: да се романтизам у приповетци врло радо јавља онде, где нема реалног знања: да тога знања у опште, није било код наших приповедача овога времена, да романтизам лежи у крви младих народа — особито јужних — и да је органска болест младих литература, која се мора одболовати; да та болест у нас Видаковићем и првим његовим последницима, можда није била одболована — и онда ћемо разумети ово обновлење романтизма у приповетци између 1858 и 1868. које стоји као факат у историји нове наше књижевности и кад не би овим, што досле казах, били узроци погођени.

Отпочевши писати приповетке у ово време и у оваким приликама и образовањем, којим није био кадар дати нов правац у овој врсти поезије, Јакшић је морао ударити у романтику. Услов да је песник потпуно савремено образован човек, најмучније се осећа, кад га нема, у приповетци. Хипотеза моја о нашој уметничкој приповетци – да је у нашој књижевности приповетка морала бити, и да мора још неко време бити, најкржљавији облик поетски — као да се у неколико потврђује и овом појавом: Највећи песници наши, Његуш и Бранко, немају ни једне приповетке, а Ј. Јовановић има само једну: а то су песници код којих се не може рећи да онога услова није било. Можда ни Јакшић, да је био потпуно савремено образован, не би писао приповедака... За приповетку, истина, осим талента песничког и образовања, треба још толико друге спреме и способности; па се, можда, још није све срећно састало на једном месту. Али је и то истина, да се силан таленат, кад га не води познање, хоће да огледа и тамо где не може победити: па је, можда, тако радио и Јакшић у приповеци.

Јакшићеве су романтичне приповетке скоро све из скорашње или давнашње историске прошлости. Али он не квари историје као Видаковић, нити удара у тон просте народне приповетке као Јоксим Новић, нити стоји у средини између ове двојице као Јаша Игњатовић — он је у овим својим приповеткама онакав исти, какав је као сликар у својим сликама. Осећа где је слаб и сакрива своје незнање онако исто као и у сликању — историју баца у сенку, а осветљава карактере, лица и места својих приповедака. Као прави

уметник осећао је да се с романтиком не може ићи у савремени живот, па је отишао у прошлост; а тамо се опет бојао, да не окужи романтиком истину историску, да не учини оно што уметнику не доликује, — те историских догађаја и лица или никако нема, или се спомињу само толико, да приповетка добије форму историску. Да је одиста са страхом упадао у поље историско, казује и сам у једном свом писму. У приповетци *Син седога Гамзе* прича, како је млади племић Радиша волео кћер Немањину Кринку. Пославши ту приповетку своме пријатељу, уреднику *Данице*, писао му је песник овако: „Управо, да ти кажем, гледао сам у српској историји, ал' нигде не нађох, да је први Немања имао ћерку, па већ хтедох написати, да му је Кринка била као нека рођака — ал' ми се срамота учини: три славна сина, а ни једне кћери." Разуме се, да је овај страх долазио и отуда, што је песник врло слабо познавао српску историју, што се види и по његовим историским драмама. . . . Бесан Турчин отимље Српкињу, а њена вереника, који бранећи је пада од рана, баца у тамницу. Овај оздрави и утече из тамнице, скупи чету хајдука, бори се за слободу Србије у устанку српском овога века — и једне страшне ноћи долази двору свога крвника. Опази га кроз прозор осветљење одаје поред своје веренице, ускочи у одају — у којој се свећа угаси — убије отимача и слуге његове, двор огњем разори... али му се вереница изгуби. Мислећи да је погинула у пламену, остави се четовања и оде у манастир, да у молитви у читању светих књига проживи до суђена дана. Од љутог хајдука постане смирен испосник, сед погрбљен старац. Околина га држи за свеца, а бони му из далека долазе, да у молитви његовој приме мелем бољама и муци. Једном му дође једно девојче са својом болесном мајком. Бона мајка беше вереница калуђерова, а девојче њена »кћи несретне љубави." За њене патње не знамо, јер паде и издахну чим познаде свога вереника. Поднevши и тај удар и он се престави на брзо после ње. — То је садржина прве приповетке Јакшићеве — *Краљица*. . . .

...Седи јунак Гамза, војвода Немањин, оставља двор свога владара, јер воли стару веру својих отаца, јер није хришћанин. У Гамзиграду, градићу своме, живи сам са млађаним сином Радишом. Умирући заклиње сина, да својом крвљу брани престо Немањин, али да се клони двора његова Али Радиша упозна и заволи кћер Немањину Кринку. У једном љутом боју Радиша беше најбољи јунак. Немања хоће да га награди; али кад чује, да је то многобожац Гамзовић, »паде облак на чело првога краља". А кад још дозна, да он воли његову кћер и она њега, баци га у тамницу. За

тим му нуди своју милост и руку своје кћери, само да прими веру Христову. Радиша неће да остави вере својих отаца. Крнинка долази тајно у тамницу и испија отров са својим драгим, да заједно с њим оде боговима његовим. А Немања сазива сабор и оставља престо, јер му — вели — круна постаде тешка, а »плеће слабо за краљевску порфиру". То је приповатка *син седога Гамзе*. . .

Оба војводска детета, лепа Тијана и млађани Милан, осташе сирочад после кобног боја косовског. Куће им беху на близу, крај Косова; а вољаху се од детињства. Тијана, тражећи по крвавом разбојишту оца свога, сукоби једног Турчина, крвника свога и рода свога „Лице му беше лепо, очи црне. . . Стас висок, глас благ и умилан.« . . Тијану обузе неко чудновато осећање. Оде своме двору, да јадује двоје јаде. А и Турчину оста рана на срцу, кад се од ње одвоји. Милан о томе није ништа знао; али је слутио неке јаде, кад је видео како му се Тијана променила. Не прође много, а Турчин дође да походи своје злато. Тијана му каже да га љуби. Он оде: а мало за тим пошље чету својих људи, да је воде двору његову. Ту се тада беше Милан придесио. Отму му је после љутог боја и оставе га у грдним ранама. Ране извида, „али не могаше срце, које је љубав морила..« А у Сулејман-бегову харему трептела је Тијана у злату и у драгом камењу. — На све је заборавила — само кад када, кад би у врту у дебелом хладу усамљена седела, потекле би јој сузе из очију и уздахнула би. Али би јој то брзо прошло. »Та њу Сулејман љуби . . . и она је весела« . . . Али кад једном беше у врту, изађе пред њу Милан. — Тијано, неверна Тијано. — Она паде полумртва на земљу. Милан је пољуби, али тај пољубац главом плати Бег Сулејман, дознавши, да је Тијана некад Милана волела, пошље јој осечену главу његову на бакарној чинији, »блеђану књигу прекорних дела њених«, јави јој да је мрзи и т. д. Муке достојне греха стигоше Тијану, али их прекрати стара дадиља њена додавши јој отровни пехар. И Сулејманово се срце тада заплака и ако беше тврдо. Није више љубио ни једне жене. Био је свиреп. Од зулума његова пропиштала је лепа Бугарска. . . . То је прича о *неверној Тијани*.

Ето таке су ове приповетке — просте, без радње, без заплета. Можете их читати два три пут, и сваки пут пријатно и уживајући, и опет после кратког времена не знати о чему причаху. Њихова лепота није у лепоти и смишљености догађаја. Мотиви су им обични, познати, толико пута чувени; а техничко извођење не показује никаке оригиналности Оно што је у њима лепо, што нас је очаравало при читању — то су описи и слике, махом портрета.

Чини нам се као да смо гледали ђенијалне скице и запамтили само неколико појава и ликова особите лепоте, али све мрких, тужних, страховито — величанствених, грозних. Ево ради примера једне слике из приповетке *Сужањ*.

Ноћ је нема и тамна. Запад се црвени, а ветар са муклим хуком преко пусте и непрегледне равнице носи облаке дима и праха, кроз који пламен са хиљаду усијаних швигара небо и земљу шиба. Хуји и грми. Стрепиш да васелена не гори. Земља се љуља, као да се окупана човечијом крвљу сама у своју пропаст сурвава . . . Хуји и грми.

. . . Сама Кикинда гори. Не чујеш уздаха — сама уздише, Не чујеш клетве — сама куне себе и људе, Бога и свет. . . .

Пуста самоћа: . . Грозно позорје. . . .

Месец не може да гледа', а Бог је окренуо лице да не види дело јарости своје. . .

Само се један витез на црвеном западу указао. Стас му је loман као оно јела, што се стотину година бури смејала. Чело му је бледо и суморно. Црне је очи у пламен упро — тужан је то поглед, који по разореном гробљу својих прадедова гледи . . . Вранац му копа, рже и страховито потреса црну гриву' с којом се ветар игра. Три пут је на њему прелетио преко усијаних кикиндских сокака; у страховитим боловима три пута је споменуо једно име, задрктао је, пао би, изгорео би, да га добар коњ изнео није

. . . . Сад се полако дркћућом руком за пиштољ маша. Запео му је грлић, а блештећу цев је у чело упро.

. . . . Рука му је малаксала и задрктала. Оружије плану. А врео куршум, не погодивши циља свога, жалосно писну кроз поноћ нему" . .

Историске приповетке осталих приповедача овог времена имају све мане Јакшићевих историских приповедака без врлина њихових. Само се још Игњатовићеве приповетке одликују међу њима епском техником. На њих довојицу су се највише и угледали остали историски приповедачи.

Прва приповетка, коју је Јакшић написао после ових романтичних приповедака, била је сатирична приповетка — *Комадић швајцарског сира* и њој је додао доцније још једну — *Чича Тима, приповетка из учитељског живота*. Обе сликају маловарошки живот у Србији и обе карактеришу врло згодно прелом у животу песникову, који се догодио после 1862 године. За годинама млађаних снова, жудње, планова о будућности, учења, љубавне среће, вере и наде дошле су

године мучног и сиротињског учитељског живота у маловарошком свету — за романтиком младости, сагира патњама и гоњењем разореног зрелијег века. За то није могао песник, а да у обе ове приповетке не унесе и самога себе — у првој још као главно лице. У њој прича једну епизоду свога живота у варошици Ј. . . . . у Србији. Неколико маловарошких чиновничких и грађанских типова старог кова држе да је он опасан човек, „омладинац“, »комунац« и т. д. и мотре на све што он ради, и ако се не друже с њим, јер га презиру и мрзе. Једног дана седи он у главној варошкој механи с добрим својим познаником при чаши вина; а да би им вино слађе било, шаље ђаче да им донесе из бакалнице мало швајцарског сира. Ђаче доноси сир у хартији и одлази. Сто, за којим седи песник са својим другом, усамљен је и подаље од других столова — те се не може да види шта они раде. Представници старога доброга времена згледају се — шта ли је то, што је ђаче донело. — Зацело кака омладинска депеша или писмо! Како би дознали о чему је. Шапућу, договарају се — на послетку најодважнији одлази у рекогносцировку. Обилази, прилази и пушта се у разговор. Али је у маловарошкој кавани осветљење слабо, а у хартији остао још само један комадић сира, који се из ње и не види. Непријатељ „омладинаца“, убеђен да »треба власти доставити“ све што он налази да је зло, реши се најзад да зграби депешу испред њих. Али се огладнела браћа поплаше од тог његовог покушаја, тумачећи га сасвим у другом смислу, па — сир у уста. — Јесте ли видели људи — стане сад викати онај — где поједоше депешу! Сад кажите ви мени, да ли је то чист посао? и. т. д

На овој се приповечици обистинила она Шилерова реч, да песник не треба да ствара ништа под првим утиском свога осећања, да би му продукат био идеалнији и осећање очишћено од страсти и од обичности. Овде је представљена једна епизода из маловарошког живота. Идеја је лепа, али није добро изведена. У место дубоког погледа на смешне стране људске испала је — карикатура. То бива увек, кад се смешно слика брзо и у истом тренутку кад се гледа; јер се онда не може ни преставити друкчије, већ у неколико врло оштрих црта.

Боља је приповетка *Чича Тима*. У њој се сатиричним и комичним начином представља друштвени живот вароши Перковца (овако је песник назвао једну варош сличног имена у Србији) у низу слика, покупљених око догађаја у учитељском животу. Ни једна слика није измишљена. Све су копије живих, истинских оригинала. Али као што се у животу ретко срета савршена, идеална лепота, снага, ј унаштво — тако се исто ретко виђају потпуно комични типови. У уским

круговима друштвеног живота задовољавамо се онаким преставницима лепоте, снаге, смешности и т. д., каке имамо, али у уметности не. Перковчани могу бити задовољни својом портретима — гледајући их сећају се оригинала, допуњују оно што им недостаје и уживају на различан начин према различним побудама — али ће мање бити задоволано стали свет, који је тражио много више: занимљивије типове и догађаје и уметничко преставља̀ње људских мана и смешности. Неидеалисање и верно преставља̀ње природе неће бити узрок што *Чича Тима* није потпуно уметничка творевина. Него кад видимо у овој приповеци, како песник смешне људске стране често преувеличава до тривијалности; кад видимо како су му описи понекад врло драстични, камо му причање нема оне историске вероватности — чиме приповетка очарава и обмањује — како је испитивање душевних појава лако, често површно: онда морамо пресудити, да је и грађа била незахвална — локалне лепоте — и да је и у овој врсти поезије таленат Јакшићев морао ударити странпутицом за то., што је морао издирати за непотпуну спрему његову. Али мало више психолошког и општег образовања, мало више студије, марљивости и истрајности — и Јакшић би се на овом пољу сусрео, као год у сликарству с Рембрантом, с натуралистом приповедачем Е. Золом, коме се овде млого приближује.

Моја љубав је кратка сатира на цензуру у облику »писма покојној госпођи цензури.“ Слабија је од обадве прве.

У рукописима Јакшићевим нађено је још неколико почетка од сатиричних приповедака, чланчића и бележака али тако кратких, да се о њима не може никакав суд изрећи.

У приповеткама о животу угарских Срба песник је сплео у поетске догађаје своје детињске и младачке успомене. У њима се сећа зелних, питомих равница свога завичаја и красне браће своје, што на њима живе; сећа се њихових китњастих села, спретних и чистих станова, њихове љубазности и гостољубља, њихова разговора и јунаштва; сећа се јунака, бујних младића, красних девојака и честитих жена, крепких и разборитих мужева и стараца, добрих свештеника; сећа се своје младости и живовања у свом завичају. . . . али се уза све то сећа како се родна поља те лепе земље крвавим знојем натапљу, како поред све родности њене вредни синови њени често од глади скапавају, како се невиност гази, како трудбеници народни страдају — како у том рају на земљи не суди праведан суд. Јер кака је корист од слободе на хартији, кад брат брату не суди? — „Нека пропадне така слобода — узвикује песник о-

бриан племенитим болом — заједно са својим законима, по којима силни до смрти гази слабијега!» . . . . Силна љубав према браћи својој, силна мржња према угнетачима њиховим — то је дах ових приповедака. У свима се износи само живот простога народа, живот сељака и варошке сиротиње, јер то су патници, а песник љуби само патнике. У овим приповеткама нема ведрих и веселих, сватовских, свечарских и т. д. призора. Све је сетно, суморно, мрко и угушили би се да још није грмљавине срџбе и гнева. Међу немилим успоменама песниковим најјача је — 1848 година. Где му се она у душу урезала, била је дубока рана, која га је тиштала кад год се сети завичаја свога — с којом је и у гроб легао.

Приповетке ове највише наликују на лирске песме песникове. И као што му се у лирској поезији најјаче показала песничка снага његова, тако су му и ово најбоље приповетке. Писало их је само срце„ крвљу својом,“ а пред таким продуктима застаје с поштом суд критичарев. У њима је песник опевао оно, што је најбоље познавао и највише љубио; а то му је толико накнадило спрему која му је недостајала за приповетку, да се тај недостатак код њих и не осећа. Само плима мржње и гнева као да по каткад прелази међе природности; али је за то осека туге и бола вазда природна. Можда ће домородац опазити по негде и мане у драперијама догађаја, погрешке и нетачности у описивању места, локалних особина и обичаја и т. д; али због таких мана уметнички производ не губи никад вредности.

Све су ове приповетке подједнако лепе као што су све подједнако тужне. За њих се одиста може рећи Бернеовим речима, да су писане крвљу срца и соком живаца и да песник није имао увек куражи, да себи ране зада, ни снаге, да бол за дуго издржи; јер су осим две — *Попа Тихомир* и *Милан*, све — недовршене остале. Али од свију најтужније је *Српско чобанче*. Ни ова прича није довршена. Штампана је у засебној књижици оне године кад је песник умро; а у рукописима његовим нађен је кратак, недовршен наставак . . . . Седамнаjесто годишње чобанче служи код газда Балога, Маџара. Одбегло је од своје куће, да у туђем свету заборави јаде своје и милошту зле маћехе. „То чобанче не може бити род старијем чобанину, ни по крви ни по народности; он није Маџар; црте на његову лицу много су племенитије, струк танак, покрети еластичнији: његове црне велике очи пре би могао споредити с очима поноситога Бедуина него са овим Маџаром; образи су му дугуљасти, нос правилан, а преко високог глаткога чела пружа се једна бора . . . Седамнаест година, и већ бора? Је ли то белега од ро-

ђења . . Око усница игра му чудан осмејак. Таким се осмехом не осмехује младост . . . У њему је пуно бола; у очима мушка збиља на челу брига старости .»

Кад се погађао с газда Балогом, питао га је Маџар овако: „Па, дерание! од куда си? Из кога си села, или вароши?. Но ћути немој ме лагати, познајем те ја по носу, да ниси момак од маџарскога соја! „Видим ја, да си Рац! . . . — Стари Балог мислио је, да је то као нека несрећа небити Маџар". А син Балогов говори чобанчету овако: »Добро, добро! — Ништа то не чини, што си Рац. За то овде не ће ни знати, а ни магарац се неће сетити",. Тако је дочекано српско чобанче код људи од онога племена, које старешује браћи његовој. А после су тек настали прави јади . . .

Све су ове приповетке потпуно оригиналне; само је у *Попа Тихомиру* стари, познати мотив: како добар свештеник усрећује и поправља покварено село својом честитошћу и памећу. Јакшић се нехотице дохватио овога мотива, сећајући се, јамачно, свога доброга оца; јер *Попа Тихомир* веома личи на оца његова, како га је насликао у *Успоменама другу Јов. Јовановићу*. Чини нам се, да онај исти глас, који у *Успоменама* зове народ на оружје против угњетача, говори у Попа Тихомиру ове речи стаду своме:

»Храм божји радује се, што вас на недра своја пригрлити може, вас који сте га напустили. Слуга храма овога милином је обузет, што вам може овако скупљенима казати истину, коју сте погазили, и што вас може опоменути на разум, на савест вашу, коју сте вашим страстима угушили . . . . . Гле! Ваши виногради су неокопани, ваше њиве су неоплевљене — и ви кажете, да сте Срби, да сте мужеви! Ваше земље, ваше куће купују дошљаци, а ви се поносом дичите: ми смо Срби! ми смо јунаци! Док ваша говеда жедна и малаксала, траже макар и кап воде, ви дотле по биртијама харчите тековину ваших дедова! Док ваша деца боса и гологлава као сирочад по сокацима шврљају, донде се њихове мајке и сестрице у свилу облаче. Куће су вам јадне, тамне, опале и неокречене, а на лицу ваших жена и сестара с прста је белила и руменила! . . Још вас Бог милује, покварена браћо моја; враћајте се с пута, који пропасти води . . ."

Спахија, *Чобанче* и *Сирота Банаћанка* као да су недовршени романи. Колико им се може догледати идеја, ови недовршетци чине се тек почеци. Што је песник стао? Осим онога узрока, који горе наведох, као да ће још нешто бити узрок. *Сирота Банаћанка* као да је хтела да буде прави социјални роман из савременег друштвеног живота нашег. Јунакињу романа која сама прича свој живот, нашао

је песник у крајњој беди. То је красна девојачка душа, чедо честите сиротиње, ко у сиромаштво, глад и сила отераше у бели свет, да пропадне физички и морално. Сила створи сиротињу и глад, а глад и сиротиња створише порок — као да је хтело бити основна мисао овој недовршеној приповеци . . . Ево једне слике одатле:

„Година шесет друга беше мршава предходница страховитој шесет трећој години . . . Зима прође на миру; али се већ око ускрса ужурбала сиротиња и тражаше од богатијих својих суграђана помоћи, али залуду! Њихово срце беше тврђе од гвоздених брава на вратима њихових кошева и амбарова . . Сирота стока залуду је тражила по свој пустари бар један зелен стручак, да њиме своју дивљу глад разблажи. Гладна и жедна говеда тумараху без чувара и чупаху суво корење из земље: дође подне, сунце припече а ми чујемо рик жедних крава и јунади . . . Око Св. Илије већ си видео бледа и изнурена лица, где тумарају гладни по сокацима По баштама се виђао понегде зелен ластар од винове лозе: дође човек, откине га и онако лагано, рекао би сманут је, прогута га слишћем заједно: после бежи из баште бојећи се да га газда не осети. Чини му се, као да је неко злочинство учинио, као да је нечувено благо некакоме бесном богаташу похарао. По ћошковима се виђају деца: седе жалостиво, побледеле уснице само им се мичу, из њих не чујеш гласа — од глади су промукле; само чујеш као неко шапутање: — Гладан сам! . . Хлеба! . . То је све, што може гладно створење да пусти, а оно ти друго казују мутне очи, бледо, увело лице и напред испружена сува ручица, која чека на залогај хлеба од мимо пролазећи. У нашем маћистрату се договорише сенатори и главни људи, да се у свакоме кварту нашега села наместе по неколико казана, који ће гладним кувати јела, да не скапљу од глади. Али је и то било као са брашном. У брашно, које су сиротињи делили, трпали су песка, да буде теже и више; а у мршаву чорбу, којом су сиротињу хранили, ни су метали меса ни масти. То беше налик на врелу, јако опапрену и посољену воду, која само стомак дражи . . . Тужан је у то доба био призор око тих казана: бледа, мршава лица пружају дркћућом руком своје лончиће, да им се од те посне хране што удели; а кувар им, под надзором неких људи, једном големом варјачом сипа, на сваку главу по једну кашику, то је све за један дан и једну ноћ . . . Узмем лончић, однесем кући, тетка узме једно парченце од тога песковитога хлеба, надроби у чорбу, па онда ручамо . . Управо ми и не ручамо, него само разгрејемо и осолимо стомак, да после што више воде пијемо«.

Рекох да се чини, као да су неке од ових приповедака недовршени друштвени романи. Можда су за то и остале недовршене; јер у данашњем друштву српском још нема грађе за прави друштвени роман.

У сеоским приповеткама из Србије песник се одужује благодарним сећањем сеоскоме свету и селима у Србији, где у најмучније дане свога живота нађе уточишта, мира, ведрине, љубазности и гостопримства. У приповеци *Једна ноћ* вели сам овако: „ . . . Па за што ми је жао тих (српских) планина? . Шта су мени ти Власи подгорички и ти Срби сумраковачки? . . Ништа друго, него гостољубиви домаћини; а ја бејах њихов гост из далека, прималєн и угошћен. А по мрким планинама шетао сам се баш као наша господа по парковима — с том само разликом, што мене у мојим мислима никад не узнемираваше музика, или церекање безобразних варошких жентурина. »Али се на овим приповеткама,« и ако по лепоти долазе одмах после приповедака о животу Срба у Угарској, види јасно све мане поезије Јакшићеве, сви знаци окованога, непотпуним образовањем пометенога силнога талента. Епска је израда слаба, епски мотиви обични, познати и у свима приповеткама једни исти тако, да, сећајући се снога што смо у њима читали, не знамо у којој смо причи шта читали — да ли у *Сељацима* или у *Белој кућици*, или у *Кривосечкој механи*. И опет памтимо само слике. По тим сликама познајете песничку руку — иначе би по свему осталом мислили, да је то рад некога дилетанта. Овде онде кресне и по која светла мисао или дубоко осећање — али се брзо угаси. Песник није познавао живот простога народа у Србији, и за то тога живота мало и има у овим његовим приповеткама. Тајне и лепоте патријархалнога живота, психолошки нацрт унутрашњег домаћег живота, радости, бриге и жалости, мишљења, наде и веровања анализу обичаја и радног живота — то нам не изнесе ни један приповедач до данас. А колико их је досле писало приповетке »из народног живота« у Србији! Али за то много и треба: познавања, студије, љубави и песничког дара. Код досадашњих пак приповедача не бејаше свега тога. А красна грађа поетска пропада сваки дан, села се све више цивилизују — и још мало, па ћемо се сви сећати само онога, што смо гледали, слушали и осећали, али не умели забележити за спомен своме потомству. . . Јакшић се није родио, није одрастао у Србији, није проживео у њој оно доба, које и јесте најчистије врело поетских успомена — детињство и младост. И доцније је само кратко време у селу провео. За то му ове приповетке и нису као

приповетке о животу угарских Срба. За то у њима и није насликан живот народни, већ само неколики типови, пола сеоски пола варошки, појави које је најчешће виђао и које је најлакше било студовати: сеоски кметови и њихови помоћници и другари, попови, калуђери, механџије, капетани, ћате и пандури и т. д.

Тако су радили и други, па се и Ђура на њих угледао. У осталом он је у опште добро погодио карактер ових главних представника својих сеоских приповедака из Србије. Али што даље од цркве, школе, суднице и механе — слике су му све непоузданије и неистинитије, а то му јако квари и склоп саме приповетке и извођење радње. Сеоска му је љубав често варошка кокетерија, а породични живот сеоски налик на живот сиротиње по предграђима варошким. Али ни у цртању оних главних типова није био са свим поуздан. И овде се показало, како једнаки узроци доводе увек једнаке појаве. Туробна његова нарав и непоуздано знање повели су га и овде оним путем, којим је и у сликању ударио — гледао је да незнање забашури ефектом. За то су његови кметови и сукметице изелице и силеџије, механџије варалице, попови другари кметовски и механџиски и улизице капетанске, капетани праве аге, пандури левенте и т. д. На жалост има доста истине у сваком цртању: али је Ђура ипак много егзажерирао, као и В. Иго, који као да му је често вођ био. Тако су и други чинили, па и он; али су грешили и они и он. Што је најглавније, нису никако мотивовани ови тамни појави народног живота ни код њега ни код других. Мислио би човек, коме тај народни живот није познат, да су ти кметови, капетани, попови и т. д. неки туђински елеменат, да су то неки освојиоци господари, којима народ као туђинско племе робује. А међу тим су они народу томе не само браћа по језику, него и земљаци, кумови, пријатељи, рођаци. Ја на пр. знам једно време, кад су скоро сви чиновници Горњ. Милановца (у окр. руд` ничком) од практиканта до председника и начелника, били родом Рудничани, који су имали у селима своје задружне куће, браћу, рођаке, пријатеље. Па шта се онда мора мислити о карактеру самога народа, кад су му — као што приповедачи веле — интелигентни синови онаки? Колико онда вреди хвала, којом се тај народ обасипље у приповеткама »из живота народнег«? То, што и добри и лоши приповедачи виде једнако један појав живота народнога, што им је једна страна тога живота тамна и немила, значи, да је одиста тамно на тој страни. Али они гледају површно и претерују. То површно сликање народнога живота, без студије и испитивања, и учинило је, те наше »приповетке из народног живота« не деј-

ствују ништа на напредни друштвени покрет. Права приповетка мора искрено, нетенденциозно, песничком топлином и научном дубљином показати и узроке злу, на које прст пружа — не само насликати људе какви су, него и показати за што су онаки каки су.

Рекох, да су све ове приповетке Јакшићеве по садржини готово једнаке. Јунаци су им млади, кршни, честити сеоски момци. Њих гоне, облагују, на суд потржу и лажним сведоџбама у тамницу бацају неваљали кметови и капетани, којима помажу кметовски рођаци и помоћници, сеоске механџије и попови. Народ се заузима за њих и спасава их, и крај приче је весео. Јунаци се жене добрим девојкама, које су волели и због којих су доста и страдали...

Као што се види, и овде има романтике. Она је проста и управо старинска. Али је једно врло знаменито. Сва је Јакшићева поезија огледало душе његове — сетна, мрка. Видели смо му лирску поезију; драме су му трагедије; романтичне приповетке и приповетке о животу угарских Срба све су жалостиве. Само се ове приповетке — осим *Једне ноћи* — срећно свршују! Ако би ми се допустило мало слободније тумачити овај прошланак епске поезије Јакшићеве, ја бих рекао ово: песнику се чини ведрији живот у Србији, ведрија будућност ове земље. И у њој има патње и мука! али то долази од злих уредаба и старешина, а народ ипак побеђује и срећно пролази. Још има доста таме, доста корова; али је крепка снага честитога народа и будућност је његова.

Једнолико и просто причање у овим приповеткама Јакшићевим зачињавају топла осећања, понека леца мисао, неколики оригинални типови (као: сеоски трговчић Миладин у *Једној ноћи*, стари учитељ у *Белој кућици*, чича Маринко у *Сељацима* и т. д.), а нарочито поетски описи, као што је на пр. опис планинског села Каменца:

»... С једне стране камен, с друге камен — голо све! Страх те обузме, кад у то суро стење коракнеш. Твоје те сопствено мицање плаши. Уздахнеш ли, чини ти се да камен уздише. Спотакнеш ли се, камен се одрони. А у понорима јечи и грми, рекао би планине се руше. Кад дубље загледаш у ту пустошну самоћу, чујеш како човек јауче, чини ти се да у помоћ призива... Ноћ је. Теби се коса диже на глави. Слушаш боље. А то буљина вешто подражава глас човечији. После чујеш где кевће као ловачки кер, и теби се чини да већ гледаш из далека ватру, око које су се ловци скупили. Радујеш се доброј вечери и мирном уживању... Али је све то превара. Видиш, да си усред пустоша, а око тебе ноћ.«

»Сироти Кеменчани имају само толико поља, колико би један добар момак за сахат могао обиграти. Па ту са тога простора сабира себи храну више од две хиљаде душа«,

»Па и опет само да знате, како је и код њих понекада весело, веселије него ма у којој вароши. Дође пролеће. И људи и воће и луг и планине – све је добило веселији изглед, све лепшу, свечанију одећу . . . Онамо мирише планина од здравца; а долину опет липово цвеће својим дивним мирисом напаја. У планини пева пастир, а уз његов мушки глас одјекује гора и лужина. А у пољу с умиљатим варијацијама весело се натпевају шева и девојка. Кад када се иза неког џбуна укаже и младо ратарче, ал' онда девојче порумени и ућути. А момак извадивши иза појаса дугу врулицу, извија мелодије, каких није слушао за својом тезгом згурени чивитар.«

»Зими је опет тужно. Путеве завеје снег. Планине се умотају и тамну маглу густих облака. Нигде зелене травке, нигде весела лица.«

»Дође ноћ . . У селу чујеш лавеж паса — у планини вију курјаци. На пољу мраз — у колебици дим. У томе диму најрумениије лице побледи, а најбеље сукно потамни . . .«

У својим приповеткама ратнога времена повратио се Јакшић са свим своме староме романтизму. У њима се, истина, причају не само измишљени него и познати бојеви и догађаји, помињу се истинска лица, места и т. д.; али осим познатих имена све је друго рад саме маште песникове — сама романтика. Романтисање такових историских догађаја, који су нам још свима у памети, врло је кобна ствар за правога песника и доликује само календарско-фељетонским дилетантима и шпекулантима. Ђура је још у раној младости био мало у боју и — то је било све. За време знамените српске војне од 1876.—1878., о којој и причају све ове приповетке, био је само кратко време у дринском стану, пошто су бојеви на оној страни били већ престали. Ово су му биле последње године живота. Био је оболео и није могао походити и друга бојишта, причањем пак других слабо се може користити приповедач, који сам није војник, а који је рад да описује бој. Ратне приповетке најбоље би могао писати онај, који би био и песник и стручан војник и био у боју, или бар песник, који би био у боју, те би га могао описивати онако

како се њему учинио: или, на послетку, онај песник, који је доста о ратним стварима читао, мислио, распитивао и бар из близа бој гледао. Код Ђуре тога није било; а овамо га је на писање гонило одушевљење, познаници новинари и уредници календара. Морао је ударити у романтику, којој је и онако у приповеци много нагињао. Како је пак, уз ово, писао често врло хитно по наруџбини, а можда и по невољи, то су му ове приповетке најслабије приповетке. Романтика ових приповедака није готово ништа утекла од романтике Видаковићеве и у понечему се сасвим слаже с њом. Тако се прича — *Ускок* — како се из Београда за два дана пешице стиже иза Лима у Херцеговину; како шеснаестогодишњи српски дечак, ђак универзитетски, који носи наочари, иде у Херцеговину да се бори и како вара бега Аларгића, те га прими за свога ћатипа, па још исте ноћи даје знак устаницима, те долазе беговој кули, отимљу је, спаљују и робље избављају — *Ускок* —; како богата и образована Рускиња, болничарка за време рата у Србији, полази за српског хајдука, који се у рату храбро борио, и води га у Русију — *Рускиња* — и т. д. Битка се описује или романтички, као што је описују нар. песме, или врло површно. У причању нема свезе, нема јединства, догађаји долазе брзо један за другим, места се брзо прелазе, нове слике замењују старе, које су нас заинтересовале, али о којима више ништа не чујемо. На врху пак свију мана стоји та, што се често потанко говори о животу и карактеру погинулих јунака — не измишљених него историских — које песник није добро познавао. Тако је — по моме знању — сасвим погрешно престављен карактер врлога јунака, тихога и озбиљнога Карановића, као да га је у бој гонила сујета, жудња за већим чином, мисао да буде »полковник или покојник« — *Капетанов гроб* —. И да се није Јакшић овде огрешио о историску истину, огрешио би се о српско јунаштво. И доиста је тешко разумети, како то сам није опазио. Иначе се лепота његове епске поезије — описивање, сликање и т. д. није ни овде сасвим изгубила. Између ових приповедака понајлепше ће бити: *На мртвој стражи, Рањеник и Чича Митар.*

Рекао сам, да за приповетку, осим талента песничког, треба још врло много друге спреме и способности; а за друштвену приповетку још и згодно земљиште друштвено. Јакшићеве приповетке нису савршени уметнички производи, а нису могле то ни бити. У нас нема земљишта за друштвену приповетку; а Јакшићу је не

достајало још и доста приповедачких врлина. За неке приповетке, као што видесмо, недостајало му је потребно знање и познавање саме грађе. Исто се тако мучно осећа у његовим приповеткама недостатак потпуног савременог, нарочито историског образовања и у опште његова неначитаност. Ово двоје још је оснажило ону карактерну црту његове нарави: несталност, неиздржљивост и нестудовање при раду; јер само онај воли да студује, који уме да студује. За то је смишљање догађаја у његовим приповеткама врло слабо и технички склоп њихов врло примитиван. Али су за то ипак Јакшићеве приповетке најбоље приповетке, што их данас има књижевност српска. Оне имају онога, што је приповеци и сваком песничком створу најглавније, а што остале приповетке немају или врло мало имају — имају поезије. Истина се многима чини, да се приповетка данас сасвим еманциповала од поезије и да је за њу таленат песнички последња ствар; али није тако. То, што се њима чини еманципованост, није ништа друго него нов пут, којим је ударила савремена поезија. Они, који пишу добре приповетке, песници су, па ма се одрицали свога божанског дара као св. Петар свога божанског учитеља, Они пак, који без приповедачког дара пишу приповетке, дилетанти су, па ма колико се мучили, ма колико способни били. Али је Јакшић имао и правих приповедачких врлина. Те су врлине биле поглавито у његовом сликарском таленту. Умети посматрати веома је потребна врлина приповедачка — запамтити ред ствари и појава, уочити оно што је лепше и знатније, запазити и саме ситнице. У томе је био јак Ђура као сликар, па и у познавању физиогномије, што је такође врло потребно приповедачу. Ако психологисање Ђурино није одвећ дубоко, физиогномисање му је врло прецизно и к томе не усиљено; и показавши нам код својих јунака неколико значајних црта и покрета, он нам често са неколико речи осветли сав њихов карактер. А у свима је његовим приповеткама топла дикција и пријатан стил, и готово кроз све веје здрав и крепак хумор.

Свет. Вуловић

РЕОРГАНИЗАЦИЈА НАШЕ ВОЈНЕ СНАГЕ.

Питање о војсци дубоко задире у живот народа.

Војска узима цвет насељења, и троши велике количине његових добара. Успешно развиће војне снаге и успешна делателност њена, моћна је гаранција садашњости и *јединствени базис и оруђе* за остварење најзаветнијих жељâ, и за постигнуће најзаветнијих интересâ народњих. Не цељисходна пак организација земаљске војне снаге, *средство је*, које безкорисно исцрпљује земљу, које директно слаби а често и сасвим уништава њен *спољни политички углед и значај*, чега је обојег прва непосредна последица — *унутрашње њено распадање*. . . .

С тога сваки од нас осећа, да је питање о реорганизацији наше војне снаге *судбоносно* за нас. . . .

С тога је *необходно*, да се ово питање расматра, штудира и решава, са пуно пажње и озбиљности. Нигде дилетантизам није тако опасан, као у војној сфери у опште. Нигде каприз, мода, рутина и дух слепога подражавања, не могу да учине толику несрећу, као у питањима војним у опште, и нарочито у питању о организацији земаљске војне снаге. . , .

Снага, ма како рацијоналне војне системе, није у листу хартије на коме је она написана. Она се не датира ни од дана наредбе, када је извршење њено наређено. Она почиње од тога времена, кад оживи у земљи — *кад уђе у тело и крв свију и свакога*. . . . По природи своје снаге, војна система је, дакле, *строго конзервативна*. Она не трпи ломљење. Она се разликује од религије у томе само, што потребује постепене допуне и усавршавања, саобразно развићу живих и мртвих елемената који скупа чине снагу њену.

Због свога *пресудног значења* како за политичку садашњост тако и за будући политички живот народа, и због *такве природе* њене снаге, војна система мора бити основана (без икаквог обзира на материјално стање земље у времену када се уводи) на *принципима*, који су саобразни *природи и величини* потребâ земаљских

које је захтевају и — *условљавају*, и који ће не само допуштати но и *гарантовати* постепено развиће и усавршавање земаљске војне снаге — сабразно постепеном развићу материјалнога богатства земље и саобразно постепеном развићу и усавршавању осећања, тежње и потребе народње, да своје национални интересе и потребе намири и осигура их....

Оволика важност и овака озбиљност питања о војној организацији, време и положење у којима живимо и национални тежње Србије, *налажу* — да се овоме питању поклони првенствена и озбиљна пажња, и у држави, и у школи, и у публици. Осећање ове дужности. узрок је, те смо се решили, да о овоме тако важном питању поговоримо овако — у јавној расправи...

Међутим, пре него што приступимо расправи овога питања, сматрамо за нужно да изјавимо, да не претендујемо на изношење ма чега новога у овој нашој расправи. Напротив, у њој су мисли позајмљене од других признатијих мислилаца европских на тему о којој пишемо. С наше стране, обраћена је сва могућа пажња на то само, да те мисли изложимо верно, да свратимо озбиљнију пажњу на њих, и да покажемо практички значај и важност њихову *за нас*. Нећемо с тиме да кажемо, да већина можда наших читалаца, није досада мислила на тему о којој пишемо. Но, нека нам се не замери за искреност, за практичку корист мало је »мислити«. За рационално решење питања које се у практици извести има, нужно је *потпуно сазнавење и јасно разумевање задатка*, у толико потпуније и јасније — у колико је задатак по себи озбиљнији и по својим последицама значајнији; јер, разумевање површно-инстиктивно, истоветно је са *не разумевањем*. Да се пак задатак разуме потпуно сазнатељно и јасно, необходна је брижљива штудија и код себе у кабинету и — овако у јавној расправи....

Читалац ће да каже, колико нам је испало за руком да овакву нашу цељ, са овом расправом, достигнемо Ми га искрено молимо, да због тога, поклони овој нашој расправи своју благонаклону пажњу.

I.

Војска постоји по вољи државе; но зато: да сузбија спољне опасности које прете интересима и опстанку земље, или да уништава и уклања спољне сметње које сметају остварењу националних тенденција...

Очигледно је, да је импулс за војну снагу, у *извесној* политичкој тежњи дотичне земље, тежњи јасно схваћеној и тачно одре-

ђеној — у *извесном политичком програму народа*, *који не може подлежати измени.*

Оскудица таквога програма у држави, неизбежно повлачи за собом често колебање и честе мене и у њеној војној системи; држава је т. ј. *непрестајно у почетку.* Нека читалац сâм промисли, колико је фатална овака неодређеност у животу нових државâ, које теже да се уздигну на висину политичкога угледа и значења на којој су некада биле?. . . .

Војна организација земаљска ваља, дакле, да дâ војну снагу, која ће *бројем, унутрашњом ваљаношћу и спремом својом, и целисходном квалификацијом њене снаге,* бити непрестано на висини политичких потребâ и политичких тенденција свога народа. . . .

Војна организација, која хоће да постоји *сама за себе,* по вољи и пролазноме укусу свога творца, права је опасност за земљу. Она је вазда на расположењу, да компромитира спољни углед и значај земље и да је изложи свакојаким штетама и опасностима.

Читалац без сумње опажа, да се о војној организацији ма које земље може говорити тек тада, пошто смо претходно тачно упознати са политичким потребама и тежњама дотичне земље, које војну организацију захтевају и — *подпуно је условљавају.*

Доиста, положење и националне тежње Србије такве су природе, да није могуће написати ни једну врсту о организацији њене војне снаге, а да се предходно није на чисто са тиме.

Политичке су тежње народа српскога:

а) Да у својој народној држави добије за себе материјалне могућности и јемстава, за самосталан свестрани прогресиван живот.

б) Да, дошав на такав начин у положај сарадње на пољу свестранога напредка човечанства, прибави себи извесности у свету и дужнога решпекта од свакога.

Као продукт оваких политичких тежњâ народа српскога, Србија је живи преставник и носилац њихов. На њој је обвеза, да игра улогу главнога фактора у стварању жељене будућности народа српскога. Њој ће припасти и сва част успеха, на тешком, судбом народњом одређеном јој, политичком путу њеном. . . . .

Овим законитим и узвишеним политичким тежњама народа српскога, спољне су сметње: стари насилник над политичким животом и развијћем народа српскога; грамзивост и безочност једнога, и политички антагонизам других суседâ . . .

Разне личности и разне корпорације, искрено и са убеђењем, указују и на разне путове, по којима Србија до своје државне цељи

дођи може. Међу овим путовима, најважнији су — и једино пажње достојни — *пут мирнога развијћа, и пут војне*.....

Далеко смо од мисли и да посумњамо само у велику моћ културе. Она је моћан, необходан и најважнији фактор, за политички углед и моћ савремених државá. Утицајем својим на унутуашње свестрано развијће земље и *на умове с поља*, — она је моћно оруђе за остварење и таквих политичких тежња, какве народ српски има; но, сама по себи, *практички их остварити не може*.... Она не може принудити насилника, да добровољно напусти то, што је, са извесним ризиком и штетом, некада отео. Она не може да учини, да грамзивац и безочник уступи, јошт мање да сасвим жртвује какав свој политички интерес у ползу другога, само ако је довољно *јак* да га одржи. Она не угушује, но напротив изазива политички антагонизам. Јер, сви ови: и насилник, и грамзивац, и политички антагониста, сви они раде *своје* послове такође под барјаком културе — *њихове*.....

Пристојно је исказивати уверење, да ће доћи време, када ће високо-култивирано човечанство, неспособно будући ни да помисли о буди каквој неправди и насиљу над ближњим својим, одстранити од себе и мисао о међусобној физичкој борби — о војни. Но, нама се чини, да је то жељено време таког културног стања човечанства *одвећ* далеко, толико — да се ми не усуђујемо ни да наговестимо колика је та даљина. Ми држимо, да се ова жељена периода културнога стања човечанства још није ни одпочела; јер, култура, аукторитет и моћ која ће бити императивна у међународном животу, може бити продукт само узвишене културне суревњивости *самосталних и слободних народа на њиховим територијама*, никако пак стања политичкога насиља једнога народа над другим..... Ми држимо, сљедователно, да заштитници вечнога мира узалуд траже услове за њ у једнообразности културе, т. ј. у *обезличењу народности*; напротив, њих ваља тражити тамо, где они виде сметњу култури, т. ј. *у самосталном слободном развијћу народа*..... Жељеној периоди културнога стања човечанства, предходи, дакле, политичко таложење и политички васкрс народности; а овај процес, по природи својој, може бити извршен само одговарајућим му средством — *материјалном борбом, војном*. ...

Све дотле, док се год овај процес не сврши, могућност и опасност међународних војни, неће престати. Докле год буде било плења, вазда ће се наћи грамзивих руку да га присвоје.

Ево за што ће у јавном међународном животу, за дуго још време имати првенствену важност политичка аксијома: »да се по-

литичка мôћ, политички углед и активна политичка способност државе, мери и изражава јачином и активном способношћу њене војне снаге« ....

Превиђати ову политичку аксијому, на рачун буди како узвишених политичких опитâ будућности, без обзира на потребе садашњости, значи: не само одрећи се политичких тежња народњих, но — *ризиковати и садашњост*....

Проникнув се уверењем о неизбежности борбе, на реду је одмах оцена *озбиљности* — по себи и *важности* — по посљедицама његовим, тога догађаја који предстоји; па за тим, према тој оцени, ваља спремати и *спремити* средства која одговарају тежини задатка.

Организација војне снаге, може тежити за овим двема, по њиховој квалификацији сасвим различним, цељима: или да образује *агресивну војну снагу — из народа*, или да спреми народ за *одбранбену борбу*.

Не обзири економије; јошт мање »тако хоћу« или »тако ми се допада«; но — *политичке потребе земаљске*, оне пресудно одређују, каква цељ има да се постигне са војном земаљском организацијом, т. ј. каква *треба да буде* организација војне земаљске снаге.

На европском копну, Швајцарска је једина држава, која заузима изузетно положење у смислу квалификације њене војне снаге, благодарећи њеноме такође изузетноме политичком положењу до сада.

Све остале европске континенталне државе — велике и мале, располажу са једнаким војним снагама у смислу квалификације њихове; све оне, располажу са агресивним војним снагама, различним само по детаљима њиховог уређења, по унутрашњој ваљаности њиховој, бројној јачини и материјалној спреми њиховој. Јер, бесмислица је намеравати бранити *спољне* интересе своје, одбранбеном војном системом.

И за велике завршене народне државе, одбранбена војна система значила би данас то исто, што и добровољни одказ од политичког међународног значења као велике силе. Шта пак да се каже у том погледу, за мале земље, које потреба самосталног народног живота нагони, да гаје агресивне тежње? ....

Смешна би била тежња за агресијом, од земље, која се, за такву радњу, спрема *за одбрану само*. Таква радња у војном обзиру,

иде непосредно у прилог противницима политичких тежњâ дотичне земље: јер, *за сада*, они извесно не траже непосредно њу саму. За сада, они само желе, да она буде пасивни гледалац и, нема сумње, јако ће се радовати ако она по сопственој »увиђавности« удеси своје војно уређење тако, како ће бити и неспособна да смета рачунима и покушајима около њених границâ . . . . . Таква спрема Србије у војном погледу, имала би за последицу: предходно формирање и груписање непријатељских нам интересâ около граница наших, који би, тек *потом*, непремено имали утицаја и на наш унутрашњи живот; утицај, коме наша одбранбена снага, тешко да ће moћи да одоле. . . . . Дотле пак, нико неће напасти на Србију, ако она сама повода за то не дâ.

Оснивати агресивне политичке тежње на војној одбранбеној системи, значи, дакле, не само осудити самога себе на улогу пасивнога гледаоца текућих међународних догађаја, но ризиковати и садашњошћу.

Нема сумње, да наша војна снага не може бити толика, да не допусти, да се без нас ма шта уради са ма којом нашом покрајином. Но, толика колика може бити, она, *по квалификацији својој саља да је таква,* како ће бити у стању да покаје такву радњу у згодном тренутку, начином, угледнијим за себе и кориснијим за велике политичке интересе народне, него што је то било у години 1877—1878.

Камо среће, да су нам спољне прилике које су нам се досада нудиле, дâле бар ову науку у том погледу! . . . .

Мали народ, који тежи да политички агресира а међутим то не зна и није готов за такву радњу, непремено мора да лавира и да најзад буде поједен ма којом од снагâ, међу којима лавира. . . . .

Довољно је, држимо, те да се проникнемо *уверењем*, да политичке потребе Србије и политичке тежње народа српскога, *захтевају* такву организацију земаљске војне снаге, која ће образовати *агресивну војну снагу — из народа,*

Непосредне су војно-политичке користи озбиљне готовости к војни:

1. Озбиљна готовост к војни, *највећа је гаранција* за успех у војни.

2. Озбиљна готовост к војни, то је *способност земље*, да озбиљно и спокојно, без узбуђења и изненађења — два симптома недаће — користи случај, који јој се намеће, или га је она сама створила и изазвала.

3. Озбиљна готовост к војни, предпоставља и озбиљну решимост на озбиљну војну, на војну на живот и смрт, — *нов, врло важан морални савезник, и у миру а нарочито у војни. . . .*

Озбиљном готовошћу к војни, Србија ће, сљедователно:

а) Гарантовати саму себе, на најбољи начин.

б) Бити корисно радећа против тежина старању туђих племенâ у првом реду, да разним путовима и начинима експлоатишу народ српски у своју корист, па дакле на штету српских племенских особинâ и српског самосталног напретка; те ће тако, јако олакшавати решење претешког питања, о политичком јединству и слободи српскога народа.

Слабост околине, буди и изазива политички антагонизам и тамо, где га иначе никако не би било. Снага пак, *најмање* једнака са снагом на коју се он опире, сузбија га — и тамо где је по изгледу неизбежан — у границе, у којима се метаморфозира у пријатељску утакмицу, која ситуацију чини интересантнијом.

Кад би ми били сами, којима насилник и грамзивац живети не даду, у том случају, само „случај" могао би да донесе, да могућа наша снага поправи судбу народа нашега. Но, они су и добили назив, насилника и грамзивца, зато, што нисмо ми сами које њихова обест и пакост притискује. Покажите само снагу, којој се то име са основом дати може, и једнопаћеници неће се премишљати да јој и своје снаге придруже, и да тако сједињеним снагама *повере* и своју даљу судбу заједно са вашом. Без овога услова, узалуд ће се изгледати на оваку солидарност радње, ма да су нам интереси заједнички.

в) Најзад, озбиљном готовошћу к војни, Србија ће гарантовати себи *првенство* своје у целокупном народу српскоме: — *моћ руковођења у послу,* услов — *неоцењено важан за успех предузећа.....*

Велика већина оних, који деле наше уверење да је *пут војне* једино рационалан и једино могућ, по коме Србија до своје државне цељи доћи може, у оскудици јаснога разумевања: како се у војни противнику наноси и — *једино може да нанесе* толико осетан ударац, који ће га принудити да нам призна захтеве који су нас на војну изазвали?, — осврћу се и изгледају са разних странâ то, што треба да имају у својој кући, подпунце готово, за своју намеру. Оваква радња, узрок је досадашњој опрезној и лабавој полуспреми Србије на тако опасан пут. Последице су овакве радње: срљање на сусрет неуспеху у тако опасном предузећу, па дакле и свима његовим тешким последицама; осим тога, шта је у осталом и најгоре, срљање на сусрет могућности, да се компромитира једино

рационалан и једино могући пут, по коме Србија до своје државне цељи доћи може; или, шта је то исто, срљање на сусрет злокобној минути, када ће народ, подложан последицама факата — јер способан да им види само њихов спољни облик без да им узроке испитује — бити невољно *принуђен да призна своју немоћ* . . . - . . на јавну штету своје ствари и, у толико исто, на јавну корист његових непријатељâ . . . .

Нећемо с овим да одричемо корист спољне помоћи. Признајемо *нуждност* те помоћи. Српски ће војник, свестан озбиљности и огромне тешкоће задатка који му се на извршење намењује, помињати са благодарношћу и проузносити са хвалом имена свију оних (дипломатâ), који узумедну, да му, у тренутку рада, приведу у помоћ снаге, било ма буди које државице на полострову балканском, било ма буди с које стране. Благодарност и хвала његова биће у толико већа, у колико та помоћ буде била већа; нити ће се и за један само тренутак премишљати, да јој, тој помоћи, уступи већи део своје војне славе . . . . .

Но, не треба држимо да објашњавамо, да корист од активне радње, у којој сте ви *гологлави измећар*, никада не може бити сразмерна уложеним жртвама и труду. Докле год ми по унутрашњој ваљаности нашој, будемо припадали категорији „материјала" или, у најбољем случају, категорији „пасивне снаге" која се у извесној радњи може само са неком коришћу да употреби, — дотле ћемо ми узалуд гледати са убезекнутим погледима у пространство и питати се са чуђењем „шта је то" ? . . . . Србија није без условâ за идентифицирање својих великих интереса, са не мање важним и великим интересима *великих спољних снага*. Но, да би она могла бити, при остваривању тих интереса, не гологлави измећар но *пуноправни сарадник за сферу својих интереса*, нуждно је да она *практички* искаже своју вољу да хоће то да буде; нуждно је, т. ј., да она не говори само о својим интересима, но да *практички* докаже своју решивост и, шта је најглавније, своју *озбиљну способност*, да у сопственој зони своје интересе намири и одстои. Основа је за оваку политичку способност Србије, *јачина и агресивна способност њене војне снаге* . . . Да, пак, таква само војна снага Србије, *може* да изазове поверење к себи; да је, сљедователно, она *необходан услов*, за солидарну радњу једнопаћеника на остварењу наших заједничких интереса, држимо да није потребно да нарочито објашњавамо . . . . *Извесна јачина и агресивна способност војне снаге Србије*, тајна је, ми говоримо са убеђењем,

срећнога решења многих питања, која се тичу политичке будућности народа српскога . . . . .

На завршетку овога, истина малко пространог но *необходног* објашњења о *необходној потреби* агресивне војне снаге, па дакле, и одговарајуће јој војне организације, за нас, — нужно је, да обратимо пажњу још на једну тему, која је фатална сметња таквој војној организацији код нас. То је, јако распрострањена и популарна *војно-политичка саблазн*, која очекује и захтева активно садејство од оних обеснажених, за ослобођење којих смо се наоружали и пошли.

Сва помоћ, коју би са те стране Србија и српски војник, *до тренутка док овај последњи не буде међу њима*, имати могли : којој би се они, као одвећ корисној, радовали ; и за коју, не би требало жалити *никаквих напора* те да се задобије ; — то је, пријатељско расположење својој народној ствари Срба-мухамедоваца и других верâ, изражено у виду сасбразнога томе држања према потлаченом народу, те да га тако пробуде, разгреју, опомену на себе самог — *да му дух узвисе.*

Мисао, о ма чему више од овога, а поглавито о једновременом активном судејству, *безусловно је погрешна*, и била је, и вазда ће бити — *безусловно штетна*.

У свету живи маса лакомислених пробисвета̂, изванредно жељних да подобна мисао добије пратичко извршење. Одма, како се само помене о подобном чему, они гомилама лете — сви под девизом »безкрајне личне преданости«, да експлоатишу дело са разних страна̂. Једни, грозно дерући се, истрчавају далеко пред сферу дела и тиме, противу њихове воље можда, шкоде самој ствари ; други, које јако радује ма шта — само нека није штогод обично, јуре да просеире при операцији на туђој кожи ; неки, као грабљивице на стрвину, долећу да бар за то време гарантирају себи лебац, не губећи при том из вида и случај, у коме би се штогод дало ућелепирити и за будућност. Има их безусловно користних и због тога, *високо поштованих од свију*, којима је ствар блиска срцу. Но, има их и таквих, који у тим случајима служе, на разне начине, својим повелитељима : једни им тачно саопштавају то̂к радње и, све њене слабе и јаке стране ; други материјално исцрпљују и слабе главног покретача радње, предлозима, да тамо или онде произведу то или оно — корисно за саму ствар ; трећи се труде, да произведу неред у центру одакле се радња покреће, било ширећи рејон дејстава — разуме се предлозима који збуњују, а не у самој ствари — до изван сфере моћи снаге и крећућих је мозгова, било постепено подривајући узајмни кредит међу свима чињеницама — од најслабије па до нај-

јаче-руководећег центра — *једино корисним и једино способним за ствар*, било, најзад, дрским представкама о себи, као једино корисним и једино способним да ствар руководе и срећно до краја изведу; и т. д. и т. д.... све, *на штету предузећа у опште и снаге која га је предузела нарочито* ...

Кад год се народ у притиснутим крајевима, крене сâм из сопственог побуђења на борбу са насилником — *нека му је просто*. Таква радња може бити корисна, тим кориснија ако се из центра вешто и целисходно буде подржавала; јер, непријатељ у почетку обично багателишући снагу покрета, најчешће даје сам довољно времена, да се покрет више или мање правилно организира и правилно упути — *те да донесе можда и какву год корист*. Но, кретање, у име активног садејства *у тренутку* кад се очекује јавни наш сукоб са главним снагама противника — *грешно је, и доноси само несрећу* ...

Са већим делом своје снаге, искупљен на истом простору који ми хоћемо да револтирамо, искупљен за борбу противу нас као главног противника и извора опасности за њега, — непријатељ ће и иначе чинити около себе све то, што год нам ма и посредно наноси штете и слаби нас. А, ако му се још добровољно понуди узрок да варваризира, зар ће му тешко бити, да претвори сву своју најудаљенију околину у гаришта? .... Дали се не би људи, доведени тиме до просјачког штапа, ратосиљали и слободе задобивене по тако скупу цену?.... Дали не би и материјално слаба Србија, задобив гаришта, и то путем потпуног исцрпљења своје и иначе слабе снаге, нашла свој гроб, или у најбољем случају, какву опасну болест, на истим гариштима?.....

Демостен је бунио Месенце противу Шпарте. То исто је чинио и Ханибал са народима подвласним Риму. Па и Велингтон је то исто чинио са Шпањолцима и Португалцима, односно Наполеона. Но, сва ова тројица, били су потпуно равнодушни према судбини оних, које су бунили. Доведени случајем у њихову средину, да на њиховом земљишту продуже или и довршe војну коју су водили, они се, можда, нису ни затруднавали питањем о последицама војне односно тих народа. Нашав их на месту, они су се њима користили, по могућству, за *своју* цељ, просто као и сваким другим материјалом, начином — *директним и најпростијим*, који је највише одговарао особинама тога материјала. Густав Адолф, и акс такође у туђини, већ не ради тако. Он се је можда заплакао, кад је чуо за несрећу која је снашла Магдебург; несрећу, која умало те није била узрок, да протестанти — главни извор снаге Густафу Адолфу, за бојевање

које се је тек одпочело — прокуну заштитника, који је, доласком својим, проузроковао таку страшну несрећу, а није био у стању да је одклони.

Ни Србија не може желети такву тековину, која би је јаче болела, него што би непријатеља јој болео њен губитак. Јасно разумевајући, да ће ново положење захтевати и нове снаге за образовање новог правилног стања у задобивеним крајевима, и не губећи из вида, да ће можда бити принуђена, да наскоро, у име заштите задобивеног, учини и други и трећи и т. д. корак, на отпочетом путу, — *Србија не може добровољно бити узрок сопственог ослаблења у радњи, у којој она напротив хоће да се ојача. . . .*

Ни српски војник дакле не може сматрати, да ће таква радња, која води к пропасти и људство и њихово материјално благостање — то, шта све скупа он и хоће да ослободи — олакшавати му решење претешког задатка, који му је поверен. Те незнатне бојне користи, које му лутајуће гомиле, олако узнемирујуће снажнога непријатеља, могу донети, не могу се ни сравњавати са штетом, коју му непријатељ, изазван тим истим лутајућим гомилама на уништавање, може тиме да нанесе. Свестан своје немоћи да сам *истраје* у борби са снажним непријатељем, српски војник *жели*, да, у крајевима где уђе, нађе што недирнутије — и људство и њихово материјално богатство; он, т. ј. безусловно жели, *да нађе тамо нове моћне изворе за своје ојачање, у цељи успешног продужења борбе до њенога свршетка.*

Но, да би он могао да се што потпуније користи овим изворима у интересу успеха велике народње ствари, он ваља, пре свега да је способан да до њих дође — *да је, т. ј. агресиван.* Изазвав, на овакав начин, *поверење и поштовање* према себи, правилна и корисна експлоатација свију извора и свију снага које буде налазио на своме путу, зависиће тада само од његове административне и организаторске способности. . . .

(Наставиће се)

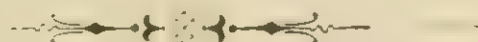

БАНОВАЊЕ СТЕФАНА ТВРТКА

(1353—1376).

од

Милоша Пејиновића

(Наставак*)

Краљевић Марко стојаше као противник, тражећи по оцу право на престо. Но од овога није могло бити ништа; мирним начином ни једна странка није могла победити и тако је скора борба престојала. Лазар је могао изаћи као победилац, јер имађаше више снаге и више присталица, а Марко као његов противник, морао је немоћан губити једну по једну земљу од своје државе (баштине)

Тако је дакле и ова 1374 година била црна за српску историју. У таквом положају, Лазару је сад могло испасти за руком да победи грабљивога властелина, жупана Николу. Извесно је он и пре покушавао да ово изврши, али му то не беше тако могуће као сада. Твртку и Лазару придружи се још и Никола Гара бан сремски, који до пре неког времена беше пријатељ Николин, па га је овај зар чим год увредио. [1])

Сад савезници ударе један с једне, а други с друге стране на земље Вукашиновога пријатеља. Као што видесмо, Никола беше доста ослабљен пређашњим ратовањем са дубровачком републиком као и с Ђурђем, када овај Дубровник потпомагаше. Он је ипак могао дати отпора, али то беше слаба одбрана. Кад тад њему је била суђена пропаст, јер непријатељство између њега, Лазара и Твртка беше велико, па и да је овај удар могао одбити, ипак му је ваљало издржати доцније борбе с Лазаром као владаоцем српским и Твртком, као баном и доцније краљем босанским.

*) види 19 свеску «Отаџбине» за Август 1881

1) *Милаковић у својој «Историји Црне Горе»* не спомиње сем Твртка и Лазара никога другог, док Руварац у *«Прилошцима за објашњење извора српске историје»* спомиње и Гару Зета Лазаревог.

Савезници почеше напредовати, и Алтоманићу већ беху отете неколике области. Сада се појави и Ђурађ Балшић, који се хтеде користовати тим несрећним положајем жупановим, те и сам заузе области Николине: Требиње, Конавље и Драчевицу 1). Тако за кратко време Никола би побеђен. Бежећи испред савезника, утекне он у свој град Ужице, али ту буде ухваћен и предан на чуване својим највећим непријатељима »de quali era capo Stefano Molsich«, који га по наговору Лазаревом ослепи и у манастир одведе. где на две године по том и умре [2]). Овом приликом Твртко је добио онај део од Николиних области који беше поред Дрине [3])

Сад је Твртко могао бити миран јер се није имао бојати пређашњега непријатеља. Али идуће године морао је доћи у сукоб са Ђурђем, који беше притиснуо поменуте делове државе Николине. Твртко је тежио да их придобије под своју власт, а Балшић, разуме се, није то могао дати, те тако је изгледало да ће се сва њихова размирица најпосле изродити у рат. Твртко, да би задобио што је желео, покушао је и то средство. да полаже право на поменуте земље за то, што је од колена и крви Немањића. У ово доба као да беше завладала манија, те многе властеле довођаше своје порекло од српских владалачких породица. Што је пак Твртко тврдио то беше доиста тако, као што ћемо доцније видети.

Балшић да би се одупро таквоме закteву бана босанског, употреби то исто средство, Он почне исто тако доводити своје порекло од Вукана Немањића II, по томе, што је он син Балше, који беше по женској крви сродник Вуканов. Дакле из свега овога види се да поменута места нико не хтеде оружјем бранити. Твртко, без сумње још сматраше сина старога Балше као властелина српског. Али се сада положај Балшића према српском владаоцу беше изменуо, и овај се сматрао као независан и самосталан владар, што је показивао, као што знамо и у пређашњим својим делима.

Варош Требиње и предели Конавље и Драчевица, око којих се спорило, лежали су између земаља Тртковиx и Ђурђевих. Конавље беше леп предео са климом веома пријатном. Плодност ње-

1) Види Милаковића «*Историју Црне Горе*» стр. 29.

2) Види чланак «*Прилошци к објашњењу извора српске историје*» Гласник XLVII стр. 180 Руварац мисли да је овај «Stefano Molsich» онај Мусић Стефан, који се у нашим народним песмама помиње. Он је по њему син челника Мусе, Лазаревог зета, који је имао за жену сестру Лазареву Драгињу чија је држава била у Лабу.

3) Види Јиречека, «Die Handelsstrassen und Bergwerke von Bosnien und Serbien стр. 36

гова, а особито равница му могла је доста користити његовоме имаоцу. Он се простираше до уласка у которски залив и беше у дужину четири географске миље. Близина с пристаништем могла је Тврту јако користити у саобраћају трговачком. Сем тога, заузећем његовим могао би држати у стези и Балшиће. У исто време сва три центра могаху стојати у једној свези, јер из Конавља вођаше пут у Требиње, и предео тај захваташе Дубровник с бока, а Драчевица лежаше му с јужне стране са својим приморјем и богатом жупом Суторином. Истиснув дакле Ђурђа, Твртко би могао безбедан одо те стране, имати велике добити, господарећи уз плодну земљу и скоро целим которским заливом. С тога је освојење ових земаља могло бити тако рећи једна од првих животних потреба за босанску бановину.[1]

Распром се ипак не дође до рата и ако по свему изгледаше да ће га бити. Чудновато средство покушају сад и Твртко и Ђурђе да би се изравнали. Они обојица траже судију и нађоше га у републици дубровачкој. По томе може доћи питање: откуда је Дубровник могао уживати толико поверење? — На ово је лако одговорити Као што знамо, пре кратког времена Ђурађ се беше помирио с републиком и заклео се да ће с њоме живети у миру. Пређе пак није Дубровнику штете наносио, већ га, као што видесмо, одбрани од ужичкога жупана Николе. Због тога, како сад беше у пријатељству с њим, могаше рачунати на његову праведљивост.

Али у таквоме положају наспрам републике стојаше и Твртко. Видесмо да јој је он такође помагао противу њенога непријатеља Николе и овога с војском истерао из жупе, коју беше од дубровника отео. Па и пређе је с њом живео у пријатељству и љубави. Кад га још оно збацише с банства, Дубровник му је понудио заштиту, И Твртко је остао ту до год га Лудвикова војска силом не успостави. Из овога дакле види се, да су и Ђурађ и Твртко, дакле обојица, могли рачунати на републику као неумитнога судију.

И доиста, они се ове године обрате дубровачкоме већу и замоле га да размирицу између њих расправи и ствар пресуди. Дубровник је радо на то пристао, а и није имао никаквога узрока да ову понуду одбије, јер је увек желео пријатељство оба владара који му и услуге учинише; а уз то овим му се и ласкаше. Исте

1) Види Јиречека. Die Handelsstrassen und Bergwerke von Bosnien und Serbien waehrend des Mittelalters« стр. 23—24.

године, дубровачко веће узме у претрес ову ствар. Не знамо поуздано да ли су због тога оба парничара и Ђурађ и Твртко лично долазили у Дубровник, но довољно је то, да се република трудила да позиву одговори. Доиста тежак беше задатак. Републици су се обраћала њезина два пријатеља, — коме ће сад да учини на жао? Како се из даљих догађаја види, врло је могуће да дубровничко веће није одсудно решило ствар, јер и Твртко и Ђурађ не присташе на понуде његове и прекинуше преговоре не свршивши ништа. Видело се да ће скорим морати бити сукоба између Балшића и Твртка, јер Ђурађ на скоро за тим писаше републици: да је слободно њеним људима путовати у Босну и из ње вратити се у Дубровник, којим путем хоће: *ако ли би пак дошло до рата између њега и бана*, он ће им то на знање дати, да се могу слободно вратити кући за недељу дана после тога [1]) И доиста у Месецу Јануару све године видимо Твртка где удара на Балшиће. Твртко беше јачи од њега, али освојити области, присвојене од Ђурђа, не беше тако лако; с тога је цела 1375 година морала проћи у ратовању. Требиње, Конавље и Драчевица осташе још у власти Ђурђевој, као што тврде следећи догађаји.

Шта се за ово време догађало у Србији?

Ове године султан Гази хан, (Худавенкјар), Мурат I. беше продро до Ниша и овде беше очајничка борба. Борило се на живот и смрт. А Ниш доиста и заслуживаше да буде овако брањен, јер ко њега има, мого би се тада скоро назвати господарем српске државе. И Мурат је то увиђао, јер у својим писмима Карамандли Оглу Али-бегу напомиње [2])да је намислио ударити с ове стране на Србију да освоји Ниш »кључ Српске државе« Али му ово не пође тако лако, као што се надао. Читава два три дана водила се борба. Турске су чете узалуд јуришале, јер се посада храбро бранила. Најпосле, кад већ нестаде хране понуди се предаја града, под условом, да се сваком српском борцу живот поклони. Мурат је на ово пристао, али тада заповедник града охрабри Србе да се и даље боре говорећи. како је за њих срамно предати се турскоме султану И доиста, борба се и даље продужи. Већ Турци великим камењем пођоше правити бреше на градским зидинама, али се посада при свем том није предавала, него упорно продужаваше борбу, а рупчаге запушаваше џаковима пуним земље. Но све беше узалуд. Турци зидине градске толико оштете да је поправка била немогућа

1) Види Гласник XI чл. «Monumenta Serbica» стр. 90.

2) Види Гласник XI чл. «Мурат I на Нишу». превод писама турских

а уз то скоро сва посада изгибе и град буде освојен. Остатак гарнизона беше страшно искасапљен.

Губитком Ниша српска је држава много штете претрпела, то доиста беше важно место одакле је непријатељ могао правити велике штете Србима. Ово је Лазар извесно увиђао, но опасност се могла једним средством отклонити, а то беше плаћање данка султану, *у крви и носцу*, нашта Лазар најпосле пристаде. Важно је, мислим, описати речи кнеза Хамида, из његова одговора султану „Тако се — вели он — наврши реч, која говори: »*помиловао сам их*". А да срећа до врха стигне, док се ваше величанство дома (у Брусу) враћало, син Лазарев пошље посланике с даровима, да моле за опроштење; ваше величанство даде га с погодбом да плаћају данак; и тако син Лазарев изједначи се с вашим слугама. Свима је пограничним властима био по вољи овај славни добитак, те осташе са свим на миру.

„Други народи, наставља Хамид који су се до сад бунили, сад су готови приклонити се милости вашега величанства. Овај скорашњи мир, као што је на победи основан, ако бог да, олакшаће, да се расправе многи други сукоби и различна друга важна питања, на чему захваљујем свевишњем с оданошћу и признавањем најискренијим.«[1]

Тако је дакле ове 1375. године Србија постала зависна од султана. Колико се изменула српска држава за двадесет година од како Душан умре! Овај беше увео највећу централизацију прикупив сву власт у своје руке, а син му Урош беше немоћан и да се одржи на престолу. Ово покушаваше и Вукашин, но против себе имађаше велику опозицију те не успе, а пропаст на Марици опет отвори прилике за борбу — и у таковоме стању затече Лазар српску државу, када беше најудеснија прилика да постане наследником престола Немањића.

Поред свега тога, ови догађаји нису сметали Лазару да продужи радњу своју, те да се што скорије назове српским владаоцем.

Настала је година 1376. Навршило се већ неколико година откако се Тврдко утврдио на престолу; буна је одавно била, и од сада од стране властеле босанске, бан не ће бити узнемириван. Он је за ових неколико година снажио се, а томе су дали прилике Лудвикови важнији послови, који му одвраћаху пажњу на другу страну тако, да се босанским пословима није могао много занимати. Тако је дакле овакво стање, у коме се угарски краљ налажаше, мо-

1 Види Гласник XI. чл. «*Мурат I. на Нишу*» стр. 123.

гло бити од користи по босанску државу, — и Твртко је то увидео. Но он, и ако је се истицао као снага на супрот другим својим непријатељима, па и ратовао, ипак је морао увиђати, да му ваља смотрено радити на извршењу идеје, која му беше синула у глави.

Да би имали јасан појам и знали узроке знаменитога догађаја, који се зби ове године, ваља нам нацртати у каквом се положају Твртко налазио у овој години према својим околним суседима

Виделисмо, да је он пре три године ратовао с Николом Алтонанићем. Но ратовање беше тако рећи окушај снаге. Твртко, и да није случајно победио, опет није могао много изгубити, управо ништа, јер Никола имађаше противника и с друге стране; сам пак беше сувише слаб да се свима одупре и одагна их од својих земаља и камо ли да још удара на њих. Одо те стране Твртко је могао бити миран. Сем тога он не имађаше никаквог јаког властелина за непријатеља свога. Шта више, беше он Лазарев пријатељ, и потпомагаше овога више пута. Мислим да је Твртко могао увиђати, колико пријатељство с Лазаром може бити од користи по његове планове. Лазар као што знамо, и ако за времена Букашинове владе оста скоро без икаквих земаља, ипак уз њега беше сва опозиција, којој је он глава био; особито пак по пропасти Вукашиновој стање српске државе морало је већ превући на се пажњу Твртк.ову. Извесно да он беше намеран живети у пријатељству с Лазарем, јер је од овога могао имати користи. Шта је знао бан какве ће настати прилике, ако се Лудвик окрене против њега, и хоће ли му се с друге стране појавити какав нов непријатељ. У првоме случају Лазар би помажући Твртка користио и својој држави, према којој угарски краљеви имађаху исте такве непријатељске тежње као и према Босни.

Главније је било утврдити пријатељке везе на овој страни, него на страни другој, одакле се не имађаше толико страховати. Мислим на Ђурђа Балшића. Ђурађ би могао водити само омање ратове, јер и сам не беше силан, и Твртовој намери не би то могло шкодити. Бан је осећао довољне снаге да је сматрао својега противника као слабог. С њиме је он и ове године ратовао и изгонио га из освојених предела. Требиње, по свој прилици, није још потпадало под његову власт, и први спомен о њему, као Твртковоме месту, налази се године 1377, у месецу фебруару, по чему чини ми се да је најдоследније мислити да га је Твртко освојио с концем године 1376.[1]

1 Види Јиречена «Die Handelsstrassen und Bergwerke» стр. 34.

Од Лудвикове стране ваљало је бану осигурати се. Своју мисао о независности, која се први пут јасно показа у непристајању на измирење, које Лудвик нуђаше, ту идеју ваљало је до краја извести, а у томе беше потребна велика обазривост; потом ваљало је да Лудвик не имадне кад светити се за повреду оног уговора.

Оваква прилика беше се указала ове године. Лудвик је имао пуне руке посла. За њега се решавало пољско питање о престолу. Зна се да је Лудвик био крунисан за пољског краља по смрти Казимировој, па је после израдио, те се право наследства пренело на старију његову кћер, Марију, заручницу Жигмунда, чешког краљевића. Лудвик је зар могао сумњати да угарски краљеви не ће бити лепо примљени за пољске од саме властеле, па се то и доцније показало. Сад се спремала опозиција да Лудвику одузме то право, које му последњи краљ пољски беше дао. Изгубити овакву велику краљевину, и не присјединити је својој држави, преварити се у надама и покварити своје планове, беше за Лудвика врло убитачно.

С друге стране његови се планови такође почеше кварити. Поред свих својих напора да задобије круну напуљску, не могаше то извршити. Унука пређашњега краља, Ивана, омрзла је била Карла, заштићеника Лудвиковог и претенданта на престо напуљски, и хтела се удати за Отона кнеза брауншвајшког. С тим би напуљски престо био за свагда изгубљен, јер предајом напуљске круне Отону, његови наследници, били би законити владаоци доње Италије, а тим намера Лудвикова осујећена. С тога је Карло узалуд ишао у Италију, — помоћи не беше. Кад је Лудвик и сам видео да ће му круна бити истргнута, намисли је предати Карлу, и војска угарска већ се спремала да упадне у Италију, те да васпитника Лудвиковог силом васпостави. Но пре свега Карлу се ваљало одрећи претенденства на угарски престо, па зарећи се да то и његови наследници не ће тражити. Тим дакле поступком Лудвик је мислио да ће моћи уплививсати на Карла, и да ће овај радити све, што иде на корист угарске краљевине. Ове године (1376.) Карло је већ био отишао с угарском војском у Италију, али се пре његова доласка, већ беше венчала Ивана за Отона. Сад је ваљало силом покушати не би ли се што могло добити и Лудвик је морао пратити догађаје, који ће се збити на овој страни.

Ти су послови дакле, тада, највише занимали угарскога краља. Ово питање беше веће од босанскога, и Лудвик му је највише поклонио пажње.

Никада није било срећније прилике за извршење намере, као што беше Твртковa. Он је не само могао назвати се краљем Босне

већ и Србије, и предузети према овој оне исте тежње, које пређашњи српски владаоци имађаху према Босни. Србија сада беше зависна од султана и јако спала у оназн. Она сад није могла давати у томе отпора бану, јер је била изнурена, које међусобним ратовима и метежима, а које непријатељским нападима. Она се сад морала бринути да се одржи, и напрегнути све своје силе, да не постане плен, јер јој је већ опасност грозила.

(Наставиће се)

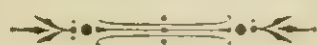

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА ЕПСКА ПОЈЕЗИЈА ПРЕЂАШЊИХ ВЕКОВА.

од

В. Јагића.

(Наставак.)

Сад нам предстоји питање, како некада уобичајена дуга врста српске народне епске појезије дође до десетосложнога стиха, који данас једино влада целом облашћу појезије овога рода?

Главни покретач таковој промени бејаше по мојем мишљењу жеља, да се врло накићена, богата у речима и умецима испрекидана приповетка представи простије и мирније. И доиста много простије и мирније тече приповетка у десетосложном стиху, наличи на реку која слободно и без препреке отиче, пошто се ослободила од многих вијугања, која су јој ток продужавала, али и спречавала. Мојему тврђењу противи се привидно фактични одношај, који постоји између познатих нам дуговрстих и десетосложних песама, где се редовно већа опширност налази на страни савремених десетосложних песама. Али држим, да се та противуречност може ласно отклонити овим, што је више од вероватне претпоставке: да су првобитне дуговрсте песме куд и камо опсежније биле од познатих нам познијих записа из времена њихова опадања. А у ствари не бих могао ни у колико рећи о најстаријим преставчицима народних песама, на којима смо захвални Хекторовићу и Бараковићу, да су кратки: на против пре бих их означио *према епској садржини њиховој* као врло опширне и развучене. И перашки комади стоје у истом одношају. Кад Богишић на стр. 29. својега увода ставља дотично па-

ралелне песме у однопај, по којем би десетосложни комади за 50% били опширнији од дуговрстих, који им одговарају, онда се моје рачунање узајамнога одношаја не подудара ни најмање са том претпоставком. На против нађох да по одбитку свију понављања налик на рефрен, и по што се дуга врста сведе само на 15 слогова (а зна се међу тим, да су многи, па и највише стихова састављени од 16 слогова) ипак дугом врстом испеване песме са својим бројем слогова час се са свим изједначују са десетосложним песмама, час их шта више премашују. Ваља сравнити:

дуггврста песма	десетосложне песме
Бр. 50 — 915 слогова	Бр, 60 — 1010 слогова
„ 61 — 960 „	„ 62 — 600 „
„ 63 — 1125 „	„ 64 — 1140 „
„ 67 — 1080 „	„ 68 — 1240 „
„ 69 — 960 „	„ 70 — 810 „
„ 71 — 1680 „	„ 72 — 1530 „
„ 73 — 990 „	„ 74 — 770 „

дакле крај свега тога, што сам знатно свео број слогова дуговрстих песама, укупни број слогова у множини случајева говори у корист веће опширности дуговрстих песама. Овај ресултат такође се подудара са првим упечатком, које добих читајући једно за другим дотичне паралелне песме.

Шта је могло навести народну епску појезију, да тежи за простијом мером стиха? Да се потпуно дигне завеса са ове тајне неће нам може бити никада испасти за руком, али већ се сада могу поставити различна мишљења, која би могла овај факат бар са свију страна расветлити. Таково врло згодно мишљење, изрекао је већ Богишић (на стр. 77 свога увода) указујући на факат да је модерни, простији облик народне епске појезије по свој прилици упоредо корачао са подмлађењем језика, а то се очитовало све већим ширењем оних знакова, који карактеришу тако звани штокавски дијалекат. Ну тиме је само приближно означен правац, којим се процес подмлађивања креташе од југоистока ка западу; али ради бисмо дознати узроке, за што је баш као полазна тачка послужила такова измена у мери стиха народне епске појезије. Лагани процес мењања језика чини се да тим није још довољан, да изазове тако суштаствену промену. Већ је ближе том питању друго мишљење, које је такође Богишић изрекао, да промена мере стиха стоји у свези са извесним начином казивања — рецитовања — (н. 64—69);

о такој свези не може се управо ни најмање сумњати, јер друга мера стиха безусловно за собом вуче и други начин казивања. Али не могу пристати уз мишљење Богишићево о разлици музикалне пратње; по његову мишљењу дуговрсте песме певале би се уз тамбуру, и десетосложне уз гусле. Према много заслужном разлагању Кухачеву (Rad B. 18 и 39), не налазим да се оваква разлика може одржати, јер ми се чини да се тако често спомиње тамбура у новијим народним десетосложним песмама. да никако не могу мислити, да је тамбура први прастари инструменат, којим се само дуга врста пратила. А врло је неизвесно, да ли у почетку баш ова музикална пратња сачињаваше тако важан саставни део народне епске појезије, као што то бејаше доцније

Казивање дуговрстих епских песама назива се техничким термином »бугарити«, [1]) а по расматрањима, која сам потанко разложио у „Грађи", главни знак тога казивања бејаше, по свој прилици, у врло монотоном соло певању и рецитовању. Да ли уз пратњу какве свирке, или не — то се чини, бар за најстарије време да не бејаше од главнога значаја, па према том овај аксесорни знак не могаше велико ни утицати на потпуно преиначење мере стиха. На против, мислим, ако су се из прва народне епске песме неговале нарочито у отменијим круговима, па ако су их ти кругови, као што напред наговестих, пренели даље на запад, а доцније све већма стаде опадати број певача, са незгодних прилика, овда се и спољни облик епских песама могао изменити према промењеним околностима. Мени изгледа, ако ме мој осећај не вара да је стара дуга врста отменија, свечанија и аристократичнија од десетосложнога стиха. Да ли дакле то демократовање, ако ми се дозвољава овај израз, то збацивање старе одеће не стоји у вези са променом спољашњега положаја народних епских песама? И у немачкој књижевности долази за отменом, дворском периодом, периодом која би се могла назвати, грађанско-демократичном. Тако су исто у Русији некада са свим други кругови уживали у старим билинама а не они, који данас. Према томе мислим — наравно да се још нисам узвисио изнад простога мишљења — да онај силни удар, што у XIV. веку самосталности Србије зададе смртну рану, под којом у XV веку испуштаху душу последњи остатци: понајпре могаше ути-

[1]) За израз «бугарити» може се прилошцима, које сам у «Грађи» прибрао, још додати: из Канавелића с 501 издање Јурковића: «свака дружба на по се попиеваху бубарштице (читај бугарштице), М Држић (Stari pisci VII 30): «свиња је нешто снио тер пјан сад «бугари» тамо тр. 96 попиевке весело *јуначке* спиевати.»

цати и на епске песме народне, услед промене спољашњега положаја њихова.

Али не само промена спољашњега положаја народа и материјалних средстава његових певача, који се сада све више и више стадоше одметати у самохране хајдуке и налик на то, а пређе беху ти певачи обично чланови угледних породица; већ мора бити да је још више припомогла измени облика народнога епскога песништва бујно нарасла грађа, која му притицаше од непрестаних ратова са страшним непријатељем свега хришћанства, Турцима. Чини ми се да неће бити далеко од истине мишљење, које хоћу овде да изречем, да богата садржина из времена пунога догађаја, као што беху последње десетине XIV и целога XV. века, све више и више тежаше за упрошћавањем дотадашњега облика, да би приповедање новијих већих догађаја текло слободно и глатко без сувишнога нагомилавања речи, које као спољни додаци само спречаваху миран ток приповетке. Увођење краће и простије мере стиха, а с њом уједно и простијега начина приповедања, лепо пристајаше, по мојем мишљењу, уз нове народне прилике и задатак, који је сада народном епском песништву престајао, да теснички обради грађу која му тако обилно притицаше; а старији облик излагања тих песама бејаше подесан, да мање важну садржину пређашњих времена истакне, искити и развуче дугим врстама и многоструким понављањем појединих обрта. Уверен сам да народне епске песме јужних Словена (Срба, Хрвата и Бугара) из доба пре Турака (нек ми се дозволи овај прегнантни израз), исто онако као и у осталих народа, обделаваху само незнатнију грађу у облику појединих догађаја, у колико у овима бејаше ма чега особито новога, а трагичним завршетком својим могаху дирнути срце и узбудити машту. Да се теснички обраде такове појединости беше са свим подесан сложени начин приповедања, као што га налазимо још на пр. у песми која је забележена у Бараковића; јер у колико је незнатнији епски садржај, у толико је богатији спољни украс, да би се бар неко време пажња задржала на тој теми. На против много важнија и опсежнија садржина познијега епскога песништва није подносила никако више онај стари, развучени облик теснички. Нови полет, који сада узе народно песништво епско, удари новим путем и у језику и у метру. Још се једном враћам на оне народне песме које су Хекторовић и Бараковић забележили, јер ми се чини да су оне пуне поуке за правилно суђење о старијем епском песништву и за правилно схватање његова карактера. Па шта видимо? Све три песме певају трагичне догађаје, који управо нису никаква јуначка

дела, него чудновати несрећни сулчајеви, који на особит, чудан и неочекиван начин намећу јунаку песме неку невољу: један пут гине брат од братове руке са злеудне распре; други пут поверава јунак песме часној речи непријатељевој и гине на неверу; трећи пут тужи несрећна жена за губитком брата и сина, али не задеси их смрт у борби, него, као што вила обзнањује, раставља их очарана љубав од ожалошћене једном мајке а другом сестре. Све су ове песме тако састављене, да се једва могу, по сад у обичајеној одредби, сматрати као праве јуначке песме; оне би по критеријама Вуковим добиле места тамо негде у првом свеску. Па и Кухач, као историк југословенске свирке, држи, да су песме које је Хекторовић забележео „женске песме" Stari pisci VI. стр. XXX.

Из тога се види, да је карактер старих епских песама знатно одступао од садашњих; мора бити да је било прелазно доба, у којем се градива, која данас сачињавају најчистије епске песме, знадоше још старим начином обрадити, истакнувши на место мирнога и течнога приповедања, онога што је у ствари, само једну, грозно-трагичну страну догађаја и ову пустивши да изјечи, као н. пр. у монологу Краљевић Андрије или у дијалогу, у којем јадикује Маргарита, а вила је баш ни најмање не теши. За епску мирноћу и објективност, што тако сјајно карактерише српске епске песме (бар по упечатку, који нам оставља Вукова збирка), не знађаху и старе песме; јер недовољној епској садржини мораде у помоћ доћи субјективно изражавање. Из тога се објашњује даља појава, које ћу се само мало дотаћи. Међу данашњим обредним и лирским песмама има их које изгледају да су врло старе: мени се чини, да су се у њима сачували у неколико и остаци оне старе народне појезије. С тиме се за чудо слаже белешка, коју нам Богишић саопштава на стр. 69 примед. 6., по којој је покојни С. Љубиша чуо у неким крајевима Боке Которске сватовске песме састављене дугом врстом.

Бугарским народним епским песмама не даде турска владавина толико маха полету као српскима, јер уништење њиховога државнога живота не учини такав огромни преврат, као што је косовска катастрофа у српској епској појезији. То је узрок, те ми се чини, да су бугарске народне епске песме сачувале више старине до сада, него српске. Нема спора, да се крај свега тога у бугарској народној епској појезији налази много чега позајмљенога из српске појезије, а та позајмица, као што већ нанред рекох, захватила је у свој круг и стих десетерац.

Не сумњам да и хрватско племе некада познаваше народне песме, које у дугим врстама спеване, беху сличне садржине при-

поветке тужаљке, дакле налик на народне баладе, као што је н. пр. нарицање мајке Маргарите. Што су Хрвати доцније врло лако примили и распрострли већу епску грађу, која по својој историјској садржини води порекло из источних и југоисточних покрајина, које Срби заузимаху, та већ истина са свим јасно говори, да епске жице не беше нестало ни из хрватскога карактера народнога. Али већ Хекторовићеви рибари говоре са свим јасно о »српским попијевама«, или као што бих ја радије рекао о „српској теми", од куда се може увидети, да се већ тада, док још дуга врста владаше народном појезијом епском, беше позајмљивало и пренашало, а то све више и више утираше из народнога памћена старије мотиве. Познато је да доцније настадоше насељавања „ускока" (бегунаца), који највећма припомогоше распростирању српске народне појезије епске у хрватским крајевима.

V.

По мојем схватању веома је важно питање, кад је десетерац у народној епској појезији надвладао дугу врсту. Према посматрању у опште, које напред изложих, био би XVI. век оно време, у којем данашња мера стиха, а с њом уједно и данашњи карактер епске појезије, превлада у пределима, од којих први импулс дође.

Наравно да се стара мера стиха одржа дуже на западу него на истоку и југоистоку, а то с тога, што на западу не бејаше живот народнога епског песништва тако снажан и бујан као на истоку. Са те непокретљивости пак беше се на западу очувало оно што је дошло од старијега времена и онда, кад већ другде свежији ветар дуваше. Ту ствар не треба никако тако себи замишљати, као да је десетосложни стих тек доцније (т. ј. XVI. века) први пут у народно песништво ступио, него ће то овако бити: да у старија времена тако кратак стих, као што је данашњи десетерац, не беше довољно свечан, или другим речима не чињаше се довољно дугачак, и развучен. Јер да је тај стих био и иначе познат, о том имамо сведочанства у истога Хекторовића, којему смо захвални и на првим огледима дуге врсте. Његови рибари пре него што почеше казивати „српским начином" „бугарштице", отпеваше му „на стару" (старински) сваки по једну песму: а у њима долазе ови десетерци:

Мајка му је липо име дала —
Љуба му је златан венчац вила —
Липо ти је, брајо, погледати —

То се потврђује и лирско-епским песмама, које су записане у Франкопанову „Вртићу“ (стр. 137—144.), а сложене у правилним десетосложним стиховима; међутим нам је из истога времена, а мал те не и места, Петар Зрињски очувао познату дуговрсту песму о Михаилу Свилојевићу. Дакле две у исто доба (у првој половини XVII. века, пре 1671.) записане праве народне песме; обадве носе на себи исте говорне знаке, по којима се може дознати из којих су покрајина, па опет за то у једној је свечана дуга врста, а у другој живахни десетерац. Тај један пример довољан је да обори хипотезу, по којој се ове две мере стиха разликују, по народним племенима.

Чини ми се да је погрешно мишљење, да се у десетосложном стиху одмах у почетку нашло на данашњу правилност. Према оном што смо напред разложили, мора бити да се и краћи стих, из којега се на послетку разви данашњи десетарац, из почетка свакојако колебао, исто онако као и дуга врста. Али на сваки начин главно и овде беше, као и у дуге врсте, да се стих цепаше на две половине а свака од њих имађаше опет два подизања, само што овде свако подизање на по се владаше мањим метарским јединством, т. ј. не простираше се на онолики број слогова. Према том би она иста схема остала непромењена, и само би била тако састављена, да ускори излагање дугих песама, које сада набујаше садржином. И данас се још десетосложни стих у народном певању врло често проширује додацима и умецима, као што се то може увидети из превећ важне збирке народних мелодија у издању Кухачеву. А то развлачење песме са свим је природно, јер ко пева, има и времена, међу тим текст му обично није дугачак.

Пример неправилне употребе мере стиха налази се у народним песмама, које сам штампао у додатку књизи „Stari pisci“ свеску II., као што је на пр. бр. 5. (стр. 508), бр. 7. (стр. 509.), где стихови разне дужине на изменце долазе; а тешко је за све што бисмо према данашњем схватању назвали неправилношћу, оборити кривицу на нетачно записивање. Правилна је у неправилности цела песма бр. 8 (стр. 510), где у првој половини стиха долази увек пет слогова (место четири):

Три лита му сам | ран босил гојила —
Пловај ми пловај | мој зелени венче —
Када ми будеш | близу храбру двора — итд.

те би стихове данашња народна песма за цело с малом изменом дотерала на десетосложни стих.

Да је више векова оставило трага на гајењу десетерца у народном епском песништву, то морамо као поуздано примити и онда, кад бисмо о животу народнога песништва имали још мање извешћа, него што га у ствари имамо. Већ је више пута зажаљено, што тако дубоки зналац, као што је Вук, нигде не разради потање ту страну српскога народнога епскога песништва. Ту ћу празнину Вукеву попунити у неколико расправом Јоксима Новића Оточанина. Познато је да Новић беше темељни зналац народних песама епских, који је и сам, као други Качић, много што шта вешто испевао по угледу на народне песме; с тога у том питању и ваља се обазрети на оно што он каже. Али та је расправа објављена у спису, који у своје време беше мало распрострт, а још се мање обазирало на њ, тако да бих могао с разлогом тврдити, да је већини испиталаца остао непознат; бар ја нигде не налазим да се на њ ко год обазире.

Новић вел: »наше (т. ј. српске) су јуначке песме двојаке: једне се певају уз гусле, а друге се казују као народне приповетке, Обе се врсте разликују тиме, што су прве и спољашњим обликом подесније за певање уз гусле, а друге за рецитовање и читање. Али су и песме за певање двојаке: једне се могу означити именом *херцеговачке*, а друге именом *сремске*.

Херцеговачке су песме због велике речитости њихових певача и наглог гуђења уз гусле сложене на дугачко, и угледно, и певају се брзо, по свој прилици за то, што би певање и сувише дуго трајало, кад би хтео певач да песму развлачи. Па није ни шала песма, од 7—800 или 1000 или 1200 стихова. А како би било тек онда, кад би их певач на свадби и слави певао, потресеним гласом и поносито, као што се вели, уз гусле гудећи своје узорите комаде? Ја сам често певао наше велике рапсодије на пр. „Женидбу од Задра Тодора“ или »Бановића Страхињу“ и »Женидбу Максима Црнојевића,“ па се врло добро сећам колико ми је на то времена требало. Кад би такве песме ко хтео да испева сремским начином, т. ј. онако као што се јуначке песме обично певају у Срему, Бачкој и Банату, онда би му лако једна једина песма одузела цео дан.

Према гуђењу гусала удешавају певачи и поједине стихове наших песама, са тога се врло јако разликују такве песме од оних, које се казују само прозаично као приповетке На пр. у песми о женидби Максима Црнојевића у стиховима:

Подиже се Црнојевић Иво
и понесе три товара блага
те отиде преко мора сиња
да он проси лијепу Дјевојку
за Максима *за сина својега.*

рецитатор би овако изменио последњи стих:

за Максима *за својега сина*

ер му у прозаичном казивању много боље звони, а нема да се о базире на закtев музикалнога инструмента.

Уз то још тврде певачи, да песме приповетке, онако као што се казују, нису хармонично удесне, са чега их измењују, дотерујћи их према захтевима својих инструмената, у случају ако их још и приме, било што су им се допале садржином, било вештачким саставом. Исте измене предузимају и рецитатори на песмама за певање, ако се у осталом подударају са њиховим укусом. То се види по разлици у редакцији песме »Смрт Краљевића Марка“, Како је покојни Филип Вишњић певаше, а покојни Тешан Подруговић Казиваше. Покојни Вишњић певаше овако:

Поранио Краљевићу Марко
у неђељу прије јарког сунца,
покрај мора *Урвином иланином,*
Кад је био уз Урвину Марко,
поче њему шарац посртати,
посртати *и сузе ронити*

На против рецитоваше Подруговић на овај начин:

Поранио Краљевићу Марко
у неђељу прије јарког сунца,
све Урвином крај мора иланином.
Кад је Марко уз Урвину био,
поче њему посртати шарац,
посртати, *сузе просипати.*

У истој песми певаше Филип Вишњић:

Жали шарац *тебе господара,*

А Тешан Подруговић на против:

За *јунаком* жао шарцу *Марком.*

Исто тако певаше Филип:

Ја од бога *од старог крвника* —

А Тешан казиваше:

Ја од бога *крвника старога.* —

С тога би се врло преварио, ко би мислио, да је ствар с тим већ свршена, кад се направило 10 слогова и прва четири од последњих 6 оделила. Нису сви стихови у песмама које се казују у исти мах савршени, многи су од њих доиста чиста проза. Без музикалне пратње (гусала) врло се тешко може јуначка песма добро испевати или исказати, па ма ко и како добро знао језик, као што је Тешан Подруговић, па је опет за то грешио."

Овде прекидам за тренутак описивање Новићево, примећујући да нас ова емпирична посматрања никако не могу задовољити. Желели бисмо да дознамо од Новића, за што је у показаним случајевима певач овако а казивач друкчије изменио текст. Очигледно је, да њему самом не бејаше довољно познат прави узрок, јер као рапсод имађаше само та́ман осећај о том, да једно у појетској дикцији стоји на вишем а друго на нижем ступњу. Покушаћу, да ту празнину испуним и мислим да сам погодио прави пут, кад речем да је прозаичном рецитатору очигледно говео ред речи, по којем би између обе половине стиха зазвучала нека врста слика. тога ради ваља сравнити:

Све Урв*ином* | крај мора план*ином*
Посрт*ати*, | сузе просип*ати*
За јуна*ком* | жао шарцу Мар*ком*
Ја од б*ога* | крвника стар*ога*.

На против певач не обраћаше пажње на ово спољашње помоћно средство, јер њему бејаше довољна унутарња мелодија. Већ сам у расправи, која је изашла у гимназиском програму загребачком 1861. („Pabirci po cvie-u naš-ega narodnoga pjesničtva" c. 10.) понајлак покудио множину таковзаних леонских сликова („то ми је читајућ народне пјесме мал' не већ и досадило било"), а сад видимо по примеру Филипа Вишњића, да најодличнији певачи доиста по могућству ограничаваху то спољашње средство. Још упућујем на оно што сам напред навео, како је Змајевић тако исто избегавао слик, кад је преобраћао неке епизоде из Гундулићева „Османа".

Сад опет пустимо Новића нека нам говори:

За својега живота видео сам и чуо многе добре певаче, још се сећам врло добро покојнога Филипа Вишњића, слушао сам и

гласовитога Новака Стокића из Дреновца у Мачви, исто тако и Јована Пејчиновића у Брусници код покојнога кнеза Атанацка и у Теочини у кући Дупчића; али нити чух нити видех и када певача, који би народне песме тако добро знао и тако темељито разумевао, као неки Јован из Гацкога на Цетињу код покојнога владике црногорскога Петра Петровића Његоша. То бејаше прави мајстор у својој струци. Држи се да је он знао на памет више од стотину епских песама, које спадају међу најлепше, а сваку од њих знао је боље него ико други. Нико не сумњаше, ни покојни владика Петар Певровић ни ја, да је тај Јован опевао последње ратове црногорске са суседним Турцима; али доста чудновато, ни за једну песму није хтео да призна, да је његова и да ју је он саставио. Ту вештину нарочито одбијаше од себе исто онако, као и остали певачи, по свој прилици за то, што се бојаше да његова песма неће бити примљена, као кад се каже, да је „од наших најбољих и најстаријих певача“. Да ипак огледам његово уметно знање, узех једном гусле у руке, засвирах и запевах:

Закукала *сиња кукавица* —

а он одмах опази: „Зар не видиш да ти гусле другојачије показују него што певаш; по гуслама треба да певаш:

Закукала *кукавица сиња* —

а кад га на ново хтедох преварити и запевах:

Погину ти *Стојан Јанковићу,*

рече одмах, да неваља тако, и да тиме нагрђујем ту лепу песму, овако се она пева:

Погину ти *Јанковићу Стојан*

Песму ту како је погинуо Јанковић Стојан читао сам и на изуст научио из Качића „Razgovor Ugodni« Кад сам био с тиме готов, певао нам је Јован много лепше и боље ту исту песму уз музикалну пратњу онако, како ју народ пева, ну нисам је дао нигде да се штампа онако како сам је онда чуо. Тај Јован певао је далеко лепше и песму „Бановић Страхиња“ и »Женидба Максима Црнојевића„, али је ипак покојни скупљач (Вук Ст. Караџић) задржао редакцију старога Милије, која му је дошла до руке још године 1822 у Крагујевцу. јер је ова била штампана у првим изданьима његове збирке.

„Прочитах овому славному певачу наше зборнике песама и њему се најбоље допадоше песме старога Милије: Женидба Црнојевића, Бановић Страхиња, сестре Леке Капетана, за тим Лимо и Гавран харамбаша (Вук III Бр. 42). Особито је хвалио ту последњу песму, којој не нађе мане, а три последње знао је много боље и потпуније испевати него Милија. Али кад му прочитах песме Филипа Вишњића одмах ми примети, да их је неко кварио, и врло сам се радовао што тиме потврђиваше моје мишљење. За Филипа Вишњића тврђаше да се збунио и отуђио, па је с тога помео прави пут и ритам. И то је истина. Вишњић беше родом из горње Босне живео је неко време у Мачви у Србији, а за тим неких 15 година у Срему где се другчије говори а са свим другчије пева, то га је и покварило, и он скраћиваше своје песме, да би их могао певати сремски, на дугачко развлачећи

О песмама Тешана Подруговића изразио се овако Јован, да се неке од њих могу лако дотерати према певачком ритму. По том сам могао одмах познати његово зналачко око, јер увидех, да је одмах познао, е је многу песму за певање Тешан изменио био, да би се могла складније казивати; Тешан је то чинио и не слутећи, да тиме песму квари и из песме прозаичну приповетку гради. Да добар певач као и казивач може рђаву песму у неколико поправити, ако само није баш са свим бесмислена, и обратно, да и најбољу песму може рђав певач и казивач нагрдити — то се види из књига наших народних песама. Ко је имао прилике да чује, како наши певачи у Срему, Бачкој и Банату казују песме, које су већ штампане и познате да су из Херцеговине, тај ће морати допустити, да је чуо многу песму да се куд и камо лошије казује, него што је штампана.

Песму о Дивовима (Вук II. бр. 8), као и онда о Крститељ Јовану и пару Дукљанину (тамо бр. 17) био је записао неки калуђер из Црне Горе, и ево у каквом су облику биле предане издавачу. Рукопис је био такав, да се пре могла замислити преслица него перо у руци тога писара, цео рукопис (преко 20 табака) беаше као проза написан, без и каквих знакова растављања (запете, тачке и налик на то). Имао сам муке, (то беше године 1838), док сам стихове довео у ред онако, као што се сада у издању налазе. Колико сам пута морао нагађати и премишљати, док пронађох оно што треба! Још прошле године казиваше ми издавач (Вук Ст. Караџић), кад је био овде у Новом Саду, да је опет добио из Црне Горе сличан рукопис (ако се не варам, говорио ми је о песми

од 3000 стихова!) и рече ми, да ће ми је послати, да видим да ли је вредно да се прими у његову збирку; али међу тим он умре, а ја не видех тога епа.

Ко само у неколико познаје наше јуначке песме, може се чудити, несавршенству оне три песме од Вишњића у последњој свесци збирке Вукове: оне далеко заостају иза осталих тога доба. Узрок је тому, што се их издавалац негде затурио, па их није могао наћи 1838 године — али ми је сам казивао, да му се не допадају и да се морају најпре поправити. Чудим се само што их је ипак доцније штампао у оном несавршеном облику, јер је он иначе био велики избирач, те смо по неку и бољу песму одбацили, мислећи да није свака за штампу."

Овај кратки опис Новићев даје нам да загледа смо у живот српске народне епске поезије, истина у првој половини XIX. века, али истине, које су ту изнете, такве су, да по њима можемо судити како је било пре много више времена. Како и у новије време најодличнији певачи народних епских песама, чија слава позната беше на све стране, даваху велике важности верному и исправному казивању текста, чистоћи и звучности стиха, исто су тако радили и њихови претходници у пређашњим вековима, који су с тога и били толико уважавани, да је само требало казати, да је песма од добрих певача старих времена, па би то било највећа препорука за њу. Па зар према таким приликама није јасно, да је млађи, десетосложним стихом испевани слој народне епске појезије морао мало по мало са свим потиснути ону стару формацију.

VI.

Много, врло много још треба испитати у југословенској епској поезији, нарочито реалну и културно-историску страну њене садржине. Добро је Богишић (с. 72 у уводу) истакао неколике црте дуговрстих песама, од којих као њихова историска страна одсева у неколико старији ступањ културе, на спрам нових десетосложних песама; на пр. спољна опрема у јунака (одело, оружје и т. д.) са свим је старија у дуговрстих него ли у десетосложних песама. Кад се из ближе упореде у садањој збирци (Богишићевој) песме, онога старијега метра, са десетосложнима, које им одговарају по садржини, онда ће се тек потврдити, у колико се више старијих црта још и по историској садржини одржало у дуговрстим песмама. Нешто је већ добивено Павићевим

расправама и Новаковићевом студијом*, која је изашла у нашем часопису, а да одлучно осуђујем по све сувише излишну, не служећи се другим изразом, партајску ревност Павићеву, то држим да ми је потребно ни да кажем, јер то само од себе излази из садржине целога овога чланка, па шта више надам се да ће Павић временом и у овој тачци попустити и прецртати оно што се не може одржати, чиме би његов научни рад много добио. Било је време, кад се држало, да се на рачун буђења родољубља могу допустити и мала изопачавања, на пр. треба упоредити текст песме о бан Миклошу Зрињском у граду Сигету," у Богишића бр. 36.,[1]) са текстом *исте* песме узете из *истога* рукописа у књизи Niz bisera jugslavjanskoga, uredio N. Stokan, a izdao V. Pretner. U Zagrebu 1863" на стр. 40—42. „Родољубиви" издавач те песме у овој књизи био је слободан, да речи »Угринине," „Угричиће," „Угри," „Угре" замени свугда другима, које „родољубивије" звуче на овај начин

У рукопису:		Измењено:
Ст. 29, 32:	Ти, мој *Угринине*	Ти мој *Зрињанине*
Ст. 62:	Он *угарски* бане	Он *хрватски* бане
Ст. 63:	При себи је покупио рудокосе *угричиће*	При себи је покупио рудокосе *Витезове*

(Свршиће се.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Шала и сатира од *Абуказема*. Свеска прва. У Новом Саду 1881. Издање књижаре Луке Јоцића и друга. 8-на, стр. 86, цена 40 новч. Посвећено З.-Јовану Јовановићу.

---

* Иста је студија изашла, само много опширнија, у Чупићевој. »Годишњици II. књ. одакле је на по се отштампано, под именом: »Српске народне песме о боју на Косову критичка студија од Ст. Новаковића. Београд 1878.«

1 Тај је текст био преписан са загребачкога рукописа, а препис сам ја тачно са рукописом сравнио и послао проф. Миклошићу у Беч, који истина није ту песму уврстио у своју збирку, али је исти препис уступио доцнијем издавачу проф. Богишићу, да га он употреби.

Ја сам познавао једног човека, који је са својих недотупавних примедаба свагда био исмејан; он своје смејаче због тога није марио, а опет за то није могао живети без њих. Доцније почео се и сам одмах смејати. јер није био сигуран, да ли је казао нешто паметно или лудо. У парирању том, у смеху његовом, да ли је било досетке, или је било инстинкта? Ја сам већ често хтео да мислим, да је прво; али кад год ми паде на ум, што је пре смејања свог рекао, нагињао сам оном другом. У том уверењу крепила ме је свагда још та околност, што није марио своје другове, а познато је, да човек без досетке свагда мрзи баш оног, који је досетљив, особито пак, ако је сам објект добрих досетака. Бадава, хумор и досетка такви су дарови, каквим се баш не може похвалити сваки смртни. У главном начину хумарисања, у есенцији досетака, лежи баш оно вечито сравњивање, које може довести до сазнавања *контраста*. То је за цело инстинктивно и слутио онај, кад се почео смејати, чим је што год рекао. Но при свем том, ја њега ни дан данас не држим за хумористу, за човека досетљива.

Прави хумориста зна врло добро, да свака ствар има *две* стране, које су противне једна другој. За њега нема ништа апстрактног. једностраног, позитивног; он тражи и нађе свагда ону другу страну нађе конкретност, негацију, где онда са свога гледишта, које је у ствари обично умесно, реверзну страну истаћи и тиме аверзну особито ако је привидно-велика, сатарити и збрисати може. Најузвишенији појмови или предмети не могу му се отети; он их довађа у додир са својим осећањем, са своіом субјективношћу, а из тог сукоба рађају се онда оне варнице, које објект свагда сажегу. С тога је и врло појмљиво, да хумористе обично пишу автобиографски, јер онда могу спољашње ствари, биле сад ма какве, на најзгоднији начин са својом индивидуалношћу у додир, те тако и у сукоб довести.

Али се хумористе не баве само озбиљним и важним стварма, њима су и ситнице, и незнатности добро дошле, и као год што вуче доле важне ствари, тако исто истиче незнатне, да их онда тим већма утамани и смеху изложи. — На сваки начин, и ту је објект правом хумористи привидност, која провирује како из важних, тако и из незнатних ствари; у комичноме, у хумору, има свагда и дубоке збиље.

Један од таквих хумориста за цело је и Абуказем (др. Илија Огњановић), чију „шалу и сатиру“ ево у првој свесци пред нама имамо. Озбиљан је то шаљивчина, који нам говори, није просто ла-

крдијаш, ћаскало. Прочитајмо приче, песме његове, па ако нас и неће баш свака задовољити, ипак их нећемо оставити без поуке и без смејања. По вечерњу се познаје светац, — стара је то српска изрека, а то би се могло применити на Абуказема. Нека се чита само „Шта ко мисли“, „Младожења у иришком блату“. Из те последње приче да извадимо овај пасус:

„Пива! повичу моји другови.

„Келнер — наравно Немац — отрчи таки да им жељу испуни. Мени је то чудно било, како то да *Немац* тако свесрдно хоће да да оно, што *Срби* желе и ишту. Али сам са ипак довио, шта је томе узрок: прво, што су сви строго заповедали, а не мољакали, а друго што је брат Немац добро знао, да ће они све то скупо *платити*. Да су пак они све то напред исплатили и заслужили, па сад само дошли, да им се њихово да, верујте, да не би добили.“

Ту лежи она збиља у хумору, коју сам горе напоменуо.

Или прочитајмо песму „Правдање једног калуђера“.

„Ко то вели да смо *лењи*?
— Има л' мисли смелије?!
Кад имамо к'о и *пчеле*
И ми своје *ћелије*.

Наш је позив *тамањити*
Сваку рђу, свако зло:
Вино, пиво и ракија“
Зар отрови нису то?!

Па када се наклатимо
Тамањити отров тај:
Да је *свет* сав к'о наш *подрум*
Чист би био као рај!!

У опште, калуђери се баш не могу похвалити, да Абуказем симпатише с њима; јер контраст између њихова позива и рада изазива оне варнице, које их жегу. Из „Покојног поп Јоце и његових лакрдија“ могла је изостати II., „Патегача“, јер баш није густиозно читати тај догађај.

Какав ли каустичан хумор лежи у „Тећ' ће вода куд је текла“. Ту се већ показује Абуказем у свом садашњем жанру, ту видимо оне искрице, које су и сад зачин у „Стармалом“.

Предмет у причи „Издајничко писмо“ да богме да је прост и обичан: али начин, и све оне ситне пикантерије, које су уплетене, истичу је јако. Тако исто је пуна хумора прича „Несуђено кумство“.

Од песама као да је најбоља она под насловом : „Савет онима, који се још нису родили". —

Чекамо и другу, па и остале свеске, да целину Абуказемова хумора боље пред очима имамо.

У Новоме Саду.

Милан Савић

Рад, лист за науку и књижевност, свеска за октобар 1881 и т д

(наставак)

Чланак који је сада на реду зове се : „*шта је биологија ?*" од Др. Л. Ђ. Докића.

Сви људи који прате српску књижевност и науку, очекивали су, може се рећи, с великим интересом прву свеску васкрслога »Рада," између осталих узрока и с тога, да виде са каквим ће се научним радовима појавити професор др. Докић, који је члан редакционога одбора. Ти су људи од Докићевог књижевног рада знали једино за његов превод „Гарибалдијевог" живота, и за оно неколико санитетско-стастистичких судијица о боловању у војсци, али како је он постао професор велике школе, и како они немадоше прилике да до сад прочитају ни једно дело његово о струци коју предаје на великој школи, па ни само његово приступно предавање, којим обично универзитетски професори отпочињу свој рад, обележавајући своје становиште у науци, — то је појамна радозналост са којом се очекивала прва научничка енунцијација нашега и сувише скромнога академика.

Морамо признати да је прва студија са којом је професор зоологије, анатомије и физиологије на великој школи изашао пред српску научну публику — многога изненадила, да ли баш пријатно, то је питање, о коме би се дало говорити.

Цео чланак обухвата 153 врсте цицером , и од њих 52 врсте састављају цитати из Хекслија, Грисбаха, Бифона и Лозанића (узгред буди речено да се свагда цитира име аутора, али не и наслов или страна дотичнога дела које се цитира. То је сигурно нов адет међу научницима). Што је тако мален чланчић, то за цело не може бити махна у очима правих научника, јер они знају да је један Рокитански био у стању на једној штампаној страни дати толико научних истина, колико би други бајаги научар једва савладао у неколико дебелих свезака, они знају да многа оригинална саопштења која нам доносе н. пр. »Mittheilungen der k. k. Akademie der Wis-

senschaften« и која често праве читаву епоху у појединим наукама не износе више од једнога штампанога листића, према томе би и ова Докићева 101 врста могла значити 101 топ, који оглашују какву епоху у биолошкој науци.

На жалост као да није у томе узрок лаконичности Докићеве студије. О томе ће читаоца уверити већ прве врсте овога чланка, јер се у њима каже да је чланак написан с тога, што ће се »по новом наставном плану за гимназије предавати биологија у шестом и седмом разреду.« Нама се чини, кад неко на великој школи предаје две или три године један предмет, и то тако занимљив предмет који обухвата осем ботанике целу биологију, да тај неко мора, ако своју професуру не сматра као занат или ухљебије, толико *заволети* свој предмет, да мора о њему говорити не само на катедри већ свуда где год стане, да мора о њему писати не само онда ако се у наставном плану гимназија име „зоологија“ и „ботаника“ замени с именом »биологија“ него кад год узме перо у руке

Али најзад мотиви рад којих је наш професор написао овај чланчић не подлеже, строго узевши, критици. То је, ако хоћете ствар — укуса.

Да видимо какве су научне дефиниције, које нам наш научник даје о биологији.

Да оставимо на страну његову зајиста класично прецизну дефиницију живота, по којој »под животом разумемо *извесне* појаве које опажамо на *неким* природним телима«, она нам не оставља ништа јасније ни да желимо, — али већ прва врста иза мотивације за овај чланак, садржи једну научну — нетачност. Писац нам каже да реч »биологија *етимолошки* значи: наука о животу“. То не стоји. Етимолошки би та реч значила науку о *човечијем* животу, а не науку о свима организмима и о животу« у опште. Што се данас под именом биологије дојиста обухвата цела наука о организмима, то није због *етимологије* те речи, већ што су је у том смислу први пут употребили Ламарк и Тревиранус, који су највише радили на томе да се све науке о живим бићима саставе у једну целину, па је због тога за педесет и више година име биологија стекло „право грађанства« у науци, и ако није етимолошки тачно. У осталом да би се *то* знало, није нужно бити никакав филолог, а камо ли класичан, није нужно било знати ни инглески ни немачки да би се могао прочитати Хексли, за то је требало само мало пажљивије читати *политички* орган радикалне странке, јер то је врло лепо

протумачено у подлиску 124-ог броја »Самоуправе« која је мало друкчији чланак донела о биологији него *научни* орган те исте странке.

Наш писац вели даље

»Организми су: биље и животиње“. Жао нам је, али морамо да му противречимо на сваком кораку. Има организама који стоје на тако ниском степену развића да се позитивно не могу урачунати ни у биље ни у животиње, па опет су то прави организми. Ми нећемо да моримо нестручну публику са именима тих организама, али стручњак биолог као што је наш Докић, мора их знати сијасет, и мора их волети, јер су ти сићушни организми испунили ону провалију која је до пре неколико деценија зјапила између биљног и животињског «царства“, они су дали доказа који су научари тако жељно тражили, да од најситнијега грумена организоване материје па до човека с једне и до највећег грма с друге стране, постоји непрекидна поступност развитка, да је то један колосан ланац у коме су карике оне милијарде облика у којима се живот појављује.

Али да идемо даље

Писац нам сада казује историју назива »биологије“, како се пре зоологија, ботаника и минералогија звале општим именом природна историја, како су доцније неки писци одвојили прве две и саставили под назив „биологија«, како је код Панчића реч „јестаственица« синоним за природну историју, како је Лозанић у својој хемији све науке о природи поделио на две групе, на природну историју и на физичке науке, али како и та подела данас не вреди, јер су после Дарвина и зоологија и ботаника престале бити дескриптивне науке, па су постале физичке (читај физикалне). И ако су „сви јасни мислиоци и пријатељи конзеквентног правца у наукама напустили назив „природна историја« опет наш биолог предлаже да задржимо српски синоним »природне историје“ само да га делимо на абиологију и биологију.

Иза овога има 16 врста посвећено задатку садашње биологије, неколико речи о њеној подели на општи и специјални део, и један повећи цитат из Хекслија о томе за што се и социјологија не узима као саставни део биологије.

И то је све.

Као што се види научни радови нашег зоолошког кабинета велике школе несу под управом пр. Докића Бог зна колико унапредили досадашњу тековину науке. Колико се радујемо кад видимо како неумор-

но раде професори ботанике, хемије, математике и механике на нашој великој школи, који својим прилозима не само задиче сваку свеску »Гласника ученога друштва“ него и у страним стручним аналима дају доказа да има и у Србији нека велика школа, да има и Срба који самостално раде на науци — толико нам мора бити жао што прва научна енунцијација нашега зоолога и биолога није ништа друго већ тумачење речи „биологија« па и то тако фрагментарно тумачење, да би тешко поднело и за какав конверзациони лексикон, а камо ли у журналу — за науку.

Оно истина може неко бити добар професор биологије, добар учитељ, а да не мора своју науку обогаћавати новим фактима, и ако је мучно ако је такав учитељ професор универзитетски, али и од таког простог учитеља имамо право тражити да потпунце влада својим предметом, и да се то̀ на свакој његовој публикацији види, а не да му је прва „расправа“ скрпљена из неколико фраза отки нутих из једног популарног јавног предавања Хекслијевог, које је нота бене пре те расправе изашло цело преведено у »Самоуправи“ (у бројевима 123, 124, 125, 126, 127 и 128).

Ми смо очекивали да ће први научни рад нашег биолога говорити о знатним унапређењима нашега савременог познавања органских супстанција, о сложеним једињењима, органским која су се до сада сматрала искључиво као производ живих тела, а која се данас производе и у лабораторијама, о дивним резултатима хемијске синтезе; надали смо се да ће нам говорити о данашњем „горућем“ питању о биологији, о теоријама првог постанка органске материје, о борби између привржениka самопостајања и стварања, о надама које поникоше кад је пронађен батибијус, Eozoon canadense и т. д. о фактима који те наде поништише, о теоријама које поницање органског живота на нашој земљи хтедоше да доведу у свезу са болидима или аеролитима, нашавши у њима органских супстанција или њиховог детритуса; о теорији прађелија и т. д.

У место свега тога ми добисмо погрешну етимологију имена биологије и неколико цитата из Хекслија. . . .

Ради такве *науке* није било потребе оснивати нов *научни журнал.*

Ad vocem цитата из Хекслија, да се зауставимо на последњем са којим је ова »расправа“ завршена. У њему ћемо можда наћи тумачења за целокупни научни рад др. Докића, *а можда ћемо наћи и доказа да цела наша критика Докића као научника и професора велике школе није, ни мало основана.*

Да видимо.

Тај цитат гласи:

„Човек је живо створење и према дефиницији биологије сљедствено морамо признати да се и он *са свима својим радњама* мора уврстити у биологију, и ако је уобичајено да се појави душе и друштвености одвајају као психологија и социологија, опет између предмета ових наука и предмета биологије не постоји природна граница. Психологија је нераздвојно спојена са физиологијом, а фазе социјалног животињског живота припадају биологији и сличне су по негде јако људскоме животу — — — — По строгој логици дакле не би се имало шта приметити да и психологија, *и политика и народна економија уђу у обим биологије* — — — — Али ми смо биолози људи, који имамо пожртвовања, и како имамо доста посла са $^1/_4$ милиона биљних и животињских облика, то смо се сложили да оно што Bacon и Hobbes зову светском историјом, оставимо другој грани науке, која се је конституисала под именом *социологије.* Ми смо овој провинцији биолошкој дали автономију, али ваља увек имати на уму, да је ово жртва с наше стране, и да се *не треба чудити, ако се згодном приликом какав биолог баци на поље философије и државне науке, ако се занима људским образовањем*, јер ове струке ипак остају огранци онога стабла, које је сам биолог напустио."

Врло је вероватно да је др. Докић ово место из Хекслијевог предавања прочитао у немачком преводу далеко раније него што је оно изашло на српском у подлиску „Самоуправе," и да је онда размишљао од прилике овако: „Ја сам истина биолог, али немам толико пожртвовања као Хексли да напустим најлепшу провинцију биологије. Што да се ја мучим са микроскопом и вивисекцијама да целога живота можда нађем један или два ситна факта, која ће сигурно и без мене наћи оне стотине и хиљаде германских и романских биолога, који целога века раде као мрави, испитујући најнезнатније особине једне врсте биља или животиња? Па баш да ја целога живота успем обогатити науку са каквим фактом, хоће ли српскоме народу бити вајде од тога? А на против, ако се бацим на поље политике, народне просвете и народне економије, ја ћу не само бити онај биолог који је напуштену провинцију своје науке, повратио биолозији, него ћу своме народу учинити далеко веће користи од Панчића, Нешића, Лозанића и Клерића, који су се завукли у своје кабинете и лабораторије, па мисле да је већи или мањи број прашних кончића у неком цвету, једна или друга метода за добијање адинитро-фенила, питање о суштини компанзивнога клатна

и т. д. далеко важније од питања о грађанским слободама, о једном или два дома скупштинска, па чак мисле да је то важније и од питања о економној реформи у Србији. Ја ћу да останем билог, али специјалиста за ону грану биологије, која се зове социологија. Данас већ није реткост ни у великим државама од 40 и више милиона да доктори медицине постају министри просвете. Кад је професор патологије и терапије унутрашњих болести др. Бачели могао постати министар просвете у Италији, кад је физиолог др. Павле Бер могао постати министар просвете у Француској, дакле у земљама у којима за цело има више стручних људи за то него у Србији, за што не би могао и ја? И зар кад би ја сву моју спрему и енергију заложио за унапређење народне просвете, не би овом народу више користио него са мојим микроскопом, или са мојом зоолошком систематиком? Све зависи од тога да станем у друштво људи, који имају политичке будућности."

Ако би се ова наша хипотеза показала као основана, онда би се цела иначе загонетна радња нашега биолога у последње време разјаснила да не може бити боље, онда би ласно било појмити и његово ступање у напредњачку странку, и његов прелазак из ове у радикалну странку, и његово ступање у редакциони одбор листа за који се признаје да је филијал „Самоуправе«, и његова оставка на чланство у главном *санитетском* савету, и његова примерна вредноћа у седницама *просветног* савета, најзад и квалитет његове научно-књижевне радње.

Штета што онај судбоносни цитат из Хекслија о социјологији као провинцији биологије, није стављен на чело Докићевог чланка, јер онда би нам одмах било све јасно, те не би морали писати критику већу него што је сам његов „чланак".

(Свршиће се).

ИЗ ПОЗОРИШТА

Кајишари јавног мишљења, комедија у 5 чинова од Емила Ожијера.

Да овај пасторак Ожијерове музе није требало пресадити на наше позориште, поред других доказа, најбољи је доказ тешкоћа на коју се наишло већ при преводу самог наслова. Не само да српски језик нема корелатне речи за Француску »effrontés«, него је и српска позоришна публика, као што ћемо ниже видети, још по све равнодушна према сличним француским комедијама.

Прочитавши на позоришној цедуљи наслов ове комедије, ми смо помислили, да је то дело каквог модерног Аристофана, па похитасмо, да се злорадо смејемо покољу, који ће писац над слабоствма својих јунака да учини. Али како се грдно преварисмо!

Од толико жртава, што смо себи обећали, наиђосмо само на једног јединог рањеника ажијотера Вернуљета. Јер што се тиче весељака Ожијера, не верујемо да је он био каква жртва, пошто је у њега тако тврда кожа, да су се о њој ломиле све епиграмске стреле г. Ожијера. Али нас је највећма озлоједило то, што смо у својој ревности као критичар, били страшно преварени у својим надама. Полазећи да гледамо ову комедију, бејасмо се наоружали, да станемо према потреби на браник, било против намера и неправедних нападаја самога писца, било против оних, који га буду неосновано нападали и оптуживали. Али на нашу велику жалост за време целе представе није нам никако дата прилика, да изиђемо из равнодушија у које нас беху бациле још прве сцене ове комедије. Као и публика, која нас је опкољавала, слушалисмо принудном неком пажњом оне дуге политичке, филозофске и социјалистичке дијалоге, које се г. Ожијеру прохтело назвати комедијом. Учинило нам се као да писац није написао ово дело са инспирацијом, која је неопходно нужна сваком књижевничком делу, него да је и сам по све равнодушно снимио прљавштине Вернуљета, декламације соци-

јалисте Жибојера и подмукла пецања Маркиза Обервиља. С тога смо се неколико пута за време представе упитали, шта је хтео Ожијер са овом комедијом, и је ли то доиста онај славни француски Аристофан, за ког нам Паризлије већ пробише уши? Је ли му била намера, да понизи новинарство, давши му за представнике људе без савести и убеђења, или је ишао, да сломије буржоазију наказивањем једног кајишара и испрескакањем једног безстидног придошљака, или му је најзад била намера да руши постојеће друштво, отворивши једну језичну чарку између легитимног маркиза и једног социјалисте из нижих слојева, — така и слична питања врзла су нам се на изменце у глави, али одсечна одговора не могосмо себи ни на једно од њих дати. Јер кад би узели, да је Ожијер ишао да овом комедијом шиба новинарство, показали би само како ниско о његовом задатку мислимо. Зар што се писцу прохтело, да доведе на бину једног гулавера, који зарађује свој насушни хлеб продавајући неслане анектоде, зар за то треба сматрати да је новинарство понижено? Жибојер је истинити тип каких је врло лако срести у нижим слојевима новинарским, (ограђујем се од сваке алузије на уредништво „Радника“), али при свем том што је тако истинит и веран, он је у самој ствари, тако далеко од тога, да се може назвати журналистом, као што су врачаре спрам академијских лекара. Да га човек пита, шта ће он у редакцији „јавне савести“, он би нам искрено морао признати, да је ту сасвим случајно дошао. Јер да није случајно пролазио поред прозора Верну̂летових и да га овај није спазио и к себи дозвао, он би се још ваљао по оном истом блату, које сад тако брижљиво згрће, да се њиме баца у образе оних, који се Вернуљету не допадају. Претпоставка, да је Жибојер по писцу овога комада представник новинарства и по томе није основана, што је Ожијер у овој комедији, описао још једног журналисту: Де Сержина, и то човека пуног поштења, карактера и савесности, човека, који се удаљује из редакције листа „јавне савести“, чим увиђа, да је власник овог листа, почео да трафикује са дневним питањима од највећега значења. У осталом ни новинарство није непогрешиво и ако је нападнуто, није то тако велика несрећа. И да је Ожијер изнео у „кајишарима јавног мишљења“, онаке слабости новинарства и новинара, које важе за сва времена и које су у њиовој природи, не би се дало ни речце проговорити, против смелог Аристофана, који је дрзнуо, да се баца каменом на Церберуса, који чува врата популарности. Али он је у овој комедији изнео само једну пролазну слику, која по некад заражује журналистику, но против које има више места говорити у самој жур-

налистици но на бини. Јер и ако је то врло жалосна појава, кад финансијери бесомучно жаре и пале по журналистици, као што је то за врло кратко време био случај готово по свима светским метрополама, пре но што су чувени «крахови» растурили ову папирну кугу из редакција светских листова, то ипак, нико неће тврдити, да то није била случајна и врло ретка појава у новинарству, које је у свима временима било представник свију мишљења, које раздвајају друштво.

Међутим и ако се Ожијеру не може замерити напад на штампу, има у овом комаду ипак нешто, што му се мора за зло примити. Ова замерка састоји се у томе, што постојећем стању друштва и буржоазији, није дао достојне и речите браниоце, ма то били и обичне поштене ћифте. Кад је у обрану старог друштва и привилегија скопчаних са племићском плавом крви, дао тврдоглавог маркиза Обервиља, а за одбрану оног друштва, које постоји само у вароши Аристофанових облика, овластио Жибојера; требао је и у одбрану поштене радине и мирољубиве ћифтарије, да постави каквог браниоца. Зашто је Ожијер запушио уста честитом Шарнјеру; зашто га није пустио да овој двојици очита једну „Еркман-Шатријанску» искрену реч?, то нам је још загонетка.

Цео интерес овога комада састоји се у дугачким дискусијама, којима су препуњени први и трећи чин, и које би без зазора могли назвати: разговорима живих људи о неким дневним политичким питањима и анектодама у течају извесног времена. У њему има местимице сретних израза и сјајних дискусија, но све је то пуно тривијалности и подозривог укуса. Ожијер је у исмејавању до зла Бога солидних мишица и његова сатира личи више на песнице поред лица, но на еманципиране и питоме ћушке. Први и трећи чин, као најглавнији делови комедије, нису ни бољи ни драматичнији од осталих чинова. По нашем мишљењу још му је по најбољи други чин, где описује досаде и неприлике незаконитог брака, коју је тему развио пре њега Скриб у водвиљу „La Chaine“ са куд и камо већом спремом, јачином и верношћу. Но и у овом упао је Ожијер у велику погрешку. Кад млади Шарије долази Маркизи Обервиљевој, да покуша не би ли му непоштеном преваром испало за руком, да раскине везу између Маркизе и Де Сержина, кога његова сестра љуби, она — маркиза —, његова кума, која га зна од детињства, понаша се према њему као свака друга светска намигуша, у место да му се укаже као пријатељица, или да му на прве његове презриве доскочице пресече реч и покаже му врата. Ова је замерка у толико већа, што је овај цео призор и Шаријеров покушај врло излишан

у овој радњи. По за то је пуна пријатног и срећног драмског ефекта она сцена на балу, кад Маркиза исмејава Вернуљета, који ју је увредио у његовом листу, и кад се у њој пробуђује цео женски понос и достојанство при бестидном понашању Вернуљета. Доиста има нечег благородног у речима ове жене, која примивши јавно положај који јој се у животу даје, узвикује овом гаду: „Хуљо, ви врeђате жену, коју нико нема права да брани." Осим ове сцене има неког драмског ефекта и онај призор, у коме Вернуље открива младом Шаријеру кајишарлуке његова оца.

У опште узевши овај комад као драма, нема јединства, него је растројен, без плана и као на силу искрпљен; а као морал пак, врло је двосмислен и више рапав и заједајући, него строг и праведан. Он нити је довољно безпристрастан, да би могао бити правична друштвена сатира, нити шиба пороке људске у таквој мери, да би се могао назвати сатиром сувремених порока. Па и сам наслов је погрешан; јер нам обећава да ће износити више кајишара, а овамо видимо само једног Вернуљета, у место да је изнео неколико разних типова таквих хуља.

Према свему овоме, држимо, да је нама као критичару било излишно, да очитамо надгробно слово овој комедији у нашем репертоару, пошто су сви изгледи, да се једном преварена публика неће и по други пут дати варати.

Ово је о комаду. Што се тиче игре, ми би о њој имали толико исто да говоримо, да не сматрамо за човечанску и хришћанску дужност, да не ожалостимо никога у очи *Нове године.*

Хаjим С. Давичо.

БИБЛИОГРАФИЈА

Правила реда при гађању у нишан београдске стрељачке дружине, која је под покровитељством Његовог Височанства Господара Књаза. Београд, штампарија задруге штампарских радника 1881 16-на, стр. 10., 2. л,

Симић П. Живојин, Шест говора које је говорио у разним приликама у Неготини и Књажевцу као предавач, суплеант и професор од 1874—1880. — — Београд, штампарија задруге штампарских радника 1881 16-на, стр. II, 87.

Устројство београдске стрељачке дружине, која је под покровитељством Његовог Височанства Господара Књаза. Београд штампарија задруге штампарских радника, 1881. 16-на, стр. 10

К А Р А З А Н*)

ПРИКАЗ ПРВИ

(Вече. Харем у двору Кадице. Кадице послијеп бујне кише отвори прозор и гледа на решме. [1])

Кадице

Румено сунце за гору хити,
Икинди [2]) олди бити! [3])
Минаре блиста,
К'о рујна зора иста!
У росно вече,
Весело звонца звече,
Камиле дигле грају,
Копља сјају!
Бедуин пјева,
Бритка му сабља сјева:
Караван из Нециде, [4])
Иде, Иде!
Зејнаби, кузум џанум? [5])

*) Да би се прича ова разабрала, треба имати на уму ово:

Махомеду не бјеше више од 25 година, када запроси младу, лијепу и богату удовицу Кадице, са којом се бјеше ортачно предводећи своје и њене караване преко Арабистана, до Аџема и Анадола. Па како би тада у Арабистану било за приповијест, да удовица пође за момка аџамију, који и не зна, шта је севдах, то је Махомед могао само чинима омахнути Кадице, да пође за њега. Тако се приповиједа по Арабистану.

1) Од танахног шимшировог дрвета на сиђане коцке прорезане шалоне, тако, да се споља ништа унутра виђети не може.

2) Вечерња молитва.

3) Би и прође.

4) Средина од Арабистана, постојбина Махомеда; ту је и најбољи сој арабистанскијех коња.

5) Јагње моје, душо моја.

Зејнаби

Кадиџе, назли [6]) хануме?

Кадиџе

Погледај, јагње моје!
Знадеш ли оно тко је?

Зејнаби

Челеби [7]) то је,
Махомед Ебн Абдаллах, [8])
Машаллах!

Кадиџе

Како му ђулф [9]) игра!
К'о мудра видра,
К'о арслан [10]) љути.

Зејнаби

На добро слути!
Силимбе [11]) звони,
Витез га амо гони.

Кадиџе

К'о блага дажда кад врелу земљу роси,
Берићет он нам носи:
Отварај врата витезу Косси! [12])

Махомед

Селам! и прими ови дар;
Кадиџе, акшам [13]) вар; [14])

6) Господски лијепа.

7) Веома лијеп.

8) Син Абдале.

9) Најљепши хат Махомедов, кога би Махомед за младости своје у свечаним приликама имао обичај узјашити.

10. Лав.

11. Ђердан од сребра и злата, на коњскијем грудима и на челу.

12) Надимак Сеида, прапрађеда Махомедовог, који ослободи Меку од безбожнијех Хосента, и коме Ђабџан, Хосент продаде кључе од Каабе (Ћабе) и некакав чудноват Соломунов прстен за тулум вина.

13) Молитва у сумрак, кад се ноћ хвата.

14) Има; но овдје значи »је«, т. ј. вријеме је молитви Акшама.

Сад збогом !
Алах нека је с тобом !

ПРИКАЗ ДРУГИ

(На златној синији Саррах клечећи мeће дар пред Кадице. Кадице, пошто молитву сврши, диже са синије свилено чевре.[1]) Лијеп дар! Папуче од Дамашке [2]) кадиве и на њима у гонџету груме од мерџана и бисера; ђердан од алема из Лахоре[3]); Лале од смарагда и рубина, поткићене бисером Ел Хатиф. [4])

Кадице

Зејнаби . . . ах !
Бак, кузум, бак ! [5])

Зејнаби

Ни звјездице јасне,
Нијесу 'вако красне !

(Чита између гонџета на папучама златом и бисером извезене ове ријечи:)

„Узбери гонце,
„Не губи мене!
„За тобом, ханум,
„Срца ми вене!"

Кадице

„Зар тако, бумбуле мој ?
„Прескуп је дарак твој !

(Срдито устаје са шилтета[6]) Зејнаби разапиње ђерђеф и, по заповијести Кадице, везе по свиленом чеврету прамом од њене косе ове ријечи : :)

„К'о вихар клети,
„Тајес [7]) нек бјесан лети,

1) Бијела махрама, од танахног памучног и свиленог платна.
2) В. у Анадолу.
3) В. у Инђији.
4) В. у Хаџару (Арабистан), крај утока Аџемског мора, гдје се лови најљепши бисер.
5) Погледај, јагње, погледај.
6) Мекани застор у прочељу собе, крај прозора.
7) Махомедово најмилије ждријебе из његове Ергеле у пустарама Неџда.

„Пијесак гази му стопа:
„Ђулф земљу погом копа!
„Ружица мири у цвету своме;
„Пупољак беру моме!“

ПРИКАЗ ТРЕЋИ

(Ноћ. Двор Махомедов, осветљен стотинама златнијех кандилаца. Махомед брижан по сарају хода. Нетко куца алком на вратима.)

Махомед

Селам! У добри час!

Саррах

Немио глас!

Махомед

Зар?

Саррах

Ханум не прима дар!

(Саррах оставља синију с даром. Махомед немирно сједа на шилте. Саррах одлази.)

Махомед

Тако је, и није друго!
Дуг ми је живот, вријеме дуго!

(Очајно махне руком, и нехотице удари прстеном о синију. Страшан се дух јавља, и све већи и већи постаје.)

Дух

Ти зовеш мене, Ебн Абдаллах?

(Махомед зачуђено гледа у њега.)

Махомед

Аллах! Аллах!

Дух

Ха! ха! ха!
Гдје шејтан суди,
Аллах нема посла туди.

Махомед

Нијеси л' ти Еаал![1])

Дух

Џан Џаал![2]

Махомед

Сотонин слуга ти си:
Одлази! ти за ме ниси!

Дух

Шалит' се са мном ... то није лако:
Не збори тако!

Махомед

Па тко те догна амо?

Дух

Ја бијах тамо,
У паклу томе,
Прстену твоме,
Танан к'о длака,
Мањи од мака!
Три стотин' љета,
Невиђех свјета,
Притиснут туна,
Под словом Соломуна!

Махомед

Како?

Дух

Е, тако!
Некако ... не знам како:
Дрк врк фрк ... хуј,
Соломун стрпа ме туј!
(Пфуј, махарахари!)

1) Паклени цар. Шејтан над шејтанима.

2) Силан сотона, без кога паклени цар неима моћи. Имам Махеди побиједиће Џан Џаала, и тада ће престати вражије царство, и вјера Христова и Махомедова постаће једно.

А Сеид, твој прађед стари,
И кључе Каабе,
И прстен доби џабе,
За тулум вина од љуте гује,
Од Ђабџан Хосеит, од бекри Мује!

М а х о м е д

Тако? Сад, иди!

Д у х

Еј, гиди!
Бак бапа, [1]) стој!
Та ти си мој, мој!
Поклон' се свјета господару,
Мом' силном цару!
Остави клето,
Аллаха име свето!

М а х о м е д

Ти хулиш Бога . . . псето?

(Махомед потегне димишћију на Џан Џаала: петао кукурекну, сотоне неста.)

М а х о м е д

Шта рече? ко длака . . . у прстену?

(Гледа у прстен, па онда у ђерђеф.)

Ха! Ја видим косу њену!

(Полако извлачи длаке од три последња стиха на чеврету, и брзо их затвори у прстен.)

ПРИКАЗ ЧЕТВРТИ

(Јутро. Харем у двору Махомедовом. Кадице весела по харему шеће: на њојзи синоћни дар: папуче, ђердан, лале. Зејнаби долази.)

З е ј н а б и

Ну, Богу хвала!
Видим, добро си спала!
Ја дођох . . .

1) Погледај у мене.

Кадиџе

За муштулук [1]), је ли?

Зејнаби

Белли! [2])

Кадиџе

Сву ноћ не заспах мислећ' о теби!

Зејнаби

Реци: о себи!

Кадиџе

Реци, како ти драго!
И твоје благо
Доћ' ће ти данас.

Зејнаби

Аллах брине се за нас!

Кадиџе

Мој драган каза ми то.

Зејнаби

Ко?

Кадиџе

Па . . .

Зејнаби

Да!

Кадиџе (загрли је)

Та немо', срдо, срдит' се на ме!

Зејнаби

Бисеру од Бахраме! [3])

1) Честитање, дар.

2) Да богме.

3) Гомила острва у отоци аџемскога мора, према Ел Хатиф, а тако се звало тада и зрно бисера, особите величине и лепоте, које ту ловци уловише за вријеме Санхериба, цара Асирскога, које доцније допаде у руке царевима од Аџема.

К а д и џ е

То бјеше . . .

З е ј н а б и

Тајес ?

К а д и џ е (тапшућ' је руком по рамену)

Та да !
А . . .

З е ј н а б и

Ђулф ?

К а д и џ е (смјешећи се)

Сада . . .
Де, пјевни пјесму Адиллех и Саафада !

(Загрљене пјевајућ одлазе у башчу,)

„Адиллех ! Севд'м сени,
„Јакма бени !
„Адилех ! фидан—бој,
„Зумбул мој !
„Ах ! Зумбул, бумбул,
„Јаврум бе“
„Љубави твојом,
„Не гори мене,
„Танкостаса !
„Зумбуле, славују мој !“

БЕЗДУШНИЦИ

Роман Лазе Комарчића

VIII

Пред министарским вратима

»Господска посла —
Дубока посла!..«

Сирома ти је човек — он се, хоће неће, као шило протура кроз разне друштвене слојеве, бије се као хала с берићатом с разним неприликама, незгодама на томе дугом путу што се живот зове, а све у тежњи не би л' и он у друштву нашао згодно место — не би л' нашао оно што људи обичне памети срећом зову. И заиста ништа тако не иде на цик-цак као путања живота човекова. Како је вијугаста она путања што је одвела нашег Јову Ружића из ћир Ставрине шећерџијнице, до латова на Карантину рачанском; а каква ли је опет она што га је довела до указног звања у струци полицијској и отлен до капетана и до члана прве класе у управи вароши Београда!?.. Слабо је око обичног читаоца — оно није навикнуто на ону густу тмину у подземним ходницима куда се те путање провлаче, загушљив је ваздух што је наслаган у тајанственим подземним просторијама — куда вијугају путање «разних каријера». — Јест — путови су ти тамни и пуни мистериозних призора по њима ходају, једна се о другу чешу друштвене амфибије што се зову «Ружићи», «Булићи», «Чолићи», «Магићи» — и сва остала њихова «хордија» —

што престављају јунаке ове приче! . . . Нека читалац пође за нама — имаће шта да сеири! . . — — - — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Јово Ружић био је редовни гост у „Касини". Он је имао и своје рођено место. Увек би сео за онај сто што је у углу кафане с десна кад се на врата уђе. Онога јутра кад је оно у новој униформи и по оном хладном ветру онако рано у „Касину" дошао, — он не хте да седне на своје обично место, већ оде у врх трпезарије и седе са̂м самцит за једно мало четвртасто асталче. Келнер га је одма смотрио, па пови̂ка:

„Кафу за г. Ружића!" а то је значило да буде погорка. Келнер спреми чашу хладне воде, грумечче шећера, чашу комовице, па то све поређа поред кафе на мали послужавничић од „алпака", и однесе г. Ружићу у трпезарију.

„Мој паша, г. Магић, још није од јутрос долазио?" упитаће г. Ружић келнера, кад овај спусти послужавник на сто.

„Ја мислим — само што није дошао, господине", одговори келнер.

«Казаћеш му кад дође — да сам овде!»

«Бићете служени. — Него за вас су питали неки људи још јутрос рано — на сву прилику из „внутрености су»,

«Колико их је било?"

„Тројица».

«Ниси их питао — одакле су?»

„Опростите, господине — то сам требао да учиним..."

«Како изгледају? . . .»

„Онај постарији омален је и дежмекаст, у турским хаљинама — мора да је сеоски трговац. Он баш и упита за вас

„Како изгледа у лицу?"

„Реко би да је роав од краста; коса му је готово црвена, очију зелених — а играју му к'о на зејтину. На носу има две модро црвене брадавице. . . . Шмрче бурмут . . .»

«Гле — од куд он у Београду . . врло добро — као да сам поручио», рече Ружић у себи, и преко лица му се просу нека врста унутрашње радости, а за тим се окрете келнеру:

«Одакле си ти? . .»

«Из према . . .»

„Тако — из прека . . . . врло добро. Кад си прешао у Србију?“

«Ово је трећа година.»

„Како ми се чини — теби треба само једном да видиш човека, па да га опишеш од главе до пете?»

Келнер се осмехну.

«Хе, господине, мора се — то нам је занат. Свет је к'о свет — један иште ракију, други кафу, трећи и једно и друго, четврти вино, а пети пиво, шести тражи јеловник — хоће да што једе; а кад дође да се плаћа, онда морамо оставити на њихну част да кажу шта су имали. Неко је поштен, па каже све; а има их што воле спротињско да закину, но да им бог да̂ здравље. . . . Сад није к'о пре. Нама се преда све „под рачун». Ми морамо газди подмирити до паре; а што ко однесе — однесе наше, а не газдино. Али опет и ми се морамо довијати. Ко нас једном превари — онда тај кад други пут дође и затражи што да попије ја изеде — може вала викати колико му драго — нико га чути неће. Он после устане и оде, па — нек се учи памети. После, господине, има ту вас дан којешта што нас гони да наэимо на све наше госте . .»

У том неко викну:

„Да платим!“ и келнер оде — сигурно је јутром замењивао «цалкелнера».

«Овакви треба да су „наши људи” . . . . Видиш молим те — описа ми Ћату, ни молер не би боље; а „они» — само су вредни кад дође месец . . . . онда су сви ту — сви умеју да причају, како су бог зна какве «услуге учинили», а кад до каког посла дође — они су сви — свежи одреши. Још да није мог паше — ја не знам шта би се радило . . . . Он један вреди више но они — сви.” Тако је мислио Јово Ружић, све једнако чудећи се келнеру, како је упамтио најмање ситнице на Сими Ћати, па и оне две модроцрвене брадавице на носу — па чак је смотрио и да бурмут шмрче.

У том се помоли и његов паша.

„Ха, добро баш — ја те већ чекам ! Седи пашо — узми столицу . . . . Хоћеш кафу ? . . .“

„Вала, пашо, ни сâм не знам шта би се ово ? . . . Ове ми кафе већ и на нос изиђоше. Од јутрос сам их попио — ни сам не знам колико. Кад човек дође у кафану, не може онако без ништа ; ови ти келнери не даду ни сести — одма су пред тобом, па те питају :

«Молим — заповедате кафу, пиво, вино ? . . . е, кад ми то рекну, ударио би их да им свици полете”, одговори Магић и узе столицу да седне ; па онда додаде :

«Обиграо сам ти, пашо, готово сав Београд. Чудан је ово свет. С неким се мош састати дању, а с неким у вече ; по неке мош наћи ако их на извесним местима потражим у пô ноћи ; а неке само ако пораниш пре зоре ; а, већ знаш, ово пред изборе . . . . вала све чути и својим очима видети. Другчије не иде. Сад се баш увратих кући па ми каза Круна да је мало пре Радоје свратио и рекао, да си поручио, да ћеш ме овде чекати. . . . Како, како, пашо — да нема што ново ?” упитаће Магић и преко уста му се развуче сатански осмејак.

Ружић га погледа — па се и он осмехну. Ова су два човека један другог добро познавали.

„Јест, пашо, реко сам да овде дођеш — да се мало поразговоримо . . . . Управитељ је нешто слаб. Ја га заступам. Сад ћу на „рапорт“. . . .

Магић се опет осмехну; али овај његов осмех на све је друго могао да личи, а само не на осмех у иксана. Осмех је сваj завирио до на дно душе Ружићеве.

„Ја велим ово је добра прилика. Ти тако не можеш дуже остати. Твој је положај од данас до сутра. Најпре ћу говорити г. Чолићу. Он нам је обвезан; за тим ћу коју рећи и г. министру Ти си нам чинио велике услуге — шта само вреди оно у погледу Марићеве ствари. Истина, ја знам, да и ту треба да смо на опрезу. Ова је земља – сумпоровита, ти знаш; а после, нек говори ко шта хоће — Марић је државник, ком ваља тражити равна. Мора се рачун водити и од оног што може, а може бити и што мора сутра да буде. У овом свету другчије и не иде . . . . Нико не зна шта носи дан а шта ноћ. Од ових ваља очупати што се може, а после, кад љосну о ледину — као што су падали и много већи и много силнији од њих — треба нам да смо спремни и на нове случајеве . . . . Сад, дед' брже — шта има ново у вароши ? . . .”

„Шта има ново — питаш ? — Нема ништа . . . . У свету никад ништа и није било ново. Од кад је света и века — све иде по старом. Свет хоће да се лаже — па квит ! . . . Док сам био трговац имао сам своју муштерију. Она ме је сама нагонила да је лажем. Ја сам јој радо ту љубав чинио. За то је плаћала. Она је хтела да носи праву париску робу, а није јој се свидило да плати ни ону што се у Бечу израђује. Шта да се ради ? — Боже мој, зар је и ту требалало много памети ? . . . Бечку робу у завијутку француском, париском — па после иде к'о алва. Муштерија задовољна — казати се не може. Ваљало је само посматрати како се накопо-

печи, кад гдегод у друштву чује, да неко носи материју што је у Бечу узета . . . . . .

„Ми смо ово добили „дирѐкт" из Париза ! . . .» рекла би, начинивши уста као најмањи параграфчић. Па и садања моја муштерија није ни за длаку боља. И ова тражи своју робу. Па лепо. Ја јој је набављам. Она хоће увек по нешто ново — и онда кад нигде ништа ново нема. У први мах ја јој казивах истину; кад јес — она се нешто мргоди. Пребацивало ми се, да нисам вредан усталац . . . . Други је неко био вреднији — доносио је новости и онда, кад их нигде било није . . . «Ха, то ли ви хоћете ? !" помислио сам. И ја сам им отпочео доносити такве новости, да им се од њих почела и кеса јежити. . . . Па и шта сам знао радити друго ? — Дотерала орла зла година . . . Орати не знам ; а копати још мање. — Положај ми је истина мучан ; али гладан трбу, празна кеса — опет су несноснији ! . . . Ти ме питаш шта има ново у Београду ? . . . Има више но што се ви и надати смете. . . . Господин Марић има гостију. Познати Бајо Бељуш синоћ је сувим дошао и код њега је одсео. У Мачви је буна. Сви знаци говоре да долазак Бељушев има свезе с покретом што је пленуо у Црној Бари ! . . .»

Јово Ружић чисто поскочи од своје столице кад чу реч — буна. Он није умео ни уста да отвори. Само је укочено гледао у свог пашу. На јsucceed један сам пут му паде на ум да га је јутрос рано тражио Сима Ћата и још два човека. Њему се створи у глави читав замрсак разних претпоставака. . . . „Каква буна може да буде у Мачви?» питао је сам себе. Али опет — Ћата је дојурио по овом хладном времену чак у Београд — а, ту мора да има нешто ; а ко зна — ђаво не оре и не копа ! . . . Откуд опет сад баш да дође и Бајо Бељуш ? !.... Он је одсео код г. Марића — „противника постојећег стања" . . . . Исти-

на има добар изговор — ту му је дете. . . . Буна у Мачви ? ! . . Не, то не може да буде ! . . .»

„А од кога си чуо да је у Мачви букнула буна ?" окрете се Јово своме паши.

Магић се на ово питање грохотом насмеја.

Ружић га погледа зачуђено.

„Немој се човече церекати. То није шала. Казуј шта је у ствари ? ! . Добро те те сачеках ; а већ сам требао да сам до сад на «рапорту» . . . нарочито — ово је мој први рапорт . . . . А — шта велиш ? . . буна у Мачви ! . . . А шта раде они слепци. Камо им телеграм ; на што су им шифре ? ! . . Од куд да се не састанем с Ћатом ? ! Он то већ најбоље зна.

„То ништа не чини. Ако се ти с њим састао ниси — јесам ја. То је све једно. . . .»

»А од куд ти познајеш Ћату ? . . . Кад се ти брже с њим саста, упозна ? ! Ти си мећер сушти ђаво. Дакле он ти је и казао о буни. Онда ту већ мора нешто да буде. Де казуј човече — шта је у ствари ? ! . ."

«Мени је сад тек јасан онај говор г. Булићев што беше прошлог пролећа на Калимегдану кад смо оно вечерали код „краља". . . . Није вајде Булић је човек што злата вреди. Он лепо онда каза — до душе и ми смо учинили своје. Казали смо све коме је требало. . . . Али шта ће се, кад су ова велика господа увек неки особењаци. Они имају по некад вољу, да од најмање ствари начине читаво страшило ; а по некад им прасне ћеиф, па покривају и приташкавају и оно што је пуно запаљиве материје. Радознао сам шта ће сад да раде. А ево у чему је ствар. Теби је познато да је Мачву омашила и ова година, те је с тога тамо наступила „формална" глад. Влада је валда већ чинила што је могла и колико су јој дозвољавале финансијске околности ; али, разуме се, влада је сигурно дала толико да људи не помру од глади ; а њени би противници — не њени, већ „посто-

јећег стања» — хтели, да влада пошље самих земичака, да постави трпезе пуне разне ђаконије, па да викне онако без рачуна, оди свете и части се! . . . Ови би људи хтели да окриве садању владу чак и за то, што је бог дао нешто рђавију годину; за то су зашли по свој Мачви, а под видом као да је они помогну, дајући јој на облигације кукуруз на зајам, и везујући на потпис читаво село за једног човека а једног човека за читаво село, па тако узгред мутили и подбадали свет да не слушају наредбе власти, и да се просто противе свакој заповести што од садање владе долази. На челу ових људи стоја ти Бојо Бељуш; а ко овоме иза леђа стоји, као да се од прилике и то зна. И бога ми, они су успели. Тако први је покрет букнуо ономад на младенце у Црној Бари. Капетан је, кажу, издао неке «наредбе», а кмет је опет зовнуо село на састанак да то и селу саопшти. Кад, мој брате, село ти букни, па викни, доле с влашћу, кмета нам дајте да се с њим најпре разрачунамо, па ћемо после и с оним другим у Богатићу, и с оним у Шапцу, па, ако им је воља, и с оним што су у Београду те џаба глођу овај народ а о њему се ништа не брину. . . . И ово је само најпре један викнуо, а за њим гракну све као из једног грла. Кмет се нађе у чуду. . . . Он једва жив умакне; а она светина јурне на апсану те попушта највеће зликовце а међ њима и једног што је те ноћи запалио човеку кућу над главом, и то, да се нису десили људи на вечери код истог домаћина што је тог дана крстио сина, сви би укућани изгорели к'о миши. Још се зна и за ово, да су у очи тога дана виђати неки «подозриви људи», где су свраћали код попа, а овај је опет тог вечера звао на састанак неке сељаке и то баш оне, што су сутра дан први отворили чарку. Занимљиво је још и то што тог јутра попа није нигде излазио па ни на сам састанак — то мора да је неки стари лисац што не удара на гвожђа

први . . . . Сад знаш све; а најпосле то ће потврдити од речи до речи и сâм Ћата, и црнобарски дућанџија па и онај трећи сељак што их је довезао.»

Ружић се беше удубио у неке мисли. Изгледало је, као да није ни чуо последње речи Магићеве.

„Где би се то сад могао наћи Ћата?" упиташе он као у себи.

«Он је сад на сву прилику код твоје куће". одговори Магић. „Он ме је синоћ питао где би те могао наћи. Ја му рекох да обично долазиш рано овде на кафу — а казао сам му и где седиш."

„А где је одсео?"

«Код Тетова.»

Јово Ружић опет ућута. За тим се брзо окрете свом паши:

„А како си сазнао за Боју Бељуша? . . .»

Магић се осмехну. За тим рече:

«То није била тако тешка ствар; али ипак, ако у свој овој ствари има нечега што је озбиљно, онда је томе тежиште у личности овог загонетног „добротвора народног." За њега се ово сазнало:

Чим се оно догодило у Црној Бари, њега су о свему морали његови људи да известе. Он је, кажу, одма сутра дан одјурио у Бељину и то — ноћу је отишао, а ноћу дошао. За тим је сео у кола и све у галопу дојурио у Шабац. Ту се одморио само два сахата, па се кренуо вамо. Хе, али судбина је хтела, да се истог сахата из Шапца крене и Ћата. Они су се целим путем утркивали, и синоћ су оба стигли — готово у једно исто време. Ја сам још од синоћ бацио моје удице на све стране — ваљало ми га је наћи по што по то. . . . Није вајде — мени овај човек не силази с ума од оног вечера кад је оно о њему причао наш пријатељ Булић. И јутрос сам био на чисто. Он је одсео код г. Марића. . . . Сад је питање: за што је Бељуш одма сутра дан после

оних немира одјурио у Бељину; за што је баш ноћу ишао; од куд баш Бојо Бељуш чак из Л. . . . да даје Мачванима храну на исхрану; од куд такве тесне везе његове с човеком, чије је име записано у црној књизи под првом нумером?! . . То су питања, на која ваља да одговори најскорија будућност. . . .»

Јово Ружић устаде, узе свог пашу за руку, па му шапну:

«Ти, пашо, вредиш сувога злата. Такви треба да су сви органи државни. Оно што ти се плаћа — није ништа. Жали боже оне грдне суме што их развлаче којекакве битанге. Сви они не вреде ни твога малог прста — каквог малог прста, ни твојих нокта, каквих нокта; они не вреде ни оно црно испод нокта твога најмањег прста. . . . А сад, пашо, чуј! . . . Ти с места иди мојој кући, па ако тамо буде Ћата, изазови га на страну и кажи му да ме у подне чека код куће; а довече је мој гост . . . . Дођи и ти са свајом. — — — А сад — збогом, пашо, — до скорог виђења! Ја одох на рапорт. Ти пази на оно на што си и до сад пазио; а ја ћу радити онако као што сам и до сад радио . . . . У овоме свету — другчије не иде. Ко хоће свет да жали, тај треба најпре и најпре да оплаче са̂м себе. . . . Ја прво не ћу а ово друго нисам рад . . . . Има један човек из моје давнашње прошлости — што уза ме иде као мој талисман. Јест, његов ми је прст показао наличје овога света. Од то доба прошло је много година — од њега данас — мож'да — ни костију нема. Ал' опет он мени живи. Он је мој први и последњи учитељ. Његов је кантар најбоље измерио овај свет. . . Тога човека не би волео да видим; али ми је душа да га се сећам. . . . Збогом, пашо! . . . Данашњи је дан сретно освануо. — Ти мораш добити „сталан" положај; а ја? — Опет Мачву! . . .

Овога баш јутра беше дошао у канцеларију Чолић први секретар у министарству унутрашњих послова — много раније но обично. Он уђе у свој «бирô», и прво што учини, то је, што такну у дугме. Жица одјекну, и већ у оном грдном предсобљу искочи број 4. и послужитељ оде да прими неку заповест.

Момак се помоли на врата.

„Оди ближе!" рече г. Чолић. „Данас г. министар не ће опет примати људе — сем неких. С тога ћеш сваког питати за име и презиме и одакле је, и сва та имена попиши и мени списак предај, па ћу ти ја после издати «заповест» шта ће се коме казати. Сад иди и кажи да ми се донесе кафа! . . .»

«Разумем господине", одговори момак по војнички, што беше знак да је морао дуго служити ја у војсци ја у жандарима, па му се она субординација према старешинама још никако није могла да избије из главе.

Сад г. Чолић узе да разгледа пошту. Пред њим на столу, зеленом чохом застртом, стајаше грдна гомила пакета — још не отворених, што их је мало пре поштански послужитељ донео. — — —

Чолић је, сем свога доста угледног положаја и иначе уживао особито благоволење и неограничено поверење у свога министра г. М. . . По једној особитој наредби министровој, нико у министарству није смео да отвара званична писма сем г. Чолић. Једине президијале што беше задржао г. министар за се, па и њих је г. Чолић од поште примао и сâм их лично предавао своме министру. Ова интимност између г. Чолића првог секретара министарства унутрашњих послова и г. министра М. . . била је врло природна. Они су, некако по женској крви, били неки далеки рођаци; а, после, било је и других ствари што је ова два човека јако зближавало. Тако г. М. . . истакли су за министра извесни догађаји; а г. Чолића истакао је његов лични пријатељ г. М . . г. Чо-

лић се међу тим и срцем и душом придружио људма што им је у оно доба судба земље поверена. Он је погледе тих људи сматрао као своју политичку догму. Све што би се сукобљавало са назорима људи што су тада на влади били, г. Чолић је оглашавао као нешто што је противно и „земљи и њеним интересима, и њеној будућности и — самом «постојећем стању“. И за то би употребио сав свој уплив и сва средства што су му се само могла ставити на расположење, да ту противност „своје политичке догме” у самој клици сатре У раду ове природе био је неуморим и — немилостив. Он је имао обичај да рекне:

«Кад је простој индивидуи дозвољено, да у нужној одбрани употреби све што јој у власти стоји, те да се одбрани, — онда с колико више права може и сме то исто да чини и једна влада, која ради о добру и срећи свога народа, па у том и таквом раду наиђе на озбиљне сметње — спремљене и удешене — од кога? — од противника њених, а то је — од противника постојећег стања у земљи? Све што се коси о правац, што га је влада себи поставила, она мора одсудно одбијати оним и таквим срествима и мерама које се нађу да су кадре противности њене политике, њених погледа, њених назора, не само отклонити но им, у исто време, одузети свако земљиште и могућност да се поново појаве. . . .”

Другом би приликом приметио:

„Зар има већ ироније, до кад какво политичко недоношче стане у име народа викати: „Ми хоћемо да се и народне жеље чују! . . . Народ је суверен — ви сте његове слуге! . . . Он има права да од вас рачуна тражи! . . . Он хоће да зна шта се за његову будућност ради?! . . . Да богме — он је извор и власти и закона!!» . . А кад се, по несрећи, деси, да овај «жутокљуни» тумач народних мисли и његових захтева, дође с оне стране катанца — хе, онда му онај исти његов народ повиче:

«Ене — једва већ једном! . . . Вала одавно је и тражио врага. То је требало давно и давно да буде! . . . Њему је било све криво, све неправо; све му није ваљало. . . . Лудак један — он се нашао да је најпаметнији; он хоће на силу бога да исправља криву Дрину. .. Тако сад — нек се научи памети! . . .»

Ето народа његова! . . .«

Г. Чолић није само овако говорио. Он је тако и мислио, и веровао — ако још не и нешто грозније. Он је у својим мислима више налазио логике, хармоније, но у целом осталом свету. Њему је изгледало да је то тако самим богом дато. У сваком другом случају он би могао бити атејиста а у овом не.

Па и о самом народу он је имао особите погледе. Он је држао да народ не може бити народ док год не буде сагласан с његовим назорима. Сви, што су његове и његових претпостављених послове одобравали, долазили су у чист, овејан, прави и паметан народ; а сви они, што би се усудили, да нађу разлога, да баш све оно, што г. Чолић држи и ради, не мора свакад бити добро, — он је те називао «светином» или «бесвесном гомилом, руљом» . . . И кад би се кад и кад десило, да њих више мало јачим тоном викну, како оно, што је г. Чолић или његов г. министар М. . . . урадио, не само да може бити да није добро, већ да у основу никако не ваља, онда би он ушао у неку малу ватру, и том би приликом јетко повикао:

«Ништа нема луђе од ове светине, што је неке усијане главе народом зову. Она је ћудљива као мартовски дани. На што је до јуче викала и пљувала, данас то љуби и обожава, а сутра ја кадра да се на то исто и камењем баца. . . . Народ — то је појам бесвесне гомиле, а гомила и свест — то су две противности . . .

Народ и његова воља — то је слика сапунског мехура — то је карлица сплачина! . . .”

Ето како је мислио по кад-кад г. Чолић о народу и његовој свести.

Господин Чолић је био човек у најлепшим годинама. Једва ако је имао 34—36 година. Свршио је права у Београду; а био је две године и у „горњим местима”. По стасу је био висок и окошчит. Глава му је била несразмерно отишла на дуж; а лобања му се беше развила више у корист оног другог — мозга. Лице је имао сувише пегаво, те је с тога изгледало као да га је тоња убила. Што се тиче ношива, ту му се заиста нема шта замерити. Цилиндар и салонске хаљине никад није могао да „изгустира”. Златан уоквирен „штекер” само је скидао кад би говорио с највишим личностима у земљи и кад би лег'о да спава. Још кад је био «горе», он је бегенисао солидну израду салонских хаљина у чувеној радионици г. Шнекендорфа на Грабну у Бечу. Он је тврдио да је просто немогуће добити ма каку солидну израду овде у Београду. Наручити хаљине код београдских кројача — то значи — бацати у лудо паре. Тако се исто тужио и на београдске праље. О овом се предмету једном изразио:

«Од како сам дошао одозго ја не памтим да сам који год пут могао бити задовољан с „вешом” београдских праља. Просто у сваком погледу ми можемо казати да живимо међу дивљацима». А већ што се обуће тиче о том није хтео ни да говори. Обућа што се у Београду градила — испод сваке је критике: Просто — ми немамо ни једног једитог мајстора који би могао честите папуче начинити а некмоли чизме ја ципеле”. С тога он није хтео да мења ни свог кројача што је на Грабну ни свог шустера што је у Табор-штрасе у Леополд-штату у Бечу. . . . Г. Чолић је уверавао, да ће још читаво по века пројурити, а наши пекари неће

моћи умесити ни једну „бутер-кифлу”, као што се „горе” меси. Па и сама наша кујна, по мњењу г. Чолића, налази се у са свим „примитивном стању». Ми управ и немамо своје кујне. Он је то доказиво „математичном тачношћу». Ово што се у нас зове кујном — то је нека покварена смеса мацарске, аустријске и турске кујне — па кад се онако у целини узме, онда — није ништа, и жали боже оних новаца што их месечно за кост дајемо. И да је то све тако — види се отуд, што се г. Чолић толико пута у извесним круговима изразио, да га једини патриотизам задржава у овој земљи, а иначе би с места отишао опет у горња места, па би бар знао ла живи — а овако? — ништа! . . .

*

„Ево, изволите, господине, ово су имена људи што су се данас јавили да желе да изађу пред г. министра. Ови што су подвучени, има већ неколико дана како чекају. Они су молили, да им се каже, могу ли се надати да ће их данас г. министер примити?» упита послужитељ и стаде к'о укопан.

Господин Чолић узе списак. Прегледа га онако летимице, па онда рече више у себи:

«Не може, јест, ове баш не може г. министар примити ни данас, а можда ни сутра, ни прекосутра . . . . Знамо ми ове тице што обијају око министарских врата! . . . Ми знамо и шта би они хтели. Јест — њих не може примити г. министар. . . . Што стојиш?» окрете се послужитељу . . . «Одлази!”

„Разумем, господине”, рече послужитељ са свим оштро, па се окрете и оде.

У том се отворише побочна врата и отуд се помоли нова новцата униформа. То је био г. Јово Ружић. Он се учтиво, ама баш одистине учтиво поклони пред г. Чолићем.

„А, гле, ви сте, г. Јово. Од куд ви тако? . . .“

«Ето, по служби, господине. . . . Знате — господин «управитељ» . . . нешто слаб, па, знате . . . . морао сам овог јутра ја доћи. . . .”

«На рапорт? . . . Врло добро. Се'те. Баш добро те се тако десило; а ја сам вас мислио и онако звати. . . . Се'те!” понови г. Чолић, и показа руком на столицу, баш онако исто, као што би учинио какав министар из Баховог доба, — кад пред собом види какав свој подчињени орган с којим је у сваком погледу задовољан, но према коме још вазда задржава онолико озбиљног тона, колико му је нужно да своје потчињене одржи у свери озбиљне субординације.

Јово је Ружић сео тек онда, по што му је г. Чолић и по трећи пут рекао да седне и то с примедбом, која је била озбиље ласкава. Он му је рекао:

«Та седи човече — ако си дошао као Јово Ружић онда смо ми наши и треба да седнете; а ако си дошао да у место управитеља вароши Београда вршиш званичну службу — онда би приличније било да се ја пред тобом снебивам! . . .”

«А, молимо, молимо, г. Чолићу — тако далеко нећемо У осталом ја сам овде свагда пред својом предпостављеном влашћу», одговори Ружић тоном којим је хтео рећи: Ја сам у министарству унутрашњих дела. . . . Ви сте овде врло често оно што је и са̂м г. министар.

Чолић се „благонаклоно» осмехну — видло се, да му је у „финоћи” доскочио Јово Ружић, ама некако му ту не само замерио није; већ му, на против, примети:

«А, г. Ружићу . . . . г. Министар није ни мало погрешио што је једног таког чиновника довео у престоницу....“

«Наша је дужност, господине, да тамо идемо, где наши предпостављени нађу да ћемо моћи најбоље одговорити оном очекивању које се од нас тражи. . . .”

«Јест, јест — ама то је опет један доказ више, да је моја примедба са свим умесна. . . Како је у вароши?" окренуће г. Чолић тоном што је к'о хтео рећи: «А сад пређимо на посао. Наши су минути скупљи но нечији сахати.

«Све је у свом реду . . . .» одговори Ружић озбиљно. „Све нам даје доказа — да је ово земља реда; да је народ задовољан — што сваки без разлике може да гледа свој посао. . . . Ако је овако и по унутрашњости, за што ја бар немам узрока да сумњам, онда наша влада тај ред и поредак, то народно задовољство и мир може примити као награду за њене неуморне труде и старања да у овој земљи заснује чврст ред, udari темељ даљој будућности и срећи целога народа српског.»

Чолић погледа озбиљно Јову Ружића. Вид'ло се, да су га Јовине речи погодиле у најслабију страну. Он приђе ближе, намести мало боље свој штекер о ком је висио фини црн свилен кончић — па рече:

«Хе, мој господин Јово, кад би тако сви мислили!... али, на несрећу, у нас има их још доста што сва „патриотска старања" ове владе гледају на црна стакла. Њих никад не можемо да задовољимо; да ову земљу претворимо у врт пун рајског цвећа — они би рекли: То је коров, то је бодљикаво трње; да учинимо, да реке и потоци протеку медом и млеком — они би рекли: то је сурутка — то је отровно пиће; да брда претворимо у суво сребро и злато — они би рекли: то је угљен — то је ништа. . . . Ти људи неће никад мировати, и баш онда, кад се умире, кад се учине да се ни живи не чују — онда их се чувати ваља . . . . На те људе, господине Јово, ваља сви да мотримо — с њих не треба скидати очију ни дању ни ноћу . . . . Њима не треба веровати ни кад су у дубоком сну. И са̂м је санак њихов опасно чедо њихових црних мисли што их и дању и ноћу испредају. Таки су то људи — мој господине Јово! . . .»

„Као да сте ми у души, г. Чолићу! . . . Ви сте добро измерили овај свет. Тако је и никако другчије. . . . Али и за њих има лека. Нек само мрдне! . . . У „гвозду" — сви морамо. Ко хоће на страну — нек припише себи шта га снађе. Ја ту не би попуштао ни за длаку. Свуд се може и које како; али ко иде да поремети „јавни поредак» — ту ваља ударити и сам поник, па нек се после и други узму у памет. Тако бар ја мислим. . . ."

«Не, не, господине Јово, са свим је тако; сад опет као да сте ви у мојој души. Ја то овде једнако говорим, па ништа. Они то олако узимају. . . . Ето, и за ово бирање посланика — ја се с њима ни мало не слажем.... шта ту വаздан — влада има право да употреби сва средства и све „начине", те да себи олакша пут извођења оних мера које она држи да су по земљу «спасоносне». На послетку, међу нама речено — а ми се већ разумемо — овој се земљи морао дати устав — тако су онда прилике захтевале, морало се к'о народу дати да и он суделује у законодавству — а сад, молим те, де мети руку на срце, па онда реци, какви би то закони били, кад би их наши сељаци градили, што често не знају честито ни да ударе крст где треба, а то ли да пишу? — Зар ту сад влада сме да буде равнодушна, да ћути при изборима, да пусти којекакве букаче да по народу рију и буше и да нам вамо шаљу у место мирних домаћина, које какве лармаџије, те да само пометају и најпатриотичније намере владине. . . . Срећа је божја, те се самим уставом и изборним законом забрањује адвокатима да уђу у скупштину; а да још то није, онда би доста било да њих два-три дођу па да повуку сву ону гомилу за собом, и онда — шта би нам остало друго већ да се предузимају мере које би нас могле дискредитовати у очима напреднијих народа, а тим би и нашим душманима дали једно морално оружје у руке. . . Хе њих би онда стала дрека: Ето, зар је то «слобод-

њачка партаја ? !” . . . Не, људи, то су реакционари, назадњаци. то су деспоте, тирани ! . . . Збиља, господин Јово, ти си био дуго у Мачви. кога би требало да сад изберу за ову нову скупштинску периоду ? . . . За Шабац смо већ начисто, а тако исто и са Л. . . . па смо онда готови и с та два округа. . . . Шта велиш — Сима Ћата је и пре био. Он је добар — «у сваком погледу», ја мислим ? . . .»

«О томе не треба ни говорити. — То је човек на кога се потпуно можемо ослонити . . . Збиља, имате ли какве гласове из Мачве како је сад тамо ? . . .”

«До данас нисмо ништа важно имали. Ето — пошта је мало пре дошла, нисам је још ни отворио. Видећемо сад . . . Тако тако — мићемо опет Ћату за твоју поносну Мачву ! . . . Сигуран сам, он неће «интерпелисати” г. министра : шта је било с толиким тужбама што су подигнуте против бившег мачванског капетана Јове Ружића, и зар га ми тужимо, а ви му, у место казне, дајете класу ?» — рече г. Чолић к'о мало шалећи се, али да се мало боље загледао у лице Ружићево, морао би приметити како му је од те шале букнуо пламен уз образе.

После овога настаде мали тајац. Јово Ружић беше се одиста збунио оном шалом г. Чолићевом ; а овај опет поче да отвара писма. Па ће тек на једаред упитати:

«Ви се, г. Јово, добро пазите с г. Булићем Адвокатом из Л. . . . Ја га, чини ми се, видех прошлог пролећа —био је дошао с «фамилијом»? —

Ружић погледа' у г. Чолића. „ Што овај сад пита за мог пријатеља Булића ?« помислио је.

»А — то је красан човек — од главе до пете — „наш.” Син му је овде у школи. Сад свршава права. Он је код мене. . . .”

«Господин Булић има, чини ми се, и једну ћер ?» упита г. Чолић, као немарно.

„Јест — има и ћер . . . . А, Дара је красно дете!" прихвати г. Ружић, и као да већ поче погађати за што је г. Чолић почео да распитује за његова пријатеља Булића.

„Чује се да је тај човек доста имућан?»

«Нисте рђаво извештени, господине. Он је осигурао и себе и своју децу. Може стојати на 20—30 хиљада дуката.»

«А, бог ме — то је леп капитал! . . . Колико он има свега деце?» —

«Само двоје — једно мушко, једно женско. . . . Он је своју децу потпуно изравнао. Ја му то одобравам . . . Та за бога, шта ми је мушко а шта женско? . . . Ја ту никад не би чинио разлике.

«Јест — то је «аномалија" у нашем грађанском законику", одговори г. Чолић, и још једнако отвараше дошавша писма. „Сад се већ ради, да се и то другчије законом регулише. У осталом ни до сад очевима нико није бранио да своју женску децу изравнају с мушком — ето, као што је урадио и г. Булић — као што рекосте . . . . Жао ми је што нисам имао прилике да се с том породицом упознам! Он од онда није долазио? . . . Његовој је ћери име Дара — велите? . . . . Лепо име!...»

„Богме је девојка још лепша. На њу отац није штедио. Била је „преко" пет, шест година — у „институту»: говори немачки, француски — све'дно, к'о и српски, Тако сви кажу. Не би се застидела да дође у прве „салоне", а и иначе — лепа је — к'о уписана; а млада к'о кап ља. . . . Али, као што реко — уз њу ће дати Булић к'о једну пару 12 хиљада дуката. . . .»

Док је ово говорио г. Јово Ружић, он је мотрио сваки покрет на лицу Чолићеву — баш као да је хтео да завири у саму мисао његову. . . . «Бога ми — то не би било ружно. Ово је баш згодна прилика. Чолић је човек од јаког утицаја — његова је тек будућност. Па

и данас, што рекне, — то нико не квари — бар у нашој струци. За Булића би била срећа — за Дару још већа; а за Чолића? — Никад боља партија! . . . Па и за ме не би рђаво . . . . Без пријатеља ништа — с пријатељима све и сва! . . .“ Овако је у себи мислио Јово Ружић и гледао како г. Чолић као отвара и прегледа она писма — а оно не — све је то ишло механично. . . . Његове су мисли летиле по пространим пољима комбинација што их је он давно и давно у својој глави извео. — — — — — — — — — — — — —

«А, а — шта је ово?!» повикаће у један мах г. Чолић и стаде пажљиво да разгледа садржину једног доста повеликог писма . . . «Гле, гле — ми имамо у Мачви неки мали «ребел»! . . . У Црној Бари, на сеоском састанку, код саме суднице, кад је „местна власт“ издавала наредбе, њих неколико букача подбоду готово сво село да одрече послушност према властима . . . Хо, хо — овде се позагустило!! . . . Они су почели и хапсане да разбијају, и да пуштају и апсенике! . . . Ево и нашег Ћате — спрома! . . . Он је једва умак'о жив! . . Ово су крупне ствари;— шта велите ви г. Јово? . . .“

„Срећа би била, кад то не би била прва варница каког већег пожара”, одговори г. Јово тоном што неку неразговетну зебњу претсказује.

Чолић га погледа — оштро.

„Шта хоћете с тим да кажете?”

„Ништа. Ја само мислим да би ту ствар ваљало боље узети на око; ваља видети да њој не стоји нешто иза леђа — што би било од већег замашаја . . . »

„Ама шта вама даје повода да тако мислите?” упита г. Чолић, и на чело му се навуче таман облак, а очи му почеше блистати необичном ватром.

«Опомињете ли се нашег пролетошњег разговора?”

Чолић се замисли.

«О чему оно би . . . . ?”

„О газди Боју Бељушу — зар се не сећате ?"

Чолић се грже. Он прићe два корака ближе.

«Знам, знам. . . Ама шта то све има везе с догађајима у Црној Бари ?" упита г. Чолић и већ га поче да обузима неки немир.

«Има знакова, што дају места, да се тој ствари обрати особита пажња. . . . Бојо је Бељуш, одма после тога дојурио у Београд. Он је одсео код г. Марића. Неки знају да је и у Босну прелазио ; а сем тога његови људи непрестано ражњају по свој Мачви — а као под изговором, да народу деле кукуруз да не помре од глади. Његови су се људи виђали и у самој Црној Бари у очи тог дана кад се село узбунило, апсану развалило, пустило апсенике па и једног паликућу што је те исте ноћи запалио једном домаћину кућу над главом.

«Шта је то, г. Јово ? ! . . Ви о целој овој ствари знате више но што нам казују званична извешћа ! . . . Од кога сте то све сазнали ; кад ; што нисте одма дошли да јавите ? ! . . то вам је била дужност.

«За све ово има се благодарити г. Николи Марићу. . . . . Та кртица — а не човек — што сазнаје пре но и само наше министарство, и то за ствари што се догађају у другим окрузима. . . . Мени је само загонетно — за што г. министар није о тој ствари извештен телеграфским путем. . . . Обазривост је и то налагала да се власти у тако озбиљној ствари послуже „шифрама" !..."

«Са свим на своме месту . . . . Ето, видите, г. Јово, с каквим људма ми имамо посла ! — И неко тражи да се у земљи заведе чврст ред ! . . . С ким ћете ? — Цео наш кадр, с малим изузећем — ето какви је. Ни један указ не може с миром да изиђе — а да вам са свију страна не стану наваљивати — о с писмима, о долазе лично, овде, кући ; на улици те пресретају — не даду ти ручати. . . . Прва им је реч, како су нам одани, како дуго служе, како су их и млађи претекли, како би они

и главу заложили за ово стање; па онда, како су оптерећени децом, како је све скупо, како не могу да саставе крај с крајем. . . И онда, шта ћеш да радиш? Извадимо книжицу па им принотирамо име и презиме, да их првим указом «имамо у виду" . . . Па ето — ако је ико и преко реда награђен, за цело је овај у Шапцу. Па? — Па — и г. Никола Магић, овде у Београду, зна боље шта се тамо ради — но они! . . Зар то није, да човек из коже изиђе?! . . А, сад ћу о свему да говорим г. министру! . . . Ако ја будем жив, не ће се ни један од њих зауставити ни на Вршкој Чуци!! . ."

У том се отворише врата. Послужитељ опет уђе. Он полако рече:

„Господин министар! . . ."

Јово Ружић скочи. Намести униформу, стресе оно мало прашине што се беше на лакту ухватило. Он би сигурно отресао и креч с леђа, што га је ваљда још из касине понео, али — то није смотрио. . . Ето што ти је човек. Он често не зна ни шта му је на леђима, а хоће да зна, не, већ баш тврди да зна, шта је ако хоћеш, и — бог вечерао.

«Ја одох, г. Јово, министру, да му целу ствар реферишем. Знам да ће и тебе звати; а сигурно и г. Николу Магића. . . Ово је важна ствар, по својој прилици мораће се изнети пред министарску седницу. . .»

«Ја сметох с ума да вам још и то јавим да су синоћ стигли из Црне Баре — Ћата, црнобарски кмет, дућанџија и још један сељак. Они вам могу цео догађај испричати — разуме се оно што су својим очима гледали; а оно што с овом појавом у свези стоји — то — то је већ ваша ствар којим ћете путем свему ући у траг и похватати све конце што су у црнобарском „ребелу" изукрштани. . . Немојте — што се Боје Бељуша тиче — да сметете с ума и адвоката Булића у Л. . . Тај човек у оваким приликама има увек дубоке погледе.

Он је кадар да толико завири у дубину какве најтамније ствари — што нико није . . .»

„Врло добро. . . . Да је ко поручио по вас — не би у згоднији час дошли!"

*

После једног сахата, већ се држала министарска седница; а одма за тим, сâм је г. министар М. . . , отишао у министарску штацију. Тај су дан измењате многе званичне депеше — између Београда и Шапца и обратно; али што је у тим депешама било? — Ко би то знао. То није знао ни онај, што је депеше отправљао и примао — није ни могао да зна: јер су све, до једне, биле у „шифрама".

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

НАРЦИС*)

— Сатира —

Кроз даљње горе, рогова хоре се звуци,
Разјарен риче лаф, и мирно бежи газела —
Ох! лепи Нарцис, са стрелом у нежној руци.
Лов лови, гле!
И звони, грми, ломи се планина цела,
И бежи пред њима све!
О како љубак, о како Божанствен беше,
Цефиза бајни син! На чудне његове дражи!
Простиру мирте лâд, а руже стидно се смеше,
И Ехо залуд свом' срцу насладе тражи!
Све стрепи, жуди све . . . У тајном горскоме зраку
Најаде смерне сањиво језером плове—

*) Нарцис, син реке Цефиза и Лириопе, беше веома леп младић. Једном кад се уморан у лову нагне над језеро да се напије воде, угледа свој лик и тако се заљуби у себе да од тога и умре.—

Ил' лаким крилом, у љупком и мирноме зраку,
Робове верне маме, нек' даље по гори лове—
И смакнувши, у жељама,
Девојаштва љупки стид,
Обнаженим лепотама,
Плене срце, поје вид!
Ил' по глатком огледалу,
Као тихи, благи сан—
С дружном песмом, на обалу,
Жарке и миле хите ван . . .

Но хладни Нарцис на женске не гледа чари,
Пажљиво слуша он где звучни хоре се рози—
И залуд песма поздравом срце му пали,
Изречен суд је— и вечни штите га Бози!
И тамни сутон већ спушта уморно крила;
Изумре рогова глас . . . По дрвљу и клонулом цвећу,
Уз благи мир, росица спушта се мила,
И рујне магле лагано к небу лећу . . . .
Нарцис се смути. Немила клонулост и тајна
Прожма му дух — а жеђ га паклено мори,
Да поглед сева к'о луча жарка и сјајна,
И бајно чело у чудном заносу гори!
А у магли, у даљини,
Од песама звони глас,
И он види— ил' се чини—
Бистру реку и талас:
И Нарцис хита где чудна песма се хори,
Да тражи себи спас . . .

Ту, нагнувши божански лепу главу,
Најаде смерне где жедне путнике поје,
Он баци поглед на површину плаву,
И првом згледа чаробно лице своје,
И заста занет . . . О како трепти и блиста,
То тамно око божанским, светим жаром!
О како сија лик, к'о зора светла и чиста,
Неодољивим и нежним детињским чаром!
Он дрхће сав— он љуби стидљиве руке;
У русу косу шарено цвеће плете—
А смеј се хори— и лаор проноси звуке,
И чудни звуци кроз нему тишину лете . . .

А Најаде у потсмеху,
Са кикотом лете сад —
Певајући на утеху,
Његов чар и његов јад!
И сплевши вито коло, у зрак се тихо узнеше,
Шапћући људ'ма кроз цео живот њин:
— О како љубак, о како божанствен беше,
Цефиза бајни син! —

4 Јануара 1882 г.
Београд.

Војислав.

САЊАЛО

ПРИПОВЕТКА

Милорада П. Шапчанина

VIII.*)

Гргур је, после неколико дана, одговорио Даници. Писмо је упутио на учитеља Максу, али, у тако названом «преносном смислу» говорећи Макси, у исто време одазвао се на све оно што је помињала Даница у свом нежном и срдачном писму. Послао јој преко оца и српску историју од Давидовића и целога Доситија у издању оновременог београдског књижара Возаревића. Испративши све то с најлепшим жељама, и мислећи неколико дана готово без престанка о Даници, најзад се прибере, и опет, по својој доброј навици, прионе за књиге. И дан и ноћ читао је, готово колико и није требало; врло ретко излажаше до Калимегдана, а у Топчидер је тога лета ишао само један пут, и то с професором Савом.

Те јесени упишу се и он и Милан у лицеј, који је истом пре неколико година премештен из Крагујевца у Београд. Онда су била само два «одјеленија»: философ-

*) По распореду за ову свеску, требало је да ова приповетка дође напред, али се због извесних сметња морао распоред мењати. Ур.

ско и православно. Гргур је учио философију, а Милан правне науке. Онда не беше у лицеју велика навала, али слушаоци беху и старији и развијенији, и јачега кова и грађе степенитије. Знало се за свакога у прсте, и у напред се тако рећи одлучило шта ће од којега бити. Великаши су их призивали у своје оџаклије и поверавали им, наравно врло смотрено, своје вратоломне планове. Ни једна интрига, ни један замашнији план не мину мимо њих неопажено. А многи су, особито правдослови, још ни у полу не изучивши законе и њихове поступке, већ у велике ишли по судовима, разбирали шта се тамо ради, писали жалбе и заступали, добро се за сваку и најмању услужицу наплаћивали, речју: текли леп новац још иза скамије. Па ипак кроз све те питомце провејаваше стари српски дух, пун чврстине у својим особинама, а безусловно упоран свему што из туђине долажаше. Ретко се који даде преламати на европску ношњу: заменити фес и шубару капом или шешпром, то беше она иста мука отоманске империје, кад оно први пут завођаше униформу по френкијском кроју. А сваком о пасу висаше источни нож у шареним цагријама, а многима, кад бисте опипали појасеве, наишли би сте на нешто кабасто, на прикривен пиштољ, који је, полазећи из села, многи собом понео.

Гргур беше изузетак; које по рођењу, које под утицајем честитога Максе и Јована столара, слила се у његовом карактеру благост и питомост с мушком збиљом и истрајношћу у свакоме послу којега се прихвати. Ако се по каквом научном предмету излегне диспут међу друговима — пресуђује Гргур; ако се смисли какав план, који ваља разрадити, редакција се поверава Гргуру; ако се иде in corpore на честитку професору, реч ће написати Гргур (али је „словослов“ Милан); ако је потребна песма или ода за какву му друго пригоду, обраћају се опет Гргуру, па ако се опире, затворе га у

собу и не пуштају, док сретно не избаци и последњи стих; премине ли који друг, надгробно слово понајвише пише Гргур, али га никад није говорио.

Милан живљаше у једној соби са Гргуром, али је цео његов живот текао са свим другим правцем. Пре свега читао је мало, а за чудо се умео наћи у свакој прилици, тако је вешто знао расположити оно мало знања, да се друговима често чинило да врло много зна. Своја знања и искуства текао је ван собе, говором и дружбом, животом. Што год би видео и чуо, све би те утиске брзо разрадио у себи и као своје још тога дана пропричао при свима састанцима. Све мудре изреке старих философа и савремених политичара, све изреке и фразе из дневних новина умео је прибрати, брзо утубити и применити у своме говору, применити тако ђаволски вешто и препредено, да је врло често задивио и најприсније своје другове. По неке прокламације, рецимо каквогаМетерника и Кавура, знао је на изуст! Све важније говоре из француске револуције прочитао је; јер је једини био међу својим вршњацима, који француски језик понајвише имађаше у власти. Идеал су му биле Жирондисте. Многи су га и звали Милан Жирондиста. Идеал му је био и Вучић. Сваки дан би прошао поред капије Вучићева конака, овда и онда проговорио коју с његовим наоружаним пандурима. Суботом је излазио на Баталџамију и разговарао се са сељацима, који довлаче дрва и пиће на чаршију; имао је макар по једног познаника тотово у сваком селу око Авале. Често притегне опанке, пушку о раме, па чак у Космај. Написао се духа сељачког, њиховог вештог обртања говором, да би често задивио своје другове, кад се при каквом диспуту разлафи, загрми па тресе једрим и освојљивим говором, да све ником поникне, ћути, блене, подаје се. Његова последња реч осваја, и куд њоме наврати погледе, онамо сви послуш-

но гледају. За то је у сваком склопљеном друштву он обично био председник, а Гргур, готово без избора, обичајним правом, деловођ.

Гргурово добро учење и примерно владање истакло га мимо све другове његове. Већ је на измаку друга и последња година лицеја, опште мишљење и у наставника и у слушалаца да је Гргур први међу првима. А Милан? Тај велики ритор, политичар, мали демагог, умео је освојити суд и који му не припадаше; и њега је цео лицеј сматрао као једног од ђачких корифеја. Та он је већ свима професорима ишао на данове и славе, помагао им често у каквим домаћим или јавним пословима, а је ли требала интервенција у корист каквог забасалог друга, он је свагда извршник те дипломатске мисије. Не знање, него умење, окретност његова, освојила му је срца свију наставника.

Јевропом је грмела 1848. година. Дигли се народи да збаце зарђале стеге са своје слободе. Дигли се Хрвати, дигли се Срби. На челу Хрвата Јелачић бан, на челу Србаља митрополит Рајачић. Хрвати врве у Загреб, Срби у Карловце. У Београду се ужурбали политички кругови, револуционa струја чеше о бедеме Савске и Дунавске. Бадава се упињу Вучић и Петронијевић — кнез Милош у Загребу, кнез Михаило у Новоме Саду. Шта се знало, припало се опет Русији, којој се толико пута леђа обр—тала. У званичним новинама печата се прокламација цара Николе и слово Инокентија архијепископа херсонског, којом се оглашује народима спас. По жељи српске владе и рускога конзула Даниловског кнез Михаило удаљава се од граница, српска влада отвара капије на Сави и Дунаву и широм испраћа оружану браћу браћи у помоћ. Стари прота Матија Ненадовић одлази у Карловце. У Банату и Бачкој установљавају се логори, прибирају се борци, старо и нејако слази ближе к Дунаву, много их је

ашло прибежишта у Београду, Смедреву и осталим варошима и селима кнежевине Србије.

Леп летњи дан, као увек што су првих дана месеца јуна, Срби «из прека» врве по улицама београдским, с дана на дан насељавају малечке станове, понајвише на Дорћолу. Општи покрет окачио све, препунио груди и ђака на београском лицеју. Испити се почели раније; крајем половине јуна завршиће се школска година. Многи, нестрпљиви, већ се и одметнули, отишли у Карловце, и већ су у служби Народнога Одбора.

Чим погледате у сунце, видите да је већ одавна превалило подне. Али у радионици мајстор Јована још се не чује ни рендс ни струг. Седи још за столом, пред њим чаша заклопачкога, па час наздравља кнезу, час новоме патријарху, час Јелачићу. Мисли и премишља о покрету, о Маџарима, о скупштинама, о привилегијама народним и о слободи независној и од Мађара и од Шваба и од Турака.

А тамо у оној соби иза авлије седи Милан на зеленој столици, одупр'о се ногом о креветну ножицу, па се обрће на једној од задњих столичних ногу. Према њему, код прозора, стао Гргур и пажљиво разматра књижицу малене осмине, која на насловном листу има богињу са лиром у десници руци.

— Реци ми, молим те, докле ћеш пиљити у ту књигу? најзад се осече Милан, довршивши оно о чему је размишљао.

— Занима ме, одговори Гргур не дижући главе.

— Не знам шта има то толико паметнога и у тој *Славјанци*? Настави Милан и обрну столицу на другу страну.

— Не знаш шта има? Има много.

— За тебе.

— И за мене и за тебе. Овака честита «младеж

српска". Почуј да ти прочитам само имена: «младеж пештанска . . . . младеж пожунска". . . .

„Доста, доста! пресече га Милан. Не марим читуље. Читао сам. Сво саме *Спасовске ноћи*, некакви *Славјани*, *Славјанке*. . . , Јеси ли ме чуо: цела ми се књига не свиди, досадна ми је.

— Шта говориш, Милане? Поче Гргур мало тужно и горачно.

— А Бога ми јест! Шта ту неке «Татре», нека „божества", некакви „гениј славе», нека неразумљива «спасенија».

— Милане! Понавља Гргур свој неми протест исто онако тужно и чемерно.

— Ко још верује у виле и вилинске зборове?

— Ја! плану Гргур одлучно, затвори књигу и с поштовањем је спусти на сто.

— Можеш, ако хоћем; али ја, никад ни до века. Враг ме знао, Гргуре, одавна сам израстао из тих маштанија. Не чудим се теби, али се чудим оном професору Сави, па и овом мом маторомe баби, што мисли да ће једног дана истесати Душана. Хоћу море слободу овде, овде, па онда да се окренем лево и десно. Камо ти устав, камо скупштина, де! Љубиш скуте Авраму, а хоћеш да гураш Славјанство из устајалих глибова.

— Па ти си погинуо за Вучићем, пробио си ми главу хвалеће га до неба; Вучић и устав. . . . пребациваше му ~~Милан~~ Гргур, смешећи се лукаво.

— И јесте, Грго, човек; човек од феса до јеменија. Да је увек на његову, видео би како народ суди и газдује. Шта ћеш кад смо мали . . . на глупост, па Турска, па конзули. . . . Али хтедох те упитати, соколе; право да ми кажеш: би ли и ти мало на ону страну да те ко год позове?

— А зашто не?

— На Маџаре?

— На кога било — у помоћ својој рођеној браћи.

— Засврбио те врат.

— А ти? Упитаће га Гргур радозналим погледом.

— Ја? Ја немам крви на одмет. И кад бих је имао, прво бих је пролио — погоди где? На Теразијама, на барикади. Памтиш ли још марсељезу?

Но Милан још ни почео да оджвижди овај чувени марш, а мајстор Јованов шегрт одазва их обојицу.

Кад уђоше наши лицејци, мајстор Јован развио најновији број Српских Новина и свечаним гласом чита прву прокламацију бана Јелачића. Опазивши лицејце подвикну узвишено и тронуто:

— Ево, моја млада господо. Рекох ли вам ја — ниче семе које је посејао велики Доситије. Ходите. Нâ ти, сине Гргуре, читај, читај гласно, то вели бан, бан од три наше краљевине: Хрватске, Славоније и Далмације. Де, ево одавде, почињи. гласно.... још гласније.... тако.

Гргур читаше:

«Разлика у вери и цркви не раставља више браћу и чланове једнога народа у друштвеном и државном животу, јединство је већ изјављено. Братско поздравље читавоме моме народу, свештенству једне и друге вере, званичним и приватним људма, свакоме, ком је мило и драго општенародно благо; тако исто и свој једнокрвној славенској браћи, која живе у границама тројedне краљевине.»

— Живио! кликну на то Јован, доли чашу заклопачким вином и до дна је испије.

У тај исти тренутак отворише се врата и уђе професор Сава са својим братом, свештеником из Барање. Сви им пођоше у сусрет. Мајстор Јован, религиозан човек, приђе свештенику руци, за њим Макрена, за њом Гргур, а Милан се нашао нешто у послу па на томе и прошло. Макрена прихвати штапове и шешире, а Јован им начини места у горњем месту свога великога стола.

— Мој брат дође да мало види Београд, поче Сава.

— Одавна нисам доле слазио, прихвати свештеник Арон; Барања далеко, а већ по парохиском послу и могло би се.

— Па како тамо живите? Молим скините горњу хаљину.

— Хвала, хвала мајстор Јоване, може се трпити. Питате, како ми тамо живимо? Ево како — да је добра не бисмо се дигли. Под Швабама зло, а Мацари црње и горе, загрдили. Навалили да нас помацаре.

— Кад је још Србин говорио мацарски! Викну мало јаче мајстор Јован и поче сипати вино у чисте чаше, које је међу тим донела Макрена.

Професор Сава прихвати се свога трешњевога чибука, напуни лулу, и на познати његов начин завали се у столицу и поче пушити. Свештеник Арон приповедаше:

— Није им било доста, драги мајстор Јоване, што навалише на школе, него се почеше и цркве машати. Има жупанија где по нашим црквама почеше мацарски и црквене протоколе, па чак и служити на мацарском језику. Зар су у једном селу оборили сељака и били га ни крива ни дужна, само што по њиховој заповести не хтеде мацарски говорити. Но, како вам се то допада?

— Богме ми се, мој добри попо, то баш ни мало не допада. Па шта учинисте сад у Карловцима? Запитаће Јован. Сви се и нехотице примакоше столу, Гргур слуша, свако словце свештениково пада му на срце, само Милан хтеде употребити ту прилику да умакне, али га отац задржа. Хтео не хтео, и он је морао, ако не иначе, а оно из учтивости, слушати.

— Ради сте да чујете шта израдисмо у Спону? Читали сте у новинама. . . .

— Новине, као новине, прихвати професор Сава; а ми желимо да чујемо од тебе из живих уста.

— Добро сте казали, професоре, — из живих уста. Што један пут чујем боље утубим, него кад десет пута прочитам. Али, пре свега, молим по једну.

Пошто учинише пристојну пажњу и црном заклопачком, поче свештеник Арон тако смишљено и течно, као да је, путујући Банстолом из Карловаца у Земун, размишљао у колима како ће и шта ће говорити, кад га упитају браћа из «Сербије» о најновијим догађајима.

— Седосмо у кола, говори свештеник Арон, седосмо ја и мој црквењак, и тек трећи дан, пред залазак сунца, стигосмо на домак Карловаца. Кад бесмо на вису, с којега се стрмо слази у прву улицу, а ја се сидох. Црквењак спушташе кола полагано, а ја се уставих на једном вису. на ком сам, још као клирик, више пута стајао и гледао доле на Дунаво, на Бачку. Врхови од цркава светле се у вечерњем зраку, а са двокулне саборне цркве чују се звона на бденије. Тај ми се тренутак учини свечан као ни један дотле, срце ми јаче закуца, скидох шешир, планински ветар попирпваше и бијаше у образе, а ја се прекрстих и у себи очитах молитву за „побједу и одољеније“ српскога оружја.

«Похитам доле, пожурим се да стигнем у цркву. Кад сам, после једног сата, отишао. нисам могао ни до врата народ прекрилио и саму порту. Али сам за то сутра дан пре звона био у олтару и добио од проте дозволу да тамо и останем. Ето ти митрополита Рајачића с владикама и архимандритима, са свима придворним калуђерима, с протама и намесницима и безбројним свештенством обојега реда. Звона звоне, напред Рајачић, огрнут скупоценим плаштом старих патријараха, владике у свиленом скерлету, међу њима и ваш прота Матија у дугој седој бради, па посланици народни, па старешине војничке, па списатељи и професори, па господа и великокупци из свију крајева Српства. Боже мој, рекох у

себи: ко не би био Србин, кад нас је Господ дао овако личних и виђених, мудрих и родољубивих.

Ту поп Арон отвори бурмутицу, понуди и себе и мајстор Јована, па настави даље:

«Ни осетио нисам, драги мајстор Јоване, како служба прође. Ударише звона, митрополит у митри и одјејанију, а за њим све листом наже у митрополитско двориште. Митрополит се испе на један вис, а народ, као таласи око стене, слеже се око својега архипастира. Колико оком прегледати гмиже и бруји народ народ, народ. Рајачић гледа по народу на све четир стране, а кад се сви ућуташе, а он, испрва слабије, па све јаче и јаче поче беседити. Помену старе краљеве и цареве, наше бојеве с Турцима, па позва народ на устанак, да брани своја права, свој језик и веру, своје обичаје. За њим говори црномањаст шишкав човек, Јован Светић из Новога Сада, а после њега протосинђел Кађански. Не остави вам тај на миру ни деспота Ђурђа, ни Арсенија патријарха. Донеше сандучић, а он вади царске повеље, привилегије, и показује народу. Народ виче: «шта су потписали ћесари, нека нам и буде!» Поче протосинђел Никанор: „Отеше нам деспоте, узеше патријархе, узеше све". Не остави на миру ни цара Леополда, ни Марију Терезију, ни Јосифа другог. „Све што дали, оно и узели", виче Никанор, а народ у један глас: «хоћемо патријарха, хоћемо деспота, хоћемо војводу!» Од један пут се из свију грла заори: «живио Јосиф патријарх! Виват!» Најснажнији издигоше Рајачића на рукама и показаше народу, он благосиљаше, а народ, готово ван себе од радости кликташе.

У тај мах хтеде Макрена да устане по кафу, али је мајстор Јован ухвати за руку.

— Седи, жено, не мичи се. Кафе има сваки дан.... па онда, оче Ароне?

— Онда нас, као што рекох, благосови нови патријарх, па уђе у народ. Пролазећи горе доле запита нас: «хоћете ли, браћо, данас да бирамо војводу?» Сви као из једног грла: «Данас!" Патријарх виче: «прекрстите се!» Сви се прекрстимо. Пита: „хоћете ли Србина или иностранца?» «Србина!» вичу сви без разлике. „Грађанина или војеначалника?" «Војника!» «Хоћете ли фелдмаршала Живковића?" пита патријарх. Само што се згледасмо, али нико ни једне. „Ђенерала барона Јовића?" Нико ни једне. «Ђенерала Тодоровића?" Само што раменима слегосмо. На то ће патријарх мало јачим, свечанијим гласом: «А полковника Стевана Шупљикца?" Добро старац и не изговори, а ми затутњисмо: „Живио војвода Шупљикац! Живио! виват! живио! виват!» — разлеже се патријаршија разлежу се Карловци. Нас дао Бог разоружали ћесари, па ни један ни чим ни укресати, ал' ваш прота Матија само што мрдну обрвама, а браћа Шумадинци потргоше пиштоље и пуцњавом поздравише новога војводу. У тај исти мах ударише сва звона на свима карловачким црквама; запевасмо: «тебе Бога хвалим!" певасмо, мајстор Јоване, певасмо и плакасмо у нашој великој радости. . . .

Ту свештенику Арону потекоше сузе, а мајстор Јован хтео би нешто да каже Макрени, ал' га стегло у грлу, тражи махраму, и он плаче. Професор Сава оставио чибук и по свом обичају таре длanове, али сад много живље и одлучније. Гргур се занео и у својој пријемљивој души ствара целу ту величанствену слику савремене српске историје. А Милан? И Милан слуша пажљиво, али из оно мало промене на лицу тешко би вам било погодити колико је говор свештеников улегао у његову душу.

— Прекидосмо, мајстор Јоване, поче отац Арон, пошто се мало прибрао; прекидосмо с Маџарима, а чини ми се биће скоро и са Швабом квит. А шта ту циле

миле — лагарије. Ако ће лепо и ми ћемо лепо, а ако почну као до сада, ми ћемо своју војводину привеслати Србији, па да буде што једном бити мора.

— Па да буде што једном бити мора! Понови професор Сава смешећи се и гледајући то у Гргура то у честитог мајстор Јована.

— Ту је, наставиће отац Арон: ту је, далеко није. Тешко је било чекати, али се ето дочекало. Још који дан....

— Још који дан! Понавља задовољно професор Сава и таре дланове.

— Дабогме, још који дан. Док стигне само војвода из Италије, док се приберемо, запитаћемо се за јуначко здравље. Што било било, а у напредак богме сваком своје. Сад је наша судбина у нашим рукама, у руци божјој и Народнога одбора. И ја сам вам у пододбору.

— Живио! Омаче се Јовану, куцнуше се чашама и испише по једно заклопачко.

— За ово месец дана како смо у Карловцима, наставља отац Арон, каквих се чуда̂ не наслушасмо о маџарским насиљима. Где стигну вешају и секу, а за собом остављају само згаришта. Сељака Симу Илића ухватила маџарска стража, била га и тукла нацацима, привезала за дрво, четири дана издржа јадник на зими под ведрим небом без јела и пића; тек петога дана смиловаше се и убише мученика. Тодора Ковачевића, старца од седамдесет година, ухватише, привезаше за дирек, девет дана обрташе око дирека све према сунцу, док човек, у највећим мукама, просто не свиште. Па помислите само, настави отац Арон, пошто је успео брзо прогутати уздисај, — помислите само и невину дечицу. Две мале девојчице, две младе Српкињице, отишле у башту да наберу цвећа, па певале неку патриотску песмицу. Зли језици потказаше, одведоше дечицу, и, чисто се грозим да изустим, и та два божја анђелка — обесише.

Мајстор Јован тресну ногом о тле, а професор Сава удари скупљеним прстима о сто, Макрена плакаше, Гргур оборио главу и прошапта : грозно ! а Милан, озбиљно и снуждено, метнуо три прста леве руке на усне и гледа у растуженога свештеника.

— Шта да вам кажем, наставиће поп Арон, вољан да даде што потпунију слику, — или да се бијемо, или да се селимо. Шта ћеш у кући где немаш своје сухоте. Ту неки дан сласмо депутацију Грабовскоме у Варадин; не да се бесна генералина ни осолити. Наши се позивају на царска права, на привилегије. «То су старе листине", вели генерал, било па и прошло". Наши доказују, говоре и моле. Не помаже доказ, не помажу молбе. «Зар ми нисмо српски народ, зар не смемо ни живети као српски народ?» суну мало јачим гласом један депутат. «Ја и не знам да има српскога народа у царевини", викну генерал, извуче од некуда неку лажљиву мапетину : «ево, покажите ми овде, има ли ту где год Србија, или српски народ. Молим вас разгледајте, разгледајте добро ; ја ту видим само маџарске и аустријске провинције. Не тражите дакле да браним непознат народ, некакве ваше Србе. Србија је с оне стране Саве, ко хоће да је Србин — онамо !" Ето тако бесни Грабовски нашим депутатима. Све ћете то имати, ако већ нисте читали, у «*Вјестнику*".

— А патријарх ?

— Сад је с депутацијом у Загребу. Дочек сјајан, савез с Хрватима утврђен. Јелачић се заклео на верност и братство. Патријарх је читао а Јелачић говорио заклетву. И то ћете подробно читати у «*Вјестнику*" ово који дан.

Мајстор Јован скочи :

— Морам у Карловце !

— И ја ! . . . викну и Сава исто тако одушевљено.

Гргур гледа у професора а овај упр'о очи у њега, као да га пита: „а ти?" Милан промишља, а Макрена оде да спреми и донесе каву.

Поп Арон још никад дотле није био у «Сербији». Пред разлазак уговорише да га мало изведу. Да иду, али што раније могу, на Авалу. Тамо ће и ручати, провести цео дан. И доиста, сутра дан, још на један сахат пред зору, седели су у колима и возали се путем поред *Споменика*. Много раније испредњачише Гргур и Милан. Милан имађаше пушку о раменима; навика му избацити метак на птицу или кад се испне на какав вис. Још добро ни свануло кад стигоше гостионици на *Торлаку*. Одатле празна кола потера кочијаш к *Белом Потоку*, а они, пречицом, мало кроз шуму, мало кроз поток, дођоше до под само село а одатле уз брдску стрмен, која је окрчена и испресецана оградама. А кад престаше ограде, уђоше у честаре. Пешачки пут, понајвише песковит, вијуга кроз ониску гору, с једног поступног, једва приметнога висоравна на други. Указа се нешто мало чистине, покривене ниском травицом, овде онде, осамљено, неколико упавићених џбунића, или кржљав и грбав глог, или ситнолисна дивља крушка, или просто — трн. На пупчастој главици те чистине указаше се развалине, остаци високих зидова и кула некадашњег Порчиног града.

Сунце обасјало целу околину, наши путници стигли под зидине, ходећи у наоколо разматрају дивну околину. Нанизала се села око подножја као бисер око поносног грла невестиног. Пуше се димњаци међу луговима, чују се стада, далеко се види пут који поред брда води дубоко у Шумадију, па *Космај* па *Венчац* па *Рудник*, — Маљен, Повлен. Медведник; види се и Цер, и тај тамо Срем, и у Срему Фрушка, а десно, у далеком северном хоризонту, губи се житородна српска равница, пространи Банат.

Свештеник Арон не може да одвоји ока од српских крајева, који се виде с једне стране до Мораве, с друге до Колубаре. Сневао је али никад у своме животу није видео толико планина овејано српских. Како су земље мале на мапи, како су дивне и горостасне кад их погледате са оваких отворених висова као што је Авала. Учини му се срце веће, крв никад тако топла као у овај мах, сад је, као никад до сад, пожелео — погодите шта. Ни кнеза, ни војводу, ни патријарха, већ само једног скромнег а онако енергичног — Немању!

Разгледаше зидове, прозоре и сводове; пели се где се год могло доспети. Отац Арон набра невена између камења, а горе на зиду, са једне тисовине, која се једва дала домашити, очени малу гранчицу, и све то спреми да спомена ради собом понесе.

Међу тим стигоше Гргур и Милан Одморише се мало, па зађоше око града. Гргур пажљиво разматра зидине, диже сваки камичак необичнијега изгледа, ломи свако веће парче малтера, сваки цреп, сваку коштицу, сваки необичнији остатак прошлости. Тражи, чепрка, преноси се духом у старину, а Милан, док крочио мало низа страну, већ нашао некаква сељака из *Рушња*, који тражи стоку, па одуљио с њиме разговоре. Оде и сељак, и Милан се опет удружи с Гргуром, и обојица одмакоше пушкомет хода до гроба Порчиног. Порчин споменик, дугачак округао стуб од бела камена, пао на земљу. Поседаше на њега.

— Шта мислиш, шта сам говорио са овим сељаком? Упитаће Милан својега другара.

— Говорио си о твом идолу, о Вучићу.

— Не, питао сам га: хоће ли деспота или војводу? Ја га питам, а он блене, смеје се као луд.

— Право има да ти се смеје.

— Не смеје се он мени, него теби и онима онамо код града. Мари он за сву ту вашу петљанију. Волео

би он море оног изгубљеног вола, него најбрадатијег патријарха, ако хоћеш и оног васељенског из Цариграда.

— За то њега не ћемо ни питати

— Да кога ћемо питати? Ваљда оне доле великаше, што се кољу о власт?

— Ни сељаке ни великаше. Има још доста Срба и осим њих.

— Ваљда као што су мој отац и професор Сава?

— Јест, као они, Милане, као они.

— И ти ћеш ваљда с њима у Карловце?

— Куд било, Милане; грехота је, овако млади, па скрштених руку

— Гргуре, да ти једну кажем , . . . али памти добро што ћу ти казати. (Ту се Милан још ближе примаче Гргуру) . . . . Не питај ме од куд знам. . . . . Кажем ти да знам. Пунктум. Идите, гините, не ћете дуго присмакати онамошњу слободу. Море, море — Аустрија је Аустрија, и старија и лукавија од свију што вас је год, жутокљунићи моји. Каже мени — али шта нас се тиче ко је казао, кажем теби ја, ја Милан, мајстор-Јованов син, свршени лицејац и данас сутра чиновник. Прокопао је Милан све.

Гргур му се насмеја.

— Смејеш се, је ли? Е па смеј се, кад ти је за смејање. Разуми ме добро, нема ту летине, нема берићета. Туђ је то усев, па ће вам јабанци и жетву разјагмити. Хоћете на лепак — идите! Ја знам што ја знам, има рука работу. . . . . Да нас ко год не чује (ту Милан смотрено погледа на једну и на другу страну). Док ти (говори све тише и тише) док ти бленеш у Штура, у «*Славјанку*», дотле ти и ја мутим по својим ревирима — имам и ја као што ти велиш, своје парохије. Ти и не знаш да сам и ја постао . . . . али, дај ми реч, тако ми Бог, ја се собом не шалим.

Гргур му пружи руку, он је мушки продрма.

— И ја сам Славјанин, чујеш ли, Славјанин!

Гргур га погледа зачуђено.

— Чудиш се је ли? Чудиш се? На ухо ти кажем, ја сам Славјанин, велики Славјанин, већи него ти, него професор Сава, него сви они у твојој «*Славјанци*» али, чуј ме добро што ћу да ти кажем . . . . За Русију, ону велику и силну Русију не ћу ни да знам. Русија, Аустрија, Турска, три једнака пута за слободне народе . . . . И Русија је роб, и њу треба ослободити . . Руски је народ безгласан, погажен, понижен — мужик! Русија није Славјанин, јест, јест — ко опљачка свога рођенога брата, ко комада Пољску, и опет ти кажем није Славјанин! Не мораш знати где, на Сави на Врачару, на Теразијама — где било било. Тамо је тајни скуп, тамо славјански комитет . . . .

— Славјански комитет? пита Гргур пун изненађења и чуђења.

А чему се толико чудити? Ту су Пољаци емигранти, ту су све мудре, одабране главе. На што чудити се, ништа ту нема с неба, ништа «прејестествено» Комитет. тајни комитет. Растерајте Славене у Прагу, добро, растерајте . . . . нека их Аврам растера и из Београда — чудна ми чуда, као да је Београд једини не свету, као да нема града и осим Београда . . . . Све смо закључили . . . деоба правична; штета што мапе немам да ти повучем најтачније границе. . . . . Знаш ли ти, Гргуре, шта је то конфедерација?

— Слушао сам.

— Е такав смо савез народа утврдили ми. Јест, и ја сам био на једном поверљивом састанку. Доста кад ми је поверена резолуција, Чуј ме! Журимо се, док нас нису позвали . . . . Дакле државе ће бити четири: Пољска — све земље старог пољског краљевства; Чешка —

све земље Сватоплукове круне; Угарска са својим земљама, и Словенска од словенских земаља што су данас под Турском . . . Но како ти се види моја политика, брајане мој? Реци, како ти се свиди? . . .

— Не свиди ми се никако, рећи ће Гргур, после дугог и дугог размишљања.

— Не свиди ти се никако? . . . и не може ти се свидети, поче Милан мало подсмешљиво . . . . Кад је пуна глава болесних мисли, илузије. Аустрија, Русија — слобода, утопије!

— А зар ти твоји савези нису сањарије?

— Јок, чист и јасан план, само на посао. Мудро смишљено, полак готово. Пре свега мора бити . . . .

Али ту Милан мало заћута.

Шта мора бити? Запитаће Гргур.

— Мора бити револуција.

— Револуција — где?

— У Београду.

— Сад?

— Сад . . . . Морамо натерети Вучића да се мири с Обреновићима, да доведе Милоша. Милоша је родила револуција, Милош ће је на ново створити. Милош и Вучић морају се мирити . . . . чујеш ли, морају се мирити, или ћемо сви у бечку врећу, сви!

По дужем ћутању проговори Гргур:

— Милане!

— Шта си смислио?

— Ја не знам; ја не умем да знам; ја, брате, нећу и не могу ништа да разумем. Све је добро, све је лепо али, ето сам још неук, недовијаран. Шта му знам . . . . Предамном трепти једна звезда, а та ме води на ону страну, Идем, идем ма знао тамо и кости оставити. Ми да се боримо, а политика? — нек ју воде старије и зрелије главе. Испите сам положио, лицеј, цео довршио

је живот борба, шта му знам, прости ми, не мој ме заборавити, ја, Милане, сутра полазим сутра!

Можда би Милан имао шта и приговарати, можда би га, с гледишта своје политике, и одвраћао, да се у исто доба не појави близу њих и остало друштво, које дође да види Порчин гроб. После неколико тренутака сви заједно одоше под једно велико дрво баш уз сами град, и онде у хладовини, поседаше око печенога јагњета. А не треба ни питати: да ли је мајстор Јован спремио довољно заклопачкога благослова. Беше у велике мрак, кад су се с торлачкога виса спуштали к Београду, у ком су већ одавна горели упаљени фењери.

(наставиће се.)

ЂЕНИЈЕ

Коме је природа богата дала
Од својијех дарова највећи дар;
На велика дела кога је звала,
У срце му улила слободе жар:
Стрепећи нек хвали, скрушен нек' моли,
Опасном дару да како одоли. —

Душа пламтећа божанство осећа
Величанство је земно празан му знак;
Слобода мила Божица највећа,
Ропство му несносно, несносан мрак:
Тешко и мучно са змијам, се бори, —
Светина га луда мрзи ил' кори.

Лукавство, лудост у мраку га круже; —
Буктињом просипље смело луча плам; —

Људи су слаби, слабошћу се друже, —
Он напуштен, прогнан, на земљи је сам:
Те тако — упознат само од Бога —
Бори се јунак до скончања свога.

. . . . ИЋ . . . . . ВИЋ

СА НЕВЈЕРЕ

Слика из Сарајева.

. . . . „Чисто вам кажем, знао сам е ће тако проћи! Ма није то био човјек ка' ја и ти, већ белај од човјека! Дође л' му ђекад да се бије, не одврати га од кавге ни сјекиром! Знате, ја сам му био највиши пријатељ па ти он више пута дођи у мене, сједи на миндер[1]) па ми окрени плећа и реци: «удри ме, Ристо, тако ти бога, удри!» А ја измахни, што могу па ћоп! Да ко мене тако лупи, провали ми кркачу! Он се тек насмјеши па одахне, к'о да му паде кам са срца: «ачикосум,[2]) сад ми је полакше!» Несретан бјеше па ето ти! Шта ћеш му, ни обрнеш главе, а он запођео кавгу. Сједимо у кави и диванимо; тек му рече неко што криво, он га ошамари,[3]) а бјеше несретне руке — ђе је спусти да одвали! . . Шта пута, ни му што рек'о, ни мрко га глен'о, приђе човјеку, па се уз њега спусти а пружи му широке шаке баш под нос па почне: „а шта би се ми свађали, добар човјече, кад можемо лијепо?» па те шине по ушима, мислиш, паде ти глава --- дошло му да се бије! Добро

1) Диван.

2) Право!

3) Ћуши

ти је, ако се можеш уздржати, да не планеш, већ га покараш ил запиташ: са шта, брате, враже, душмане? На мах га бијес остави ублажи се ка' јање па ти се правда: «срдиш се? па добро, брате, ево удри и ти мене!» И пружи ти образ. Да те је како љуто заболело, мораш прснути у смјех. Ал ћеш напћи на белај, ако му шамаром вратиш! Плане као рис и одмах хвата за прси, а кога дочепа без муке не пушта — јадна му мајка, ко му тада пане шака!.. Кад га што ражљути ил' се напио, по цио дан тражи кавге — да си му брат, бјежи му, ако те не сврбе леђа. Иде ћораво, удариће на десет . . . Но и он је сила пута нашао — више је изио батина, но што му је косе у глави! Мени и теби давно би одзвонило; а он, стара му мајка, истуку га и исијеку, да га кући сва у крви однесу; лези тако два три дана и лијечи се — па ништа! Тек видиш га ђе опет хода. Миран је који дан пак ондар замећи кавгу на ново. У крви му је, да се бије, па то ти је!" — —

„Бјеше некако пред часне посте. Сјели смо у Крешталице — баш ка' сада у мене. Предиванисмо пола ноћа, кад ето њега. Назва нам добру вечер па сједе.

««Ма зар у ова доба, по богу брате!»» кара га домаћин.

««Знаш — посао — !»» одговара Мића а мало се намрштио.

««Који посао тако доцкан?"»

««А што ти је стало! Рекох ти: посао! па крај!"" и он стаде сркати кафу.

««Ма знам ја тај посао!"" умјеша се Стјепо Гаћаница а маше главом и смјеши се.

««Е?"" пита га домаћин.

А Гаћаница:

««Ашикује!»»

„«Ашикује — Мића?»" повикасмо из грла и магаза [1]) загрмље од смјеха.

Док Мића скочи па измахне. Срећом се Гаћаница саже а филџан [2]) се разиђе у сто комада баш испод иконе богородичине. Још се и не освијестисмо, шта би, а Мића нас стаде преклињати, а срдња му легла:

„«Праштај, Стјепо, тако ти бога, праштај! Праштај те и ви браћо, бржа рука од памети — па то је! И кумим вас богом, не казујте ником шта би! Праштајте!»"

Па кроз врата.

„«Ма стој болан, куд си полетио?»"

И домаћин крене за њим, ал га не стиже.

„«Чудна кијамета, по богу браћо!»„

«Да ми је ко рек'о: то ћеш доживјети, не би му вјеровао!»"

«Мића моли опроштај а ражљутисмо га!»"

„«Е, морало се које чудо догодити.»"

«Друго није!»"

„«Јесте чудно!»", једва ће једном Гаћаница, а уозбиљио се к'о кадија при мучну суду. «Али ја бар знам одкуд је то тако. Сваки сам га дан гледао, ђе се мијења, ђе је питомији. Нијесам хтио ником рећи ни а!» и ноктом запе за предњаке. «А и што? Нико ми не би вјеровао! Сви га знате кавгаџију а са женскима стидљива, па да ком речем: Мића се заљубио — у очи би ми се смијали. Али тако је! . . . Познајете малу Савку, што стоји са својом старом тетком у мојој кући — пука сиротиња. Тетка прима нешто пара из цркве па живе ни сите ни гладне. — За малом Савком наш Мића побудалио. Видим ја њега сваки дан по акшаму [3]) хода поред моје куће два, три и четир пута. Не сјећам се ја шта је . . . Има томе двије неђеље. Вратих се ја од кума

1) Соба.
2) Шоља за кафу
3) У вече 5—6 сати.

Јове са спјела, ухватим за алку — отворено! Мислим хрсуз [1]) па уђи полако на двор. Мјесечина јасна, обзирем се — нигђе никог! Пођем на прстима башти, провирим иза кућњег рогља — човјек! Са те стране пао сјен, не познајем, ко је. Прислоним се уз дувар па чекам.

— То се газда Стјепо вратио са спјела. Познам Савкин глас.

— Ја, Стјепо!

Чисто нисам својим ушима вјеровао — Мића са Савком! Стио сам изаћи и упитати га: шта хоће? Ал ми неки глас рече: чекај.

— Сад знаш да морам у фабрику,

— Што мораш? Не ћеш! Ево ти сваки дан пет грошâ, само не иди тамо!

Мислиш, примићу? Јок вала! Све да и не зна свијет, стид ме од саме себе! Па шта ће ми тетка рећи? Зна, нигђе нијесам у радњи, питаће: од куда ти? Што ћу јој казати — е? . . . Није поштено да примам, па крај! У фабрици примам шест грошâ, може се живјет'.

— Ма ја ти не дам ићи у Швабе!

— Не даш? Ха, ха, ха! А ко си ми ти, да ми заповиједаш?

Он шути, а њој се сад тек створи:

— Зар, што се волимо, да те слушам па да желим хљеба? Да примам од тебе милостињу? Код здравијех руку да просим? Прије би ме глад уморила, нег' што би ми образ поднио, да из ичијих руку просјачки дарак узимам! Грјехота је, бог ми је здравље дао, а имам, ђе ћу радити.

— Ма не будали, бôна! Кака милостиња? Ти си пред богом већ моја, прије би гријех пао на моју главу, кад бих те пустио, да се у фабрици трујеш! Ти си моја а не ће дуго бити па ће то и сав свијет знати. За сада

1) Лопов.

прими . . . Кажимо зајам, ја, ја, зајам, мали зајам! Та то бар смијеш, кад ћеш ми бити — жена?

— Бићеш! увијек само бићеш! А што већ нијесам?

— Не питај, кад знаш врло добро. Знај, мајка ми је већ мекша, а и бабо одмекнуће и он!

— Већ годину ме дана тијем завараваш! Одбила сам већ толике момке, све тебе чекам! . . Чекаћу те и даље, али живјет' се мора!

— Не знаш, како се љутим, са свим се љутим, што хоћеш баш у фабрику! Одмах ми је, да се побијем, ма да сам ти вјеру дао да ћу се клонити кавге . . . Ја не знам, што је: молити. Сјекли, пекли ме, — не бих молио! Ево први пут у вијеку тебе молим: не иди у фабрику, прими паре!

— Чуј ме! Нека примам. Ал, не дао бог, ако се збуде, да ме ти не узмеш — ја бих то лакше поднијела, него да свијет на ме пружа: куја, за паре образ кала. Свијет је свијет, дознаће, да примам; а какав је, прије ће рећи, да их у гријеху примам . . . Ако ме волиш, не нуди ме више својих пара! Знај, сутра идем у фабрику!

— Да се нијеси усудила! Глас му је дрхтао од љутине.

— Пријетиш? Лака ти ноћ! и она срдито залупи џаме[1] . . . Ја полако потеци у своју магазу . . . . шта велите?

„Шта велимо," прихватим ја, „дошло и њему, као и другијема да побудали за цуром — па ето ти"

„Ма у кога се врага загледа?" узе домаћин „Нема је што виђети."

„„То је!"" једва дочека Гаћаница.

1 Прозоре

„«И мене прво у главу дође : како баш њу заволи ?. . . Сутра кад се вратила из фабрике, узех је ја с диванане [1]) мјерити, побудалио и ја под старост ! Да им синоћ нијесам чуо разговора, не знам, кад би ми то дошло у памет; а 'вако дај да видим шта је на Савци код заније она дивљака . . . И српске ми вјере, што је дуже гледах, све ми љепша . . . А кад она оде тетки, ја се сам себи стадох чудити: ма ђе су ми очи биле, кад не виђеше, де је куја тако лијепа ?"»

„«Гледа' си је од малена, бијаше ти обична — ето ти!"» толкујем му ја.

„«Тако је, ја ! . . Но мени је од нека доба друга!"» поче Крешталица.

„«А што ?"»

„«Није оно лице, ка' прије ! Реко бих боји се, баш ка' и све швабице. Па онда скроји себи већ два три нова фистана [2]) а шивени су, да их нема у сваке ташлијанке. [3])"«

„«Ради, бога ти, у фабрици већ неки мјесец, чува пару а цура ка' цура, штеди од уста, да што финије [4]) понесе, браним је ја.

„«Од оне јадне наднице, да се тако одијева!"«

Сви се ушутисмо, тек се Гаћаница смијеши:

„«Нема фајде ! Кад сам почео дај да свршим ! Чист посао није ! Већ двије неђеље она не ради у фабрици !"»

„Хајде !» чудимо се ми,

„Не ради. А што живи ! Ја с толиким мојим добром не живим ка' она. По цио дан ништа не ради, већ сваки час трчи на врата. Ту се нађе који официр ил' други господин па с њим дивани, смиј се — мени догрди ! Ја

1 Отворен ходник на првом боју.

2 хаљине

3 девојке које станују у ташлијану улици Фр. Јосифа — то су најбогатије сарајке.

4 лепше

мишљах само ташлијанке гину за официра, а оно и поточарке [1]) побудалиле! Нема вајде, настало мучно доба! Прије ми драго бјеше проћи Ташлијаном. Стоје куће, не знаш која од које љепша, па све брате српске! Ако је које млађе пред кућом, свако те поздрави, дика ти је упитати се. Али нуто сада, болан! Срце ти пуца. Кад погледаш оне рушевине па се сјетиш, шта српске муке прогута пошљедња јангија [2]) Па и то не би тако бољело.

Новац ће се зарадити вриједан је наш свијет! Али поштење, српски образ — никада! Виђели сте и ви!. Негда бијаху стидљиве наше цуре, не смједоше човјеку у очи погледати — а виђите их данас у ташлијану. Не море човек мимо њих мирно проћи ујетће га несретним језиком. Свака има два три сабљаша па по цијелу вечер извируј кроз врата и чекај их. Отворе с њима диван, као ја с вама, а некоја грђе него пошљедња грјешница. И већ стид ме је рећи, шта се све за некоје говори знате ви то, ка' и ја — содом прави содом!... Све нека је то лаж, свијету је драго изврћати; ал већ није поштено, што разговарају са оном сортом, код красних наших младића! Да сам за женидбу, не бих погледао једну ма се не оженио!... И већ је нека доста батина за то изјела, па која фајда? Онаке. онаке. А гле мене, куд сам шенуо. Ђе сам оно стао?... Да!.. Елем ја с диванане запалио чибук па мислим, како ћу сутра на село [3]), кад ми нешто око паде низ сокак на Мићу, како корача, видим. да је љут. Управо мојим вратима. Пред вратима неки господин, виђао сам га некад и са сабљом — разговара са Савком. У који пар Мића диже руку и измахне, Савка одгурне господина па стаде пред Мићу. Он је сав поблиједио а кад спази пред собом цуру, подигнута му рука задрхта и спушти се.

1) девојке које се броје у нижу класу а стапују око потока у чаршији
2) Пожар
3) Салаш

— Зар опет, Савка, зар опет? Пита је он ал тако жалостиво, ко да му је све пропануло.

— Бога ми, Мићо — одговара она а освріће се, па кад виде, да јој се господин уклонио, настави — ја на врата а он ту! Само ме је упитао, [1]) ништа више!

А ја сам већ по сата слушао им галаму.

— Доста си ме варала — више не ћеш! Мислиш будала сам? Вјеру си ми дала: не ћеш више разговарати са овакијема, а ја сваки дан видим по двојицу по тројицу ђе се на овијех вратих измијењају?

— А што ћу им? Дођу, стану код мене — па то ти је.

— Лијепо! Ти си могла окренут им леђа па ако би ти и потље долазили ја бих им показао пут, к'а и овоме, мало прије! Да видим ја тог јунака, који би стиснуо и стао онђе, ђе га презиру. Али теби драго бијаше, што ти долазише. Све комшије те гледале; ни једном не бијаше право — ал у тебе нема стида! А знаш који се не стиде? Непоштени!

— Мучи, Мићо, ил ћу ти — —

— Полако, полако! Нијесам научио говорити у вјетар, а најмање бих тебе на неправди вријеђао — ја све знам!

— Сврши! Видим куда ћеш! Мрзе на мене па ти пуно налагали, а теби добро дошло, да ме можеш оставити — сврши бога ти!

Изгледала је мало срдита.

— Камо среће, да је тако! уздахне он па настави: а кад си овај нови фистан скројила?

— Што ме опет то питаш?

— Вола ми је! Ријетка је миразуша у које је рува ка' у тебе! . . . А што више не радиш у Фабрици?

Око му је сијевало, рекао би пресијече је. Њој сва крв појури у лице:

1) упитати значи кад се познати састану облигатно питају се: како си? одговор: фала богу како ти?

— Шта те је данас снашло? Није с тобом збора! и она хтједе отићи.

— Охо! не ћеш ми умаћи! Само још једну ријеч — он је ухвати за руку; Савка је дрхтала.

— Не бој се, теби не ћу ништа! Да ме је ко други тако ујео — —! . . . Али мораш ме чути, и тако је ово пошљедња . . . Некако је томе мјесец дана, бијаше субота, чекао сам те — и бабо би пристао да се узмемо. Скоро ће бити јација а тебе нема. Да знаш, како ми бјеше тешко, долетила би! Одем у Јокице Градинине, питам је за тебе: ђе си? Она, дијете, у плач: „зауставили је!" — «Ко?» скаменило се срце у мени. — „Још синоћ долазила нека господа, гледала како радимо, а данас онај господин, што нама заповиједа, нас пустио раније а зауставио Савку, Мару, Јелку, Тату, Дашу и Анђу: имате, вели, још посла!» — Као махнит отрчим у фабрику — све затворено! цијелу ноћ тумарао сам, два три пут будио сам твоју тетку — тебениђе! . . Сутра дан прониje се глас да неке Српкиње, што у фабрици раде, нијесу код својијех ноћиле. Сто пута сам у смрт гленуо и нијесам се тако препануо, ка' од тог кобног гласа! . . Нијесам мировао, док нијесам све дознао!

Ја знам, ђе си ноћила, ја знам како си — пала! И ја знам, да си ти на то пристала, зар си у лудој глави мислила, да ће те она сорта вјенчати? Ха, ха! И виђела си, да те је омахнуо, и од њега примаш паре — зар се може образ за паре купити? Од мене нијеси хтјела паре у поштењу — ој, то, то боли! . . Ти си себе убила, али и мене! . . Стио сам ти простити, јер твоја љубав шћаше мене учовјечити, али не могу, ријеч ми неће преко зуба, не могу простити Српкињи, која образ за паре даје, не могу јер таке не рађају Обилиће!... И она Савка, која се негда стидјела, да ће ко посумњати е прима у гријеху од мене паре — та Савка то сада без зазора чини! . . . Свршио сам, хајде — грешницо!

И он је отипте па оде. Она је била бљеђа од дувара саслушала га је до краја а није га прекидала — истину јој је зборио. Гледала је неко вријеме за њим, а у њезином си оку могао вињети ону љуту тугу, која јој је душу кидала. Најеларед се окрете, покрије лице рукама, чуо сам, јеца па оде у магазу »» . . . .

«Гаћаница је давно свршио а од нас да би који ријечи . . . У неке запјевали орози. Суморни разиђосмо се дома а и не опростисмо се како ваља . . . Томе је данас десети дан. За Мићу сте слушали сваки дан: с овијем се био, с онијем поклао, а због оне велике кавге неки дан с чивутима, још му суд није ни био. Сиромах! судиће му за све онај горе — рекосте ми: синоћ га нађоше мртва!»

Сарајево, априла 1881.

Мита Живковић.

У МАШТИ

Кад тамним крилма скрије ноћ
Последњи сунчев зрак
И распе звезде сјајне
Да гоне густи мрак;

Све што-но грли бели свет
Почива тихи сан
Још ветрић само долином
Лепрша несташан!

Тад у тој светој тишини
Не мине који час,
Уз срца тужног куцање,
Твој мили чујем глас:

Ко жубор бистра потока,
Што тихо тече туд,
Твог гласа звуци сребрни
Блаже ми врелу груд

Ту чујем речи милосне
И твоје душе сет —
Сад опет песми умилној
Развијаш тихи лет.

А сетни звуци оре се
У боном срцу мом
Будећи прошлост премилу
И твоју слику с'њом

Ох у том часу осећам
Све жешћи, жешћи плам
И поглед жељно прелеће
Да тебе угледам.

Ма залуд, ветрић престаде
Поноћни бега час,
И ове маште нестаде
Губи се песме глас;

Још само што би уздисај
Из груди потеко
Шапћући тужно: она је
Далеко! Далеко! —

Драгутин Ј. Илијћ.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА НАШЕ ВОЈНЕ СНАГЕ.

(НАСТАВАК)

II.

У предидућем чланку објасњено је, да политичке потребе и политичке тежње народа српскога, *захтевају*, такву организацију земаљске војне снаге, која ће образовати *агресивну војну снагу — из народа*.

Историја — и војна и политичка и културна — учи, да је сваки историјски факат, продукт не само једног каквог му драго узрока, но — *свију снагâ, које скупа, у извесној зависности једна од друге, дејствују на средину која је дотичан факат произвела*. Па и војна снага као израз целокупне снаге народње, у тренутцима тешког испита на бојним пољима, *потпуни је израз средине* — из које је изашла. Тада су безсилна сва усиљавања и сва средства, да јој се *за онда* «прилепе» особине, које је капризна маса тек тада разумела да су корисне и неопходне и, тек тада јих *са то већом дреком захтева* — у колико је опасност већа и, тек тада се *са то већим чуђењем пита* — како то?; зашто да јих нема?.....

„У историји војној свију временâ и свију народâ,“ опазио је још *Лојд* — у последњој четвртини прошлога века, „да су неке велике државе, по изгледу врло јаке, «биле покорене односно одвећ лако, док су, међу тим, „друге мане државе, по изгледу незнатне и слабе, оду- «пирале се невероватно упорно и — често успешно. Раз- «гледајући дуготрајне и безплодне војне Персâ са Грчком; «војне Александра Великог у Азији; војне Римљанâ про-

„тиву Картаге; војне Татарâ (Монголâ) у Хини и другим „деловима Азије; и, најзад, војне Арабâ у Азији и Европи; — лако је опазити велику разлику у погледу трајања, „успехâ и последицâ тих војни, и закључити, да је различност унутрашњег уређења — унутрашњег политичког строја и живота дотичних супарникâ, имала на све „то преовлађујући утицај. Тиме се само може да објасни, „за што, у једном случају, једна или две победе — повлаче за собом завојевање целе државе, док међу тим, у „другом случају, ни двадесет победâ, и то над непријатељем по изгледу несравњено слабијим, не могу да имају „кобних решавајућих последицâ. Различност, дакле, целокупног унутрашњег уређења — унутрашњег политичког „строја и живота дотичне земље, *мора* имати знатан „утицај на план војне, јер је у њеном унутрашњем животу *главни извор војне снаге и базис војних дејставâ*, „која ће бити моћна или слаба, брза или спора, према „целокупном унутрашњем уређењу — унутрашњем политичком строју и животу земље, која се спрема за војну „и одпочиње је“ . . . . .

Тежња, да целокупно унутрашње уређење — унутрашњи политички строј и живот земаљски, буде самосталан и независан од њених спољних политичких потребâ и тежњâ, — *никада* није била без фаталног утицаја, на трајање и самосталан политички живот дотичне земље. У том погледу, ми би се најлепше могли да поучимо из наше рођене историје. Ако и има случајевâ, где оваке тежње нису биле кобне за самосталан политички живот дотичних земаљâ, то се објашњава искључно неодређеношћу и неинтензивношћу снаге која је противу њих дејствовала — разуме се, из истих узрокâ у својој сопственој кући.

Данас пак, при савременим војнама, *ужасним* — по својој интензивности и *страшним* — по последицама њиховим, — подобна заблуда, у погледу унутрашњега поли-

тичкога строја и живота народњега, немогућа је без ризика, не само будућности народње, но и — *садашњости његове.* Данас је немогуће превиђати наук историје, да је, без извесних условâ, изазваних и развијених или и пресађених у масу *сложним* дејством свију снагâ јавно дејствујућих на њу, који условљавају и војну снагу као *продукт* целокупне снаге народње, па дакле и *успех* у војни, — немогућа корисна војна снага, па ма каква јој организација била. У овом смислу разумевана, доиста је значајна истина, да, *„гди човек није израђен, тамо форма непомаже.“* Тамо ни сретства не помажу, па ма каква она била; јер, она су снага само у рукама живих, енергичних и доиста преданих (по потреби, обусловљених тако, да и не могу другачије но да буду предани) своме позиву људи. Времена, када се војна могла одпочињати са извесном, односно незнатном војном снагом, која се је у потребном тренутку имала на расположењу, у нади и намери да се она постепено ујачава и попуњава у току војне — канула су у вечност . . . . . Из добро свађених интересâ: и политичких и војних и економних данас, војујући народи, изводе од један пут сву своју снагу до дна, у сљед чега, први ударци — *вазда решавају судбу сукоба.* Ко при томе подлегне, тај се не може опоравити у даљем току војне. Сетимо се само, како су бесплодна била колосална успљавања Француске, у војни 1870-71 године, после првих поразâ . . . . .

Једновремена активна војна способност земаљска, доведена до максимума, данас је, сљедователно, *нарочито за мале земље*, неопходан и *једино разуман базис* — било за остварење агресивних тежњâ нацијоналних, било за гаранцију самосталнога политичкога бића народњега. Међу тим, војна орагнизација, ма како она била рационална, није у стању, *сама по себи*, да покаже у резултату *такву* војну способност земље. Позвана да, за извесну војну цељ и намеру, спрема и експлоатише матери-

јал — *какав такав јој се дâје*, она вам, у најбољем случају, може показати разултате — *тачно одговарајуће особинама тога материјала, и ништа више*. За величину и, поглавито, за интензивност земаљске војне снаге, *основа* је у целокупном унутрашњем политичком строју и животу земље, од чега, у првом реду, зависе: материјално богаство земље — *неопходна материјална основа за јаку војну снагу* и физичко и наравствено здравље грађанâ њених — *основа физичке и наравствене јачине земаљске војне снаге*.

Тесна зависност војне од *спољних* политичких тежњâ и потребâ народњих, које му *она*, у последњој инстанцији, остварава и намирује, — неизмена је *дакле* и у односу на *унутрашњи* политички строј и живот земље; који, лако је, држимо, разумети сада неможе бити продукт пролазних укусâ и жељâ, Напротив, он мора бити *разумна, систематична и логички — сљедствена непрекидна радња*, на материјалној и наравственој спреми земље, за успешно корачање њено путем, одређеним јој њеном историјом.

Ако, најзаветније спољне политичке тежње и интереси народа, *захтевају* агресивну војну способност од тога народа, и то, са погледом на тежину положења, задатка и односну слабост његову — *могући максимум такве способности*, — унутрашњи политички живот његов не може тежити путем, који је индиферентан у односу на развиће *такве* способности у народа нити још мање путем, који смета развиће *такве* способности у народа, а да то не буде без фаталних кобних последицâ за дотичан народ — не само у погледу намирења његових спољних политичких тенденцијâ, но и у погледу *садашњости његове*.

Неизменост *спољњег* политичког програма народа, који собом *условљава* односну јачину и квалификацију средстава за његово остварење, неизбежно повлачи за

собом, дакле и, *неизменост, такође народњега, програма, у односу на унутрашњи политички строј и живот његов,* — у смислу сталног и упорног тежења к *једној* цељи: подизању и култивирању средставâ и условâ, из којих се *једино може* организовати *условљена* снага, која ће, за *дуго још,* бити *једини разуман основ — надањима на лепшу будућност ; једини разуман базис свакојаких агресивних намишљајâ и покушајâ — за остварење националних тежњâ и интересâ и, једина фактичка гаранција — садашњости народње.*

Неодређеност и колебање односно овакога *правца* у погледу на унутрашњи политички строј и живот земаљски, фатално је за ма како по изгледу снажне политичке организме — како историја сведочи; а, за народе мале, који, при том, по историји својој и по своме положењу у опште, *не могу бити неутралисани као спољни политички фактор,* то је, не само *одказ* од политичке будућности своје, но је — *јавно и добровољно срљање у пропаст* . . . . .

Ниренбергски бургграф *Конрад,* праотац Хохенцолернâ, први је био у континенталној Европи који је ову науку схватио, верно јој оценио значај и безусловно је поштено применио на унутрашњи живот свога круга. Благодарећи овој науки, шести ниренбергски бургграф *Фридрих Хохенцолерн,* добија Бранденбургско маркграфство и титулу курфирста, — чиме је коначно саздан *разуман и здрав* зачетак савремене Германије. Ревњиво поштујући и држећи се ове науке — као фундаменталне базе политичке самосталности, слободе и величија свога народа, Немци, само *њој* благодарећи, славе данас свој национални политички васкрс и престављају собом моћнога фактора у даљем културном развијћу народâ. . . . . Тој науци благодарећи, мала још Бранденбургија, у борби са Шведима код *Фербелина* (1675 — друга Нидерландска војна), свратила је на себе озбиљну пажњу сувремене Европе.

То је био и *први озбиљан корак*, на путу к савременој Германији. Поштујући и ревњиво држећи се, у унутрашњем животу своме, оваких традицијâ својих, — за не пуних само 100 година после првога великога курфирста, Краљ пруски *Фридрих* II. *В*., дâје озбиљну напомену јужно-германскоме историјскоме центру да, у *даљему политичком* развијћу германскога народа, не припада њему мôћ првенства и вођења; и,у дуговременој — седмогодишњој — борби противу сложних напора готово целе континенталне Европе — *Француске*, *Аустрије*, *Русије*, и *Шведске*, — мала, 2 ½ милијуна јака, Пруспја, *доказује на делу*, да њене претензије нису химеричне. То је био *други озбиљан корак*, на путу к саверменој Германији.

Громадност успехâ у овој борби новога северо — германскога центра, показала је и на њ тако исто штетан утицај, какав утицај чине вазда и свуда озбиљни успеси. Ванредна напрезања у тешкој дуготрајној борби која се је тек свршила и отуд, неизбежна клонулост, узрок су, можда, те је дремеж, који је потом наступио, био толики, да је *нужна* била несрећа да га растера.

Јена и *Ауерштедт* пробудили су Пруспју, успавану односно недавним громадним успесима својим, но нису били у стању да је униште — једино, благодарећи *здравој традицији њеној до Фридриха В. закључно, која је дубоке корене пустила у живот народа.*

Само благодарећи овако здравоме и сигурноме темељу, могли су *Штајн* и *Шарнхорст*, јасно сватајући захтеве и потребе времена и способни да јих изведу, да изврше радикалне политичке и војне реформе, у след којих је Пруспја, у скоро, у добу од 1813 — 1815, могла, не само да збаци са свога врата несрећу, но и да учини још један — *трећи озбиљан корак*, на путу к савременој Германији.

Свесно и савесно *продужујући радњу Штајна и Шарнхорста*, *Бисмарк* и *Роон* учинили су, да је Пруспја

могла, не само да учини, у години 1866, *четврти озбиљан корак* на путу к савременој Германији, но, шта више, на скоро затим, у години 1870 — 71, она је била у стању да прегне, да *петим и последњим озбиљним напором*, достигне заветну цељ немачкога народа — *политичко уједињење Германије*.

Савремена Германија, последњи је дакле акт, *разумно отпочетога и логички — сљедственога непрекиднога процеса политичкога њеног рађања*; процеса, који је трајао преко 250 годинâ..... Процеса, одпочетог са *необичном смелошћу*, и вршеног са необичном *свесношћу*, *савесношћу и упорством*.......

Несрећа је најбољи учитељ. Она је, у почетку овога века, озбиљно опоменула Пруску на важност традиције њене (у погледу унртрашњег политичког строја и живота) за политичку будућност њену, на коју је она, опијена успесима под Фридрихом В., одпочела да заборавља. Изгледа нам, да ће она да сврати озбиљну пажњу и савремене Француске, на велику важност науке коју објасњавамо — у погледу на унутрашњи политички строј и живот земаљски, која је, данас још, тако необходна за политичку сигурност и развиће земље и која је немачкоме народу тако громадну политичку корист донела. Изгледа нам то, пре свега, по неизменом расположењу и готовости францускога народног преставништва, са каквима он предусрета и задовољава све захтеве, тичуће се образовања и развића земаљске војне снаге. Изгледа нам то још и по лекцији из историје, у којој савремени француски првак — *Гамбета*, у Мају пр. г., у његову месту рођења, приликом открића споменика у част изгинулих, у војни 1870—71. године, националних мобилних гардистâ Лотскога департмана, сврађа пажњу својих слушаоцâ — земљакâ на ову науку: «Народи, који «желе да се користе слободом и независношћу, дужни «су, да младоме нараштају дају такве примере и да буде

„у њему спомен на такве предмете, који узвишавају дух, „формирају карактер и, још из младости, крепе мушкост „и који су, по томе, *најблагороднији елементи нацијо-* „*налног васпитања*. Сви народи, који су имали значај „историјски; сви народи, којису заузели приличеће себи „место и који су нарочито умели да га одстоје, ставили „су *више свега* култ самопрегоревања у војни".

Не треба да објасњавамо, да ми нетреба да чекамо несрећу, да нас она учи и да нам она објасни значај науке коју смо довде објасњавали. Јер, ако би случајно дошла, сумњамо да ће имати кога да учи. . . . . Тешко, да ћемо и иза ње, опет постојати као самостална политичка целина. . . .

У осталом, ми нисмо без озбиљне напомене у овом погледу. Судба је ово учинила, у години 1876-ој, Година ова, била би за нас пораз, несрећа, фатални скретај живота народњега на горе, само тада — кад би, по несрећи, изазвала у нама, сумњичење у способност нашу и колебање у тежњи нашој да до наше државне цељи дођемо. Но, наш је народ довољно наравствено здрав и крепак, те да би догађаји, подобни овоме, могли да поколебају у њему самосвест народњу. Он довољно јако осећа, а његови прваци ваља да теку и да се напајају свесним уверењем, да наша народња историја. наше данашње положење и законите заветне тежње народа нашега, искључују колебање, двоумицу и малодушност...... Начин и природа процеса народњега политичкога рађања, од почетка овога века, више него јасно показују, да наш народ јасно осећа своје биће, јасно сваћа дужности своје према својој народњој историји, јасно поима озбиљност спољних сметњâ његовим тежњама и — шта је нарочито важно, *не преза од них*. Он, несумњиво, има све особине народа — вољног и способног, да себи постави за задатак: или да умре — да буде поједен од суседâ својих, или, подобно Риму, да постепено корача

од центра к својој националној периферији. Задатак — који је, по сведочанству историје, једино приличећи и једино користан за мале народе, које *нужда положења* нагони, да свога спаса траже у војни. . . . Његова самосвест, његова поругана историја, његово незавидно и данас још, на крају XIX века, политичко положење међу другим народима, ванредна красота и богаство његове домовине, његове прешне политичке потребе садашњости и будућности, — траже само људе, којих ће способност, увиђавност и карактер, да буду на висини народње самосвести, вољности и готовости његове, да искрено послужи својој народњој историји. Он тражи људе, који ће, у погледу целокупнога унутрашњега строја и живота народњег, смело — са уверењем у лепшу политичку будућност свога народа, *неизмено* да следују политичкоме принципу, по коме је цељ и задатак државе: „да тежи и ради на свом пространству државе, на осигурању виших *државних* интересâ — на остварењу законитих заветних *националних* тенденцијâ". Он тражи људе, који ће, осим тога, бити толико мудри, да врше свесно и савесно, све логичке последице овога принципа: стварање, развиће и постепено увећавање средстава и условâ за *снагу*, која је једина разумна гаранција и средство — и за осигурање виших *државних* интересâ и за остварење законитих заветних *националних* тенденцијâ . . . . Тежећи да се уздигне на висину на којој је некада био наш народ тражи људе, који ће, у јавном унутрашњем животу земаљском, свесно, савесно, логички-сљедствено и *неизмено* сљедовати овој науци: «Као што свако живо «суштаство, у извесним тренутцима свога живота, не«избежно мора да напреже све своје силе и да концен«трише сву своју индивидуалност у једном спољнем акту, „тако исто и народ, организован у једно цело и оличен «у држави, мора бити способан да се искупи за једно «*дејство*: има тренутака у животу народа, кад је необ-

„ходно потпуно и најјаче напрезање и развијће снагâ «свију његових чланова̂, концентрисање њихово на једној „тачци, обједињење у једној вољи, употреба у једном «дејству. Способност народа за такву радњу, *мерило је „његовога значења у реду других народâ*, *последњи је ба„зис права његовога на индивидуално суштаствовање у „светској историји*. Зато, сваки даровити народ и почи«ње свој политички живот тиме, што види у војни сво „призвање државе, у победи — јединствену и праву част. «у војној служби — главну и вишу обвезаност и цељ «живота». (*Лоренц фон Штајн.*)

Неизменост *спољнег* политичког програма нашега народа, који собом *условљава* односну јачину и квалификацију средставâ за његово остварење, неизбежно такође *условљава* и *правац* — *дух* и *неизменост* унутрашњега, такође народњега, политичкога програма земаљског.

Негубећи из вида озбиљност и тежину положења, задатка и односну слабост нашу, — *такав* спољни политички програм народњи, неизбежно *условљава* и *захтева* :

а) Да целокупна унутрашња јавна радња Србије, у свима њеним гранама, сложно и окомице буде управљена к *једној* цељи : *материјалној и наравственој спреми земље, за успешно корачање њено по тешком путу одређеном јој народњом историјом*

б) Да овака унутрашња тежња и радња Србије — буде, колико свесна и савесна, толико, поглавито, логички-следствена и *трајна* — *неизмена*. Ово последње, условљено је и *природом* цељи коју она тежи да достигне, о којој је напоменуто још у почетку ове расправе. Најзад, трајност — неизменост оваке тежње и радње, необходна је и зато још, јер : «Без *времена и „труда* није могуће учинити ни постићи ништа доиста «велико. Покушај, да се, догађаји и радње, који су, по „себи и по последицама њиховим, у тренутку кад се „догађају и врше, изнад нивоа јавнога саватања и разу-

«мевања, објасне „генијалним импровизацијама“, — об„мана је. Те «генијалне импровизације», у самој ствари, «објасњавају се просто, тиме, што се је о тим догађа„јима и радњама мислило (т. ј. за њих су се *спремали* «брижљиво) тада још, када оне никоме на ум нису до„лазиле; те се, због тога, у тренутку, кад такви дога«ђаји и радње привлаче на себе пажњу јавности, људи, „који су о њима мислили раније — који су се за њих «брижљиво *спремали*, показују и најбоље спремни да „јих руководе и изводе. То је тајна великих догађајâ и «радњи. Она се састоји у брижљивој и трајној радњи «мисли у извесном правцу (Le secret des grandes choses, «est dans la force de la méditation unie à la puissance «du temps). Увиђавност, ум, геније — *способност* су, „предвидити то, чему је суђено да, кад тад, сврати на «себе пажњу свију и свакога, и брижљиво се спремати «за то. Смело се може рећи, да се је у радњи која се „очекује знатно успело већ, тиме само, ако смо за дуго „време до ње мислили о њој и брижљиво се за њу спре„мали”. (*Каријон Низас.*)

Осећамо, да је стрпљење брзих на закључења достигло своју границу. С тога, нека нам благонаклони читалац допусти, да се за малко свратимо од нашег предмета.

Ми смо далеко — даље можда од ма кога од наших читалацâ — од мисли, да у унутрашњој управи и животу Србије ваља окренути путем реакције, деспотизма, у опште — да Србију ваља претворити у касарну.

Овакве тежње и мисли, ми би одсудно сажаљевали и у том случају, када би, са погледом на нашу државну прошлост овакав скретај у унутрашњој управи и животу Србије био могућ. Јер, деспотизам у држави, најмање је користан са војног гледишта. Говорећи о утицају различних видовâ унутрашње земаљске управе на војну и војна дејства, *Лојд*, дâје следећу значајну илустрацију деспотичких државâ са војног гледишта: «По-

«корење деспотске државе бива по накад само у след
«просте промене врховнога власника, кога место запрема
«завојевач. У такој се држави све покорава. У њој су
«свега два сталежа: побеђени (подчињени) — маса на-
«рода, и победитељи (команданти — управници) — вој-
«ска завојевача (агенти разнога рода и степенâ државне
«деспотске власти). Одржавање завојеване (подчињене)
«земље у послушности, условљава размештај војске по
«областима под командом лицâ, која у себи сајединња-
»вају власт грађанску и војну (римски проконзули, тур-
«ске паше). Одтуда управа, подобна феудалној. Набаби
«Индије, тимариjоти Турске, феудални барони и грофови
« — лица су једна и иста. Војсци таквих државâ, ма да
«је она сва снага њихова, недостаје главни услов снаге
«војскине у војни — *јединство и целина*. Позвана да
«служи цељима управне администрације по областима, за
«војску таквих државâ престаје могућност повремених
„зборовâ у мирно доба ради обуке и спремања за војну,
«без чега су, јединство и целина, немогући. Напротив,
«природом службе и позива свога у мирно доба, таква
«војска њежи се и деморалише, те се по томе тешко
«мобилише и искупља, војну одпочиње доцкан и, у оску-
«дици условâ нуждних за истрајност, прекида је што
«раније” . . . . .

Ми осећамо и добро знамо, да данашњи век за-
хтева строго, и да ће будућност захтевати, без сумње,
још строжије, како од државланâ *тако исто и од др-
жавâ*, такве особине, које ни из далека не личе на од-
лике по којима се познаје нêма војна сила. У опште, ми
осећамо и добро знамо, да ни садашњост а будућност
још мање, не допуштају, да се држава, у целини, пре-
твори у „касарну”, — тежња, у осталом најмање кори-
сна за активну војно-политичку способност земље, како
је напред објасњено. Но, ми гајимо не мање дубоко уве-
рење, да савремене и будуће особине државланâ и др-

жавâ, немогу бити у опште такве, које ће противречити несумњивој потреби да, и државлани и државе, поимају и тврдо знаду: да, после садашњости, долази и будућност; да садашњост мора бити гарантована мерама и начином одговарајућим захтевима времена и — *тренутка*, ако се жели да, се има сигуран базис за будућност; да сваки напредак, ма у чему, захтева труд и жртве; те по томе, да и будућност народна захтева, у толико озбиљније улагање труда и жртава — *таквих*, са којима се она у датом времену достићи може, у колико је пут до ње тежи и озбиљнији. . . . У опште, ми гајимо дубоко уверење, да савремене и будуће особине државланâ и државâ, немогу бити у опште такве, које су штетне за успособлење народа као целине за *такву* радњу, која је «мерило његовога значења у реду других народâ, по-«следњи базис права његовога на индивидуално суштаствовање у светској историји“ (*Штајн*) и, *каква је необходна* за политичку будућност његову. . . .

Ми смо свестан и искрен поштовалац, свију здравих институцијâ државних које су продукт историјског искуства, савремене науке и правне свести — кад оне само не противурече, *традицијоном за нас*, монархијскоме принципу, који је *необходан и најважнији чинилац, за активну војно-политичку способност Србије, да народње тежње достигне и намири*. Но, одсудно смо противни злоупотреби тих институцијâ на практици — макар то било у име најблагороднијих опитâ будућности, који су, по практичким последицама својим, несагласни са потребама какве, спољне политичке тежње и потребе народа, захтевају и — *условљавају*. Несрећна скорашња практика, по којој се држава постепено претвара у политички лабораторијум за свакојаке политичке пробе и опите будућности, фатална је за политичку будућност нашега народа и права је опасност за његову садашњост. Следујући тој практици у унутрашњем државном

животу нашем, ми можемо само штетовати и, без икаквог, при том, изгледа, да тим бар «човечанству» — — како се изражава извесна врста наших саотачаственика̂ — какву год корист учинимо. Јер, та практика, искључава, пре свега, разумну, логички-сљедствену, непрекидну радњу, коју условљава жељена будућност народња. Осим тога, она је бескорисна растурница и права дангубица за наси због тога још, што мршавост земљишта код нас у опште, искључава такве и толике успехе у таквој радњи, који би могли да нам стеку поклонике довољно моћне, да нам, из благодарности и поштовања за наше успехе на том путу, *моћно* помогну на остварењу нашега спољнег нацијоналног програма.

Спољне политичке тежње народа нашега, по природи својој, по свом постанку, по своме трајању у прошлости и по *аресудноме* значењу њиховоме за будући политички углед и значење народа нашега међу другим народима, — *недостижно су* **изнад** *свију и свакога у земљи*. То је знамење наше нацијоналне индивидуалности. То је застава, која свима без разлике јавним функцијама у земљи да̂је смисла, легалног aукторитета и моћи. С тога је спољни политички програм народа *неизмен*. С тога је он такве природе, да му се мора *служити* — у најужем смислу те речи. С тога он и не може бити предмет спора пролазних личности и поколења̂. Вели се, «људи граде народњу историју». Да. Но људи, који су духовно проткани народњом историјом до њих. Људи, који јасно виде цељ, куда народња историја тежи и, разуме се, који су довољно знанствено спремни, да, утицајем и радњом својом у кући народњој и ван ње, гарантују да ће развијће народње историје у правцу заветне тежње народа. Служба, дакле, спољњем народњем програму, може бити само, у разумној, савесној, логички-сљедственој *неизменој* наравственој и матерڅијалној спреми земље, за успешно корачање њено путем одређеним јој народњом

историјом. Према томе, ни унутрашњи политички програм земаљски — у *духу* — у смислу свестраног спремања земље према *захтевима* њених спољних политичких тежњâ и потребâ, такође неможе бити предмет спора пролазних личности и поколењâ. Спорно је земљиште само «**мере**», помоћу којих се целокупна снага и активна војно-политичка способност народња, „мерило његовога значења у реду другпх народâ, последњи базис права његовога на индивидуално суштаствовање у светској историји» — (*Штајн*) могу довести до могућег максимума и — *ништа више.* . . . .

Желећи и тежећи могуће најширем развијћу целокупне снаге и активне војно-политичке способности нашега народа, у име гаранције и намирења његових спољних политичких потребâ и заветни народни жељâ, — ми смо одлучан пријатељ и сљедбеник свакој савременој државној институцији, која у могуће највећем степену гарантује личност, њено *здраво* духовно развијће и њен материјални напредак, само, кад она, још једанпут свраћамо пажњу на то — не противуречи, *традицијоном за нас*, монархијскоме принципу; јер, у свестраном напредовању и слободном развијћу личности у нас, ми видимо једини разуман основ за снагу, која може бити сигуран темељ надањима и тежњама народњим ка лепшој политичкој будућности. Но зато, ми би искрено и озбиљно пасаветовали, да се што пре враћамо с пута којим смо не давно пошли, док још није доцкан. С пута, легалног *изигравања* најузвишеније правне тековине нашега доба — *парламентарнога конституцијонализма*, који би имао да гарантује најшире *здраво* развијће личности и целине, у смислу *захтева* народње историје будућности. За очајавање је, када се на практици показује, да је парламентаран конституцијонални режим зато, да унутрашњи живот и развијће народа учини неодређеним, колебљивим, често мењајућим се сасвим и, шта је нај-

горе — да јим прида карактер *лични — партијски*. Такав карактер и правац у унутрашњем животу народа, како историја сведочи, вазда је доносио у резултату: вртоглавицу, измученост, наравствену и материјалну клонулост — *свеопшту слабост целине*, а одовуд, при првом озбиљнијем искушењу и проби у јавном међународноа животу, *политичку несрећу*. Нека би вођа партијски био личност, проткана осећањима више наравствености, ипак, при такој карактеристици унутрашњега живота земаљског, он неће моћи да се ослободи личних и материјалних обзирâ и обвезâ, које дугује маси својих, најчешће безочних и бездушних, партизанâ. Отуда: нагло, условно и најчешће неумешно решаваље и намирење текућих, ситних и крупнијих, питањâ и потребâ земаљских, поред *неизбежне* штете за материјалну имовину државну — разуме се, на штету развијћа и величине целокупне *снаге* народње. Карактеристичан је факат савременога јавнога живота, да се интереси, не само појединих лицâ, него и појединих суседних и — даљих државâ, све више и више укрштају и сплићу. Савремени државници, не смеду нипошто губити из вида овај факат. Још мање смеду они бити равнодушни гледаоци струје и догађајâ, у другим суседним и — даљим државама. Најмање, пак, смеду они, независно од овога позитивнога факта, чинити код своје куће ма шта или, у опште то, што чини њихов лични укус и фантазију. У јавној радњи у својој народњој кући, они се морају строго саображавати са овим фактом, ако желе и теже *да се одбране или да се у згодном тренутку користе*. Овај факат узрок је, те се данас проповеда и практикује принцип: «*немогућности не мешања у туђе послове — при првој могућности*». Лични — партијски карактер унутрашње управе и живота у ма каквој земљи, најзгодније је земљиште и најбоља рана тежњама суседâ, да се против дотичне земље користе овим принципом —

да, тако или иначе, чини свој утицај на живот и развијће дотичне земље. Просвећеним поштоваоцима и пријатељима свога политички напаћеног народа, није потребно да објасњавамо политичке тенденције и савремену мо̂ћ овога принципа, нарочито кад се он употребљује противу земље, мо̂ћ које је по себи слабија и која, при свем том, сама, унутрашњим животом својим, нуди земљиште и ра̂ну за практичку примену овога принципа противу себе. Најзад, лични-партијски карактер унутрашње управе и живота у земљи, делећи масу у земљи на партијске групе, директно редуцира умни хоризонат партизана̂ — доводећи јих до партијског затуплења и нетрпимости, до стања — *доиста ужасног и немогућег за човека иоле интелигентног*. . . . Овога је неизбежна последица, постидно изигравање и обесвећење светости и невиности „принципа̂", ауктори тетом којих се то стање прикрива и правда. Жестина и *наглост* узајмног трвења у таквој управи, будећи и изазивајући ружне инстинкте у већине партизана̂ и искључавајући тиме сваки спокојан одређен и трајући разуман рад, развијће, решење и намирење, текућих спољних и унутрашњих питања̂ и потреба̂ народњих, — да̂је земљи чесге пролазне управнике, којима се, по правилу, пре може дати назив „tres humble serviteur des evenements», него државника̂. . . . . Последица је овакога правца и стања у унутрашњој управи земаљској: „лаж и различне хитрости, које, бу«дући вешто замазане и маскиране извесним блеском, «невешто око за дуго неопажа, но које, по неизменом „закону логике, доносе у своје време одговарајуће јим „плодове". . . . . (*Лееръ*).

Да ли, покушаји и искуство, у добу од 20. Јуна 1876. па до 19. Јануара 1878. закључно, и догађаји који су проста последица *показане* у том времену способности наше за спољне радње, — нису довољно озбиљна напомена и побуда, да се, у даљем нашем унутрашњем

животу и развијћу. угледамо на Прусију после Јене и Ауерштедта, а *нарочито на њену војну радњу* после војних опита̂, ма да по себи незнатних, које је она имала у Шлезвигу и Бадену у 1848. и 1849. г.?

Дали није време, да се учини крај личној — партијској бесомучности и вртоглавици, која, можда и не намерно, но по *неизбежној логики догађаја̂*, очевидно води подпуној супремацији случајних и пролазних личних — партијских жеља̂ и укуса̂ над целокупним животом и развијћем земаљским, ма да такве лично-партијске жеље и укуси, врло често, немају ничега општег са потребама, које су необходне за намирење спољних политичких тежња̂ народњих? Дали није време, да једном престане могућност, да се под благородним именом „реформа", и даље троши време и снага земаљска на различне личне — партијске „лажи и хитрости, вешто замазане и маскиране извесним блеском" које, у самој ствари, нису ништа друго, но повремено пресвлачење, при том, често врло неспретно и неукусно, једног и истог принципа — полицијско-административнога, тога камена темељца личне — партијске владавине и управе? Да ли није време, да се одпочне озбиљно премишљати о промени овога принципа, истина ванредно подесног за материјално-личну — партијску владавину и управу, но зато: необично скупог, јако тромог на практици и, због тога и «природе» његове, јако стешњавајућег свестрано слободно развијће личности — *па дакле и целокупне снаге земаљске*; те да се, на тај начин, унутрашњи живот земаљски ослободи штетне зависности, од случајних и проласних личних — партијских *материјалних* обзира̂ и тежња̂; да се, на тај начин, земља учини мање приступном за примену противу ње, са стране, помињатог напред савременог принципа „немогућности не мешања у туђе послове — при првој могућности"; да се, на тај начин, земља ослободи вртогла-

вице у коју је дошла, те да јој се дâ материјалне могућности, да сву своју пажњу, памет и материјалну снагу, концентрише на стварање, развијће и специјалну организацију средставâ и условâ, са којима ће своје спољне политичке потребе и тежње моћи да достигне и намири? . . . . . .

Поред, извесних физичких условâ (територија, насељеност и култура), за активну војно-политичку способност земље у *целини*, необходни су и следећи духовни услови: *поверење у политичку државну власт*, *отачаствољубље*, *религија*, *образованост*, *труд. енергија и штедња.*

Поред других, наведених напред незгодâ његових, принцип полицијско-административни, по «природи» његовој, најмање је способан да гарантује развијће ма кога од наведених напред духовних условâ, који су необходан услов за активну војно — политичку способност земље у *целини.*

Дали није већ време, да се, *са обзиром на озбиљност нашега положења и на наше потребе које су условљене спољним политичким тежњама народњим.* стално и правилно развијће и свестрана спрема земље саобразно спољним политичким потребама и тежњама народњим, повери *политичкој државној власти*, која ће, с једне стране — допуштајући *изборно* шире учешће наравствено здравих, просвећенијих и материјално самосталних елемената из народа, на решавање и развијће текућих *административних* ситнијих и крупнијих различних* питањâ, — мање стешњавати свестрано слободно развијће личности; а с друге стране — по уређењу своме, *базирајући се на основи сигурнијој и тврђој за свој задатак*, — бити сигурнија, одређенија и сталнија директива. у унутрашњем животу и развијћу земаљском?

* Судских — кривичних и грађанских, полицијских — јавне личне безбедности и охране имовне, финансијских и војних.

Дали, целокупно уређење земаљске управе, у овом духу, неће учинити, да она буде *способнија* да на практици *поштује неизменост* народњега унутрашњега програма у *духу*; да му неизмено *служи*; да га непрекидно изводи у правцу свестране спреме земље, за успешно корачање њено путем одређеним јој народњом историјом; у опште — да унутрашњи земаљски живот и развиће упути путем, нормалним, *логички — сљедственим и зависним од њених спољних политичких потребâ и тежњâ*? Дали, целокупно уређене земаљске управе, у овом духу, по „природи" својој мање узајмно зависно (управникâ и оних са којима се управља) од личних материјалних обзирâ, тежњâ и потребâ, — неће бити озбиљнија устава ексцентричним и бездомним елементима у земљи и сигурнија директива — солиднија школа, за развиће у народа побројаних напред духовних условâ, који су, *нарочито за мале земље са ванредно тешким спољним задатцима*, необходни чинилац за активну војно — политичку способност земље? Дали, најзад, целокупно уређење земаљске управе, у овом духу, неће давати несравњено већу гаранцију и могућност, с једне стране — за брзо, срећно, успешно и корисно решаване свију текућих административних питања у земљи; а с друге стране — за концентрисање и *корисну* употребу највећег дела *државне* материјалне и нарaвствене снаге, на стварање, развиће и специјалну, организацију средставâ и условâ, са којима се спољне политичке потребе и тежње народа могу да гарантују и намире?...

Изложена напред питања, прешан су *савремени* задатак, за просвећене и компетентне синове нашега политички напаћенога народа......

Од таквих синовâ својих, земља изгледа и очекује, данас, решење свију ових питањâ садашњости њене, које би валало да јој дâ такво целокупно уређење унутрашње управе, које ће, с једне стране — допуштајући и

шире *изборно* учешће наравствено здравих, просвећенијих и материјално самосталних елемената из народа, на решавање и развијће текућих административних ситнијих и крупнијих различних питања̂, — задоста намиривати, пре свега, *нуждну* духовну потребу савременога човека, да се осећа „свој“ и „код куће" у својој рођеној земљи, те тиме, бити: и најсигурнија устава ексцентричним и бездомним елементима у земљи, и моћан импулс и школа за свестрано слободно *здраво* развијће личности, па дакле и *целокупне снаге земаљске*; а, с друге стране — осигурати земљи сигурније и тврђе основану политичку државну власт, која ће бити мање зависна од личних материјалних обзира̂ и тежња̂ оних којима је власт; која ће, по унутрашњој «природи» својој, дакле, моћи бити независнија, одређенија и сталнија, у извођењу *неизменога у духу* унутрашњега програма земаљског; која ће бити мање окупирана текућим административним односно ситнијим питањима у земљи и, за толико, бити наравствено и *материјално* моћнија и способнија, да одговори своме претешком но узвишеном задатку: бити преставница интереса̂ (унутрашњих и спољних) *целине*, будно око над њима и разумно и директно радећа *снага*, да јим, нуждну јим непрестајну гаранцију, осигура и постепено јих намирује. . . .

Такво само целокупно уређење унутрашње управе земаљске, чини нам се, може, поред осталога, корисно радити у земљи и на култивирању помињатих напред духовних услова̂, који су, *нарочито за мале земље са ванредно тешким спољним задатцима*, необходан услов, за активну војно — политичку способност земље. Јер, такво само целокупно уређење унутрашње управе земаљске, може дати земљи, ми гајимо то уверење, политичку државну власт, која ће, по унутрашњој «природи„ својој, *моћи*, у јавном свестраном унутрашњем животу земаљском, сложно и окомице корисно да тежи и ради у

правцу, по коме се сигурно долази до свестраног, *нравственог* и *материјалног*, развијћа земље — сигурнога базиса за *јаку* војну снагу и у малим земљама.

Правац је тај ово:

1. *Подпуна преданост и уважење масе закону, па ма шта он доносио.* Добија се, робским односом к његовим прописима, свију фактора̂ и агената̂ целокупне унутрашње управе земаљске

Осећање дужности, васпитано строгим односом к закону свију и свакога, буди у индивидууму, истина не знаке лажне снаге, као што су: лична раскалашност, пориви сваке врсте, дрека на тему «патријотизам», и т. д., но знаке доистне снаге: осећање поредка свуд около себе; уверење, у след тога, да је немогуће никако другачије «прогурати се», до, или савестним односом к своме положењу и својој служби, или енергичним и корисним радом за ствар коју поредак гарантује; способност, спокојно предусретати тренутке који доносе добро, тако исто, као и упорно и са сталношћу ићи на сусрет и тешким тренутцима. Осећање дужности, васпитано строгим односом к закону свију и свакога, води *необобходноме* услову за снагу целине — једнаком погледу свију и свакога, односно свију питања̂ више нравствености — *дисциплине у опште*, односно ма каквих обвеза̂ било према себи или према другоме — *ма ко то био.* Ово осећање, *услов је*, да индивидуум, ма у каквој служби, рачуна себе, пре свега за службеника. Ово осећање, необходан је импулс за нравствено здравље и и развијће свију без разлике фактора̂ и агената̂ унутрашње земаљске управе, јер, оно је *услов*, те да знање и савестан однос к своме позиву, у опште важе више — но ма какве друге особине, ма и најдопадљивије, које немају ничега оппштега са општом ствари. Одстрањујући и мисао о претензијама не сагласним са способностима за заслугу, ово осећање, *услов је*, да сваки посао буде

заступљен одговарајућом му снагом; оно узрокује — *правилан распоред снагâ на послу у опште*. Ово осећање, искључује и мисао о томе, да индивидуум, у одређеном му кругу, сматра себе за независног и најстаријег — у толико безобзирније, у колико је даље од ока и утицаја предпостављених му; последица је чега, *слога у радњи међу свима различним чињеницама више и ниже администрације земаљске*, са свима благословеним последицама те слоге: *прво* — маса, наилазећи свуда на једнаки пријем, одважно одпочиње да корача путем који јој је отворен; *друго* — разумна и корисна децентрализација — јер узајмна увереност — у управи, одкуда, у првом реду, *упрошћење администрације* са одвећ корисним добитком у времену; *треће* — корисна позајмица помоћи свију различних органâ на оптштем послу, одкуда, цељисходније, подпуније и брже решење и извршење тога посла. Осећање дужности, васпитано строгим односом к закону свију и свакога, *услов је*, да индивидуум — било приватан или ма на каквој јавној служби — буде подпуно свестан сфере у којој се налази, било у смислу својих обвезâ, било у смислу својих правâ. Ово осећање, искључује могућност, да се индивидуум, у могућности да учини добру ствар, ма и најмање поколеба — у неизвесности и страху, шта ли ће «рећи» на то? и т. д. и т. д. У опште, ово осећање, *доноси поредак у мозгу и души — известан здрав дух друштва, први услов за успех у ма буди каквом послу*, па и — *у војни*......

Цела је и *значајна* истина, да је човек подпуно продукт средине, из које је поникo и у којој је порастао.

Ова значајна истина, има одвећ пространо значење.

Ради објасненња значења све истине у питању о коме је овде реч, ми морамо да се ограничимо само на неколико питањâ, на која, ми држимо, читаоцу неће бити трудно да сâм одговори: Може ли маса поштовати и

знати закон, односно кога она никако не може да буде на чисто; а, без тога, може ли бити јединства — *па и снаге* у тој маси? Може ли у таком случају, поникнути у њој ма како друго уверење, сем уверења о подпуном безправију; а, чему то васпитава човека? Може ли бити осећања дужности тамо, где, или је све, или половина, или — *ма и најмање*, остављено вољи? . . . .
. . . .

2. *Настава и васпитање* — концентрисано, свестрано и упорно тежење и ра̂д, на физичком и наравственом — у духу нацијоналном — развијћу масе народа, *нужној* знанственој спреми и гајењу навике у масе народа — за корисан *труд, енергију, и штедњу.*

3. *Поредак у финансијама земаљским.* Разумно стварање и здраво развијће извора̂ земаљскога материјалног обогаћења. Правилна експлоатација и разумна и чесна управа са њима. Јер, без свега овога, вазда ће у резултату излазити слабост.

Свестрани поредак, једини сигуран базис доистнога здравога развијћа у свима правцима, паралелан са трудом, енергијом и штедњом, *услови су — којих је јака војска само последица.*

Милитаризам, као продукт поредка, економије, образованости и тежње за напредком, — *неоцењено је користан, у сваком погледу.* Као гаранција садашњости и ослонац за напред, такав милитаризам, *вазда ће бити украс наравствено здравога друштва*, све дотле, докле год се неприближимо желеној, одвећ далекој, културној мети. . . . .

При оваким условима у земљи, војник, позван за специјалне послове своје сфере, предузеће посао образовања *корисне* војне снаге, тако исто са енергијом и, без икакве бојазни, да ће компромитирати и себе и ствар. Јер, пишући организацију земаљске војне снаге, — он ће знати са чиме позитивно рачунати може, како у сми-

слу личних особинâ људства разних категоријâ, тако исто и у смислу рода и количине средставâ, која му се за ту цељ на расположење ставити могу. При оваким условима, организација војна биће најмање изложена могућности, да болује *најопаснију* болест — *импровизирање ма чега у њој, где треба да је све резултат строгог рачуна.* При таким условима у земљи, неће му бити тешка ни специјална спрема организованих наоружаних масâ, за њихов позив, — ни у смислу знанствене спреме њихове (*екзерцир — школа*), ни у смислу *необходног* јим војног васпитања — *наравственог оспособљења оружаних масâ, да на ванредно тешком и критичком практичком послу своме, употребљују добивена војна знања што боље и кориснмје* (*дисциплина*).

И сâм, продукт горсказаних условâ, подпуно свестан свога положења и својих озбиљних обвезâ, — њему неће доћи ни мисао у главу, да се стешњава у послу ма чим другим, сем захтевима самога посла и својих службених јасних обвезâ; нити ће га најмањи неуспех (тренутак када се ствар ломи и када је, баш због тога што се ломи, ваља продужавати што енергичније) колебати и склањати к уверењу, да је већ све учињено и да није могуће више противити се. Такав он ће и нехотице сазнати, да је *дрскост* вазда била и вечно ће бити — *главна снага у војни**); јер, не бије та војска — коју треба подгуркивати, но та — *коју треба уздржавати.* Свестан својих јасних и безусловних обвезâ и оспособљен (жив и наравствено здрав базис његових дејстава — његова отаџбина) да јих изврши, — њему неће доћи ни мисао у главу, да подлегне пре — него што истраје.

*) И погрешне диспозиције, но енергично извршене, врло често доносиле су победу у бојевима готово на половину изгубљеним; и обратно, има много случајева, где су најлепше намере и предрачуни, пропадали без успеха — услед неспособности војске, као оруђа, да их изврши.

Такав на челу около 100.000 војске, цељисходно организоване, добро наоружане, спремне и *базиране*, добро изучене и *васпитане* за свој позив, војске — која је продукт поредка, труда и економије, — он ће, у име лепше будућности свога отачаства, *извесно знати* корисно да употреби „одвећ довољно време”, које је његовом противнику безусловно нуждно да изведе такву исту снагу; . . . . . а тамо? . . . . . ново положење и нови извори, даћеду му зар могућности да се и одржи, док факт не буде признат и утврђен. . . . .

Нека нам благонаклони читалац допусти, да завршимо ово, прилично пространо одступлење од нашег предмета, са неколико још општих мисли, које рачунамо као важан и неизоставан додатак мислима, напред изложеним.

Јасно схваћена цељ, неизбежно обвезује на израду, тако рећи дневнога, јасно прецизиранога програма рада. Овај пак, одмах указује способним за то људима, на принципе, који условљавају негово извршење.

Шта остаје после овога?

Остаје:

а) Поштено применење тијх принципâ на послу — тако исто, као што су и они сами невини и поштени.

б) Способност користити се тим принципима у практици: т. ј. способност погодити јим конзеквенције у датим условима и — нарочита способност, са *одважношћу безусловно се подчинити — бити роб — тим конзеквенцијама у послу.* Ова «нарочита» способност, необходна је за корисну јавну радњу; јер је *она*, једина гаранција, да се у тако озбиљном послу, који, за успех свој, захтева непрекидну способност подпунце видети његов ток и развијће, не лута као по магли или лабиринту.

Теоријска способност, да себи објаснимо и извор — одакле су и пут — којим се је дошло до принципâ, које

мислимо да применимо у јавном послу који нас очекује, — основа је, по себи се разуме, без које је, за обичне смртне, користан јаван ра̑д немислим. Но поред ове теоријске основе, за користан јаван рад необходно је још, позабавити се предходно детаљном анализом конзеквенција̑ дотичних принципа̑, у зависности од *датих* условâ на практици; и располагати нарочитом способношћу, свесно и смело њћи правце туда — куда нас конзеквенције руководећег нас принципа воде.

Изабрати руководећи принцип за достигнуће *задате* цељи и погодити му конзеквенције у *датим* условима, способности су — приступне многима. Но, поштено и подпунце дати се руководити изабраним принципом, т. ј. безусловно се подчињавати његовим конзеквенцијама на практици, не превиђајући и не изостављајући ни најситније, — *мудрост је*, коју притежавају њих не много; просто зато, што се је, у дугом веку, увукло у разне ћошкове човековог корпуса много разних греховâ и недостатакâ, који му недаду да буде мудар. Ту играју своју улогу: и лични обзири, и сопствене склоности и жеље, и сопствено тренутно расположење, које, разуме се по себи, нема ничега општега са послом, и т. д. и т. д.

Ако сте се поштено и подпунце руководили изабратим принципом, робски примењујући све његове конзеквенције на практици, при чему нисте превиђали и изостављали ни најситније, па добијате такве резултате, који не иду у прилог вашој цељи, — *мењајте одмах, одважно, руководећи вас принцип*, јер ћете, иначе, све више и више, заплетати се и удаљавати од своје цељи. То исто ће бити, т. ј. вечито ће те тумарати као по магли или лабиринту, — било ако нисте у стању да погодите конзеквенције руководећег вас принципа, било ако нисте способни и одважни да јих безусловно изводите на практици — не превиђајући и не изостављајући ни најситније.

III.

Чланци, који су предходили овоме, довољно су објаснили, да целокупна „политика" државна, т. ј. спољне политичке тежње њене и логички-следствен им унутрашњи живот и развијће њено, *подпуните* условљава *Стратигију* дотичне државе — *у свом њеном пространству*. Јер, војна, није ништа друго, до «*крајње средство* у ру«кама државне политике, помоћу кога она гарантује и «намирава државне цељи. Она је спор о праву између «државâ, као *политичких* снагâ" (Лееръ). У целокупној „политици" државној, дакле, т. ј. у спољним политичким тежњама њеним и логички-следственом јим унутрашњем животу и развијћу њеном, која Стратигију дотичне државе у свом њеном пространству условљава — на коју се, следовательно, *она базира*. — *основни су узроци, свију чисто војних појава на практици*.

Ово ће бити, понајпре, познато оним нашим читаоцима, који се баве историјом ратовâ. У њој се они вазда, и то у самом почетку њеноме, сусрећу са ревном целокупне државне политике дотичних супарникâ; који, ако није написан — „намерно" или по глупости — зато само, да испуни нуждну празнину програма за писање оваких специјалних историјâ, — ваља, предходно, читаоца да оријентира: о спољним политичким тежњама дотичних супарникâ — *праузроку војне о којој дотична историја хоће да прича*, и о томе у колико су, унутрашњи државни живот и његово развијће, обојих супарникâ, били логички-следствени њиховим спољним политичким тежњама — *о наравственој и материјалној каквоћи и јачини базиса, целокупне снаге обојих супарникâ*. У опште, он ваља, предходно, да дâ способноме читаоцу реалан критеријум у руке, са којим ће он *моћи*, са корисћу за себе, свестрано да оцени дотичан сукоб двеју противничких политичких снагâ, па дакле и — *моћи и*

способност њихове целокупне Стратигије, која се је у дотичном сукобу обелоданила. Са овим критеријумом у руци, читаоц оцењује, пре свега, у колико је *спољна* политика обојих супарника̂, тежећи *извесној* цељи, разумевала задатак сопствене Стратигије; у колико је *она*, с једне стране — водила рачуна и била обавештена о успесима сопствене Стратигије (на коју се *базира*) у решавању њенога задатка, предписаног јој *извесним* спољним политичким цељима и намерама; а с друге стране — у колико је *она* смишљено садејствовала (разумним парирањем разних некорисних и несвојевремених случајности, покушаја̂ и питања̂, у текућем међународном животу) успесима сопствене Стратигије у решавању њенога задатка и, у колико је успела да, по потреби, цељисходним савезима, неутралношћу, и т. д. потенцира сопствену снагу до мере, која јој је *потребна* за цељ, коју је на нишан узела. У опште, са овим критеријумом у руци, читаоц оцењује, пре свега, *спољне услове, под којима се војне снаге дотичних супарника̂ сукобљавају.* Упознат са праузроком и *мотивом* војне, о којој дотична историја хоће да прича, — читаоц са овим критеријумом у руци, цени утицај њихов на наравствено расположење оба супарника, које се јасно исказује у њиховим дејствима на ратишту и бојиштама. Упознат са наравственом и материјалном каквоћом и јачином базиса, целокупне снаге обојих супарника̂, — читаоц, са овим критеријумом у руци, цени мо̂ћ и способност целокупне Стратигије обојих противника̂, која се је у дотичном сукобу обелоданила; цени т. ј. с једне стране — у колико је и *како*, свака од њих успела у датим условима, сазданим целокупном државном политиком њиховом, да специјално организује и свестрано спреми земаљску војну снагу за дату јој цељ — *специјална и паралелна оцена и карактеристика сопствених војних снага̂, борећих се противника̂*; а с друге стране — у колико је и *како*,

свака од њих умела, у датим спољним условима под којима се дотичан сукоб догађа, да рацијонално реши питање о начину вођења војне у датом случају; у колико је, т. ј. свака од њих умела, да зада себи разумну цељ и да користи своју снагу, те да је и достигне са што мање жртавâ и за што краће време — *специјална и паралелна оцена правца и начина употребе сопствених снагâ на ратишту и бојиштама, оба борећа се противника.*

То, што је целокупна Стратигија земаљска — *у свом њеном пространству, подпуно* условљена целокупном «политиком» државном; што су у *њој, основни узроци свију чисто војних појавâ на практици*; то показује јасно, да, државници, који су «на месту,» који, дакле, знаду добро куда народња историја тежи и, способни су и намерни, да јој развиће туда олакшавају и подпомажу; који разуму, како и којим средствима народ може доћи до своје тежње и способни су да гарантују тај пут и средства, пељисходним током и развијћем народњега живота ван куће и у кући, — *не могу бити ignorants у Стратигији, као синтези целокупнога војнога дела.* Ово је *нарочито* нужно и важно, за државнике савремене војне епохе друштвене историје, у којој је војна једино сигурно средство за одбрану и очување својих правâ и своје слободе самосталнога нацијоналнога живота и развијћа — *безопасности и слободе државе у међународном животу,* — ако не желе, да земаљска Стратигија пође путем, *који је продукт личне фантазије.*

Тежња јасно сваћеној и тачно прецизираној спољној цељи, *условљава*, као што је напред већ објасњено, и односну јачину и квалификацију снаге, која је нуждна те да се нанишањена цељ достигне; а ово, по себи се разуме, одређује и *начин*, како се жељена снага добити има и може. Од *нужних успехâ* земаљске Стратигије, у смислу специјалне организације и свестране спреме *услов-*

љене — у погледу јачине и квалификације — земаљске војне снаге; т. ј. од *начина*, како земаљска Стратигија намерава и тежи да добије и покаже условљену војну снагу, — зависи, дакле, практичка политичка могућност — политички смисао, дотичне земље. Зато, целокупна државна политика, која условљава радњу земаљске Стратигије — јер се, у погледу својих спољних тежња̂ и радњи, на њу **базира,** — мора бити свесна њене радње, вазда бити оријентирана о њеним успесима и, *бити способна* да, вазда и у свако доба, свима силама својим, садејствује успесима њеним

У тој цељи, *спољна* политика државна, труди се непрестајно, да парира сваку спољну могућност, која би могла да паралише миран ра̂д земаљске Стратигије — постепену рацијоналну спрему земље, за активну спољну радњу која јој предстоји; или, шта је још и најгоре, која би, ангажујући земљу у несвојевремену спољну активну радњу — *гурајући је на нож*, — могла, опасно да поколеба самопоуздање у народа и поверење у његову међународну политичку мо̂ћ и значај. Најважнија јој је, пак, брига, да интересе своје земље идентифицира са интересима ма кога суседа — ближега или даљега, снагом кога ће моћи да потенцира снагу своје земље, те да је тако учини способном да задату јој цељ достигне; — брига и тежња, које могу бити разумне и основане само у том случају, кад земаљска спољна политика располаже могућношћу, да дотичноме суседу, у намераваној спољној активној радњи, понуди такву исту — ако и не баш толику — *фактичку* корист и помоћ, какву од њега тражи. Унутрашња, пак, политика државна, гарантујући и помажући свестрано наравствено развијће личности у земљи — стварајући и култивирајући известан здрави дух друштва — садејствује, *вазда и свуда*, разумним и упорним тежњама земаљске Стратигије, да се у маси народа развије и учврсти «дубоко колективно осећање и

„сазнање велике улоге војскине у држави; сазнање, да „је она на крају, ослонац престола и отачаства; да др- «жава пропада и гине, ако војска не врши своју обве- „заност: да је цел војске да, не уклањајући се пред „смрћу, да подпуног израза вишој воли, вишој сили и «напрегнућу живота државе; да је поруга војске исто- „ветна са поругом народа, и да се никакво осећање «народа не може да сравни, са ликујућом гордошћу, са «каком он дочекује своју војску после победе над не- „пријатељем — ни с тим дубоким учешћем, са каким „се он односи к својој војсци у несрећи. Ово велико «сазнање, кад прожмава све и свакога, рађа, с једне «стране — *војну част*, која се изражава верношћу пре- «столу, храброшћу пред непријатељем и презрењем пла- «шљивцима, и која мора бити не разлучна са војни- „ком за сво време живота његовог; са друге стране «— *војно одушевљење*, које је необходно за тренутке, „када се врше велика дела" (*Лоренц фон Штајн*). Гарантујући и помажући свестрано наравствено развијеће личности у земљи — стварајући и култивирајући известан здрави дух друштва; моћно и корисно садејствујући тиме земаљској Стратигији, у смислу напред изложеноме; и гарантујући и помажући свестрани материјални напредак личности у земљи — па дакле и целе земље, — унутрашња државна политика ствара *базис* целокупне војне снаге земаљске, који је — *његова наравствена и материјална каквоћа и јачина* — «*базис* „*и војних дејстава*, која ће бити моћна или слаба, брза „или спора, према целокупном унутрашњем уређењу — „унутрашњем политичком строју и животу земље, која „се спрема за војну и одпочиње је" . . . (*Лојд*).

Брига и старање о специјалној организацији и свестраној спреми земаљске војне снаге, *каква се захтева*, и практичкој употреби те снаге на ратишту и бојиштама, за достигнуће задате цељи, у тренутку, који државна

политика назначи као згодан за ово, — зататак је државне Стратигије у целоме.

Ако не блуди у фантазији појединих лица̂ или и целог поколења, но стои на реалном земљишту спољних политичких тежња̂ и потреба̂ државних и логички — сљедственог јим унутрашњег живота и развића народњег, – Стратигија дотичне земље, дели се на два дела, *сасвим различна* –– по «природи» њиховог задатка и цељи, по одговарајућим јим, према томе, начинима поступања и радњи и, по времену и приликама када дејствују и раде; но, ипак таква, који, како ће се ниже видети, *потпунце* један другог условљавају

Ово су ти делови:

I. Специјална организација и свестрана спрема, целокупне земаљске војне снаге, за војну; *у зависности, од целокупног политичког положења и потреба државе, као међународне политичке снаге.*

II. Рацијонална употреба целокупне земаљске војне снаге на ратишту и бојиштама — *у опште у војни.*

Први део, чини земаљску Стратигију мирнога доба и, задатак је и надлежност, *војне гране државне управе*

Други део, чини земаљску Стратигију ратнога доба и, задатак је и надлежност, *врховне команде у рату,*

Свесној свога задатка и дораслој за њ, *војној грани државне управе*, прва је и најважнија брига, да изнађе и одреди строгу сагласност и хармонију између *јасно постављене цељи земаљске војне снаге и, условљене тиме односне јачине и квалификације њене*; при чему, вазда је боље погрешити на више, но на ниже. За овим, задатак јој се разређује на следеће групе:

1 Специјална организација и свестрана спрема, земаљске војске у целини.

2 Уређење и спрема, базиса операцијоног.

3 Спрема *свега*, односећег се на мобилизацију и концентрацију војних земаљских снага̂ и потреба̂ на базису, за цељи *дате* војне.

Све три ове групе, морају бити култивиране, спремане и намириване, са једнаком бригом, са једнаком пажњом и озбиљношћу; јер све оне — у заједници, мера су *јачине* земаљске војне снаге; мера су способности и готовности земаљске, да долазећи удар дочека и сузбије, или да га сама, по потреби или у прилици, са успехом нанесе.

Успешно решење свију горепобројаних задатака земаљске Стратигије мирнога доба, такво, *које одговара целокупном политичком положењу и потребама државе — као међународне политичке снаге*, — чини *озбиљну готовост земље за војну*, те је, по томе, и узрок свију важних политичких користи које земљи таква готовост њена доноси и које смо ми поменули и разгледали довољно подробно у првом чланку ове расправе. Оно је, следовательно, мера међународног политичког значаја државе и, дакле — *основа је за такве или иначе одношаје, према суседима њеним*. Најзад, *такво* успешно решење напредпобројаних задатака̂ земаљске Стратигије мирнога доба, пеобходан је базис, услов — за успешну радњу активне земаљске Стратигије, Стратигије ратнога доба; то је — *залога победе*. Јер, озбиљна готовост земље за војну, то је најважнија залога за прву, најодсуднију стратигијску победу, у самом почетку војне — *доватити иницијативу у дјествима у своје руке*; што значи, ни више ни мање, но „господство над вољом и умом противника, чега је непосредна последица та, да се, у „свима стратигијским и тактичким рачунима и намерама, «намера и воља противника *не нагађа*, но се зна позитивно — јер му је ви, вашим дејствима, предписујете; «т: ј: ви сте у положају и могућности, да ваше операције, у могуће највећем степену, довучете на терет ра

«чуна, да их извучете из области предпоставакâ, импро-«визације и фантазијâ. (*Леерь*)·

Свестрана спрема и цељисходна специјална организација земаљске војне снаге, која последња, кад осигурава војсци брзу мобилизацију и *што јачу* бројну снагу, — саме собом‘ решавају највећи део најважнијих стратигијских питања у војни; јер, допуштајући с места прелаз у наступање, са јаком војном снагом, оне тиме дижу морал у сопственој војсци — *удвајају је*; пренесе ратиште у земљу непријатељску — *чине војну економичнијом*; допуштају најсмелија предузећа, у роду свакојаких обилазакâ, изненадних налетâ, и т. д.; у опште — узрок су слободи и независности у дејствима, чиме знатно упрошћавају и олакшавају операције — *доприносе победи*. Но, да би, свестрана спрема и цељисходна специјална организација земаљске војне снаге, могле имати овако корисан утицај на радњу Стратигије ратнога доба, — војска мора бити разумно и сигурно *базирана*, пре свега, у својој сопственој земљи. Питање о уређењу и спреми базиса операцијоног, мора бити решено благовремено и, са толико исто пажње и озбиљности. Под овим се разуме, благовремена и цељисходна спрема сопственог ратишта — сопствене територије, у војно-инжењерском погледу. То је благовремено и цељисходно осигурање за себе, најважнијих (које су пресуднога војнога значења) тачакâ и линијâ — одбранбених и комуникацијоних, на собственој територији, — *утврђењима, тако узајамно распоређеним, како ће моћи бити поуздани и згодни наслони активној војсци, за концентрично дејство, у што већој маси, противу противника, у свима правцима*. Ни простор, ни цељ ове расправе, недопуштају нам, да детаљно изложимо важне користи, које активна Стратигија добија — кад је ово питање земаљске Стратигије мирнога доба, благовремено и разумно решено. За овај пар, довољно ће бити да на-

поменемо толико само, да је, благовремено и разумно решење овога питања земаљске Стратигије мирнога доба, нарочито важно за земље, које, услед односне слабости и особинâ свога политичкога положења у опште, *могу бити натеране на одбрану — ма да су тежиле да нападају*. Због тога, у таким земљама, питање о базису операцијоном, претвара се у питање о сопственој сигурности — *о одбрани*. Војни базис операцијони, у таким земљама, мора бити, у исто време, *њихова одбранбена линија*, на којој, по себи се разуме, најосетљивија места, морају бити заштићена и прикривена нарочито брижљиво. Одбрана је, сама по себи, и некорисна и тешка. Ако још, лакомислленошћу у миру — ма у ком смислу, сама себи сазда такво положење у рату у коме ће моћи само пасивно *да прима* ударце — ограничиће тиме сама себе на жалосну улогу: дрхтавичне пажње, за радњама противниковим; старања, да „одгонене" намере, његове — и то тада кад их види, т. ј. кад их он већ одпочиње да извршује; у опште, сама ће добровољно, унапред, подчинити своја дејства дејствима противниковим; чиниће т. ј. то, шта противник хоће, чиниће то — *шта је у војни најгоре и најштетније* . . . . Непосредне су последице брижљиве и разумне благовремене спреме сопственога ратишта (и бојишта) — сопствене територије, у војно-инжењерском погледу: «а) Гарантовање у на«пред, иницијативе у дејствима; б) Сигурна мера про«тиву масе изненађењâ и некорисних случајностй, које «неизбежно прате свако војно предузеће и в) Матери«јална могућност и нужна основа, да се извесна ратна «цел достигне са знатно мањом снагом по броју". *(Лоер)* Најзад, свестрана спрема и целисходна специјална организација земаљске војне снаге, и брижљива и разумна благовремена спрема сопственога ратишта — сопствене територије, у војно-инжењерском погледу, — *корисна* су снага за земљу, тада само, кад земаљска Стратигија

мирнога доба није лакомислено пропустила, да благовремено и разумно спреми и осигура *све*, шта је нужно, да се поменути напред *елементи* земаљске војне снаге целисходно „искупе и уједине" за једну *извесну* радњу — за јасно сваћене цељи *дате* војне; у опште, кад земаљска Стратигија мирнога доба није лакомислено пропустила, да благовремено и разумно осигура *све*, што је потребно, за мобилизацију и концетранцију војних земаљских снагâ на базису, за цељи *дате* војне. И важност и значај ове радње земаљске Стратигије мирнога доба, подпуно преставњају и објасњавају следеће речи из,војницима без сумње познатог, мемоара (1868. г.) *Молтке*: овог

«Задатак је генералног штаба у мирно доба, да «брижљиво изради и спреми, до последњих деталâ, све, «што се односи на искупљање и концентрацију (превоз) «војске, и то за *све* вероватне војне. Израђени за ово „планови, морају се вазда благовремено имати у приправности.

«При концентрацији војске у почетку, поред вој-«них обзирâ, морају се узимати у призрење још и други «разнородни обзири — политички и географски. Погре-«шке у концентрацији војске у почетку, *тешко да могу «бити поправљене у току целе војне*. Међу тим, сви рас-«пореди и све мере за ову стратигијску радњу, *могу «бити израђене и спремне за дуго до војне*» . . . .

„Сасвим је различан задатак Стратигије, која ће да «употреби спремљена већ средства и снаге, у војни која „предстоји».

„У овој области Стратигије, наша се воља у скоро «сукобљава, са независном вољом противника. Премда се «ова последња може и да ограничи, ако се, својевремено «и решително, иницијатива у дејствима доватн у своје «руке; но, сломити коначно, може се само *бојем*» . . . . .

Ево, како је судбоносан утицај успешне радње земаљске Стратигије мирнога доба, на радњу и успехе Стратигије активне — *земаљске Стратигије ратнога доба*.....

Ево зашто је *огромна* опасност за земљу, грешна «пуста» заблуда, која је, по несрећи, највише распрострањена у војној сфери и благодарећи којој лакомислено се проводи и растура скупоцено време мирнога доба, на фантазије и надања на *„великога војводу»*. Пре свега, «велики војвода», то је *случај* који се најређе догађа од све масе различних случајности, које неизбежно прате свако војно предузеће. Затим, успешна рацијонална радња земаљске Стратигије мирнога доба, најплодније је „земљиште на рађање «великих војводâ" и најмоћнија „школа и снага — да их створи; јер, *„великоме војводи, «нужни су и такође велики војници»* . . . . . Ево, како «опасно греше сви они, који, склони да успехе у војни «приписују искључно, или бар поглавито, *импровизацији, «срећним надахнућима*, а не у исто време *упорном и «трпељивом труду, брижљиво; спреми* решења тих грозних питањâ, која се, у последњој инстанцији, решавају *„гвожђем и крвљу"* (*Лесрь*), — не ретко оспоравају и «често довољно неуважавају познату значајну истину, да *„војске, које су биле бијене, била су бијене још до бојишта — носиле су, т. ј: узрок пораза свога, саме «у себи.»*

С тога је, *неопходно* да све војне радње мирнога доба, које нису ништа друго но предуготовне чисто стратигијске операције, за дуго до војне, која је, према целокупном политичком положењу и тежњама земље, *неизбежна* и која се очекује, — *буду брижљиво спремане и израчунате са математичком тачношћу*. У овој области радње земаљске Стратигије, не само да немају места, *но несмеду бити допуштене никакве импровизације*.

С тога је, војна грана државне управе, кад је «на месту», *дужна*, да гарантује благовремено, успешно и рацијонално решење свију задатакâ и свију питањâ, њенога позива и њене надлежности — *земаљске Стратигије мирнога доба*.

Извињавање неуспеха̑ својих у том погледу, *ма какевим сметњама*, несрећна је утеха за оне, који ће имати да сносе грозне последице од тога. Јасно сватајући свој задатак и *важност* његову за земљу — као међународну политичку снагу, — војна грана државне управе, *дужна је*, да сваку сметњу, која јој пречи и отежава благовремено, успешно и рационално решење свију задатака̑ и питања̑ њенога позива и њене надлежности, уклања и савлађује, *са том озбиљношћу* — како је њен позив, по последицама својим, озбиљан за земљу; *са том решимошћу* — како су решителне и последице, било успеха̑ или неуспеха̑ њених; *са тим просвећеним патриjотизмом* — како је драга и драгоцена, слобода и самосталност отаџбине.

Кад је реч о важним и великим интересима сопствене отаџбине, не може бити ни говора о штедњи труда и обавештавања̑, те да се они гарантују и намире. Уложени трудови и обавештавања у овом смислу, никада немогу бити без резултата̑; јер, тешко је замислити земљу, која, у данашњем војно-материјалном добу, не жели да има необходан јој материјални ослонац — *не само за своју политичку будућност, но и за гаранцију садашњости своје*.

Ако би таквих земаља и било на земљиној лопти — нема се никаквог узрока, а још мање основа, да им се и наша отаџбина придружи. Због тога ће, склоност извињавања неуспеха̑ својих сметњама разнога рода, вазда значити код нас као намерна, довољно сигурна — премда и привремена — заштита, неспособности своје за свој позив; те ће, као таква, вазда значити као једна отежавајућа околност више — *за осуду*.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Снови и живот.

— »У свету брале —нема љубави.» —
Ђ. Јакшић. —

Еј, снови, снови, надање мило,
Магловит вео сакри вам лет.
Слабачком моћи, кренух се ево
У вреви светској, да учим свет; —

Блажени часи, дана сретнијих,
Када се крепих, ко росом цвет. —
Еј, веља туго, прокуни клетвом,
Варљивих слика, обмањив свет; —

Загрми громом, природо моћна,
Нек се по земљи, разноси трес.
Та њоме влада, пакост и злоба,
Судбином нашом, игра се бес.

Еј, снови, снови, — горка је јава,
Трновог венца, спрема ми крас; —
Ал ипак зато, мушки ћу сносит,
Самртних људи, свемоћан глас. —

Испићу радо, кондир с отровом
Што ми га пружа — варљиви свет;
Изнурен борбом, — пуном очаја, —
Животе бедни, — ала си клет — ; —

Еј, снови, снови, — у гадној јави,
Скривена лежи, слабачка моћ. —
Ходићу смело трновим путем. —
Докле ми жићу, — не приспе ноћ. —

Петар J. Петровић

ЧИЧА НАЈДАН

Криминална приповетка

од

Тасе Ј. М.

Беше лепо јесење вече у половини месеца Септембра прошле године . . . Горе по оним косама топчидерским већ горијаху ватре у виноградима ; пламен се дигао у вис, а на около се сакупила дечица, па скакућу и играју ; по где где почињаху већ и пуцањ из пушака ; весели берачи и берачице, полазећи кућама, силажаху озго с брда, а сиромах домаћин, који је срећан те има виноград трчи, псује и спрема вечеру за зване и незване госте из Београда . . . . .

Доле, друмом топчидерским, дигао се читав облак од прашине. Хинтови се дали у трку — господа се враћају са шетње . . . Превариш се те гледнеш у каруца, а оно све бледа, намрштена лица госпођа . . . Бива кад када те се из њих продере на те по какав пијани шустерски калфа, или се глупо осмехне уцмакано лице какве бурдељске намигуше.

Беше, рекосмо, вече. Једном страном крај друма иђаху три човека, међу собом нешто говорећи. Занети својим мислима, они и не обраћаху пажњу на зврку кола и певање берачица . . . Они иђаху журно напред.

Баш у тај пар пројурише мимо њих красне каруце господина П . . . . . Унутра сеђаху госпођа Н. . . њен синчић и „гувернанта". . . .

— Мама, мама . . . викаше синчић, показујући малом ручицом — гле, гле, како трче они људи тамо. . . А што трче. . .

— Но мрак је близу, па сироти људи иду кућама, као и ми. Они живе, видиш, онамо далеко иза брега. То су сељаци — одговори госпођа мајка, помилова дете, па се окрете и пропрати очима оне путнике . . .

Међу тим она тројица, прво не беху сељаци, а друго не иђаху кућама својим

Они пређоше друм. Оставише за собом пут, који се у лево одваја за Топчидер, па се упутише право поред оних магацина. Дођоше пред Чукареву механу. Ту мало застадоше и одморише се. Па онда завирише кроз прозор и уђоше у механу, да како међу собом говораху, попију по полић ракије . .

Они уђоше у механу и поздравише се са механџијом, некаквим цинцарином. Седоше за један сто, тамо чак у крају, и поручише да им се донесе један литрењак добре ракије.

У даљем току наше приче ми ћемо имати прилике, да их ближе упознамо читаоце са овим гостима. Сада само помињемо, да је један од њих био високога стаса, крупан, а и по годинама најстарији. Могаше му бити тако преко четрдесет. Она друга двојица беху средњега стаса; једном да имађаше тако око 35 г а оном другом да беше две три године мање. Сва тројица беху тавног поцрнелог лица, а гледаху све некако испод очију Беху по изгледу надничари, камењари. Таква су лица са свим обична у крајевима где се оно вади камен из топчидерских мајдана.

У механи беше велика гунгула. Пуно сељака, који враћајући се са београдске пијаце, увратише се у Чукару, код газда Ђорђа, да и ту по обичају потроше који грош А што да се и која не попије. За кола дрва добивено је двадесет гроша. Пошав од пијаце свуд редом

низ друм, до села, имаће валда неких пет механа. Свуда ваља свратити, бар да се онако с ногу који полић попије, шта ћеш му — такав је адет . . .

Доиста немила појава, рђав знак по наш напредак. Пођите свакада, када хоћете. Зађите када је време копању, орању, или у доба најбоље жетве и борбе, свакада ћете сеоске механе наћи пуне сељака. Ту се пије, карта, бекрија туче и псује. Ту наш сељак, бадаваджишући, проведе по већи део дана, а жена му и деца гола и боса, кошеви му празни, њиве не обрађене, а голема поља и ливаде стоје пуста . . .

Причају, да су наши стари, по ослобођењу Србије, у чоханом ћурчету и чакширама јахали по селима: а данас наш сељак у кошуљи и гаћама тера кроз чаршију усред зиме — колица дрва. . . . . . .

Него да се вратимо причи.

Дакле сељаци испрегли гладне волове пред чукаром, везали их за јарам, па ушли у механу. Запалили кратке чибучиће, па пљуцкају уз полиће . . . Марјан Дрежић из Моштанице. одвезао па прича чудне ствари о шебеку, кога је, вели, у чаршији два сата пратио и гледао.

Сељаци осули, па се све грохотом смеју.

Чича Сима из Жаркова налактио се на астал, па слуша. Тек ће кад када додати:

— Е, браћо, јест ђаво тај погани шваба Шта не ће измислити. Мајстор . . . ја. Научио га. Лепо, велиш, игра шебек ка' човек.

— Па јес' видео, пуца из пушке, лупа у добош, знаде гзерцир, ка' солдат — вели Павле Шубик, из Сремчице . . .

— О људи! јест оно чудо — додаје Петар биров — Баш изгледа ка' по неки човек . . Мајка га божја убила.

— Само да нема репа — исти Јова Белобрк. из Вранића . . . наставља кмет Марјан . . .

Сви сељаци ударе по ново у смеј.

— Ја како ли га, боже мој, ватају? — упитаће чича Сима.

— Како? На лепак, ка' штиглице — додаће учитељ Јова, па им стаде причати историју мајмуна . . .

Сви сељаци загледали се у њега. Ућутали, зинули, па и не трепћу. Чак и механџија изашао из ћелнераја, па и он пришао ближе столу да чује.

Док се ови гости забављаху око учитељевог стола, дотле она три путника, са свим за се пијаху и тихо нешто међ' собом разговараху.

— Дакле, треба да смо на чисто — отпоче онај најстарији — хоћемо ли, или не? Не треба ту много мислити , . .

— Ја хоћу — одговори онај средњи. — Немам чега да се плашим. Мајка му весела — нисам се бојао ни када сам онога старца судију на басамацима заклао, а камо ли да се плашим овде. Мени треба сутра зором новаца. Морам их добити из ока из бока. А ово је добра прилика.

— Како да није — продужаваше онај средњи — да покушамо у вароши, ухватили би нас на првом кораку а овамо је гола пустара. Нигде никога . . .

— А јесте ли сигурни да има новаца? — питаше онај најмлађи . . .

— Е којешта! — рече онај средњи. — Ја знам по сигурно. Оноӑад, када сам спавао у мајдану са њим — видео сам. Он легао с једне, а ја с друге стране, крај ватре. Мени се нешто није спавало. А он, чим легао, захркао. У сну се протегли и окрену на леђа. Памуклија му се подиже, и баш лепо угледах испод паса ћемер....

— Ћемер? . . . .

— Јест, ћемер . . . Биће пун новаца. Ја сам баш добро видео. Знаш, ови из Турске, носе увек паре уза се.

— И ја знам — додаде онај најстарији — он мора имати новаца. Сећате се, ваљда, колко је само лане узео за онај камен, што је пренет у Панчево. Па после, колико га је однео и продао по Београду. Ено, све његов камен испред кућа.

— А треба л'се чега бојати ? — питаше онај најмлађи

— Ни најмање — одговори онај средњи — Сам спава у мајдану. Момци се растурили по околини. Неки отишли у варош да што пазаре за славу у Раковици, а неки опет сишли у Топчидер. Ја знам сигурно, вечерас нема никога.

— Да ли леже рано ?

— Стар је човек Напије се малко ракије. Поједе коју главицу црна лука са сиром и лебом. Попуши мало на чибук, па се одма извали крај ватре. До сада је ваљда већ заспао

— Еј, механџија. . . . . .

Механџија се не одазва.

— Еј, цинцарине, море — викну најстарији гост — дај дер нам још по један полић. Ама имаш ли љуће. Ово је права шома. . .

— Кака џанум, шома - правдаше се механџија. Мастика, права мастика. Ни капетан гу не пије бољу. Од ћир Пашону, ликерџију, гу узимам . . .

— Каква мастика ! смејаше се онај средњи гост. Пописмо по литрењак, па баш као воду. Успи дер ти туна мало рума ако имаш . . .

Механџија отрча у келнерај. Насу полиће. Донесе на сто пред госте, па оде брзо да даље слуша учено предавање о шебецима.

Онај најстарији путник погледа за механџијом, сркну из полића, па предужи говор :

— Сасвим комотно можемо радити. Немамо се чега бојати. Не ће ми туна наћи сведоке, да ме после хвата као за ону крађу у Палилули. Јок, бога ми. Чик му га,

нек ми сутра ухвати траг . . . Мој члан мисли ја морам красти у Београду. Ене га . . . Јест . . Нек дође сутра, да ми докаже по параграфу . . .

— А јес, добра, фина посла — смејаше се онај средњи. Вечерас у мајдану, ноћас у Београду, па сутра никога да глава заболе . . .

— Само морамо пазити — све странпутицом, преко винограда. Никако друмом. Може нас когод спазити и познати — додаде онај први.

— А ко? питаше онај најмлађи.

— Е ко! Наћи ће се лако ко год, па ће сутра причати: срео сам тога и тога ноћас, иду одатле и одатле. Па ето ти онда петљања. Оно, истина, ја се баш бог зна колико не плашим. Падао сам толико пута у замке, па фала Богу и суду, ево ме жива и здрава. Свега што ми може — то је из недостатка доказа. Е ала ми је наудио . . . Али опет знаш, није с горега причувати се. И онако нас г. Ђока има на око. Ђаво би га знао, нема да га преместе у други кварт. Шерет човек. Све се бајаги смеши. Као не ће ти ништа. А овамо тешко нами. Чим ме нађе два сахата без занимања, одмах дај на протокол. Вели: имаш ли занимања ? . . Занимање — којешта! Колико ме је пута хапсио, ни броја ми се не зна.

— Е мој брајко — смејаше се онај средњи гост — нема ти као оно код г. Заставића. Добар човек. Покрадосмо Поповића баш у сутон. Беху то красне паре. Таман се подкусурасмо, али нас потказа онај обешењак Јован терзија. Него и он се не увајди. На испиту лагасмо, плакасмо, бајаги се клесмо. Овамо, онамо, питај људе, комшије. Ови све противу нас. Бога ми мал' не заглависмо. Али се ја брзо досетих. Позовем се на моје сведоке. Обешењак Петар Конзул и Ђорђе Перечар лепо се заклеше, да ми тога вечера нисмо ни били у вароши, него у селу свиње лучили. Суд нас онда пусти. Шта

вреде пријатељи . . Поделп смо после ћар, па и ми слободни, а они сити . . . Бадава је, брађо, треба се увек довијати Главно је — не признај. Чувај се добро испита. Ако те ухвати за једну реч — пропаде. Много вреди и ваљано друштво. Ено, да се ономад нисам, побратиме, позвао па тебе, ја одох у ћуп. Па бар да је за какву ствар . . . Него, за један ћилим. . . .

— Алал му вера — рече најстарији гост — ко ме сада ухвати на испиту. Био сам осам година на робији. Научио сам се свакој муци и невољи. Нек ме сече на комаде, па се неће вајдити. Нисам луд као пређе да тражим сведоке, који ће ме гледати. Ноћу — главно је ноћу. Помрчина, брате, најбољи је јатак. А хоће ли ко за гушу. Умем и то. Нек ми ко само вечерас стане на пут, па ће осетити шта је робијашка песница. . . .

— Дакле, хоћемо ли једном полазити — питаше онај најмлађи.

— А не казасмо : како ћемо га напасти ?

— Па шта ту треба напред договор. Видећемо га, како ћемо га наћи. Можемо сви у један пут, а доста му је и један. Старац је. Душа му је као у песници. Ако ко год наиђе, имамо ножеве. Пустара је, па хватајмо се у коштац. Али то не ће бити нужно. Ја знам — он је сада сам самцит . . .

— Онда хајдмо . . .

— Еј механџија, механџија — викну онај најстарији путник . .

— Еве ме, џанум.

— Оди, море, амо да ти платимо . . .

— Еве ме . . Еве ме — дотрча механџија — ама застајао сам код господин учитељ. Што ти ја насмејака смо се на лакрдија сас шебеци . . .

— Колико, море има трошка да платимо. Хоћемо да идемо.

— Сест и по — рече цинцарин и приђе, те руком обриса астал за којим они сеђаху.

— Ево ти паре — одговори онај средњи. Извади те плати трошак, па онда додаде: чујеш море, ако овуда наиђу какве кириџије ал упитају за нас, ти им реци: одоше право Остружници. Тамо ћемо их дочекати . . . Нека само похитају.

— Хоћем, хоћем — рече механџија, и испрати госте на врата механска.

Она три путника, изашав из механе, окретоше се најпре да виде: је ли се механџија вратио, па онда не ударише право друмом ка Остружници, него окренуше лево, путем ка Кнежевачким мајданима. . . .

II.

Ако сте се који пут, да би се надисали здрава и чиста ваздуха, возили оном долином топчидерском у Раковицу, сигурно сте, близу села Кнежевца иза кошутњака, на ономе вису, угледали, где се беле кнежевачке кречане. Ту су читава брда од креча и камена . . . Одатле се вади креч за онолика здања и куће по Београду.

На тим брдима нема куће ни колебе за склониште од кише и ветра, него обично каменари издубе у камену и отешу шупљину, колика им је потребна па ту лети седе и ноћивају . . То су *каменарске пећине.*

У једноме од кнежевачких мајдана становаше прошлих година Најдан каменар, кага обично онде, у околини, зваху: *чича Најдо. . .*

Беше то човек већ у годинама, добра срца, а немаше ни жене ни деце. Сам самцит живљаше у своме мајдану. Деси се по неки пут, те му се преко ноћ наће по који раденик да преноћи, али чешће бива, те нема никога.

Одатле је село по далеко. Нема близу механе нити каквог год кућишта. Све сам крш. Пусто стење. Ноћу нигде никога. Страхота је и дању а камо ли ноћу туда пролазити.

Мало по даље, иза Најдановог мајдана, протеже се мала равница. Туна обично рабаџије пуштају волове; а Кнежавчани дотерују и пасу стоку.

Беше лепо септембарско вече . . . Чобани већ давно одагнаше овце с попаше. Месечина као дан. Нема нигде никога на ливади, ни по оним кршевима. Чобанске вруле давно ућутале. Само се још чује у трави танко певуцкање попца, и горе, на стени, потмуло крештање ћукавца. . . Иначе свуда мир . . . .

Настојник газда — Чедићевих кречана овога вечера прегледа дотерану стоку с рада и попаше, и примети, да му нема једнога коња на броју.

— Мијајло, бре, где је коњ? — нададе вику настојник.

— Па ту је био. Видео сам га мало час, овде, на ливади — одговараше дечак, који је обично стоку чувао.

Настојник се нагне на један од оближњих висова, прегледа свуд у наоколо по пољу и рече:

— Ето . . . Нема нигде дората . . . Ја баш добро видим, али ево нема га . . . Хајд' одмах иди. Хоћу, да га још вечерас нађеш — иначе ми не излази на очи.

— Па ту је где год у шибљаку.Ваљда ће га ко год украсти. Треба му баш наш дорат. Не бој се, дојуриће он сам — одговараше дечко.

— Хоћу ја да га ти сада тражиш. Не ћу сутра да га ја плаћам. Него, може бити да је коња још јутрос нестало. Да га није ко одвео. Зар ниси видео, да се овуда шуњају све неке Швабе, неки Талијани и бог зна која још вера. Можда га је ко од њих ухватио па одјурио с њим преко Саве. А онда тешко теби . . . Хајд' одмах, вуци се, те тражи, да не буде сутра белаја. . .

Дечко још мало прогунђа, почеша се иза врата, узе чобанску палицу у руке, па се упути на ниже кроз ливаде. Уз пут окрену звиждукати. За тим извади иза паса двојнице, па отпоче тихо у њих свирата. Тако сиђе доле на друм. Туна сусретне неке сељаке, који се из вароши враћаху у село.

— Молим те, чича Перо, да ли си видео где год нашег коња да пасе. То је знаш онај дорат, што га је лане газда купио од оца Ловрентија из манастира — питаше дечко.

Јест ... ја ... видесмо га мало час, синко, баш на ономе пољу спрам воденице. Него потрчи тамо. Наћи ћеш га — рече Петар Бубарић из Књажевца. . . .

Хвала, чича Перо. . . .

— Хвала Богу, дијете. . . .

Дечко задену двојнице за пас, па опучи право ка воденици. Тумарне мало кроз поље и доиста, после једног сахата, нађе коња да пасе на пољани. . . .

Тумарајући овако по пољу, дечко се беше прилично уморио. Придрема му се. Спута коња у предње ноге, па га пусти онде, у близини, да пасе, а он прилегне да се малко одмори.

Једва да је један сахат спавао, па се дечко тргну иза сна.

Била је још месечина, али се из далека небом гомилаху облаци. Ладан поветерац духну. Изгледаше као да ће бити кише.

Са оближњег виса зачу се глас кукумавке. Дечку дође као неки страх. Дигне се и пође да иде. Отпута коња, завиличи га, узјаха га, па онда потера кући.

Пут га је водио баш покрај мајдана чича Најдановог. Туна беше сам крш. Пут узан и коњ иђаше лагано.

Баш када беше на уласку мајдана, коњ захрже, и дечко чу неки потмули јаук, као да неко испод земље

викаше за помоћ. Он заустави коња и слушаше. Јаук долазаше из Најданове пећине.

Дечко притера коња к уласку. Нагну се и завири у пећину. Он угледа овај призор.

На средини пећине горијаше повелика ватра. Могаше се све лепо унутра видети.

С једне стране, крај ватре, сеђаше на столичици један човек. Дечко га одмах познаде. С друге стране беху клекла два човека. Леђа им беху окренута уласку, те им дечко не могаше упознати лица. Пред овом двојицом лежаше опружен на земљи — чича Најдан..

Дечко гледаше и даље. . . . Она двојица подигоше ножеве. Расекоше прво памуклију, па онда и кошуљу са Најдана. За тим опет подигоше ножеве и удрише га један с једне а други с друге стране врата... Старца обли крв. Он сиромах јаукаше и плакаше.

Дечко јасно чу Најданове речи:

— Аман, Павле, и на овај и на онај свет брат да си ми, оставте ме жива, а паре узмите све. . . .

Оставте га мало — рече онај, што је на столичици седео. — Даће он још пара . . . Дед' старче, казуј, где су паре. . .

— Де . . . бре, матора дртино, казуј море — дераше се један од оне двојице.

— Немам, браћо, више, тако ми Бога, тако ми светога Јована, немам више. То је све. Узмите то, само ми душу оставте — мољаше тако чича Најдан.

— Шта, бре, немаш . . . Лажеш. Казуј — викну онај други. Замахну и удари Најдана ножем у прса.

Прсну крв на све стране.

— Аман, браћо . . . аман, људи — плакаше чича Најдан.

Дечко, који све то гледаше очима, викну озго са уласка:

— Еј ви море. . Шта то радите с тим човеком. . . Оставте човека на миру. . . .

На тај глас, онај, што сеђаше на столичици крај ватре, дочепа нож, прискочи Најдану и прикла га испод врата. То све у једном тренутку. За тим потрча из пећине и викну:

— Држ' га. . . . .

Дечко се поплаши, ободе коња и одјури што је брже могао.

Дошав кући, исприча све, што је видео, настојнику и осталим момцима.

Ови се одмах дигну сви тамо. Дођу до Најданове пећине. Не чују ништа. Један од њих викну на рупу:

— Хеј . . . Најдо . . . Најдо . . . Има ли кога ту ? . . .

Нико им се не одазва. Они онда упале луч и сиђу доле Нађу чича Најдана мртва на земљи, гола, у крви, покривена једним ћебетом. . . . . Доцније је лекарским прегледом нађено на Најдану шест рана. Једна с преда на врату, више јабучице. Друга с десне стране, трећа на грудима. Четврта на средини трбуха. Пета ниже срца, а шеста поред темена. . . . Покрај тога било је по телу више пега и модрица, што је био знак, да је сиромах чича Најдан био тучен и мучен. . . .

III

Сутра дан, тек што беше свануло, један човек прилично у годинама, силазаше доста брзо оном низбрдицом покрај Вајфертове пиваре . . . Он сиђе на ону раскрсницу, где се оно, крај јабланова, укрштају путеви топчидерски. Туна мало застаде. Мишљаше се, ваљда, на коју ће страну. Мора бити, да су му се многе мисли врзле по глави, те није чуо зврку млекарских двоколица, које свако јутро носе овуда млеко у варош, и које га сада у мало не закачише. . . .

Еј чича, склони се . . . баш си стао на сред друма. . . . Мрдни мало у страну — викну млекар, некакав момчић, и ошину коњића, те протера двоколице. . .

На овај глас, онај се човек, готово махинално покрену. Пође два корака напред, па онда опет застаде, али не потраја много, и он се упути брзим корацима жељезничком улицом у варош . . .

Уз пут сустизаше сељаке, који тераху дрва на пијацу. На путнику беху некакве старе хаљине. Капут подеран, панталоне све упрљане, прслук поцепан, а о палици на рамену висаше му торба. . . . Сељаци, мислећи, да је то какав од оних злеудих пиљара, који рано из јутра предусрећу сељаке изван вароши, викнуше за њим :

— Еј газда . . . хоћеш . . . имамо неколико јарећих кожа да продамо. . . .

Али се онај путник и не осврну, него оде даље.

Када дође близу пиваре, он застаде код прве механе. Приђе те звирну на механски прозор. Па онда пође даље. Код једне бакалнице седе на клупу да се одмори. У то се јави бакалин на врата, и онај путник устаде и продужи свој пут даље . . . . Баш када беше код оне механе спрам пиваре, он стаде. Туна се опет малко промисли. Ухвати за кваку, отвори врата и уђе сасвим тихо у механу, тако, да се је и сам механџија, који је баш тада каву на огњишту кувао, томе зачудио.

— Добро јутро — рече путник.

— Добро јутро, Милоје . . гле, одкуда ти тако рано. Где си. Одкада те нисам видео ? — одговори механџија.

— Био сам по селима. Аргатовао сам. Тек знаш да нисам овде. Дошао сам јутрос, да покупујем мало ствари, коју преобуку, опанке, па ћу онда опет натраг у село....

— А код кога си сада ?

— Е па за време сам код попа Марка. . . .

— Гле, молим те . . А шта ради, бога ти, попа ? . .

— Здрав је . . . .

— А да ли је, молим те продао онај његов забран у шљивику више воденице Дојанићеве . . . Нудио сам му 90. дуката па не ће никако. Тражи 120 дуката. Оно истина забран је велики, али и ја сам доста платио . . . . Говорио ми је пре недељу дана газда Симановић да ће га купити, па не знам, да ли се је погодио с попом ? . . . .

— Не знам баш по сигурно . . Нешто знам да је била погодба, али управо не знам како су свршили . . . Него дед' ти мени испеци једну каву, а дај ми пре тога један полић оне добре ракије . . . .

— Сад одма. — рече механџија.

— Него, још нешто ћу те молити — продужаваше онај путник . . .

— Шта ? — питаше менханџија . . .

— Ево видиш, подерале ми се опанке. Уморио сам се. Баш не могу да коракнем, ова десна нога као да није моја, једнако ме сева, па, молим те, нека оде један твој момак ту, у дућан, код мајстор Пере чаругџије, да ми купи једне опанке . . . Ево ти дукат, па нека га размени . . . . .

— Хоћу . . . . хоћу . . . Милоје . . . За што не . . . . рече механџија. Прићe те узе дукат. Изиђе преко улице. Уђе у дућан, пробра опанке, размени дукат и плати опанчару. Узе опанке, донесе их у механу, па их даде путнику са речма :

— Ево ти опанке. Дадох три динара, али су добре. Гледај само праве босанске . . . . Ево ти и кусур од дуката . . . .

— Хвала . . . хвала . . . Дед' пристави и за те кафу. Хоћу да те частим . . . . .

Механџија уђе у келнерај. Насу полић ракије. Суну каву у шољицу, па донесе и мету пред госта.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ТРГОВАЧКИ ДРУМОВИ ПО СРБИЈИ ПО БОСНИ У СРЕДЊЕМ ВИЈЕКУ.

ОД

К. Ј. ЈИРЕЧЕКА

(СВРШЕТАК.)

VI Из Сплета у Босну.

Средњовјековни трговачки друм из Сплета у Босну ишао је прако градова *Клиса* (Klissa, код Порфирогенита *Κλεῖσα*) и Сиња и бријега Пролога на „Ливањско поље." На ливањском пољу виде се трагови пространога старог насеља, темељи, натписи, скулптура; и у средњем вијеку било је *Хливно* најважније трговачко мјесто у овом приједјелу.1) Одатле се ишло преко Купреса у долину горњег Врбаса у приједјел *Ускопље*. 2) ђе су се укрштала четири знатна друма: из Сплета, из Хрватске (одељ. VIII), из долине Лашвине и из околини ријеке Босне (преко Фојнице). Раскршће је било по свој прилици на лије-обали Врбаса код града *Биограда*, кога путници у турско вријеме зову Castel bianco или Акхисар сад се зове град *Прусац* 3) Врбас се прелазио код једног малог градића на ком је још у XVI стољећу ноћу фењер паљен, да покаже пут одоцњеним караванима 4)

1) *Χλέβενα* Конст. Порфир. (У Хрватској). Хливно у српским изворима Даничићев рјечник. Soto Clinanschi (хливљански град) погеља. Fejér X 4.255 Константин философ (пише 1431) у гласнику 42, 271; в. Храмера I 245.

2) 1414 дођоше Турци преко Сандаљеве и краљеве земље до Uscopie; један дио отишао је даље »a la uia de Sagrebe« Дубр. својим посланицима к краљу Жигмунду 10 јуна 1414 (Lett 1 11 16) Негри Scopia regiuncula 91

3) Биоград између Хливна и Венчаца (на средњем Врбасу) у угарско турским уговорима 1503 и 1519. Castel bianco код Зена. Град и варошица Prusen код Курипешића. Акхисар и Прусац н. пр. код Пуквиља III 126.

4) Овај мали град зове Зено Fermelich; у уговорима поред Прозора Fewarlak 1503. Feuerlyk 1519. Име је тешко коректно.

Од прилике једну миљу јужно од Пруспа на западном крају, на потоку Весеочици налазе се развалине града *Весела Стража*, Овај је град био у XV стољ. под босанским краљевима 5). Саобраћај између Спљета и босанских рудника ишао је тад преко њега. Каравани који су преко *Хливна* долазили ишли су уз Врбас до у околину његовог извора, ђе су били стари римски златни рудници и пошто се пријеђе рђавим и стрменитим путем преко гриједе Вратнице (1896 м.) долазили су у Фојницу 6).

Други друм из Спљета ишао је мало јужније преко сјеверног краја долине Дувна к граду *Прозору* у долини Раме, а одатле преко Вратне Горе и изворног пријеђела Неретвица у фојничке и крешевске руднике.7)

VII Приморски друм и његове паралеле.

Пошто смо прегледали друмови који су са јадранског приморја ишли у унутрашњост, да речемо још нешто о онима који су дуж обале ишли.

У средњем вијеку није се ишло старим римским друмом поред обале јер приморске вароши далматинске одржавале су саобраћај једна с другом искључно морем. Али је употребљиван један друм који је био дубље у земљи а ишао паралелно са обалом. Овај је ишао из Хливна кроз долину *Думно* и пријеђел *Кочерин* код *Блата* (блатно језеро, које се периодично пуни, сад Мостарско Блато) у *Блатну жупу*, а одатле преко Благаја у Невесињско поље 8). Близу *Невесиња* 9) које се у средњем вијеку често спомиње, и које

5) Vexila straxa, Пегри 91. Писмо краља Стевана Томаша 1459 Мљетанима из Vesela straza. Acta arch. ven. II 430.

6) Један караван дубровачких трговаца натоварен сребром ишао је из Choyniza у Cliuno са препорукама тамошњег Conte Pauao на његову браћу у пошљедњ ем мјесту: »ma siando essi mercadanti zonti sotto Vesela Straxa cont e Pauao Modrinich et Stiepan Milosenich, diach della Maiesta Vestra, tolseno e lenorno li ditti argenti« Инструкције посланицима к краљу босанском 1456 17 Маја Lett 1454 — 60)

7) 31 јануара 1433 били су посланици код краља босанског у Сутиски, 13 фебруара у Прозору, 4 Марта опет у Сутиски (Lett 1430—5) Prosorium на путу из Valbosania-e у Klissa код Петанијуса (Швандгнер I 341) Град Прозор који је основао Хрвоје 1406 у приједелу Врхини (повеља 1406 Arkiv za jugosl. povjestnica VII 58) био је код Книна у Далмацији (в. о томе Рачки у Radu IV 90)

8) Chozarin, Blato и т. г. спомиње се у рату 1452 (Lett 1450—2). Блатска жупа, Mon. serb. 386. Loco Blato код Сачуда, Arkiv za jugols pov. VI 209

9) Латински се пише Neuesigna, Nenisina, Neuissigne, Neuesigna. Често од 1347.

је било под Хумом, помиње се у XV столећу градић *Вјеначац* 10) Из Невесиња ишао један друм преко »Невесињског Конацпоља« ђе је била царина и преко пријеђјела који се још тад звао *Загорје* на извор Неретвин у дрински пријеједел 11). Али главни друм ишао је источно од Невесиња к једном старом граду чије се развалине сад зову *Залом Паланка* и ђе има римских натписа. О судбини овога мјеста ми до сад ништа подробније не знамо 12). Одатле пошто се прође један кланац 5 сати дугачак долази се на мало поље *Гацко*, а одатле кроз два пута дужи безводни кланац, из посљедњих ратова добро познату *Дугу*, долази се граду *Оногошту* (Никшић). Друм између Оногошта и Скадра кроз долину Зете преко *Сплъжа* (сад Спуж), ђе има трагове од некадашњег римског »via militaris-а« имао је одавно велику стратегичну важност 13). 1096 године један дио крсташа под грофом тулуским Рајмундом прође кроз „Sclavonien« и преко Скадра дође у Драч а одатле преко Македоније у Цариград. По причама хроничара види се да ови крсташи нису ишли дуж обале него кроз шумовиту унутрашност земље и имали су непрестано да се боре са незгодама терена, да прелазе преко планина, блата и језера, а поред свега тога ни сами становници нијесу их пријатељски дочекивали. Можда су горе опасаном трасом ишли или су употребили други друм, нешто ближи мору, који је ишао кроз долину Требишњице и преко Попова Поља и Требиња у Оногошт. 14)

10) Повеља 1435 датирана под градом Вјеначцем на Невесињу Mon. serb. септ. 383 Vinazaz. in Neuesigne 1452 (в. прим у 32 св. »Отаџбине« Херцег Шћепан био је 23 Августа 1453 in Vixena, 31 soto Viznaç (посланицима 4 1452 Lett. 1448—88) II код Лукарија стр. 14 Vissena in Chelmien без других података

11) Тужба Дубровчана 1406 због нових царина које је увео Сандаљ пошто је заузео земље Радићеве in Conazpoye de Neuissigne на »altraria de Xagorie in Vissena 31 јула 1421 бијо је Сандељ in Conazpogli с њим су говорили посланици који су ишли у Босну. (посл. 5 авг. 1421 Lett 1420 - 2). Пут једног дубров. званичника: Henesigne. u Ulozjech (сад Улог близу неретвиног извора), Prača Foča Pleivje (пис dto 22 дец. 1653 из Новог Пазара, Arch. Rag 600—1700 fasc LII 1 Бр. 1927.)

12) Гроб неког Maximus-а из Masilija (Косановић, гласн. 29 185) Блау 79

13) Војени походи 1371 и даље в. прим-у 8 у 25 свесци отаџбине стр. 95

14) Raimund von Agiles код Bongars-а I 139. Wilhelm von Tyrus 1 II c. 17 (ib 660) — Из Суторине два друма — у Рараnа. — или у Biliechia (К Послан од Сандаља 15 септ, 1404 Lett. 1403—10

VIII Из Хрватске кроз Босну на Косово.

Велики друм који је из Хрватске ишао преко Босне у Цариград добио је већу важност тек у вријеме Турака, кад су се османски сваjачи њиме служили при својим походима против Босне и Хрватске. Њихов стари правац описао је Курипешић у своме дијарију. Он пошао 1503 из Метлинга у Крајини, па је стигао преко града *Каменграда*, у град *Кључ* (не треба га помијешати са Херцеговачким кључем, (32 св. Отаџбине) у долину Сане, прешав преко градова Рибника, Белаја на Корани, Горњег и Доњег Кладуша и Круле на Уни. Кључ је стекао жалосан глас капитулацијом посљедњег краља босанског Стефана Томашевића (1463) Из Кључа се ишло на планину између Сане и Врбаса. На врху се друм дијелио.

Један је ишао преко града *Језера* (тур. Гелхисар) у краљевски град *Јајце*, који лежи на дивном водопаду Пливе у Врбас и има изванредно диван изглед. Ту пада Плива са једне стијене 90 стопа високе у Врбас који с југа долази. Јајце добија историску важност тек у XV стољ. Из Јајце, се ишло у мјеста у унутрашњости Босне преко Травника који се помиње први пут 1503 године.

Али Курипешић је ишао другим, јужнијим правцем. Он је отпутовао из Кључа на извор Пливин, прешао је поред града Сокола, за тим преко једне високе планине и дошао на Врбас. Близу пустих градова *Доњег и Горњег Новог* код града и варошице „Prussen-a" (Прусца) прешао је преко Врбаса и пошто је прешао бријег Радован дошао је на Лашву: на обје њене обале испирало се злато. Одатле недодирујући Травник пошто се прелази кроз шумовити предјел са киселим изворима Кисељака у долини Лепенице долази се у долину Сарајева, у *Жупу Врхбосну*. Сам град *Врхбосну* никако не треба тражити на извору Босне, већ у цитадели данашњег Сарајева које је још у XVI стољећ. опште познато било као „Varhossania". Прије Турака врл се ријетко помиње: први пут 1379 као мјесто ђе су се задржавали дубровачки трговци 1415 као мјесто ђе је закопан војвода Павле Раденовић. Турци су увиђели изврсни положај овог мјеста и изабрали су га за главно војничко мјесто у Босни; већ 1436 и 1439 налазимо ми овђе једног турског војводу, који је постављен да мотри на трибутарне хришћанске династе 15). Пошто се земља покорена, турски намјесник од Босне

15) Дозвољење једном дубровчанину (за вријеме тадашњих ратних прилика) да иде на два мјесеца у Verbosenie-у 26 априла 1379 (L. Ref. 1378—81)

сједио је у Врхбосни. Петанијус. Курипешић и дубровачки кореспонденти из почетка XVI столећа још непрестано зову ову варош Varbossania Werchbossen, Verchbossania. Али већ око средине овога, столећа долази назив *Босна Серај* (град од Босне), српски *Сарајево*, талијански *Serraglio* или *Saraio*.

Из Врхбосне ишла су на исток два друма. Кад се пође јужним путем налазе се, 2½ сата од данашњега Сарајева, развалине које се зову *Стариград*, за које веже приповијетка велике бојеве између Турака и Бошњака. Он се помиње 1435—1460 као Chodidieth, Chodidied, Chodidich, био је у то вријеме поред Врхбосне помоћна тачка, одакле су Турци у Босну упадали, а јавља се још и код Зена 1550 као град *Codidel* [16] у коме је у његово вријеме била посада од 50 људи. Најближе знатно мјесто била је *Прача*, сад сеоце од 15 кућа, опкољено са многим скулптурама и украшеним надгробним камењем. У XIII столећу »Прача Бискупија« била је угледно мјесто, а у другој половини XIV столећа била је најглавније трговачко мјесто у земљи са једно дубровачком колонијом. У XIII—XV; била је у »Comitatus-у« Борча у области Павловића.[17] Близу се налазе развалине једног градића који се зове Павловац; име напућује на оснивача Павла Раденовића. И у самој ствари, под Павловим сином Радосавом јавља се град као »нови град од Праче« (Noui in Praza): [18]) Зено га је видио 1550 да је већ опао и напуштен. Из Праче долазило се на Дрину код живог трговачког мјеста *Горажде*, близу које је било славни град Сандаљев *Самобор*. Још 1550 год. прелазило се преко Дрине мостом; камени мост чијих пети стубова и данас вире из воденог огледала, сазидао је 1568 будимски паша Мустафа. У опште већина босанских камених мостова, који се у

Павле: Пуцић I р. XVI. Посланство к турском војводи 1436 и 1439 Lett 1435 40. Jl castello di Varch Bosna da cui crebbe la citta di Saraio Лукари. ed 1605) 17

16 Baruch voiuoda Teucer пљачкаше у Хлму и повуче се versus ciuitaem Chodidich (Дубровчани к Mateo Tolleneç-у бану од Славоније 1435, 30 новембра, Lett. 1435 - 40) Војвода беше in Verbosanie o in Chodidieth o li cercha per una zornata intorno« (инструкц послан,, Марта 1439 Lett ib). Пишу дубровчани 26 апр 1459 угарском краљу да је босански краљ панао, »locum per quem Turcis aditus patebat inBosnam. Chodidich nuncupatum« да је велики, са много становника »burgus« попалио и castrum опсео. Lett 1454—60). Codidel: Зено у Starinam X 206a

17) Трговци позвани из Praça 1367, 1378. Narento, Srebernica, Bossina, Zenta, Nouaberda, Praça, Sclauonia помињу се у дуб. одлуци од 12. Авг. 1380 као најглавнија мјеста ђе се задржавају дубровачки трговци. (L. Ref. 1378 81)
18) Sotto Noui in Praza.

који се у наше дане тако чесого о римској старини приписују тек су постали у турско вријеме и сазидали су их талијански и дубровачки мајстори.19) Даље, код *Пљеваља* долазило се на горе описани каравански дуборовачки друм (в. IV одељак.)

Други друм ишао је из Врхбосне преко *Гласинца* (царина 1429, 1430) и Вишеграда 20) у град *Добрун* на Рзаву о чијој знатној прошлости свједочне развалине града, једне цркве. темељи вароши и врло много надгробно камење. У првој половини XV стољ. Добрун је био Радослава Павловића; у вароши под градом (*Sotto Dobrun*) била је дубровачка колонија21) Даље пошто се прође манастир Бања долази се у пријеђел данашње Нове Вароши (Курпешићева Шкендер Пашина Пијаца); код Сјенице се излазило на дубровачки друм и њиме се долазило до Новог Пазара.

Из Новог Пазара ишло се преко *Рогозне*, ђе се 1303 помиње, један католички свештеник што нам показује да је ту била нека саска или дубровачка колонија, и поред манастира *Бањске* задужбине краља Милутина, која је сада са свим запушћела, у град *Звечан*. *Ξφεντζάνιον* визант. Звечан лежи на састанку Ибра и Ситнице и на једној стрменитој стијени и често се помиње у српској историј XI-XV столећа. Преко *Вучитрна* Volziterna, сад Вучитрн, који је крајем XIV и почетком XV столећа био врло живо и важно трговачко мјесто 22), долазило се на састанак Ситнице и Лаба а у исто при-

19 Douete sapere, che nelli messi passati fummo ricercati dell Jll Signor Mustafa Passa di Buda, parente dell Jll Signor M. B. (Mehmed Bassa) cheli douessemo mandare marangoni, muratori fabri et molte altre cose necessarie perche Sua Signoria douea fabricare per fare elemosina un ponte in Ghorasd al quale habbiam̃ seruito uolentieri Дубровачка влада посланицима у Цари граду 19 Септембра 1568 (Lett 1401 1567) Mustafa Bassa, Sanzacho de Verbo ssania, путује да види свој нови мост на ријеци Vidoustisa (сад Брегава) близу Почитеља (инструк посланиц. 10 септ. 1517 Lett 1504–1526) Мост код Вишеграда сазидао је 1577 Мехмед Соколовић, код коњица Ахмед Соколовић ит.д. о мостарском мосту в одељ IV.

20) 12 Марта 1449 (Lett 1448–88) пошљу дубровчани своме земљаку Pasqual-у de Sorgo челнику деспота Ђурђа о стварима »conte et merchadanti de Vissegrad који се жалише због извесних »gabele pasatine«. Могао је можда на другом ком је мјесту бити град истога имена.

21 Курир је затекао једнога трговца који је у Олову становао »in Loco dicto Dobrun (Позив 9 фебруара 1421 године. Lett 1420 22 Радослав у Sotto Dobrun-у 1423.

22 Поред Вучитрна јавља се 1403–1441 г једно мјесто на главном друму, **Добрјево** са царинарницом које су увек држали под закуп доханери који и у Вучитрну

јеме и на почетак Косова поља. Овде су се састављала два важна друма, горе описани од сјеверозапада и један други преко Куршумља кроз долину *Лаба* од сјевероистока, а овђе су се дешавале и одлучне битке (1389, 1448). Мало јужније је *Приштина* у којо су се често задржавали краљ Стеван Урош III цар Душан, цар Урош и кнез Вук Бранковић. У првој половини XV столећа овђе је била једна од првих трговачких колонија у Србији. Даље је друм ишао преко *Лпљана* кроз јужни део Косова ђе се налажаху у историји Немањића често помињани градови *Сврчин*, *Паун и Неродимља* (или *Родимља*, *Породимља*) и прешав поред највећег до сад измјереног виса на цијелом полуострву, Љуботрна (3050 м.) иде кроз качанички кланац у Скопље које већ припада области јегејског мора

IX Са Саве на југ.

Између друмова који су од Саве к југу у унутрашњост Србије и Босне ишли још одавно је има велику стратегичну важност онај друм што је ишао уз ријеку Босну; њиме су продирали како у средњем вијеку Угри кад су ратовали са Бошњацима, тако и у новије вријеме Аустријанци кад су ратовали са Турцима (н. пр. принц Јевђеније 1697) У средњевјековној ратној историји овиx пријеђела често се помињу градови *Добор и Добој* у пријеђелу Усори. *Маглај* се спомиње 1503 г. у угарско-турском уговору о миру као један од важнијих градова у земљи. Босански краљеви бавили су се кад кад и у *Жепчу и Врандуку* (са подграђем Sotto Vranduk). 23) Мета овог друма у средњем вијеку била је *Високи*, тада главно мјесто у Босни, близу дивних краљевски замака *Сутиске* и *Бобовца*.

И дринска долина, и ако ређе, помиње се у историји средњовјековних угарских ратних похода на Босну. 24)

Из *Заслона* (доцније назван Шабац) ишао је у средњем вијеку један друм кроз *Мачву* па преко трговачког мјеста *Ваљева* на извор српске Мораве. Овај нам друм описује Петанцијус.

Важнији друм полазио је из Београда на југ преко рударске вароши *Рудника* и града *Борча* (не треба га помијешати са Бор-

23 Повеља краља Ст. Томаша дата у Жепчу 1458 у Radu I 156 Краљеви у Врандуку (soto Vranduch). 1446 Mon. serb, 440. Нова црква св Томе sub Vranducho 1447 Tainer Mon Hong II 233 Врандук се никад није звао Вратник; Wrathnyk је написано мјесто Thravnyk у уговору 1503 (Хамер II 6 17) ср уговор 1519 (Tainer op cit 626,)

24) Н. пр. поход Жигмундов 1410 г.

чем код Власенице у Босни) у долини *Гружe*. У Борчу се радо бавио деспот Стеван Лазаревић 25). Једном налазимо ми њега и у *Бјелопољу*, једном селу 12 километара сјеверно од Борча, ђе му је по својој приллици био какав мали љетњиковац 26). Од прилике 2—3 сата источно од живописних развалина града Борча налазе се развалине замка *Честина* 27) Из долине Гружине може се једним узаним кланцем, кроз који је Ибар продрео, доћи у долину Рашке пошто се прође поред манастира Жиче и Студенице и града *Маглича* 28). Из долине Рашкине водио је један пут у Призрен преко *Брњаца* 29), замка краљице Јелене и преко патријаршије Пећи.

Пошљедњи друм полазио је са Дунава, ђе се он прелазе између Ковина и Смедерева, ђе су н. пр. прешли краљ *В*ладислав 1443 и Хуњадски 1448 кроз лијеву страну долине Моравине у *Нскудим*, замак Ђурђа Бранковића, који је по истраживањима господина Милићевића, био на састанку Јасенице и Кубршнице, близу Паланке, 30) Даље је ишао преко пријестонице кнеза Кнеза Лазара *Крушевца* ђе је била омања дубровачка колонија 31). Одатле се ишло у долину Топлице кроз кланац Јанкову клисуру названу тако, по својој прилици, по проласку »Сибињин Јанка« 1448. На лијевој обали Топлице, према увору потока Бањске, основао је Немања манастир св. Николе; развалине његове и данас се виде. Близу је постало једно варошко насеље, које се српски зваше *Бела црква*, и турски *Куршумли;* под овим пошљедњим именом и сад је познато. Први назив је по својој прилици у свези са манастирем; други

25) Један рукопис писан у Борчу 1346 Starine IV. 29 Овђе Стеван н. пр 1305. Mon. serb 269. в Милићевић Србија 230

26) Дубровачки посланици били су код деспота Стевана 3 јуна 1428 дакле 5 недеља пре његове смрти у «Bielopolge aprsso Boraz» (к посланици 16 јуна 1427 Lett 1427—30)

27) Освојење »casra Chenek et Boraz» у regnum-у Rascie при једном походу Жигмундовом на Србију. Повеља 1401 Fejer X. 4. 51 В. Рачки у Radu III 100 срав. Константина философа у Гл. 42 271. Развалине код села Честина Милићевић Србија 230

28) Данило изд. Даничић 373.

29) Jb. 87. 88. В. Новаковић у Годишњици I 175

30) Милићевић србија 164

31) Дубровчани се овђе помињу 1415, 1424

је по причању Куршумљана постао од оловног крова на цркви, који су тек у новије вријеме Арнаути прелили у куршуме. 32)

Од манастира св. Николе ишло се *Брвеник* преко Лабове долине, а одатле у Приштину на горе описани босанско македонски друм.

Љуб. Стојановић.

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА ЕПСКА ПОЈЕЗИЈА ПРЕЂАШЊИХ ВЕКОВА.

од

В. Јагића.

(свршетак.)

У рукопису :	Измењено :
Ст. 68; Моји *Угричићи*	Моји *Витезови*
Ст. 71: Млади *Угричићи.*	Млади *Витезови.*
Ст. 74; *Ти угри банови.*	*Витези* банови.
Ст. 76: На *свакога Угричића* десет Турак допадаху	На свакога ту *Хрвата* десет Турак допадаху.
Ст. 80: Ти *Угри* банови.	*Хрвати* банови.
Ст. 81: Мало беху понаприеда *Угричићи* појезили	Мало бјеху понапреда *Витезови* пројездили.
Ст. 83: Те *Угре* банове.	*Хрвате* банове.
Ст. 86: Ти *Угри* банови.	*Хрвати* банови.

Држим, да се са овим, у родољубовом смеру предузетим, изопачавањем текста песме доста добро подудара Павићева тежња при тумачењу ових песама; или кад бисмо хтели обрнути ту ствар могли бисмо, и овако рећи: ако је схватање и тумачење Павићево, истинито, онда би се бар већина, ако не и све оне песме очувале у вештачком облику, који је овде изведен. А докле се год то не

32) О манастиру св. Николе вид Новаковић ib 187 Basilic alba Петанијева (Швандтнер I. 868) Belacheraqua ou Coursoumne, са једним манастирем и једном старом црквом са два лијепа торња Brovon Relation des plusieurs voyages feis en Hongrie, Servie Bulgarie etc. Paris 1684, 74).

докаже, не држим да је умесно, да се наше савремене мисли преносе у времена, која о њима ништа не знађаху — па ма то долазило од које било стране.

Завршујем разлагање својих назора са неколико примедаба о имену, које носе епске песме спеване старим размером. Сви примери о речи »бугарити« скупљени су у мојој „Грађи“ и у Богишића на стр. 30—32 (додаци у овом чланку напред). Вук објашњава ту реч у српском речнику глаголом: запијевати, т. ј. тужаљку започети, а старији речници (Делабела Стули) наводе је под општим значењем *певати* (cantare, Парчић још дода је: un fatto eroico, јуначко дело), и Микаља пише: bugariti zacinati (зачинати), antare bugarstiga (бугарштица) zacinka (зачинка) bugerscina (бугаршчина) canzona, cantilena. Изгледа да се истицање специјалнога значења: тужаљку запевати, доиста понајбоље подудара са садржином таких песама. Бар Бараковић највећма истиче тај моменат, треба само испоредити стихове тога песника

Бугаршћицу пети седе,
окол сопре ки га слише
та проблиди, та уздише
свим з' очију рїку зведе.

Свака мати која роди
покле слиши бугарити
вучјим гласом ја вапити
рад несриће ка се згоди.

Поклисара јаћ молити
бугаршћицу да ми рече
с ке сидећим суза стече
хоће л' мене оболити.

Влах се шта више и оклади са песником да овај неће моћи слушати ту песму, а да не пролије сузе — па доиста кад ју је чуо вели:

Нигдар тако болизниво
до тад не би срце моје
које пасти хтећ на двоје
нег по срићи оста живо.

Гди поклисар писам склада,
која мени плач узрочи
ки ми блида лишце мочи,
зач ме сваки рич убади.

У загребачком рукопису бр. 29 (Богишићева издања) означен је именом »пјесан бугарска“ па и та је песма тужњака, а осталим двема свакако не приличи са свим та карактеристика али на сваки начин и њихан се садржај може назвати врло озбиљним. Нема сумње, да овај назив долази од „Бугарин“, »бугарски“; само је објашњење тешко. Миклошић помишља на Бугаре као пастире у служби Срба и Хрвата, који су се више одавали ратничком занимању; али

држим, да бисмо у том случају пре очекивали израз „влашити“ од »влах“ (као што је довдога Бараковићев певач и био „влах“). Богишић се опомиње музикалнога инструмента „булгарина“, »бугарија“, па пита, да ли име ових песама не стоји с тим у свези; (стр. 69 у уводу). Па и тому би се могло приговорити, што на жалост најстарија сведочанства о »бугарштицима“, не спомињу, да су се те песме певале уз какву свирку. Мени се чини да овај назив стоји у свези са правцем народне епске поезије којим се она од југоистока ка северозападу кретала. Главна садржина и поприште најстаријих песама (Краљевић Марко) упућује на пределе, који се обично називаху именом „Бугарија“ *) нарочито од како се распало Душаново царство. Тога ради треба само испоредити у »Breve Memoria de li Discendenti de nostra casa Musachi“ (Hoph, Chroniques gréco-romanes) ове речи: „Laczaro che fù primo Despoto del 1350 *deli inferior Servia dicta Bulgaria* стр. 289: Лазар који би први деспот од 1850 *Унутрашње Србије назване Бугарије*: »Lazaro Dispoto de Servia *e Marco Rè di Bulgaria*“ тамо 273: Лазар деспот од Србије *и Марко краљ од Бугарске*, col Rè Vucasino ch' era *Rè de Bulgaria*“ тамо 281: са краљем Вукашином који беше краљ Бугарски. „dove s' incontrarno in un lopo nomine la Montagna de Peristeri e *li v' è una fontana nominata Dobida, e là se divide l Albania dall a Bulgaria*« тамо: где се састадоше у једном месту названом планина, „Перистери“ а одатле иде на извор назван „Добрида“, а одавде се дели Албанија од Бугарске. — »il conte Lazaro pese la superiore, Nicolô Zuprani l' *inferior Servia alias Bulgaria*“ тамо 308: кнез Лазар владаше горњом Србијом, Никола жупан доњом Србијом или Бугарском. del inferior Servia *detta Bulgaria*“ тамо 311: из унутрашњости Србије т. ј. *Бугарије*; la Servia inferire ditta Bulgaria тамо 33 унутрашња Србија *названа Бугарија*. Мора бити да су се још врло рано наставила старинска предања, која нађоше тако речитога израза у Гундулићеву »Осману«, а за цело их он није први измислио. И

*) Il Даничић је у свом »Рјечнику језика хрват. или српскога« који сада излази, св. 3., са дубоком ученошћу и критичношћу, објаснио значење и постанак речи бугарити бугарштица и дошао до резултата: да је »сасма тешко вјеровати да је бугарштица могла постати од народнога имена »бугарин» (Тамо с 716) него ће бити од талијачске речи, која би одговарала ср. лат. bucculare, buccam inflare, а од које је и baccalone u baccalona мушко и женско чељаде које виче и које цвили, плаче (Тамо ст 714) То би објашњење било са свим на супрот мишљењу поштованога писца овога чланка а једно и друго доказује на о тој ствари може бити сама мање или више основанога мишљења а никако поузданога тврђења. Преводилац

у једној песми Бог. бр. 40 где се враћа Бановић Страхиња својим шурацима, Југовићима, вели се:

И бијаше се повратио *ка лијепом Бугарији*,
Ка лијепом Бугарији к шурам својим Уговићем.

Зна се, да је Богдан владао у Родопу од Фере до Вардара (Хопф у Ерш-Груберовој „Енциклопедији" св. 85 стр. 457. М. Орбини 267), дакле је то и песма са свим правилно означила. Тако смо тиме и с ове стране добили нову потврду мишљењу напред изведеном. да најстарији извор југословенскога епскога песништва које почиње са навалом Туракаваља тамо тражити где први жестоки ударци падоше где се најранији порази десише, (на Марици и пољу Косову.)

О свим тим питањима могла би се написати читава књига — а ја сам се свугде задовољно са кратким наговештајима које стављам онима да даље изведу на које могу рачунати да се слажу с њима.

Момчило Иванић.

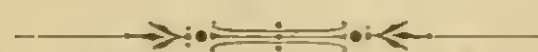

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Ратне песме *из српско-турског рата.* 1876 — 77. У Београду. 16-ина, стр 48. Цена 50 пр. дин.

Има људи, у којих је врло снажно развијен тако звани „шпуријус", који се, слутећи, да ће им се на овом земном путу догодити каква неугодност, за рана претаје, свој траг замету и забашуре, те тако избегну сваки додир, при ком би они само штетовати могли. Међу те људе могу се рачунати песник и издавач горње књиге, кад ни један није име своје истакао. Они су имали оправдани „шпуријус," кад су себе притајили, имали су онај пророчки поглед у будућност, те су тако дошли до позитивна уверења, да им народ српски неће бити благодаран, што су га с једне стране тако спевали, с друге пак на свет издали. С тога та околишност и песника и издавача.

Али можда су они хтели да тек само покажу шта су у стању, да виде лаворике, па онда тек само да пруже своје главе и да их у готове венце уклукају. Можда су хтели и да напркосе г. Светиславу Вуловићу, који се с пуним правом у „Годишњици" од г.

1879. јадао, како је ништаве и бљутаве песме створио овај рат са Турцима према узвишеном епу Вишњићевом. Да, они су му хтели по свој прилици да покажу, да има још осетљивих груди и вештих пера, који тај свети бој на достојан начин спевати могу; само се нису хтели за сад да именују и то по свој прилици са разлога, који сам горе навео.

Шта ли си народе српски у твом племенитом пожртвовању Богу згрешио, да те ти умно-шантави Тиртеји спевају! До душе, твој рат за ослобођење тако је крупан догађај, да би могао и млитаву душу из дремежа пробудити; али тим чином твојим ниси јој дао право, да те та млитава душа срамоти пред светом. Та' ове песме још су хуђе од оних, које је навео г. Св. Вуловић. Поред ужасно храпавих трохеја, поред апсолутне апсенције сваког песничког полета, поред конфузне дикције, поред вечите борбе са граматиком и са ортографијом, поред очевидног незнања и најпростијих логичних појмова — долази безобразлук такав микстум-композитум спевати па још и на сает издати. Та здрав се човек мора разболети а болестан умрети, кад би морао проучити те „ратне песме.“ Сотона не би могао помислити веће муке, него својим бедним жртвама у паклу да заповеди да те »песме« уче на изуст.

Зар је баш тако велика заслуга народа српског око освајања Ниша, кад дремају сви Турци (стр. 14.) па и сам султан! (стр 4.) Чудо ми је даље, како је српска војска *у сред зиме* могла бити *цвећем* окићена, и да сестрице браћи пружају од *ружице венце* (стр 5.) Та ни у Енглеској, где се баш негује цвеће у стакленим кућерцима, не да се набавити толико, да с њоме окити цела једна војска! Не могу да схватим ни то, да ће војсковођа пустити своје војнике да *кућама свраћају*, кад су већ *лепо уређени кроз Србију до границе дошли* (стр. 5.). И то ми је чудно, да се Турци баш пре битке саветују о том, *како ћеду свој рз сачувати*, а тај „рз“ тумачи „песник“ са „врлином женскиња“ (стр. 9.) У Вуку, који ми је нешто мало меродавнији од »песника“ тог, тумачи се „рз“ са образом“, «поштењем„; нема ту дакле ни дивана о „врлини женскиња“. Али на тој истој страни (9) догађа се тим „рзом“ неко чудо, јер ено „песник“ вели, да је то страшно гледати *рз да страда и да се стане по крви ваљати* (sic!). Он би био неки апстрактан појам, како би то онда изгледао, кад би се „по крви ваљао“ !

На страни 11. вели »песник«, да још није било момака и јунака у Срба, који су ратовали са султаном, њему градове отимали и круну му вређали. Ја мислим, да је господин песник узео себи слободу да — лаже. Ко иоле има и слутње о српској историји, тај

ће знати, да је било непрестано ратова из међу Срба и Турака Али то „песник“ у свом заносу превиђа.

Како су н. пр. лепи и нови сликови.

„Турадија сва у Нишу дрема
Ђенерал се Алексинцу спрема“!

па ови:

„Снег и ветар непрестано траје,
Али српска војска и не хаје, —
Кнеза војска у Нишу оставља,
А он војску Дервену приправља.“

па онда ови:

Дервен паде, а Турчин пропаде,
Србин туче, Морава их вуче,“

а те лепе сликове може сваки наћи на страни 15.

Како је н. пр. узвишено речено:

„Јадно *робље* пиштало у *роиству.*“

(стр. 18); какав дубоки смисао лежи у изреци, да се *сиви* зидови града Пирота *беле* (стр 18. и 19.) Како ли пак мора задрхтати свако српско срце, кад прочита, да се војници грле и љубе са браћом, коју *нису видели толико љета*, и која *су патила стотине година* (стр. 20.) То већ није licentia, то је већ procatitas poetica.

Каква је даље силовита фантазија „песникова,“ кад на стр. 22 вели:

„Кад се *облак у таму* завијо,
А из њега *уросјајкују* муње
Те *сажижу* коње и јунаке — “

за иста, ту се мора онда додати:

Боже мили чуда големога!

Држим, да ће бити доста. Ово су тек само неки пабирци, али су довољни да нам даду мало појма о тим „ ратним песмама.“

Сачувао нас бог од наших пријатеља, а од непријатеља зна, ћемо се сачувати већ и сами.

У Новом Саду.

Милан Савић

Рад, лист за науку и књижевност, свеска за октобар 1881 и. т д.

(НАСТАВАК)

У 34 ој свесци нашега часописа обећасмо ову критику свршити у овој свесци, јер смо a priori мислили да о тако стручним

питањима као што је питање „о горњем дому“, нарочито кад га је обрадио професор државних наука, наш драги Гига Гершић, којим се у сваком смислу може поносити наша велика школа, нећемо имати шта да кажемо, у толико мање, што је у октобарској свесци „Рада“ само почетак студије Гигине, у коме су изложени назори самих присталица горњега дома, што он још није ни почео да обара те разлоге. Али како је међутим, у пркос главне карактеристике Гигинога књижевног рада, ова његова студија изашла цела, макар и са задоцњавањем III ће св. »Рада“ за читав месец дана, то нисмо могли ускратити себи душевно задовољство, да његову студију целу прочитамо (такво нам задовољство Гига и онако ретко пружа), и кад смо је прочитали, неке партије и по два пут, цео наш страх, од његове неприступне и непобедне стручности ишчезе, и ми се морадосмо решити да у место сумарног свршетка, пишемо »Наставак“ наше критике, да се у овом прегледу зауставимо на самој Гигиној студији „Неколико уставних питања. I Горњи дом“

Ми не би могли ни у сну претендовати да и приближно разумемо државно-правна питања, којима Гига тако суверено влада са катедре велике школе, и кад би их он и у журналистици обрађивао академички објективно, ми би сами сматрали за безобразлук, када би хтео да га критикује неко, који је о тим питањима попабирчио неколико новинарских мрвица, неко, који се у државноправним питањима не може с правом назвати ни дилетанат, а камо ли зналац; али како је Гига не само темељити зналац уставних питења, наго је за пакост или за љубав васкрсломе »Рад« постао партизан једне активне политичке партије, (zum nten male) са специјалним политичким цељима, то он ову расправу није писао као професор и научник, који предузима неко испитивање да би тек дошао да неке научне истине, без обзира да ли ће се она Петру или Павлу допасти, него је цео научни матријал, који му је стајао на расположењу, навалице групирао према познатом начелу једног гимназијског нашег професора »И то је оно што смо *хтели* да докажемо», он је своју расправу писао са *политичко-партизанским предубеђењем*. То је узрок што ми и код Гигиног чланка морамо да протестујемо противу *таквог* начина обрађивања науке. Ова концесија коју је Гига од своје научне солидности учинио политичким цељима наших »радикалаца« (читај социјалиста, докле год они то не опровргну) навела га је да напише таква тврђења, против коих се буни и најпростија логика, на. пример она покојног Косте Бранковића, коју смо ми учили, против којих се буни и најобичнији здрав разум, какав се се може наћи у палилулскоме кварту. Ето

од куда у нас, који о државно-правним питањима не знамо више од најобичнијих мучитеља политике »Код Коларца« толико дрскости, да критикујемо Јупитера нашег правног факултета. Он нам је сам пружио оружје против своје научне непристрасности и објективности.

Да видимо најпре шта има у Гигиној студији.

Одма у првим врстама, у којима се говори како је промена устава код нас већ одлучена ствар вели писац, да ће та промена бити »крунисање зграде« (Couronnement de l' édifiice) Он сигурно најбоље зна да промене српског устава има тек да створи *темељ* на коме ће се тек да подигне онаква државна зграда, каква би одговарала свима потребама нашега народа, да је дакле од пројектоване промене устава још далеко од „Крунисања« наше државне зграде. Па за што је онда написао ту — нелогичност? Просто из детињастог задовољства да помене »Злогласну« Наполеонову владу, под којом се први пут чула та крилата реч о »Крунисању зграде« и ако за цело нема у Србији никога који би Наполеонову владу држао за »доброгласну« Таква детињска задовољства не доликују научнику који бар у нас, тако високо стоји.

Пошто је се мало зачудио нашем јавном мишљењу што је тако »сразмерно малу пажњу поклањало промени устава„, и ако по нашем мишљењу баш наша штампа и публицистика поклања највећу пажњу баш томе питању — пошто се наводним знацима подсмехнуо »судбоносним спољним питањима« рад којих је можда наше јавно мњење ћутало о промени устава , и ако по нашем мишљењу, које ни мало не претендује да је државничко, ратови, одредбе берлинског уговора које се тичу Србије, железница, зајам за одужење државног дуга доиста беху судбоносна питања за Србију (без икаквих наводних знакова) — наш писац објављује да се решио« да опширније претресе и расправи понека од уставних питања, а на име на првом месту питање о горњем дому· Ми само можемо да му благодаримо на самопрегорењу са којим се на тај корак »решио« и само желимо нека би Бог и претплатници »Рада« дали могућност да та његова »решимост« буде другога века, те да он доиста претресе још које од »горућих« уставних питања.

Приступајући томе послу, Гига налази за добро да помене како »се у *многим* уставним државама народно представништво дели на два дома, пасе пита хоћемо ли ми при промени устава да узаконимо »једноставну скупштину« или нам треба и горњи дом

Наш највећи државо-правни ауторитет зна врло добро, зна боље од свију нас да је подела народног представништва у *два*

дома факат не само, у »многим« него у *свима* уставним државама осем Грчке, која као да је поставила себи задатак да доведе уставност да ансурдума, али »он си чини глуво«, он се прави као да не зна, он тај факат неће да зна, и за његов рачун чини му се да ће му бити лакше ако каже да горњи дом постоји »у многим» уставним државама.

За тим наш благоглагољиви Гига прави сам себи једну сметњу како би имао шта да обара. Вели »можда ће га неко одмах у почетку пресрети са примедбом: а од куда вам пада на памет горњи дом, за што без нужде и повода покрећете питање о таквој установи *која до сад у нас није никако постојала, која нема никаквог корена у историјским развићу и традицији нашег државног живота*› и о *којој можда нико и не мисли.*

Гига зна врло добро да га нико неће пресрести с таквим питањем, јер од свег што подвукосмо у његовом цитату не стоји ништа Апстрахујући од тога што се установа горњега дома у свакој добро уређеној уставној држави може бранити и без икаквих традиција и без икаквог корена у историјском развитку, већ само на основу начела модерне државе, ми би запитали нашега драгога Гигу какав беше онај српски сабор, који је Душан отворио 21 ог Маја 1349 године у Скопљу, онај сабор, који је по речима Флоринског створио »најдрагоценнији споменик (не самог српског већ) јужнословенског законодавства«[1]) Да л' је то била скупштина какву он жели,. или је то био горњи дом састављен од Патријарха, свију владика и целе властеле »српско-грчкога царства« велике и мале? Ако нам на питање хтедне измигољити се тиме што је онда у целом свету владао феудализам, па дакле и у Србији, ми би га могли тући фактом да је *шест година раније* од нашег скопљанског законодавног сабора, у Инглеској већ био отворен доњи дом, парламенат. Али баш да узмемо да скопљански сабор није никаква историјска традиција за »наше радикално доба, замолићемо нашега аутора да нам каже, како се управљало Србијом за време једанајесто-годишњег ратовања Карађорђевог, да ли је управљала скупштина, која се такође сазивала кад год је требало или »је правитељствујушчи совјет« који је трајно управљао свима државним пословима, највише заузадавао деспотске ћефове главнога командан та (верховног вожда) тако да је овај само апеловао на скупштину. А то нам ваљада неће одрећи ни Гига да се »правитељствујушчи совѣт« није бирао плебисцитом,

[1]) Тимоѳея Флоринскаго южные Славяне и Византія въ второй четврти XIV вѣка Выпускъ второй С. Петербургъ. 1882. страна 1/2

него су у њега долазили најодличнији људи из целе Србије, било по личним заслугама, било по имућству, било по највећој образованости у оно доба.

Па онда, нека нам каже наш аутор, шта би било од Србије под А. Карађорђевићем, да није имао у »совѣту« најсамосталнију и најенергичнију опозицију, која се истина често заносила за олигархи,-ским тежњама и бунтовничким пасијам појединих „совјетника« али која је ипак за 16 година састављала у Србији једино морално тело, које је обуздавало ћефове једног необразованог и карактером врлог слабог монарха? Ако доживимо да се једном обнародују протоколи државног савета, онда ће се тек видети колико је та установа, па коју се до сад толико викало, привредила развитку нашег државног живота, онда ће се можда видети да су Д. Црноборац и други »совјетници" много више урадили за развитак наше државе него гдекоји од садашњих гласовитих вођа крајње левице у нашим народним скупштинама. Поред тога„ и таквог совјета" сазивана је и народна скупштина кад год је имало да се реши неко велико народно питање, Није дакле истина што вели Гига „како збиља у нас нема никако трага ни историјског ослонца за дводомни систем

Али као што рекосмо ово је само узгред. Баш и кад у историји и у традицијама нашега народа не би било факата које поменусмо, опет би нам данашњи ступањ нашега државног живота са грозним махнама које у последње дане све више избијају на површину, и које могу забринути не само сваког патриоту, него и најчистијег демократу, — захтевао категорички да се при промени нашег устава озбиљно размисли хоћемо ли остати са једном скупштином или треба завити и какву врсту горњега дома.

Тако исто не стоји ни тврђење Гигино да „о томе можа да нико и не мисли«. Та и да не помињемо већања Никољског одбори пред грађење садашњег устава, зар је Гига заборавио да се при оснивању „Видела» и напредњачке партије, која је као свој главни задатак иставила промену устава, најживље дебатовало баш о горњем дому? Ми истина несмо никада били напредњаци, нити сада припадамо икаквој активној политичкој партији, али знамо поуздано да је Гига био један од најважнијих оснивача наше напредне странке и њеног органа. Па што се онда прави као да мисли „да о том питању можда у нас још нико и не мисли" ?

Него с Гигом је тако слатко ћеретати, да смо ево још непрестано код његовог приступа. Морамо се силом отргнути да пређемо на главну ствар.

Наш је Гига тако силан и моћан у своме убеђењу: да је *неограничена* демократија најбоља форме државне управе, да га није ни мало страх цитирати »језгро« из разлога главних присталица горњег дома, и почиње с *Ед. Лабулејом* кога најпре у подсмеху зове »умереним демократом« али се одмах досећа да многи његови читаоци неће разумети ту фину иронију, па га одмах денунцира како се тај научник »у последње дане Наполеонове владавине био претворио чак у *империјалистичког демократу*« Пошто је тако спремио читаоце, он цитира из Лабулеја оваку „језгру«.

„Да је подела законодавне власти неопходан закон, *основни услов слободе*, који ни један народ, ни један век не може повредити, а да не буде кажњен«, Он се обвезује да историјски докаже (наравно Гига не верује да је Лабулеју дојиста пошло за руком да то докаже) како је свемоћност *једног* законодавног тела, била *главни* разлог, *пресудни* узрок свима поразима и невољама, које су снашле Францеску, и које су јој упропастиле слободу. А за што? За то »што ни море није бурније ни неверније (перфидније) од једноставне скупштине, нарочито кад је та скупштина многобројна«. Једна је скупштинс изложена тренутним постицајима и заносима, изложена је бујици страсти, и кад је једина и свемоћна, онда постаје тиранска и апсолутистичка, исто као и какав апсолутни монарх; само из такве једноставне скупштине могла је да поникне, диктатура једнога Кромвела, Робеспијера и т. д. Да би се дакле скупштина сачувала и обезбедила од својих сопствених слабости, ваља је поделити. Шта више Лабуле налази да је апсолутна свемоћност такве једине скупштине још опаснија, но апсолутизам каквога монарха, а то с тога што се монарх ипак осећа у неколико одговаран пред историјом, док је скупштина нека власт без имена и без одговорности — Горњи дом неопходан е за то да се обезбеди независност извршне власти, „Иза свега свог доказивања и разлагања, тај писац (т. ј. Лабуле) долази најзад до тога закључка, да то питање о два дома није једно од оних ситних, индеферетних питања, која се могу сасвим комотно, овако или онако решити, него то је управо питање о самој слободи. То је дакле кратка језгра. око које се обрће цело резоновање и доказивање Лабулеово“.

Ми ћемо мало даље видети да ли је Гига доиста непристрасно цитирао језгру противничког мишљења, или је навео само оно што му се чинило да може лако оборити, а сада да поменемо какву је језгру изљуштио из Блунчлијеве теорије о горњем дому, јер и тај мали наученьак има несрећу да се не слаже с државно правним назорима нашега великог Гиге.

Блунчлијеви разлози састоје се у овоме: 1. Јасно је да 4 ока више и боље виде, него два, нарочито кад исти предмет посматрају са разног становишта. Дакле поновљено већање и претресање законских предлога у два дома *који стоје на различноме земљишту*, може бити само корисно и благодетно. 2. Пошто законодавно тело има да уређује и регулише трајне односаје народа, а нема да се брине о тренутним потребама — јер је то задатак владе — то онда за то тело брзе и нагле одлуке нису ни нужне, нити их ваља желети, и ту онда дводомни систем чува и обезбеђује од пренагљености и погрешака једнога дома, даје заштиту против страсних расположаја, које таквим једноставним телом могу у тренутку лако да овладају и да га за собом повуку, и најзад спречава ону у великим скуповима тако опасну наколност, да своју моћ одвише рашире и деспотски употребе. 3. Осим тога у уставној монархији још и то долази у рачун, што *владалац* према једном народном претставништву *лако може да буде* увучен и *и уплетен у борбе* странка и *у борбу са скупштином* те бити принуђен да буде чекић или наковањ, а на против кад су два дома, он је онда уклоњен из непосредне партијске борбе, и као зичац на вази постаје регулатором између оба дома. Дакле су при томе јединина државе, безбедност и достојанство монархије, и мирно држање и уређење законодавног тела подједнако интересовани.

Али осем ових разлога за практичног државника, Блунчли има и *начелно* мотивовање дводомног система. Гига се истина козјим ногама руга тим начелним разлозима називајући их „дубљим“ под наводним знацима, али кад је он имао толико вере да нико неће како треба схватити то Брунчлијево геориjско разлагање, па га је такође »извео«, онда да га и ми споменемо.

Ево тог Блунчлијевог резоновања:

У свима народима вишега реда (ово „вишега реда“ метуо је Гига такође под козје ноге, сигурно што он држи да народи као што су Самоједи, Чуди и т. д. долазе у један ред с Инглезима и Французима) постоји нека унутарња супротност између демоса (народне масе) и између аристокрације, која је у свези са противношћу квантитета и квалитета у природи. У средњем веку је преставничко тежиште у аристокрцији, у новије доба оно је поглавито у тако званим народним доњим) домовима који истина нису баш сама маса, али су из ње поникли и на њој се оснивају Кад би само та маса била представљена и заступљена, онда би то представништво било непотпуно. У њему би били заступљени само интереси и својства масе и ако су у неком вишем изразу. Али ту не би била претстављена ни

заступљена одлична каквоћа, (и овде је Гига нашао за добро да реч одлична мете под наводне знаке Он, Гига! — сумња да у народа има одлична мањине, и ако он сам у српском народу припада тој мањини, која по својој природи не припада маси него, се вазда лази само у једној мањини, која је за здравље и благостање државе и народа од највећег значаја, а у једно престављa природну допуну и ограничење масе. Та одлична каквоћа не би била узета у рачун и обзир, и не би имала свога заступништва. које њеном фактичном одношају према целини одговора. Она то заступништво у довољној мери може имати само у засебном дому. И само се тако те велике политички важне стране и групе у народном организму довољно узумају у обзир и признају, кад уз поглавара државнога стане представништво народно и представништво одличне мањине.

То је оно »нешто дубље“ као што Гига иронише. а што нама обичним палилулцима изгледа да је доиста кадро да задовољи и вишу теорију.

Ми немамо при руци Блунчлија. јер кад смо састављали своју библиотеку. несмо ни у сну, могли помислити да ће доћи време када ће чак и доктори медицине морати да критикују научаре који у мал што нису постали доктори права, па још критиковати њихове епохалне расправе о горњем дому — с тога не можемо ништа рећи да ли је Гига онако савесно »извео« Блунчлија као што ћемо видети да је радио са Лабулејом.

С тога ћемо одмах прећи на Гигине разлоге са којим је уништио та два пигмеја у државно-правној науци, који су се усудили да буду другога мишљења него што је он.

Али већ на првом кораку морамо да констатујемо једну интересанту ствар. Гига је истина цитирао и «језгру» Лабулеовог резоновања, али он на њу не одговара, он напада само Блунчлија.

За што ли је то ?

Да ли Гига држи да није вредно одговарати једном тако опскурном писцу, као штоје «империалистички демократа» Лабуле, или није имао шта да му одговори ?

Али да видимо шта одговара Блунчију. На први његов разлог вели, да она 4 ока што више и боље виде него два, могу тако исто добро видети и кад су у једноме преставничком дому, да се не морају делити на два дома па да боље виде. Гига се чини као да није опазио да се први Блунчлијев разлог оснива на томе што два преставничка дома стоје на *различном земљишту*, он се чини као да не разуме да ће се доњи дом, зависан од тренутног расположења, локалних интереса, политичких страсти и. т. д својих бирача, по-

вијати за њима, да ће често зажмурити и гледати кроз прсте у питањима где само горњи дом, састављен на основу својих личних заслуга за државу, на основу великог искуства у државним пословима, и не зависећи ни од чијег ћефа — може да посматра непристрасно, непартајнчно. Ту се не може помоћи само једним параграфом у новом уставу по коме се и чланови одличне мањине народне могу изабрати за чланове једноставне скупштине, јер би се тиме учинило да и она мора ласкати слабостима, страстима и погрешкама превртљиве масе, само да би била изабрана, а на једноставној скупштини и она би морала више да води рачуна од партикуларних интереса својих бирача, него од апсолутних потреба саме државе. Та Гига врло добро зна да је наша интелигенција и по садашњем уставу могла ући у нашу једноставну скупштину, он зна колико је већина тих људи, у пркос свога државничког убеђења, морала да се поводи за онима, који су је послали у скупштину. Зар он мисли да би интелигенција која би по слободном избору дошла у скупштину била самосталнија? Ако је из чиновничких кругова она би свагда гледала да не уквари са својим дотичним министрима, а ако је из оног малог броја материјално осигураних интелигентних људи, који се данас у Србији могу на прсте избројати — она би морала да гине за популнарошћу, па макар то било по цену својих најбољих убеђења, само да буде опет изабрана.

Прескачући други разлог Блунчлијев, Гига почиње говор о трећем с овако куражном радикалном (?) тезом „*ако уставна монархија у опште има значења и смисла на данашњем ступњу политичког развића*“ (Рад св. 2. стр. 136). Пошто је милостиво пристао да уставна монархија још има «смисла» он доказује да баш у интересу неодговорности и неприкосновености Владаочеве треба да буде једноставна скупштина «јер у њој се странке сударају и боре, па се најзад у крилу саме скупштине, у њеним зидовима иступње и заврше решењем већине, *и оно што већина реши, то је скупштинска одлука*, и ми не видимо за што би се ту владалац морао увлачити у борбу партија, кад се та борба, ма колико жестока била, и ма колико дуго трајала, најзад свакојако решењем већине преломи на једну или на другу страну, и онда пред владаоца долази готова одлука, *која је одлука целе скупштине*» Наш драги Гига није ни слутио, да ће неколико дана пошто је он овај свој најјачи разлог за једноставну скупштину написао, његова сопствена партија (т. ј. она којој је Гига у последње време post tot et tanta приступио, и којој ће припадати док опозицијом скупштинском не стану управљати још «радикалнији» елементи, п. пр. Ми-

тко Ценић и Кумпанија, јер онда ће Гига и радикалце напустити) доказати на делу да оно *што већина скупштинека реши може и да не буде одлука скупштинска*, он није слутио да ће његова сопствена партија, огласивши да једна одлука скупштинске већине *није одлука целе скупштине, увући* и самог Владаоца у вртлог партијске борбе, није ни слутио да ћемо својим очима видети како једна страсна мањина, у једноставној скупштини, која је Гигин идеал, може довести под питање правилан развитак једне државе, њене слободе и њену читаву уставност, из голог ината да се освети већини што је није пустила ни у један скупштински одбор, или с' тога што не може да сачека пад једнога кабинета, који је сама помагала створити. Гига сигурно није слутио да ће један бесединк те мањине, *страховити* народни трибун из Пухова, који је заједно се својом партијом, натерао Владаоца, да дејствује као «језичац на вази, као регулатор» између распаљених партијских страсти *једноставне скупштине* — да ће велимо тај трибун у сред скупштине подвикнути како њему и његовој партији не треба тога регулаторства, речима «Ми нијесмо ђеца, ми смо пунољетни и заступамо пунољетне, нама не требају лекције *ни од кога*, разумете, *ни од кога*» Један овакав факт, више доказује но сва теорија Гигина, која је као и свака друга теорија врло «grau» Ми би му могли навести још неколико подобних примера из једноставне скупштине, али ћемо се задовољити да га потсетимо на један врло карактеристичан детаљ из атинске скупштине, која такође има срећу да је једноставна, те је с' тога грчка краљевина узор напредне уставне државе, у којој министарства и по један *читав дан* трају, а обично се сваких 15 дана мењају, на велику корист државних послова. У тој скупштини врло се често говори о Краљу, као што видите врло уставан адет, али што је још лепше, сваки говорник опозиције, кад говори о Владаоцу, он то почиње овим речима «Његово Величанство наш ако Богда *последњи Краљ* Ђорђе» Стереотипно после такве беседе устаје председник скупштине да констатује како се «г. посланик послужио неприличним изразом.»

Таква скупштина биће сигурно идеал Гигиног једноставног народног преставништва.

Што се тиче Блунчлијеве *начелне* мотивације горњега дома, ту је Гига врло на кратко насађен, он мисли да је ту мотивацију уништио, ако се размлата како она «заудара старинским преживелим феудално-аристократским задајем» како горњи дом спада у «историјску архиву изумрле старине» како баш кад би Гига и хтео признати «да у свакоме народу «вишега» реда, има одиста нека «од-

лична„ интелигентија мањина», што он наравно неће никада признати, али баш и када би признао, логично још не сљедује да треба да се та интелигенција одваја у некакву касту у «некакву умну аристо кратију» Класично је видети једног од најдароватнијих професора наше велике школе, како се прави такав демагог, да се чак руга и *умној* аристрократији, у којој је он барем гроф ако не прави кнез. Та нико, слатки Гиго, па ни Блунчли не тражи да се од народне интелегенције гради нарочита *каста*, него се само тражи да и народни *мозак* буде престављен у држави, као што су му преставлјене руке и ноге и други органи. Та ваљда, Гиго, ни најбоље уређене уставне монархије као што су Инглеска и Белгија несу од беса заводиле своје горње домове? Или ако ти по кад што у себи не можеш признати да уставна монархија »у опште има смисла и значења на данашњем ступњу политичког развића«, хајдемо да завиримо у најбоље републике, нас смо двојица и онако окорели републиканци. Што ће Швајцарској горњи дом, што ће Француској републици сенат, што ће северо-американском савезу слободних држава горњи дом? Ја знам да ти имаш готов одговор: У Инглеској, Белгији и Францеској загекла се за пакост аристокрација по рођењу, која је била важан фактор у историјском развићу државе, па се није имало куде, морало се, да их ђаво носи, и њима дати некакво преставништво, а у Швајцарској и Америци то су федерације, толико државица жртвовало је своју самосталност да би се савез начинио, па да би им се та жртав колико толико накнадила, створени су њихови горњи домови, у којима је сваки кантон, свака државица заступљена као целина, као државна индивидуа. Ово није наше нагађање, овако дојиста Гига тумачи у овој својој расправи о горњем дому појав што се та институција налази и у најбољим уставним монархијама и у најбољим републикама.

Али баш и кад би хтели допустити тако — наивно тумачење једне појаве која се тако правилно понавља у целом образованоме свету као какав природни закон, баш и кад би допустили да републике заводе своје сенате као луксуз за задовољаване партиларистичке сујете појединих контона, а молићемо, за што у поједином државицама северо-американског савеза има такође у свакој, поред скупштине и сенат који три пута толико времена траје колико скупштина? Да није с' тога да се сачува успомена када је сваки Американац био државе за себе? Или за то што Американци од своје интелигенције хоће да начине аристократску *касту*? Ето таква логика Гигина натерала нас је да чак и ми морамо писати критику на његову државно-правну расправу.

Али хајдмо даље.

Сада се Гига окреће оном разлогу Блунчлијевом, који је Гиги било по вољи огласити за најважнији, а то је:

»Да он (горњи дом) чува од пренагљености и погрешака у које може да упадне један дом скупштински, даје заштиту против страсних тренутних расположаја, и у опште служи као гаранција против апсолутне свемоћности једне скупштине, која у заносу своје власти може да буде безобзирна, деспотска, да се ни мало не осврће на мањину и њена права и т. д.«

Чиме побија Гига овај разлог Блунчлијев? Својим разлозима? Не, цитатима из Џ. Стјуарта Мила и Беџхота. Али он не цитира као солидан научењак, већ као партизан, јер иначе нам не би прећутао да се оно што он цитира из Џ. Стј. Мила односи на *дом инглеских лордова*, који нико не тражи у земљама у којима нема аристокрације по крви. Да се оно што је Гига цитирао из Џ. Ст. Мила не односи на онакав горњи дом какав би Србији требао, доказаћемо једним цитатом из исте главе, истога дела Миловог, који наравно Гига није хтео да види,

Џ. Стј. Мил у своме делу о »Преставничкој влади,« у XIII-ој глави »о другом саборском дому«, вели[1]):

»Слабости *једне* демократске скупштине, која представља општу публику, јесу слабости саме публике, које долазе од туда што се *нема стручног образовања и знања*. Право сретство помоћи било би ту ово: да се та скупштина удружи са каквим телом, које би се стручним образовањем и знањем одликовало. Ако би један дом престављао народно осећање, други би престављао личну заслугу осведочену и ујамчену озбиљском јавном службом, и укрепљену практичним искуством, Ако би један дом био народна скупштина, други би био скупштина државника, или савет састављен из свију живих јавних људи који су у каквим важним политичким звањима служили, и државне послове радили. Једна таква скупштина била би способна *за много више* шта, него да буде само неко умеравајуће тело. *Она не би била само уздржавајућа, него би била и покретачка снага* (наравно, да ово Гига није хтео да цитира). У њеним рукама власт да се уздржава народ била би поверена онима који су најспособнији и који би у опште највише склоњени били да народ на прави пут изведу. Скупштина којој би био поверен задатак да исправља *заблуде народне*, не би преставьала *сталеж* (касту као што Гига вели) за који би се мислило да је противан народним интересима, но би се састојала из оних, који су *природни вођи* народа

[1] Види то дело у преводу Владимира Јовановића, Београд, 1876, стр. 215

на путу напретка. *Никоји други начин састава, не би се могао ни приближно упоредити са овим* у давању вредности и снаге *умеравајућој* радњи скупштине. Било би немогућно, да се једно тело, које је увек прво у потпомагању напредовања, извиче као да би било само сметајуће тело« или као што Гига каже »излишно дакле и сувишно«.

Али што ће нама Џ. Стјуарт Мил? Та нама *за то питање* не требају никакви цитати код овако речитих факата у нашој сопственој једноставној скупштини. Ако је уговор за грађење прве српске државне жељезнице, који је српска влада закључила са Бонтуом, доиста таква несрећа за земљу, као што Гигина странка данас виче — онда што ће нам бољих доказа да је једноставна *свемогућа* скупштина тако исто велика опасност за државу, као да њоме управља најапсолутнији и најсамодржавнији монарх? Опозиција томе уговору у скупштини била је тако многобројна, да је могла осујетити влади, и владиној странци могућност да закључи такав уговор, *да је листом изашла из скупштине.* Она то није учинила. За што? То ће она најбоље знати. Али да претпоставимо *најневинији* узрок, да претпоставимо да није изашла из страха за своје посланичке мандате, из страха да ће притисак полиције спречити да не буду на ново изабрани. Па зар због таког мизерног *личног* рачуна, да пропада држава, да плаћа на суво преко 700 милијона динара штете, као што ту скоро израчуна финансијер једних београдских новина, или макар 40 милиона као што веле финансијери из Гигиног друштва? А шта велиш, драги Гиго, да је поред скупштине у којој искључиво решавају судбину ове земље Косте С. Таушановићи, који не могу дати оставке јер знају да неће више никад доћи у парламенат — био још и какав сенат, у коме би седели Никола Христић, Јован Ристић, Ђорђе Ценић, Радивој Милојковић, Аћим Чумић, Јеврем Грујић, Јован Мариновић, Панта Јовановић, Филип Христић, Стојан Бошковић, и сви они који су макар колико времена као министри управљали државним пословима, у коме би заседавали митрополит, све владике, председници касације и апелације, ректори велике школе и богословије, председници учених друштава, председник трговачког одбора, шеф главног ђенералштаба, председник контроле, управници свију самосталних надлештава и т. д. да ли би се онда ма какво судбоносно питање ове државе могло решити „на врат на нос“ као што твоји садашњи политички другови тврде да се лане решило питање о уговору с Бонтуом. Кад ви у вашем „Ћоси“ говорите да је некакав домнул Љуиче негде записат под № од 50,000 динара, а некакав војвода дрински под № од 3000 динара, шта ти мислиш

драги Гиго, да ли би ласно било записати под те нумере и све чланове сената који су то по својим заслугама а ни по чијој милости?

Али ова се критика и сувише отегла. Она би морала постати десет пута већа но што је Гигина студија о горњем дому кад би хтели само да пружимо прст на сваку нелогичност, на свако дотеривање цитираних ауторитета на радикалну ћунију, на свако сакривање иза софизама које је нашао у *Сијесу* и *франклину*, који се у питању о горњем дому повео за Сијесом, и т. д. Но то није ни нужно. Ми ћемо да пустимо нека говори човек, који је у пркос Гигиних денунцијација један од најпоштенијих демократа Француских, нека говори *Лабуле*, па ћемо тиме не само допринети да се у нас мало разбистре појмови о томе питању, него ћемо у једно показати за што је Гига онако цитрао Лабулеја, и за што му ништа не одговара.

»Што је завело и збунило *законодавца* од 1789 — вели Лабулеј[1]) то је што је имао пред собом старинску краљевску власт, од које га је било страх. То краљевствс беше пустило тако дубоко корена, оно изгледаше тако силно и страшно, да људи несу могли довољно начина да измисле само да га ослабе. Тако се дошло до уверења да ће, ако се краљевству одузме законодавна власт па се, пренесе на једну скупштину, то бити једино средство да се народ наоружа противу несносних злоупотреба, и да се за навек осигура владавина слободе. У томе нико није видео да се на место очинске краљевске власти, која је била више арбитрарна него насилничка, ставља законодавно тело, у коме фaкције отимљу суверенство једна од друге. Ваљало је да свемогућност скупштине усрећи не само Француску цело и цео свет, а међутим из ње су поникле све несреће и сва злочинства револуције.

Ала су Американци били мудрији, ала су умели да предвиде што ће доћи. Родом из слободне земље, која је сама собом управљала од како је, не знајући за краљевство у далекој престоници осем по чувењу, становници инглеских колонија беху за рана научили да се не поверавају сувише власти једне скупштине, која може да чини што јој је воља са правима грађана и са слободама. Остало је неопажено да су сви устави американски наперени против узурпација законодавне власти, док сви француски устави окрећу своје батерије против извршне власти. Ми смо преко сваке мере осилили наше заступнике, ми смо се сами начинили њиховим слугама.

Узмите устав североамеричких сједињених држава, узмите ма којих од оних 37 устава појединих државица у томе савезу;

1) Questions constitutionelles, Paris 1872, стр. 341

сви су налик на наше републиканске уставе. Ту ћете наћи прокламовање права, ту се постављају и организаују три државне власти: законодавна, извршна, и судска, најзад право ревизије устава; али свака од тих одредаба има друго значење у Америци, а друго у Францеској. Ми смо преписивали речи из америчанских устава, али никада несмо могли да им ухватимо смисао.

Шта значи наше прокламовање »човечанских« права? Просто хвалисав накит с лица државне зграде, који не може да послужи ни за што, опште начело, које сваки обични законодавац може да дотерује и гази како му је драго. Законима се устав непрестано утерује у лаж. У Америци се не прокламују »човечанска« већ просто грађанска права, то су услови и ограничења са којима народ предаје мандат својим посланицима. Ту нема апстрактних начела, већ формалних одредаба, позитивних закона, који са свим чисто и јасно обележавају шта је надлежност законодаваца. Ту се законодавцу забрањује и да дирне у слободу савести и вере, у штампу, у пороту, у јавност саветовања, у право слободне одбране окривљених у право зборова, у право молбе, у право на ношење оружја. Ту се са свим тачно обележава делокруг који се оставља законодавцу. Скупштинама је остављено да решавају о општим државним интересима, али им је забрањено да се пачају у личне слободе, у основна права које држава има само да чува. Ако законодавац прекорачи круг своје надлежности, која је овако обележена, судови га враћају натраг. Судска власт, која је код нас у Францеској само опуномоћеник извршне власти, у Америци је суверена и независна власт у кругу своје надлежности. Тамо судија не само што не мора да се покорава скупштинским одлукама него он, имајући своју власт од самога устава, дакле од народа, уништава свако решење скупштинско, које је злоупотреба законодавне власти, он чини да свагда победи устав над сваким законом који би хтео да погази устав. Тамо има таквих гаранција за народно суверенство, о каквима ми у Францеској немамо ни појма.

Подела законодавне власти у два дома, то је »правило вјери« у сједињеним североамеричким државама, или боље рећи, то је једна истина основана на искуству, о којој више нема ни разговора; али та подела није учињена само да једна скупштина умерава другу, него и да се обезбеди независност извршене власти. Американци не лудују као ми у суревњивости наспрам власти, они немају ни трага од наше мржње наспрам свега што се зове власт, па макар каква она бала. Напротив, они сматрају да је радња извршне власти врло нужна и добра док се креће у границама које јој је

устав прописао. Код њих поглавар државе представља народ толико исто колико и законодавно тело; он је мандатар народни а не слуга једне скупштине. Они истина захтевају да скупштине учине да се преседник или гувернер покоравају законима али тако исто захтевају да преседник или гувернер наморају скупштине да поштују устав. Они не само да се не боје преседничког »Veto« (не пристајем) него га сматрају као апелату на јавно мнење која допушта земљи да на ново искаже своје мишљење да превагне оно што она хоће Ето тако су Американци извршивши искрено поделу власти успели да од слободе начине прави благослов а од народне суверености праву истину.

Та савереност не може никада да се помрачи. Само се у Францеској дозволило једној скупштини да наметне грађанима устав, који им се не допада, и који они не могу мењати. У сједињеним државама нема устава који није примљен општим народним гласањем (плебисцитом) и који не би било лако изменути. У Францеској народ је Херкул, који спава, и који се само пробуди да покида своје ланце и да изабере себи новога господара; у Америци народ је домаћин и отац породице који бди непрекидно и који никада не даје оставку на оно што је његово. Тамо народ воли реформе, али се гнуша од преврата (революција)

Такав је американски систем, у коме се сви делови međусобно подупиру и потпомажу. У њему се све усредсређује у народном суверенству, све се своди на једно начело: да се што више ограничи законодавна власт. Замените овако добро схваћену организацију свемогућношћу једне једине скупштине, и одмах ћете видети да нестаје свију гаранција, слобода је изгубљена. Одмах видите да је прокламовање човечанских права празна реч, јер скупштина може ако јој се хоће да од њих не води рачуна; одма је судска власт потчињена, заробљена; председниково »Veto« постаје тако исто немоћно и смешно као год и оно Луја XVI-ог; устав који се дотерује по ћефовима законодаваца прави од народа слугу; нема више ни помена о суверености народа, сад су суверени само скупштинари, који су на своју корист злоупотребили, узурповали мандат који им је поверен Зар није тако било код нас, зар то није историја наше велике скупштине (конституанте) и конвента?

Је ли јасно сада да питање о једноме или о два дома није од оних питања код којих је равнодушно хоће ли се овако или онако решити. Ту је суштина питања у слободи. Направити републику са једноставном скупштином то смисла нема. Народна влада и апсолутна власт, то су ствари које једна другу искључују. То је тако

сјајна истина да се човек мора упитати како је то могло бити да је наши очеви несу ни назирали.

Одговорити је лако. Ко има искуства у револуцијама тај ће знати да има критичких момената када страсти и заблуде заслепе најбоље духове. Тако је било 1789. Прочитајте први предлог за устав који је поднесен скупштини 27 Јула; нема ништа паметније од извешћа бордовског архијепископа Шампијона де Сисе. У њему се подела законодавног тела у два дома препоручује најбољим разлозима, примером Инглеске и Америке; али то се догађало сутрадан пошто је освојена Бастиља, када се није могло мислити ни на што друго него какав нов удар да се зада племству и краљевству. У томе наступу грознице коме беше стало до будућности и до трајних интереса земље? Законодавац је од свога страха и од своје срџбе градио законе.

Одбацујући поделу законодавног тела, велика скупштина (конституанта) није слушала, само своје страсти, њу је гурало јавно мнење, она беше занесена теоријама које беху у моди, шимерама о којима се онда није ни слутило колико су таште и колико су опасне Револуције се олује, у главама ври, ту је царевање метафизичара који не водећи рачуна ни о људима ни о стварима, воде политику са апстрактним појмовима и разлозима, као да је то алгебра. Године 1789 беше политички алгебриста калуђер Сије, лажан и педантан ум, који је најпре одбио дводомни систем у име логике и начела а после је у уставу од године VIII морао да оснива скупштину са три дома. Међутим ваља признати да се он, захтевајући једноставну скупштину ослањао на велики ауторитет Тиргота.

Позната је политичка реформа коју је тај славни економиста хтео да свеже са својим именом: општинска управа са таквим истим представништвима срезова и округа, и над свима једна велика једноставна муниципија која управља целом Француском под руком краљевом; то беше предлог и сањарија Тирготова. Он због мржње на аристокрацију и због своје љубави за све што је просто и једнолико, одбијаше све што је налик на компликовану владу инглеску. Ми знамо да је он успео да чак и Франклина преведе у своју политичку веру, те је овај вративши се у Пензилванију завео једноставну скупштину „Влада са два дома — говораше он — изгледа ми као кола која су и с преда и с трага запрегнута, на коњи вуку у противу положеним правцима“. То су само речи Франклинове, мисао је Тирготова. Треба ли да додам да се тај племенити човек први пут у свом животу преварио? Реформа коју је он увезо и Француске скрхала се о здрав разум американског народа. Пензил-

ванија се врло брзо вратила на два дома, и више није дирала у то.

У пркос своје даровитости Тирго није могао да појми разумност американску; он се љутио што они задржавају једну установу која се преживела и дао је израза својој срџби у своме славном писму доктору Прајсу. Њему је изгледало чудновато да се говори о балансовању власти у народу који се састоји из све самих једнаких грађана, у земљи где нема ни краља ни племства. Он не пристајаше никако даваља установљавати разне скупштине које би једна другу држале у равнотежи, него захтеваше да се све власти збију у једну циглу. у власт народа.

Ова страст за јединством коју ћемо опет наћи код Сије-са то вам је болест Франceска; она своди државну владу на механички задатак. Цео посао законодавца у томе је да упропашћава машину, њене полуге, њене тегове и против-тежишта. Међутим влада није справа, већ организам, жив и заплетен као и друштво, које преставља. Задатак јој је да осигура хармонично развиће свију разнородних сила које друштво састављају. Претерано упрошћавање само је сакаћење слободе. Зар би требало много окретати Тирготову мисао, па да из ње искочи деспотизам? Ако је оно што дели законодавну власт на два тела, извор поцепаности, онда зар онолика множина посланика у једној скупштини није такав исти узрок забуни и нереду?

На што се заустављати на по пута; Бонапарте резоноваше као и Тирго, и показао се још логичнији од њега, дотеравши начело јединства до крајње конзеквенције, он се прогласи за јединог представника Франceске, и стрпа републику у џеп.

Један американски родољуб, који је имао велику улогу у револуцији, *Џон Адамс* одговорио је на писмо Тирготово. Његова „одбрана устава сједињених држава“ која је изашла 1787, то вам је велика књига, мало тешко написана, али ће се ипак свагда с коришћу читати. Писац је у њој доказао да ни у старих народа ни у нових нигде није било слободе где законодавна власт није била подељена. Адам је државник који је радио на слободи. Он зна о владању много више но Тирго, Мабли, и сви други франceски филозофи. Дал' је тако нека се суди по његовим пророчанским речима којима је завршио своје дело, при чему нека се не заборави да је он то писао две године пре него што је сазвана прва скупштина, 12 година пре 18 Бримера.

„Сви народи, под свима облицима владавине имају и треба да имају политичких партија. Највећа је мајсторија у томе да се

једна партија контролише другом. Да би се то постигло, има само два начина: монархија, која се држи на стајаћој војсци, или подела власти и равнотежа у уставу. Онде где народ има гласа али нема равнотеже, ту ће бити вечно таласања, револуције и покоља, докле стајаћа војска са каквим ђенералом на челу не начини силом ред или докле цео народ не појми потребу и не заведе равнотежу."

У почетку револуције нико није у Француској осећао како је мудро ово мишљење. Највернији ђак Тирготов, Кондорсе писаше писмо једног грађанина из Њу-Хевна у којима под маском американца препоручиваше јединство законодавне власти, које Америка тако одлучно одбијаше. Сије који беше тако исто апсолутиста као и Кондорсе његов саветник и пријатељ, сводио је цело питање у један силогизам. »Закон је говораше он — воља народна; народ не може у један мах имати две разне воље у једној истој ствари дакле законодавно тело, које преставља народ треба да је једно Што ће два дома? Ако се слажу један је излишан, Ако се не слажу један од њих не само да не преставља народну вољу, него баш смета да по њој буде: то је узапћивање суверености",

Резоновање Сијесово беше добре среће *оно постаде „верују« свију лажних и ограничних умова* (овде морам да извиним Лабулеја пред Гигом. Сиромах Лабулеј није могао слутити да ће и Гига послужити се овим његовим цитатом из Сије-са као главним разлогом за једноставну скупштину) За њих је дирнути у јединство законодавног тела то исто што и атената на јединство народно.

Међутим Сије беше побркао *свршени закон* са *спремањем закона*, а то су основно различне ствари. Нема сумње да је у републици закон воља народна као што у апс. монархији воља владаочева и доиста ту не може бити ни говора о двема противу положеним вољама у једно време и у једној ствари, али шта се у томе мења бројем и поделом саветника, који су дебатовали закон? Била једна скупштина као што беше 1789 и 1848, биле две скупштине, као што је у свима уставним земљама, било да их има три као што беше године VIII, или да их има четири као што беше у старом шведском уставу крајњи је резултат свију њихових саветовања свагда један, прокламовање једног истог закона. Цело је дакле питање у томе да се покаже по коме систему може да се најбоље констатује општа воља; јединство народно не долази при томе ни у какву опасност. Према свему изложеном не треба много искуства па да се увиди да једноставна свемогућна и неодговорна скупшти на спада у ону врсту политичких тела, која најлакше протурују своје ћефове. (каприсе) као вољу народну.

Заблуда Сијесова и његове партије била је у толико злокобнија што се у Францеској одржала са још једном илузијом која је тако исто жалосна. Код нас је народ и његови преставници једно исто; изгледа као да наш народ, чим изабере своје посланике одмах даје оставку на сва своја права, која предаје у руке својих претставника. То је најобичнија ствар чути како скупштина вели да је она народ, како говори о свом суверенству. Кад Луји XIV рекне „*Ја сам држава*“ то нас вређа, и ако је он имао право да тако говори странцима, јер он је био доиста једини претставник државе наспрам иностранства, међутим у једноставној скупштини нема већине, па ма каквим случајем постала већина, која одмах после своје победе не би подвикнула поносито „*Ја сам народ*“. Тако се оснива тиранија. Ако икада усхтемо трајно основати републику у Францеској ваља један пут свршити са том тобожњом суверенošћу наших скупштинара, ваља их чешће потсећати на њихове дужности него на њихова права и ваља вда се наша уставност прожме начелом које је често казивао Вен. Констан, велики пријатељ слободе дакле и велики непријатељ скупштинске свемоћности: *Народ је само онда слободан када је власт посланичка ограничена.*

Лафајет нам прича у својим мемоарима у којима има врло занимљивих података о стању у коме се умови налажаху за време револуције, како је он 1789 остао готово једини посланик који је тражио два изборна дома. Огромна већина конституанте беше потонула у фанатизам »јединства« поделу законодавне власти од бише метафизичари, економисти, гомила нивелатора која је држала да је државни сенат то исто што и аристократски горњи дом, и панколизи те гомиле. Противу два дома беху и бесни аристократи који су гласали за оно, што им се чинило да је најгоре, само да би тиме анархија постала што горе и да би се тако лакше краљевство повратило. Од тога тренутка беше постала повреда народног величанства ако би ко захтевао поделу законодавне. власти Како је било може се судити по оном славном предлогу безазленог. Ламурета који је 7 Јула 1792, на месец дана пре 10 Августа распламћивао посланике свију партија предлогомда се за навек одбаци републлика и две скупштине« Зна се колико вреде таке придике.

Док се животињски глупа гомила опијала празним узвицима један просвећен родољуб, Станислав де Клермон-Тонер изјављиваше Францеској, да устав од 1791 осуђује народ на анархију која ће трајати све дотле док се не појави какав госа. Узрок те анархије беше једноставност законодавног тела. *Једна једноставна скупштина* — писаше он — *биће увек деспота или роб.* Ова

пресуда могла би послужити као надгробни натпис за историју конвента.

Има четрдесет година како се не штеде никакви парадокси, само да се оправда ова чувена скупштина, и да јој се прибаве наследници. У агитацијама клубова и општина, у борби жирондиста с јакобинцима, има некакав кобан сјај који заноси и вара уобразиљу једнога народа који ју је искварио позориштем и романима. Права је дужност протестовати противу извртања која би хтела да утерају у лаж сведоџбе ондашњих савременика. Фалзификујући историју, фалзификује се и савест људска, и спремају се жалосни догађаји који нас данас доводе у очајање. Париска комуна од 1871 није била ништа друго до клета пародија комуне од 1793. Ако речи: слобода, једнакост, република потсећају на врло жалосне догађаје, ако задају строах од кога лека нема, то је конвенат крив, он је обешчастио те речи, које би иначе загревале свачије срце. Вели се да је већина конвента била састављена од поштених људи, од родољуба. Ја пристајем. Али колики је то доказ противу јединства скупштине! Колико је узурпација, колико насиља, колико злочинстава одобрила та већина својим ћутањем и својом слабошћу. Дрскост неколицине бесомучника била је довољна да законодавци, застрашени плаћеним руљама, признаду као законито стање оно, које је Боаси д' Англа један од начеститијих чланова конвента, имао храбрости да назове *„царством разбојништва и ужаса“*

То беше 1795 кад је Боси д' Англа ово говорио оним члановима који још не беху погинули на губилишту; известилац за устав од године III приписиваше свемоћности једне скупштине све незреће које су бесниле по Француској! Позивајући се на то грозно и скорашње искуство, он браћаше дводомни систем

„Ја се нећу — говораше он — дуго бавити са цртањем опасности која је нераздвојна од једноставне скупштине; за мене говори ваша сопствена историја и ваша савест. Ко би могао боље од вас казати колико у таквој скупштини може да се осили уплив једнога човека, ко би могао боље казати, како страсти које се у такву скупштину увуку, како поцепаност која може у њој настати, како интриге и дрскост неколицине беседника, како лажно јавно мњење, иза кога је тако лако заклонити се, могу да изазову догађаје, које нико више не заустави, могу да изазову срљање у пропаст, које нигде више не наилази ни на какву сметњу, могу да створе законе, који могу учинити да народ изгуби своју част и слободу, а народно заступништво своју снагу и своје уважење?

»У једноставној скупштини тиранија не наилази на сметње осем на првом кораку. Ако јој какав непредвиђен случај, некакав ентузијазам, некаква популарна заблуда помогне да прескочи ту прву сметњу, она више не наилази ни на какву препреку. Сада се тиранија наоружа свом влашћу народног преставништва противу самог народа, она поставља на једини и солидан темељ престо ужаса, и онда не прође много па се и најпоштенији људи приморају да изгледају као да одобравају сва злочинства те тираније, да одобравају реке људске крви, које потеку, док не стигну да начине заверу, која би могла оборити тиранију, и повратити слободу«

Добро би било када би сваки члан сваке једноставне скупштине зрело размислило о овим речима. Испрва увек се имају најчистије и најпоштеније намере, сви су умерени, помирљиви, сви мисле само о народу. То је историја сваке нове владе; да је Нерон био цар само две године, о њему би се сачувала успомена Титусова али мало по мало атмофера скупштинска се загрева и квари као год и она у палатама. Људи постану неповерљиви, суревњиви, амбициозни. Од партија се кварежом начине факције. Чим виде да могу да ураде шта им се хоће, они се усуђују да раде свашта. Час севилни а час деспоти, они пузе пред ногама вођа, које ће сутра оборити. Обузме их не знам како задовољство да разбијају идоле, које су сами подигли. Влада постаје њихов плен, државним службама награђују своје креатуре и своје улизице: правда и сдобода жртвују се интересима и страстима једне котерије; народ је заборављен, издан. Нико не може да се одупре овом пијанству свемоћности; у господарењу има нека перфидна драж која отрује и поквари најбоље људе.

Ја нећу ништа да говорим о тројној скупштини из устава од године VIII. То беху маште; види се да то беше Сијесово масло. Ко би могао као збиљу узети трибунат који је имао само да говори али да не гласа, законодавно тело које је имало само да гласа а да не говори', и сенат кји би имао да чува слободеа, који није никада имао друге куражи осем оне да сачува своју плату? Слобода нема никаква посла са таквим преставничким ђозбојацилуцима.

Друкчије стоји с' уставом од 1814. Он беше не само подражавање слободном уставу од Инглеске, него то беше и признавање оних установа и гаранција што их је Фрацуска тражила 1789. Ма како да је био скучен изборни закон, ма како да је била слаба организација горњега дома, ипак је тај устав основао конституционалу владу. Народ дође к себи, и у место факција, доби реч Францеска. Зна се како се у след тога држава брзо опоравила од после-

дица двадесетогодишњег ратовања и две инвазије. У то време потресала је реч са трибине Францеске целу Европу; у то време уродио је ђеније Францески плодовима, који састављају славу XIX ог века За то што јавно мњење постаде умереније оно не беше постало мање силно. Ми ћемо данас (ово је писано 1871) бити срећни да се вратимо на законе од 1819.

Устав од 1830 не беше ништа друго до либералније ново издање устава од 1814. С њиме би сваки напредак био лак, свака реформа пријатна, да је земља дојиста озбиљно желела реформе. После 34 године правилне владавине изгледаше да је Францеска нашла политички облик који одговараше њеноме темпераменту и њеним обичајима. На жалост буна од 24 Фебруара 1848 баци нас у руке партије која живљаше од успомена и за освету. Та је партија још стајала на првим теоријама Сијесовим са предрасудама јакобинским. Што сањаху победиоци то беше революција историска и театрална. Беху тек прочитали Ламартионове« Les Girondins» па им се прохтевало да се још једном поиграјô Камила Демулена, де Верњивода, па чак и Робеспјера и Дантова. 1848 требала им је једноставна скупштина, јер тако је било и 1793. Бадава разумни људи и пријатељи слободе који се беху потрудили да проуче услове за слобоу, као што беху Тјер, Токвиљ, Одиљон Баро, доказиваху и понављаху да је установа дводомне скупштине животно питање за републику, нико их није слушао. Логичари на сорту г. Кормнена ископаше из старог „Moniteur“-а старе софизме, које је искуство тако грозно утерало у лаж, и још један пут гомила незналица даде им за право: та гомила беше већ заборавила да су јакобинци вечно имали жалосну привилегију да удаве републику.

Хтело се на сву силу да се још једном поигра револуције али се сувише брзо дошло до новог 18 Бримера, и ако се није на ново прошло кроз конвент.

Да л' је ова лекција научила памети републиканце? Слободно је сумњати. Фанатизам и страст увек су слепи. За њих догађаји не значе ништа. Ја сам убеђен да ће сије-сове присталице донети на трибину исте софизме и да ће неуспех револуције од 1848 приписати частољубљу једног човека. Они неће никада видети да је равнодушност земље допустила да се обнови царство и да пропадне република. А и као што би Францеска бранила установе које су јој силом намет нуте и које јој не даваху ни сигурности, ни слободе

Данас (1871) смо у положају који не мало не личи на ситуацију од 1848. Несрећа која нас је притисла, приморава нас да будемо паметни. Ако Францеска неће да је прогута анархија, она

мора напрегнути све своје силе, а она то може учинити само тако ако ре врати на уставну владу од 1814 до 1848, која је народу дала сигурности и прави уплив на управу земаљску Та да хоће једеом сви родољуби да појме да једноставна скупштина предаје државу на милост и немилост демагошхим будалаштинама, докле само два скупштинска дома могу Францеску измирити са републиком и осигурати јој владу истинске слободе, —

Има једно питање које је у свези са поделом законодавне власти, које је увек збуњивало људе од добре воље. Ако се установе два дома, како да се саставе? За први дом већ нема тешкоће, то је непосредно преставништво народа, он ће сэ бирати општим гласањем. Ама други или горњи дом? Ко да њега постављa? По старински, или ће се поћи новим путем? Да л' ће се појмити да број у друштву људском није све и сва, и да питање о најбољој влади није задатак из рачунице? У место да сенат буде просто дупликат скупштине за што се не би учинило да он преставн народни животу свој његовој разноликости? За што да се не да једна говорница земљорадњи, трговини, индустрији, па и самоме чиновништву? за што се у велики народни савет не би зовнули и они који стоје на челу науке књижевности и вештина? Ту би се имало недогледних комбинација, и могло би се замислити повише решења која би се могла примити. То је питаље целиходности не начелно јер без сумње има много начина да се преставе општи интереси државе.

Американци су једини који су појмили како ваља задатак сената у демократији.

Ма каква да је влада једнога народа, ваља да има где год какву непомичну тачку. начело конзервације, одржања. Народ није караван који прелази преко некакве, пустиње а да не остави ни траг од својих стопа у њеноме песку. Он је друштво које има своју прошлост и своју будућност

Да би осигурао своју независност народ мора да гради савезе са својим суседима; ама се таки савези не граде за један дан. Организација војске, правилност државне службе, скупљање данка, кредит, правда, полиција, све су то ствари које се не могу истрести из рукава. Ваља много и мудро мислити, за све то ваља времена. У кратко свака је влада предање, традиција. Што саставља снагу краљевина и аристократија, то је оно начело неприкидности у њима, а што саставља слабост у демократија, то је што се у њима све мења од данас до сутра, на један пут, без разлога. Прајска се бавила 50 година само са својом намером да се освети, и за цело то време спремала је свој велики рат противу Францеске; где да се нађе република која са таквом издржљивошћу ради за своју будућност?

Овај задатак решили су Американци тако добро, да горда Инглеска мора често да сагне главу (питање орегонско, алабамско и т. д.) У демократији, у којој се поглавар државе мења сваке четири године, где се доњи дом (скупштина) обнавља сваке две године, законодавац је умео да установи сенат изборни, који својом сталношћу и политичком чврстином натера чак и енглеску владу да му се поклони. И он је до тога дошао тако простим сретствима, дага се човек не може да нахвали.

Сенат није многобројан; у савезном државном већу седе само по 2 посланика од сваке државе.

У појединим државама број сенатора није већи од трећине броја свију скупштинара. Оригинална махна демократија, то је завист. Код њих се сматра да је понижење политичких људи, победа слободе. У Америци на против верују у то, да се поверавајући известном броју људи велики посао и велику одговорност, најбоље осигурава државна управа Не само да се не боје утицаја који тако истављени људи, којих нема много и који су на тако видном месту, морају стећи, него сматрају њихов уплив као политичку гаранцију. Демократији свагда треба шефова. Ако је не навикнете да се поверава најспособнијима, она се предаје најдрскијима, који су уједно најгори. Никада се не треба бојати јавних трибуна, већ оних безимених вођа. (Ово ме и нехотице потсећа на наше радикалце који су огласили да су војска без барјактара).

У савезном већу сенатори су наименовани за шест година, дакле за три пута толики рок, за колико траје мандат скупштинара. Поједине државе савеза начиниле су од тога начело. У Пензилванији н. пр. скупштина траје само годину дана, а сенат три године. Сенат преставља традицију и трајност.

Рећи ће когод да је три па и шест година сувише мало да се осигура трајност установа. То су Американци одмах осетили па су своме сенату дали оно што је најконзервативније на свету, а то је »l' esprit de corps«

Савезно веће н. пр. обнавља једну трећину својих чланова сваке две године. Искуство је показало да се бар половина оних сенатора, који при том обнављању иступе, на ново изабере. У сенат дакле у коме има 74 члана, улази сваке две године по 10 — 12 нових чланова. Ма каквога дара и ма каквога карактера да су ти нови чланови, јасно је да они врло слабо могу изменути дух тога кора. Сенат је скупштина стална, и ако је изборна, она има своју прошлост, своја предања, своју политику. Све се око њега страшно мења, он се само неосетно модификује, чувајући своје јединство, свој карактер, своју физиономију, као жив створ Ту је његова снага' за то га с правом и зову темељом уставности и регулатором владе.

Савезно веће бирају местне скупштине, то је дакле избор посредан. У појединим државама сенатори се бирају непосредно, само што су изборни окрузи 3 — 4 пута већи за сенатора него за скупштинара. Даље се тражи да је сенатор родом из округа који га бира, да му је бар тридесет година, ако га бирају за савезно веће, и бар 25 година ако га бирају за сенат појединe државице; сви ти услови нишане на победу умерености, али оно што је велико политичко начело, што је управо проналазак у политици, то је постепено обнављање сената, то је његова трајашњост. Ту је ослонац који американска савезна влада налази за свој опстанак и рад, не зазирући од узбурканих таласа демократије.

Можда у овакој организацији нема ништа примамљиво за францеску уобразиљу, али она је дете искуства, и време ју је освештало. Ако су средства мала, резултати су велики. Ово је први пут после Римљана да је демократија с радошћу пристала да њоме управља неколико људи изабраних међу најспособнијима, и да је своје страсти покорила разуму, — —

Установили сте два дома скупштинска, осигурали сте независност извршне власти, оградили сте народно суверенство од узурпација које су га толико пута поткопале, мислите да сте урадили све? Још не. Устави несу машине које раде саме, треба вам суделовање свију држављана. Колико вреди који народ, толико вреди и његов устав. Установе североамериканске пренесене у шпанску Америку једва ако су имале осредањ успех; шта више у неким државама постале су квасац за нереде и анархију. Није доста декретовати слободу, ваља јој бити вичан, а то није ласна ствар, то је више посао наставе него законодавства.

Употребити слободе а не злоупотребљавати их, ето у кратко шта је право и дужност свакога држављанина. На жалост већина народа не користи се слободама које му устав даје, а мањина их свагда злоупотребљава. Њој не требају реформе, њој да је револуција. То су интриганти и властољупци који у каквом преврату немају да изгубе ништа, а могу да добијају све. Кажу људи да је моранхија крива што се запатила та револуционарна опозиција, и да ће је нестати чим се заведе република. То је обмана. У Францеској има читав народић незадовољника, читава гомила пропалица, завидљиваца и грамзиваца, који су вечно у завери против сваке владе па ма како се она звала (Бој се има тога народића и те гомиле и ван Францеске. Пр.). Чим оснујете републике, ти ће људи наћи реч са којом ће је бешчастити, наћи ће другу некакву заставу да изнесу противу њене заставе. Руља је сувише често успе-

вала, та мањина је сувише често отимала државну власт на јуриш, да би се могло с'основом надати, да ће република моћи као неким чудом учинити да нестане тих вечних непријатеља људскога друштва. —

У Америци већина прави законе, мањина мора да им се покорава; њој није више дозвољено да се за своје другаче мишљење позива на народ. Борбе су политичке жестоке, али кад је већина одлучила, мањина попушта, резигнује. Ко се противи тај вређа народно величанство, томе народ никада не прашта. Где нема те покорности закону, где се мањина поноси презирањем онога што је одлука већине, где јавно мњење у својој кукавичкој нетрпљивости пљеска онима који против закона апелују на сурову силу, ту можете градити најдивније уставе, можете најмудрије оделити три државне власти, ту нећете имати никада трајашну владу, ту ће држава вечно бити играчка у рукама факција.»

Ето шта вели Лабуле о потреби горњега дома, и о осталим условима слободе. Ми смо нарочито навели скоро целу његову расправу, да би читаоци с једне стране видели одакле је Гига вадио цитате из Сијеса и Франклина, за што није цитирао и оно што је пред тим цитатима и за њима написано, за што у опште није побијао и ону„ језгру„ која се њему свидела да је из Лабулејове студије цитира, а с'друге стране да би читаоци поред резоновања Гигиних о горњем дому имали прилике да прочитају и мишљење једнога човека, који је ваљда тако исто добар демократа као и наш Гига и ако није члан наше„ народно-радикалне странке". Држали смо да неће бити излишно ако се приликом, коју нам је Гига дао, осветли то питање и са гледишта мање партизанског него што је Гигино, нарочито што је промена устава у нас постала већ »горуће" питање. Ми смо за ту цељ изабрали баш Лабулеја, што он војује у Францеској против људи, који тако ђаволски личе на садашње политичко друштво Гигино, као да су браћа.

(СВРШИЋЕ СЕ)

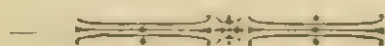

ИЗ ПОЗОРИШТА

Нарцис трагедија у пет чинова од Брахфогла. Превод Стевана Д. Поповића.

Док се човек бори за еманципацију од субјективних обмана и за превласт над природом, дотле се жена бори са савршенијим

оруђем против аскетских странпутица, а нарочито за еманципацију меса. И у томе бесвесном њеном позиву састоји се сав културни значај женскиња. Овако схватање женског позива изгледа у први мах тривијално и недостојно, али ако се изведе у његову потврду резултат етичких напредака и небројених добитака, не ће ни најделикатније осећање бунити драстичка дефиниција: еманципације меса. Најсјајнији примери женске оданости, милоште и љубави упливисали су у том правцу. Човек ван домашаја естетичких полних утисака, био би вечити номад, или би се зарио у кабалистичку мистерију који би прешла у аксетицам и лудило. Народи чије су жене потчињене робиње без великих страсти и решимости, били су већма склони, да алтеришу свој мозак у тамним пећинама и подземним рупама, неже ли народи у чијих жена тецијаше бујна сладострасна крв и милостничко схватање брачне љубави. И између других узрока, који једном народу осигуравају његову културну превласт, може се без зазора урвстити и овај. Најсјајније доба јелинског духа и уметности за време Периклеса било је под упливом хетера. Живот свију француских филозофа, научењака и песника, као и свака епоха француске литерарне славе, испреплетени су галантним историјама ненадмашних француских милосница. Немачка Атина — Вајмар — била је за живота Гетеа, Шилера, Виланда и др. пуна оних пробламатичких женских нарави, које ее буне против свију брачних стега и конвенијенција чедности. Па при свем том може се поуздано тврдити, да су Аспазије, Лавалијерове, Калбове и Штајнове биле прва и најдуховитија публика, свију моћних духова и великих песника и да су оне, шта више, као неки тајни идејал свију жена, код којих је у већој мери развијено чувство за песништвом. Но бива истина, да овај уплив женскиња пређе у разврат, који понижава мушко достојаство до гнушања, али оваке су појаве или реакција против деспотизма мушког славољубља, или су производ оног друштвеног врења, које се клања распаду. У том случају вође су махом славољубиве, притворне и из нижих друштвених слојева жене, без срца и душе, које као вампири демона растројства испијају и последњу кап крви умирућег порочног поколења. И доиста појаве, као што су Месалина, Помпадура и Лихтенаува (Вилхелмина Енке — Риц) подсећају на фаталне комете у очи великих друштвених преврата. За то као драмске личности имају еминентно драмско тежиште. Само је чудновато, што су се овом темом бавили искључиво осредњи драмски песници, док су се ђенијални драмски песници клањали таквих превртљивих женских титана и посвећивали се нарочитом љрбављу култусу „вечито лепог“ Зане-

марење великих песника на које су усуђене, као да је казна за њихово подсмешљиво и злобно предусретање душевне невиности оних пос тиднијих и племенитих жена, које види само узвишени поглед ђенија у свој својој божанској природности и лепоти. По при свем том мора се признати, да жена, која је успела, да се из праха дигне у највише друштвене режијоне, да истисне легитимну краљицу и закониту супругу; да примора краља да ступи с њом у дивљи брак, да угуши заверу надуте аристокрације и да изнуди од најдуховитијих људи свога времена удварање, да таква жена, ма какви јој се пороци приписивали, није била обична смртна. Људи се могу вазда снебивати при успомени својих слабости спрам таковых мраморних женских кипова, могу за утеху и утискавати којекакве мундуке као главне јунаке у њиовој судби, али оне ипак остају сунчаник пред киме бледи и пада у засенак сва њиова околина. За то онај који не познаје писца овог дела не појима одкуд овој трагедији име Нарцис, кад маркиза Помпадура господари целим заплетом, кад она води борбу против законите жене, да би на њено место могла постати краљица. Али како ово није једина замерка овом комаду, који носи на себи најизразнији оглед свију како добрих тако и хрђавих страна овог немачког писца, то сматрамо за своју дужност да напишемо о њему неколико речи. Брахфогел као и Грабе и Бихнер, спада у ред оних песника, који се посветише глорификацији оних уметничких нарави, који се у вечитој грозничавости незадовољства и демонском беснилу, својом кривицом сурвају у бездане лудила. Порушеним здрављем и успјаном фантазијом Брахфогел сâм прошао је као песник и глумац ону скалу горких и очајних болова неуспеха, који ломе енергију и сваку решимост, а остављају у души неки празан јед, који налази одушке само у лажном патосу. У његовом „Ахаму, гранадском лекару« колебљивост и неповерење трагички је моменат драме. У трагедији Монс де Ко„ трагички је јунак проналазач парног казана, који у лудници бедно скончава свој живот. Сличне теме пропалих ђенија обрађивао је у романима »Фридману Баху« и „Шубарту и његовим савременицима.“ У свима његовим делима има неке чудновате смесе фантастичности и суровости, сентименталности и цинизма. Брахфогел је био самоук, за то је његова мотивација тако сложених душевних потреса врло површна плитка и његови радови неједнаки тако, да се међу његовим делима не може да повуче паралела. У осталом у њега је богато врело романтичких ситуација које са доста среће може да преобради у драмске ефекте. Осим тога у сликама његовим има живота и топлине, а она наклоност, што га свуда вуче да филозофира, чини, те је он стекао доста образовану публику.

Његов »Нарцис« учинио га је славним, тако рећи преко ноћ. Приказан у насловној улози готово од свију првака немачке глуме, прошао је он кроз све немачке позорнице са донде не чувеним успехом. Овај успех „Нарциса“ нашао је за чудо, одзива само у германским позорницама, а у француским, при свем том, што је »Нарцис“ по имену Француз из доба Помпадурове, није ни завирио. „Нарцис је доиста све друго, само не Француз и ако је његов карактер и тон његовог афектираног мудричења повађен из Дидеротове новеле „Рамов Нећак.“ Само је Брахфогел ову новелу врло вешто попунио дворском интрягом, којом се ишло, да се моћна краљева милосница, маркиза Помпадура умори неким у драми новим психолошким убиством. И ова оригинална сцена у којој полудели уметник упознаје у грозној фурији своје отацбине, изгубљену своју жену једна је од најефектнијих сцена модерне драме. Драмска запетост и пењање изведено је таком бујном енергијом, каква је својствена само неким француским представницима драмског ефекта. Но по несрећи ова сцена при свој својој драматичности има нешто, што се са висине чисте трагике не може похвалити. Њене су претпоставке патолошке; јер у самом почетку првог чина гледамо Нарцис где пропада под ударом унутрашње бољке, а Помпадуру како је већ једном ногом стала на гроб; а такве кризе једва да се могу увек гледати у Лазаретима, а нек мо ли на позорници. И у опште овај комад као и сва остала Брахфоглова дела, трпи много са неприродног спајања претераног немачког сентиментлизма и безобразног сплеткарења француских ефектиста, као и безбројних плагијата свију могућних песника, удешеих за што већи глумачки патос. Са тога и јесте овај комад за глумце врло благодарна колоквија у којој могу наизменце да покажу све своје способности.

Г. Цветић дао нам је још у првом свом приказу »Нарциса„ прилике да му се дивимо, но у интерсу самог глмачког уметништва било би желети. да ова, као и друг. сличне улоге не пређу у искључиву својину једног глумца. Тиме што би могли наше прваке гледати по чешће у једним истим улогама, могли би себи створити мерило њнових способности, а и њима самим отворило би се широко поље за узајамно усавршавање срeством уметничке ревности и индивидуалног схватања.

Гђа Гргурова изненадила нас. Она је превазишла и себе и сва наша очекивања. Прикупљајући утиске њене игре осећамо да нам они уливају оно поштовање, које обузима човека пред уметницима, кад су стигли врхунац а о којима је само културна историја српског народа позвана да говори. Слава јој! —

Хаjим С. Давичо.

ВАСКРС
КРАЉЕВИНЕ СРПСКЕ

22. Фебруар 1882 године.

*

*   *

На страну перо! Нећу калема!
Дајте ми груду тврдог алема!
На страну књиго, пуна бледила!
— Не би ми, друго, ништа вредила! —
Дајте ми плочу злата сувога,
Дајте ми снагу грома тешкога,
Да режем спомен грдним словима,
Нашим жудњама, нашим сновима,
Што га створише дуги векови;
Нек спомен виде силни светови!......

*

*   *

На развалини двора Призренског;
На рушевини сјаја краљевског;
На тужном пољу страшног разбоја;
На грозном месту српског растроја;
На гробовима дичних синова;
На снажном бедру црног Косова;
На земљи јадној, земљи мученој,
Сузама, крвљу дуго топљеној:
Диже се престо зидан костима,
Споменик диван славним делима!
Диже се престо седог Немање,
— Наше старање, наше уздање! —

Зидан костима од неимара;
Улепљен силно крвљу вајара!
Изапран сузом тешког мучења;
Учвршћен силом дугог стрпљења;
Урешен венцем дива Таковског;
Крунисан круном сјаја краљевског!. ....
Диже се престо јаче, сјајније,
Новог краљевства. Нове Србије!!. ......

Дивно је јутро дана светлога;
Осећај чудан часа реткога,
Бујицом јури, валом високим,
Помамно, смело светом широким!
А суза чиста сјаја дивотног,
Претеча чуства миља милосног,
Суза радости бистрог кристала,
На свачијем је лицу блистала!. . . . .
Весело срце радост ремети,
Узвишен момент неда памети,
Да снује мисли током природним,
О утисцима бајним, дивотним!?. . . . .
Мекан је алем; плоча злаћена,
Да реже слику — овог спомена! . . .

Ох, да л' је збиља?!
Или је машта, уобразиља?
Или је тренут пустог заноса?
Или је одсјај српског поноса?
Или је мехур пене ништаве?
Ил збиља васкрс круне блиставе??!......

......Ал грмну узвик страшном грмљавом!
И пуче вулкан силном ломљавом!
— Што је скривао тајне огњеве,
— Кроза толике дуге векове! —
Јекнуше поља с Дрине Тимоку,

С Врање Дунаву, Српству широку!
На крил'ма ветра јек се проноси,
Нека се Србин с њиме поноси!
Треште одјеци брда високих;
Јечи урнебес доља широких;
У један узвик хук се стопио,
Па се све даље . . . даље ширио:
Живио краљ ! !.... **Живио** ! .. **Живио** ! !......

У слави нашој, слави сјајаној;
У краљевини чврстој, млађаној:
На коленима ево клечимо,,
Па се усрдно Богу молимо,
За врле душе наших дедова,
За мучен пеп'о личних дивова,
Што нам са ценом крви свеђене,
Што нам са ценом муке мучене,
Купише услов препорођаја,
Дигоше престо краљевског сјаја,
Створише славу, — ој, неувелу! — —
Мир нек је вечни њихном пепелу!!.. ....

*

* *

На страну перо! Нећу калема!
Дајте ми груду тврдог алема!
На страну књиго, пуна бледила!
— Не би ми, друго, ништа вредила! —
Дајте ми плочу злата сувога,
Дајте ми снагу грома тешкога,
Да режем спомен грдним словима,
Нашим жудњама; нашим сновима,
Што га створише дуги векови; —
Нек спомен виде силни светови!!........

Драгомир Брзак

Мил. Л. Златковић фредсвић

Поздрав краљу

. . . . Да живи краљ ! . . . .
И приспе давно жељени час,
И свуд се хори — радостан глас
У оку сваком заблистао сјај.
Вековних жеља — осећајућ' бај. .
Да живи краљ . . . — да живи краљ . . .

. . . . О како дрхћу груди . . .
Та спомен горди толиких векова
— Што га је време ходом лаганим
У повесници наше прошлости
У источнику српске светлости —
Распирујући не утољен плам
И спотичућ се о спруд и о кам
— У срцу нашем . . . уждио је сјај
Те свуд се кличе. . *да живи краљ . . .*

. . . Ој какав сретан дан . . .
Ој какав сретан час
Кад први чу се глас
Из груди врла србина
У славу дичну, сјајног спомена,
Душана силног — цара Лазара,
Слободе свете — круне блиставе
Што ће по српству — разлевати сјај . .
— *Живило српство — живио краљ . . .*
И ишчезоше током лаганим

У дугом низу наше прошлости
Очајних дана, патње големе
А жеље скромне, што се вијнуше
Из чистих груди — небу високу
Пред сјајни престо — Бога свемоћна
— У молитву се свету прелише —
И Бог је чуо — Бог је чуо нас.
Те сад се хори — по српству глас
Вековних жеља, осећајућ бај
— Да живи народ, — да живи краљ. —

Ој, земљо мила дивни уресе,
Слободе свете — дично знамење
Сјајани данче наше светлости,
Сад чеда твоја, дична поносна,
Осећајућ милост Свевишњег,
Осећајући вишњег Бога моћ —
Истом ће стазом — другом циљу поћ.

Ој каква радост обузима груд,
И на све стране, свуд се ори глас,
Вековних жеља осећајућ бај! . .
Живио Милан — први српски краљ . .

На дан проглашења.
У Београду

Петар Ј. Петровић.

Топовима 22. Фебруара

Грмите, грм'те, само, топови,
грм'те, нек чују вас и робови,
што још у тешки стењу окови,
па нек у страшном, у ропском им сну
суморност с чела *наде* разбију,
та оне наде, што им умрле,
и оне наде, с којих упрле
све српске земље очи Србији,
и оне наде, што је први их
из вашег ждрела метак васкрс'о —
када је Србин ланце растрз'о —
из тог мртвила, из тог чамила,
што их је негда све саранила
у чељустима српског страшила
на радост вељу црном ђаволу
у кобном селу, селу Ђаволу;
па кад вас чују, шат разуму глас:
и вама српски бог ће послат' спас!
И пробудите *љубав* ону ви,
што су је наши кивни очуви
у растројеној браћи затрли!
И дајте *мир* нам, што га сатрли
бритки ножеви, које потргло
мрзило братско брату под грло!
Па грм'те само громко, топови,
и док не чују сви вас робови,
и не будете с послом готови —
све дотле громко грм'те, топови!

М. Живковић

Српска круна.

(У спомен 22 Фебруара 1882 год.)

Немања је златну сали,
Косово је у гроб свали!
Избави је, краљу, тмине
Да нам твојој глави сијне!

А Жича ће да отвори
Сјајној круни — руjној зори
Недра своја — двери свете,
Свој благослов на њу мете!

Мач ће Марков сâм из стене
Да излети — пламом сêне,
Да загреје Марку груди —
Марко ће се да пробуди!

Косово ће да се стресе,
Цар из гроба подиће се!
Божанствени дах ће свети
Југовиће оживети!

И јунаци сви из гроба
Опазиће славно доба!
Потрешће се кости њихне
Од радости — од милине!

Србија ће живот нови
Да зареже златни слови!
Само, Краљу, круну спаси —
Краљевину ти огласи! . : .

*

"То да спречим немам права:
Златни снови нек су јава!
Примам круну Немањину,
Проглашујем краљевину! . . .»

*

Кроз ваздух се ехо чује
Те Краљеву реч казује.
«. ... Немањину .... Немањину....
Проглашујем Краљевину! .,..»

Загрмеше силни громи —
Јек топовски ваздух ломи!
Вихор ветар носи гласе
Кроз ваздушне —кроз таласе!

Захори се песма гласна
И засвира свирка јасна.
Поведе се коло лако
И весеље наста свако!

По свој земљи Србиновој —
Краљевини младој — новој!
Краљевићу Краљ прозбори
Громким гласом -- глас се хори:

«Тамо, сине, преко Дрине
Треба сунце још да сине!
Преко Саве и Дунава
Да с' захори српска слава!...

Кочо Ј. Радовановић.

С А Ђ А Л О

ПРИПОВЕТКА

Милорада П. Шапчанина

(НАСТАВАК.)

VIII.

После неколико дана није било у Београду ни столара Јована, ни професора Саве, ни његова брата свештеника Арона, па ни — Гргура. Сви су отишли на ону страну, у Карловце. Гргур још на лађи замишљаше себи лепоту и величину столице патријашиске, и ма да су Карловци место и мало, и не толико много убаво, опет му се учинило и велико и сјајно, кад је први пут с Дунава опазио велику цркву, па беле низове кућа, а над њима, к планини, непрегледне винограде, па и ону велику, округлу капелу на једноме вису, у којој је, у прошлом веку, закључен с Турцима познати карловачки мир. Народ прекрилио улице; ту оружани борци, па депутати из разних крајева у разноликој народној ношњи, па свештеници, па Срби из Србије, „Сервијанци", у својој народној ношњи с црвеним фесовима, окићеним пиштољима а још китњастијим јатаганима, сабљама и шишанама. Пролази Гргур горе доле, чуди се сремачким великим шеширима и подугачким гуњевима, па оним опанцима што им се кожа из далека црвени као кухани раци. Још му необичнији попови у шеширима. С горње улице слази читав карван кола, долази народ обучен и наоружан, у првим колима велика тробојна застава, на

њој српски грб; једни певају: «Који не зна кад треба за свој род умрети, није Србин већ је изрод, тог ће земља клети», други припевају: «На ноге, Срби браћо, слобода зове!» Гргур гледа и слуша, груди му се шире радостима, које до сад није уживао, отвори уста да и он с осталима привикне браћи живио! али му се у исти мах оте поглед на магистрат, виде на њему великог црног двоглавог орла, па, као заливен, не пусти ни гласка. Одврати своје очи од тог немилог лика и оде даље ка великој мраморној чесми на тргу према воликој гвозденој огради од Саборне цркве.

Сутра дан је Гргур отишао проти Матији, Матија га пошље Стратимировићу, а после месец дана већ беше у редовима оних бораца из Србије, над којима је командовао Стеван Книћанин, бивши саветник, и у то доба главним одбором наименовани пуковник. Беше почео август кад се Срби и Маџари прикупише у јужном Банату. У пределима око Беле Цркве заметнуше се крвави бојеви. У овим биткама збише се чуда од јунаштва, али се најхрабрије борише браћа из Србије. 21. августа велика битка код села Перлеза; ту пролише своју драгоцену крв најбољи јунаци, и од тога пораза опоравише се тек 28. августа, битком у којој се прославише многи, а највише Танта Чарапић, потомак славних наших Чарапића из Бела Потока. У овој другој борби доби Гргур лако рану у ногу. Однеше га у болницу код великога логора, у селу Томашевцу.

Лежи Гргур у болници, која беше смештена у варошкој кући, пружио увезану десну ногу по дрвеној постељи, на којој је разастрта овогодишња слама, леву спустио доле низ креветац, а главу нагао на јастучић од дебела платна, који је такође испуњен сламом. Пред собом имађаше новине «Вјестник» и дигнувши их рукама изнад главе, читаше најновије догађаје. Само би онда спустио лист и намрштио се, кад би се на увеза-

ној нози појавили много јачи болови. На пољу је од јутрос сијало и жарило јарко летње сунце, а од подне почеше се са свију страна прикупљати све крупнији и мутнији облаци. Четврти је час по подне, дан у најлепшем јеку, али често преко села пређу тако тамни облаци, да на оне мале прозоре од болнице уђе толико таме у собу, да се на новинама слова једва распознаваху. Како ово засењавање поче учестевати, Гргур спусти Вјестник на столицу до себе, ћуташе и гледаше кроз прозор на поље. Међу тим се чујаше из даљине грмљавина, муње учесташе, по гдекоја крупна кап бијаше у прозор; грмљавина поче бивати све јача и јача, појак ветар њихаше дудово грање пред кућом, од један пут силовито сену, негде у близини рикну гром, и док се ужасан крик растолегаше по таванима нагомиланих облака, спушташе се најлепша летња кишица, која, поступно, прелажаше у све јачи и јачи пљусак. Крупне капље шушташу по лишћу на дудовим гранама, бијаху у окна прозорска, и као једро кукурузно зрневље удараху по дашчаном крову.

Киша падаше, а Гргур, слушајући и гледећи кроз прозор, пренео се мислима преко Дунава, уз Авалу и Космај, широм по Шумадији. Уставио се код свог сеоцета на брду, походио брижне родитеље, па се спустио, кроз браник, ливадом, уз реку, па из реке оном стазицом што правце води у школу. Мишљаше о свом старом учитељу Макси, о честитоме попа Крсти, о учитељци, и о негдашњој својој другарици — о Даници. Успомена на њу не учини му се никад тако драга, њезин лик му затрепта као лик анђела. У тај мах, кроз малаксало шуштање кише, зачу се велико звоно са томашевачке цркве, које оглашаваше вечерњу. Он се прекрсти, мољаше се с пуно предaности своје чисте душе, па у свом несебичном срцу зажеле својој другарици најлепшу срећу. Звоно се још дуго час јаче час слабије

чујаше, а он, свршив молитву, и даље замишљаше себи срећу, којом би, да је свемоћан, обасуо негдашњу своју коншколарку. О себи није мислио; у њему је било пуно идеала, вишег тежења за срећу потлаченог Српства и Словенства, за срећу својих пријатеља, својих ближњих; мислиће он и о себи самоме, али тамо доцније, док се опште добро доведе под сигуран кров, док, док. . .

Но Гргур још у себи и не обележи докле, а врата од његове собе отворише се и, на његово велико изненађење, уђе у нутра главом његов другар Илија.

— Јеси л' ми се надао, Гргуре? викну Илија, пошто се руковаше.

— Никад, Илија.

Гргур га понуди да седне до њега.

— Знам, и да ми не кажеш, да ти се већ врти по глави: а какав ветар овог донесе? Ветар, да богме ветар. Живот, Грго, и није ништа него вихорови, а ми слама, коју они разносе.

— Је си л' одавна из Београда?

— Данас пети дан. Куда ме није било, куд се нисам повијао ово од уторника. Пути несигурни, мораш околишом. У мало ме не ухватише маџарске страже; да не би кукуруза, твој би Илија данас танцовао између неба и земље. Ужасно, где год кога стигоше — повешаше. Шта је с твојом ногом?

— Још који дан . . .

— Још који дан? . . Добро је, кад није горе. Па од сад буди паметан. Не бој се, биће Србаља и без наше крви. Рат је, рат је нужно зло. Лепо је бити јунак, али није свашта за свакога, нису сви за све рођени. Ти ти си. . . ја, знаш ме, увек истину говорим . . ти си увек био онако, онако мимо нас . . . био си . . . . .

— Шта сам био? запитаће га Гргур полусмешљиво, кад је опазио да Илија запиње.

— Био си, не срди се, био си *сањало*. Хтео си нешто веће, нешто лепше, него и ја и твоји другови. И ја сам се, вера и Бог, дуго колебао: да ли на твоју или Миланову страну. Знаш ме, ја сам као имела, морам се прикачити о ма чије стабло. Добар си, племенит си, али, не замери, Миланови пути чини ми се поузданији. А ја сам се доста мучио, доста пребијао од једног до другога, док сам ово мало знања напабирчио. И сад ме се не тиче нико, ни Књаз ни патријарх: док ви расправљате велике политике, ја ћу своје знање на пазар, продаваћу га што скупље и што с већом даром. А нисам баш ни празан, не мислим овде, него овде (и ту звекну по ћемеру) Мучио се, служио, ишао подеран и гладан, али сам за то сачувао цело „благодејаније" од ово две три године. Није Бог зна шта; за мудар почетак и не треба више.

Гргур хтеде, покушаваше више пута да говору даде други правац, али се Илија не даде омести: он настављаше даље:

— Не бих ни овамо прелазио да не беше доброга рачуна. Донео сам писма Книћанину! сутра носим друга натраг. Био сам и код Блазнавца, и с њим сам се познао Познанство је, Грго, капитал. Познанство, пријатељство, све је то нека сорта ортаклука. А ко је сиромах, к'о по Богу ја, а жели да се истресе из рита, том никад нису на одмет ортаци.

Ту Гугур зевну

— Зеваш, досадно ти је? Ако, ако, ... ја хоћу да имам, да лепо поживим . . . . Шта ме се тиче . . . . Да, без шале, знаш ли да сам чиновник?

Гргур га још равнодушније погледа.

— Писар! Са столицом у Крушевцу. Где је царе Лазо сабљом, Илија ће пером. Само да сам мало бољи на концепту. Шта ћеш, кад се није стигло све. Надокнадићемо све. Док свикнем само послове, а после — збогом Крушевцу, збогом начелство! Одох ти, Грго, у

срез. Мало подаље од вароши, од друмова. У паланци прогамизо ћифта, ни маћи ни дисати. Благословено село; од сељака нигде боље вајте под овом божјом звездом; жилав, а опет га можеж и 'вако и 'нако. Само са њим лепо, низ длаку, ласкај му простоти, ако хоће — и глупости, па готов посао, слуге, робови. Јеси ли ме разумео, мој добри Гргуре?

Гргур га гледаше, ћуташе, и гризаше своју румену доњу усницу.

— Ћутиш? Болови? Знам ја, кад је човек рањен, — жигови, тиштања, штрецања. . . . Да изведем на чисто; сума мога програма: живети што лепше и лакше. Доста сам се мучио. Да паднем на нос, ни Велько. ни Доситије: ћата, секретар, начелник — уја! — «пензионер» с црном ниском капом, дугачким капутом, ципелама без опсеца и незграпним кожним рукавицама у зимње доба. Шта ћемо, тако је коло живота. Судбина је судбина, а човек је најсретнији док јој је покоран. Послушност је поредак, а поредак је мати свему, па и угодном, животу, власти, богаству. свему. . . . Положај, новац. . . . Да, без шале, јеси ли се обратио попечитељству?

Гргур га погледа мало разрогаченијим погледом.

— Што ме гледаш тако? настави Илија, не мењајући тона ни ритма. . . Питам те: јеси ли послао «прошеније» ради службе? Ако не ти њих, богме они тебе не ће молити. Време је, време, — ветри, брза, пролази. Сваки дан је по један чанак, у који, ма један пут, ваља заитити својом кашиком. Прошеније, службу, положај, па онда сањај колико ти срце иште, мој добри Гргуре. . . . А како стојиш с парама? Без њих је свуда зло, утуђини још понајгоре. Која мецидија, не ће шкодити. . . . Боже здравља . . . . ја ти верујем . . . . вратићеш ми. Без писмена ни рођеном оцу; теби, мој добри Гргo, верујем, верујем више но самоме себи.

Ту Илија руком к ћемеру, али је Гргур устави.

— Хвала, хвала Илија; чувај; не труди се; нисам оскудан свега је дао Бог.

— Добро, добро настави Илија приметним задовољством што не мора крњити сложене фишеке . . . . Рекох ти да сутра полазим. Не можеш писати, не згодно ти је. Добро, казуј, побележићу па не бери бригу.

Ту извади и отвори кожну бележницу.

— Отиди или пиши мојима у село, да сам . . . . н е не . . . да сам потпунце здрав и весео.

Илија забележи.

- Ако одеш до села, спусти се и до школе моме старом учитељу

— Макси? Добро, забележио сам.

— Пољуби га у руку.

— Баш кад хоћеш.

— И учитељку.

— Не браним — забележио сам.

— Па ми лепо поздрави и моју другарицу.

— Другарицу? — упита Илија радознало, држећи крај од плајваза међу уснама.

— Бележи!

— Ево, бележим.

— Даници можеш рећи и да сам рањен.

— Дакле, име јој је Даница . . . . А је ли млада?

— Мога доба.

— Нашег доба, прекрасно! Питам те, не морам бележити: а је ли лепа?

— Знам да је честита и добра. . .

— Што је добро и честито, оно је и лепо. Не спада на ствар, али није згорег свашта прибележити.

Ту се Илија и нехотице мало замисли. Поћута, па онда тишим гласом:

— Гргуре!

— Но?

— Чини ми се да сам увек био паметан.

— Па ?

— Али сам ипак учинио једну велику, велику лудорију.

— Само нека је на једној.

— Једна али голема. Био сам ти, брајане мој, у неку руку будала. Помисли само : био сам ти се заљубио.

— Ти ?

— Ја, Илија Милетић, па сам крио, крио као гуја ноге. Али сам се и находао ноћу, па све испод њезина прозора. Па што сам се науздисао, доста ми ја за цео век ; једном сам тако уздахнуо, да у мало не угасих свећу пред собом. А знаш ли ко беше богиња ? Миланова сестра.

— Ружица ?

— Ружица главом. Увукла ми се под кожу, у крв, у главу, куд год крочим нигде да умакнем од њезине сенке. Узмем књигу, отворим, читам у себи, читам на глас, узалуд, чини ми се њене модро-плаве очи вире иза ситних слова, па ме маме, па ме зачикавају. Једне недеље по подне просто ми се смрче. Потрчим на Зерек старој Гркињи. Карте амо, проклета бабускеро ! Гледамо и ја и она. Броји, чита, говори, — све прилике горе од горих. Баци јермилук, па готово око јациje пожурих се мајстор Јовановој кући. Још не беше стигао из Карловаца. Правце њојзи о собу. Сама. Јуначно станем пред њу и почнем тачно љубавну изјаву, коју сам већ одавна био спремио и на изуст научио.

— Па ?

— Па — онако млада, па лепа, па паметна, али, шта ћеш кад јој је у глави чађаво. Ја говорим, говорим, а она се смеје, смеје грохотом. Ја поновим своје мучно слово, црвеним, знојим се, она, ћурка, смеје ли се смеје. И ја ти загудим у друге жице : она се смеје, и ја се смејем ; почне се прћити, почнем се богме и ја

дурити; поцрвене па тресну ногом о патос, и ја ногом о патос, па нагни на врата, у помрчину. Та није да сам бегао, као да ме сто врагова гонило. Чујеш ли, Гргуре, та оно је права роспија. Ајаој, тешко ли си њеном суђенику, ала ће га гуја ујести. Онако честити родитељи, па тако . . . али све било па прошло Као што видиш, прва љубав није ми најсретнија. За то се, чујеш ли ме, не ћу више ни заљубљивати. А знам и лека од љубави: оженићу се.

Ту Гргур нехотице мрдну болесном ногом; од бола му се лице намршти. По маломе ћутању, жмирну Илија мало десним оком.

— Па, као што ми рече, Даница је ваљана девојка?

— Права Српкиња, примети Гргур.

— Вредна?

— Кртица.

— Здрава?

— Као природа.

— Лепа?

— Цвет.

— Добра?

— Босиљак.

— А ти се не мислиш женити?

— Не.

— Ал' . . . .

Хтеде Илија још једно питање, али га не умеде изговорити. Нешто је хтео, али и сам не знађаше шта.

— Па, Гргуре, поче Илија устајући.

— Шта је, Илија?

— Па да полазим.

— Хвала ти.

— Све ћу поздравити.

— Ја те лепо молим.

— Кажем ти; све. Ма како било, сврнућу у твоје село. Баш да видим и тог твога учитеља Максу. Ја ћу ти већ писати. Надај се. Ко зна, можда ћеш ти данас сутра бити и у Београду. Ствари иду и тако и тако. Аустрија, стара лисица . . . Велим ти, чувај се? Ништа ти не рекох за Милана. Растурен комитет . . . . и он је већ у служби. За њега се не брини . . . . Да га поздравим? С богом! Да ти отворим прозор? Запара; а како је на пољу лепа хладовина. Красно вече; изведрило се; лаку ноћ, Гргуре, лаку ноћ!

И Илија, затворивши неспретно врата, која су, ненамазана, врло досадно цврчала, изгуби се у вечерњем сутону

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ЗЛОЧИНАЦ

Све ћу вам редом кас'ти, бога ми,
не макла с овог места нога ми,
ако устајим, шта се случило —
не, што ме плаши ваше мучило,
ил што се бојим мучне самрти!
Нису у мени могли сатрти,
друкчији јади срца смиона,
друкчији јади, што им икона
у вами крв би мушку следила,
кукавичког би жигом бледила
нагрдила вам лица румена;
а мрва од тог грозе грумена
да вам се нешто збило некада,
скрила би смртна давно преграда
душу вам, што вас с људ'ма мешала
која вам живот овде омили —
таки ме јади нису сломили,
па не ће ни та ваша вешала!

Већ ја се бојим другог судије,
што суди од вас много крутије,
од вас строжије ал и правије;
јер ви сте сахат, који навије
по вољи увек рука нечија,
параграфи вам игра дечија
играте с' увек с њима по вољи
па још вам чудо, одкуд покољи,
од куд на свету тол'ки покори!
Параграф друкчи мене покори..
друкчијим реч'ма мени говори,
друкчији закон, правда друкчија
врховни мени јесте судија
што срцу неда ум ми завести,
судија прави — *глас ми савести*! . .
„Да на ствар пређем?“ Хоћу, господо,
истину рећу ја вам слободно:
одмах ћу почет; мирни будите,
саслушајте ме, па ми судите.
К'о сироче много сам трпио,
па сам се на сав свет окрвио,
на правди што је мене гањао;
о срећи правој тек сам сањао
од кад сам позн'о дивну цурицу
и заручницу.
Са мном, сирота, она служила —
успомена ме та већ стужила,
срамота ме је, ја се заклињем,
ал не могу да суза сакријем!
С њоме сам тешке јаде јадово,
муку мучио, с њоме гладов'о,
и с њоме ми беше сваки лакши вај,
од кад се онај свети осећај,
„љубављу“ што га свет је крстио,
у груд'ма мојима учврстио.
Ја нисам више људе мрзио,
жалио сам их само с махна им,
који нагрде делом каљавим.
свој мушки образ, ја сам презр'о их
јер таки беху само гдекоји:
друге сам због ње братски љубио —

једног — сам само, једног — убио!
Ал убио бих јоште стотину,
да још поживим коју годину
и спазим грешну руку госину,
једино благо где сиротима —
невиност свету — силом отима! . .
Ал чујте! Спазим — беше недеља —
где јој је влажна бела кецеља,
као да су је сузе купале,
снуждено лице, очи упале —
а скоро беху тако веселе! —
и неким чаром тугу преселе,
у њима што је силом тајила
и неким страсним бесом сјајила,
преселише је груд'ма мојима;
срце ми њезин јад не појима,
а реч се брже с груд'ма растала:
»што ти је, злато, што си плакала?«
Она ми хтеде нешто шанути,
ал ће за сузом суза кануги,
око врата ми руке савије,
на моје груди лице сакрије
и стаде горко, горко јецати
Пода мном ноге сташе клецати,
хтедох је тешит' — куд сам пристао?
И глас ме дрхтав био издао!
Ал сам у себи тада признао;
сретнијег часа нисам имао!
Да кратка часа, али блажена,
за којим жуди душа, згажена
силничком ногом до у земљин прах,
у заносљивог миља слепилу
заборавља на прошлост немилу . . .
И ја се тада обезумио,
њено сам лице плахо љубио,
брис'о јој сузе својим уснама,
загрлио је чврсто рукама,
јер сам слутио, да је близу сат,
што ће ми однет' срећу у неврат
Она је, јадна, све ми пустила —
та и она је мене љубила!

„Ово је света љубав међ' нами —
хоћеш ли, душо, бити жена ми?"
У томе маху, к'о из бунила,
она се трже па ме отисне,
хтеде утећи, али поклизне
и пред ногама клече мојима,
из груди јој се вриска отима:
„опрости, драги! Али пусти ме,
да самохрана у сред пустиње,
до краја пресним овај страшан сан
доживим живот грехом отрован —
јер кужним дахом бих те невина
са овог света, јадна, спремила!
Не зборим тако с које омразе,
и погле ове очи увеле,
што те занети негда умеле:
страховити су све то греховн
а од блудничних стопа врагових —
син нашег газде враг је био мој!..
Не схватах најпре, што ме на свакој,
куд сам крочила, стази мотрио
и крај мене се увек створио;
час ме погледи, час ме ослови,
и што ми често боља ужина,
нег' што је друга кўса дружина:
да је од њега, то сам слутила;
ал у опсени слепа лудила
ја сам у глави својој судила:
ваљда ме жали па се повео
за штедрим срцем те ми говео —
да луда бејах у тој заблуди,
ал та ми лудост тешко нахуди. . . .
Једном сам секла дрва у шуми.
а његови се оре куршуми
за тицама по дрвљу шареним;
на меку траву ја се намерим,
не мишљах, сан да онде боравим
већ само седох, да с' опоравим;
од тешка сан ме свлад'о умора —
он тада дође као утвора — —
ја бејах дете, лудо невино — —

тек што се из сна тврда предигох — — —
ал од стида ћу пре полудити,
нег' што бих могла све изустити,
шта ми се збило снда у шуми!
Да бог да вражка сила душу ми
најљућом муком вечно патила,
ако сам, јадна, онда схватила,
каквим сам благом лудост платила! . . .
Кад сам се после дома вратила,
онда, ал доцкан, тек сам дознала,
да сам згрешила — да сам пропала! . . .
Кад год сам њега с друштвом смотрила,
увек ме румен стида покрила;
зборише за мном они вредљиво,
погледаше ме сви подсмешљиво —
„јунаштвом‘ им се, хуља, хвалио,
а бог га није громом спалио!
Ил сам у томе само крива ја
те на ме пада и каштига сва? . . .
Нек буде казна што потпунија —
сама ћу себи бити судија„
И нестаде је . . . Ја онемио;
у мени тренут овај немио
следио душу, срце следио . . .
Смркло се; хладан ветрић кренуо
и из несвести мене пренуо.
Сетио сам се, шта је трижила —
Сава је данас на брег бацила.
Да је задржах — куд је пристала?
Била је чиста.
к'о од самога чаша кристала!
узживи л' дуже — што ћу скривати? —
прљавија ће само бивати!
Ал он ће остат', што је и био,
као да није ништа скривио . . .
Потражим хуљу, да грех искаје . . .
„Ваше је судит'?» Сит сам издаје,
што је чините с ваши закони —
крај све мудрости, крај све знаности —
на оном дару божје благости
„правицом„ што се дивно казује —

Ко има блага, тај у праву је'
Закони ваши зваду oпрати
од казне, оне, што су богати . . .
«Да пређем на ствар?» Бејах устрави,
ваш закон да ме не заустави
јер то сам знао, ћутке пређете
и оној хуљи ништа не ћете,
ви спори бесте, а ја вас претекох
па хуљи шију ножем пресекох.
Ја тако, јер би ви то друкчије . . .
Ја сам свршио — суд'те судије!

Ж

ЧИЧА НАЈДАН

Криминална приповетка

од

Тасе Ј. М.

(СВРШЕТАК.)

У то већ стигоше сељаци с колима пред механу. Испрегоше волове, положише им мало сена, па уђоше унутра да се мало поткрепе . . . . Путник брзо испи своју ракију и каву. Баци динар на сто и изиђе на врата, рекав при поласку, механџији:

— Ја одох мало у варош, па ћу доћи на ручак . .

— Добро . . . добро, Милоје — рече механџија. немој заборавити да се свратиш код мене. Имам нешто по теби да поручим попа Марку . . . .

— Доћи ћу за цело . . . Збогом . . .

— Збогом . . .

Изишав из механе путник се крену на више балканском улицом. Иђаше сада истина лагано, али се чешће

освrташе да види, е да ли га ко год гледа . . . Прође покрај дућана Николића, абаџије. Наслони се те погледа с врата. У дућану моташе конце некакво шегрче. Мајстор још не беше дошао. Путник назва Бога и уђе у дућан.

—Рад би био да пазарим један гуњац, дијете . . . .

— Изволте — одговори шегрче. Причекајте малко. Сад ће мајстор доћи Он је овде у соби. Идем да га зовем.

Шегрче оде у собу, одмах до дућана, а путник међу тим разгледаше по дућану

Мало за тим дође и мајстор. Путник затражи најпре добар гуњац. За тим рече, ди му треба и памуклија, па и чакшире. Абаџија му све то изнесе и показа. Путник упита колико то све кошта, па извади те плати.

— Е молим те, мајсторе, могул л' овде, код тебе да се преобучем — питаше путник . .

— Па можеш . . . За што не . . , .

Путник онда скиде капут, панталоне и пруслк, па све то гурну у торбу, а обуче на се памуклију, чакшире и гуњац . . . За тим се опрости с абаџијом, забаци торбу на раме, па оде брзо на више . . . Абаџија остаде вртећи главом на дућанским вратима:

— Доиста, чудно ми изгледа овај човек — рече шегрчету. Хм . . . Хм . . . . дошао сабајле, мало говори, брзо плати, не ценка се, обуче се и готово отрча . . . . Хм . . . . Хм . . . ђаво ће га знати . . . . . Хм . . . хајд, дијете, мајсторица те зове.

По том мајстор абаџија изиђе на врата дућанска гледну за оним путником, заврте главом, па се опет врати у дућан . . .

Међу тим онај путник сави код чесме на десно. Прође једну, прође и другу улицу. Код мањежа на ономе пољу састаде се с још једним човеком, кога као да је баш ишчекивао. Ту се удружише, и онда обојица пођоше у поље разговарајући се тихо:

— Све мирно ? — питаше онај путник.

— Баш ништа — одговараше онај други. Нико нас не сусрете. Хвала Богу добро је. Него мало пара. Ја сам мислио — биће најмање педесет дуката. Онолико штедио, од уста одвајао, живео као пас па шта смо му нашли? Петнаест дуката . . . Залуду толики посао . . .

— Море, брале, ваљда је и то. Баш ни сам имао ни гроша. А овако видиш — оденуо сам се. Бићу целе зиме сигуран с оделом. Е да је било више — ко не би волео . . . .

— Готово да право имаш . . Мало је истина, али велиш, свршисмо без ларме . . . .

— Само онај дечак . . . . .

— Е дечак . . . Није нас познао. Ја му викнух, а он утече без обзира . . .

— Ама одкуда да се баш онда јави?

— Откуда . . Е ђаво га знао. Али да сам га само могао докопати — знам шта би са њим урадио. Заврнуо би му шију, па не би више мајци по ноћи тумарао.

— А куда оде Стојан?

— Оде преко баре на малу пијацу. Вели има тамо неке Бошњаке, да се са њима на лађи састане, па ће доћи мојој кући.

— А хоћемо л' ми сада код Мијајла?

— Хајдемо тамо. Да заварамо само траг, па ћемо оданде право код мене. Казао сам жени, да спреми добар ручак. Рекех јој: доћи ћу с мојим братом . . . .

— Ха . . ха . . . с братом . . . ха . . ха . . . ха

— Ћут' не смеј се . . Него хајд' брже . . Гле . . онај Јанко механџија изишао на врата механска, па нас мери непрестано оком. Јадна му мајка . . И онако сам му киван због оног казана. Ако му се само јавим једне ноћи, освануће петом на ледини, као и онај ноћас у мајдану . . . .

За тим оба ова путника убрзаше корацима. Ударише преко мајура и оних поља, па се упутише право ка Тркалишту . . . .

IV

Тамо на ономе пољу иза тркалишта где већ не стају куће и улице, него пукла гола равница, тамо живи неки Мијајло Ћосић, прозван *Шилер*. Тамо он ради земљу, сеје дуван, кукуруз и. т. д. Направио мали кућерак, као колибу па се ту лепо настанио — као миран, добар грађанин.

Мијајло је прилично зашао у године. Биће му баш ових дана четрдесета, али је још хитар као зец. Родом је из Београда; из малена је књигу учио по мало служио, мало се скитао, докле га пре једно шеснајест година. када се је оно ноћу на каруцама крало из београдских дућана, не ухватише и осудише на робију. Био је неко време на робији, па је пуштен. Онда се опет скитао. Неколико пута био је, како он вели, не праведно оптуживан за разне крађе, али је на срећу свакада пуштан — из недостатка доказа. А то је права беда за човека.

Мијајло је вешт и препреден човек За чудо је досетљив. У тренутку ће вам скројити план за какво хоћете дело. Само нек му се нађу у помоћ извршиоци па онда чик суду ако што може. — Са тога Мијајло и ужива велико поверење међу кесарошима београдским. Сваки мангуп пита га за савет. Чим се догоди ма где крађа у Београду — њему се одмах јави, и он онда цени: је ли вешто или глупо извршена.

Када који кесарош каже: «разговарао сам се са Мијајлом« — то међу београдски гаменима значи толико исто, колико међу нама оно када се по неки у кафанама стане хвалисати: «Био сам данас пре подне код г. Н......»

Али Мијајло још више вреди када су уза њ Ђорђе Пазарац и Петар Конзул. То су идеали лупежа.

Ђорђе је родом из «Према". Ваљан човек. Има му истина око тридесет година, али је много путовао по свету. Обично каже, да ради на надницу, али, бога ми, чешће проведе по неколико недеља у апсанама Он зна да чита и пише. Доста је и читао. На прилику, он замера Хиговом Жану Валжану, што није умео да буде јунак до краја, него се је, вели, покајао. Какав ми је то робијаш, који се каје! За Картуша опет вели, да није био доста вешт; није умео да се довија, него је пао у руке полицији баш онда када је имао „најбоље околности." Да сам ја, вели, био на његовом месту, полиција би се имала много знојити.

Петар Конзул — тај вам у први мах изгледа глуп као ноћ! али када му се мало ближе делима примакнете, тек онда видите каквог вештака има данашњи свет. — Он је родом из Босне. Од пре пет година је у Београду, али за то време, по самом његовом причању, био је четрдесет пута затваран због скитње. Сада му је тек двадесет трећа година, али је већ два пута био на робији због крађе. И он зна читати и писати. Зна влашки. И он је «вандровао" . . . .

Кад год нису у затвору, онда су Ђорђе и Петар код Шилера «на имању". Ту му, бајаги помажу да сади дуван, а у самој ствари склоне се код њега, те се ту башкаре и договарају, како би се могло олако живети

Беше лепо септембарско јутро. Сва три пријатеља поранили, седе на клупици пред кућерком, па разговарају. Пред њима ибриче са ракијом. Час по наточе ракију у чашицу, испију, па онда окупе причати.

— Дед' Ђоко — рече Мијајло. Причај нам како си оно крао са маџарским лоповима.

— А зар је то било на једном месту? додаде Петар.

— Та није, ал' дед' кажи нам : како си покрао оне банке у Тамишвару — прихвати Мијајло.

— Јест бога ми, беше то у Тамишвару — отпоче Ђорђе. Тамо су тек лопови. Па у Араду, у Сент-Миклушу, па у Кечкемету . . . . о хо, тамо се тек краде. Овде код нас није ништа . . . . Тамо вози ајзнбан, па га прате хусари. Нападну браћа, па лепо опљачкају. Зар је тамо као овде — одмах истрага. . . Хватај скитнице. Јок, бога ми. Има их у свакој маџарској вароши на стотине, па нико ни хабера. Тамо не треба ни пасош ни билет пребивања. Свуда је лако проћи. Украдеш ли само готов новац : дајдер стражмештеру петицу па да те сакрије, ако хоћеш, у његовој сопственој соби. Сваки ти тамо прима мито. Варошки капетан — то ти је звање као наш член — па пружи му само . . . примиће и форинтачу. Знаш тамо нема пензије. Ко шта уграби . . . . Него да вам причам, како сам покрао у Темишвару онога мајора, код кога сам послуживао . . . .

— Јест . . . дед' то — прекиде га Шилер.

— Свако јутро када се мајор дизао од спавања, ја сам му уносио очишћене чизме и јављао сам му, по обичају, е да ли је ко долазио, да му што донесе . . . Једнога дана по рано понесем чизме и куцнем на врата мајорова. Уђем унутра, али тамо нема њега. Ја се онда обазрем по соби, видим нема никога, па хајд', рекох, Ово је добра прилика да се што ућари. Чизме спустим полако крај кревета. Приђем к писаћем столу. Отворим једну. Отворим другу. Отворим трећу фијокицу — кад ал у њој паковане банке. Леже лепо баш као оно куверти у туцету. . . Е, помислих, да добре среће. Одмах дочепам па на врата. Навучем капут на леђа, па хајд' у варош. Пребројим банке — равна хиљада. Хајд' рекох, да потражим моје друштво. И кавани код «Пужа» нађем некога Иштвана. . . . ох . . . то вам је препреден лупеж. Чуо сам, да је пре неки дан затворен у Новоме

Саду. Штета за таквог човека. . . . Хе баратом Иштвани — повиках ја — хоћеш педесет форината? . . . Хоћу, баратом, шта имам да радим — одговори он . . Седи одмах у таљиге, па терај оним друмом из вароши до првога села. Тамо попи коју олбу, па се врати у варош. . . . . . Дај новце — рече Иштван . . . Ја му бацим педесетицу. Он нађе кола, седе у њих и одјури из вароши. Ја се онда упутим на железничку штацију. Туна се раскомотим, седнем па отпочнем пити и ишчекивати да цуг дође. . . .

— А шта је било с мајором? . . .

— Хеј . мој сиромак мајор, чим је видео да мене нема а из астала банке нестале, нададе вику. Даде налог да ме траже. Полиција стане распитивати за ме. Неко, не знам ко, изнесо глас, да сам на колима одјурио из вароши. Одмах пошљу потеру друмом. Наиђу, наравно, на Иштвана . . Ухвате га и дотерају везана у варошку кућу . . . Позову мајора Изведу пред-ањ Иштвана, али мајор вели: није то мој момак који ме покрао. . . . Иштвана одмах пусте. Он оде из полиције опет у бирцус да пије, а ја сам се за то време одвезао чак на десету штацију . . . . .

— А где с' део паре?

—А . . . паре? . . . Потрошио сам. Преобукао сам се. Купио нове хаљине, златан сахат, прстење . . . изгледао сам као какав беамтер . . . После пређем у Вуковар. То је красна варош. Тамо су девојке и љубазнице најлепше . . . . Ха . . . тамо сам пио и дању и ноћу . . . Када сам већ дотерао до неколико форината, онда одем у Осек. Тамо се у једној кавани примим бајаги као неки портир, докле једне ноћи с једним боктером удесим план, те покрадемо једнога сајџију . . . Ха шта је ту било злата . . . .

— Их . . . болан — уздахну Петар.

— Јест, али нас сутра дан одмах ухватише — настави Ђорђе. Него нисам много лежао у затвору. Фишкал се са варошким капетаном договорише, поделише украдено злато, а мене и боктера пустише кући . , .

— Хе . . мој брајко — уздахну Мијајло. Нема сада онаких јунака да краду као неких година . . .

— Нема . , . бога ми . . . додаде Ђорђе.

— Е хе . . . када се сетим само — продужаваше Мијајло. Када оно покрадосмо Мартића, у главној чаршији, па онога Парића, у абаџиској улици, па доктора Савића, па попа Рушића . . . . е хе . . . ко ће их све набројити. Беше тада у мене новаца као блата. А сада немамо ни оне куражи. Па нема, бога ми, ни оних другова . . . Ене га Вид Мурковић на робији у Аустрији, Илија Косовац такође у Варадину, Владимир Рупица овде у граду, а Васу Трунту ономад осудише за Нешићкину крађу . . . . Ви двојица? . . . Ви ни сте људи . . . .

— Е хе . . . узвикну Ђорђе

— Јест, тако је — настави Мијајло. Ви не умете ни ћутати као што треба. Када оно пре четири године Илија и Виде покрадоше Филипа Богојевића, био сам и ја с њима . . . Илија разбије са улице прозор и то још са два окна. Провуче руку, откачи куку и уђе унутра. У једнома ћошку нађе орман, у коме је био шмук, и за који је он из раније знао место, где стоји. Па онда се врати кроз прозор. Повиче мене и Мурковића, те обојица уђемо унутра. Обијемо орман и предигнемо сав шмук Филипове жене . . . .

— А где су били укућани?

— Спавали одмах ту, у другој соби . . . . После тога, не прође ни месец дана, а ми докучимо да онај Машевски, у абаџиској улици, има готових новаца и да их држи у једноме квадропу. Одмах се решимо да га покрадемо. Дању лепо разгледамо кућу, па ноћу, када смо сазнали, да Рус није код куће, него отишао да ис-

прати неке рођаке на лађу за Беч, а ми уђемо у његову авлију. Наравно са свим опрезно. Попнемо се лагано уз степанице. Уђемо у ходник. Разбијемо лагано прозор на кујни. Уђемо у нутра. Одатле удешеним кључем отворимо собу. Упалимо свећу, јер смо сигурни били, да у квартиру нема ни кога у собама. Обијемо тихо квадроп и из једнога буџака извучемо кесу. После смо бројали. Било је око 500 дуката ц. све у злату. После неколико недеља полиција посумња на Илију и Мурковића, па их затвори. Узеше их на испит, али они баш ни речице не признају. Чуде се свему. Бајаги се буде. А о мени ни да помену, а камо ли да ме одаду. . . . Још помислите само . . . .

— Шта? питаше Ђорђе.

— Па оне вечери, када смо Машевског покрали, спавао је у оној кујни његов момак, баш до прозора, па смо преко њега прескакали и у кујну улазили . . .

— Да се није пробудио?

— Таман . . . спавао је као мртав.

— Зар се нисте бојали, да се пробуди.

— Којешта!

— Па да је скочио, надао ларму, па онда . . .

— Е вальда би се ми уплашили . . . ,

— Бога ми . . . па не би ни лако прошли. Скочио би цео комшилук . . . .

— Море, не би се ја тога побојао. Истрчали би брзо на улицу. Док би се свет сакупио, ми би одјурили чак у десету улицу . . . Којешта! Ја се тога никада не плашим. Ја сам се само један пут у мом животу престравио, а то је било давно, пре неколико година, када сам оно први пут пуштен био с робије. Ха . . . али сам већ и то заборавио.

— Дедер, Мијајло, причај нам, бога ти — мољаше Петар.

— Знаш . . . када сам отишао с робије, нисам могао одмах наћи рада, а после нико ме није хтео ни примити, јер сам био под надзором, па сам се скитао по вароши. По мало сам крадуцао, што сам дохватио онако на пијаци, крај дућана. А ноћу ? . . . Ноћу сам са покојним Мирком Зукалом спавао на гробљу. Чим се смркне, ми се одовуд са тркалишта увучемо па се извалимо на плоче по гробовима, те ту лешкаримо целу ноћ, док се с јутра сунце не јави.

— Зар се нисте плашили ?

— Којешта . . . само смо се једне ноћи уплашили. И сада ми је чудно, када се сетим тога. . . .

— Шта то ? — питаше радознало Петар.

— Е брате, легли једно вече ја и Мирко као обично на плочи. Мало смо се разговарали, па заспали. Прилично смо спавали, док на један мах, нешто брзо мину мимо нас. Као да нас се очеша. Ишао је брзо као ветар. Ми се обојица тргнемо иза сна. Ја полако упитах Мирка: Је ли море нешто као да прође овуда, крај ових гробова. . . Осети ли ти то ? . . Бога ми, Мијајло, ја сам сав претрнуо — одговори ми Мирко. . . . Ја полако дигнем главу и погледам по гробљу. Учинило ми се је да гледам нешто живо да се миче, чисто лети преко гробова. Беше то као нека сенка — сва у бело. Полако шапнем Мирку. Погледа и он тамо. Она авет непрестано облеће гробове. Ми почесмо дрктати од страха, као на највећем мразу. Не умедосмо више ни речице прозборити. Тресмисмо се као у грозници. Она бела сенка оде до звонаре; по том се врати па обиђе око цркве. За тим дође до онога брежуљка иза порте. Ту се попе, па стаде одатле разгледати по околини. За тим прелети неколко гробова, па дође баш на једно десет корачаја спрам нас. Ја и Мирко се укочили, па и не трепћемо од страха. Ни да мрднемо. Мени је престало срце куцати. Бела сенка дође до једнога гроба, баш и данас знам место

где је . . . Ту на около разгледа, па се онда попе на плочу. Одонуд дуну чисто као неки поветарац. Бела сенка закуца нечим на крстачи. Један пут па и двапут. Испод земље зачу се нека хука. као да се неко доле у гробу премеће. Лепо чусмо као неки јаук одоздо . . . . . Устај грешниче . . . . зачу се глас оне сенке . .

— Хеј Шилеру, отварај капију — продера се неко оздо испод њиве Шилерове.

Шилер прекиде причање. Посла одмах Петра да види ко је и да отвори капију.

На капију уђоше два путника, па се упутише горе ка колиби.

— Гле Милоја — викну Мијајло. Одкуда тако рано. Нисам те видео има неколико месеци. Валда ниси сада с робије?

— Био сам с овим мојим другом до Миријева — одговори онај путник. Отишли смо јуче да гледамо овце у Јанка Бацалића, ако се што може да пазари, па ноћас се одмах, после првих петала, кренусмо амо за у варош . . .

— Па како, бога ти, Милоје? Може ли се? А? Како . . . како? Дâ ли се живети?

— Та по мало, нађе се још који грош. Него, знаш, свратио сам код тебе, Мијајло да ми даш онај твој стари пасош, да се послужим са њим. Хтео бих овних дана да идем мало по вашарима, па не могу. Полицији не смем ићи, да тражим. Знаш како тамо стојим. Него, рекох, да дођем овде к теби, ако. . . .

— Немам га, бога ми, ни ја, Милоје — прекиде га Мијајло. Када су ме оно последњи пут петљали у кварту због оне крађе Мишићеве, одузели су ми све папире. Имао сам тада три пасоша, па сада немам ни једног бар за нужду да ми се нађе , . .

— Е онда да идемо — рече онај други путник. Да не дангубимо, и тако имамо сијасет посла у вароши.

— Не тако брзо — прихвати Мијајло. Седте, браћо, по једну ракију. Дај, Петре, ибриче. Дед' бога вам сркните.

— Немамо времена. Морамо хитати. Хоћемо, да будемо рано на пијаци.

— Па има времена. Не бојте се. За пола сахата бићете у вароши.

— Не можемо . . не можемо . . . него збогом, Мијајло, па накани се који пут амо да се нађемо. Ја сам обично у Чукаровој механи. Имам један план, ама згодан за те. . .

— Добро . . . . добро . . . видећемо се. . .

— Збогом, Мијајло.

— Збогом пошао, Милоје.

Оба путника изиђоше на капију, па окренуше друмом Београду. Мијајло Шилер стао на сред авлије, па се за њима осмејкује :

— Ха . . . . ха . . . . ха , . .

— Шта је ? Шта се смејеш ? — упита Ђорђе.

— Ова двојица мора да су где год ноћас какву бруку починили. Јес' видео, бајаги свратио да пита за пасош, а ово хоће само да завара траг. . . Ха . . . све ми се чини, да ће скоро и овај Милоје долијати. Учестао па из дана у дан краде. Нема да који дан пропусти . . . да се одмори . , хе. . . . .

То рече Мијајло, па уђе у колибу да припали цигару. Петар узе тестију, да донесе са извора воде, а Ђорђе разастре ћилим у авлији, па се по њему опружи да се сунча. . .

V.

У Београду је скупљена сиротиња из свију крајева света. . . . Још није познат ни један случај, да је Србин прешао Саву и Дунав, да је зашао по Јевропи да

проси као богаљ, али нема дана у години када по читаве фамилије швапске, мађарске, талијанске, не прелазе, да амо у нашим крајевима траже ону помоћ, коју им је дужна дати само њихова рођена отаџбина. Београд братски прима и храни ту светску сиротињу. Србин је милостив, гостољубив, он дели сиромаху, не питајући га: које је вере и народности. А када су у доњим крајевима Аустро-угарске пре оно четири године купљени прилози за српске рањенике, добре аустро-угарске власти ревносно су хватале и хапсиле скупљаче прилога.

Па не само то. У београдским хапсанама две трећине је лопова и скиталица са стране. Сваки вам је то дојурио амо, к нама, да олако живи да нашу муку једе. Колику ми онда снагу требамо, да се бранимо од гостију, који су потеглили к нама из те образоване Јевропе, да међу нама, „необразованима", шире овако лепе «културне мисије»!?!

Мала су нам средства, којима данас располажемо противу тога зла. И ма да један господин, чиновник стране државе, на жалост по народности Чех, има обичај заједно са нашим народним послаником господином Н . . . да грди наше полицијске власти; опет би могли обојици и казати и доказати, да су наши полицијски чиновници, ако не друго а оно бар поштенији од оних у Аустро-угарској. Ако нам ово овај последњи господин, по своме начелу, неће веровати, на сваки начин, онај први господин неће хтети показати вољу, да га убеђујемо аустро-угарским дефраудацијама, којима су из дана у дан пуне њихове рођене новине. . . . .

Господа имају своје хотеле, где се билијаре читају новине и политишу; трговци своје каване, где се картају, доминирају и свађају, мајстори опет своје, где се псују и пију; па и онај талог друштвени: скиталице

кесароши, лопови и они имају своје бурдеље. Ту се они забављају и веселе по своме начину. Могу свакада и добро јести и добро пити, али је за то туна и цена најскупља. Што на другом месту кошта динар, ту је за два динара. Добродушни кавеџија хоће да се наплати за све могуће непредвиђене случајеве, ако, вели, дође до одговорности.

Полиција има на око ове каванице. Ни десет „хотела" не могу јој толико бриге задавати, колико један једити бурдељ. Са тога она чешће онако из ненада обилази оваке каванице. . . И чудо — ретко их нађе празне. После једне оваке визите, на мах се број притвореника у полицијским апсанама умножи. Обично правило: госте у апс — а кавеџију параграфом по кеси. Гости се смеју, иду певајући у затвор, а кавеџија се, истина, малко љути, плати и опет добре госте прима . . .

Беше септембарски дан пре подне, прошле године, када квартовни чиновник рупи изненада у каваницу код «Крајцаре» у Палилули. Сви гости поскочише на ноге, и полетише који на врата, који на прозор, али их тамо дочекаше жандарми и повратише на њихова рођена места. То беше све сам скитница и кесарош. Писар зађе по кавани и започе све редом питати и записивати. У једном ћошку каванице, до врата, беше се склонио један гост, кога ми из раније у овој причи познајемо. Писар дошав до њега застаде и упита:

— Зар си ти, Милоје, још овде?

— Ја, овде . . . одговараше онај гост.

— Шта радиш сада. . . Без посла а? . .,

— Није, господине, само данас нисам нашао. Мало сам се задоцнио . . Хтео сам баш сад да тражим посла. . .

— Па шта ћеш овде?

— Свратио сам само да се мало одморим. Нешто ми није најбоље. Слаб сам. . .

Међу тим кавеџија казиваше на само полицији мало друкчије. Он говораше, да му је Милоје редован гост, да често свраћа к њему, да је јутрос рано дошао, да је одмах почео пити, и то бога ми по више, да је, пијући ракију, све једнако нешто уздисао, да је изгледао као уплашен, да је распитивао за свога друга Павла и т. д.

Овако казивање изазва јаку сумњу на Милоја, о ком је већ познато било да је био на робији и да радо хоће да се маша туђе тековине.

Доведоше га у кварт. Ту га претресоше. При претресу нађоше му у гуњцу: 4 дуката ц. у злату, 5 динара у сребру и *два тантуза*.

Ови тантузи, који се зову и *бенџи*, *жукаџи* играју велику улогу у промету и шпекулацији београдских кесароша, но о томе ћемо други пут причати.

Прегледаше по том халине Милојеве и приметише неке особите знаке. На кошуљи нађоше неке мрље, а тако и на гаћама. Истина обоје изгледаше као да је прато, али се ипак познаваху као неке крваве пеге.

Прегледаше и тело Милојево па и на њему нађоше два места попрскана крвљу. Крв на левој руци и на десном увету.

Загледаше мало боље и у новце нађене при њему, па и међ' њима два дуката беху *крвљу попрскана*.

Чиновник се осмехну, али и забрину. Одмах помисли, да ту неће бити чиста посла. Она мала пега, она мрља, на кошуљи, на руци или на прсима, бива више пута најважнији проказивач у многим и многим злочинима. — Колико тек интересантности може бити за једнога чиновника, када на такове трагове наиђе. И доиста, нема веће радости за исљедника полицијског, него када овако у први мах пође истрага повољним путем. Као оно ловац када рани дивљач, тако се осећа полицајац, када пред собом угледа траг, којим на сигурно иде злочинцу на сусрет.

У том полиција већ беше наредила потеру, да се онај Павле тражи. Не потраја дуго, жандари га нађоше и доведоше.

Претресоше и њега одмах При њему нађоше кожни ћемер, и у њему 7 дуката од којих један беше крвав, осем тога један тантуз и до 4—5 динара.

Павле носаше немачко одело. Али капут и прслук беху мокри и прљави На вратној марами опазише такође и код њега неколико црвених, крвавих мрља.

Полиција одмах отпоче истрагу.

Узеше Павла на испит.

Он казиваше, да је сву драгу ноћ био код куће. У вече је, вели, у сумрак дошао, свукао се па легао са женом да спава. Целе ноћи није никуда из куће одлазио. Јутрос је, вели, рано устао, обукао се и отишао на пијацу да купи патлиџана за ручак Сад га, вели, на један мах дохватише жандари и довукоше у полицију. Чуђаше се при том, зашто се тако немилостиво са њим поступа када никоме није ништа урадио, па мољаше се, да се пусти, јер је, вељаше, човек сиромах, надничар, па му овако вукући се по полицији, пропада надница.

Али Павла не пустише него притворише. По том доведоше му жену, којој је прво казана важност дела о коме има да се пита, па је онда позвана да каже власти праву истину. . . .

То беше добра, не покварена жена. — Она исприча ово:

— Мој муж дошао је синоћ пред сумрак кући. Ту је тек малко поседео, па је отишао од куће, казујући да иде код неког Диме каменара да га нешто пита. При поласку рекао ми је да спавам, и да ће се он скоро вратити. Ја сам га на то чекала и чекала, али се он за дуго није вратио. У то сам била и заспала. Када је била већ доцне ноћ, ваљда око по ноћи, он залупа на врата.

Ја упалим свећу, па изађем те му отворим. Он ми тада изгледаше блед, нешто збуњен. Хаљине му беху мокре. Ја га упитах: откуда то? — а он ми рече: да је падала киша и да је покисао. Он се свуче и леже крај мене. Мало постаја, па ја заспах. После тога пробудим се, а Павле се све нешто мешкољи, уздише. — Ја га упитах: шта му је, а он ћути . . . . . . Сутра дан дигнемо се заједно . . . Пре тога, на један дан скупила сам воду у корито, да перем кошуље. Када сада изађох пред кућу, а моје корито празно. Видим да је мокра земља, као да се неко онде прао Павле оде на пијацу, а ја останем код куће. Није прошло много, па се врати са једним човеком, за кога ми је пре неколко дана причао да му је име Ђорђе, и да му је неки његов рођак, пријатељ, шта ли . . . . . Ту су обојица јели печена меса и пили вина. Али су, бога ми, изгледали доста поплашени. Све су нешто шушкали и лагано разговарали. Ђаво би их знао шта су имали, али бих рекла да Павле неће бити, да је што добро радио. Тако ми се све некако чини. Истина, он ми је муж, али ја хоћу право да кажем.....

Као што се види, полицијска истрага беше одмах ударила добрим правцем.

Када од срескога начелника дође глас о учињеноме убиству у кнежевачкоме мајдану, у рукама београдске полиције већ се налажаху јаки основи подозрења, са којима се на сигурно могло ићи на убице чича Најданове.

Истрага се живо настави. У једно исто време полиција је морала прибирати основе противу оба оптуженика. Морала је истраживати све околности, које неће ни једном ни другом кривцу дати да се испод осуде измигољe.

Тако, када је Милоје питан да покаже, где је био оне ноћи, када се убиство извршило, он је онда говорио, да је ноћио у пољу иза тркалишта на имању некога Мијајла, о коме смо ми напред причали.

Када је о томе питан Мијајло, он је онда на први [illegible]х говорио овако:

— Милоје Каменар није никада код мене ноћивао. Д[illegible]уше он је неколко пута долазио к мени н[illegible] поље, изд[illegible]ћи ми се за пољака и говорећи, да чува кукурузе. [illegible]цео је тада и онако с нама разговарао, али ближег [illegible]анства са њим нисам имао. — Прошлога јутра, тако око 7—8 сахати долазио је код мене пред колибу скроз мокар, носио је торбу на рамену и у њој као неке хаљине. За њим је дошао још један човек, за кога ми се све чини да ће бити неки Павле каменар, али га баш добро нисам могао уочити. Са тим човеком Милоје је све нешто шуровао и разговарао, а после су некуда отишли.

Овом сведоџбом Милојев положај беше још већма отежан.

По том добавише и онога дечка, који је оне ноћи на ливади, близу Најдановог мајдана, коња пасао.

То беше разборит дечак, тако око својих 19. год. Његова сведочба беше јасна и одрешита.

Баш биће сада око Госпојине — причаше дечко — беше нестао моме газди коњ. Тражио сам га вазда́н, али га нисам могао наћи. Кажу ми неки сељаци, да су га видели у ономе пољу, више кречана. Беше већ ноћ. Одем тамо и нађем коња. Био сам уморан и мрзило ме да се одмах вратим, него сапнем коња па легнем да се мало одморим. Тако заспим. Не знам које је доба било, ја се пробудим. Била је истина месечина, али је из далека грмило. Устанем, узјашим коња и ударим крај Најдановог мајдана. Када дођем ближе, ја онда чух где чича Најдан виче. Приђем још ближе, и онда угледам како њих двојица у мајдану секу Најдана, а чича Павле каменар седи крај ватре, па гледа. Ја сам баш то лепо видео, јер је у мајдану горела велика ватра, па се све видело. . . .

Изведоше Павла ради суочења. Дечко му све у очи исприча, како је оне ноћи било.

— Немој да се љутиш на мене, чича Павле, говораше дечко, ти си баш био оне ноћи у мајдану Најдановом. Ја сам те добро видео. Седео си крај ватре, на оној столичици, на којој је обично чича Најдан седео. Ја сам те добро познао, гледао сам те баш као сада. Ватра је лепо светлила, и ја сам све видео, шта сте у мајдану радили.

— Овај дечко лаже — говораше Павле — то је дете, шта оно зна, не примам га за сведока. . . .

— Не лажем ја, чича Павле — плану дечко — баш сам те добро видео, када си подигао нож, па притрчао покојном сиромаху Најдану, те га заклао. . . . .

— Лажеш, лажеш, бре — брањаше се Павле. Ја сам целу ту ноћ био код куће. Спавао сам. Тек сам се сутра дан доцне дигао. . . .

Није тако било, Павле, — прихвати исљедник. Ти се баш сам хваташ у лажи. Твоја те жена издаје. . . .

Павле се убезекну. Разрогачи уплашено очи на своју жену, која, на позив исљедников, уђе у тај мах у канцеларију.

— Није истина, Павле, говораше му жена, да си те ноћи непрестано у кући био. У вече си отишао, па си се тек после пола ноћи вратио Ја не ћу душу да грешим. Хоћу право да кажем. Суд ће ме заклети. Не могу казати оно што није. Бадава, целу ноћ ниси био код куће. — Не знам где си био, али ми изгледа да ниси био на поштеном раду. . . .

— И моја жена лаже — додаде Павле. Хвала Богу, та цео се свет противу мене заклео. Ја не знам шта је то. Нисам никога убио, нисам никога покрао, шта хоћете онда? Паре, што су нађене код мене, моје су. Мучио сам се, па сам стекао. Зар сиромах не може имати нешто мало пара? . . . .

Павле, дакле, непрестанце одрицаше.

Но истрага иђаше све даље и даље.

На један дан пред убијство, на Милоју се виђаху неке старе хаљине. Али одмах, после убијства, беше на њему ново одело. Стаде се то из ближе испитивати. — Полиција се потруди и нађе абаџију, који му је ово ново одело продао. Одело је купљено у јутро рано, по извршеноме убијству, оне ноћи. — Абаџија говораше овако:

— Пре неки дан, рано, једнога јутра, уђе ми у дућан један човек, који беше узбуђен, а сав мокар. Заиска да купи један гуњ. Ја му покажем и погодим се за 100. гроша. Онда затражи да купи чакшире и памуклију. Ја му и то извадим и покажем. Он одмах извади паре и плати све, колико сам тражио. Није се баш ни за пару цењкао. За тим је скинуо старо, па обукао ново одело. Тај ми човек изгледаше чудно. Плаћаше добро, али мало говораше, а некако све сакриваше очи, када се са мном погађаше. Окреташе чешће главу на страну само да му лице не познам . . .

Сазнаде се после и за онога механџију, код кога је онога јутра свраћао на каву. Нађе се после и онај дукат који је за опанке промењивао, прегледаше дукат па и на њему опазише крвне пеге.

Но, ма да колико истрага напредоваше, ипак се не могаше пронаћи оно треће лице, које је, по казивању онога дечка, такође са Милојем и Павлом радило на овоме грозноме делу. Ова двоица не хтедоше ни за се што прознавати, а камо ли да хоћаху трећега друга проказати.

Ништа за то, по свршеној истрази, полиција предаде Милоја и Павла суду, да им за њихово гнусно дело осуду изрече.

Противу оптуженика Милоја и Павла полиција беше поднела суду више доказа.

Пре свега онај дечак, Мијајло, сведочаше, као очевидац, о самоме делу извршенога убиства. Друго, сведочаше противу њих и сама жена Павлова. Треће, државни хемичар, рд. Шамс, беше прегледао хаљине и паре оптуженика, па и на једнима и на другима познаваху се лепо крваве мрље. — После тога, онога јутра, по убиству, Милоје се виђаше усплахирен у механи, око пиваре, куповаше у хитњи хаљине, пресвлачио се, старао се дакле свима начинима да прикрије траг извршеноме делу.

Осем тога, беше као важна околност и то: што оба оптуженика беху већ по два пута на робији. Не беше им, дакле, сада првина да стоје пред судом. То беху као што се види, људи изучени и спремљени на зло. Говорило се још, да обојица беху сијасет недела по Београду починили, да беху толике људе поубијали, похарали и покрали, али за све то закони хоће сведоке, видљиве доказе.

Пред судом се и Милоје и Павле брањаху особитом вештином. Тек Милоје беше препреденији. Оно, што је свакада мислио и говорио, то је и учинио.

Када је било на претресу судском, он се стане бранити, како је оне ноћи, када је сиромах Најдан убијен, био у Београду, а не изван вароши. — Када му се на то потраже докази, он се позове на Петра Конзула и Ђоку Паварца и још неке несретнике. — Суд онда и ова лица позове, и они на суду сведоче: да је Милоје доиста оне ноћи, био са њима у Београду, у њихову квартиру, и да за све то време није од њих никуда одлазио. На ову сведочбу сведоци положише заклетву. Суд по том отпусти Милоја као *невина*, а Павла осуди на робију.

Милоје, пун радости што је изиграо законе, истрчи из суда у варош. Ту се јави, ради знања, полицији, па

нашавши за добро да се неко време удали из престонице, упути се у унутрашњост.

Успут покраде многе ствари, што је могао само дохватити, неке коње, волове и т. д. те тако све с крађом дојури до Ниша. Но, ту га ухапсе.

У апсани је било с Милојем више њих апсеника. Нигде се тако братски не воде разговори као међу апсеницима. Ту се претресају кривична дела, критишу власти, држе разни говори, решетају адвокатске одбране и спремају одговори на питања суда и иследника.

Тако се једне вечери неко од апсеника вајкаше, како ће морати бити осуђен и да му нема помоћи, а Милоје га стане тешити речма:

— Хеј, болан, шта кукаш, права си жена. Треба да имаш куражи као ја. Три пута сам био осуђиван, педесет пута сам крао па ето, не фали ми ни длака на глави. Него, треба се бранити. Не треба да признаш дело. Куни се, да ниси, отимај се, не дај се, да те у лажи ухвате. Тако се мораш довијати. . . . Уха . . . мој брајко, кака сам дела претурио преко главе, да ти причам, ти не би веровао. Ето, пре неколико месеци убио сам некога Најдана, каменара, близу Београда, па ме суд пусти као невина . . . . Када је било на претресу позвао сам се на неко моје пријатеље, те они лепо сведочише лажно у моју корист. . . . Тако сам се, брате, спасао. Био је са мном још један мој друг, али се он, клипан, није умео користити као ја. Њега осудише на робију. Него и то је добро, само кад му остаде глава на рамену . . . . . .

. Сутра дан сазнаде полиција за ово хвалисање Милојево међу апсеницима. Одмах телеграфисаше београдској полицији.

Међу тим, касациони суд, разгледајући дело оба оптуженика, нађе да је и Милоје крив, а не само Павле. У оно исто време, када је дошла одлука судска: да се

Милоје по ново притвори и окује у гвожђе, стигла је вест у Београд о оном причању његовоме у Нишу.

Београдска полиција телеграфом нареди, да се Милоје под тврдом стражом доведе у Београд. Тако би и учињено.

Убиство над Најданом извршено је у месецу Септембру 1880. год., а по други пут претрес кривице његових убијлаца беше одређен на крају Октобра 1881. — Дакле и сувише брзо. После више од годину дана!!

На овоме другом претресу са одбраном Милојевом иђаше већ теже. И он и Павле брањаху се куражно, али у залуд, јер их суд осуди.

Не ћемо, мислимо, погрешити, ако на завршетку ове наше приче додамо из званичних аката побуде *поротнога суда*, који је ово дело судио.

По свршеноме претресу поротници и државне судије, придржавајући се чланова 39., 40., 41. и 42. закона о пороти, одговорили су:

I. *за разбојништво извршено над Најданом Ристићем*, да су оптужени Павле и Милоје *криви*, а то своје уверење добили су отуда:

1., *за оптуженога Павла*:

а) што је сведок Мијајло Николић, као очевидац самога извршења дела између разбојника познао оптуженога Павла, и видео, кад је Павле бо'о ножем Најдана.

б) што је по његовом признању два пута био осуђиван на робију, те је према томе на овака дела склон;

в) што је на оделу оптуженога Павла нађена крв, о којој се је старао да је спере са свог одела.

2. *за оптуженога Милоја*:

а) што је на новцима, који су код њега нађени, неуву, па и на кошуљи, нађена крв, а он није могао доказати где се окрвавио. Ово се укрепљује тиме, што је

Милоје сам себе раскрвавио по увету, кад му је код полиције примећено да је крвав; даље још и тиме што је своје старе хаљине, одмах, по учињеноме делу отуђио и набавио себи ново одело, а овим је ишао на поништење трагова учињенога дела;

б) што се је Милоје дружио са оптуженим Павлом;

в) што је Марко Пешић показао, да му се оптужени Милоје хвалио, како је убио једнога човека, па га је суд за то ослободио, јер је вешто пребацио кривицу на другога;

г) што је по уверењу општинскога суда рђавога владања, и што је ранијим пресудама јагодинскога суда у 1861., 1866. и 1867. год. био три пута осуђиван за крађу на робију, и према томе, да је на овака дела склон

II *За опасну крађу учињену Аксентију Јеремићу из Јагњила*: да је оптужен Милоје за ову опасну крађу *крив*, а уверење своје о томе поротни суд извео је отуда:

а) што су у рукама оптуженог Милоја нађене покрадене ствари оштећенога, а није могао доказати, да их је на поштен начин прибавио;

б) што је побегао из притвора полицискe власти, кад је за ову крађу узет на одговор;

в) што је раније за подобна дела три пута био осуђиван на робију, а из тога се види, да је склон на овака дела.

III *за крађу волова Милана и Стојана браће Миљковића из Дедине*, да је оптужени Милоје за ову крађу стоке *крив*, а ово своје убеђење поротни суд добио је отуда:

а) што су украдени волови нађени у његовим рукама, а он није могао доказати да их је на поштен начин прибавио. Изговор његов: да је волове купио од неких џамбаса из Лозовика лажан је;

б) што је прикривао траг кажњивоме делу, јер је волове из Крушевца отерао у Лесковац и тамо их променио за биволе, а биволе за тим продао у Нишу.

в) што је раније за крађу три пута био осуђен на робију, те је на овака дела склон.

IV. *за крађу кобиле и ждребета Јовану Јанковићу, из Пећине*, да је оптужени Милоје за ову крађу стоке *крив*, а своје уверење добио је поротни суд отуда:

а) што оптужени Милоје признаје, да је крадена кобила са ждребетом била у његовим рукама;

б) што је Милоје до сада био три пута за крађу осуђуван на робију, те је према томе на овака дела склон

V. *за послугу са лажним билетама*, да је оптужени Милоје за ову послугу са лажним сточним уверењима *крив*, а ово своје уверење добио је поротни суд отуда:

а) што и сам Милоје признаје да је сточна уверења, за која је доцније доказано да су лажна имао у рукама и да их је када је продавао стоку дао купцу

б) што је Милоје раније за крађу три пута био осуђиван на робију, те је на овака дела склон, а нарочито што су код њега нађени лажни општински печати . . . . На основу свега изложенога поротни суд пресудио је: *да се оптужени Павле и Милоје казне за то 20 година робије у тешкоме окову и по издржању затвора по пет година полицијског надзора и. т. д. и. т. д.*

Оба оптуженика налазе се већ у београдскоме граду на издржању досуђене им казне. Него, значајне је речи изговорио Милоје апсеницима, када су га из полиције изводили:

— Ако будемо добре среће до сада као од сада надамо се ја и Павле, да не ћемо дуго чамити у оним зидинама. Једнога дана ето нас опет амо у варош, али онда нека се добро држе сви наши непријатељи . . . . . .

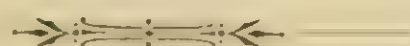

ПОЗДРАВ

У срцу моме, пуноме рана
Уздаха горких — голем је број.
Од тешких јада, рањено срце,
Из груди шаље поздравни пој

И неброј жеља лаганим летом
Лахорић свежи, — дигне у зрак,
Да бајним нâдом — млађаних снова,
Разгони, таму — разбије мрак —

Да лаким шӯмом — разнесе жеље
По бурном свету — у сваки крај.
— И где је миље — и где је туга —
И радост где је — и где је вај! —

Еј прве жеље, — блажени санци,
Младости сретне — уздања сва,
У свету клетом — обмани слепој
И путир среће, путир је зла.

Па на што туга, и на што ваји,
— Тек да ми жићу — скрхају лет! —
На страну туго; *осмехом јетким*
Поздрављам ево — злокобни свет. —

Београд.

Петар Ј. Петровић

КРАТКЕ ПУТНИЧКЕ БИЉЕШКЕ ИЗ КРИМА У ТУРКМЕНИЈУ (СРЕДЊА АЗИЈА)

од

д-ра Анте Гроздановића

На основу царскога указа од 21. Августа 1879 године, ја ступим у руску војничку службу, с намером да се оправим у Ахал-текинску експедицију.

Будући да сам не давно оставио универзитетску скамију, цијељ ми је била, разумије се, да се практицирам у хирургији; а с друге стране да видим ту чудновату замљу, о којој су толике ужасе причали, и у којој су неколике руске војничке експедиције погинуле и са свијем уништене, или руком непријатеља или од природнијех препријаке као: врућине, жеђи, глади и. т. д.

Осим мојијех надлежних дужности, које сам у Ахал-текинској експедицији вршио, ја сам се бринуо, у колико је било могуће, скупити своје путничке биљешке и напечатати их да би читајући српска публика (која није позната) имала мали појам о мјестима, која сам пролазио и тим утисцима, који су на мене ова мјеста производила. Како није ово моја специјалност, и моје биљешке, тако може бити, многе недостатке, то се ја извињавам пред читајућом публиком што сам се усудио да их наштампам.

Карс, 20 Јануара 1882 године.

А. Гроздановић.

Глава I.

Увод. — Кратки историјски поглед на прошлост Крима. — Природа и клима.

> Le seul moyen de voir un pays tel qu'il est, c'est de le voir avec ses traditions et ses souvenirs.
>
> Chateaubriand.

Оправивши се 1880 године у Ахал-текинску експедицију и пролазећи Крим, Кавказ, јужне брегове Каспи-

скога мора (Персија), Туркманију и Ахал-Теке до близу реке Теџена, не далеко од Мерва — имао сам прилику ако и узгред виђети најживописнија, најљепша и најбогатија свима трима природнима царствима мјеста (Крим Кавказ) на цијелом континенту; мјеста у којима се природа, стварајући себе, старала да покаже највећа своја искуства, величину и чуда. Тако исто пролазио сам врло монотона мјеста (туркменске степе, Чат, Караџибатир и т. д.) у којима су сва три природна царства готово изумрла, и осим пјесковитијех и безводнијех пустиња, ђе ¾ године влада силна врућина — t° 45—50 R° — не може се ништа виђети.

Прије него што почнем у кратко описивати природу, климу и мјеста Крима кроз која сам пролазио, мислим не ће бити сувише, бацити кратки исторички поглед на прошлост Крима, којег је императорица Екатерина II. назвала најдрагоцјенијим зрном бисера у својој круни, и који је више пута одушевљавао природом и прошлошћу својом неумрле и знамените руске и пољачке поете: Пушкина и Мицкијевића.

Прошлост Крима и његове историчке успомене врло су интересантне, будући да је то била сцена на којој су изигравали историчке драме различити народи у разна времена, још од створења свијета, па до данас. Тешко је наћи мјесто на цијелом земном шару, које би имало такву разнолику историју, такву судбину и било под влашћу разнијех народа — као што је Крим. Он је био под јармом дивљега Скита, он се је наслађавао цивилизацијом просвјећенијех Грка̂ и Ђеновљана, па је опет падао у грубу суровост дивљег Татарина.

О овоме дивноме мјесту пишу историци свију времена између којих једни кажу, да је Крим с почетка био насељен Таврима, одкуда је и назван Таврид или тавриско полуострво. Други веле да назив „Таврид" произлази од грчке ријечи *та еврика* или *таврика* што у

пријеводу значи «открио сам» или «нашао». Крим је татарска ријеч и значи «дар» јер Татарима није много муке било освојити Крим, због чега му је и дано име «Дар».

О Таврима се мало зна; али се мисли да су они били фактори оних пештера (грота) које се данас у јужноме Криму налазе, и да њима припадају неке чудновате камене грађевине које су се некада у Криму налазиле. — Послије Тавра завладале су Кримом, говори се, жене-јунакиње, *Амазонке*, о којима историци-митоги трактују, да су населиле Тавриду 400 година прије Аргонавскога похода. Завладавши Тавридом, Амазонке сазидају многе храмове у којима су, по ондашњему обичају, приносиле на жртву људе који су долазили у Тавриј. Најзнаменитији од тијех храмова био је подигнут Богињи Дијани, не далеко од Севастопоља, на мјесту данашњег Ђорђијевскога манастира, о којему ћу говорити касније. У то вријеме, 16 вијекова прије р. Х. нагрне са сјевера народ који се звао Скитима, притијесни Тавре, а најпослије се с њима сједини под називом Тавро-Скита. О карактеру Скита такође се мало зна, ако и казују неки историци, да је то био крвожедан народ који је на свечаним празницима јео месо својих непријатеља. — На сцену долазе опет Амазонке. Митолођија каже да је ове Амазонке побиједио Тезеј и Херкулес и да су их одвели у плијен у Грчку. На један пут Амазонке завладају лађом на којој су путовали, побиједе Херкулеса и Тезеја и опет их бура занесе у Тавриду. Својим доласком Амазонке распростране страх и ужас међу Скитима, који су се од њих јако бојали. Скити се домисле и поставе један пук младића против Амазонака, и ово је био узрок међусобнога мира! . . .

Персиски цар Дарије Хистасп, више пута хтио је завладати Тавридом, али није ништа могао учинити ни покорити Ските. Послије Тавра и Скита Крим почне на-

сељавати трећи етнографски елеменат — Грци; то је било у оној знаменитој епоси, кад су се Грци, достигнувши велику цивилизацију, старали да имају додира и с другим народима међу којима су се радо насељавали. Прије свега ми налазимо причу о Јазону, који је имао у Тавриду да се обавијести о златноме руну; али као поуздано може се тврдити тек то, да су Грци за $6\frac{1}{2}$ вјекова прије р. Х. насељавали источни дио Тавриде и основали неке градове као н. пр. Теодосију, Пантикапеју, данашњи Керч и т. д. Западни дио Тавриде био је такође насељен просвећеним Грцима — понтиски Ираклици населе се у Херсонесу (3 врсте од Севастопоља). Скити нијесу могли равнодушно гледати на долазак Грка, због чега се и отпочне међу њима велика борба. Грци побиједе Ските, који су били приморани удалити се у горе; но послије Скити почну примати грчку образованост здруже се са Грцима тако, да су најпослије заједно организовали тако звано босфорско царство, којег је престоница била у данашњему Керчу. Најзнаменитији цар, овога царства, био је Митридат IV Евпатор, који је ратовао с Римљанима; они га убију и његово царство потпадне под владу Римљана.

У првоме вијеку прије р. Х. нагрну на тавриско полуострво са свију страна варвари међу којима су били први Алани, који су цијели вијек опустошавали полуострво; за њима се појаве Готи и ишћерају Алане, а Тавриду назову Готијом. Послије Готâ Крим покоре Хуни, изузимајући Херсонеса у којему је тада била грчка република (понтиски Ираклици) а и њу би покорили да јој није послао помоћ Византиски император Јустинијан. — Настуни седми вијек послије рођења Хр. и бивају нове промјене. Потомци Хуна, Хозари, насрну из Литве на Крим, покоре га и оснују силно хозарско царство; но негледајући на пријатељство Византије оно брзо пропаде; јер Руси и Печењези ударе на Хозаре

и почну их јако тијеснити тако да ови пошљедњи заишту помоћ од Грка, и 858 године приме хришћанство. У то вријеме удари на Херсонес руски, тако звани, велики књаз Владимир, своји га и прими у њему хришћанску вјеру — догађај који има универзални значај! На почетку, кад Татари у 15. вијеку дођу, под предвођењем Батија, у Европу и покоре Русију — завладају и Тавридом, без сваке муке, у којој послије смрти Батија остане владаоцем његов потомак Оран-Тимур. Године 1280 неки Италијанац, из Ђенове, дође у Крим, купи у татарскога хана земљу — близу данашње Феодосије — и оснује град Каферу, који у кратко вријеме постане један од најбогатијех и највећијех градова Крима. Послије тога дође маса Ђеновљана у Крим и узму сву кримску трговину у своје руке, Татарима се ово не допадне и тако се отпочну борбе међу Италијанцима и Татарима. Италијанци су играли у Криму велику улогу до владе татарскога хана Менгли-Гиреја; најпослије Турци завладавши Цариградом 1453 године — освоје Крим, разруше Каферу и ишћерају Ђеновљане из Крима. Од тога времена па до 1783 године — кад је Русија са свим завладала Кримом — често су у Криму бивали ратови међу Русима, Турцима и Татарима; једном ријечју Крим је био разорен. Руси завладавши Кримом 1783. године позову са стране колонисте, међу осталијема највише Нијемце, који се ту населе и данас живе и који су, с агрикултурног гледишта, много користи принијели Криму, који почне брзо цвјетати и ићи напријед, док на један пут свакоме познати Севастопољски рат не порази ино Крим и не заустави његов напредак; и тако кримска кампања послужи важном епохом, у историчком и економском значају, класичне Тавриде! Послије кримске кампање Крим остаде, као што је познато, у руским рукама и процвјетање његово ишло је crescendo, тако да је данас у њему милина живјети. Његова богата и

раскошна природа, умјерена клима, а с друге стране историчке — древне — успомене, нуде или боље рећи обвезују путника да буде наклоњен његовим лепотама и да у њему подуже борави

Путеви су сада удешени врло добро тако, да се може без свакога труда путовати, особито ако идете по јужној обали Крима.

Крим се одликује својим минералним и биљним богаством; од минерала између осталијех срета се: порфир, диорит, гринстајн (Grünstein) и много мермера разнијех врста и боја. У њему има много минералнијех љековитих извора, сланијех језера, а такође добива се нафта, која је много боља него кавкаска и американска. Што се тиче биља, мора се рећи, да само јужни дио Крима изобилује њоме. Неговорећи о простим или боље рећи о посвемјесним растењима као: дуб, јасен, липа, граб и т. д. ви налазите шљедујућа растења којима је богата особито јужна обала: кипарис, олеандр, магнолија, лавр (ловорика), мирта, камелија и мн. др. Лоза има више од 300 различнијех врста. Из царства животињског ви само налазите многе камиле, које вас интересирају као ново дошавшега, будући да ово није европска животиња. Од морских житеља вас највише занимају делфини, којих је још више него у Босфору. Из њих Татари добивају сало, којим мажу разне машине и употребљују га за освјетљење домаће.

Клима Кримска неговорећи о дубоким долинама које са свију страна окружене високијем горама — врло је здрава и умјерена. Средња t° зими на јужној обали + 0. 56 R°, прољеће + 8, 94, љето + 25, 88. У опће средња годишња температура + 6, 32 R°.

Глава II.

Бакчисарај. Севастопољ. Херсонес. Храм Дијане. Бајдарска долина. Јужна обала. Алупка. Ориjанда. Ливадија, Јалта, Феодосија и Керч.

Остављајући за собом монотоне и голе степе тавриске губерније, које су већ досадиле очима путниковим и долазећи под кримске планине, пријатно је очима починути на кримским горама, које производе чудан утисак на човека, особито подижућа се над њима највиша планина на цијелом Криму — Чатирдаг (татарска ријеч и значи : шатор гора) који се 5,136 стопа над морском површином подиже. Приближујући се к речена горама жељезница се (влак) зауставља на Бакчисарајској станици која се од вароши Бакчисараја око три врсте налази. Ја пропустим, овај пут, жељезницу и отидем у град, у којему сам два дана пробавио. Бакчисарај (татарска ријеч) што у преводу значи дворац садова (palais des jardins) — био је пријестоницом татарскијех ханова, нашљедника Батија, који су, из овога односно малога мјеста, дуго грозили читавој руској царевини. Овај стари град налази се на ријеци Чујук-су (татарска ријеч и значи гњила вода) чија је вода врло рђава ; но за то је град снабдјевен здравом водом тако званим бакчисарајским фонтанима, којих има око стотина, и којих је вода чак из гора приведена. Бакчисарај налази се у једном дугачком тјеснацу, којег је дужина 5 врста, а ширина нема нигђе више од 200 сежања. С десне и с лијеве стране подижу се високе природне стијене (скале) на склону којих су нанизане једна над другом, татарске куће у доста симетричком поретку, много високијех џамија (бројем 35) и 3 цркве. Куће су сазидане по татарско-азијатском стилу, тако да је врло интересно бити у овоме мјесту европејцу којему нијесу

познати азијатски градови. Особито је интересан бакчисарајски ханскии дворац, који је сачуван онако, као што је био у вријеме хана Менгли-Гиреја. Ја пођем у дворац и шта тамо видим? неколико доста нискијех соба са сводовима источнога стила. У средини бијаше највећа соба „салон савјета», а около њега с једне стране соба у којој је био харем (најљепша), с друге стране купалиште ханскијех жена и најпослије соба у којој су се Богу молили и клањали. Најинтересније што сам видио у дворцу, то је раскошни фонтан, који постојано бије и који је Пушкин у својој пјесми «Бакчисарајски фонтан» назвао „фонтан сузâ Марије Потоцке» Ко је сазидао дворац и којим ханом, не зна се управо, но причају да он постоји од када и само варош, која је има 400 година основана. Видивши дворац ја се отправим у једну џамију и попнем се на врх, (требало је платити оџи три рубље) од куда сам à vol d' oiseau видио вас град. који је учинио врло пријатан утисак својим високијем и танкијем мунаретима, множином тополâ, баштâ и кућâ. Житеља у Бакчисарају има око 17.000 и то већином Татара. Њихов начин живљења не разликује се николико од азијатскога и ако живе у Европи.

Трећи дан морао сам оставити Бакчисарај и отправити се даље пут Севастопоља, жељезницом, коју је било врло тешко провести, до Севастопоља кад се је градила, будући да по овоме путу ви сретате и пролазите много тунела и мостова, благодарећи којима жељезница (влак) иде врло споро. Овај пут је пријатан, јер по њему ви сретате много интересније ствари н. пр: инкермански манастир, поред којег пролази жељезница, обраћа на себе особиту пажњу својом оригиналношћу. Он је вас исјечен, издубљен, у камену, тако да је тешко знати на први пут, да се овде велики манастир налази, док на један пут ви видите ђе из ове велике скале, вире човечије главе — монаси. Не далеко од овога манастира, на-

лази се много пештера (грота) у којима су некада људи живјели; а за двије врсте од манастира тече црна ријека (черная рѣчка) позната у историји, због знамените битке 5 новембра 1854 год. у вријеме кримске кампањије. На пошљетку дођем у Севастопољ; од воксала ће се устављa жељезница па до вароши има 1½ врста, јер ђеографски положај вароши такав је, да није било могуће провести жељезницу до самога града, због чега сви пашажери с воксала до града иду на колима.

Будући да је Севастопољ (грч. ријеч sebastos величанствени и polis град) то мјесто на којему су се изигравале не давно крваве драме које су интересовале сву Европу, то описивати га у детаљима мислим било би сувише — јер је он више или мање познат благодарећи кримској кампањији; а данас је налик на остали руски град и ако његов положај потпуно одговара грчкоме називу sebastos па за то прелазим к мјесту које по своме историскоме значају не уступа Севастопољу и које се на три врсте до Севастопоља налази; а то је Херсонес. За вријеме мога петодневнога пребивања у Севастопољу ја сам сваки дан ишао у Херсонес; јер ме је ово историско мјесто јако интересирало. Он се налази као што рекох 3 врсте од Севастопоља на мјесту које се у прва времена називало тракиско полуострово.

Око 500 година прије р. Х. ово мјесто населе грчке колонисте из мало азијских градова Милета и Ираклије. Грци, основавши Херсонес иначе Корсун, брзо узму врх над Таврима и у Херсоносу појави се одмах знаменита у оно вријеме грчка цивилизација о којој, осим историје свједоче многи остаци, који се на овом мјесту налазе (чине се раскопи) а такође и о некадашњој величини Херсонеса. Херсонеска република била је тако силна да јој Скити који су на њу дуго нападали, нијесу могли ништа учинити. Независност и самоуправа сачувала се код њих док их нијесу у првом вијеку прије р. Х Рим-

љани покорили у вријеме Помпеја. За 50 година послије Рођења Хр. Херсонес се рачунао као један од најбоље цвјетућијех градова у оно вријеме због чега св. Андрија првозвани, који је проповиједао у Тавриди христову науку изабере мјесто својег пребивања за неко вријеме у Херсонесу и обрати много тадашњих становника у хришћанство, тако да, кад је Климент папа римски дошао у Херсонес, будући послан Тројаном у заточење, нашао више од 2000 хришћана и 75 цркава. Међу историскијем судбинама Херсонеса може се поменути о важном догађају т. ј. о крштењу рускога књаза Владимира који се у Херсонесу крстио 988 године узевши за жену сестру грчког цара Константина, О узећу Владимиром Херсонеса говори се да је било овако: желећи Владимир покорити Херсонес, он дуго није могао достићи своје цјели будући да је град био врло утврђен. На једанпут неко од непријатеља баци из града у Владимиров логор стријелу на којој је било написано, или боље рећи, указано то мјесто из којег су Херсонесци воду у граду провели и пили. Прочитавши ове ријечи Владимир се обећа крстити ако ово буде истина и зауставе непријатељу воду. Тако и буде и благодарећи овоме случају освоји град. Враћајући се у Кијево он остави Херсонес опет Грцима, као знак благодарности, што је узео за жену сестру грчкога Императора. Од овога времена па док су Турци завладали 1454 године Цариградом Херсонес је био у грчким рукама. А кад га Турци узму развале га и све што је било ваљано однесу у Цариград. И тако мјесто знаменитог Херсонеса ви видите данас само мјесто ђе је негда био велики град! Негледајући на његову знамениту прошлост у њему сада нема ништа, сем што се гради једна велика црква на мјесто, ђе су нађене развалине цркве у којој се Владимир крстио. Поред ње налази се мали манастир сиромашно сазидан, у којему живи Архимандрит, и нагледа работнике који чине раскопе·

Благодарећи рускоме историско-ђеографскоме друштву чине се свакидашњи раскопи, налазе се, под земљом, читави домови, дворци, улице, цркве, новци и споменици који свједоче о старим временима. За неколико времена прије нег што сам ја дошао, нађен ја би споменик, мермерна стратуја Митридата IV Евпатора, коју су му Херсонесци подигли за то што им је он дао помоћ против Скита, који су на њих нападали. Овако бар гласи грчки натпис на споменику, који је био преведен на руски језик. Ова статуја била је смјештена у налазећему се при манастиру маломе, привременоме музеју у којему бијаше још много нађених ствари· старих новаца, утвари и. т, д. Кад се накупи много нађених ствари онда их шаљу у Петроград и Москву.

Од Херсонеса на растојању 9 врста на најљепшем мјесту око цијелога Црнога мора налази се Ђорђијевски манастир, који је сазидан над самим мјестом на којем је био подигнут храм Тавриској богињи Дијани. Храм овај налазио се мало ниже данашњег манастира на тако званом Парентијуму, које у преводу значи ђевојачко предгорје, јер сама богиња била је ђевојка. С овога предгорја Таври си у част своје богиње новодошавше људе на жртву приносили т. ј. кидали им главе и у море их бацали. У вријеме тројанскога рата Ифигенија кћер Агамемнонова била је обречена на жртву Дијани, ради успјеха тројанскога рата;*) но се богиња на њу сажали и узме је жрицом свога храма у Тавриди. Дошавши у Тавриду она спасе свога брата Ореста и

*) Имитирујући Еврипида Расин о овоме пише:
»Vous armez contre Troye une puisance vaine
Si dans un sacrifice auguste et solenel
Une fille du sang d' Hélène
De Diane en ces lieux n' ensenglante l' autel,
Pour, obtenir les vents que le ciel vous denie
Sacrifiez Iphigenie«. . .
Жрец Халкас захтијевао је да се Ифигенија принесе на жртву, да овим ублажи Богове.

његова друга Пилада, које су већ Таври били одредили на смрт. У осталом ову сцену најљепше је описо Гете у својој знаменитој трагедији под насловом «Ифигенија у Тавриди».

Ја се одправим из Севастопоља на ово мјесто (Ђорђијев ман.) на (поштанским) колима и дођем баш у оно вријеме кад сунце залазаше и губљаше се у морску пучину, чиј се неизмјерни хоризонат на један пут преда мном открије; јер долазећи к овоме мјесту, море се не види, док се не изиђе (јер је узбрдица) над само море на обалу, с које се је вјековима море дубоко спустило и уступило мјесто храму крваве Богиње. Ја не могу описати то стање у којему сам се налазио гледајући ову чудну и баснословну слику. Мисао — подићи жртвеник на овом мјесту Богињи — принадлежи по свој прилици, вјеликоме вештаку и поети, јер је тешко наћи мјесто, које би тако одговарало божанственоме трону, и које је пуно природнога величанства и чара — као што је ово о којему говорим. Овај положај доиста је чудан и диван, тако да човек гледајући пред собом ову прекрасну панораму осјећа и признаје надмоћност природне вештине над својом. Мјесто ово наквачено је сило над морем, и с десне и с лијеве стране заштићено природнијем оградама — скалама — од вјетрова, тако да у њему расту многа плодовита растења. Још више придаје љепоте овоме мјесту, што је окружено са свију страна дивљим и непреступним мјестима. Налазећи се овђе, ђе је изабрала мјесто резиденције мудра Богиња, човек је окружен пјесмама славуја, жубором поточића и природнијем фонтанима, који шаљу своју воду неситоме мору, као мито, да би оно својим грознијем валовима њежније лизало подножје овога краснога мјеста и његове раскошне природе. Ја мислим да ни фантазија Фенелона није могла уобразити љепшега положаја, кад је описивао у своме Телемаку мјеста у којима је Боги-

на тајна̂, Калипсо боравила — говорећи : Dans ceux beaux lieux ou on n' entendait que les chants des oiseaux ou les bruits des ruisseaux ect. У вријеме кримске кампањије Французи су нашли много остатака старина на мјесту храма Дијане и однијели у париске музеје. У одеском музеју налази се неколико медаљона, на којима је изрезан лик Ореста и Пилада ; они су такође овђе нађени.

И тако над ђевојачким предгорјем (партенеум) на којем је био подигнут храм чувене Богиње, има више од 3000 година — налази се данас Ђорђијевски манастир у којему ја нијесам ништа интересног видио, осим тога, што је на поетичном и живописном мјесту. У њему живе неколико монаха и архимандрит, који дочекају често масу путника и наслађавају се красотама ове лијепе природе. Налазећи се под афектом утиска описане мјестности — путник завиди судбини владалаца овога мјеста — монасима — док се не размисли ко су они.

Негледајући на та што ми се жао било раздвојити с овим мјестом, ја сам морао ићи даље ; и тако очарован сједем на кола и пођем у Јалту. Пут (шосе) од Севастопоља до Јалте врло је дивно учињен, благодарећи честоме проласку царске фамилије у Ливадију, да је много пријатније по њему путовати него жељезницом, барем кратко вријеме, кад је човек уморен од жељезнице. До саме бајдарске долине и с једне и друге стране пута подижу се доста високе горе, и на неколико мјеста прелази се „Черная рѣчка", која извире из бајдарске долине. Већ бијаше ноћ, но благодарећи мјесечини и лијепом времену, пријатније је било путовати него дању, јер сва природа почиваше, а само ђекоја тичица пјеваше и тиме показиваше се да је жива. Пролазећи од станице до станице, ја дођем у бајдарску долину ђе и ноћим ; не због тога, што ми је било досадно путовати и што сам се уморио, на против, ја сам рад био ићи даље, но за то, да би с бајдарскијех врата шљедујућег дана рано јутром

могао виђети излазак сунца, јер сам често слушао ђе говоре, да је то дивна слика и савјетовали су ми ноћити на станици, на којој бијаше још неколико путника који су се уставили и с истом цјељу чекали, као и ја. Одморивши се 3—4 сата (или боље рећи уморивши се будући да је било рђаво лежати) ја се дигнем с цијелом дружином и одправимо се к бајдарским вратима, која су се неколико корачаја од станице на којој смо ноћили, налазила. Нико од нас није могао мислити, судећи по природи, која нас је окружавала, да је близу нас Црно море, и да ће се одма пред очима нашим отворити његов опширни хоризонат. Ми смо мислили да су бајдарска врата још била далеко, док на један пут послије неколико корачаја, које смо учинили, ми се десимо на самим бајдарским вратима с којих се открије пред нама дивна декорација : црно море и јужна обала Крима. Бајдарска врата просјечена су у једном брду, тако да представљају тунел, и сазидана су по наредби некога књаза Воронцова, кад је овуда чекао пролазак императорице Екатарине II. И тако ми изиђемо по стубама на бајдарска врата, чекајући излак сунца, но на жалост, баш у то вријеме кад се сунце рађаше, један мали облачић, који се навуче, не допусти нам достић жељене цјељи ; но поред свега тога ми смо се наслађавали дивним погледом, који се бијаше пред нама открио. Под нама и на десно виђаше се пространо море и питома јужна обала Крима, која бијаше обучена у своје зелене аљине и украшена мирисавим цвијећем, а с лијеве стране подизаху се не приступне, дивље и високе горе (скале) ; највиша међу њима гора Ај-Петри која се подиже 3.900 стопа над морском површином.

Будући да излазак сунца превари наша надања, ми се вратимо на станицу, раздвоимо се и предузмемо пут даље. Ја сједем на кола и прођем кроз бајдарска врата по шосе у Јалту. На лијево подижуће се изнад мене

скале, које бијаху силно наквечене, помињаху ми то мјесто ђе се налази манастир Острог, у Црној Гори, особито Острог напомињаше Ај-Петри, само што је он грандиознији него Острог. Под Ај-Петри, ниже пута, налази се тако звана Алупка, имање књаза Воронцова, које се тиче с морем и налази се од Јалте 16 врста, ја се решим, с почетка, да посјетим Алупку, свратим на десно и сиђем у Алупку, која је најљепше и најбогатије мјесто цијеле јужне обале. Ливадија, љетња резиденција цара, Оријанда имање Константина Николајевића брата царева, не могу се далеко сравнити с Алупком. Уображење човека бива немоћно да престави себи слично мјесто Алупки, која је знатна својим живописнијем положајем, виноградима, баштама и парковима, у којима су аклиматизирана многа древета из јужне Европе, и најпослије грандиозним дворцем књаза Воронцова, који је градио знаменити инглешки архитектор Блор мавританским стилом. Он је сав сазидан из гранита и зеленога камена (Grünstein), који је нађен на овом мјесту и због тога није било тешко саградити дворац из великијех комада камена. Док је дворац био сазидан и парк око њега уређен, истрошено је, говоре, више од 8 милијона рубаља. Дворац је тако диван и грандиозан да баш одговара природи која га окружује. Борба међу човеком и природом била је велика у овом мјесту, јер и човјек и природа старали су се да покажу своја највећа искуства вештине и умјетности, и желели су надмашити једно друго, но ко је од њих одржао побједу, ја не смијем ријешити. Једном ријечи Алупка је толико чувена, да и из Америке често долазе туристе који се чуде љепотама Алупке. У Алупки расту најњежнија растиња à la belle etoile, која само могу расти у оранжеријама, ђе се температура термометрима регулише. Међу осталијем могу поменути о некојим растењима, која сам видио, и расту на слободном ваздуху као: магнолија,

кипарис, лавр, абрикоз, персики, мандал и маслина; лозâ има око 140.000 коријенâ. Ове лозе су из разнијех мјеста аклимотизиране. Вино из винограда књаза Воронцова познато је у цијелој Русији. Вас парк, а тако и виногради, орошавају се природнијем фонтанима. Дворац се налази у средини парка, који вас поражава својом љепотом. Пролазећи по романтичним алејама, испод кипарисâ, мирта и лаврова, заустављајући се около сребрнијех фонтана и водопада, ја нијесам могао наситити очи овом дивотом; шетајући се по парку, ви се десите на један мах на отвореном мјесту, и погледавши, видите над собом — савершени контраст, тога мјеста, у којему се налазите — дивљу и голу вршину Ај-Петра, која се силно наквачила над вама и грозно гледа Алупку подсобом, као да јој завиди за што је тако природа украсила, а њега лишила свих трију царства својих, и на мјесто њих, шаље му често муњу небесну, која је по њему оставила много успомена своје посјете; особито у пошљедње вријеме, био је тако силан удар грома, да је из неприступне вршине Ај-Петри, учинио ждријело. Баш је тешко наћи два мјеста, два најближа сусједа, међу којима је такав контраст — као што је међу Алупком и Ај-Петри.

Опроставши се с овим сусједима ја предузмем пут даље, кроз Ориjанду и Ливадију у Јалту. Само ми остаде мала чегрст што не могах вићети изнутра двор к. Воронцова који то вријеме није био у Алупки а његов управитељ искаше од мене (по свој прилици био се научио од другијех) златни кључ да отвори врата; а будући да у мене кључа не би, то ја отидох и тако. Пут у Ориjанду врло је удобан, по којему сам се из Алупке отправио. Ориjанда се дели на горњу и доњу, по простору своме, она је много виша од Алупке и послије ње, она се рачуна за најљепше мјесто на јужној обали. Кажу да је ово мјесто негда било грофа

Кушељева-Безборотка, од којега је купио Оријанду цар Александар први, а послије Оријанда је прешла у нашљедство Константину Николајевићу. Дворац у Оријанди саграђен је од бијелог инкерманског камена и има четворо угалну форму. На крову дворца налази се тераса с које је лијеп поглед на море и горе. Дворац је опкољен раскошнијем парком, виноградима и богатом маслиновом алантацијом. Око њега налази се зверињак и ботанички врт Мјесто је лијепо и богато но много грђе од Алупке Воронцовљеве. Оно би се путнику допало кад би га видио прије нег Алупку, због тога ја савјестујем свакоме радозналом путнику, који походи јужну обалу Крима, да почне из Јалте и сврши с Алупком. Из Оријанде дођем у Ливадију ђе се налази љетна резиденција руског цара. Од Ливадије до Јалте, још је остало 5 врста. Ливадија је грчка ријеч и означава луг (луку). Поштански пут дијели Ливадију на горњу и доњу. У горњој Ливадији налази се много воћних башта, различитијех растиња и неколико кућа у којима се хране разни предмети потребни за газдинство ; а у доњој Ливадији налази се царев дворац око којега је велики парк, уређен по инглешком начину ; у њему има много фонтана и статуја. Један од реченијех фонтана обраћа на себе особиту пажњу, јер преставља, стару гробницу, с женском фигуром. Она је донесена овђе, по наруџбини грофа Потоцкога из Помпеје ; јербо је Ливадија принадлежала, у прва времена, овоме пољачкоме магнату. Осим тога заслужује у Ливадији пажњу црква која је сазидана по плану архитекта Монгинетија византиским стилом а изнутра је, говоре, украшена живописима најбољих вештака, но на жалост ја је нијесам могао изнутра вићети. Осем тога причали су ми о некаквом знаменитом тунелу, који иде испод земље до мора, но ни њега нијесам видио. Било је вријеме да идем у Јалту, тако и учиним. Јалта је доста велика варош с великијем кућама, магацинима и чистим ули-

цама. Једном ријечу, Јалта се држи врло чисто. Није ни чуда, за 5 врста. Ливадија ђе живи цар и често посјећује Јалту. Она заузима дивни комадић јужне обале. Над њом се подижу највише горе Крима, које имају до 5000 ст. над морем. Судећи по старим остацима, мисли се, да је овђе био негда грчки град Јалита. У Јалти се може свашто наћи да се купи, као у каквој престоници, јер има много богатијех магацина. Варош је вазда пунана новодошавшијех, особито кад цар живи у Ливадији, и кад болесници долазе да се грожђем лијече на јужној обали, а због тога и гостионице су врло скупе.

Негледајући на сва удовољства, које сам у продужењу 25-дневног бављења мога у Криму имао — ја сам морао у Јалти сјести на пароброд и отправити се даље на Кавказ, мјесто ђе нијесам нашао као што ћу послије казати, мања задовољства, него у Криму и ако је ово било тешко очекивати послије Крима. У 8 сати у јутру, пароброд рускога друштва „Кавказ и Меркурији" — „цесаревна, крене пут Кавказа, куда сам се ја и стремио. Ово је један од највишијех и најљепшијех пароброда цијелог руског трговачког друштва. Он је мени био познат и од прије јер сам на њему из Одесе у С. Стефано путовао и обратно се враћао, за вријеме рата 1878 године. Разумије се да ми је на овоме познатоме пароброду било пријатно путовати почем нијесам имао никога познатог, а капетан овога параброда бијаше врло симпатична личност, Он бијаше Малорус и зваше се Тишенко.

Удаљавајући се од јужне обале Крима, не само ја, него и сви путници са задовољством су се обртали или боље казати много су жалили што се удаљавају од тога лијепог мјеста. Пароброд наш није се нигде заустављао до Феодосије. С пароброда поглед на Феодосију не представља ништа особито будући да је сва околина Феодосије гола; много напомиње на нека мјеста у Дал-

мацији, тако да је врло непријатно погледу, којега је кримска природа ражњежила, да се задовољава голијем главицама; но за то се Феодосија може поносити својом прошлошћу. На 500 година прије р. Х овђе је био грчки град Феодосија («дар богова»). Тим више овај град интересан је, што је на његово мјесто био основан знаменити ђеновљански град Кафера, који је имао велики значај у трговини цијелог свијета онога времена. Наш пароброд стајао је под Феодосијом око 7 сати; за то вријеме, прошетавши се по граду, ја сам отишао код знаменитога рускога вештака Ајвазовскога и тамо видио многе слике његове, између којијех бијаше најинтереснија слика, на којој је насликана лађа Колумбова, у вријеме силне буре кад је ишао у Америку. Ајвазовски тако је љубазан, да допушта свима пролазећим овуда путницима, без сваке плате, да разгледају његове слике, којих се галерија налази у његовој кући у којој он живи.

Из остатака старих времена налазе се у Феодосији двије високе разваљене куле, које се називају „Митридатове куле", по имену Митридата Евпатора. Овђе т. ј. у Феодосији живе по већој чести трговци родом Италијанци, који тргују највише пшеницом. Такође има много болесника који из различитијех мјеста долазе да се купају, будући да се морско купање у Феодосији слави по својим резултатима. Феодосија изобилује морским каменицама (устрице) које су најболе на свом црном мору и оне се продају по цијелој Русији

Пошљедњи знак одласка пороброда био је објављен. Ја пођем на пароброд, који се крене даље, и нигђе се не устави до Керча, а Керч се налази, као што је познато, на састанку црнога мора с азовскијем. Историја Керча почиње се за 6 вјекова прије р. Х. Ту су међу Скитима Грци основали колонију Понтикапију, која је била касње престоницом босфорскога царства, којим је владао Митридам IV Евпатор. Послије тога овај град насељавали

су разни етнографски елементи као: Ђоновљани, Татари, Турци и најпослије Руси. Керч се налази на западној обали керчинскога мореуза, у подножје Митридатове горе, која се назива по имену цара Митридата IV Евпатора. Око Керча налази се много Кургана (гробова) у којима се чине роскопи, и налазе у њима много старијех ствари. Причају као факт, да је 1830 године раскопан један курган и у њему нађена гробница некаквога цара или царице (до Митридата) и у њој је нађено злата (разнијех ствари) 60 фуната — које се сада налази у Петроградскијем музејима. Керч, налазећи се међу два мора, разумије се, трговачки је град, но особито тргује рибом, сољу и камењем.

Идућег дана рано пароброд „Цесаревна" крене се даље пут Кавказа у Поти. До Поти ми смо се два пута по мало заустављали у Сухумкале и Новоросиск, мјеста о којима се нема што казати, јер нијесу представљала никаквога интереса; за то мало по мало на морскоме хоризонту растијаху Кавкаске планине, између којијех се подизаше високи Ељборус — покривен вјечитим шњеговима — и суђаше разним стихијама, које се препираху и ратоваху око његове сиједе главе.

Ја сам касније гледао Ељборус из Петигорска, но поглед с мора много је љепши; јер се он представља међу другијем горама, као глава шећера (конус), и често је ограђен густијем облацима. Као што је познато Ељборус се подиже над морском површином 18,000 стопа. Сваки ће се са мном сагласити да је пријатно гледати и наслађавати се — с широког морског хоризонта — врхом Елборуса, на којему је, као што каже грчка митолођија, Зевс приковао Прометеја (неки веле да је он био прикован на вршини Казбека о којему ћу говорити касније).

Примичући се к Поти, и поносни Ељборус и многе горе око њега изгубе се из нашега погледа. Наш паро-

брод није ишао баш до Поти, јер би морао ићи по ријеци Риону, ђе је вода сувише плитка и не могу велики пароброди по њој ићи, због чега «Цесаревна» пође на десно у Батум а нас узме мали пароброд, који је био изишао из Поти да нас срете и по ријеци Риону одведе у Поти. Чудновата ствар! Пролазећи Крим и Кавказ. човек не може проћи врсту растојања која не би говорила о својој прошлости и тиме се човек у њу задубљује више него што треба. н. пр. ријека Рион. Она се у старини звала Фазис; ово је она ријека по којој су Грци, под предвођењем Јазоновим, на лађи Арго ишли у Колхиду, данашњу Мингрелију, да се обавијесте и поврате златно руно (Аргонаутски поход 400 прије р. Х.) које је било на ономе овну однесено на коме је утекао из Грчке син тивскога цара Атамаса, Фикс са сестром Хелом која се утопи у море које се назове њеним именом Хелеспонт. а Фикс на златноме овну утече у Колхиду

Глава III.

Поти. Грузија. Мцхет. Тифлис. Ријека Арагва. Кавкаске планине. Ријека Терек. Владикавказ. Терска област и Дагестан.

Дошавши у Поти, наш пароброд не иде даље за лађом Јазоновом, но изађемо на крај. И ако претсказују Поти велику будућност и да ће она бити временом једно од знаменитијех пристаништа, кад се свежу жељезнице међу Тифлисом, Персијом и малом Азијом — поред свега тога, Поти чини рђав утисак на новодошавшега а још више, по свој прилици, на оне који тамо живе! Благодарећи грозници кућа мало, и како рђаве, улице још горе, свуђ блато од разлива ријеке Риона, због чега је овђе силна грозница. Нови план, по којему се гради пристаниште, канализација, која ће осушити земљу —

избавиће Поти од ове биједе, јер рђава мјесност не заузима велики простор. Од Поти до Тифлиса (дистанција 200 врста) иде гвоздени пут преко сурамскијех планина. Влак, који је нас чекао и с којим смо пошли, био је снабдјевен са двије локомотиве, једна озади а друга с пријед; овако раде сваки пут, јер једна локомотива не може извући влак (train) на врх сурамскијех гора, преко којијех смо морали прећи. Кад је све било готово влак се крене и пођемо даље. Сједећи у вагону, разумије се, није могуће било наслаћивати се чудном природом, која нас је окруживала и уставља̂ти се око дивнијех водопада са сребрнијем пјенама, који су нас пратили до врх сурамскога ждријела. Ми смо били већ доста високо, али нас не остављаху јужна растиња, која су сву ову мјесност украшавала као: бор, борис, каприфолија, ацалија и мн. др. Становници села и станица које смо пролазили, негледајући на богату природу — бијаху врло сиромашни. Овде се оправдава теорија Макијавељева, који узрок сиромаштва у плодоноснијем земљама државе налази у лењости становника, који тако рећи с малим трудом себи рану добивају, а за друго се не брину. Кад смо већ били близу сурамскога ждријела природа бијаше суровија и на мјесто јужнијех дрвета била су сјеверна. Изишавши на сурамско ждријело, починули смо 10 минута, будући да је овде станица. Пред нама се покаже дивна Грузија, која се праведно може назвати најљепшим мјестом Кавказа, по својему положају и богаству биљног царства. Познати руски појета Љермонтов, који је знао оцијенити природу, назива Грузију готово земним рајем, а такође и његов поносни Демон, који је презирао сва божја саздања, није се могао однијети равнодушно к љепотама Грузинске природе! Било је вријеме одласка и наш влак остави једну локомотиву и пође с једном; јер смо морали слазити с горе на ниже. Пролазећи Грузију, готово на свима станицама ви видите

масу, лијепих жена и ђевојака обучене по грузински. Другијем ријечма на станицама путник врло радо одмара свој поглед, и заборавља сву чудну природу. Грузинке су врло лијепе, високога раста, црнијех очију и коса, врло правилнијех црта лица; само ми се њихов костим није допао, особито њихове капице и некакве бијеле мараме што на глави носе. Косе носе низ образе, тако да им покривају половину лица; ја бих још које шта казао о аљинама, али ми номенклатура (или термини) женскијех аљина нијесу добро познати.

На пошљетку, ми дођемо на станицу Мцхет, која се налази на мјесто, ђе се састају двије ријеке — Арагва увире у Куру. Мцхет је најстарији град на Кавказу он је био престоница грузинскијех царева. О постанку његовом говори се у грузинскијем аналима, да га је основао праунук Нојева сина Јафета — Мцхетос и он је дао овоме граду име Мцхет. Овај град има доиста диван положај, он се налази на двије ријеке, а односно растиња он је врло сиромашан. У њему има 3 цркве које су грађене у 12 вијеку и до данас сачуване, на процвјетање ови цркава много је помагала, говори се, грузинска царица Тамара.

Од Мцхета до Тифлиса има 20 врста по гвозденом путу. Већ је била ноћ, мјесеца немаше и тако ноћу дођемо у Тифлис, главни град цијелога Кавказа и столица грузинскијех царева послије Мцхета. У њему има око 120.000 хиљада становника. Ја отпочинем у гостионици „Лондон" у којој бијаху све угодности као у првој гостионици великијех европскијех градова, ма за то врло скупо, јер гвозденога пута нема осим из Поти, а сва провозија иде из Владикавказа преко кавкаскијех планина по шосе. Газда бијаше Француз (о коме послије).

Идућега дана ја узмем кола и пођем да разгледам град. Тифлис се налази у котловини са свију страна — осим једне — окољен је горама, због чега је у њему

љети велика врућима. Он се налази на ријеци Кури, која тече по средини вароши. Он је тим интересан, што у њему видите Европу и Азију. Тако н пр. ви идете по лијепим чистим, широкијем правијем улицама, пролазите покрај лијепих магазина, кућа и дворчева; а мало по даље, ви се налазите у уским, кривим и глибавим улицама на којима се налазе азијатске куће, са дрвенијем чардацима; на мјесто магазина азијат сједи прекрштенијех нога на земљи и продаје разне ствари. Идите даље; и сретате лијепе каруце на којима се шетају, а за њима Персијанац јаше на магарцу. У Тифлису ћете наћи разнијех типова људскијех из свију крајева свијета. Два етнографска елемента који насељавају Тифлис по већој чести су Грузини и Јермени. Сва је трговина у руке Јермена, који су врло богати, а Грузини су врло сиромашни; јер су они добродушни и гостопримни, лако се дају варати, они живе својом прошлошћу, држе се аристократима, готово је сваки књаз или из књажевске фамилије, а у шпаг немају ништа; Јермени напротив, народ лукав и налик на чифуте, односно трговине, и живе добро.

Треба споменути још о Тифлискијем врућим изворима. Над њима су ограђене куће тако, да ђе је год извор ту је и бања (купалиште), којих има маса у Тифлису. Ова врућа вода садржи много сјере (sulfur) тако да се у овим врућим природним изворима — бањом — лијечи од ревматизма и некијех спољашњих кожних болести Хемиски састав Тифлискијех вода идентичан је, кажу, с водама *Котере* у Пиренејима и *Aix* у Савоји. Не знам како помажу ове воде болеснима, но газде бања (купатила) узимљу грдан новац

Тифлис је грузинска ријеч и значи: „топло мјесто", које је прозвано од топле или вруће воде, јер у Тифлису има много врућијех извора Има двије хиљаде година од кад он носи ово име, а прије се називао дру-

гнјем именима, што је зависило од разнијех народа, који су у њему живјели у разна времена. У самој ствари, колико је Тифлис видио разнијех народа од створења свијета па до данас налазећи се као *праг* међу Азијом и Европом!?

У Тифлису бавио сам се 15 дана, а послије морао сам ићи у Баку, који се налази на Апшеронском полуострву (касписко море). Из Тифлиса су два пута на Баку, од којих један иде заједно са ријеком Куром а други кроз кавкаске планине тако звани „војничко-грузински пут». Жељезнице нема ни по једном ни по другом путу. (Сад се гради уз Куру.) Мени су савјетовали да идем по војничко-грузинскоме путу преко кавкаскијех планина, што ја и учиним, будући да је тај пут врло интересан и заслужује особиту пажњу. Шосе по којему ћу ићи од Тифлиса (дистанција 200 врста) до Владикавказа — негледајући на силне природне препоне које су сметале — тако је лијепо учињено, да је ријетко такво наћи, причају путници, у Европи. Милиони рубаља који су истрошени на овај пут, приморали су бившег рускогa цара Николу, да каже инжињерима да би већ могли саградити од Владикавказа до Тифлиса сребрни мост из тијех рубаља, које су биле истрошене на усавршенство овога пута. Не гледајући на ово и сада сваке године троши се маса новаца на поправку пута особито зими руше кише и шњегови. Провести жељезницу овуда било би врло тешко или је управо немогуће. Инжињери говоре да би требало провести (ископати) тунел на 8 врста, осим тога на цијелом пространству 200 врста жељезница би морала ићи свуђе цикцазима.

И тако, из Тифлиса ја сам се морао вратити старијем путом до Мцхета, ђе увире Арагва у Куру. Дошавши у Мцхет, ја сједем на поштанска кола и узмем нови пут уз ријеку Арагву. Нигђе нијесам видио тако угојенијех коња као на овоме путу. Међу станицама је

обично од 15 — 20 врста дестанције, и на свакој станици мјењају коње, ђе је равнина (која је овуда ријетка) упрежу по четири коња, а ђе је навишица упрежу по 6, 8 и 10 коња. Још од Тифлиса, мјесност по којој сам ишао постепено се подизала до гадаурскога ждријела (о њему послије). Долина ријеке Арагве по којој сам ишао назива се кашаурском, а по средини њеној тече Арагва. С обје стране Арагве, подижу се горе које су покривене богатим растињем, а по њима се ђе ђе виђаху разбацана, мала грузинска сеоца. Кашаурска долина негђе је шира, а негђе ужа, тако да ријека Арагва иде цикцазима и има змијаст облик. Удаљавајући се од Тифлиса с обадвије стране, кашаурске долине, горе су се подизале crescendo, а растиње diminuendo. Већ бијаше ноћ, али мјесечина, тиха и пријатна: једном ријечи сва природа изгледаше божанствена. Зелене, мирисаве дубраве задовољне звуцима славујскијех пјесама раздаваху ароматичне мирисе; но и блиједи мјесец — свједок многијех тајна — не бијаше мање задовољан што се огледаше у сребрним таласима чудне Арагве, која опијаше својим водама около лежећу долину и придаваше свјежост атмосфери. И сребрна Арагва и мирисаве дубраве и блиједи мјесец и славујске пјесме — живљаху у друштву и једно другоме чињаше узајмну услугу, тако да ова дивна хармонија задовољаваше путника. Већ се свршавала кашаурска долина, извор Арагве био је близу, мјесец захођаше, природа бијаше суровија, некакав студени вјетар јављаше се да је жив у то вријеме ја дођем на милетску станицу, ђе сам морао ноћити; једно што немаше коња, но су били сви у путу, а друго што је у опће обичај овде ноћивати. Кућа бијаше доста велика, у њој много соба за сваку се плаћа по 95 копјека тако звана (правитељствена) «казјона цијена». Ја узмем једну собу и ноћим, а шљедујућег дана у 5 сати у јутру већ су коњи били спремни и два па-

шажера, који су са мном овај дан путовали, већ су ме чекали на колима, ја похитам сједем па кола и пођем даље. Будући да сам био дошао ноћу на милетску станицу, нијесам могао виђети каква је била ова мјесност, због чега се ја и зачудим у јутру видећи пред собом, или боље рећи, над собом, високе планине покривене шњеговима; још више сам се ја чудио кад су ми објаснили да морамо ми прелазити преко тијех планина и још на колима; разумије се на први пут чини се не могућим. Бјеху запрегнути 8 или 10 коња, не сјећам се, и кренемо се на више. Оставимо ријеку Арагву, која из подножја Гадаура извираше; Гадаур се зваше та гора на коју смо се ми пењали. Подижући се на више, природа је била све дивља а под нама остајаше дубока јама (пропаст), кашаурска долина, и Арагва; бјеше страшно погледати за нама доље! Пашажери који су са мном путовали, бијаху мати са сином учеником војничке гимназије. Она дама бијаше врло образована а још више нервозна, она је за све вријеме плакала од страха гледајући на дубоку долину и високе скале, њен син, будући војник мало бијаше бољи; ја им посавјетујем да затворе очи, мати пристаде а син не знам што је учинио. Никад не ћу заборавити колико ми је досадила она госпођа. Мало по мало ми изиђемо на гадаурско ждријело, ђе се налази станица, ово је највишије мјесто на кавкаским горама, куда пролази шосе; јер оно лежи над морском површином 9.300 стопа. Ова цифра је написана на станици, коју сваки пролазећи може читати. Поглед с Гадаура бијаше чудан! За нама остајаше дубока долина, куда тече сребрна Арагва и разбацује своје токове а пред нама се виђаше још дубља долина коју пресијецаше поетична ријека Терек и скакаше као бјесомучна лавица. Од Гадаурске станице на десно се подизаше. „Гут — гора,“ а на лијево „Крстова гора« која се тако зове по томе што причају, да је на њој подигао

гранитни крст Петар велики, кад је овуда пролазио. Није ни било суђено да се дуго наслађавамо овим погледом. Три коња бјеху запрегнута (јер је било наниже) и ми смо морали продужавати свој пут. Моја штована госпођа завеже очи, наслони се на сина продужавајући своје историчне уздисаје. Слазећи у долину ријеке Терека лако је било вићети велики контраст, који је био међу обиталиштем Терека и Арагве.

Долина пошљедне, изобилује богаством биљног царства, дивним и живописнијем пејзажима који раздају аромске мирисе; ова долина насељена је Грузинима и на пошљетку она се може назвати колијевком славуја, који је задовољавају својим пјесмама. У долини Терека на против, растиње је давно изумрло, и осим мрачнијех скала, које су се по обадве стране Терека наквечиле а њихове вршине губе се у облаке — не може се ништа вићети. Обитаоци ове мјесности (60 врста дистан.) само су тако звани — кавкаски турији (животно које се ријетко налази осим Кавказа, пење се боље него дивља коза има велике рогове величину бика страшан је кад је срдит; које у стању њега убит рачуна се јунак). На мјесто славуја долине Арагве, изнад Терека пролијећу и врте се над голим скалама поносни орлови, који царствоваху над овом дивљом природом и бјеху ради што су та мјеста само њима доступна; али Терек својим срдитим валима и дивним водопадима допуњаваше све природне недостатке. Гледајући брзину Терека и некакву особиту љепоту његову, није се чудити, што обитаоци Кавказа говоре да ријеке овакве нема нигђе. Терек се губи у Касписко море и мјесто по којему он пролази назива се терском облашћу, која се на дистанцији 400 врста простире. Кад смо већ били сишли у долину Терека, која је тако уска да ријека једва себи мјесто налазаше, могуће је било сачувствовати дами, која се бојаше погледати над собом грозно високо наквечене греде и под собом срдиту ријеку,

које се вали ломијаху о дивљим стјенама, и која се као змија извијаше и хиташе у касписко море, као да се бојаше да не пресуши.

На пошљетху дођемо на станицу Казбек, с које се види на лијево највиша тачка послије Ељборуса, на цијелом Кавказу ; он се налази 16,000 стопа над морском површином. Диван је поглед на Казбек, којег је глава покривена вјечитим шњеговима и препире се с Ељборусом о првенству, увјеравајући га да је на њему био прикован Прометеј о чему свједоче потомци онијех гавранова, који су га кљували и који се овуда врте.

Сваке 7-ме или 8-године, испод вршине Казбе на падају велики ледови, који су неки пут тако велики да заграђују собом велики простор тјеснаца долине куда тече Терек, и неко вријеме препречује пут ријеци. Има неколико година, да се било обалило леда, да за двије године није било мугуће пута прокрчити. Падања овога леда, у разна времена, често су губила десетке људи на војничко-грузинском путу. Узроци овога врло су природни ; вјечни шњегови, који се по мало топе рађају лед, он расте све више и више и кроз извјестни интервал времена (у прсд. 7, 8 год) кад дође до maximuma отргне се и пада доље. Кроз неколико година очекива се ова сцена, против које већ правитељство предузело неке мјере. На станици Казбек нуде вас да купите разне ријеткости овога мјеста као : рогове турија и разне минерале, метале и. т. д. С казбечке станице ми се кренемо даље и прођемо Даријаљски тјеснац или врата, јер Даријаљ на персиском језику значи врата. У даријаљском тјеснацу доиста је тијесно тако да над собом видите, између високијех мрачнијех скала, само врло уски простор небескога свода. Пролазећи мало даље, али исто у Даријалу, на једној високој скали види се развалина љетњега дворца бивше Грузинске царице Тамаре о којој има толико легенада међу кавкаскијем народима. Путујући

по Кавказу на многим мјестима ви често видите развалине и остатке дворова, који су принадлежали овој грузинској царици за вријеме које је Грузија само процвјетала како у војничком односају, тако и литератури, јер великаши који су Тамару окружавали свршавали су универзитет у Атини.

Њен вијек назива се златни вијек Грузије; а по смрти њеној, зашло је, Грузини говоре, њихово сунце! Тамара је живила у 12 вијеку. Грузински љетописи кажу, да је љепота, доброта, мудрост, храброст и војничка слава Тамаре — мамила тадашње великаше Европе и Азије, који су се жељели оженити с Тамаром, која је била, као што говори Љермонтов: «као Ангел небесни прекрасна и као Демон из пакла коварна». Међу просцима Тамариним помиње се: син грчкога императора Мануила, књаз Боемунд из Антиохије, два Осетинска књаза, који су оба од једа умрли кад им је Тамара одрекла, а син Хиспанскога султана, који се био одрекао своје вјере, будући да је Тамара била хришћанка а он усломан, надајући се да се ожени Тамаром, и он је за то јако пострадао јер је био затворен за промјену вјере у тавницу у којој и умр'о. Тамара је особито заштићавала хришћанство, и много жртвовала на цркве и манастире, тако да су калуђери са свију страна долазили и просили за манастире новаца. Спомиње се у љетописима да су долазили Калуђери из Александрије, Антиохије, Еладе, Македоније и др. мјеста, но што је мене највише удивило и зачудило да су калуђери из Црне Горе долазили! Нека опрости читалац што се ја удаљујем тако далеко из Даријала и заносим прошлошћу.

Излазећи из дарајалскога тјеснаца, пред нама се открије широки хоризонт — неизмјерне степе, које сам ја давно оставио још у Тавриској губернији. Моја сапутница госпођа Н. већ је слободније дисала и благодараше судбини. која је ослободила те страшне мјесности; ја на

против врло сажаљевах што сам се морао тако брзо раздвојити с Кавказом. У самој ствари тешко је наћи такво мјесто као Кавказ, које би — благодарећи своме географском положају, геолошкој организацији гора и најпослије маси етнографскијех елемената — обраћало на себе пажњу интересујућег се путника.

Смијем рећи, да се Кавказ може назвати малим свијетом, који има све своје, који ни у чему не оскудијева и који би могао сам по себи егзистирати, а по томе врло је природно, да на тако малом — ја говорим односно — простору живе разни народи, који се, и ако су сусједи, разликују по језику, религији, племену, типу и обичају; јер прелазећи преко овога прага међу Азијом и Европом, међу црнијем и каспискијем морем разни народи, завидећи овој чудној природи — остајали су у малијем групама и насељавали Кавказ.

Пред нама се се виђаше већ Владикавказ а за нама остајаше високи Кавказ, који изгледаше још величанственији што се од њега удаљавасмо! Наш вјерни вођа Терек доведе нас у Владикавказ у вече и пребаци на другу страну својих леђа и ту се с њиме опростим, а тако исто и са сапутницом својом што сам врло желио.

Владикавказ је врло лијепа варош сазидан по новом плану не високе, но лијепе куће окољене садовима, чисте и симетричне улице. Становници Руси, Грузини, Јермени, Осетини и мн. др. До њега долази жељезница која га веже с Русијом, он има лијепу будућност, кад састави жељезница Баку с Тифлисом.

Ноћим у Владикавказу у гостионици „Француска», газда бијаше Француз. Не могу да не споменем једну малу епизоду с газдом. Кад сам одлазио из Тифлиса, газда гостионице «Лондон» такође Француз знајући да ја идем у Владикавказ — посавјетује ми да починем у његова земљака и да му кажем да ме он препоручио. Дошавши у Владикавказ, ја се оправим у гостионицу «Француска»

и запитам вратара, има ли соба слободнијех? Он ми одговори да има, и то цијеном од 2 рубље за ноћ, и више. Јаречем да ми однесу ствари у Ир. од 2 рубље и тако учине, а ја пођем у рестаурацију да вечерам. Не знам како, но вечерајући, ступим у разговор с газдом. Љубазни Француз Mr. Delaland тако се зваше, запита ме је сам ли уморан од пута и одкуда сам дошао? У разговору ја се сјетим усмене рекомандације Mr Lecompta из Тифлиса, и смијући се, кажем му је. Мој Француз упита ме за што му нијесам раније казао о томе? и рече лакеима да пренесу моје ствари у другу собу № 6. Ја га запитам за што, господине? Он ми одговори . оставте молим, ја знам шта радим. Послије вечере ја пођем да спавам, и уђем у врло лијепу собу, која бијаше велика и много љепша од прве (2 р.). Помислим у себи љубазан Француз и више ништа; будући да сам се к томе равнодушно односио. Шљедујућег дана заиштем рачун, јер сам мислио да одлазим даље. Рачун ми донесу и на мјесто 2 рубље за собу бијаше написано 8 рубаља. Мислећи да је погрешка ја запитам слугу да ли је вјеран рачун? Да, одговори ми, видите да га је газда потписао. У себи захвалим своме Тифлискоме протектору за рекомандацију, платим рачун — негледајући на то што нијесам морао толико платити — изиђем из гостионице. сједем на поштанска кола, која су ме већ пред гостионицом чекала и отидем даље размишљајући за што да му платим оних шест рубаља? На поштанским колима ја сам морао проћи сву терску област, кроз Дагестан, до каспискога мора, око 350 врста растојања. Удаљујући се од Владикавказа, прелазећи терску област и приближујући се к Дагестану, природа бијаше све љепша и питомија. С десне стране пружаху се кавкаске планине чак до каспискога мора, а с лијева много главица и брда заштићаваху ову плодовиту планину од сјевера. Неколико ријека: Лава, Малка, Сунџа и Терек,

које увиру у касписко море, пресијецају и иду по терекој области; ова мјесност, кажу, потсјећа на долину ријеке Мисисипе у Америци, она преставља парк, који је ограђен с југа кавкаским планинама са сјевера великијем ријекама и брдима, с истока каспискијем а са запада црнијем морем. Клима овог мјеста наличи на климу јужне обале Крима. Ви пролазите кроз читаве дубраве плодоноснијех растиња; терска област рачуна се најплодороднијом не само на Кавказу него у цијелој руској царевини. Негледајући на све ово, пут је врло рђав, у опће овђе је мало човекова рука помогла природи.

К терској области принадлежи и Дагестан, или као што га називају тамошњи становници — Шамиљева земља. Шамиљ је био независан кназ и управитељ Дагестана. Благодарећи својему природноме уму, војничким способностима и популарности међу својима, Шамиљ је у стању био одбијати нападаје и ратовати с Русијом и Персијом. Шамиљ је имао два учитеља који су имали на њега велики уплив. Један од овик учитеља био је познат у то вријеме оџа Мухамед, који је цио коран знао на изуст и предавао га Шамиљу док га је и овај знао и разумио не грђе од свога учитеља. Други учитељ Шамиља била је сама природа, која је такође савјесно поступила односно Шамиља, Он је, говоре, силно вољео гимнастику и био је у стању прескочити с мјеста стојећег човека високога раста. Он је прескакао бездане јаме којих је површина 12 лаката била. Нико га није могао стићи ни поваљити на земљу. Он је био висок, згодан, хитар, окретан тако, да се могао у окретности препирати и конкурисати са ма којим професором еквилибристике. Сам се изучио фектовати, до тога, да му није нико смио изићи на мегдан са сабљом. Учини се књазом Дегестана и сједини у једно свјетску и духовну власт. Он је био вјерни слуга корана и покровитељ мјуридизма. Благодарећи мјуридизму он је био у

стању чинити војничка чуда. Мјуридизам је састављен из тог мјеста корана, које учи о дужностима човека. Укратко казати, он је учио да је сваки човек у сваку минуту готов умријет кад би само могао једнога из невјерних убити. Историја не памти да је тако буквално испуњавао тачке мјуридизма ни један од азијатскијех народа као Дагестанци Шамиљеви, због чега је он играо велику улогу. За вријеме Шамиља у Дагестану су били сви равни, јер ступивши на владу, он је заповиједио да да се посијеку сви племићи, тако да му није нико сметао управљати Он је написао, разумије се из корана, законик, којему су се апсолутно сви становници покоравали. Шамиљ је Русији задао многе јаде, но напошљедку кад се Русија ријешила, макар како, да освоји и покори Дагестан. — Шамиљ, јако рањен у једном боју, преда се Русији и одведу га у Петроград, ђе је до скоро живио и на непрестане његове молбе отпусте га у Меку, ђе је, има неколико година, и умро.

Путујући кроз Дагестан ви често видите развалине двораца, о којима причају да су принадлежали Шамиљу. На себе још обраћају пажњу многе горе по Дагестану, које, благодарећи борби унутрашњих стихија и вулканскијем избацивањима имају врло жалосни изглед. Вријеме је било лијепо, сунце гријаше, но послије подне кад смо се већ приближавали каспискоме мору навуку се облаци, који бјеху разбацани групама по небескоме своду. На један пут пред нама се појави неизмјерни хоризонт каспискога мора, које бијаше јако узнемирено и бијаше непрекидна борба међу валима, тако да бјеше и величанствено и страшно погледати! Оно изгледаше незадовољним, што је изолирано од другијех мора, и као да се стараше распространити своје воде да се сједини с црнијем морем, којега је давно оставило. Ја мислим нема срдитијег мора! Ништа мање не бјеху интересни и страшни мрки облаци, који се бјеху ниско спустили над ср-

дитијем морем, и непрестано стојаху као да суђаху бјесним валовима.

Гледајући ову декорацију ја се сјетим једног мјеста, које сам не давно читао у изгубљеном рају Милтоновом. Описујући у својој чудној и бесмртној поеми излазак Сотоне из пакла који је хтео — странствујући по разним свјетовима и хаосу — нашу планету да превари као Адама и Еву и тијем начином да се освети Богу — Милтон говори: Дошавши до адскијех врата, Сатана је хтио изићи из пакла, који до овога пута није био нигда отворен, но чувар адскијех врата препријечи му пут. Због чега се Луцифер расрди и ударе се по једном мачевима тако силно, да ни једноме не бјеше мило повторити ударац; «Стојаху, говори бесмртни Милтон, немичући се један према другоме као два облака над морем касписким док их вјетар не рашћера». Киша, која је падала, већ је почела престајати и вјетар разгонити облаке, а такође приближила се била ноћ, и ми дођемо у Петровск варош која се налази на обали каспискога мора.

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

ДЕВОЈКА ОРЛЕАНКА

ТРАГЕДИЈА

ШИЛЕРОВА

ПРЕДИГРА.

Пољана. С десне стране види се капела и у њој једна икона, лево висок грм.

ПРВИ ПРИЗОР.

Тибо д' Арк, његове три кћери, и три млада пастира.

Тибо. Јест, драги моји! слободни смо данас,
Французи још смо, њиве што нам стари

Ораше, још су наше, суседи,
Ал знали ко шта носи сутра дан!
Јер гле, у сваком граду вије се
Британски барјак, њихов парип сва
Француска цветна поља затре већ.
Покорен Париз Бриту клања се,
И старом круном Дагобертовом
Туђинске лозе украси потомка.
А унук наших краљева сад лута
По својој земљи к'о по туђој ;
И уз душманску војску уста на њ
И стриц му рођен, први његов Пер.
И мајка црна с војском иде на њ.
Свуд горе села, вароши. Све ближе
И ближе иде к нама дим и ватра,
У ове доље што су мирне још —
Па за то, драги, намислих и ја
У име Бога, докле могу још,
За кћери да се побринем; јер жену
У ратно доба заклонити треба;
А љубав верна помагаће да се
Подноси сваки терет *(првом овчару)* Етјене!
Ти просиш Маргу. Њиве су нам близу,
И срца су нам близу, сложна су —
А то је јамац за најбољи брак!
Мари ти ћутиш; а Лујзона моја
Обара очи, ником поничe? —
Зар да раздвајам за то срца два
Штониси богат? Ко је богат сад?
И дом и кош и све је сада плен
За Брите ил за ватру. Верна груд
Ваљаног мужа данас тек је кров
Од непогоде сигуран.

Лујзона. Мој оче!

Клод Мари. Лујзоно драга!

Лујзона. Драга сестрице!

Тибо. И сваком ево по тридесет њива
Поклањам, салаш, крдо, тор и све.
Бог мени даде, нек и вами дâ!

Мар. *(Загрли Јованку)* Обрадуј оца, ради к'о и ми.
О много лепше биће свадбе три

Тибо. Сад спреме чин'те. Сутра свадбе су:
Све село хоћу да је весело.
(Клод Марй с Лујзоном, Етјен с Маргом одлази).

ДРУГИ ПРИЗОР

Тибо, Рајмонд, Јованка.

Тибо. Жането, сестре венцем ти се ките,
Видећ их срећне стар се радујем;
А ти мезимче, ти ме једиш само.
Рајмонд. Ал чему то сад! Што је карате.
Тибо. Гле овај красан младић, најдивнији,
У целу селу равна нема му,
Већ откад љуби тебе узаман.
И тебе проси три већ јесени,
У срцу тужан а у нади све.
И ти га гониш ћутећи од себе,
Па ни од других пастира још нико
На лицу твоме осмеј не виде.
Ти ниси мала, удавача си;
Пролеће твоје, доба наде дође;
И стаса твога расцвет'о се цвет;
Ал заман чекам да се развије
Из пупољка и цветак љубави
Да мило сазре у златали плод!
О то ми није мило никако,
Природа тиме извртат се хоће.
Не волем тако срце, што је ладно,
И тврдо сад кад највећма осећа.
Рајмонд. Па нека оче! Нека тек обсећа.
Јованкина је љубав благородан
И њежан плод са неба, а полако
И мирно сазре што је најкрасније.
Још она воле брегове и поља,
Не сме да сиђе са висова тих,
Из те слободе под човеков кров
Где само бриге с њима станују.
Ја често гледах из долине амо
На њу, где стоји посред стада свог
И племенито, љупко, озбиљно

Прегледа ситне крајеве земаљске;
О ја се дивим њој на стени тад.
Тад ми се чини да је нешто више,
Времена друга кан'да је родише.

Тибо. То баш и јесте што ми мило није,
Из веселога друштва сестринског
Одбеже амо у брегове пусте.
Устаје пре нег петао запева
У часу страве ноћне, кад се човек
Уза човека дрхтућ' припије
Она се као тица пустињска
У страшно мрачно царство духовско
Открадe, иде на раскрсницу,
И тајно збори с ветром планинским.
Што баш да увек овде долази?
По читав сат је замишљену гледам,
Где седи ту под растом друидским
Од кога бега сваки срећан створ:
Јер ту је ужас, неки демон ту
Под растом седи још од старинских
Времена мрачних незнабожачких.
У селу људи најстарији страшне
О грму томе приче казују.
Гласови чудни необичан звук,
Из мрачна му се грања често чује.
Ја сâм кад једном подоцне у ноћи
Крај тога раста проћи морадох
Угледах авет женску ту под њиме.
На њој бејаше аљина дугачка
И суву руку испод ње ми пружи,
К'о да ме зовну, ал похитах ја
И Богу хвала што сачувах душу.

Рајмонд. (*Показује икону у капели*)
Господње слике мио благослов
Што мир са неба даје, он вам кћер
Доводи амо, а не црни враг.

Тибо. О не! Та залуд нису моји снови,
И ово лице забринуто њено
Три пут сам снио на престолу њу
У Ремсу месту краљева нам славних,
Са седам звезда сјајни дијадем

На глави сја јој а у руци скиптар,
Из ког се вију бела крина три.
А ја, њен отац, обе сестре њене,
Кнежеви, грофи, епископи сви
И сами краљ пред њоме клањамо.
Од куд ми таки сјај у ниски дом?
О то ми значи грдну несрећу!
Тај сан са свим ми лепо казује
За каквом она жуди сујетом
Она се стиди ниског рода свог,
Јер Бог јој дивно стас украсио,
Узвисио је благословом својим
Над све пастирке у овоме крају,
А она тиме погорди се грешна,
А гордост самог анђела уништи,
Због ње уграби сатана човека.

Рајмонд. Ал ко је блажи, врлији, скромнији
Од ваше кћери? зар не служи она
Од свега срца сестре старије?
Она од свију најразумнија;
Та глете како као слушкиња
Најтежа посла ради покорно,
И испод руку њених чудно вам
Успева стадо, дом и усев свак;
На све што дирне излива се нека
Још невиђена неизмерна срећа.

Тибо. Заиста. Чудна срећа. — И ја сам
Од благослова тога страхујем! —
Ал доста! Ћутим и ћутаћу вазда.
Зар на рођено чедо да се тужим?
Ја могу само молити се Богу,
И световати, световати морам: —
Од грма овог бегај, чедо драго,
Не седи сама и не копај травке
У поноћ, немој куват' од њих лек,
По песку тајне знакове не пиши —
У демонско се царство лако сиђе,
Под танким велом вазда су ти ту
На свашта пазе па навале одма.
Не седи сама јер у пустињи
Пркоси самом творцу црни враг.

ТРЕЋИ ПРИЗОР

Бертран долази и носи шлем у руци. **Тибо,** Рајмон. Јованка.

Рајмон. Где Бертран амо, иде нам из града!
А гле шта носи!

Бертран. Дивите се ви,
И чудите се овој реткој ствари
У мојој руци.

Тибо. Јесте. Кажи нам
Од куд и како доби таки шлем.
Што носиш рђав знак у миран крај?

(Јованка, која је све дотле сама стајала на страни, сад приђе и пажљиво стане слушати.)

Бертран. Једва да знам и казати вам све
На који начин добих ову твар.
У Вокулеру гвожђарија купих;
На вашар силан свет се слего беше,
Јер тад баш народ добегаваше
Из Орлеана с гласовима злим.
Сав град се беше на то збунио,
И кад се гурах кроза народ ја,
Преда ме стаде нека циганка
С тим шлемом, под нос гурну ми га ту,
И рече: Брале, теби треба шлем;
Ја знам ти тражиш шлем; па ево, на!
Продаћу ти га јевтино! — Па иди
Копљаницима, рекох на то ја;
Не треба мени то, сељак сам ја.
Ал она опет: нема тога сад
Ко може рећи не треба ми шлем.
Тај гвозден кров за главу сада је
Скупљи од саме куће челичне.
И тако трча кроза цео град
И хоће силом да ми прода шлем.
Ја бацим око, леп је, красна ствар,
Достојан да га носи витез какав,
И док га тако премишљајућ држах,
Не знајућ шта да речем чудној жени
Кад на један пут неста циганке

Одгура ми је заплашени пук,
А шлем у мене оста, ето га.

Јованка. (*Маши се руком за шлем.*)
О дајте мени!

Бертран. Шта ће вама то,
То неће женску украсити главу.

Јованка. Мој шлем је то и ничи, само мој! (*отме му га*)

Тибо. Јованка шта је то?

Рајмунд. Остав'те је!
Лепо јој стоји ратни накит тај,
Јер мушко срце у њеним је грудма.
Та знате л' како оног вука свлада,
Ту љуту зверку, страх пастирима,
Што крда наша крвождно клаше.
А она сама срца лавовска
За вуком јурну, и из чељусти
Оте му јање које понео беше.
Ма ког јунака да је овај шлем
Од ње му нема достојнијега.

Тибо. (Бертрану). Несрећа нека зби се, кажи, шта?

Бертран. Две велике смо битке изгубили,
У срцу земље непријатељ стоји,
Све до Лоаре изгубисмо већ —
А сву је силу сједино сад
Те с њоме пао под Орлеан град.

Тибо. Заштити, Боже, краља!

Бертран. Топове
Довукли тамо што их год имаде,
И к'о у летњем дану што но челе
Зазујеројем око кошнице,
И к'о из мрачна неба скакавци
Облаком што но падну те прекриле
Широка поља да их опустоше,
Тако се изли облак војске сад
На Орлеанска поља убава.
Сав логор бруји потмуло и јечи
Од јеке, звеке, лупе и од речи
И силан Бургунд богат земљама
И он је војску тамо довео,
Хегенаурци, Литишци, Намирци
Луксенбуржани, а уз њих су ту

И сви што живе у Брабанту срећном
Раскошни Генци што се поносе
У свили и у кадифи. Селанци
Што држе поред мора градове
Богати стадом Холандези то су,
Утрехци па и Вестфризланди чак
С леденог поља — сви су с војском том
Бургунд их води да Орлеан отме.

Тибо. О гадне злобе, раздора, несреће,
Што на француза подиже француза.

Бертран. И она стара мајка, краљица,
Изабо горда, баварска кнегиња
У челичноме панциру је тамо
И речма бурним и отровним буни
Тај бесни народ против сина свога
На грудма својим што га је носила'

Тибо. Проклета нек је, нека Бог и њу
Понизи ко и горду Изабелу.

Бертран. Салсбури страшни зидове што руши,
Под Орлеаном води опсаду;
А с њим Лионел бесног лава брат,
И Талбо што у боју војску коси
Ко снопље мачем убилачким својим.
И у бестиду своме се заклеше
Под срам да баце што је женско све
За мач пак што је да се да под мач.
Четири куле начинили грдне
Да град оданде прегледају боље,
На њима стоји вазда гроф Салсбури,
У граду гледа заплашени свет.
И грдне, тешке бомбе хиљадом
Бацају тамо, цркве срушише,
Нотр Дам кула краља нашега
Пред њима пригну узвишену главу.
За барут лагум ископали свуд
Над царством пакла сад вам стоји град,
И сваког часа очекује јад,
С грмљавом да се растави са светом,
(Јованка врло пажљиво слуша, мете шлем на главу)

Тибо. А где су били мачи Сентраља?
Ла Хир где беше, бедем француски?

Где Диноâ, што непријатеља
Онако силно испред себе гони?
Где краљ? Зар гледа руку скрштених,
У целој земљи несрећу и јад.

Бертран. Краљ у Шинону седи, војске нема,
Не може да се ни крене у бој.
Па на што храбре вође и јунаци
Кад народ, војску ужас обузе?
Страх неки, као да га посла *Бог*,
И најхрабријем срце украде.
Шта ту помаже војводина реч?
К'о овце што се сабијају у чопор
Кад чују вучији урлик, тако сад
У брда бега француз, заборавља
На славу старих, крије се ко жена.
Један једини јунак причају
Нешто је мало људи скупио,
Шеснаест чета краљу одвео.

Јованка. (брзо) Тај јунак, ко је?

Бертран. Витез Бодрикур.
Ал тешко да ће душману умаћи
Две војске гоне њега једнога.

Јованка А где је сада, каж' те ако знате.

Бертран. Дан ода једва да је далеко.
Од Вокулера.

Тибо. (Јованци) Шта се тебе тиче?!
За ствари питаш неприличне себи.

Бертран. Душман је силан, а од краља нам
На помоћ није ни мислити, за то,
У Вокулеру решили су сви,
Бургунцу да се на милост, предаду;
Те тако Бриту робови да нисмо.
Под својим краљем остаћемо тако,
Под стару круну потпашћемо можда
Ако се негда измире и сложе
Бургунска и Француска држава.

Јованка (одушевљено)
На страну мирба! Доле с предајом!
Јер спас је близу спрема се за бој.
Пред Орлеаном пашће Брит у прâ!
Преврши̑о је меру плод је зрео,

Са српом иде дева да га жње,
Да горди усев његов покоси;
Са неба славу свргнуће му дол,
Ту славу што је диго међу звезде.
Не клон'те! Стан'те! Пре нег раж пожути
Пре него што се месечев срп
Испуни, не ће с' више бритски ат
На тихој дивној Лоари напојит.

Бертран. Ах чуда више неме као негда.

Јованка. О биће чуда. — Бео голуб ће
Полетет смело, као соко ће
Напасти гадне орлушине те
Што отаџбину узеше за плен.
Свалиће гордог проданог Бургунца;
Талбота тога који небу прети
Стотину руку, Салисбура тога,
Што цркве каља, островљане те
Ко јагњад испред себе гониће.
Са њим ће Господ бити, рата Бог.
Најнижег он ће изабрати себи,
Девојком нежном славиће се он,
Јер он је силан, он је свемогућ.

Тибо. Од куд јој ове речи.

Рајмонд. Шлем јој тај
Толико снаге даде. Гледајте,
У оку-пламен као муња сева
Од жарке ватре лице гори све.

Јованка Зар ово царство да падне? та земља
Најлепше славе, што јој вавек сунце сја?
Тај рај међ свима божјим земљама
Зеницу божјег ока на земљи
Зар да окује јарам туђински?
Незнабожачка сила ту се сломи;
Овде се први иконостас диже?
Ту прах почива светог Лудвика
И наша војска Јерусалим оте.

Бертран (диви се) Е чујте чуда! Од куд знаде то,
О чича Тибо, вама даде Бог
Ћер чудну; то је врло ретка памет.

Јованка Не треба више да имамо краља свог,
Не треба нама рођен господар и краљ,

На свету неће бити више вечни цар, —
Већ онај који штити брани свети плуг,
Кој штити поља који њиви даје род,
Кој чини да се тешког ропства спасе роб,
Градове ређа мило око стола свог —
Кој штити, брани слабе, плаши зле,
Кој не зна завист — јер је нада свима он —
Који је човек ал анђео милости.
На овој земљи свађалачкој. — Јер је трон
Краљевски што у злату трепти, сја,
За остављење заклон, — свакад стоји ту
Сила и милост, да задрхти ко је крив,
А поверљиво да приступи ко је прав,
Са лавовима да се шали ту пред њим!!! —
Па туђин краљ, кад из туђине дође,
Краљ коме није предак ни један
У земљи овој оставио кости
Зар може ову земљу љубити?
Кој није с нама друговао млад,
Ком не ће бити мила наша реч,
Синов'ма својим може л' отац бити?

Тибо. Бог нека штити Француску и краља!
А ми смо мирни људи, не знамо
Владати мачем ни убојним коњем.
На миру ћемо почекати ми
На краља ког нам даде победа.
А ратна срећа то је божји суд,
И који свето миро, круну с њим
У Ремсу прими тај је нама краљ. —
На пос'о ајдмо! Свак о своме брини! —
А нека силни и владари земски
Разделе земљу како узмогу,
На пустош мирно гледат можемо,
Јер је темељ који дижемо.
У ватри села наша нека горе,
Нек усев коњи њини потиру, —
Пролеће ново носи усев нов,
Колибе мале брзо ће се дићи!

(Сви оду осим Јованке.)

ЧЕТВРТИ ПРИЗОР

(Јованка сама).

Сад збогом брда и утрине миле,
Па збогом тужне тије долине,
Јованка не ће више ту да ходи,
Јованка виче вечно збогом сад.
Ливаде што вас заливах и воћке
Које засадих зелените се !
Пећине, ладни кладенци oj збогом,
Ти ехо гласе мили доље те,
Одговор ти ми шиљаше на песме
Јованка оде вратити се не сме.

Oj поља мила где сам живовала,
За навек морам оставити вас;
Слободно трчи сад јагњади мала
Над вама нема нико више влас',
Јер друга стада сада су ме звала
На бојном пољу да им будем спас,
Тако ми душа у грудима збори,
Земаљска празна жеља ме не мори.

Јер онај што се са горе Хорива
Мојсију јави кроз купине плам,
У Мисир што га да иде позива
Исајијеве деце спас и храм,
Заштитник слабих. што чува, прикрива
Пастире свакад милостиво сам
Кроз гране овог раста он ми реко:
«Иди, сведочи за ме на далеко.„

«У гвожђе тврдо себе ћеш завити,
Челиком нежну покривати груд,
У срце твоје не сме се упити
Љубави грешне бесан плам и луд;
Венац ти не ће косе украсити
Нит мило чедо одојити груд.
Ал ратном ћу те славом прославити
Над земске женске све те узвисити.

«Јер кад у боју клону најхрабрији
Француској када куцне крајњи час,
Понећеш тада мој пламен орији
И брзо зрео покосићеш клас
Победноцу, отровничкој змији
Уништити му среће саник вас,
Француској војсци спас и слоге даћеш,
Отећеш Рема и краље крунисаћеш.»

Знамење мени послаше небеса
И шлем са неба дође мени тај,
Божанском силом мене он потреса,
У мени пламти херувиски рај;
У бој ме вуче сред сече и беса
У љут, у страшан, крвав окршај!
Крај мене с' оре убојите речи,
Убојни парип скаче, труба јечи. *(Оде*

Н. В. Ђорић.

ТРГОВАЧКИ ПРОМЕТ

између Србије и Бугарске у години 1879 и 1880.

У години 1879 *извезено је из Србије у Бугарску* преко Суковског Моста, Дешчаног Кладенца, Балта Бериловице, Вршке Чуке и Брегова:

Вина 1,137.228 ока у вредности од	238.404	динара
Ракије препеч. 209.982 оке у вр. од	226.252	«
Пива 1142 оке у вредности од	730	«
Разне стоке 66.326 грла у вр. од	1,121.027	«
Вуне (пране и непр. 1651 ока) у вр.	2.902	«
Урађених кожа у вредности од	22,208	«
неурађених « « « «	2.050	«
свакојаких « « « «	7.398	«
Воска 575 ока « « «	2.729	«
Паприке туц. 3184 оке у вр. од	2.238	«

Воћа и зелени 163.309 ока у вр. од	31.430	динара
Грађевинског дрвеног материјала за	2.784	«
Воденичког камења 135 ком. у вр.	2.020	«
Кудељног платна 18.158 арш. у вр.	6.173	«
вуненог платна 2584 аршина у вр.	2.290	«
Ћилима 135 комада у вредности од	12.989	«
Гајтана 960 ока « « «	2.028	«
Дрвених рукотвор. 35.532 ком .у вр.	10.492	«
Металних рукотворина у вредности	24.103	»
Разног еспапа у вредности од	406.076	«

Извезено 1879. из Србије у Бугарску еспапа за . . . . 2,126.843 динара.

Напротив на истим пограничним ђумруцима увезено је из Бугарске у Србију године 1879:

Стоке 406 грла у вредности од	4955	динара
Вуне 3110 ока у « «	4511	«
Кожа урађених и неурађ. у вредн.	132.954	«
Воска 121 ока у вредности од	626	«
Рибе свакојаке 4465 ока у вред. од	5501	«
Пиринџа 8367 ока у вредности «	6870	«
Воћа и зелени 11.626 ока у вр. «	4237	«
Дрвене грађе (јапије) у вредности «	4133	»
Платна памучна « « «	2432	«
« вунена (шајак, аба) у вр. «	111.014	«
Ћилима, сиџадета 125 ком. у вр. «	1991	«
Свилене пређе 134 оке у вредн. «	5409	«
Гајтана у вредности од	323.825	«
Дрвених рукотворина 890 ком. у вр.	317	«
Ражи 24.948 ока у вредности од	5748	«
Кукуруза 43.912 ока « «	5732	«
Јечма 12.438 « « «	2123	«
Жита 1330 « « «	218	«
Разног еспапа у вредности од	6.672	«

Свега увезено 1879 *из Бугарске у Србију* разног еспапа у вредности од 689.268 динара

Оба ова прегледа заједно престављају трговачки промет између Србије и Бугарске за целу 1879 и за Јануар и Фебруар 1880 године, дакле за 14 месеци.

Кад се овај промет упореди са званичном бугарском статистиком о целокупном промету Бугарске, онда се може извести ово:

1. Цео *увоз* у Бугарску износи вред. од 32,137.792 динара. Према томе увоз из Србије од 2,126.843 износи $1/16$ део целог увоза у Бугарску.

2. Цео *извоз* из Бугарске престављa вредност од 20,092.854 дин. Од тога извежено је за Србију на 689,268 динара, што износи на $1/30$ део целог извоза.

3. Вредност укупног промета Бугарске (увоза и извоза) износи 52,230.646. Вредност промета са Србијом 2.816.111 дин., што чини приближно $1/18$ део укупног промета.

4. Укупан увоз из Србије за Бугарску (од 2,126.843) *три пута је већи* од укупног извоза из Бугарске за Србију.

5. Главна струја трговачког промета између Србије и Бугарске иде преко Цариброда, (односно Суковског моста) дакле правцем старог трговачког цариградског друма. Више од $2/3$ целог увоза и близу $6/7$ од целог извоза прелази преко Цариброда. После овога ђумрука (митнице) најживљи је саобраћај на Милославском (с наше стране Дешчани Кладенац) па онда на Кулском (Вршка Чука) а најслабији преко Чупрена (Балта Бериловица) и Брегова.

6. По природи еспапа што састављају промет између Србије и Бугарске, види се, да се из Србије у Бугарску извозе највише домаће сировине и стока. У званичној бугарској статистици многи предмети нису именовани него су стављени у рубрику «разног еспапа». Ако према изводима нашега ђумрука на суковском мосту узмемо да пола вредности од 406,076 динара што на ове предмете долази, спада на *ужарију*, онда би се

вредност домаћих рукотворина што се извозе из Србије у Бугарску, повећали на 300,000 динара, из чега би излазило да вредност извежених рукотворина саставља $^1/_7$ део од целог нашег извоза за Бугарску, а $^6/_7$ пада на саме сировине и стоку.

7. Сама вредност извежене *стоке* износи преко половине од целокупног нашег извоза, за тим долази вредност *пића*. Од домаћих рукотворина најважнији је предмет *кудеља* израђена у разним облицима ужарије, која у бугарској статистици није показана, а по нашим подацима износи преко 200.000 динара.

8. Извоз чувених *пиротских ћилима*, као што се види, једва се у горњем списку може приметити. Узрок је установљена ђрмручина за Бугарску и конкуренција чипровских ћилима, који су истина лошији, али се 2—3 пута јевтиније продају.

9. Од сировина Бугарска највише извози у Србију разних кожа, а понајвише козјих, за тим хране, а најмање стоке.

10. Кад се узме да се стока извози највише из нових предела и црноречког округа; пиће из Нишког и Пиротског округа; ужарија из врањског округа и лесковачког среза, онда по месту произвођења и израде главних предмета што се из Србије у Бугарску извозе, могло би се рећи да за сада сву трговину са Бугарском воде само јужноморавски и тимочки крајеви, и то јужноморавски са шест пута већим учешћем од тимочког. У извозној трговини Шумадија готово не учествује.

Благодарећи услужности г. Капрића, нашег ђумрукције на Суковском мосту, можемо овде изнети наш промет са Бугарском у 1880-ој години.

Извежено је 1880 из Србије у Бугарску преко Суковског моста:

Вина 1 194.376 ока у вредности од 238.875 динара
Ракије преп. 165 701 ока у вр. « 82.850 «

Пива 325 акова у вредности од	6.500	динара
Брашна, пшенице, кукуруза, јечма, сена, мекиња у вредности од	6.002	«
Воћа и зелени 52.082 оке у вредн.	11.455	«
Стоке и то: 90 бивола, 3931 волова, крава и телади, 7928 јараца и коза, 12,485 овнова и оваца, 718 коња. 2575 ужирених свиња	782.744	«
Сировина, и то: кожа сирових и урађених (148), вуне и козине урађене (699 ока), кудеље (3156 ока), сирових опанака (106 туцета) и грађевинског материјала, свега у вредности . . .	5,529	«
Разног смака (масла, масти, сира, меда и т. д.) 43.244 оке у вр.	28.933	«
Домаћих рукотворина и то: абе црне (192 аршина), асура (25 комада), барута (1152 оке), фишека (130 ризама), брусева (1000 комада), јастука, кецеља, корита, лопата, кудељног платна (12.779 рифи), конопаца (135.485 ока), сапуна, воштаних свећа, ћилима пиротских (431 комад), цигара, чарапа чутура — свега у вредности	228.364	«
Свега је преко Суковског моста извежено из Србије у Бугарску 1880. године еспапа за	1,391.442	«

А увежено је из Бугарске у Србију преко истог ђумрука, за исту 1880. годину:

Сировина, и то вуне непране (1831 ока), јарине (1110 ока), кожа овчијих и јагњећих (1197 ком.), козјих и јарећих (4422 ком.), воловских и крављих (619), зечијих

(532 кам.), урађене коже за ђонове, исечене у опанке, црева солених, сувих, воска, дасака, конопљиног семена, анасона, свега у вредности 54.356 динара.

Домаћих рукотворина и то абе (сукна), шајака, гајтана, ћилима, сиџадета, бакарног посуђа, капа разних, «брда» за разбоје, урађеног олова, земљаног посуђа, свега у вредности од 587,421 динар. (Главна сума спада на гајтан вунени од кога је увежено 434.244 канура у вр. од 434.244 динара).

Туђих производа, и то гаса за осветљење, гвоздених јексера, шешира, разног еспапа за 5099 динара

Свега из Бугарске увежено у Србију 1880. г. преко Суковског моста еспапа за 646,876 динара

Кад се ови подаци упореде с оним од 1879, који су напред изложени, онда излази даље:

11. Укупан промет преко Суковског моста у 1879. години износио је 1,999 802 дин., а у 1880. год. изнео је 2,038.118. Како прва цифра преставља извоз за 14 месеци, то се види да је укупан промет прошле године изашао мањи од оног предпрошле.

12. Док је извоз наш остао приближно исти, увоз из Бугарске приметно је порастао.

13. Извоз пића порастао је до количине целог извоза за предпрошлу годину преко свију ђумрука. Вредност пак *мања* излази од туда што бугарски ђумруџи цене нашу ракију *два пут више* него што је цене наши ђумруџи.

14. Вредност извежене стоке такође расте, док напротив извоз сировина (са воћем и смоком) спао је за читаву трећину Нарочито је извоз воћа и кожа знатно спао.

15. Извоз наших домаћих рукотворина није напредовао.

16. Што се тиче увоза из Бугарске у Србију види се да је увоз сировина, нарочито кожа такође знатно спао, и да је увоз бугарских рукотворина (нарочито абе

и гајтана) порастао за читаву једну четвртину од предпрошлогодишњег.

Веома је важно дакле за ојачање нашег извоза у Бугарску, да се извоз најважнијих предмета што боље осигура, чему би много допринела ђумручка конвенција, коју је наша влада у начелу већ предложила.

Поред све велике садашње ђумручине, извоз ужарије и пића има будућности, јер је Бугарска оскудна у тим производима, о што се тиче извоза наше стоке у Бугарску, тај тешко да ће напредовати, јер је Бугарска и сама сточарска земља. Велики извоз наше стоке у 1879 има се приписати тој околности што је за време последњег руско-турског рата, војска и једне и друге стране знатну количину бугарске стоке потрошила и сатрла. Кад се тај дефицит попуни, онда ће се извоз стоке из Србије смањити. За то да би се бар одржао биланс у нашем садашњем трговачком промету, који је, као што видесмо, за нас доста повољан, јер три пут више извозимо у Бугарску него што из ње увозимо, морамо гледати да се с јесне стране извоз других артикала што више олакша, а с друге да се домаћа индустрија бар толико подигне, да не морамо на гајтан, абу и шајак да чинимо знатне издатке.

Зачеци наше индустрије ужарске, ћилимарске, сукнарске, покровчарске, кожарске и израђивања земљеделских алата, требало би да обрате пажњу не само наших капиталиста, но и владе, која би требала да уведе редовне изложбе ових рукотворина, да даје награде и привилегије за најбоље производе и да их ослободе од сваке извозне ђумручине.

У Софији, 14. Новембра 1881.

Један Србин

Љубичица

Међ густом травом, скривена од целог света,
Мирно и тихо љубица цвета плава,
И лепо лисје нежног и бајног цвета,
Стрњика крије и густа, висока трава.

Нит' поток тече туда, нит' славуј песмице поје,
Природа дивља суморна крила шири —
А лепи цветак не свија лишће своје,
Већ диже стабло и цвета и слатко мири . . .

Е тако и ти разведри анђелско лице,
И буди сретна у дивљој и пустој страни,
К'о плави цвет питоме љубичице,
Стрпљењем својим што себе штити и брани.

Војислав.

Ко краде?

Слика из Потисја.

Узмували се чувари вред варошком кућом.

Двојица одоше у Француску[1], двојица у ботру[1]; у буџаци од оба та краја седе први лопови.

Пред варошком кућом остаде комесар са још неколико чувара.

1 Предграђа у варошици Б.

— Нико други. већ Чкрља! рече Пера Цилитов, млад, крупан чувар

— А ја се све омишљам на Пујкицу. Ономадне је дошао из Сервије са његовом Лизом па ко зна!

— Хм! Хм! слеже рамени Марко Ђакалов и врти главом.

— Шта ти, Марко, велиш? пита комесар.

— Та ја к'о судим, господару, да су сви ти далеко од Владе! и он значајно погледа комесара.

— Дакле ти мислиш, да је ко из комшилука?

— Ја не мислим ништа! Он подиже руку, као да одбија речи господареве. Али знам, да је у Симе Воргића велик син Јова; тај се момчи, као да је газдачки син; лепо се носи, у бирцу се размеће, често се прати, а сви знамо, да од наднице живи! он наслони браду на свој дуги штап а малим грахорастим очима погледа око себе по дружини.

— Дакле ти мислиш да је син. —

— Ја не мислим ништа! пресече Марко господара, главу саже и изјери а рамени слеже.

— Нуто зеца! насмеја се комесар.

— Кад су ми лане о ускрсу синовца тукли, ја сам ударио на њих четворицу и одбранио сам га!

Марко је то лагано говорио и да не беше оне боре на челу му, не би човек рекао, да му је криво.

— Но, но! Шалио сам се! извињује се комесар па онда дода: а ви преметите Симу!

Он се окрете у варошку кућу.

Чувари одоше.

Нађоше Симу у авлији

Сима је знао, да му је прошле ноћи прокопан комшија Влада.

Ветар је ноћас дувао, као што је богу воља. Таман згода за лопове Влада је спавао са својим друштвом у стражњој соби па од ветрине није осетио, да му проко-

наше предњу, чисту собу и однеше десет јастука, набијени с перјем, што му је жена ћери у мираз чувала, однеше му и качицу од лима са тридесет кила̂ масти.

Све је то Сима јутрос чуо, ал није знао, за што су чувари баш њему прво дошли, да га премећу. Код толиких комшија, па да на њега прво посумњају! Није му се допадало, али шта ће!

Одлахнуло му је, кад чувари не нађоше ништа па ће да пођу.

— Знаш, Симо, морали смо — господар нас послао! извињује Марко своје другове.

— Та нека, нека! Мало ми је зазор од света. Говориће којешта замном и ако ме зна поштена од како сам.

Чувари варошкој кући, а он за својим послом.

Марко Ђакалов и Пера Џилитов мало заостали.

— Џаба и чуварења, само плаћај штету! проговориће Марко.

— Оно не би било много, али ово је већ десети пут од јесенас! прихвати Пера.

— Да није било оног чуда ноћас, не би смели лопови из собе маћи. Ал тако веле: чувари ће се гдегод склонити од ветра а ми ћемо лепо радити. За то ће нам сад и пући сваком по шес седам воринти.

— А ја немам ни крајцаре у кући. Како ми се млада разболела, потрошио сам црно испод нокта. Знаш шта, Марко, плати ти за мене!

— Ја? ваљда нисам пао на главу!

— Не ћеш платити ни онда, ако ја знам, *где* можемо наћи украдене ствари?

Марко за часак стаде.

— Тим боље, бар не ћемо морати да плаћамо!

— Запамти, ја идем одмах господару па ћу му приповедити ову приповетку: ноћаске око дванајст сати ишао сам кући, да видим, како ми је млади. Морао сам поред Владе. На раскршћу сретнем једног чувара — ти

знаш ког. Питам га: шта ту радиш у то доба? „Пош'о сам на пијацу, видим тебе па сам те дочекао», каже ми он. Знао сам, да није чист пос'о, али сам ћутао. Чувар је иш'о са мном до нашег сокачића и разговар'о ме. Кад смо били спрам Владине куће, ветар страшно духне и нанесе ми нешто у очи. Опипам лице руком — влажна земља. Скоцало се, откуд влажне земље? Погледам лево — Владина кућа прокопана. Ћут'о сам. . . Кад сам видео младуј, вратио сам се друштву. . . И тако ја знам где се могу наћи покрадене ствари.

— Ти то нећеш казати господару!

— Богме казаћу!

— Онда ћу и ја казати, шта си све ти лане покрао.

— Можеш, ал то се већ ништа не може код мене наћи, а Владино перје и масти наћи ћемо код тебе.

— К'о да ћу ја чекати, док ви не дођете;

Марко се злобно насмеши и без „збогом остај" окрете се својој кући.

Пера је урадио као што је претио.

Господар га је кореο, што то није одмах јутрос јавио.

Знао је и комесар, знали су и чувари, да Марко своју браћу напушта да краду; али нису га могли никад ухватити. Тако је Марко заједно са чуварима плаћао штету па је увек имао лепу хасну; крао је обично таке ствари, које се лако не могу познати: рану, маст, месо, перје.

Елем комесар ће баш да пошље момке Марку, да га премету, кад ево ти њега главом.

Приђе Господару.

— Десетицу сам део једном човеку, клео ми се да зна, ко је покрао Владу.

— Ко је?

— Сима Воргић.

— Море, били сте већ па нисте ништа нашли?

— Нисмо ми добро преметали!

Није вајде, чувари оду опет до Симе.

Марко најпре завирује свуда, где су пре гледали. Наравно, нигде ни трага покраденим стварима. Најпосле оду у башту. Није била заграђена од баре, него је био ископан јендек, крај кога је Симина жена целе зиме гар сипала. Била је то велика гомила.

— Куд нас водиш овамо? ваљда нису јастуци у гару? срди се Пера.

— Ко зна! рече Марко и стаде забадати штап у гар.

И Пера више из подсмеха забоде штап.

Зврц! наишао је на нешто.

Марко брже разгрне гар.

Качица од лима!

Пера не верује својим очима, ухвати заклопац и подиже га.

У качици неке перјаве крпе. Извуче их и броји:

— Једна, две, три, четир, пет . . . до десет — празне навлаке! А где је маст, где перје?

— То ће знати Сима и његов син! одговара Марко.

Сима се скаменио, ни да би речи.

— Однећемо господару све, што смо нашли; а ти Симо спреми новце! рече Марко, потрпа навлаке у качицу па је узе за ручку.

Кад дођу комесару, он гледи качицу, гледи навлаке па слеже раменима.

— Мораћемо Симу за јаку.

— Ал не може бити, да је он то урадио! рече један старији чувар а сви други ћутке му одобравају.

— А како да нађемо код њега ове ствари? пита победоносно Марко.

— Та и луд види, да су подметуте! умеша се Пера. Не кажем, да смо нашли перје и маст — ал празну качицу, празне навлаке! Па онда у гару у врх баште! Да

је он укр'о, зацело би качицу подмет'о коме другом, ил је бацио без трага, далеко од своје куће!

— Мислио је он, да је сигуран кад ствари у гар затрпа. Ђаво би се на гар сетио! Да нисам дао десетицу, не бих ни сам онде тражио! каже му Марко.

— Лако је теби сад говорити! Само да ја теби нисам ништа спомињао, већ да смо одмах отишли па тебе преметали! Прети му Пера.

— Мене? Узми се на ум!

— А што се теби Перо јутрос језик завезао, кад на Марка сумњаш? Умеша се комесар.

Пера ћути.

— Сад не знаш, шта да кажеш? Ја ћу ти рећи. Хтео си од Марка мита, јер си мислио, да ти је Марко у рукама; а кад те је он надмудрио, ти си га одао! Таки чувари мени не требају — ни који краде, ни који таји. Отпуштам вас — одлазите! Ал ако вас ког ухватим на крађи, платићете за све — запамтите!

Мита Живковић.

ГЉИВИЦЕ

и

њихов уплив на човечији организам

по **Негелију**

од

Лаз. М. Димитријевића.

студ. мед.

Знање гљивица, (нарочито микроскопских или у систематици под именом »нижих« познатих), њиховог живота и начин њиховог дејства има у практици различне и важне примене. Треба само помислити

на алкохолно врење, чији су продукти: вино, пиво, шпиритус, оцат и. т. д. У овом случају их ми култивирамо и негујемо; на другом пак месту ми их затиремо, да би органске материје, нарочито средства за живот од трулења и растројавања сачувати и дуже конзервирати могли.1) Али најважнија примена овог знања састоји се у одбрани шкодљивих дејстава, која ове гљивице по данашњем добивеном уверењу, код многих болести човечијег организма проузрокују и од којих се такође ваздух, вода и земљиште кужи, а предели, поједина места и станови нездрави постају.

За ону прву споменуту практичну примену искуство толко стотина година показало је у опште исти целисходни пут. Наука пак о здрављу — шкодљивим дејствима нижих гљивица јесте са свим млада и нова, која се у врло замршеном медиуму покреће — и којој до сад нити потпуно искуство нити довољни научни увиђај на расположењу не стајаше. У најновије време добијени резултати о понашању нижих гљивица и истинито цењење, већ пређе познатих чињеница у стању су, да хипотезе и овоме у неколико ограниче.

За боље разумевање ове ствари, ми ћемо ставити овако питање: какву улогу играју ниже гљивице, кад у човечији организам уђу, при излазу и целом процесу болести?

Ми ћемо најбоље учинити ако главније назоре данашњих патолога размотримо. —Већина данашњих патолога држе, да се у извесним болестима (нарочито код дифтеритиса) увек гљивице појављују, други су пак исте и код других болести у већој или мањој количини налазили. Неки опет терају у крајност доказујући, да не само прилепчиве болести од гљивица произлазе, него и да свака болест своју специфичну гљивицу има; заступници другог пак екстрема држе да гљивице нису узрок никаквој болести, него су тек случајна следства истих.

Ако је дозвољено споменућемо, да је пре кратког времена око истог питања и у биљској патологији препирке било. Једни (нарочито ботаничари) доказивали су, да су пљеснивице (гљивице које су под именом пљесни или буђе познате) узрок разним болестима културних биљака (кромпиру, лози, житу и. т. д.); други (нарочито агрикултурни хемичари) држали су, да су болести следства недовољног храњења и да су се гљивице само настаниле на оболеле биљкине делове, као на неку подлогу или супстрат; у кратко — као да гљивице не производе болест, него болест производи њих.

О овим гљивицама и њиховим дејству налази се опширније у мом спису који само на печатање чека. Тамо се и потребне слике налазе.

Докле у човечијој и животињској патологији искуство још није дало позитивног решења, који су од оних назора истинити — дотле је у новије време у биљској патологији за неке случаје ствар емпирички решена. Доказано је на пример да једна извесна гљивица причињава рђу (Rost) у житу; обична рђа жита, живи неко известно време године на лишћу киселака или шимширике (Berberideae) Кад се из неког предела, чија су поља до сад од ове житне рђе патила, ова шимширика искорени, то ће се и та болест затрти.

Овај и још многи други примери доказују непобитно, да је гљивица овде узрок болести. Али ово опет не доказује ништа за патолошке појаве код људи; ми видимо само могућност, да у опште један организам може упливом нижих гљивица да оболе.

Но да се држимо оног питања: шта мора да следује, кад ниже гљивице у човечији или животињски организам доспеју ? Одговарајући на ово питање, ми ћемо се држати сигурних факата, остављајући сумњиве хипотезе и идеје.

Ниже гљивице доспевши у човечије тело, *ступе у исто време у конкуренцију са живим ћелицама истог.* Отпочне једна права борба за опстанак. У опште човечији ће организам одржати победу ако се исти у нормалним одношајима налази. Али ако временом и местимице каква нарушења или квареж постане и »животне силе« у неколико опадну, то може ослабљеност до таког степена доћи, да гљивице преотму мах и више или мање болешљиве афекције причине, које без гљивица не би било.

Могао би неки на ово рећи, да има лица са свим здравих, па опет оболе, док друге слабе индивидуе здраве остану. — Један снажан човек, који се здрав осећа, није опет за то у свима деловима нормално расположен или развијен. Код слабијих индивидуа могу на против поједине функције да се прилично нормално понашају. У опште су болешљиве афекције, које гљивице непосредно причине, локално врло ограничене.

Ми ћемо овде у кратко изнети понашања разних гљивичних група, како би лакше закључак о њиховом дејству донети могли, која оне у човечијем организму производе. Да почнемо прво са *пљеснивицама.* Ове се налазе готово увек на слузокожама живих организама и могло би се мислити, да оне и у саму унутрашњост ткања какву квареж причињавају, особито што већ знамо да су оне узрок болести код биљака.

Да то није види се из овога — што плеснивични кончићи (плесањ) могу само у слободном кисеонику да живе. С тога их и налазимо на спољашњим површинама (нпр. главиној кожи и неки

покожним оспама) и на површинама шупљина (у устима и носу, желудцу и цревима), дакле где ваздуха довољно има. У самој унутрашњости ткања не налази се.

Према овоме могу се ове плеснивице потпуно као безопасне сматрати. Кончићи и споре (семе, замеци,) ових гљивица које са јелом и пићем у желудац долазе нађу истина потребне услове за њихово развиће, али исто бива одвећ лагано и њиховом вегетацијом произведено дејство тако је незнатно, да о шкодљивости не може ни говора бити. У осталом налази се већ на слузокожи и најздравијег црева једна нешкодљива плесан, која се ту прилагодила и поред које друга не може да егзистира.

Само кад плесан са спорама (нпр. са убуђаним јелом) у већој количини у желудац дође, дејствује шкодљиво, али ипак не као вегетација растројавањем него као рђава храна или боље као отров, који се из спорних супстанција састоји.

Има народа, који су се и на ове веће дозе плесни прилагодили, нпр. Немци. Онај, који је био нарочито у јужној Немачкој имао је прилике да види, како тај народ обично сир (нпр. лимбуршки) само у буђавом стању конзумира. Друге пак народности не би (без муке) трошиле така јела ни због оног смрада, јер оно базди одвећ.

Споре плеснивица доспевају са удисаним ваздухом такође и у плућне алвеоле. Овде се такође тешко и јадно до неке вегетације докотрљају, која такође никаквог шкодљивог дејства нема; кад буде доцније реч о улазу инфекциозних материја у тело, говорићемо о овоме опширније.

Па да видимо сад како стоје у овоме — питању квасице (квас)[1]

За њих се може рећи да су оне још мање у стању, у само ткање да продру. И ако их неки пут тамо случај нанесе, те им ту не достаје земљишта за њихов рад, јер ове само шећер у алкохол и угљену киселину разлажу, а пошто оваких за њих згодних течности, које се код плодова налазе, код животиња и људи не достаје, то о вегетацији истих у овом случају не може ни говора бити.

На против долазе квасице врло често са јелом и пићем у желудац. Налазе оне врло повољне услове (шећер, топлоту и. т. д.) за њихово растење односно врење. Киселине, које се у желутцу налазе њима ништа не сметеју шта више оне су им добро дошле, затирући њихове конкуренте — бактерије

1) О свима овим групама налази се у опом моме спису с ботаничног гледишта много опширније и инструктивније описано.

На овој опниции код воћа налази се увек квасице, које у желудцу под повољном температуром врење побуде. С овим се може објаснити, за што је кувано воће болесном желудцу и пријатније но сирово. — Квасичне се ћелијце могу у желудцу, цревном каналу само по мало да размножавају; исто тако постане њихова радња све слабија и на послетку са свим престане. Њиховим се присуством не појављује никаква озбиљна опасност, јер оне никакво растројавање организма не причињавају.

Према овоме до сад реченом, ни једна од ових гљивичних група не може да се у категорију здрављу шкодљивих стави, изузимајући онај случај, кад се баш навалице у већој количини (нпр. као убуђано јело) троши. — Сад остају још *бактерије* — бића, која се на жалост још у ред гљива односно у предмет ботанике рачунају. Хекел је за таква сумњива бића створио треће царство — царство протиста (прабића), где су сви они организми одељени, који се нити у зоологију нити у ботанику сместити могу. Но да оставимо ово, па да са здравственог гледишта што о њима рекнемо.

Да би на ово тамно питање одговорити могли — да ли и какву опасност бактерије човечијем организму донесе — морамо најпре исто са више страна осветлити.

На основу онога што се о природи бактерија зна, легитимисана им је потпуна способност, да разним њиховим својствима разривајуће функције у човечијем организму врше и на тај начин исти оболе. Оне могу као што ћемо доцније видети свуда по телу и у најудаљенија и најсакривенија ткања да продру. Оне могу што се хране и раствора тиче, свуда у телу и без слободног кисеоника да успевају. Температура коју оне ту налазе, врло је за њих повољна, при којој оне могу да се најбујније множе и најјача растројавања (распадања) да побуђују. Бактерије имају од свију осталих гљива најбујнију вегетацију, оне се множе при телесној температури за 20—25 минута у дупликату и имају инфузоријама подобна покретања. Оне нападају на органске материје енергичније но икоје од осталих гљива. Оне имају од свију вегетабилних бића највише изгледа на победу, кад са животињским ћелијцама у борбу ступе.

Ова се борба или конкуренција у томе састоји, што бактерје из телесних течности извесне растворене материје за њихову храну извлачи и помоћу њиховог хемизма да растроје покушавају.

При овој борби суделују — абстрахирајући животну енергију — у главноме две решавајуће околности, број конкурената и други вањски одношаји, нарочито присуство растворених нехранећих

материја. Што се нападнуте стране тиче — ћелица човечијег организма, које се у овој борби увек дефензиве држе, то је њихов број разуме се сталан, а само што њихова животна енергија варира.

Као што смо већ једном споменули, неки патолози и лекари држе, да су бактерије у болесном телу више неки случајни појави, да је њихово присуство у мањем или у већем броју без значаја, да оне час ништа час опет ово или оно чине. Ово је нефизиолошко и према томе неважеће мњење. Бактерије, које се у човечијем телу налазе, морају све оно да чине, на што их њихова природа гони; оне извлаче на извесни начин из околине хранеће материје, ако иста довољну реакцију не даје; оне дејствују растројавајући на слабија органична једињења.

Пређе се држало да је човечије тело нека светиња у коме са свим друге силе дејствују и други закони владају, који су сасвим различни од оних код осталих животиња и биља.

Модерна физиологија базира — и то са подпуним правом на аналогију. Она захтева, да исти узроци увек и иста дејства, да према томе у организму исте силе такође и иста хемијска дејства проузрокују, као и у лабораторијуму, — да кад нпр. неки фермент у једном стакленом суду неко хемијско једињење растројава, да иста растројавања и у организму морају да буду, ако се овде што друго, што смета не налази. Према овоме ми морамо да усвојимо да бактерије, које изван тела крви кисеоник одузимају, шећер у млечну киселину преобраћају и друга растројавања праве — да иста дејства и у организму врше, ако су у сљед повољних делова само јаче.

Ми можемо према томе a priori са потпуном сигурношћу следеће да потврдимо: да има болести, које од бактерија произлазе; — таквих, где је једна једита бактерија довољна и таквих где је већи број потребан; даље, такових болести, које бактерије саме или у другом случају у суделовању са више или мање отровних једињења производе.

Пошто смо у опште показали, да бактерије морају под извесним условима здрављу шкодљива дејства у животињском односно човечијем телу да причине, — то сад долази на ред, да та дејства у колико теорија и искуство дозвољава, изближе познамо.

Да споменемо најпре, да се бактерије не могу на спољашњој кожи ни настанити ни размложавати, због недовољне влаге.

На слузокожама налазе оне истина нужну течност за њихово развиће, као и нужне хранеће материје; оне расту и размножавају се. Но оне не дејствују шкодљиво; секрети слузокоже не дају им никакве побуде на то. Само у неким случајевима (код дифтерије) у стању су са живим ћелијцама да конкуришу; оне нападају на још непознати начин слузокожу и причине болешљиве квареже.

Друкчије се збива у желудцу, коме је болешљивом афекцијом, кисели и неутрални садржај ослабио. Овде налазе бактерије згодно поље за њихово размножавање и делање. Ово се делање састоји у претварању шећера у млечну киселину.

У цревима бива кисели химус, што год се више од желудца удаљује, све слабији, затим неутралан и алкаличан. Према томе би услови за бактерију били врло повољни и њихово би размножавање било живље; за то их и налазимо овде у већем броју. Али кад расмотримо друге околности, видећемо да и ту оне нису тако опасне.

За то има више узрока, ја ћу овде само један споменути а то је — да је цревни садржај при излазу из дванаjесто-палачног црева смешањем жучно-киселих соли, више или мање обеззбеђен.

На основу овога, могу готово произвољно велике количине бактерија у хранећи канал да уђу, без да што шкоде; а сходно искуству сваримо ми са нашим хранећим средствима (као сир, кисело млеко, и. т. д.) и врле велику количину бактерија, без да нас после што мучи. Доцније ћемо о томе говорити да ли бактерије из цревног канала у ткања тела улазе.

Остаје нам још да на најважније питање одговоримо, како се бактерије тамо у телу понашају, где оне са животним рефлексом директно у конкуренцију ступе. На жалост овде нас искуство сасвим оставља, а то се теорије тиче, што смо при говору о конкуренцији споменули.

Шкодљиви утицаји, које бактерије на ткања живог организма чине, могу се само у опште да поставе; а то су: 1. Извлаче из истих важне хранеће матереје, где се нарочито беланчевина и подобна једињења рачуму. 2. Извлаче — у колико се у крви налазе — крвним ћелијцама (Blutkörperchen) кисеоник.

Даље је факт, да кад се у каквој органској течности бактерије множе, да се одма као прво дејство промена мириса и укуса појави.

Може бити да се шкодљива дејства бактерије још на неки други начин јављају. Исте луче једну растворену материју, која као

ферменат дејствује и у стању је да млечни и обични шећер инфертрира (претвара), скроб и целулозу у гликозу преобраћа, згрушену беланчевину да раствара.

Из овога досад реченог види се несумњива могућност да бактерије у човечијем телу разне квареже и болести причињавају. А да је ово заиста тако, видећемо из посматрања о природи инфекциозних материја, као и о распростирању истих и њиховог уласка у човечије тело.

Најчувенији данашњи епидемиолози држе за сигурно *да заражљиве материје у многим случајевима из ваздуха долазе, али да оне нису гасовите.* Има више примера, који нам јамче, да прилепчиве материје из ваздуха добијамо. Кратко задржавање у соби, где неки од шарлаха болује, или у улици где колера бесни, на некој пиштевини или барушитини и. т. д проузрокује често појав њене болести, предпостављајући, да се иста никојим другим начином (нити јелом нити пићем) није пренела, осим преко ваздуха. О овој тачци не може да буде различних мњења и доиста их и нема.

На против што се тиче физичне природе заражљивих материја влада још код лајика и неких лекара потпуна нејасност, називајући их гасовитим. Шта више и сами неки медицински ауторитети говоре о гасовитим миазмама и томе подобно. Оваки назори не слажу се са искуством, које ми о инфекциозним материјама имамо.

Нека отровна материја, која се у гасовитом стању налази морала би се врло брзо по целом ваздушном мору да распростре. Кад би колера таква материја била, то би се морала иста за кратко време по свој вароши, па и целом пределу — по ваздуху подједнако да распростре. Отуда би следовало или да се нико од тих становника или сви, који су томе наклоњени, разболу. Али ми знамо да је ова болест врло локално ограничена; често се ограничи само на једну собу, кућу, улицу или један квартир, које се са оним горњим не слаже. Дакле ове инфекциозне материје нису тако у ваздуху измешане; као што је нпр. угљена киселина.

На основу овога и многих других доказа, не остаје ништа друго, но да су те заражљиве материје организми. Инфекциозне материје морају да имају моћ, да из њихове околине растворна једињења узимају, иста да асимилишу и на тај начин њихову супстанцију, да умноже Она може бити нека ситна микроскопска животињица или биљчица, или само неко слузно клубенце; последње опет није бог зна шта друго, јер су и најниже (најнесавршније) животиње и биљке у основу само слузна клубенца.

Па које организме престављају ове заражљиве материје? Што се овога тиче, не подлежи никаквој сумњи, да се од свију данас познати бића ту бактерије разумеју. Но могуће је да још до сад непознати организми код заражљивих прилепчивих болести суделују

Бактерије су у сваком одношају таког створа, као што би ми од инфекционих материја и тражили Оне су тако ситне (30 — 50 милиона теже у сувом стању тек 1. милиграм), да нам не би ни за какву теорију ситније ни требале. Оне се најлакшом ваздушном струјом потискују и распростиру. Оне се одвећ брзо множе, и као што смо рекли за 20 —25 минута при повољној (човечијег тела) топлоти удвојавају. Под јачим микроскопом виде се као неки прах.

Пошто смо дознали да су инфекционе материје организми — бактерије, треба сад ради бољег разумевања њиховог понашања ове инфекционе болести у разне групе поделити. Ми разликујемо у овом одношају контагиозне (чисто прилепљиве), миазматичне, и миазматично — контагиозне болести.

Код *контагиозних инфекциозних болести* (богиње, шарлах и. т. д.) није ништа друго потребно но да се та заражљива материја од какве болесне индивидуе на како здраво (са индивидуалном диспозицном) лице пренесе.

Код већине контагиозних болести бива ово пренашање посредно. Од једног оболелог тела, особито у вишим стадијама болести, одвајају се разне материје, — бале (шлајм), гној, перут од разних делова коже, избљув, чврсти или житки екскременти и. т. д. у овим се избаченим масама налазе речене контагије (гљивице са болешљивом материјом).

Код *миазматичних инфекциозних болести* не долазе заражљиве материје из неког болесног тела, него из неког спољашњег медиума, у коме оне постају и у коме се развијају, да тек после у човечији организам уђу и овде болест причине. У ову групу заражљивих болести разуме се нарочито *наступна грозница*.

Код ове болести долази заражљива материја из земљишта баровитих предела, (нпр. код нас из наше »баре“, кад се она почине да суши) она се и у том ваздуху налази, који над тим пределом лежи и који је (ваздух) под именом „Malaria“ познат. Ова инфекциозна материја у овом случају, нити је гасовита нити је пак какво хемијско јединење, него је један организам, који се множи и то — бактерија.

Да ли Malaria сама инфицира или она има са собом још какву отровну растројну материју, која јој у конкуренцији са

живим организмом помаже — остаје још под питањем, ипак ће ово последње бити по аналогији вероватно.

Што се тиче оних трећих *мијазматичко-контагиозних* болести то се и по самом наслову види, да оне ова оба случаја заједно за узроке имају.

То је заслуга Петенкофера, који је доказао, да се код тифуса, колере, жуте грознице два момента морају да стичу, па да заразу причине, један, који од болесника, а други који из земљишта долази. Последњи не добија се из сваког земљишта, а из најопаснијег (земљишта) опет не у свако доба; с тога се назива местно-времени.

Распростирање заражљивих (инфекциозних) материја и улазак у тело.

Знати на какав се начин семе заражљивости по спољашњим медијама распростире и како одатле у наше тело доспева — јесте од највећег практичног значаја; јер се само на такав начин може срество изнаћи, да се од таквих болести сачувамо. И заиста у овоме одељку науке о инфекциозним болестима баш се је до сад доста написало. Давани су непотребни па и шкодљиви савети; шта више било их је и таквих који никад бактерију нису видели, нити се њиховим испитивањем бавили, па су ипак о њима у свима одношајима говорили и меру за обезбеду давали. Оно истина није ни данас ова наука с овим са свим на чисто, али су барем постављени неки назори о природи ових инфекциозних материја — назори, који базирају на физична и физиолошка факта и који дају за практичне мере о распростирању ових материја употребљиве и сигурне основе.

Што се природе заражљивих материја тиче, то смо већ једном споменули а компетентнији су људи и доказали, да исте нису гасовите. Даље ми смо видели, да заражљиве материје на сваки начин нису хемијска једињења или смеса од истих, него да су без сваке сумње сићушни организми, који се по њиховом улазу у тело множе и још специјалније, да то само бактерије [1]. морају бити али да можда инфекциозним гљивицама растворена хемијска једињења, као продукти растројавања још као помоћ служе.

1) Ми овде лакшег разумевања ради зовемо бактеријама оно што је у ботаничкој систематици под именом »Schizomycetes (Spaltpilze) познато а Bacteridaceae је фамилија овог рода.

Инфекциозне материје постају или у телу, одакле са разним истуреним масама напоље излазе (контагије или у ванским медијама миазме). Како на једном тако и на другом месту живе оне само у каквој водњикавој течности или у каквој чврстој маси, која је водом наквашена. Распростирање нема ничег неразумљивог, ако инфекциозна материја са непромењеном супстанцијом, у којој је она постала у неко тело уђе.

Но за ово има мало случајева и овим је путем обично (апстрахирајући вештачку помоћ) распростирање само на најкраћем растојању могуће. Дифтеричне инфекције постају често тиме, што нешто мало бала из оболеле чељустне слузокоже искашљивањем или неким другим путем, на слузокожу неког здравог, али за болест диспонираног лица доспе. Сифилитична прилепљивост постаје само непосредним додиром.

На већа удаљења могу од инфекциозних материја само контагије да се распростиру. Распростирање бива помоћу воде, помоћу ваздуха и човечијег саобраћаја (хранећа сретства, аљине и друга роба). — Две су могућности по којима се контагије распростиру, или су овлажене или исушене Према овоме ми добијамо две категорија распростирања.

1, Водом или неким телом, које је неком течношћу овлажено.

2 Ваздухом или неким сувим предметом.

Доказано је као што ћемо доцније видети, да се инфекциозне материје нарочито сувим путем распростиру, сад или помоћу ваздуха или неким сувим предметом; но да од последњег у тело доспу, морају оне такође прво у ваздух да дођу. Овај медиум је готово искључиво носач који нам заражљивост доноси. Једно од најважнијих питања јесте; како доспевају исте у ваздух? Ваљатан одговор на исто условљава, као што ћемо доцније видети, најбоље профилактичне (за сачување) мере противу заражљивих болести.

У основу ова је ствар врло проста. Инфекциозне материје, па ма то миазме или контагије биле постају као што смо већ казали у каквој водњикавој течности или истом овлаженом телу. Оне не ветре т. ј. нису гасовите природе, и према томе могу се тек по исушењу у виду прашине помоћу ваздуха даље да распростиру.

Но од неких се других ово са свим друкчије потврђује, и то не због тога, што би инфекциозна материје за гасове држали, јер их исти баш за организме изрично признају. У једној од најраспрострањенијих популарних књига (Chon — über Bacterien) стоји ово: ми знамо, да ова бескрајно лака тела (бактерије) при ветрењу са испаравајућим воденим честицама одлазе и по ваздуху пливају

које се у сунчаној зраци одвећ лепо види. — У медицинским списима налазимо ми подобна потврђивања; па шта више и у самим медицинским требницима и учебним књигама налазе се подаци као н. пр. из испаравајуће течности пењу се при обичној температури замеци бактерија у ваздух; — она водена пара, која се из баруштина подиже, узима са собом небројене количине нижих организама.

Ови су подаци потпуно неоправдани; њима противуречe најпростија факта физике. Испаравање бактерија из неке течности или из неке влажне масе јесте према природним законима права немогућност. Као што је познато при обичној температури испарава из водњикаво — шећерног или сланог раствора само вода; со или шећер остаје Од ових материје не губи се испаравањем баш ни најмањи део. Па кад ни најмање честице (молекили) соли или шећера са испаравајућом водом не одлазе, како могу бактерије и други нижи организми то да чине, пошто су и најлакши међу њима и поред њихове изванредне сићушности много милиона пута веће и теже од појединих молекила шећера или соли, Најсићушнији организми изгледају према овим неиспаравајућим молекилима, као топовска ђулад према пешчаном зрневљу и они се (организми) састоје исто тако из неиспаравајућих супстанција (беланчевине, целулозе шећера, соли, и т. д.)

Из овога што је до сад речено и из експеримената који су за то прављени, излази јасно, да из неке *течности* или *влажне* масе, никакве заражљиве материје у ваздух не одлазе; ово је само онда могуће, ако какво особито механичко дејство помогне, где се вода у капљице раздељује (н. пр. ветром) и тамо право прскање причини. Из какве укварене течности и трулих *влажних* супстанција из *влажних* баруштина не дижу се никакви шкодљиви замеци; из нас издахнути ваздух нема никаквих инфекциозних материја нити гљивичних спора (семе) јер слузокоже, кроз које оне пролазе овлажене су. На против могу кашљањем, смејањем, говором и т. д. капљице или честице од бала или пљувачке са издахнутим ваздухом да изиђу.

Инфекциозне материје доспевају дакле у опште тек по *исушењу* у ваздух и то *у виду прашине.*

Што се тиче начина, на који она са свог старог становништва одлазе, можемо ми ово са великом вероватношћу да кажемо: да се бактерије, које у самој води (бунарској, речној, барској и т. д.) постају по исушењу врло лако од тела, на којима су оне лежале (камењу, земљи, дрвету, биљци и т. д.) одвајају и да према томе

миазме и без какве механичке акције у ваздух долазе. Можда се под неким особитим околностима и контагиозне гљивице лако одвајају, кад исте са врло житким пролив (при колери) са мокраћом знојем, и т. д. изиђу.

Заражљиве се материје влажним или сувим путем распростиру; у првом случају долазе оне у здраво тело већином додиром, у последњем случају у виду прашине помоћу ваздуха. Ова оба начина распростирања одговарају обема формама заражљивих материја, које патологија често разликује под именом сталних (овлажених) и ветрећих (прашињастих).

Пре свега треба да смо с овим на чисто, јер је између неких прашинастих и неких ветрећих или гасовитих супстанција, нарочито односно распростирања одвећ велика разлика. Једна гасовита маса ишчезне у ваздуху дифузном, као неко у море бачено парче шећера — она се растроји у њене молокиле, који се њиховим својственим покретањем једно од друго удаљују, док се год по целој атмосфери подједнако не распростру.

Распростирање неке пак прашинасте масе по ваздуху зависи од мере ваздушних струја, на коју ове наиђу. Према томе ће се веће или мање партије оцењивати тако, да ће бити грдних простора у ваздушном мору, које су од те прашинасте масе сасвим слободне

Док нека образована гасовита маса одма поделом ишчезава дотле може нека прашинаста маса дуго на оном истом месту да остане, на ком је и постала. Једно прашинасто тело је за локална и повремена дејства врло згодно док је ово код гасовитог тела случај у ограниченој мери.

Ако се према томе нека инфекциозним матерајама огрезла супстанција по осушењу у прах распадне, то могу раније или доцније извесна лица, куће или извесне улице у једној варошици или чак и предели од исте супстанције много, други мало или нимало да добију. У толико ће неко лице или предмет зарази изложенији бити, у колико се ближе — местом или временом исходу инфикциозних материја налази или је на ударцу ваздушној струји — ветру, који отуда дува.

Обухватимо ли све ове и још друге финије моменте, који су на распростирање инфекциозних материја од уплива то ћемо јаснији појам о великој разноликости добити, коју инфекциозне болести односно њиховог распростирања показују.

Инфекциозне материје које се било сувим или влажним путем распростиру, падну на сваки начин свуда по површини тела и про-

диру са ваздухом, јелом и пићем у шупљину истог. Сад је питање где и како оне одатле у живу супстанцију тела допиру. Да оставимо за сад ране на страну, па да узмемо случај, где су се сви делови тела анатомски нормални и здрави.

Да инфекциозне материје кроз спољашњу кожу продиру можемо ми још a priori као немогуће да сматрамо. На против улазе оне у отворене знојне жљездице; но њиховом даљем продирању стоје овде готово исте препреке, као и код свију слузокожа, којима су унутрашње телесне дупље постављене, и за које се из искуства зна да чврсте материје, па ма како да су оне механично фино уситњене, кроза се не пропуштају. Ситан песак и угљена прашина налази се кадкад у алвеолама (плућни мехури) и лимфатичним жљездама плућа, али овде остају оне нагомилане и не прелазе даље у крв. Исто је тако опитом доказано да превни канал чврсте материје не усваја, па ма како оне фино подељене биле.

Дакле инфекциозне гљивице не могу у след њихове ситнушности *пасивно* у супстанцију тела да улазе; а ако оне ипак у исту продиру, то чине они као живи организми *активним* начином.

Да би кроз неку слузокожу у крв допрла, мора инфекциозна гљивица епителиум и остала ткања, као и дувар капиларног суда да пробије. Ово је један дуг и мучан пут и сумња се да ли су бактерије у стању то да учине. На сваки начин понајпре ће оне тамо продрети, где је пут најкраћи и где су препреке по њиховој природи најмање — а то је у авеолама плућа. Овде су им крвни капиларни судова тако рећи на ударцу.

Да ли бактерије овде мембрану капиларног суда ресорбују то ми не знамо. Но на основу аналогије је врло вероватно; јер кад су кончићи буђе или плесни у стању да и најтврђе дрво пробуше и ако им оно вртеће покретање бактерија не достаје, то је бактеријама у толико лакше, што оне овде једну нежну кожицу нападају.

Ако ли бактерија на овај начин кроз дуваре крвних капиларних судова у плућне алвеоле продиру, то долазе оне доста брзо и у саму крв, где све услове за њихову егзистенцију нађу. На свима су осталим местима (хранећег канала и других телесних шупљина, које са спољашношћу комуницирају) услови за продирање бактерија, да у крвне капиларне судове дођу, много неповољнији и незгоднији.

На основу ових гљиво-физиолошких основа врло је вероватно да су плућне алвеоле једина места човечијег тела, где инфекциозне

материје најбоље пролазе. Па ни дифтерична инфекција не служи као аргуменат противу овог мишљења.

Други пут, којим инфекциозне материје у тело улазе, јесу случајна орањења. Да на овом путу заразљивост јако дејствује, даје се већ лако из аналогије са каламљењем видети; јер у оба случаја долази заразљива материја директно у лимфу или у крв. Ми морамо дакле да усвојимо да контагије, које се такође могу и каламити, природним путем најлакше у ранама улазак налазе. Миазматичне болести нису каламљиве, а миазматично-контагиозне само у извесном ограничењу. Али из овога не излази да миазме не долазе на ране; јер септичне (труљење) инфекције које од рана долазе доказују нам ову могућност.

Јесу ли инфекциозне материје било споља или из какве телесне дупље у супстанцију продрле, то налазе, оне, премда доста ретко, непосредно на улазу повољне услове за њихову егзистенцију и њихово дејство (н. пр. код њихове дифтеричне заразе у противном случају пропадају оне на самом улазу или путују по телу, даље да их на другом ком месту нестане, осим ако у њиховом путовању на неко место не ударе, где могу конкуренцију са „животним силама" тела победно да одрже.

Неке се инфекциозне материје свуда у телу, неке опет само у извесним течностима или органима развијају. Ово се путовање у упште догађа у самим крвним судовима, у којима се инфекциозне материје крвљу разносе. Из овога следује, да се инфекција обично у капиларним судовима збива. У већим судовима, где је струја бржа, не могу гљивице лако да се закваче, и кад би оне баш и могле, то би ипак подебљи судовни дувари врло неповољни објект за њихов нападај били.

У капиларима на против, где је струја одвећ тиха успевају оне лако да се за дуваре закваче и тихој струји отпор даду. Оне се множе, праве местимичне превлаке или скрамице [1] продиру овде кроз дуваре и распростиру се по околним ткањима.

Факт, да се бактерије ретко у повећим масама у крви налазе, доказује нам, да оне обично кроз капиларне мреже не пролазе но у истим остају.

1. Она љигава скрама, која се на сирћету или води, у којој се краставци киселе налази, састоји се из небројених милиона једне феле бактерија.

ДР. ДАНИЛО МЕДАКОВИЋ

(некролог.)

5. (17.) новембра 1881. преминуо је у Загребу Данило Медаковић, познати српски публициста и књижевник.

Данило Медаковић родио се 17. (29.) декембра 1819. у Зрмањи, селу у бившој личкој граничарској регименти на далматинској граници. Како се родио на дан пророка Данила, тако му и дадоше на крштењу име Данило. Отац му је био мален царински чиновник. Основне школе свршио је у војничкој крајини. Ове школе нису тамо биле српске, него немачке, па како је бечка влада ишла за тим, да се православни Срби по што по то преведу у једнноспасавајућу римску веру, то све до најновијега времена у хрватској крајини није било православних српских школа, а српско име систематски се прогонило и гушило. Православни Србин звао се тамо »влах«, а српски језик био је »нашки« језик (јер о »хрватству« почела се реч истом у последње време). На срећу постаде горњокарловачким владиком жарки родољуб српски Лукијан Мушицки. Дивни овај Србин и владика лати се са свом ватром свога песничкога духа да подигне православље и српство у хрватској крајини. Он заведе богословску школу, у којој је лично предавао науке, те изведе из ње и посла у народ младе свештенике, утврђене у православљу а свесне Србе. За православне ђаке у граничарским немачким школама изради, да могу учити православни катихизис.*) Школа, у којој се Данило Медаковић учио немштини, доби православнога катихету у лицу ученика Лукијанова, младога попа Мандића. Медаковић ми је причао, на какав је практичан начин поп Мандић у часку освестио све катихумене, да су Срби а не Власи. „Како ти је име?“ запита на првоме часу најближега малога „влаха“ из Лике. Кад му онај

*) Још 184²/₃. школске године, ја сам с осталим православним ђацима у нормалној главној школи у Варадину, учио римски катихизис на немачком језику на срамоту митрополиту карловачком и новосадском владици, непосредним суседима Варадина града.

каза, како се зове, запита га поп Мандић даље: „А шта си ти?“ Чим катихумен одговори да је „влах“, већ је и добра ћушка катихетина била реплика на одговор. »Србин си, јадниче, какав влах!« поучи га уз то поп Мандић и ова поука била је тако успешна, да се ни један „влах“ не нађе више међу катихуменима, него сви весело исповедише, да су Срби.

Кад је уз оваквога катихету свршио основну школу, оде Медаковић у задарску гимназију. Тамо му се поглед знаменито раширио, а српско родољубље дошло је до потпуне свести баш у по онога притиска, који је све до 1848. г. у хрватској крајини и у Далмацији на свему био, што је српско и православно било. Особито га је дубоко дирнуло поступање тадашњега далматинскога губернатора Лилијенберга и ћесарских власти, који су прегли били, да православне Србе далматинске што пре поунијате или покатоличе. Због гладне године наредили су, те су се у дрнишком крају друмови градили, како би се сиротињи дало прилике, да што заради и себе прехрани. Православнима су само тако давали учешћа у овој заради, ако ће да се поунијате. На овај начин, који се не да квалификовати, превели су неколико стотина душа на латинску веру.*) Кад је Данило Медаковић 1838. год. свршио гимназију, не хте више тамо остати, где је грех био бити Србин и православан, него с енергијом, којом се нарочито наши Личани одликују, дигне се он у српску кнежевину. На коњу пређезди Хрватску и Славонију, у Срему у клименташком селу Хртковцима прода коња и на Шапцу пређе у „сбетовану земљу“ Србију.

Тада је столица српскога кнеза била у Крагујевцу. Тамо оде Медаковић и ступи као чиновник у кнежевску канцеларију. Плата му је била малена, али је живот у Крагујевцу био тако јефтин, да је могао и коња свога имати, на коме би шетње ради јахао по красној околини крагујевачкој. Радо би се Медаковић сећао свога живота крагујевачкога и том приликом обично би причао, како је једном изјахао био из Крагујевца и на лепој ливади под дрво спустио се и дао се у пријатни дремеж, из кога га пробудише два сељака, који онуда пролазише и застадоше код млада човека у необичном „немачком“ оделу. Жмурећи слушао им је Медаковић разговор, те како нису могли да се досете, какво је зеље био његов цилиндар, који је он о суху једну грану обесио био, докле се зацело промућурнији међу њима дови и томе, рекавши за цилиндар, да ће бити каква тенџера.

*) Ови бедници тек су 1849 могли доћи натраг у православље.

Кнезу Милошу особито се допао млади Медаковић са његове способности, разборитости и озбиљности. Кад је кнегињу Љубицу слао у Темишвар са беговима Миланом и Михаилом, који су тамо ишли ради науке, одабрао је Милош Медаковића, да буде кнежевићима као домаћи учитељ. По повратку из Темишвара опет је Данило дошао у кнежевску канцеларију и одатле у попечитељство финансије. Од тога времена датовало се његово ближе познанство и пријатељство са Јованом Гавриловићем, потоњим регентом, и оба ова мужа остала су увек у пријатељском односају, коме је основ био у узајамном искреном поштовању. Као столоначелник пратио је Медаковић кнеза Михаила, кад је овај приморан био да Србију напусти и у Аустрију пређе.

У Аустрији задржао је кнез Милош Медаковића у своме двору као секретара. У ближем сношају, у који је сада ступио са старим кнезом, дала се Медаковићу најлепша прилика, да овога необичнога човека позна. Није могао да се надиви оној ђенијалности, са којом је Милош проницавао и пресуђивао политичне послове европске. Говорио ми је често о томе, наводећи многе карактеристичне црте о кнезу Милошу. Уз други секретарски посао била је Медаковићу дужност, да кнезу чита новине. Особито су Милоша занимале дебате у тадашњем француском парламенту. Медаковић му је читао француске и немачке новине одмах на српски преводећи их, па како није било могуће, да му превод и стил увек буде без мане, то би кад и кад, код каквог китњастијег периода, запитао кнеза, да ли је разумео; али је кнез увек схватио био прави смисао. Читајући једном кнезу из *Журнала де Деба* парламентарне расправе, наиђе Медаковић, како је витија један навео цитат из Фенелона: Le peuple est toujours peuple, што Медаковић преведе са: *Народ је увек народ*, па настави читање. „Како оно рече?“ запитаће ту кнез. Медаковић му одговори: »Народ је увек народ«. Стари кнез поћута, сети се ваљда и сам свога искуства са »народом«, па онда рече: »Право вели — рита рита! Читај даље!«

Као секретар пратио је Медаковић кнеза Милоша, кад је овај једнога лета путовао по Немачкој своје забаве ради. Да је и са тога пута било пуно да се прича о кнезу Милошу, то није иначе ни помислити код онога самониклога Шумадинца. На том путу походише и Валхалу, пантеон славних Немаца, који је крај Дунава испод Регенсбурга на једној главици подигао баварски краљ Лудвик и у који је узео још и неке руске војводе. Као што је познато, у Валхалу не пуштају људе у обичној обући, него ко хоће да је види, мора навући нарочите сапоге, што их тамо имају у приprав-

ности. Пошто све савесно прегледаше и из Валхале изађоше, рећи ће кнез Милош за краља Лудвика: „Баш је прави вантрзало!“

1845. године кнез Милош одобри Медаковићу, да оде у Берлин и да доврши своје научно изображење. Успех томе био је, да је Медаковић 1847. године положио докторат философије. Докле се Медаковић у Берлину бавио, поверио му је господар Јеврем Обреновић надзор и руковођење свога сина Милоша, оца светлога нашега господара Милана. Бољим рукама није ни могао поверити свога јединца и Медаковић је са свом својом савесношћу и озбиљношћу пазио Милоша Јевремовића, кога је бујна младост лако могла у туђини и на странпутице одвести

Кад се крајем 1847. године вратио из Немачке, узајми Медаковић новаца од господара Јована Обреновића и купи Јанковићеву печатњу у Новом Саду, па науми издавати политичне новине. Бавећи се у Бечу око набављања брзотиска и словоливнице, букне онај велики покрет, који ће да захвати и наш народ. Коста Богдановић, лични и начелни пријатељ Медаковићев, покрене у Пешти свој *Вјестник*, у коме се мушки стане заузимати за права српскога народа. Међу тим Медаковић сиђе у Нови Сад и у његову печатњу премести Богдановић свој лист. Догађаји се стану међу аустријским Србима са великом брзином развијати. *Вјестник* је био гласило народних тежња, па и Медаковић се почео у њему свда онда јављати. Кад у мају 1848. године околности узеше посве озбиљан вид, пресели он своју печатњу у Карловце и стави се на расположење патријарху Јосифу Рајачићу и главном одбору српском. Тиме је српској ствари учинио неоцењену услугу. Кад је други дан духова ћесарска војска из Варадина ударила на Карловце, да растера српски главни одбор, није Медаковић каснио стати са пушком у руци у ред народних бораца. Како је Богдановић морао народним послом отићи, то је неко време Медаковић био фактични уредник *Вјестника*, који је тада био орган главног одбора. Међу тим је положај неспремних и неоружаних Србаља бивао све тежи и опаснији. Крајем јулија посла патријарх Медаковића у Трст до тамошњих великих трговаца српских ради потребна новца и у Загреб до бана Јелачића за потребно оружје и муницију, као и да га позове, да једном прелази Драву. Бан је заиста после мало недеља дана прешао Драву са крајишничком војском, ако то и није учинио на патријархово наваљивање, него на налог из Беча; а што се тиче оружја и муниције, дао је бан Медаковићу препоруке за државне фабрике, но с тиме није никакве користи било. Са овога свога посланства врати се Медаковић у Карловце са половним успехом.

Вративши се из Загреба и Трста, настане Медаковић око уређења своје печатње. Како је Буковчанима, као члановима варадинског комунитета, било још слободно да уз неке услове могу долазити у Варадин и у Нови Сад прелазити, то је мој брат, докле је то можно било, кријумчарећи доносио из новосадске словоливнице слова за Медаковићеву печатњу, тако да кад је Варадин у октобру 1848. године и за Буковчане био затворен, печатња Медаковићева била је прилично снабдевена најпотребнијим стварима. Али је у Новом Саду остало још доста ствари од печатње, као и словоливница, па је и пропало, кад су Мађари 1849. године порушили и спалили Нови Сад.

У то доба било је у Карловцима доста младих Србаља из свију крајева. Од ових Србаља склопи Медаковић »Друштво Српскога Напретка« и помоћу тога друштва, коме је он први председник био (председници нису били стални) покрене новембра 1848. године политични лист *Напредак*, који је излазио недељно најпре два пута, а после три пута.

За цело ће се са мном још многи сећати оног упечатка, који је међу Србима учинио лист *Напредак*. Српске новине дотле су троме у кретању биле, споре у мислима, говор им се пре могао штрбецањем назвати. Ако су се београдске *Српске Новине* одликовале званичном сухопарношћу, нису *Српске Новине* Тоше Павловића ни најмање биле дорасле ситуацији. *Вјестник* је био орган главног одбора, али управо био је сироче, нити је имао права уредника; међу тим ни свечани стил Богдановићев са његовим квадримембрисима из старе школе није могао наћи у народу оног одјека, који је потребан за идеје бурних времена.*) Ту дође Медаковић са *Напретком*. Он погоди, како треба Србину писати, ако ћеш да те разуме; он знаде народу таквим језиком говорити, да је сваки његов читалац не иначе него мислио, да што се њему одавна врзло по памети, то је таман погодио и *Напредак*. Одзив овога листа у народу био је врло велик, нити је ту што сметало, што је печатан био Вуковим правописом.**) У оном важном времену заборавили су људи на јоте и на јерове, па и сами најватренији привърженици Светићеви нису се устручавали читати Медаковићеве новине.

*) Богдановићу су при првом његовом књижевном послу у Српском Летопису пребацили тамност стила и замршену логику, и он се ових мана није никад могао сасвим да отресе.

**) Напредак је у опште био први српски лист, који је печатан Вуковим правописом.

Али тадашње прилике у новорођеном Војводству нису биле за развитак књижевности и журналистике. Са пролећем 1849. године наступио је час одсудне борбе у Мађарској. Притешњавани на северу од руске војске, која је дошла да спасе ћесарију, Мађари су гледали да што пре сврше са Србима, те да би могли већој опасности тим боље одупрети се. У Карловцима није било довољне сигурности за прављеније српскога војводства и оно се мораде оданде преселити у Земун. Не остаде друго ни Медаковићу, него да своју печатњу пресели у Земун; али је ту тада тако мало простора било, да је печатњу морао на једној лађи наместити. Осећајући се уз руску помоћ сигуран са коначним исходом целога метежа, поче се бечки дух међу тим и међу Србима јаче разметати. Медаковић је у свом *Напретку* мушки устао за народна права, али ће брзо искусити, да се то у Бечу нерадо слуша. Због једног чланка затворише га у мају 1849. г. у земунски контумац, одакле га после неколико дана са стражом отправе у Руму, где је тада био главни стан бана Јелачића. Како у Руми није било места, где би се преступници тога рода могли притворити, то је Медаковић морао са својим стражарем да стоји под ведрим небом, докле га није бан пустио на слободу, што је на скоро било. Докле се Медаковић тако у Руми против своје воље бавио, лепо су се спрам њега владали тамошњи Срби, особито честити Лакић.

Али је *Напретку* био крај.

Кад се у земљи мир повратио, обратио је Медаковић главну пажњу својој печатњи. Анормалне године 1848. и 1849. јако су га пореметиле у материјалном погледу, тако да је тек после неколико година могао доћи до равнотеже у својој економији. Докле је у Земуну био, издао је Доситијева дела у десет књига. Издање ово учињено је према Вozаревићевом, само је много јефтиније било (5 фор. ср. спрам Возаревићевих 12 фор. ср.). Леп и топал му је предговор, што га ја написао био за ово издање. Брат Данила Медаковића, Милорад, који је у Црној Гори провео био неколико година као ађутант владике Рада (Петра II), дошао је био међу тим у Земун и покренуо неполитични лист *Војвођанку*. У овај лист писао је Данило под шифром џ многе чланке, који су се врло радо читали у народу. У октобру 1851. г. покрене Милорад у Темишвару политични лист *Јужну Пчелу*, у коме се и Данило почешће јављао, а кад се *Јужна Пчела* набрзо пресели у Нови Сад, куда је Данило међу тим пренео био из Земуна своју печатњу, стане он на овом листу много више радити. Најпосле престаде *Јужна Пчела* у јунију 1852. године, а у јулију покрене Данило Медаковић по-

литични лист *Српски Дневник*, који је у српској журналистици добио епохално значење.

Тадашње прилике нису нимало згодне биле за новинарско предузеће у Новом Саду. Варош ову разорили су Мађари и тек се почела по мало подизати из пепела и из развалина. Новосадско становништво још је флуктуисало. Многи главни грађани још се нису вратили на своја порушена огњишта, с друге стране многи су странци навалили у Нови Сад. Све је још у почетку било. Што је главно за новинара. Нови Сад није тада имао ни поште ни телеграфа. И једно и друго било је у Варадину, што је и по летњем лепом времену незгодно било, а кад је време ружно било, кад су мост на Дунаву скинули, кад је лед Дунавом ишао, остајао је Нови Сад по више дана без икакве поштанске свезе с осталим светом. Чисто се не може да верује, да Нови Сад, који је 1748. године постао слободном и краљевском вароши, који је 1848. године имао 15.000 становника, да тај Нови Сад после сто година варошкога живота није имао ни поштанска звања!*) Али је сама природа упућивала Србе у јужној Мађарској, да у Новом Саду начине средиште своме народном животу. На средокраћи Срема и Бачке, у по богата предела, на средини многих и честих богатих села српских, на главном прелазу између Бачке и Срема, у близини Баната, столица епископа, близу митрополитске столице, Нови Сад је са својим усталачким родољубним српским становницима као створен, да се у њему сутичу струје народнога живота. И Медаковић, са својим српским срцем, које је осећало сваки дах народни морао је одмах видети сву важност Новог Сада по српство у јужној Мађарској за то је 1848 године своју печатњу прво тамо наместио и опет је у Нови Сад пренео, чим су то прилике иоле допуштале.

Већ уз *Јужну Пчелу*, кад се у Нови Сад преселила била, почео је излазити недељно редован књижевни додатак. Кад је Медаковић покренуо *Српски Дневник*, он је с обзиром на књижевне потребе додавао *Седмицу*, као недељни прилог забавна и поучна садржаја. Али цела та ствар није тако лако ишла. Пуно је ту било незгода и неприлика да се савладају. На пр. сама ствар са кауцијом, која се по тадашњем закону за политичне новине изискивала, отегла се преко сваке мере. Милорад Медаковић морао је да изврши читаво одисејско путовање, док је нашао пореско звање које ће да прими кауцију ; јер установа новинске кауције била је

*) И ту је Медаковић много допринео, те је Нови Сад добио пошту и телеграф.

у Маџарској нова ствар и у Војводству нису била звања још добила никаква упутства у том погледу, те тако нико не хте да прими у депозит 2500 фор. ср. на име кауције за *Српски Дневник*.

Медаковићев лист, који је излазио само два пут на недељу, брзо је нашао потпуна одзива у народу, коме је још од *Напретка* Медаковићево име пријатно звонило. Популарни начин писања његовога отворио је *Дневнику* приступ у све слојеве народне. Ако и јесте већина српске интелигенције поврвела у беамтерију, остало их је још доста, који су у Медаковићеве листове слали дописе, чланке и прилоге. За кратко време постаде *Дневник* са *Седмицом* правим органом српскога народа, народним средиштем за политични и књижевни рад.

Овај успех морао је тим већма изазвати позорност ћесарских власти. Као што је познато, Војводство је само по имену било српско, а у самој ствари ни сами Салцбург није био немачкији и — римокатоличкији. Ако је ћесар држао за нужно, да Срби за толике њихове жртве и услуге награди испуњењем речи, којом су им се обвезали његови претци, они многи немачки ћесарчићи у Војводству трудили су се што својскије, да осујете ћесареву намеру. Пак су и успели. О српском имену и језику у јавности није ни речи било,*) пак је инсоленција ћесарске полиције дотле ишла, да су жандари у Новом Саду и у куће српских тежака улазили и забрањивали женама прати кошуље, ако је био какав празник римске цркве!

Може се мислити, какав је могао бити положај српскога новинара у таквим приликама, ако је покушавао говорити о јавним пословима. Чисто се не би веровало, кад би се казивало, за што су свезапињали у новосадском крајзамту код Медаковића и његовога *Српскога Дневника*. У вечитом падрцању особито су се одликовали комисари Клезијус и Бернштајн. Још им је понајбоље умео доскакивати Милорад Медаковић, који је у Црној Гори научио био, какав је «дипломатски» начин понајприкладнији на одношаје са ћесарским властима. Положај *Српскоме Дневнику* знаменито је отежавао рат, који се 1853. године почео међу Русијом и Турском и који ће после годину дана да се рашири у рат Русије са Турском и западном Европом. Аустрија, истина, није отворено изишла против Русије на бојиште, али она је у хостилности против ње ишла до границе, где је још само фалила формална објава рата. Видимо, како су и данас у Аустрији прогоњене руске симпатије, кад обе царевине

*) Ваљда се неће у штогод рачунати име круновине «српско» војводство' или прештампавање ћирилицом сакагих хрватских превода државних закона и наредаба!

с остентацијом показују своје међусобно пријатељство: а да како је било онда, кад је Аустрија пошла била да «удиви свет својом неблагодарношћу!» Медаковић наравно, у своме листу стао је противу Турака и њихових крштених савезника, а уз Русију. Може се мислити, како је то срдило ћесарске власти у војводству. У марту 1854. г. издао је париски арцибискуп Сибур окружну посланицу у којој је с ултрамонтанским фанатизмом ударао на „руску“ веру и у својој мрзости на православне дотле ишао, да је хвалио мухамеданство и давао му првенство над хришћанским православљем. Ово је исти арцибискуп после две године, у марту 1856 године, поновио, издавши поводом парискога мира нову посланицу, у којој се занео до питања: «Није ли мухамедовство у основу само секта кршћанска?» Против грдња, што их је париски арцибискуп просуо на православље, устао је Медаковић у праведном негодовању и жестоко је осудио прелата римске цркве због његовог глупог фанатизма и нехришћанске интолеранције. Наравно, да се ћесарским властима није допала ова одбрана православља од безобразна насртања француског примата, те новосадски крајзамт (окружна власт) позва Медаковића на одговор због тога, што је устао у одбрану »руске« вере. Са достојанством одговори Медаковић, да он није бранио „руску« веру, него православну веру, коју и он исповеда, и као њен син устао је по дужности да је одбрани од нападања и грдња, ма да је ове на њу просуо један од највећих достојанственика римокатоличанске цркве. У крајзамту увидеше, да Медаковић ипак има право и да би неполитично било, кад би он и због тога искусио какве неповољности, за то га оставише на миру. Али му у будуће строго забранише да се за православну веру заузима!

За цело је наша публика и заборавила на те посланице париског арцибискупа, јер ми лако и радо подобне ствари заборављамо. Али би доиста потребно било, да их имамо на уму, како се не бисмо у чуду нашли, као оно лане, кад је бискуп Штросмајер издао ону своју фамозну посланицу, којој се ми у својој наивности никад надали нисмо, премда се не бисмо дивили ђаковачком бискупу, да нисмо међу тим већ заборавили били на његовог красног клијента Чокрљана. Такви поступци римских прелата природна су последица главнога начела римске вере. Присвајајући себи једноспасавајућу моћ, она доследно мора бити фанатична и тежити за прозелитизмом. У *том* погледу има арцибискуп Сибур право, ако је налазио основне сродности међу мухамедовством и римским католицизмом: и мухамедовство, исто као и римско католичанство, присваја искључиво за себе моћ, да може отварати на рају врата; оту-

да његова интолеранција, тежња за прозелитизмом или за уништавањем сваке друге вере. Против овог основног начела римске вере ништа не доказују они племенити појединци међу католицима, који су кадри узвисити се над римским мрачним фанатизмом. Овакви изузетци само потврђују правило. Ено главом непогрешни наместник Христов, многогрешни папа Пије IX, исто је чинио међу осталим и 20. априлија (2. маја) 1877. кад је поводом започетога рата међу Русима и Турцима јавно и свечано казао: „да не зна, која ће страна победити, али да добро зна, да *над једном од њих, која се зове православна, али је шизматичка, стоји тешка рука божије правде због гоњења католика!»*

О правдо божија!

Класично је било гледати чиновнике новосадског крајзамта у септембру 1854. године. Војска крштених турских савезника искрцала се тада на Крим. На Алми се побила са Русима, који су се морали повући Севастопољу. У Беч дојезди на црном змају татарин од Омер паше и донесе глас, да су савезници већ отели Севастопољ; а бечке новине још тада нису нимало уступале у лагању својим данашњим епигонима, те и донесоше из најпоузданијег извора најподробније податке о томе, како је овај тврди и главни град руски на црном мору пао. Јован Бошковић, тада јуриста, остао је био преко оних ферија у Бечу, па на молбу Медаковићеву оде у руско посланство, где му драге воље рекоше, да по њиховим непосредним и најновијим извештајима Севастопол стоји и да до њега непријатељи ни дошли нису. Одмах Медаковић обнародује ту вест. Случајно сам био тога дана дошао у Нови Сад и био сам сведок оне забуне, што је услед те вести настала. Коме да се верује? Да ли Бечанима, који онако лепо лажу, или Медаковићу, који противно вели? Господа из крајзамта од једа да из коже изађу и лупаше главу, да ли би се на основу закона о печатњи могло што радити са тим Медаковићем, који је тако продрзљив да противно „целоме свету“ тврди, да Севастопољ није пао. А кад најпосле и бечки новинари стидљиво исповедише да су слагали, те на Омер пашина татарина сву кривицу бацише, не хтедоше Срби никоме више веровати, но једином Медаковићу и његовом листу, који је том приликом задобио безусловни ауктoритет.

Што се тиче Медаковићева писања о стварима Србије и Црне Горе, ту је понашање ћесарских власти различно било. У Србији били су кнез и влада безусловно одани Аустрији, па како је Медаковић био познат као Обреновићевац, то су нању увек са неповерењем погледали, те би крај свега његовог опрезног писања овда

онда по који број *Дневника* у Београду узапћен био. Ту је дакле већ била као нека коректива. Тим већу пажњу обраћали су писању *Дневника* о црногорским стварима. Већ у декембру 1852. године добио је *Дневник* прву писмену опомену, јер је писао у корист Црне Горе, а против Турске, »која је у пријатељским одношајима спрам Аустрије«. По тадашњем закону, после треће опомене могао је лист бити обустављен. Дакле овај *мементо* био је врло непријатан. Истина, Лајнинген је у своје време посредовао у Цариграду у корист Црној Гори; али ово посредовање нити је избрисало прву опомену, нити променило понашање новосадског крајзамта спрам *Дневника*. Године 1858 био је онај кратки али крвави рат међу Црном Гором и Турском, који се свршио славном спасовском победом на Граховцу. Тим поводом писао је *Српски Дневник*, наравно, пријатељски по Црну Гору, а ненаклоњено спрам Турске. Посебице почетком јунија речене године полемизовало се у *Дневнику* у једном чланку са бечким новинама, које су Турке браниле а Црногорце називале да су Räuber, Nasenabschneider — исто као што то у Бечу и данас чине. Тај чланак даде повода темишварској губернији, да крајем јунија даде *Дневнику* другу опомену, јер се заузимао за рају против Турака, а то се не може трпити, да један лист тако пише о држави, „која је у пријатељству с Аустријом". Најзад у септембру исте године доби *Дневник* истим поводом и трећу опомену, би обустављен на три месеца дана, и ја, који сам од почетка 1858. године био уредник *Српскога Дневника*, бих решенем губерније уклоњен од уредништва, „weil er (т. j. ja) nicht die zur Leitung eines politischen Blattes erforderliche Vertrauenswürdigkeit besitzt«. Медаковић хтеде *Седмицом* колико толико накнадити претплатницима штету за непримани лист, па је стане издавати недељно два пута и у њој доносити кратке вести и осим књижевности, поуке и забаве; али у новембру забрани власт и *Седмицу*.

Није Медаковић имао посла са ћесарским властима само као новинар. Оне су поклањале приличну пажњу и другим производима његове штампарије. Тако на пр. у другој поли 1854. године имале су пуно посла због једве песме, која је у календару *Ласти* за 1855. годину изашла под насловом „Сан и дан" и са потписом Родољуб Србић. Нису вукли на одговор само Данила и Милорада Медаковиће, него и мене нађоше у Бечу, па ме последњих дана новембра 1854. године у по ноћи истераше из кревета, преметаше ми ђачку празну собу, запечатише нека писма и једну књигу и уз пратњу једног полицијског чиновника и два војника одведоше ме

по мраку у полицију, одакле ме отправише у земаљски суд, где ме на испит узеше. Особито су при испиту љубопитни били да им се каже значење четврте строфе, у којој је реч о »корову« и »штиру« и о »леглу змија љутих«. После мене потезали су због исте песме на испит и јуристу Перу Михајловића, сада адвоката у Осеку, и још неке друге ђаке. Цела се ствар разишла у ништа и ћесарске власти видеше, да их је напразно потрудила сувишна лојалност преосвећенога владике бачкога Платона Атанацковића, који је свога пријатеља, новосадског окружног начелника Трнку, алармовао: „Како се могу пропуштати тако опасне песме, као што је та у *Ласти*?“ *)

Вечита узнемиривања од стране ћесарских власти покварише Медаковићу сву вољу на журналистику. У мају 1859. године прода он владици Платону за 17,500 фор. ср. у кованом новцу *Српски*

*) Песму је ту спевао млади даровити Милан Берић, који је прерано умр'о за наше песништво. На сазидање читалаца ево јој текста:

С А Н И Д А Н.

Зора зори, петли поју,
Устати вам, браћо, треба,
Хајде сви на радњу своју,
Пословица иште хлеба.

И тако вас мало има,
Зар можете још спавати?
Помислите, да ви свима
Дужни јесте хране дати!

Погледајте, браћо, тамо,
Где с' зелене њиве туђе;
А мотрите своју само —
Може л' гдегод бити хуђе?

Урес њен је коров густи,
Штир се шири на све стране,
Ту је легло змија пустих —
Да красоте одабране!

Будите се, о за бога!
Златно јесте ово време;
Сетите се поља свога,
Посејано није семе!

Деца ваша сузе роне,
Глад их мори — хлеба дајте!
У плачу им срце тоне —
Хајте у то поље, хајте!

Биће вашој деци хлеба,
Зелениће с' ваша поља,
Трудити се само треба,
Јер така је божја воља!

Неста таме, оде санак.
Теби, боже, хвала веља!
Браћа с' буде — дође данак,
Испуни се моја жеља!

Већем братац живо ради,
Коров вади, поље оре,
Већ се дете хлеба слади
И српске се песме оре.

И наша се већем њива
Младим житом накитила:
За то браћа да су жива!
Слава њима вечна била!

Дневник (с кауцијом) и своју печатњу, па се пресели у Београд.*) У Београду није ни пуне две године дана провео и 1862. године врати се у Нови Сад, па како су међу тим у Аустрији настале за журналистику повољније прилике, то 1863. године на ново покрене лист *Напредак*. Године 1864. требало је у народном конгресу бирати новога патријарха. Из најчистијег уверења Медаковић је у своме листу препоручивао посланицима народним славонскога владику Никанора Грујића. Исход избора врло га дизгустова. Он виде, да ту не решава уверење о способности и правој потреби цркве и народа, него да су меродавни са свим други обзири; да се „популарност“ чија исто тако хоће другоме да намеће, као што се на другој страни не иначе него командује извесним лицима, коме да даду свој глас. Крајем септембра 1864. године предаде мени *Напредак* у својину, оставивши и даље кауцију при листу.

Овим је јавни рад Данила Медаковића као публицисте био завршен. Он се, истина, још до 1867. године овда онда у *Напретку* јављао, али после те године одао се скоро искључно својим домаћим и породичним пословима, ако и није престао пратити јавне догађаје са највећим интересом, па и књижевни рад није са свим био напустио.

Горе сам споменуо, да је Медаковић уз *Српски Дневник* издавао и недељни књижевни прилог *Седмицу*. Он је овај прилог издавао по примеру *Српскога Народнога Листа и Подунавке*, да би одговори књижевним нашим потребама. Ако му суд о нашим књижевним приликама и књижевницима и јесте био уместан, он себе није држао за компетентна у питањима лепе књижевности; зато је радо пристао на то, да др. Ђорђе Натошевић, Јован Ђорђевић и покојни др. Јулије Радишић приме на се бригу око *Седмице*. Ово »сословије« мишљаше, да би требало *Седмицу* у неку руку еманциповати од одношаја додатка политичном листу; за то предложише Медаковићу, да од 1855. године почне примати претплату и на саму *Седмицу*. Медаковић пристане на предлог и заиста јавише се на саму *Седмицу* читава 4 — и словом велим: четири претплатника. Ово је врло карактеристично за наше тадашње књижевне прилике и изгледа скоро невероватно спрам данашњега стања те врсте наше књижевности. Наравно да од »еманципације« *Седмичине* није могло више бити речи. Кад сам ја после ступио у редакцију *Српскога Дневника* као помоћник, предао ми је Медаковић *Седмицу*, да ја њу уређујем.

*) Владика Платон дао је Српски Дневник Јовану Ђорђевићу, а печатњу је поклонио 1865. године српској новосадској гимназији; али је те печатње на скоро нестало.

Осим публицистичкога рада његовога, Медаковић је и иначе радио на књижевном пољу. Ту му је главно дело *Повјестница србскога народа*, коју је издао у четири части. Ову повесницу наменио је он грађанском реду нашега народа, нити је он у њој хтео да изводи нова каква факта, задовољавајући се, да с извеснога гледишта пресуђује догађаје у нашем народу Његова непристраност показује нам се ту у најлепшој светлости. Он је био срцем и душом одат Обреновићима, али му то није нимало заслепило очи, да види велика својства Карађорђева, нити је он спадао у оне, који мисле, да се Милош не може похвалити што се неће Карађорђе покудити, или да се о Карађорђу не да што добро рећи, ако се неће наградити Милош. Сам кнез Михаило изрекао му је признање због начина, како је писао о Карађорђу у овом поменутом делу. Ипак му историју тада не пропустише у Србију, јер је он ту и о кнезу Милошу изрекао објективан суд.*)

Исто тако знаменит је рад његов био као издавача књига. У оно време ми још нисмо имали, ко би српске књиге о своме трошку и на свој ризик издавао. Ко је књигу написао, тај се морао сам старати, како ће је и издати. И у том погледу данас несрављено боље стојимо Медаковић је доста учинио и у том правцу, а ако дела, која је његова печатња издала, нису боља, није он крив, него тадашње околности, које нису пријале нашој књизи, тако да је неко време и један Рашић могао са својим књижевним производима неку ролу играти. Ипак ваља ту споменути — осим Доситијевих дела, о којима је била реч горе — Даничићев превод Муравјевљевих *Писама о служби божијој*, па први део Петрановићеве *Историје књижевности*. За овај део Петрановићеве историје дао је Медаковић 300 фор. ср. на име хонорара. Грехота би била, ако цело Петрановићево дело не би угледало света. Ту је труд целога живота *родољубна Србина*, који по свом научном изображењу за цело није уступао туђинским литерарним историцима, који на рифове пишу своја дела, да их после мањи народи преводе, увлачећи тиме међу нас туђинска мњења о важној грани људскога развитка. Још је Медаковић помагао издавање гдекојих дела тиме, што је губитак, ако би га одатле можда било, узимао на рачун своје печатње, а никакву добит није одатле за се тражио. Тим начином изишао је на пр. Јована Бошковића превод Штуровога дела о словенским народним песмама. Овде ваља још споменути и календаре Медакови-

*) Кнез Михаило потпомогао је новцем издавање Медаковићеве повесници. Кад му је Медаковић после вратио овај новац, рекао је кнез, да је то први зајам, који му се враћа.

ћеће печатње, *Годишњака и Ласту*. Ови календари штампали су се у 8—10,000 екземплара и знаменито су помагали ширењу народне књиге. Прилоге у њих давао је особито др. Натошевић. А Медаковић је и ту посведочио, да му је публицистични рад главни позив, пишући он у речене календаре преглед политичних догађаја од прошле године.

Кад се повукао са публицистичнога поља, Медаковић је прегао да напише животопис кнеза Михаила Обреновића и једну историјско-политичну расправу о војничкој крајини аустријској. Ову расправу хтео је да доврши пре коначног укидања војничке границе. Дуготрајна болест и смрт не дадоше му, да доврши ова два дела.

Последње године свога живота провео је у Загребу. Продавши своје имање у Новом Саду и у Београду (Вучићеву кућу), он је купио добро у Писаревини у Хрватској и да би га могао боље надгледати, одселио се у Загреб. Православној српској општини загребачкој био је председник.

Међу народним трудбеницима стоји Данило Медаковић на одличну месту. Он се може назвати оцем српске журналистике и творцем српског новинарског стила. Он је српским публицистама одрешио језик и показао им пут, којим ваља да поступају, ако ће да пишу за свој народ. У томе има он епокално значење, као што га има за српско песништво Бранко Радичевић. Разлика је међу Радичевићем и Медаковићем та, да су Радичевића његови последници далеко надмашили, а Медаковићеви епигони нису њега ни данас достигли у популарноме слогу. Уводни чланак (leader) у српском новинарству води свој искон од Медаковића, као што енглески »лидр« има свој искон у славноме писцу несравњенога Робинзона. Али још једну неоцењену заслугу има Медаковић за српску журналистику. Он је створио публику за српске политичне новине. До њега није могло бити говора о овој публици. Српске новине имале су до њега тек по коју стотину уписника, пак и ови нису држали српске новине, што су им оне биле неопходном потребом, него управо из »родољубља«. »Кад држим туђе новине, нека иду десет форинти и на српске новине, ако и нема у њима никад ништа«. Медаковић је прокрчио пута српским новинама у све редове и у све крајеве српства. У највећем степену популаран стил, који никад није у просташтво падао; топло чуство искреног родољубља; избегавање личнога протеривања; па она његова дубока моралност, којом се сав његов рад одликовао — све то чинило је, да је Медаковић био као предестинован за препорођај наше журналистике. Народ му се и одазивао по заслузи. *Српски Дневник* брзо је дотерао до 2000 прет-

платника из свију крајева и сталежа српских. Медаковић није никоме наметао свој лист, не хотећи коме наметати своје мњење; тим начином није у свом новинарском послу имао вересије, за то му је овој и био у пуном смислу речи здрав. Успех *Српскога Дневника* наскоро га је обезбедио са материјалне стране, тако да је без бриге могао у будућност гледати. Колико је мени познато, он је досада једини српски новинар, који је и у материјалном погледу имао успеха. Он га је поштено и са трудом својим заслужио. У послу му је помагао његов брат Милорад, а кад је овај крајем 1854. године отишао био у Црну Гору за секретара кнезу Данилу, дошао сам ја као помоћник у редакцију *Српскога Дневника*. Иначе је *Српски Дневник* имао на све стране добрих дописника и најодличнији мужеви у српству слали су му своје чланке.

У свом политичном правцу био је Медаковић пријатељ уставне слободе; али му у част ваља признати, да није праву уставност видео у оној шаблони, по којој се на европском западу граде устави. Он је желио за Србију народно учешће у законодавству, али према околностима и приликама народним. У свом листу давао је он места патриотима из Србије, кад су они писали о народним потребама; а и сам је врло чисто расправљао о стању у Србији. па његово заузимање за сазивање народне скупштине у Србији није мало помогло, да се уготовио пут за повратак Обреновића у Србију. Обреновићи га и јесу врло уважавали за његову у свакој прилици осведочену оданост према њима. Он је њиховом помоћу купио печатњу 1847. године, али после никад није од њих ни примао нити тражио какве потпоре, ако је после 1849. године и био неко време у доста незгодним материјалним околностима. Њему је савесно и стидно било, да се њима утиче за нову помоћ. Ако и јесте знао, да га Обреновићи цене као најприснијега свога, он док је у Београду становао, никад није одлазио ни староме ни младоме кнезу, до ли кад су га они позвали. Ово му је готово кнез Михаило и замерао, јер можда ни с ким није могао тако поверљиво и отворено да се разговара као с њиме. Кнез Милош нудио му је 1859. године портфељ министарства просвете. Медаковић није примио ову часну понуду, јер у њему није било жице за „господством“ у тривијалном смислу: он је био задовољан, кад је учинио, што је држао да му је дужност; да ли ће му се то признати, та брига није га мучила.

Медаковић је био на гласу као русоман. И заиста, у својим листовима он је увек стојао уз Русију, па за време Бахова апсолутизма и док је Аустрија „удивљавала свет својом неблагодарношћу,“ он је због тога имао доста неприлика од стране бечких

власти. Њега су и у Русији знали као свога пријатеља и одлични руски писци слали су му у знак свога поштовања своја главна дела. Кад се у Брюселу оснивао француски лист »le Nord«, нуђен је Медаковић уз сјајне услове, да се прими уредништва тога листа, који је имао пред Европом заступати руске интересе Он се није примио понуде. О руском темату ја писам једанпут говорио с њим и могу у том погледу казати, да није био ни већи ни мањи русоман од свакога Србина, који у Русији види природнога савезника и заштитника српству, позванога на то по јединству вере и крви, као и по истим интересима. Али је Медаковић далеко био од тога, да је слеп био спрам погрешака руске политике. Ја сам се готово убезекнуо, кад ми је један пут у таквом разговору казао, да Русија што је чинила у Влашкој и Молдавији и у Србији за ослобођење тих земаља, није то чинила из несебичних побуђења, него што су околности такве биле, које су њену политику нагониле, да узме на се ролу ослободиоца. После овога разговора ја сам имао са свим другојачије мишљење о Медаковићевом русоманству. Но како је ова страна у Медаковића особито важна за оцењивање његовога рада, то ћу овде ставити његов суд о руској политици у последњим годинама. Вадим га из његових писама, која нису намењена јавности, а писао их је лицу, пред којим није никад никакве тајне имао.

У писму од 16. (28.) августа 1875. пише: »Херцеговина ће проћи добро свакако а и Босна избавила би се за цијело зла, да се у њој радња разумна што прије (од стране Србије) покрене. Кад Енглези пристају на отцепљење Босне, ваљда се томе не би противили ни Руси, који су данас свемоћни. Андраши се шалио, ако је кнезу Милану пријетио. Новиков није му могао пред другима рећи да устаје. А ако Руси годе Андрашу или Турцима, што мени никако у главу не иде, у таквим околностима не бих их у томе слушао, пак знао да ће ме, што је кнез Милош 1833. год. рекао, стати не само достојанства, него и живота. Та проста је то ствар, да Русија не би смјела ни своју историју, ни свој образ црнити и робовима српским ропство даље наметати, нити им шта кварити Не би смјела пустити, да Турци кнежевини што нашкоде, него би морала стати томе на пут, ако би до тога дошло. Кнез и народ српски ништа немају изгубити, а добити могу много. Заиста ће онога »земља клети«, који сад не устаје«.

У писму од 1. (13.) октобра 1875. вели: »Ја не знам мислити друкчије, него да се Горчаков и Бизмарк слажу. Ако је то, онда Андраши не смије ни помислити на улазак у кнежевину. Ако је наумио Бизмарк у Кронштат или Дорпат, он се тога не ће оканути

прије или послије. Али ја мислим, да и њему то не пада на памет, јер зна, да је Француска запета пушка уз Русе. Доста о томе. Нашој несрећи сами смо криви били и остајемо; а несрећа је по нас, што је цар Александар тих и благ и што је Горчаков матор. Пролази тако прилика једна за другом, а наша сиротиња остаје у ропству као што је и била.«

14 (26) октобра 1876. пише: »Данас свемоћни Руси, као што се види, играју онако, како им свира Андраши, који је још 1871. г. мислио са Наполеоном утаманити их. Никоме на свијету не би било криво, да се Босна и Херцеговина ослободе ма од које руке свога ропства, осим Мађара. И Руси поводе се по њима! Имају и за што. То су показали у прошлости, а ако зна, неће ли и у будућности... Да је рађено (од стране Србије) разумно, сложно, са планом и у договору са Црном Гором, могло се је много урадити, бар толико, да ни Игњатијев не би тако Андрашу угађао и са реформама опет зубе премазивао.«

12 (24) декембра 1875. вели: »Овамо (у Хрватској) бјегунци јадни пропадају јако. Што им је стоке остало, немају чим да хране, пак цркавају и они и стока. Страшно је и помислити на ту пропаст. Прољеће је далеко. Дотле тешко да се то сврши. Тешко нами, кад је допало Мађару, да нам кроји капу! До сада сам мислио, да Руси не поричу што рекну, а сад престаде и та вјера и то уздање. Онакова изјава у »Правит. Вјестнику«, а сад оставити Андрашу на милост! Сами прилози руски ништарија су. Добро им је казао »Міръ«, да још не знају ни сами шта су. У таковој прилици требало би да је било појединих Руса, који би дали онолико, колико су до сада дали сви на ону ларму. Могу, али неће. — Ако кнежевине не буду кукавице, на прољеће би морале зажмурити и угазити, пак пукло куд пукло.“

У писму од 2 (14) јунија 1876. пише: „Пријатељи турски оживише, од како Азиса збацише. На сваки начин Горчакову је рачун поремећен. Има ли други готов и какав је, видићемо. Док год буде друговао са Андрашом, неће му посао бити чист ни берићетан.... Као што видим из новина, Андраши и сви његови ликују, што се Горчакову помрсише конци. И право му је. Скоро годину дана пушта Андраша да ради о побољшању стања наше сиротиње, коју би Андраши, кад би могао, попио сву у капи воде.“

18 (30) јунија 1876 вели: „То је видео сав свијет, да је Горчаков предао био Андрашу да ради за рају, и сав свијет зна, да би Андраши, само кад бу могао, попио у капи воде не само сву

рају, него и Горчакова и све Русе. Шта ће даље бити, видићемо, а ово смо већ видили. Нека гледају Руси, како сад бесне и у Пешти и у Бечу."

7 (19) августа 1876. примећује: „Руси би се прије споразумјели и са Енглезима, него са Маџарима. То је ваљда знао сватко осим Горчакова."

20. фабруарија (4. марта) 1878. пита на дринопољске прелиминарије: „Од куд Бугарској автономија потпуна, а Херцеговини не?"

4 (16) јунија 1878. вели: »Конгрес мути. Над нашим крајевима предаде власт Маџару. Можемо мислити, како ће он газдовати. Не би се он за то ни отимао толико, да се не нада и да не мисли Србима кварити што више може. А сад ће моћи доста. Овамо (у Хрватској) има већ више чиновника, који су за Босну одређени, а из Далмације ће ваљда какве Павлиновићевце у Херцеговину. Потурчењацима ће дати превласт, а на ове ће упућивати шокце. Изићи ће, бојим се, враг од тетке. Да је рађено паметно од кога је требало, било би то друкчије и много боље. Срби пролиmаше крв и страдаше љуто од сваке руке, а други се смијаху, те сад хоће јошт и да се користе. Те смо среће били свакад, јер смо и те памети били. Све нам је непријатељ, а ваљда нитко већи него ми сами. Мајкову евала! Само што је закаснио. Они из Србије, који су били у Стамболу, а и други (из Србије), требало је раније да су то знали, што зна Мајков, пак да су казивали и казивали Игњатијеву, те не би овај скоро и Призрен дао Бугарима.«

У писму од 19 (31) августа 1879. пише: »Ја не знам, колико су српски властници дали повода, али са нашега гледишта не може се узети друкчије, него да су Русима Бугари куд камо милији него Срби, пак и сами Црногорци. Не знам, хоћу ли ја доживити, али држим, да Русима нитко неће бити неблагодаран толико, колико Бугари. Ја бих волио да не погодим . . . Шта ће бити са Босном и Херцеговином? Је ли могуће, да ће Руси пустити Маџаре да подижу и једне и друге ренегате на штету већине и да остану у тим земљама без краја и конца? Тко је могао мислити друго, него да ће Руси запитати бар Андраша, докле он мисли реформисати и остати. Ни гласа јошт од тога! Али то ваљда мора наступити и крај свему имала би бити автономија бар онакова, како је у Источној Румелији.»

Ја мислим, да су довољни горњи наводи за оцену Медаковићева русоманства. У *том* степену сви смо ми русомани. А мислим да ми не треба ни опровргавати оне, који су можда из топлога заступања Русије у *Српском Дневнику* изводили, да је Меда-

ковић примао какве новчане потпоре од Русије. Од Русије није он ни ордена каква добио; ако га и није тражио, за цело нико није имао од њега више права, да му се од те стране на тај начин признање изрекне. Довољно би било и то што је немачком Петерсбургу Медаковић дао словенско име *Петроград*, па да му Руси име вазда држе у благодарном спомену. Све што је оданде добио, био је леп прстен, који му је цар Никола послао за његову повесницу српског народа.

У погледу на Хрвате има се о Медаковићу казати, да он њих од Србаља није делио, држао је, да Срби и Хрвати увек треба сложно да раде, сматрао их је за један народ. Тим већма згадио се на оно братоубиствено, самоубиствено, издајничко лудило, које је међу Хрватима ових последњих година овладало.*)

Не треба ћутањем прећи, да је Медаковићевим родољубним настојавањем празновање св. Саве, као народнога просветника и школског патрона, свуда у православном српству у обичај ушло. Исто тако није његова малена заслуга и то, што је 1856. године са другим родољубним Новосађанима у главној скупштини Матице Српске дат силовит мах идеји премештаја овога завода са периферије српства у Нови Сад, тако да се тај премештај могао 1864. године и извршити.

Године 1853. јавише из Горњега Карловца, да је једва обележен гроб жаркога родољуба, владике Лукијана Мушицкога. Медаковић, који је непосредно у своме завичају гледао спасоносни рад Лукијанов за српство и православље, ватрено се заузме у свом листу, да се на гробу митроносного песника дигне споменик, достојан народа и песника. Успех је био потпун. Споменик на Лукијанову гробу диже се данас као анта, којом је на ону страну обележена област српске мисли.

Имајући топла чуства за сваку народну потребу, Медаковић је велику пажњу поклањао народној просвети. Особито је свом снагом подупирао младе Србе, који су се наукама одавали а материјална су им средства слаба била. И ја сам један од оних, којима је Медаковић у школовању помагао. Дарежљивост његову уживали су све до последњега часа многи српски ђаци; а колико сам могао

*) 10. (22) маја 1877. пише у једном писму: »Хрвати тјераше прије Мађаре, а сада Бечлије у Босну и Херцеговину, те бисере Свињи-или Звонимирове круне.« Академијски младенци спремају за ту прилику манифест, од прилике уман, као што је и одговор им Мајкову. Кажу, да се Херцеговци и Бошњаци боре под хрватском заставом и за краља хрватскога. Бљувотина сувише.« А 20 Фебруарија 1878 пише: »Лудост, која је тако страшно против Срба овдје мах отела, досадила ми се тако, да већ и сам премишљам одавдје уклонити се.«

дознати, није он заборавио на српску школу ни у својој тестаменти. Млад један потурчењак из Босне борио се 1848. и 1849. године са Србима против Мађара. Кад се мир успоставио, давао му је Медаковић што треба, те да се учи и изображава. Потурчењак је хтео да се покрсти, али му Медаковић ни по што не даваше да мења веру, него хоћаше да његов питомац оде међу своје једноверинке у Босну и да им сбјашњава, да су они Србима рођена браћа, ако и јесу од друге вере. Где његова средства нису достизала, тамо је Медаковић побуђивао имућне родољубе на потпомагање сиромашних српских ђака. На његову препоруку давао је кнез Михаило многим српским младићима кнежевске стипендије, као: Илији Вунћу из Ирига, Светозару Милетићу из Мошорина, Петру Протићу Сокољачину и др. У опште кнез Михаило врло је ценио и љубио Медаковића и поверавао би му сваку своју тајну. У писму би му од милости обично писао: „Љубезни мој меду и чемеру!“ У септембру 1858. године, имајући породична посла у Бечу, свршуо је Медаковић у Иванку, добро кнеза Михаила код Пожуна. Кнез се није десио у Иванци, него је отишао био у лов у планину. Кнежев лекар др. Пацек (Словак), који је под видом доброћудне осорности имао обичај да грди све што је српско и да Србима свакојаке непријатности чини, баш се био спремио за кнезом у планину, па нити хоћаше с Медаковићем остати у дворцу, нити га повести собом. Кад је то кнез дознао, врло се наљутио на Пацека и »наложио му је да се код Медаковића извини за указану му непристојност«, што је овај преко писма и учинити морао.

Медаковићу је срећа ишла на руку, да је свој не мали труд видео увенчан и са материјалне стране. Али веће благостање није му изменило начин живота. Он је и даље остао у животу свом умерен и штедљив, као што је и био непријатељ разметању и раскошности.

Владао је језиком српским, талијанским, немачким, францускнм, руским, латинским.

Друштво Српске Словесности (данас Српско Учено Друштво) изабрало га је за свога дописнога члана.

Са Данилом Медаковићем умрьо је врстан син српскога народа, који је својим радом осигурао себи одлично место у народном пантеону. Што се не може за свакога казати, то се Медаковићу мора признати: да је своје место како треба испуњавао и у потпуном смислу извршио задатак, који му је судбином стављен био у развитку српскога народа.

Вечна му памет! Ђорђе Поповић

СТРЕЉАЧКЕ ДРУЖИНЕ У СРБИЈИ

Запе стрјелу за златну тетиву,
У с т р и ј е л и к р о з п р с т е н ј а б у к у.
Народна Песма.

Давно је то било, кад се „кроз прстен јабука стрељала,“ кад су се »по три коња с копљима упоредо прескакала,« кад се трчало хрвало, борило, и друге јуначне игре играле. Све је то било онда, кад је Србин имао своју велику самосталну државу, кад су сви Срби уједињени били.

Па и у првој четврти овога века, Срби су на саборима гађали јаје из пушака, бацали камена с рамена, хрвали се и скакали и мушким играма забављали. Али све је то било па прошло.

На реду је да се упитамо: где је све то сада? Да ли садањи Срби нису потомци старих Срба, или су се разнежили, или изметули? . . Шта је томе узрок те су све те мушке игре нестале?

Дух времена - . . . цивилизација, . . . — чује се одговор са свију страна. Али, то је само жалосан одговор да се оправда болесно стање, да се заклони мора, која све више почиње притискивати наш чили и разборити народ, и која прети, да нас начини неспособнима за самосталан живот, да од нас створи туђе измећаре.

Духовне вође народа, лекари и видари духа и тела народног похитајте, лечите док зараза још није сво тело обузела, док је срце здраво; спасавајте од заблуђења и изводите народ на пут части и народне будућности!

То је побуда овим редовима, што их овде излажемо.

Немачки народ је и велики и изображен, па и опет за то има и гимнастичних и стрељачких дружина, у којима вежба и своју снагу и своје око, те да буде од користи и себи и својој отаџбини.

Стрељачке дружине развијене су не само по свој Немачкој и Аустрији, него и у слободоумној и републиканској *Швајцарској*.

То је земља, која даје пример, не само у осигурању највећих слобода појединаца и целине, него и у времену извесних обавеза и ограничености, а у корист те личне и опште слободе и безбедности,

Сем добре и јаке војне органазације у духу демократском, *само за чување своје самосталности, без икаквих агресивних намера*, — још се Швајцарска одликује и својим многобројним и добро уређеним *стрељачким дружинама* које су не само гајене и омиљене код свију грађана, него имају свога снажног ослонца и помагача и у самој војној организацији Швајцарске.

Тако, у њеном 140 члану[1]) стоји: „Како добровољна стрељачка дружина, тако и нарочити скупови елите и Ландвера, предвиђени чл 104, ради гађања у нишан, добијају помоћ од савеза, под условом, да упражнена буду с државним оружјем и по војним прописима."

«Савезни савет у овој цељи предузимље нужне мере.»

Чл 225 опет вели: «Општине, у којима би се чинила гађања у нишан и смотре предвиђене у члановима 81, 104 (тач 3), 139 и 140, дужне су бесплатно уступити угодна и потребна места»

Па кад велики немачки народ, са оноликом стајаћом и народном војском; кад слободоумни Швајцари, који не траже ни какво народно уједињење, — кад та два преставника цивилизације и слободе имају потребе за стрељачке дружине, у колико ли су оне важне и потребне за малу Србију, за српски Пијемонат?

Ово и друга подобна питања нарочито ваља положити оним људима, који се једнако боре само за слободе и народна права, губећи из вида остало и стављајући на коцку јединство народа и егзистенцију српске државе. Из бојазни, да се нека од сумњивих користи, да се народна права не спрече; они стају на пут војној спреми и истинској обуци народа да не само супрот стане спољним покушајима за уништење данашњег стања, ако би их било, него и да продужи и доврши започето дело.

Да се ефекат произведе ваља имати извеџбану и концетрисану снагу. Саме слободе без војне снаге не уливају никоме респекта. Слобода ће својим природним током доћи народу кад му је опстанак осигуран; али изгубљену егзистенцију не могу слободе повратити, сем што се оне обично с њоме и губе.

1 Organisation militaire de la Confédération suisse, du 13 Novembre 1874 стр. 38.

Ово је нужно било да кажемо, јер све више обузимље маха извесна струја, која је противна не само озбиљном и правом војном уређењу, него и свему што на војску мирише. Али ова струја, у колико изгледа као добра, са гледишта народног суверенитета, у толико је опасна са политичког гледишта, јер не даје довољно могућности да се у земљи створи чврста снага, под чијим окриљем развијале би се и народне слободе. — —

Поред добро уређене и наоружане војске, ми сматрамо, као важну чињеницу и помоћницу у војном образовању једнога народа и *стрељачке дружине.*

У њима се слободни грађани вежбају у најважнијем војном раду — у *гађању и погађању.* Која војска има добрих стрелаца, та и више шкоди своме противнику, и пре постизава успехе Гађање у нишан не само да посредно спрема грађанина за важну улогу — одбрану своје отаџбине, него му још крепи тело и буди самопоуздање. С' тога су *стрељачке дружине са сваког гледишта и оправдане и преко нужне.*

Питање је дакле сада само о томе: *Како да се оне код нас установе те да што дуготрајније и корисније буду.*

Ово је питање службено у нашој војсци покренуто било одма после другог рата, када је 25 Децембра 1878 год. ФII-ро. 14.028 [1]) Министар војни „ценећи стрељачке дружине као једну од најважнијих установа, које помажу војно изображење једнога народа, крепе његов војнички дух, и уздржу у њему моралну снагу самопоуздања," — наложио артилеријском комитету да размисли о томе:

»1. На који би се начин могле увести и утврдити стрељачке дружине у нашем народу?

»2. Каква би њихова организација била?

»3. Како би се удесио утрошак муниције и награде?

»4. Све остало што би у корист ове установе ишло."

Артилеријски комитет, ценећи и сам вредност стрељачких дружина врло озбиљно проучио је ово питање, користећи се нарочито знањем о томе свога члана мајора П. Шафарика, који је имао прилике, да се лично на месту упозна са овом швајцарском установом.

Ми ћемо се користити овим радом нашег артилеријског комитета, а посебице мајора Шафарика, и у кратким цртама изложити главне његове мисли о томе питању; како би тиме, с једне стране, дали доказа о корисном убеђењу многих компетентних лица за ту установу, а с друге стране упознали и шири круг читалаца са овим важним али и дневним питањем.

1) Ратник за 1879 год. књига прва, стр. 549.

Кратак извод био би овај:

Увођење стрељачких дружина у Швајцарској води своје порекло још из среднег века, када је, пробуђена народна свест нашла у стрељачким дружинама средство за унапређење у војној вештини и утврђење мушке слоге и братског дружељубља, међу појединим грађанима и општинама швајцарским.

Још из детињства док су ђаци, Швајцарци гађају у нишан, с пушкама војничке врсте. Гађања ђака с наградама праве су свечаности у Швајцарској, кад учествују и родитељи и читаве општине.

Ови швајцарски стрелци састављају у главном једну велику стрељачку дружину, која целу земљу обухвата.

Њеним општим пословима управља централни одбор; а за месне послове постоји у сваком кантону и свакој општини засебни одбор.

Дужности одбора, дружина и чланова прописује „Устав стрељачког савеза“, који је општим гласањем од 30 Априла 1877 год, примљен. [1])

За боље међусобно упознавање свију стрелаца и надметање у гађању, сваке друге године бива по једно главно гађање, у коме сви швајцарски стрелци учествују. Ово главно гађање помаже држава знатним сумама.

На основу поменутог чл. 140 војне организације швајцарске швајцарско савезно веће издало је под 29 Новембром 1876 године „Уредбу, о потпомагању добровољног гађања у нишан.“

У овој уредби између осталога стоји и ово:

Стрељачке дружине добијајући државну помоћ, ако испуне извесне услове у овој уредби:

Да сваки швајцарски војник може постати њен члан, пошто испуни прописе њене;

Да дружина има најмање 20 чланова и да њена управа прими одговорност за тачно вршење прописа,

У нишан мора се гађати с прописном државном пушком и муницијом. Пушке да се увек пре гађања тачно прегледају.

Гађања морају бити на даљинама од 300, 400 и 225 метара у нарочито прописане нишане, и да се са сваке даљине по 10 метака утроши.

Само се они чланови узимљу у рачун, који су годишње бар три пут у гађању учествовали, или најмање 50 метака прописно у нишан избацили.

1) Ратник за 1879, књ. I стр. 555 — 559,

Стрељачке дружине, које траже помоћ државну, морају најдаље до 15 Новембра поднети извод о своме раду и спискове својих стрелаца с нужним подацима.

Државна помоћ даје се дружинама на појединог стрелца највише толико, колико вреди 50 метака државне муниције, рачунећи на онолико стрелаца, колико их је прописне услове испунило.

Стрељачке дружине, које би се при гађању у свему придржавале војних прописа, као и оне, које би поред гађања вршиле војна вежбања, као: маршеве, пољску службу, и стрељачку борбу, — такве дружине могу добити од савеза и веће ванредне награде и помоћи.

Дружине, које уживају државну помоћ, дужне су, да своја стрелишта уступају, по потреби, војној власти за прописна војна гађања у нишан, за шта добијају и неку накнаду.

У »уставу швајцарског стрељачког савеза« од 1877 године између осталога, стоји следеће:

Цељ је савеза братско удружење свих патриотских швајцарских стрелаца који су наоружани, усавршење вештине у гађању и сарема стрелаца за одбрану отаџбине. (Каква благородна цељ!)

Члан може постати сваки швајцарски грађанин, који ужива грађанску част и права, и који буде плаћао 1 динар годишње.

Који два општа гађана пропусти, сматра се да је савез напустио.

Чланови дружине треба свакад да теже, да гађање у нишан увек сачува свој часни, патриотски правац, као што му је напред цељ означена.

Поједине стрељачке дружине сматрају се као одељења савеза: а све стрељачке дружине (одељења) једног кантона састављају кантоналии одсек швајцарског стрељачког савеза.

Сваке друге године, а у месецима Јуну, Јулу или Августу бива *опште савезно гађање.*

На општем гађању може се пуцати из свију пушака, које употребљавају прописну државну муницију, имају нишан државне пушке и извесну тежину (до 11 фуната).

Места, која желе, да у њима буде опште гађање, јавља ће се главном одбору најдаље од краја Априла месеца.

Савез ставља себи у дужност да састави за одбрану отаџбине добровољачке стрељачке чете.

Ради увиђаја, како су уређени у Швајцарској поједини кантонски одсеци и стрељачке дружине, приложио је комитет и поједно такво уређење (за базелски кантон и стрељачку дружину „ватрени стрелци“).

Ми би имали да учинимо неке измене према нашим приликама, и што је код нас та установа тек у почетку; а главну идеју и поделу за организовање стрељачких дружина у целој земљи могли би просто од Швајцараца позајмити.

Први зачетак уређене стрељачке дружине код нас појавио се је 1865 године, када се је неколико војних и цивилних лица у Београду добровољно удружило, да се редовно вежбају у гађању нишана. Ова дружиница наскоро ре претвори у дружину, и доби своје «Устројство“ под 15. Јулом 1866. год., као и „Правила за вршење рада при гађању у нишан“.

То је *прва београдска стрељачка дружина.*

Ова је дружина 20. Јуна 1881 год. у неколико изменила своје устројство, и по новом уређењу *цељ је дружине*: „да се упражњава у гађању у нишан, а да к свој забави и вештини у домовини вољу буди и распростире.„

Редовни члан дружине може бити „сваки српски грађанин, који је пунолетан и кога закон из уживања грађанских права не искључује, као и сваки уважени странац, који стално и на своје име занимање у Београду има«, — само што странци не могу бити чланови управног одбора, ни гласати на скуповима.

Сваки члан при упису улаже 5 динара, а *годишњи је улог* онолики, колико се на дружинском скупу сваке године одредило буде.

Дружина има и почасне чланове, који по сбвези ништа не плаћају.

Редовна су гађања највише два пут недељно; а *свечано* је гађање један пут у години, „и то у Септембру месецу, и тада се најбољим гађачима дају награде у стварима, које одбор на трошак дружине набавља“.

Ново уређење дружине не разликује се много од старог, али у новом уређењу падају у очи јако три новине, а те су:

1. *Његово Височанство књаз* благоволео је примити под своје покровитељство београдску стрељачку дружину.

То је знак, колико вредности има такво удружење, а уједно је и јемство, не само за трајан опстанак и рад ове дружине, него и за ширење подобних дружина по целој нашој земљи.

2. Однос према другим стрељачким дружинама у Србији (чл. 33, 34 и 35).

Овим члановима предвиђено је уређење стрељачких дружина по унутрашњости наше отаџбине, и веза њихова с београдском стрељачком дружином.

И ако не потпуна, ово је ипак основа за увођење и развиће стрељачких дружина по целој земљи, и само је желети, да се ово што скорије почне остваривати

3. У правилима дружинским од 20. јуна 1881 год., а на по се у чл. 2. вели се: «дружинска је пушка оног система, који је и држава за војску усвојила (Маузер Кока). По чланови могу и пушкама другог система, или и сврдлачама у нишан гађати, само калибар мора бити исти, који је и у дружинских пушака."

Овим прописом дружина се је приближила војсци и у неколико помаже постижењу војне цељи, која се бојним гађањем има. Почетак је корисно учињен, и ово само допунити ваља.

Дружина је тиме, са своје стране показала добру вољу, да војску посредно помаже; а држава (војни министар), треба да пође овоме на сусрет, и да опет од своје стране (државном помоћи) припомогне, да се ова воља и учврсти и већма развије.

Ако још поменемо постанак и кратко трајање *Алексиначке стрељачке дружине*, која је иницијативом пуковника г. Милутина Јовановића 1875. године састављена била, а коју је рат укинуо, — тиме смо казали све, што се у нашој отаџбини (бар колико је нама познато), на уређењу правилних стрељачких дружина, до сада радило.

Али, ако више до сада на томе пољу рађено није, не може и не сме и од сада тако да буде. И потребе су и услови су ту, за развијање ове, по наш народ нарочито корисне установе.

Народ, који не само жели, да се развија слободно, без икаквог страног уплива, него који тежи и нада се, да своју слободу пренесе и на своју не слободну браћу, — тај народ не сме да презире ни једно срество, које развићу политичких слобода и осигурање државног опстанка снажно помаже. А да је увођење и одржавање добрих стрељачких дружина у народу једно од првих средстава те врсте, мислим да неће нико спорити. Швајцарска и Немачка нека су нам најбољи углед у томе.

Наш племенити владалац и врховни заповедник војске, дао је пример за ово, само ваља сви листом да му следујемо.

И ако држимо, да завођење стрељачких дружина по земљи не треба да има званична вида, нити да буде под неким притиском, — него да буде драга воља српских грађана: опет мислимо, да држава од своје стране треба да буде и покретач и помоћник у овом важном, по војно образовање, раду. Команда народне и стајаће војске и официри треба да буду први покретачи и највећи по-

борници ове идеје; а држава треба да створи могућност за постајање стрељачких дружина и пружи могућу помоћ за њихово развијање.

Којим путем у томе ваља поћи и какве обзире у главном имати у виду, исказао је комитет у наведеном реферату војном министру,[1] а посебице његов вредни члан г. мајор П. Шафарик. При остваривању ове установе лако би се могло сазнати које још услове, према локалним и општим интересима, ваља предвидети.

Али као темељ стварању стрељачких дружина у Србији, треба да се и у новој војној организацији предвиди ова установа и осигура извесна државна помоћ. У првом пројетку закона »о устројству целе војне снаге,«[2] чл 13 гласио је: »да се у народу веће самопоуздање и сигурност пробуди и негује, установиће се у целој земљи *стрељачке дружине*, којима ће држава чинити могуће олакшице у давању награда и у трошку муниције. Указом ће се прописати даља наређења за остварење ове установе.“

Да ли ће се новим пројектом и шта о томе прописати, није нам познато.

Али, да се без државне помоћи и рада, ова установа не може код нас увести и одржати, и да надлежни министар без законог ослонца ништа не може за њу учинити — то је ван сваке сумње.

Час војног преображаја код нас врло је угодан, да се ово корисној установи будућност у нашој земљи за навек осигура. Ово надлежни не треба из вида да изгубе.

Мало нас је, а много нам треба. И баш за то ваља се постарати, да тај мали број спремом и вештином начинимо великим; да оскудицу довољног квантитета накнадимо добрим квалитетом.

Добра организација војске и наоружање не ће бити довољни за остварање *опште српске идеје*. Сваки грађанин, сваки члан Србије треба од своје стране да потпомаже извршење српске *народне мисије*. С тога ваља не само да прилажемо на олтар Марсу све што буде требало, него и да сви посредно и непосредно радимо, како би истински постали способни за оно за шта се спремамо.

Војна вежбања код ђака, стрељачке[3]) *и гимнастичке дружине*, и друге подобне установе важне су и корисне помоћнице војне

1) Ратник за 1879, I књ, стр. 552 - 555.

2) Део I, Основна опредељења стр 3.

3) Како би гађање у нишан у стрељачким дружинама било најкорисније само тада, кад би се вршило прописним војним пушкама, то би најбоље било кад би се отворила уписанија: ко ће од приватних и колико пушака усвојеног Модела требати, како би војни министар већи број пушака набавити мо-

биологије, а друго што г. Ст Ловчевић не може бити крив за немачки превод Спенсеровог „увода у учење социологије“ из кога је он сву ову мудрост поцрпао Кад се ови цитати упореде са Докићевим цитатима из немачког превода Хекслијеве беседе, изгледа као да је један од узрока са којих је васкрснут стари комунистички „Рад“ у новом облику *научног* органа радикалне странке био и тај, да немачки преводи Хекслија, Спенсера и Беџхота добију прилику да се и на српском језику мало просвађају. Знате, *то је* наука, по мишљењу наших радикалаца.

Тако исто немамо ништа да кажемо о »изводу« који је финансијер наших радикалаца начинио из Шефлеовог дела »Начела порезне политике с обзиром на дневна финансијска питања у Немачкој и Аустрији«. Ми смо у своје време, када је Шефле неко време био министар финансије у Аустрији много, читали о генијалности тога Немца, и ако је не видесмо на делу у Аустријским финансијама када је он њима управљао, али када прочитасмо овај „извод« — онда смо се запитали: да ли је наш мозак тако ограничен да би га ваљало осудити целога живота на читање Пелагићевих књига, или је овај »извод« тако осакатио Шефлеово дело, као да је оригинал наших радикалних финансијера?

Карактеристично је само то што се из овога чланка види да ли пунонадеждна радикалија нема Бог зна каквих финансијера у својој средини, када у првој свесци свога научног рада по овој струци мора да пабирчи по — Шефлеу.

Сада је на реду »Научни преглед“ који би се са више права могао назвати „Списак наслова оних чланака, које су Срби написали у математици, физици, механици и хемији, са неколико бележака о српским минералима, о вулканским појавима 1880-те године, са изводом из Панчићевог чланка у „Просветном Гласнику“ о ботаничкој башти у Београду и са једном белешком о униопидама у Србији“. Да л' је и колико је то *научни преглед*, то ће оценити они, који су имали прилике да читају научне прегледе који несу на форму читуља за парастос.

Али сви ти чланчићи све је то само „pour sauver les apparences«, главно је што сад иде, а то је *Политичка Хроника*, коју је написао велики Зајечарац главом — српски Деак — Никола Пашић. Кад човек помисли да наши радикалци имају своју „Самоуправу“ и свога „Тосу“ у коме „терају“ политику, онда се мора зачудити када види чак и у њиховом листу за *науку и књижевност* политички преглед, који за цело није лако урачунати ни у какву науку, ни у какву врсту књижевности. Тај научни барут

измислио је вођ „Њ. В. верне опозиције" — српски Деак. Можда ће многима бити чудновато за што ми једног тако нестрпљивог кандидата за министарство, зовемо именом оног Мађара, који није хтео никада да буде Министар. Ствар је у овоме. Људи који имају прилике да кадшто завире иза политичких кулиса »код Бедуина" и код »Златнога прага" уверавају нас да се наш велики Зајечарац заклео најкосматијим шубарама из Црне реке, да неће никада, ама баш никада пристати да буде Министар, да он хоће да буде српски Деак, са том разликом што ће он не само „правити" Министарства каква му се када допадају (јер то је и Деак радио) него да ће он тако удесити да и Министарства њему праве разне лукративне концесије за експлоатацију разних мајдана, и. т. д.

Било то истина или не, на сваки начин, врло је занимљиво да видимо шта вели писмени и речити вођ скупштинске опозиције о политичким догађајима у Србији у последње време. У овим политичким кроникама у »Раду« сигурно је сва виша политика наших радикалаца, јер иначе оне поред „Самоуправиних« чланака и полемика не би имале смисла.

На првом месту наш велики Зајечарац описује стање у коме је се Србија налазила пре него што је садашње министарство дошло на владу, и описује то стање да не може бити црње. Он нам прича како је полиција „*прислушкивала* и дознавала шта грађани *мисле* да би их могла оптуживати и петљати (надамо се да је она реч »пекља" штампарска погрешка), како је корупција захватила не само полицију него и судове, прича у доказ те корупције, како је он сам од очевидаца слушао »да се незнати писарчић разметао по кавани, да њему не може нико ништа док је он Ристићевац, и докле он с њиме у преписци стоји,« како се војска почела осетно одвајати од народа у засебну касту, која се »мрко погледа" с народом, како се у просветној струци давале службе не по способности већ по привржености влади, како је финансијско стање било „неуређено", како „слободе политичке" после рата несу враћене у оној мери *у којој су биле пре рата*, како је у опште било „несносно и тешко стање"; прелазећи на спољну политику енциклопедиста зајечарски криви Ристићеву владу што се због Сан-Стефанског мира „*бацила у руке Аустроугарске*".

Ми, који смо служили под Радивојем, имамо врло велики појам о чврстој организацији и великој енергији његове полиције, али да је она била у стању да *прислушкује* шта људи *мисле* то је и за нас готово невероватно. Биће да је полиција по кадшто наслутила и погодила шта мисли Пашић и његово друштво, али то није ни-

спреме једнога народа, па треба сви да им приступимо и колико је могуће, помажемо их. Само филозовисање и социјалисање не ће нам очувати ни ово што имамо, а некмоли ли да нам још шта привреди.

Ми имамо као народ много потреба али ваља умети разликовати прече и корисније, па овима и сву пажњу поклонити и сву снагу за њихово остварење уложити. Кад се једне цељи постигну доћи ће друге на ред, па и њих мушки и патријотски савлађивати.

Само зрела оцена дневних потреба и озбиљна и патријотска радња на постигнућу и испуњену њиховом, води народе и државе светлој будућности.

12 Фебруара, 1882.

Један војник.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Рад, лист за науку и књижевност, свеска за октобар 1881 и т. д.

(НАСТАВАК)

Било би на реду да сада говоримо о чланку г. А. Алексића који се зове „*Смедеревска железница*“ и у коме се доказује како би огранак железнице Палања-Смедерево, био »на штету осталих места и на штету *опстанка целе државе*«. Ми радо верујемо да је г. А. Алексић тако исто одличан стратег као што је добар енжењер, али прочитавши због његовог чланка још један пут студију, »Српске железнице са трговачко политичког, техничког и финансијског гледишта« која је наштампана у 16-ој свесци »Отаџбине« (за Јули 1880 те) стр. 593—613, нађосмо да финансијски и политички разлози г. Алексића нису ни мало основани, напротив да је баш са тих разлога ваљало трасу наше главне железничке пруге провести кроз долину Мокрога луга, преко пресла између београдских винограда и Бањице, косом кумодрашког брда до пресла из-

гао, и тиме се ова пушка и ван војске и званичне службе упознала и у земљи одомаћила.

А на тај начин могла би имућнија класа набавити себи прописно оружје. за вежбање у народној војсци, и тиме олакшати држави наоружање толике војске

међу Авале и Кумодража (ту тунел од 100 метара), па онда дуж врчинске долине до вододелнице која се пружа од Парцана до Смедерева (тунел између мале Иванче и Камендола, 600 метара) и одатле или право на Смедерево или преко Колара на Малу Крсну. Тим би се једна важна трговачка варош Србије довела у свезу са нашом главном жељезницом, она сама би била толико исто дугачка као садашња или (варијанта Мала Крсна) за 7. километара *краћа*, а што је главно *уштедило би се за читаву годину дана тунелског рада*. Што би се са таквом линијом и Пожаревац могао врло јевтино свезати, то би било придс. Ни војнички (стратегијски) разлози г. Алексића не могу више да нас убеде. Јер кад он сам каже да непријатељска лака (коњичка) одељења могу за непун дан хода доћи до Плане и тиме пресећи целу нашу пругу и напунити Шумадију, кад он сам вели, да би се од навале са севера моравском долином могли успешно бранити „тек негде око Багрдана" — онда значи да цела наша садашња траса са војничког гледишта не ваља, и онда ни увлачење Смедерева и Пожаревца у нашу главну жељезничку линију не би је Бог зна како погоршало у војничком погледу, а у економноме и финансијском позитивно би била боља; онај разлог г. Алексића »У колико код нас још не усвојена заштитна ђумручина не штити домаћу производњу, у толико може бар неки крај *заштићен бити природним препонама, дакле тежим довозом страних фабриката*" сигурно је за то написан, да би поштоваоци г. Алексића могли појмити одкуда и он у »Раду«. Нама као лајицима у тим питањима изгледало би логичније, ако је доиста сва срећа народне економије у заштитној ђумручини и у природним препонама за довожење страних фабриката, да несмо никако ни приступили грађењу жељезнице, већ да смо завели заштитну ђумручину, или још боље, да смо Србију оградили од целог света једним — хинеским зидом.

О чланку Ст. Ловчевића који се зове „једна глава из социологије" који доказује како и сирота наука мора у веку жељезнице, телеграфа и телефона да „лети", како природне науке неисцрпљују »духовне појаве« и како се баш на њима налази некаква раскрсница, с које један пут води у причу о чудесима, а други у науку о друштву (социологију), у коме се доказује тако научна теза као што је »Није наука само егзактна наука, него где год има *превизије* (?!) има и науке" о таковоме чланку немамо потребе ни да говоримо, једно што нам је Др. Докић (односно Хексли) неколико листи напред показао у истој свесци »Рада« да је цела социологија, са свима »духовним« и мирским појавима само једна провинција

каква особита заслуга за Радивојеву полицију, јер и свако *дете у политици*, може ласно погодити шта они мисле. Што се тиче корупције, она је тако незгодна ствар за свакога власника, да је тешко веровати да ће он сам навалице ширити ту опаку особину, која би се могла и против њега употребити, а ми би се чисто смели опкладити да г. Ристић није знао ни имена оном писарчићу, што се по каванама хвалио да стоји у преписци с њиме, и који је Пашићу послужио за тако силан доказ ондашње корупције. Чудновате појмове има наш будући Министар преседник о администрацији једне државе, кад он мисли да један државник од калибра г. Ристића, који је још десетак година био или намесник или преседник владе има потребе да за себе агитује преко некаквих писарчића, које сам Пашић зове „незнатним“. Најзад колико има цинцара на свету, који сви тврде да су блиски род барону Сини и Думби у Бечу, који о тим рођацима ни појма немају Та кад један Пашић и један Таушановић који су тек изашли и ђачких скамија имају по неког одушевљеног присталицу, зар је чудо ако се некакав писарчић одушеви за свемоћнога Министра преседника? Какав је то доказ корупције?

Чудновато нам је како г. Пашић у *октобарској* свесци „Рада“ може тврдити да се наша војска под Ристићевом владом почела одвајати у засебну »касту«. Та онда још није било ни београдске официрске касине која би бар за невољу могла послужити као доказ, па и то само код људи динамитске и петролеумске вероисповеди, а никако за тако практичке државнике in spe, као што је Пашић. Ако се у некаквој механи завадио какав „сабљаш“ са каквим угрејаним „грађанином“, па се одмах и намирили — то још не значи да се *војска с народом* „мрко погледала“.

Тако исто не верујемо без доказа да је Ристићева влада у просветној струци давала службе не по способности, већ по привржености, јер у Србији — нека нам опрости свемогући шовинизам — има за сада тако *мало* способности, да ће се свака влада за њих грабити, па ма којој партији оне припадале. Ако вам треба доказа ено вам Вркашина J. Петровића, који је овејани либералац, и који је не само код напредњачке владе постао начелник министарства, него ће можда постати и министар. За толико исто широке груди код либералаца могао би вам навести други један пример, где је Ристић једног личног противника свог наместио на врло угледно место — али није нужно, јер свакп зна да ће свака влада и по самом нагону самоодржања претпоставити способна и вредна

политичког противника глупом и лењом партизану своме. Та државне послове ваља неко да *ради*, ту није доста бити само дрекавац.

Друга би ствар била да је г. Пашић ту замерку учинио Ристићевој грађевинској струци, која није умела да придобије једног тако одличног енжењера као што је наш велики Зајечарац, али он то није учинио сигурно што је знао да би му либерали одговорили са његовим ценкањем за једну — класу, што би данас ружно стајало српскоме Деаку.

Класично је како »Радов« политички кроничар замера Ристићевој влади што после рата није повратила политичке слободе у оној мери, „у којој су биле пре рата“. *Дакле их је ипак било?*

Али најкласичнија је замерка радикалног политичког кроничара Ристићевој спољној политици, за коју вели да се због Сан-Стефанског мира „бацила у руке Аустроугарске“. Та за Бога чак и политичари као што су уредници „Дар-мара“ знају да је Ристићева влада пала што се *противила* аустроугарским претензијама. А што је пристала на жељезничку конвенцију? Ја би желео видети нашег великог Зајечарца у онаквоме шкрипцу као што је био Ристић за време берлинскога конгреса, да видим да ли би он што паметније урадио.

Србија беше свршила један од најтежих својих напора, беше свршила два рата, у којима је за слободу своје браће, за своју независност, жртвовала преко двадесет хиљада својих најбољих синова (које мртвих које рањених), у којима је жртвовала цело своје имање које се крвавим знојем текло преко 50 година, и кад је са својом војском дошла до Трна и до Косова, братинска руска дипломатија захтева да Србија напусти не само Гиљан и Трн, већ и Пирот и Врању, и целу територију до Ак-Паланке и до Лесковца, а крвничка аустријска дипломатија нуђаше да нам одбрани од Русије бар ове последње вароши и територију које смо крвљу отели, ако пристанемо да градимо своју жељезницу, што би и без тога у сопственом интересу морали радити. Као што се зна још кнез Михаило је на томе радио. Шта је могао Ристић да ради већ да пристане? Или држи ли Пашић да је он био на Ристићевом месту да би оне силе, које су победоносну Русију вратиле од капија Цариградских, за љубав његове лепе браде допустиле да Србија ради што јој је *срцу* драго? Боже мој, како мало памети треба па да се постане шеф опозиције у једној младој и малој држави!

Али тиме нису исцрпљене све лепоте Пашићеве политичке хронике. Ево шта он вели од речи до речи („Рад“, стр. 85.):

„Глас о паду Ристићевог и о саставу новог кабинета, примљен је у народу са неописаном радошћу. Народ се веселио и радовао

не разбирајући ни на каквом је питању, ни за што је Ристић пао, нити опет каква му добра може донети нова влада. **Главно је било само да је Ристић пао.** Његова владавина била је народу толико додијала, да је *народ мислио само нек му се једном он с врата скине, па ће све боље бити.*"

И то је написао шеф оне партије, којој су пуна уста народа, која се позива на *свест* народну, на његову зрелост да сам собом управља „у свима гранама државне управе" и т. д Ни најгрђи непријатељ демократије и самоуправе народне, не би могао тако погрдно говорити о свести каквога народа, не би могао цео народ престављати као каквог лакомисленог частољупца, коме је главно да вечно буде само промена и метеж, не би ли што год у њему да се ућелепирио. Не господо. ми који имамо куражи да не ласкамо никоме па ни народу који немамо особито висок појам о политичкој свести једног земљорадничког и сточарског народа, који је тек изишао из односаја патријархалног живота, ми који немамо особитог решпекта од јавног мњења, јер смо из близа гледали како се оно фабрикује. ми морамо да узмемо у заштиту тај јадни народ од вас, који му се намећете за привилегисане поборнике и адвокате. Не господо, ако се народ радовао паду Ристићеву, онда знајте да је он морао имати дубоко осећаних узрока за то, а није мислио „нек само Ристић падне па што му драго" и ако се радовао доласку садашњег кабинета, онда је такође морао имати озбиљних разлога за то.

Та кад би ваша оцена народне свести била истинита. онда би и оне стотине потписа на адресама поверења, којима данас пуните вашу „Самоуправу" доказивале да народ жели само да падне садашња влада, а не да је уверен да ћете ви саставити бољу. Али коме ја говорим? Та ви најбоље знате да народ (маса његова) не зна ни за једнога од тих ваших идола које данас дижете у звезде да би их сутра бацили у блато, он сиромах зна само за своју невољу, он сиромах гледа само да заради себи хлеба. Ако има кога који се радује кад један министар падне а други се попне. то сте ви господо, код којих „не може висе да се тиши", који можете да ћарите у министарским кризама. ви се радујете и они који мисле да ће поред вас моћи боље живети а мање радити, а не народ, чије име ви само злоупотребљавате за своје цељи.

Још је паметније оно што г. Пашић говори о новоме кабинету који је дошао после Ристићевог. Он вели:

„И ако је *народ* сневесељавала помисао да сви људи у кабинету *немају баш тако сјајну прошлост*, опет се надао (народ) да

ће их свагда видети у друштву *с оним људима који су највише допринели да престане оно тешко стање*, и мислио је да они неће никада *покушати* да избегну њихов уплив и њихов савет“.

Апстрахујући од нескромности са којом Пашић своје мисли подмеће народу, не гледајући на смешну збиљу са којом о политичкој прошлости јавних радника говори један Homo novus у политици који држи да политичка историја Србије почиње од њега и његовог Таушановића, молићемо, који су то људи у кабинету од 19 Октобра 1880. који »немају баш тако сјајну прошлост“? Зар је „политичка“ прошлост једног марвенолекарског помоћника из 1876 сјајнија од оног чувеног правника и вредног државника Пироћанца, који се својим трудом попео на врх правне струке у Србији? Шта има један Н, Пашић да замери политичкој прошлости Милутина Гарашанина? Је ли Пашић учинио већих услуга овој земљи у ратно или у мирно доба, у привредном послу или на скупштинској трибини? Или да није ваш Раша Милошевић сјајније политичке прошлости од Стојана Новаковића? Да дивног призора кад политичка јаја почну да какоћу: Или шта имадосте да замерите политичкој прошлости ђенерала Лешјанина, који је вазда и под свима владама савесно вршио своју дужност? Што је и Гудовић постао министар у томе кабинету, ви најбоље знате, да је то био хонорар за оно славно писмо „Господар Стевче“ у „Виделу“ и да се томе наименовању није нико толико зачудио као г. Гудовић сам. У осталом ви, који сте тако дубоки политичари за цело добро знате шта је то политички „компромис“. па што се онда чудите? Најзад, ја знам да с' нестрпљењем чекате да чујете како ћу да браним Чеду Мијатовића, кога сте ви до сад начинили црњим од самога ђавола. Поред свију махна које има тај даровити човек, поред све несреће која га бије у свима његовим великим предузећима, поред све лакомислене доброте која му се може с правом пребацити, и која ће га можда учинити политички немогућним за много година, какву мрљу нађосте ви у његовој *политичкој прошлости*? Је ли он кадгод носио црвено барјаче по Крагујевцу? Је ли он кадгод одвраћао школску омладину од озбиљнога рада да се њеним рукама послужи као машицама за вађење политичког кестења из жеравице? Реците нам једну његову прљавштину из његове прошлости *политичке*, а већ што се способности тиче, ви најбоље знате, да када би се све радикалне способности стопиле у једну, она не би вредила колико један Чеда. —

Сада долази парченце тајне историје нашег парламентаризма. Пашић нам прича ово:

„Између радикалне и »Виделове“ странке, био је углављен усмени споразум, да се ништа значајније не предузима и не ради без договора и споразума обе странке. Избори народних посланика вршили су се у споразуму. али одмах после постигнутог резултата, *свака је странка смишљала, како би што веће користи поцрпила од постигнутог резултата.* — — »Виделовци“ почну трубити и доказивати и по страним новинама и *код конзула* (хм, хм, од куда ли су то сазнали радикалци?) како у скупштини нема више од 10 — 15 радикалаца — — Питање о постављању владиних посланика и о бирању часника у скупштини показа јасно да влада неће да се држи учињене *погодбе.* За тим се опазило да влада испод руке ради да скупштинаре *новајлије и простије* људе из народа *који су се држали* с' радикалцима оцепи и привуче себи (такав је случај био с' посланицима из ослобођених крајева). Све *ово* даде повода радикалцима, да одмах сад изврше оно, што би иначе дошло, оно што су радикалци одавно помишљали, а то је да формулишу свој *практичан* програм и изађу као *јавна* политичка странка.“

Ми нећемо да улазимо у анализу презриве дефиниције Пашићеве коју он даје о „новајлијама“ и о „простијим“ људима из народа (сигурно за разлику од *сложенијих* радикалаца.) нећемо да испитујемо за што су се радикалци дотле „држали“ с њим новајлијама и „простацима“, нећемо да питамо за што су формулисали само свој *практични* програм — а не и онај други, који је много важнији и у коме за цело има такође врло *крупних* ствари баш за практичан политички живот — ми нећемо ни да испитујемо да л' је цела та прљава партизанска *погодба* истинита или не, да л' је била писмена или усмена, за нас је довољно кад сам Пашић признаје да је се његова странка као јавна политичка странка конституисала *тек* у скупштини, под садашњом владом, и кад признаје да је то учинила само за то што су их Виделовци омаловажавали код конзула, што их несу пустили у часништво скупштина (ово је био највећи папон који је родио радикалну странку), и што их није узела довољно за владине посланике. Али кад пре тога није било радикалне странке, онда како је могла бити оне *погодбе*? Ако су „Виделовци“ обећали да ће зажмурити што се тиче Таушановићевог и Рашиног кривеног писма, они су то и учинили, они су погазили један закон, само да и ваши немогући прваци дођу у скупштину. Ако су они почели „мамити“ оне с којима сте се ви „држали“ зар ви несте то исто чинили? Зар ви на вашем „практичном“ програму не потписасте чак и Ђоку Таушановића и остале који су се сутра дан одрицали вас, зар се не сећате да у

свету није било већег политичког скандала, него што беше онај који ја пропратио рођење радикалне партије? И најзад зар сам Пашић не признаје да су *обе стране*, одмах после свршених избора, смишљале како ће једна другу да преваре „како би што веће користи поцрпиле од постигнутог резултата." ? Па онда што кривите напредњаке за оно што сте и сами радили?

Ово нелотично, наивно признање нашег великог Зајечарца може уједно отворити очи народу о главној бризи коју су његови „*прави* пријатељи" имали чим је пао Ристић. Главно је била погодба, главно је било ко ће бити владин посланик, ко ће бити председник или потпреседник скупштине, и кад се у тим судбоносним питањима за народно благостање и слободу несу могли погодити, онда су се поцепали, и онда је постала «*народна* радикална странка». Ако то није чисто пожртвовање за народ, онда га ваљда и нема на овоме свету.

Сада српски Деак у својој политичкој хроници пролази критички све законе које је напредњачка влада поднела и које је скупштина решила.

За закон о независности судској вели само то, да је у скупштини створио још јачу опозицију, а за конвенцију с Бонтуом ево шта вели:

«Уговор је склопљен *мимо закона о јавним грађевинама* и *мимо обичаја и практике*, која се врши у *другим* земљама при таквим питањима

„Финансијска страна тога уговора неодређена је (ах, и сувише тачно беше одређена!) и налаже Србији много веће терете, но што се могу оправдати

„Друштву је остављено тако широко поље слободног кретања, да се може рећи да је остављено без икакве контроле од стране државе.

„Техничка правила о извршењу железнице још су непотпунија и несавршенија.

„И начин експлоатације није добро уређен.

„Но што је најгоре, овај је уговор закључен са једним друштвом *које се сродило с политиком Аустро-угарске*, и с' опстанком и проширењем те монархије."

Ми смо навалице цитирали све што је наш велики *енжењер* и још већи политичар у својој кроници казао о уговору с Бонтуом да би могли констатовати како, у тим разлозима *противу* уговора нема ни словца о финансијској несолидности Ђенералне уније, ни словца о томе да је Бонту прост светски швиндлер и т. д. као што *сада* тврди његов лајб-журнал „Самоуправа" да је опозиција *онда* говорила, када ни један човек није још могао слутити да ће онако силно друштво банкротирати.

Да ствар није и сувише озбиљна, ми би дошли у искушење да од Пашићевих разлога против уговора с' Бонтуом, које је изнео у октобарској свесци »Рада« градимо хумореску. Или зар то није — смешно, кад он каже да се уговор, који се претресао под најслободнијом штампом, у небројено листова и брошира, о коме се најжешће дебатовало месец дана и више у одбору и у пленуму скупштине, о коме је за и против говорила скоро цела Србија толико времена, у чијем решењу хтедоше да учествују чак и деца београдска, демонструјући пред прозорима скупштинским, кад он каже да се тај уговор закључио тајно и брзо? Та од како је скупштине у Србији ни једно питање није тако јавно и тако потанко претресано као баш то питање. Или зар није смешно кад енжењер Пашић пребацује што се жељезница није погађала по ономе закону о грађевинама, по коме се градила славна ћуприја на Љигу, или двокатна здања без басамака, и остале дике наше грађевинске струке? Или зар није смешно кад онаке шовинисте као што су наши радикали замерају што у овом случају несмо урадили онако како њих иначе највише мрзи, т. ј. како је „обичај у другим земљама“. Или зар је озбиљна она високопарна политичка изрека Пашићева по којој је Бонту био само аустроугарски пионир или агенат за проширење Аустроугарске на нашу штету? Та да је у томе било сенке од истине, зар би Аустрија допустила да јој се то оруђе отме из шака и раздроби за навек. Та ми смо видели кад је Бонту банкротирао, да Аустрија није хтела да му помогне ни малим прстом својим, Ләндербанком, и ако би га већ тиме спасла Ми не велимо да Аустрија има платонску љубав спрам нас, али баш и ако има намере о којима говори Пашић, она за остварење њихово не би требала Бонтуа, баш ни у жељезничком питању, код свога рођеног штатсбана, који би јој далеко боље могао послужити, и који би нам тако јевтино саградио жељезницу, како радикали и не мисле да је могућно.

Међутим рецимо да су разлози Пашићеви довољни против уговора с' Бонтуом, рецимо да то није хумореска него страшна трагедија, то што је он у »Раду« написао, али онда се враћамо на оно кобно питање: па кад су радикали тако сигурно знали да ће Бонту онако проћи као што је прошао, и да ће његов уговор бити несрећа за Србију, онда за Бога и по Богу, што не изађоше листом из скупштине, те да напредњаци не буду у стању вотирати тај уговор?

Али која вајда сада о томе говорити? Што би, би. Сада не помаже радикалцима доказивати да су они знали да ће Бонтуова

банка банкротирати. Свак зна, а и Пашић у својој хроници признаје да су они били против тог уговора из сасвим других узрока.

Да видимо како le Grand Zayetcharois критикује остали рад садашње владе.

За закон о лутријском зајму има само примедбу да је »несавршен и непотпун«. Ах, то се може рећи за свако дело људских руку, па макар то биле најчистије радикалне руке. Али питање је је ли тај зајам био државна нужда или не? Али о томе наш хроничар не вели ни речи, већ полази даље и за „санитетски закон" каже да је истина „ударио темељ организацији санитетске струке у земљи, али и он има доста махна, које се морају исправити, да не би цео закон упропастиле." На то би ми такође могли рећи „Тукмо један Бог без гријеха" али нека нам се допусти скромна интерпелација на вођа «Њ. В. верне опозиције«: кад у том закону има тако страшних махна, које цео закон могу упропастити, онда како је могућно да опозиција није ни једном речцом устала против тих махна, већ се задовољила са изменама неких ситница, са брилантним беседама Демостена из Бранковине о мешавини крви, и са бесмртним питањем ражањског Камила Демулена о томе да ли су и свиње преживари?

Што Пашић вели о финансијским законима, које је вотирала прва сесија садашње народне скупштине, то се такође може свести у ове речи „погрешно, несавршно, штетно" Никаква доказа за те стереотипне придеве, никаквог наговештаја како би опозиција те законе удесила, да је она била у већини, никакве напомене какве би они нове финансијске изворе створили када би дошли на владу. Али опет не можемо да не цитирамо макар *два* бисера из те расправе Пашићеве. Говорећи о таксама судским он вели да тај закон ствара у нашој земљи *»ред робова«*, а за закон о кречмарини да је просто прирез на — сиротињу . . . Баш то није лепо од наше државе. Под либералцима се начини каста од војске, а под напредњацима заведоше робове, и то — страшно је рећи — при крају XIX века, када ваљда ни Занзибарски султан не сме имати робља. Па онда та клета крчмарина! Ми бесни чиновници, богаташи, и експлоататори народног зноја, што не избијамо из механе, ми ћемо да пијемо, а сиротиња ће за то да плаћа порезу! Баш је ово данашње људско друштво из темеља труло, а г. Пашићу?

Оно што политички хорничар „Рада" говори о трговачком уговору, о промени устава, о *измећарству* (а не политици) садашње владе насправ Аустрије, то је све толико пута понављано у „Самоуправи" да безбели рад тога није било нужно оснивати нов журнал.

Али кад већ налазе да је то така велика кураж и така политичка мудрост казати да је спољна политика садашње владе изменичарство спрам Аустрије, кад налазе да се чак и Ристић био предао у руке Аустрији, онда што нам бар не казасте силу и моћ на основу које би се могла с' места отети Босна и Херцеговина од Аустрије, на основу које би ми могли диктирати Аустроугарској онакве уговоре трговачке какви су нама драги? Та да се могу градити тако бездушни експерименти са рођеном домовином, као што је једно радикално — социјалистичко министарство у Србији, ми би се молили Богу, да што скорије дођете на владу, да видимо шта би ви, без *праве војске* у довољном броју, *без оружја, са празном* и задуженом *државном благајницом*, без довољно интелигенције у сваком погледу шта би ви учинили наспрам једне велике силе која нам је државу опасала са три стране, једне силе која поред својих извора огромних, има и читаву немачку царевину иза својих леђа? Та зар ви, који у елизијуму неодговорне, непогрешиве, и популарне опозиције (опозиција је свагда популарна) тако држићете да неко стране конзуле о вама погрешно не извести, зар би ви на влади били друкчији него што се *мора*

Али наравно у нас ни једна опозиција до сада нападајући владу, није мерила своје речи, није се питала да ли би она могла извршити оно што тражи од владе? Свака се надметала крајностима у унутрашњим питањима а шовинизмом у спољној политици; лепа бомбаста „патриотска“ фраза више је вредила него најмудрија државничка мисао, јер се тако најјевтиније долази до популарности. Ни једна од тих опозиција није хтела да помисли, да сутра, кад дође на владу, ваља *радити* оно што се у опозицији само *говорило*, и да ће бити брука кад се не могне извршити ни десети део од сопственог програма. Да не идемо чак до српског Мацинија, који је у своме женевском листу рушио и стварао читаве светове, да доцније на министарској столици постане не само добар монархиста него још бољи династичар, а најбољи бирократа, —, да се сетимо само шта се писало по „Виделу“ о одношајима Србије наспрам Аустроугарске, па да сравнимо то са *радом* Чеде Мијатовића у Министарству спољних послова. Каква ужасна разлика. И радикални, који врло добро знаду да тој промени није узрок у недостатку патриотизма, већ и разлици између становишта неодговорне опозиције и одговорне владе, опет срљају истим комотним путом свију досадашњих опозиција

Чему нас је одвела та грамзивост свију досадашњих опозиција за јевтином популарношћу?

Ево чему.

Што је год било способних државника у Србији, што је год вредило својим знањем, својим заслугама, или традиционалном важношћу свога имена, све је за кратко време скрхано и истрошено на министарским столицама, све је то више или мање бачено у »старо гвожђе«. Оно мало интелегентних људи што има у земљи, поделило се у неколико крвнички међу собом завађених логора, који се диче именом политичких партија, а који су у ствари присталице овог или оног тешко рањеног државника, и по гдекојег потпуног инвалида. Дошло је до тога да ће бојимо се и сам велики Зајечарац бити у великој запари, ако би му се поверило да састави кабинет, јер је данас апсолутно не могуће и либералима и напредњацима а камо ли радикалима да нађу у самој својој партији седам људи за које би, не цела Србија, већ сами они чистом савешћу могли рећи да су потпунице способни да управљају државним пословима. Један странац, који је искрен пријатељ српског народа, написао је ту скоро један чланчић о садашњем политичком стању у Србији, и он са тугом у срцу вели: Србија је болесна, њена се болест зове *општа неспособност партија*

Ми неби хтели још да верујемо у ту грозну дијагнозу и још грознију прогнозу за наш државни живот, али ко непристрасно посматра облик наше садашње уставне борбе, тај се мора озбиљно забринути за правилан развитак наше државе на путу законитости, слободе и самосталне (народне) културе. Ако у последњим тренутцима, пред судбоносним актом промене устава, све партије не напусте своје партизанске страсти и инате, за љубав отаџбине и грађанских слобода, онда та промена устава може испасти како не би волео ни један прави пријатељ народа а камо ли демократа. Нека би дао Бог да партије у својој заслепљености не баце на коцку све што је Србија за 50 година свога новог државног живота стекла потоцима крви и зноја народнога. Ако у којој од партија има по гдекоји човек који се узда у крајња насилна средства, нека не заборави, да су преврати свагда само упропаштавали државе, а никада их несу унапређивали.

Ми смо у свој критици покушали да на основу научног и књижевног органа радикалне странке, покажемо каква су њена начела у науци, у књижевности и у политици.

Нека безпристрасни читаоци пресуде каква су то начела

17 Фебруара 1882. **Др. Владан Ђорђевић.**

ИЗ ПОЗОРИШТА

Максим Црнојевић

трагедија у 5 чинова од Лазе Костића.

Још пре неколико година, кад бих год прочитао Максима Црнојевића обамирао бих у усхиту његових елегичних узвика и испрекиданих уздисаја, који ми параху груди, наводњаваху очи сузама, а прса надимаху, да ми препукну. Колико сам пута бацао књигу на страну и ходао дивљим корацима по соби декламујући га, не бих ли се ослободио оног тешког терета и растерао сузе што ме дављаху! Како је свега тога сад нестало! Ону књигу што увек жудно дохваћах, кад ми млађано срце киптијаше љубавном сетом, онај молитвеник мога срца, узимам сад чудноватом неком смесом осећаја незадовољства . . . Моје мисли и осећаји не застају као некад на самом комаду, него и неотице прелећу на писца његовог. У место да се топим у раствору његове дубоке и потрешене лирике, нека критична мудричења не избијају ми из главе. О, како ти завидим младости моја, кад не излажах из самог одушевљења, кад држах људе за бесмртне са цигло једне на изуст научене њихове песме! . . Како бих се радо вратио твојим сентименталним лектурама, да се нисам и без воље обећао оном духу «који свакад одриче, увек на зло смишља, а вечито само добро ствара» или другим речима, Мефисту Критике. Боже мој, осећам се као онај грешник, који се излеченим и равнодушним срцем враћа и разговара с оном, која је некад била предмет његове најватреније љубави. Али сада смо већ ушли, и немамо куд натраг . . .

Ја не знам, да ли сам ја једини тако разочаран; али је непобитан факт, да је некадање урнебеско одушевљење према «Максиму Црнојевићу,» уступило места некој све растећој хладноћи. «Максим Црнојевић“ је још онај исти, ако не и бољи, од како је прешао преко Хаџићевог «чистилишта;» али ипак за то он испашта сад прекомерно одушевљење и претерану услужност, које су предусреле песника одма чим је стао ногом на драмску стазу. Реакција је увек равна акцији. Ова дубока аксијома вреди подједнако, како у моралу, тако и у физици. У колико је агресивни покрет јачи и силнији, у толико ће једног лепог дана бити и реакција неправеднија и огорченија Нема већег безумља, него кад се још у почетку жуди за највећом наградом уложених напора; јер је ово најсигурнији пут, који сву будућност води известној пропасти. Публика је грозан каматар. Ак

песник тражи од ње много, и она му по несрећи одобри све што тражи, тада не ће ни рок протећи, а публика ће тражити накнаду; тражиће можда и сувише. Тако то хоће неумитни закон компензације. Узалуд је окривити је после, да је исхариотска, филистерска и шта ти ја знам. А шта би и могао песник навести у своју одбрану, кад на све његове одговоре, она има права да му одговори: «Не дугујем вама више ништа. Ја сам вам све исплатила, још првог дана; онда, када вам ништа не дуговах. Ви сте од мене, још у почетку вашега рада тражили награду за рад једног *целог живота* и ја вам је дадох без друге гаранције сем те, што ставих неизвесну хипотеку на вашу будућност и на могућу срећу ваше инспирације. Сад је на вас ред, да ми моје симпатије и подржање вратите песничким ентузијазмом. Пљескање, бурно изазивање, венце, прославе, занос и усхит моје омладине, све вам дадох и није ми жао. Али жалим, што сте ви рђаво тумачили моје намере и што сте моју штедрост узели за награду вашег првенчета, у место да сте је сматрали, као напред примљену плату за рачун вашег *будућег* рада.“

Грозно је, али је истина, да је многи таленат опијен том штедрошћу публике дочекао овај укор у — лудници! Ми не знамо шта би нам на такав или сличан укор имао да одговори г. Лаза Костић, али му ту за цело, не би помогли ни најсјајнији његови — каламбури.

Нека нас читаоци не разуму хрђаво. Ми потржемо овде г. Лазу Костића само као драмског песника, а не и као књижевника. Само као према драмском песнику имамо неоспорна права да се жалимо на његову јаловост. И ми га овим јавно оптужујемо, да је проневерио најмилије «Преоднице» и оног громког одјека, што је после ње, прославио име младог српског Шекспира с једне и друге стране Саве и Дунава. Ми окривљујемо г. Лазу Костића због таштине и што се дао завести ласкањем те оболео од самопрецењивања, да не кажемо мономаније.

Истина, да ласкање заводи много јаких духова, али у овом најтежем од свију искушења, упознају се прави јунаци и природа нема ништа већег, од скромности великих људи. Ко подлегне таштини, Бог му одузима ону божанску искру, која само у неуморном, плодном творачком раду постаје буктиња и луч ђенија.

Да је писац «Максима Црнојевића» тражио пре правду, него успех, да се је задовољно само са оним што је заслужио, са непрецењеном наградом свога рада, не би морао сад да плаћа тако скупо своју славу. Истина је, да већина песника ужива у хвалама, ма оне биле и претеране, али кад би они мало више о томе размишљавали,